Über dieses Buch

Dies ist ein digitales Exemplar eines Buches, das seit Generationen in den Regalen der Bibliotheken aufbewahrt wurde, bevor es von Google im Rahmen eines Projekts, mit dem die Bücher dieser Welt online verfügbar gemacht werden sollen, sorgfältig gescannt wurde.

Das Buch hat das Urheberrecht überdauert und kann nun öffentlich zugänglich gemacht werden. Ein öffentlich zugängliches Buch ist ein Buch, das niemals Urheberrechten unterlag oder bei dem die Schutzfrist des Urheberrechts abgelaufen ist. Ob ein Buch öffentlich zugänglich ist, kann von Land zu Land unterschiedlich sein. Öffentlich zugängliche Bücher sind unser Tor zur Vergangenheit und stellen ein geschichtliches, kulturelles und wissenschaftliches Vermögen dar, das häufig nur schwierig zu entdecken ist.

Gebrauchsspuren, Anmerkungen und andere Randbemerkungen, die im Originalband enthalten sind, finden sich auch in dieser Datei – eine Erinnerung an die lange Reise, die das Buch vom Verleger zu einer Bibliothek und weiter zu Ihnen hinter sich gebracht hat.

Nutzungsrichtlinien

Google ist stolz, mit Bibliotheken in partnerschaftlicher Zusammenarbeit öffentlich zugängliches Material zu digitalisieren und einer breiten Masse zugänglich zu machen. Öffentlich zugängliche Bücher gehören der Öffentlichkeit, und wir sind nur ihre Hüter. Nichtsdestotrotz ist diese Arbeit kostspielig. Um diese Ressource weiterhin zur Verfügung stellen zu können, haben wir Schritte unternommen, um den Missbrauch durch kommerzielle Parteien zu verhindern. Dazu gehören technische Einschränkungen für automatisierte Abfragen.

Wir bitten Sie um Einhaltung folgender Richtlinien:

+ *Nutzung der Dateien zu nichtkommerziellen Zwecken* Wir haben Google Buchsuche für Endanwender konzipiert und möchten, dass Sie diese Dateien nur für persönliche, nichtkommerzielle Zwecke verwenden.

+ *Keine automatisierten Abfragen* Senden Sie keine automatisierten Abfragen irgendwelcher Art an das Google-System. Wenn Sie Recherchen über maschinelle Übersetzung, optische Zeichenerkennung oder andere Bereiche durchführen, in denen der Zugang zu Text in großen Mengen nützlich ist, wenden Sie sich bitte an uns. Wir fördern die Nutzung des öffentlich zugänglichen Materials für diese Zwecke und können Ihnen unter Umständen helfen.

+ *Beibehaltung von Google-Markenelementen* Das "Wasserzeichen" von Google, das Sie in jeder Datei finden, ist wichtig zur Information über dieses Projekt und hilft den Anwendern weiteres Material über Google Buchsuche zu finden. Bitte entfernen Sie das Wasserzeichen nicht.

+ *Bewegen Sie sich innerhalb der Legalität* Unabhängig von Ihrem Verwendungszweck müssen Sie sich Ihrer Verantwortung bewusst sein, sicherzustellen, dass Ihre Nutzung legal ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass ein Buch, das nach unserem Dafürhalten für Nutzer in den USA öffentlich zugänglich ist, auch für Nutzer in anderen Ländern öffentlich zugänglich ist. Ob ein Buch noch dem Urheberrecht unterliegt, ist von Land zu Land verschieden. Wir können keine Beratung leisten, ob eine bestimmte Nutzung eines bestimmten Buches gesetzlich zulässig ist. Gehen Sie nicht davon aus, dass das Erscheinen eines Buchs in Google Buchsuche bedeutet, dass es in jeder Form und überall auf der Welt verwendet werden kann. Eine Urheberrechtsverletzung kann schwerwiegende Folgen haben.

Über Google Buchsuche

Das Ziel von Google besteht darin, die weltweiten Informationen zu organisieren und allgemein nutzbar und zugänglich zu machen. Google Buchsuche hilft Lesern dabei, die Bücher dieser Welt zu entdecken, und unterstützt Autoren und Verleger dabei, neue Zielgruppen zu erreichen. Den gesamten Buchtext können Sie im Internet unter `http://books.google.com` durchsuchen.

PA
9
M

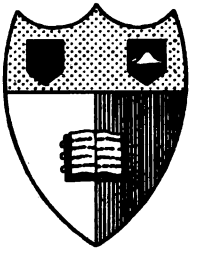

Cornell University Library
Ithaca, New York

BOUGHT WITH THE INCOME OF THE

SAGE ENDOWMENT FUND

THE GIFT OF

HENRY W. SAGE

1891

Digitized by Google

The date shows when this volume was taken.
To renew this book copy the call No. and give to the librarian.

PHOTODUPLICATION

FEB 1 8

HOME USE RULES
All Books subject to recall

All borrowers must register in the library to borrow books for home use.

All books must be returned at end of college year for inspection and repairs.

Limited books must be returned within the four week limit and not renewed.

Students must return all books before leaving town. Officers should arrange for the return of books wanted during their absence from town.

Volumes of periodicals and of pamphlets are held in the library as much as possible. For special purposes they are given out for a limited time

Borrowers should not use their library privileges for the benefit of other persons.

Books of special value and gift books, when the giver wishes it, are not allowed to circulate.

Readers are asked to report all cases of books marked or mutilated.

Do not deface books by marks and writing.

CORNELL UNIVERSITY LIBRARY

3 1924 103 061 473

Digitized by Google

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEPTIMUM.

LUGDUNI-BATAVORUM

E. J. BRILL.

LIPSIAE,

O. HARRASSOWITZ.

1919.

Digitized by Google

A489531

EX OFFICINA TYPOGRAPHICA ET BIBLIOPOLIO QUAE ANTEHAC E. J. BRILLII FUERUNT.

Digitized by Google

INDEX.

	Pag.
Observatiunculae de Iure Romano, scripsit J. C. NABER S.A.FIL.	1– 34
De Idomeneo ac Merione, scripsit K. KUIPER	35—54
Ad epigramma Graecum nuper in Aegypto repertum. Revue des Etudes grecques, 1915, p. 55, vs. 8, scripsit G. V. .	54
Ad Senecae Troades, scripsit P. H. DAMSTÉ	55—65
Studia Epigraphica, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF . . .	66—72
Ad Senecae Phoenissas, scripsit P. H. DAMSTÉ.	73—76
De C. Asinii Pollionis ad Antonium Transitione, scripsit IACOBUS VAN WAGENINGEN	77—83
Polenarianum ad Hor. S. I, 4, 65, scripsit J. J. H.	83
De Aulularia Plautina, scripsit P. J. ENK	84—99
Polenarianum ad Hor. S. II, 6, 14—20, scripsit J. J. H. . .	99
Ammianea, scripsit C. BRAKMAN J.F.	100—110
Ad Senecae Agamemnonem, scripsit P. H. DAMSTÉ. . . .	111—115
Epigramma emendatum, scripsit CHARITON CH. f. CHARITONIDES	116
De vocibus etruscis Tul, Śpiral, Naper, Ten-, scripsit F. MULLER JAC.FIL.	117—121
Magni delator amici, scripsit J. VAN WAGENINGEN	122—123
De Mente Anaxagorea, scripsit K. KUIPER	124—137
Ad Senecae Oedipum, scripsit P. H. DAMSTÉ	138—145
Observationes ad Aegypti pertinentes administrationem qualis aetate Lagidarum fuit, scripsit M. ENGERS	146—157
Ad Platonis Apol. p. 39 B, scripsit I. BERLAGE	158—159
Polenarianum ad Hor. C. I, 32, 15.	159
Novae Inscriptiones Argivae, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	160—170
Qua aetate Plato Theaetetum dialogum scripserit, scripsit H. D. VERDAM.	171—186
Voce θώρηξ quid apud Homerum significetur, scripsit MATTHAEUS VALETON	187—211
Lucianea, scripsit P. H. DAMSTÉ.	212—227
Ad Catulli C. I, scripsit J. S. PHILLIMORE	228—229
De testatione triginta diebus post clarigationem facta, scripsit MA. MA. ASSMANN	229
Corollarium, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	230—231
Ad Soph. Ant. v. 605, scripsit MA. MA. ASSMANN	232

Digitized by Google

	Pag.
Paradoxa Tacitea, scripsit I. I. HARTMAN	233—251
Epigrammata emendata, scripsit G. V.	251
Novae inscriptiones Argivae, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	252—270
Ad Octaviam Praetextam, scripsit P. H. DAMSTÉ	271—281
Varia IV, scripsit P. GROENEBOOM	282—287
Ad Ciceronis Or. § 146, scripsit I. I. H.	287
Ad A. Gellii N. A. Lib. I—V, scripsit P. H. DAMSTÉ . . .	288—298
Embaros, scripsit K. KUIPER	299—300
Plautina, scripsit C. BRAKMAN J.F.	301—306
Ad vitam Homeri, scripsit K. KUIPER.	307—308
Ad Iulium Valerium, scripsit C. BRAKMAN J.F.	309—315
Ad Ovidii Tr. V, 3, 47 sqq., scripsit I. I. H.	315
De duobus locis Catullianis, scripsit J. S. PHILLIMORE . . .	316—321
Ad Ovidii ex P. IV, 12, 50, scripsit I. I. H.	321
Theocritea, scripsit I. I. HARTMAN	322—331
Ad Senecae de Vita Beata c. 24, scripsit I. I. H.	331
Narratiuncula, scripsit I. I. H.	332
De Theocriti et Callimachi dialecto, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	333—340
Manere = Esse, scripsit J. VAN WAGENINGEN	341—344
Theocritea, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF.	345—358
Obiter tacta, scripsit H. WAGENVOORT H.F.	359—370
Ad Euripidis Ionis vs. 580, scripsit I. I. H.	370
Ad rescriptum Imp. Severi et Caracallae nuper repertum, scripsit A. G. Roos	371—377
Hyginiana, scripsit C. BRAKMAN I.F.	378—381
Ad versum quendam Pomponii, scripsit I. I. H.	381
De Lydia et Diris carminibus, scripsit P. J. ENK	382—409
Velleiana, scripsit C. BRAKMAN I.F.	410—414
Ad Plutarchi V. Aristidis c. 17, scripsit I. I. H.	414
Ad Propertii elegiam Libri III 18am, scripsit I. I, HARTMAN	415—418
Ad Senecam rhetorem, scripsit A. G. Roos.	418
Observatiunculae de iure Romano *(contin. ex pag. 34)*, scripsit J. C. NABER	419—444

Digitized by Google

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER S.A.FIL.

(continuantur ex vol. XLVI p. 126).

CXI

De mensurae generibus.

Pars altera (de urbibus).

Longa magis quam benigna materia.

Ergo, quum legimus [1]) *secundum antiquam consuetudinem limites dirig(i)*, haec ipsa consuetudo dirigendi in septentrionem et in occidentem est intelligenda. Quae tam est antíqua, ut vestigia eius impressa sint quum lacustribus habitationibus quibusdam aut veteris Helvetiae [2]) aut Cisalpinae Galliae [3]), tum castellorum ipsorum quoque omni memoria vetustiorum [4]) ruderibus, quae castella in speciem lacustrium habitationum contignationibus superstructa, diruta licet, cernuntur tamen [5])

1) Gromat. p. 169 lin. 14 (Thulin 134, 15) (cf. Valeton, Mnemos. XXI p. 419, p. 411); Beaudouin, *Nouv. rev. histor.* XVII p. 402 not. 3).

2) Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 15.

3) Peet, *Stone and bronze ages* (1909) p. 291, Munro, *Palaeolithic man* (1912) p. 320.

4) Disputat contra Nissen, *Landesk.* I (1883) p. 447; cui vel sic referre videntur coniunctim habitandi in Italia omnium vetussimam speciem (II (1902) p. 40: „*den ältesten Typus geschlossenen Siedelns in Italien*").

5) Formae exstant: *Not. degli scavi* 1897 p. 58 (*Rovere di Caorso*); 1900 p. 119 (*Montata dell' Orto*); *Bullett. di paletnol.* XXIII (1897) tab. IV (*Castellazzo di Fontanellato*), quam repetiverunt Baglioni, *Umschau* IX (1905) p. 804; Peet, *Stone and bronze ages* (1909) p. 333 (fig. 170); Munro, *Palaeolithic man* (1912) tab. XXXVI, Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 59 (fig. 11).

1

Digitized by Google

per Galliam Cisalpinam passim et appellari consueverunt novo vocabulo *terremare*. Sunt castella ambitu non utique permodico [1]) in modum plerumque [2]) vel certe principaliter [3]) parallelogrammi rectanguli, ipsa quidem ἑτερομήκη, sed ἰσόπλευρα in hoc tractatu seponendi nulla causa nec a me seponentur. Ergo sunt, ut dictum est, castella in modum plerumque vel certe principaliter parallelogrammi rectanguli, ut vere lacustria eius regionis non omnia [4]), ut Sinarum urbes — quas in hac operis parte praeterire volenti iam non licet [5]) — quum dirutae tum stantes pleraeque [6]), ut in India ulteriore desertum atque vel sic incredibili splendore fulgens *Angkor* [7]) et item deserta *Awa* [8]), *Amarapura* [9]) et quod hodie quoque habitatur *Mandalay* [10]), ut in Thebaide vetus Lucinae oppidum [11]), Aethiopia caput gentis Meroe [12]) et ubi hodie vocatur *Kuban* [13]), nec minus in Palaestina Gamala [14]), citra Taurum κτίσμα Ἀντιγόνου Nicaea [15]),

---

1) Montelius, *Civilis. primitive* (1895) p. 142: „*on peut bien nommer (ville) cette station considérable*" (Castellazzo di Fontanellato).

2) Pigorini, *Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 134.

3) Cur pro parallelogrammo rectangulo saepe fiat trapezium, quomodo cessante causa rediri soleat ad figuram principalem, luculenter demonstrat Duhn, *Neue Heidelb. Jahrb.* IV (1894) p. 194[1], 150/1, verbis Pigorinii. Quamquam vocat rem in dubium Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 60 adnot. (i. f.).

4) Peet, *Stone and bronze ages* (1909) p. 295: „*the rectangular form is not universal*".

5) Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 147 (ia. p. 13).

6) Haverfield, l.l.: „*sometimes rectangular*". Apertius agit Aurelius, *Ruins of desert Cathay* I (1912) p. 389: „*assuming that the area enclosed ... had a square shape, as usual in the case of fortified chinese towns*". Quas vidit, singulas describit sic: II (1912) p. 10 („*square-walled*"), p. 42 („*square*"), p. 72 („*rectangular*"), p. 76 (*irregular rectangle*"), p. 236 lin. 1 („*oblong*"), p. 238 („*square*"), p. 247 („*irregular*"), p. 249 („*irregular quadrangle*"), p. 357 („*irregular oblong*").

7) Formam exhibet Aymonier, *le Cambodge* III (1904) ante textum et p. 92 (fig. 15) maiorem.

8) Reclus, *Nouv. gé gr. univ.* VIII (1883) p. 788: „*rectangulaire*".

9) Reclus, op. cit. VIII p. 789: „*carré parfait*".

10) Reclus, l.l. (VIII p. 789): „*carré parfait*"; *Imperial gazetteer* XVII (1908) p. 140: „*perfect square*".

11) Lepsius, *Denkmäler aus Aegypten und Nubien*, P. I tab. 100.

12) *Denkmäler* cit. P. I tab. 132.

13) *Denkmäler* cit. P. I tab. 111 (e regione Pselches).

14) Buckingham, *Travels in Palestine* (1821) p. 418: „*nearly a square*".

15) Strab. XII 4 § 7.

Digitized by Google

quocirca fallit, qui negat [1]) ullam Graecam urbem forma fuisse mensurali. Nec mutat, quod, hodie qui superest, circa Nicaeam murus plurilateram figuram efficit [2]); constat enim vetustius vallum interiore giro clausisse urbem, ubi nunc stat porta [3]), quam, quod mireris, non vidit Texier. Ergo prisca Nicaea instar habuit parallelogrammi rectanguli ut supradictae urbes et Caeritum Pyrgi [4]), Romanorum Augusta Praetoria [5]), Luca [6]), Florentia [7]), Pisaurum [8]), Urbs Salvia [9]), praetoria castra [10]), Saepinum [11]), Allifae [12]), Fundi [13]), Emona [14]), Margum [15]), trans Taurum Bostra [16]), Alpes Vetera [17]), Novaesium [18]), Bonna [19]), Limitis castella [20]), licet non omnia [21]), Oceanum Amboglanna [22]), Bor-

---

1) Frickenhaus, *Bonner Jahrb.* CXVIII (1909) p. 25.

2) Formam exhibet Texier, *Asie-mineure* I tab. 5—6.

3) *Athen. Mittheil.* XXIV (1899) p. 398.

4) Eorum formam exhibet Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 289 (*from* Canina). Τὸ πρωτότυπον exstat: *Annali dell' istit. di corr. archeol.* XII (1840) tab. I. Cf. Nissen, *Landesk.* II (1902) p. 346. Reliquum fecit mare trapezium, sed fuisse parallelogrammum rectangulum, dubitari vix potest.

5) Forma exhibetur: *Memorie* etc. (*Torino*) XXI (1864) tab. III; *Not. degli scavi* 1899 p. 108; Frothingham, *Roman cities* (1910) *pl.* XXXVIII; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 90 (fig. 16).

6) Nissen, *Landesk.* II (1902) p. 288: „*regelmässiges Rechteck*". Sed videtur esse res coniecturalis. Cf. Haverfield, op. cit. p. 96 (fig. 18).

7) Nissen, op. cit. II p. 296: „*Rechteck*". Sed videtur hoc quoque coniecturale (Haverfield, op. cit. p. 93/4).

8) Nissen, op. cit. II p. 389: „*annähernd ein Quadrat*".

9) Nissen, op. cit. II p. 422: „*ungefähr ein Rechteck*".

10) Richter, *Topographie von Rom* (1901) p. 297: „*Rechteck*".

11) Keppel Craven, quem laudat Nissen, *das* templum p. 61: „*a perfect square*".

12) Nissen, *Landesk.* II p. 798: „*die im 4. Jahrh. nach Chr. erbaute Mauer umschliesst ein Rechteck*".

13) Nissen, op. cit. II p. 658: „*regelmässiges Viereck*".

14) Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 115: „*a rectangle*". Non abludit forma (p. 116) fig. 25.

15) Kanitz, *röm. Studien* (1892) (*Denkschr.* (*Wien*) XLI) fig. 8.

16) Haverfield, op. cit. p. 136 (fig. 34).

17) Koepp, *die Roemer in Deutschl.* (1912) p. 14/5.

18) *Bonner Jahrb.* CXI/CXII (1904) p. 20, p. 137 (cum tab. II et III); Koepp, op. cit. p. 52/3.

19) *Jahrb.* cit. CXI/CXII p. 20. Cf. Koepp, op. cit. p. 105 („*leidlich bekannt*"). Formas continet *Bonner Festschrift* 1888.

20) Minora quoque: Reg. (*Strecke*) I (fasc. 40) p. 56, 71, 93, 124.

21) Veluti efficiunt (73a) *Böhming* (fasc. 29) „*ein etwas unregelmässiges Parallelogramm*" (p. 2); (66c) *Faimingen* (fasc. 35) „*ein unregelmässiges Viereck*" (p. 5); (53a) *Neckarburken: Ostkastell* (fasc. 9) „*ei(n) stark verschobene(s) Viereck*" (p. 8);

Digitized by Google

coviccium [1]), Cilurnum [2]), Mancunium [3]), nisi Mancunium trapezio similius est, ut sunt Albana castra [4]) et quae cohaerent Mogontiacae urbi [5]) et ipsa Antinoe [6]) et colonia Traiana prope Vetera [7]), Limitis castella (45^a) *Welzheim-Ost* [8]), (66) *Aalen* [9]), (67^b) *Oberdorf-am-Ipf* [10]), Moesicum *Gamzigrad* [11]), sed rhombo Limitis (31) *Wiesbaden* [12]), (46^b) *Seckmauern* [13]), (73) *Pfünz* [14]), in Britannia utrumque *Bar Hill* [15]) et item *Newstead*, etsi rectangulare pronuntiat Curle [16]), quod habet praeterea, ut eius regionis pleraque [17]) et Limitis (40) *Osterburken* [18]) (53^a) *Neckarburken: Ostkastell* [19]), extrinsecus adhaerentia, quae nulla mensura continentur. Ad rem denique pertinet — censet pertinere Haverfield [20]) — quod facit Apocalypticus [21]) coelestis urbis τὸν κύκλον τετράγωνον, quod ridiculum visum Aristophani [22]). Nam Aquileja vix videtur [23]); de Acerris [24]) incerta res; de Capua mera coniectura est Iulii Beloch [25]). Babylonis autem forma diversa fuit [26]), quam τετράγωνον facit Herodotus [27])

---

abnormem plane speciem (61^b) *Waldmössingen* (fasc. 6), aliquanto minus abnormem (42^1) *Ochringen*: *Westkastell* (fasc. 5). De trapeziis et rhombis dicetur statim.

22) *Archaeol. Anzeiger* 1901 p. 81 (*Abb.* 1). Adiacet vallo Hadriani.

1) Formam exhibet Encyclop. Britann. XXXII (1902) p. 280 et item Bruton, *Roman Manchester* p. 58/9 (*pl.* 23). Adiacet ipsum quoque vallo Hadriani.

2) *Archaeol. Ans.* 1901 p. 81 (*Abb.* 2). Vallum Hadriani partim excedit.

3) Bruton, *Roman Manchester* (1909) *pl.* 1, 2, 20, 25, *folding pl.* I.

4) Formam exhibet Nibby, *Viaggio* etc. II (1819) p. 116/7, et convenit descriptio (p. 120 ima: *rettangolo* (*più largo*) *nella parte più bassa*).

5) Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 22/3.

6) *Descr. de l'Egypte, Antiq.* IV tab. 53 et 54.

7) Koepp, op. cit. p. 14/5. 8) fasc. 21.

9) fasc. 23. 10) fasc. 41 (p. 3).

11) Kanitz, *Reise durch Süd-Serbien* (1868) (*Denkschr.* (*Wien*) XVII) tab. IV fig. 4.

12) fasc. 31 (p. 7).

13) fasc. 19 (p. 2). 14) fasc. 14 (p. 3).

15) Macdonald et Park, *Roman forts on Bar Hill* (1906) tab. 2.

16) *the fort of N.* (1911) p. 29 ima. 17) ibid. p. 86.

18) fasc. 2 (p. 13). 19) fasc. 9 (p. 15/6).

20) *Ancient town-planning* p. 55.

21) Apocal. XXI 16. 22) Av. 1005.

23) Principio quadratam vellet Maiolica, *Fundkarte von A.* (1893) p. 25.

24) Nissen, *Landesk.* II p. 754.

25) *Campanien, Atlas* (*zu Bl.* XII); Nissen, *Landesk.* II p. 696, 699.

26) Oppert, *Expéd. scientif.* (1851) tab. 3 et 7; Koldewey, *Babylon* (1914) *Abb.* 1 (et 6). Putabat quidem Oppert (*Texte*) p. 197) esse arcem.

27) I § 178. Cf. Hero, Defin. 51 (Hultsch. 52): τὰ ὀρθογώνια ἰσόπλευρα τετράγωνα καλεῖται. Quodsi alterutrum desit, erit τετράπλευρον: ibid. 49 (Hultsch 50).

Digitized by Google

et creditus est [1]), nec minus veteris Troiae [2]) et Hetthaeorum quondam capitis *Chatti* [3]) et Palaestinensium Gazarae [4]) Lachis [5]) Gath [6]) Marissae [7]), Aegyptiorum Heliopolis Tanis [8]), Poenorum Erycis [9]) Motyes [10]), Graecorum veluti Homerica quae fuisse putatur Arne [11]), quae ceteras heroum urbes longe post se relinquit [12]) et Mycenarum [13]) Tirynthis [14]) Messenae [15]) Mantineae [16]) Tegeae [17]) utriusque Orchomeni [18]) Thebarum [19]) Dystri [20]) Palaeri [21]) Vibonis [22]) Veliae [23]) Paesti [24]) Cumarum [25]) Neapolis [26])

1) Cf. Oppert, *Expéd.* cit. tab. 6; Hirschfeld, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXV (1890) p. 285. Etiamnunc contra suam ipsius formam credit Koldewey, op. cit. p. 2: „*(d)ass das Stadtbild ein ... Quadrat bildete*". — Excusat amabiliter Herodotum Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 20/5, sed se decipi non patitur.

2) Perrot et Chipiez, *Hist. de l'art dans l'ant.* VI (1894) p. 169 (fig. 38), 178/9 (*Pl.* 1); Kuhn, *Gesch. der Baukunst* I (1909) p. 132 (fig. 163).

3) *Archaeol. Anz.* 1909 p. 507/8 (*Abb.* 5). Vocatur ibi hodie *Boghasköi*.

4) *Anz.* cit. 1909 p. 349/50 (*Abb.* 1).

5) *Anz.* cit. 1908 p. 9/10 (*Abb.* 3) ia. p. 11.

6) *Anz.* cit. 1908 p. 365/6 (*Abb.* 7). 7) *Anz.* cit. 1908 p. 392/3 (*Abb.* 14).

8) Huius utriusque oppidi et Sais formas exhibet Lepsius, *Denkmäler* cit. P. I tab. 55; Tanis etiam *Text* I p. 218. 9) *Not. degli scavi* 1883 (*Aprile*) Tab. I.

10) *Not. degli scavi* 1915 p. 432: „*una antica cinta .... segue il circuito intero della isoletta*".

11) *Ath. Mitth.* XIX (1894) tab. X; *BCH* XVIII (1894) tab. X.

12) *Mitth.* cit. XIX p. 421, 422; *Bull.* cit. XVIII p. 274[1]. Septenas Mycenas, duodecim Tirynthes capit paulo minus.

13) Perrot et Chipiez, *Hist. de l'art* VI (1894) p. 304/5 (fig. 88), p. 310/1 (fig. 90); Kuhn, *Gesch. der Baukunst* I (1909) p. 133 (fig. 164).

14) Perrot et Chipiez, op. cit. VI p. 268/9 (fig. 70); Kuhn, *Gesch.* cit. I p. 134 (fig. 166). 15) Formam exhibet Baedeker, *Grèce* (1910) p. 424/5.

16) Fougères, *Mantinée* (1898) tab. VIII et fig. 48 (p. 195).

17) *BCH* XVI (1892) tab. XIII. Cf. ibid. pag. 547 („*ellipse irrégulière*"). Esse quidem videtur res admodum coniecturalis.

18) *Abhandl. Berl. Akad.* 1911. *Anh.* IV. Tab. II (Arcad.); *Abhandl. Münch. Akad.* (*philol.-philos. Kl.*) XXIV (1909) II Tab. I (Boeot.).

19) Formam exhibet Baedeker, *Grèce* (1910) p. 180/1 (ia. p. 184). Στρογγύλας τῷ σχήματι facit Dicaearch. Mess. fr. 59 § 12 (Fr. hist. II p. 258).

20) *Ath. Mitth.* XXIV (1899) tab. V.

21) *Archaeol. Anz.* 1916 (*Beil. zu Sp.* 221).

22) *Memorie dell' ist. di corr. arch.* I (1832) tab. IV.

23) Nissen, *Landesk.* II p. 895: „*Dreie(ck)*". Formam exhibet *Archaeol. Jahrb.* IV (1889) p. 172 (minorem), p. 194/5 (maiorem).

24) Baedeker, *Italien* III (1887) p. 169: „*unregelmässiges Sechseck*". Formam exhibet Delagardette, *Ruines de* P. (an VII) tab. I.

25) *Monumenti* (*dei Lincei*) XXII (1913) pag. 13/6 et tab. I.

26) Beloch, *Campanien* (*Atlas*) tab. II (et ad tab. II). Cf. praeterea *Not. degli scavi* 1902 p. 290/4; 1906 p. 448 sqq.

Digitized by Google

Locrorum [1]), Cauloniae [2]), Tarenti [3]), Agrigenti [4]), Selinuntis [5]), Achradinae [6]), Camarinae [7]) — Gela funditus intercidit [8]) unius templi sede minus [9]) — in Ponti litore Olbiae [10]), ad Cogamum Philadelphiae [11]), Apollonidis [12]), Attalorum Pergami [13]), Mytilenes ceterorumque Lesbi oppidorum [14]), Cnidi [15]), Ephesi [16]), Mileti [17]), Prienes [18]), Attaliae [19]), Perges [20]) Sides [21]), Gerasae [22]), Cyrenes indeque propagatorum Apolloniae, Ptolemaidis, Tauchirorum [23]) magnae denique Alexandriae [24]) et ipsarum Athenarum [25]) Piraeeique [26]), ut praeterea Latinorum vel Oscorum quum ceteris Italiae partibus [27]) tum prope lacum

1) Forma exstat: *röm. Mittheil.* V (1890) p. 162 (fig. 1).

2) *Monum.* (*dei Lincei*) XXIII (1914) (Caul.) tab. 1.

3) Forma pingitur: *Not. degli scavi* 1881 (*Dicembre*) tab. II. Illustratur ibid. p. 501/3 (390/2).

4) Formam exhibet Schubring, *Akragas* (1870).

5) Formam exhibet Haverfield, *Ancient town-planning* p. 34 (fig. 3).

6) Cf. Lupus, *Syrakus im Altertum* (1887) p. 46 (qua mare adluit, subsequebatur murus ipses littoris anfractus).

7) Formam qualemqualem exhibet Orsi, *Monumenti* (*dei Lincei*) IX (1899) p. 205/6 (fig. 1). Cf. ibid. p. 207/13.

8) Orsi, *Monum.* cit. XVII (1906) p. 11 („*nulla più ne esiste*"), p. 12/3.

9) Ibid. p. 547/57.

10) Fuisse videtur trigonon. Cf. *Archaeol. Anz.* 1908 p. 179/80 (*Abb.* 15) ia. p. 187/8.

11) *Abhandl. der Berl. Akad. a. d. J.* 1872 tab. VIII.

12) Formam exhibent *Athen. Mitth.* XXIV (1899) p. 155.

13) *Alterthümer von* P. I tab. III.

14) Koldewey, *Baureste der Insel* Lesbos (1890) tab. I, IV, VIII, IX, XI, XIII.

15) Newton, *History of discov. at* Halic. etc. (1863) tab 50; *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXV (1890) p. 297.

16) Sartiaux, *Villes mortes* (1911) tab. III (et p. 86). Maiore sumptu, non maiore fructu, contuleris *Forschungen in* E. I (1906) *Karte* (et p. 90/1).

17) *Archaeol. Anz.* 1911 p. 423.

18) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 42 (fig. 6).

19) Lanckoronski, *Städte Pamphyliens* etc. I (1890) p. 8 (fig. 4).

20) Lanckoronski, *Städte* etc. I p. 34 (fig. 26).

21) Lanckoronski, *Städte* etc. I p. 124/5. (*Plan*).

22) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 51 (fig. 10).

23) Horum quatuor exhibet formas Beechey *Proceedings* etc. *to explore the northern coast of* Africa (1828) ad cap. XII, XV, XVII.

24) Diod. Sic. XVII 52; Strab. XVII 1 § 8 (χλαμυδοειδὲς τὸ σχῆμα, sicut (II 5 § 14) τῆς οἰκουμένης). Authenticam formam, quam parvi pendit Haverfield, *Ancient town-planning* p. 47, exhibet Erdmann, *z. Kunde der hellen. Städtegründungen* (1883) et item Pauly, *Realencyclop.* I (1894) p. 1379/80.

25) Vid. *Iwan Müller's Handb.* III (2) 2 (1905) *Abb.* 9 (p. 112/3): *Mauerringe Athens.*

26) Vid. *Handb.* cit. (III (2) 2). *Plan* III.

27) Guhl et Koner, *Leben der Griechen und Römer* (1876) § 69 (p. 407): „*derartige Mauerkreise finden sich nicht selten auf Anhöhen in den verschiedenen Landschaften Italiens*"; Mommsen, *röm. Gesch.* 1 (1861) p. 38: „*die Landschaft*

Digitized by Google

Volsiniensem et Sabatinum horrendae vetustatis arcium [1]), veluti ubi hodie vocatur *Monte S. Angelo* [2]), tum paulo recentiorum Faleriorum [3]) et cui nomen hodie [4]) *Narce* [5]) et huic utrique similis [6]) Ardeae [7]) et Norbae [8]), Signiae [9]), Aletrii [10]), Arpini [11]), Pompejorum [12]), Aufidenae [13]), ut Romae quum Servianae tum Palatinae [14]), quam per abusum Quadratam appellaverunt, ut Tus-

der Aequiculer .... zeigt (deren) eine Menge"; Baumeister, *Denkmäler des kl. Altertums* III (1888) p. 1695: „*eine grössere Anzahl .... ist neuerdings in Süditalien aufgedeckt*". Unius formam addit: fig. 1778 (p. 1694). Cf. praeterea de Sicilia: *Bull. di paletnol.* 23 (1897) p. 179—181; 36 (1911) p. 66/7, p. 159/64, p. 175; 39 (1914) p. 82/3; 41 (1916) p. 169/70; *Monumenti* (*dei Lincei*) IX (1899) p. 81/2; XX (1910) p. 743/4; de Cossyra: *Monum.* cit. IX (1899) p. 453/4 (fig. 1); de Creta: ibid. (IX) p. 353/4 (fig. 25).

1) *Monumenti* (*dei Lincei*) IV (1894) p. 43. Antiquioribus forma est sine ullo angulo in modum circuli, recentioribus plurilatera, recentissimae cuique rectangula (p. 103/4: „*come altrove da noi fu dimostrato*". I nunc miser et quaere). Videntur igitur in illis partibus non experti vel mature superasse rotundae constructionis difficultatem („*la difficulté de construire des murs courbes*"), quae Tiryntha facere coegit plurilateram (De Ridder, *BCH* XVIII (1894) p. 273 not. 4).

2) Formam exhibent *Monumenti* cit. IV p. 38.

3) *Not. degli scavi* 1887 tab. II, quae sane minuscula (cf. quoque *Monum.* cit. IV p. 14 et (*Atlante*) tab. I); Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 87 (*from* Canina).

4) De pristino nomine quaeritur *Monum.* cit. IV p. 106[1].

5) *Monum.* cit. IV p. 107: „*le mura seguivano il taglio delle rupi*". Erat quidem unius collis summitas casu quodam rectangula, proinde ibi munitio quoque.

6) Eodem modo crevit adiciendo sibi subinde proximum quemque collem.

7) Forma exstat, sed minuscula: *Not. degli scavi* 1900 p. 62 (cf. ibid. p. 53 atque *Monumenti dell' istit.* XII tab. 2, unde repetivit Baumeister, *Denkmäler* etc. III (1888) p. 1697/8 = fig. 1780, 1781).

8) Formam exhibent *Monumenti dell' istit. di corr. archeol.* I tab. 2; aliam, sed quae solum ambitum signet, habent sibi adnexam *Not. degli scavi* 1901.

9) *Annali dell' instit. di corr. archeol.* VI (1834) tab. H („*tracée de souvenir*") Add. Nissen, *Landesk.* II p. 650: „*in Gestalt einer Birne*".

10) *Röm. Mittheil.* IV (1899) tab. V.

11) Formam exhibet Candidi-Dionigi, *Viaggi in Lazio* (1809) p. 46.

12) Mau, *Führer durch* P. (1903) *Pl.* II; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 64.

13) *Monumenti* (*dei Lincei*) X (1901) tab. VII. Cf. ibid. pag. 234 (*cinta ... quasi triangolare*").

14) K. O. Müller, *die Etrusker* III 6 § 7 post notam 71: „*das ... Palatinische Rom .... hatte einen spitzen Winkel .... gegen den ....* Circus". Hoc de monte dictum sit oportet, quia valli rudera eo usque certe non perveniunt. Quocirca rectissime observat Valeton, Mnemos. XXI (1893) p. 64 ima, etiamsi hoc de monte verum sit, nihilominus in summo monte ipsam urbem ad aequilibrium poni *potuisse*. Ceterum nihil impedit, quominus murus radicem Palatii cinxerit, ut Eresi (Koldewey, *Baureste der Insel* Lesbos (1890) p. 22, etsi non putant Richter, *Annali dell' ist. di corr. arch.* 56 (1884) p. 189); Valeton, Mnemos. XXV (1897) p. 99—107; Pinza, *Monumenti* (*dei Lincei*) XV (1905) p. 788 ima.

Digitized by Google

corum oppidorum [1]): Arretii [2]), Blerae [3]), Caere [4]), Cortonae [5]), Cosae [6]), Faesularum [7]), Perusiae [8]), Populoniae [9]), Rusellarum [10]), Saturniae, quum Auria appellabatur [11]), Sutrii [12]), Tarquiniorum [13]), Vejorum [14]), Vetuloniae [15]), Volaterrarum [16]), Volcorum [17]); Romanorum, ut coloniae Faliscae [18]), ut Atestis [19]), Bononiae [20]), Serdicae [21]), ut in Pisidarum finibus Cremnae [22]),

---

1) Cf. K. O. Müller, *die Etrusker* I 3 § 3 circa notam 24.

2) Forma exhibetur C I L XI (1901) pag. 1082. Cf. Nissen, *Landeskunde* II p. 317/8. — Ubi vetus quaerit Arretium Dennis, *Cities* etc. II (1883) p. 389—390 (*at San Cornelio*) etiam instar habere dicitur „*of an irregular ellipse*" (p. 391 not. 2), sed alio teste (p. 391 ante notam 2) quadrati („*square or nearly so*").

3) Formam exhibet Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 206.

4) Formam exhibet Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 235 (*from* Canina); cf. ibid. p. 236[7].

5) Formam exhibet Dennis, *Cities* etc. II (1883) p. 394 (*from* Micali), quam explicat verbis p. 397.

6) Dennis, op. cit. II p. 247 (*from* Micali).

7) Dennis, op. cit. II p. 122 (*from* Micali). Arcis quod superest exhibetur forma: *Monumenti* (*dei Lincei*) XX (1910) p. 860/1 (fig. 2).

8) Formam exhibet Dennis, op. cit. II p. 416/7, quam explicat verbis p. 417.

9) Dennis, op. cit. II p. 217 (*from* Micali); *Not. degli scavi* 1914 p. 412.

10) Dennis, op. cit. II p. 226 (*from* Micali).

11) Et forma èt descriptio suppeditat: *Not. degli scavi* 1882 (*febbraio*). Cf. Dennis, *Cities* etc. II (1883) p. 277, quem diceres aliud oppidum describere.

12) Formam exhibet Dennis, op. cit. I p. 65.

13) Formam exhibet Dennis, op. cit. I p. 304/5 (*from* Westphal); cf. ibid. p. 424 („*in many ... parts around the brow of the cliffs are ... the foundations of the ancient walls*") p. 426, p. 427. Cf. praeterea *Not. degli scavi* 1885 (*Dicembre*) tab. unic. (sed etiam Nissen, *Landesk.* II p. 329 not. 4).

14) Formam exhibet Dennis, op. cit. I (ante p. 1). Exstant enim vel nunc in circuitu murorum particulae, rarae licet.

15) *Not. degli scavi* 1885 (*Ottobre*) tab. I.

16) Formam exhibet Dennis, op. cit. II p. 144/5 (*from* Micali).

17) Formam exhibet Dennis, op. cit. I p. 438 (cf. ibid. p. 444).

18) Dennis, op. cit. I p. 105: „*right-angled triangle with the edges truncated*". Formam exhibet quum ipse (ibid.) tum Deecke, *die Falisker* (1888).

19) *Not. degli scavi* 1882 (*Gennaio*) tab. I.

20) Coloniae ambitum primis utique lineis signat Grenier, *B. villanovienne et étrusque* (1912) tab. 1, cui praeivit Zannoni (*Arc. abitazioni* (1907) p. 97—100 et tab. I), quem laudat p. 34[1], quem ego propter bella inspicere non potui. Tuscae urbis, quum Felsina appellabatur, ipsa sedes quaeritur (Grenier, op. cit. p. 31, p. 89—91, p. 122—126; Duhn, *prähistor. Ztschr.* V (1913) p. 481). Pristinae aboriginum vestigia abundant, sed σχῆμα latet (Grenier p. 33/4) deficiente vallo (p. 42 not. 3).

21) Kanitz, *Donau-bulgarien* II (1882) p. 210 (forma), p. 219/20.

22) Lanckoronski, *Städte Pamphyliens* etc. II (1892) p. 160/1 (*Plan*). Romanorum coloniam fuisse testatur Strabo XII 6 § 5.

Digitized by Google

Iudaeorum, ubi nunc vocatur *Tell-el-Dschudeide* [1]), ut coloniae Agrippinae [2]), ut Mogontiacae urbis [3]), ut Treverorum Augustae [4]), ut Augustoduni [5]), ut Carnunti [6]), ut Vindonissae [7]), ut Taunensium Nidae [8]), ut castellorum Limitis complurium, de quibus dictum supra et circumfusi Limitis (54) castello vici, cui hodie *Wimpfen* [9]) est nomen, ut Britannorum Callevae [10]), Moesorum Ovidio dictae Trosmis [11]) et item Ulmeti [12]), ut castrorum castellorumve anonymorum complurium quum apud eosdem [13]) tum in aliis terrarum partibus veluti, quae effodit Schulten, Nobilioris et Scipionis ad Numantiam [14]), et ubi hodie vocitatur *Jublains* [15]), *Argentan* [16]), *Haltern* [17]), *Oberaden* [18]), *Hofheim* [19]), *Heldenbergen* [20]), et item prope coloniam Agrippinam *Alteburg* [21]), nostris quoque partibus effossi prope Hagam comitis

---

1) *Archaeol. Anz.* 1908 p. 385/6 (*Abb.* 11).

2) *Bonner Jahrb.* XCVIII p. 157 et tab. I; Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 128/9.

3) Koepp, op. cit. p. 22/3.

4) Koepp, op. cit. p. 122/3.

5) Fontenay, *Autun* (1889). *Plan*, unde repetivit Haverfield, *Ancient town-planning* p. 122 (fig. 29).

6) Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 77.

7) Koepp, op. cit. p. 102/3 („*nach Mittheilungen der .... Betheiligten*"). Cf. Heuberger, *Aus der Baugeschichte Vindonissas* (1909) tab. I.

8) G. Wolff, *die Römerstadt* Nida (1908), *Plan*; id. *Kastell* (27) *Heddernheim* (fasc. 42) tab. I.

9) Fasc. 13.

10) Formam exhibent Encyclop. Britann. XXXII (1902) p. 626; Archaeol. (Oxon.) 61 (1909) *pl.* LXXXV; *Transactions town planning conference* 1910 p. 127; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 128 (fig. 31). Vocatur ibi hodie *Silchester*.

11) Formam exhibent Daremberg et Saglio, *Dictionn. des antiq.* I 2 (1887) p. 958 (fig. 1223).

12) *Archaeol. Anz.* 1915 p. 237/8.

13) Kanitz, *röm. Studien* (1892) (*Denkschr.* (*Wien*) XLI) fig. 7, 14, 37, 44 (ia. pag. 69), 48, 54, 61, 73, 74, 78, 81, 98, 101.

14) *Archaeol. Anz.* 1911; 1912; 1913 (ubique est *Beil.* 1).

15) Daremberg et Saglio, *Dictionn.* cit. I 2 (1887) p. 949 (fig. 1217).

16) *Dictionn.* cit. I 2 p. 950 (fig. 1218); Caylus, *Recueil d'antiq.* IV (1761) tab. CXVI (ia. pag. 383).

17) Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 32/3.

18) Koepp, op. cit. p. 48/9.

19) Ritterling, *das frührom. Lager im* Taunus (1913) p. 8.

20) Fuit ibi postea Limitis (25) castellum (fasc. 13).

21) F. Wolf, *Kastell Alteburg* (1889). *Blatt* 1 et 2.

Digitized by Google

castelli, cui nomen indiderunt *Arentsburch* [1]), quae castella partim antiquitatis speciem prae se ferunt, veluti, quorum prope Numantiam formae cernuntur, partim Byzantinam consuetudinem adumbrant, veluti ad Herculem in Pannonia [2]) et intra Anastasii vallum [3]), claustra novae Romae, intra idque vallum, in Scythia minore (*Dobrudscha*) quod secunda aetas aedificavit [4]), nam, quod prior aedificaverat, adiecta habet forma castella legitima [5]). Quocirca nemo potest errare, sive docebit antiquioribus placuisse formam quadratam [6]), sive recentius genus esse [7]); quum sero in usum venerit et mature cesserit loco [8]). Illa autem quasi lacustria castella, de quibus dicere instituimus, praeterea hoc habere solent, ut latera vergant in occasum et septentrionem [9]), quemadmodum vergunt prisci illius Aegyptiorum oppidi Sais [10]) et, ubi hodie appellatur *Kahun* [11]), Aethiopum, ubi *Sesebi* [12]), Assyriorum ubi *Nimrud*, cuius

---

1) Cf. *Arentsburch. Verslagen* 1909/15, *Archaeol. Anzeiger* 1915 p. 63/4. Potest fuisse rhombus.

2) *Archaeol. Anz.* 1907 p. 217/8 (ia. p. 216). Appellatur ibi hodie *Pilismarót.*

3) Schuchhardt, *Jahrb. des archaeol. Instituts* XVI (1901) p. 112 (*Abb.* 8).

4) Schuchhardt, *Jahrb.* cit. XVI p. 121, 123/4 (*Abb.* 19, 24—31). Operae pretium est conferre Pergamena castella Attalorum (*Archaeol. Anzeiger* 1912 p. 63/4).

5) Schuchhardt, *Jahrb.* cit. XVI p. 122 („*annähernde Quadrate*").

6) Fink, *Kastell* (74) *Kösching* (fasc. 38) (1913) p. 4: „*die in der älteren Zeit beliebte annähernd quadratische Gestalt*"; G. Wolff, *Kastell* (23) *Gross-Krotzenburg* (fasc. 20) (1903) p. 4: „(*Entfernung*) *von der Quadratform ... (wird) im allgemeinen für ein Zeichen relativ später Entstehungszeit angesehen*".

7) Schuchhardt, *Jahrb.* cit. XVI (1901) p. 124: „*die goldene Latinität ... (schafft) noch beliebig unregelmässige (Lagerformen)*". Docet nihilominus (p. 126) hoc esse diffidentis militum virtuti, contrarium fidentis: „*das schematische*" (= silberne) „*Römerthum (glaubt), auf die Tüchtigkeit der Truppe vertrauend, überall mit derselben einfachen Form .... auskommen zu können*".

8) G. Wolff, *Kastell* (27) *Heddernheim* (fasc. 42) (1915) p. 5: „*die Kastelle der flavischen Zeit (unterscheiden) (sich) sowohl von den augusteischen als von den späteren Limeskastellen durch eine fast absolute Regelmässigkeit der Grundrisse*".

9) Helbig, *die Italiker in der Poebene* (1879) p. 11 (ia. p. 63 lin. 1/2); Peet, *Stone and bronze ages* (1909) p. 331.

10) Lepsius, *Denkmäler* cit. P. I tab. 55.

11) Fl. Petrie, *Kahun* (1890) § 38. Habitabatur sub regibus, quos duodecima aetas tulit. Situs indicatur ibid. tab. IV (*Sketch map*) atque *Illahun* (1891) tab. XXX. Orientem versus clausum non erat, ut in Hispania Emporiae, quae pars oppidi a mari retractior barbaris incolenda data erat (*Bonner Jahrb.* CXVIII (1909) p. 18), sed ne meridiem quidem versus (Fl. Petrie, *Ten years' digging* (1893) p. 114).

12) Lepsius *Denkmäler* cit. P. I tab. 119.

Digitized by Google

formam servat, sicuti ceterorum Assyriorum oppidorum artificiosi collis substructio [1]), nam ubi hodie vocitatur *Khorsabad*, non latera sed diagonales lineae [2]). Eodem modo, quo *Khorsabad*, lineis diagonalibus directa inveniuntur vel non multo secus, in Helvetia castellum Romanum, cui hodie nomen *Irgenhausen* [3]); Moesia, ubi *Sarkamen* [4]); Limitis castella (3) *Arzbach* [5]), (5) *Hunzel* [6]), (10) *Feldberg* [7]), (19) *Oberflorstadt* [8]), (24) *Kesselstadt* [9]), (31) *Wiesbaden* [10]), (36) *Wörth* [11]), (60) *Köngen* [12]), (70) *Gnotzheim* [13]), (75) *Pföring* [14]), in Britannia *Hardknot* [15]), *Gellygaer* [16]), Calleva [17]), pristinum quoque *Bar Hill* [18]); ex diverso ut *Nimrud* lateribus quum interius munimentum Arnes, si neque fallit sagitta Ferdinandi [19]) neque de genere aedificationis opinio doctissimi De Ridder [20]), tum Taurinorum

---

1) Layard, *Monuments of Nineveh* I tab. 99. Cf. Place, *Ninive et l'Assyrie* III tab. 1.

2) Place, *Ninive* etc. I pag. 17; III tab. 1 et 2.

3) *Mittheil. der antiq. Ges. in Zürich* XXVII 2 p. 43[1]. Cf. ibid. p. 94 („*das Kastell ist ein nicht ganz regelmässiges .... Quadrat*") atque tab. II.

4) Kanitz, *röm. Studien* (1892) (*Denkschr. (Wien)* XLI) fig. 68 (sit modo fides sagittae).

5) Fasc. 12.

6) Fasc. 6.

7) Fasc. 25; Domaszewski, *Anlage der Limeskastelle* (1908) tab. II.

8) Fasc. 18.

9) Fasc. 10.

10) Fasc. 31; *Annalen für nassauische Altertumsk.* V 2 (1871) p. 4: „*ein längliches Rechteck, ... das (die Nordlinie) in der Diagonale durchschnitt*". Aratro redditum est (p. 2), ut *Marzabotto*, quocirca in describendo veteribus subsidiis contentus esse debuit Ritterling (fasc. 31 cit.). Qui rectissime observat formam similiorem esse rhombo („*ein (ein) wenig verschobenes dem Quadrat sich näherndes Rechteck*").

11) Fasc. 11 (p. 8: „*fast genau*").

12) Fasc. 30. Forma est tantum non quadrata (pag. 4/5).

13) Fasc. 29. 14) Fasc. 16.

15) Formam exhibent Traill et Mann, *Social England* I (1901) p. 81. De situ cf. CIL VII p. 77.

16) Formam exhibet Bruton, *Roman Manchester, pl.* 24 (p. 58/9). Est vicina *Cardiff* (Encycl. Britann. XXXII (1902) p. 279).

17) Encyclop. Britann. XXXII (1902) p. 626; Archaeologia (Oxon.) 61 (1909) p. 486, modo fides adsit sagittis.

18) Macdonald et Park, *Roman forts on Bar Hill* (1906) p. 12 (ia. p. 11).

19) *Ath. Mitth.* XIX (1894) tab. X.

20) *BCH* XVIII (1894) tab. X et pag. 302 („*camp retranché*"). Cf. ibid. pag. 451 (ad p. 421).

Digitized by Google

Augusta [1]), in Numidia Thamugadi [2]), Lambaesis [3]), Moesia duorum vetustius castellum, ubi Traianus pontem fecit [4]), aliaque eius regionis [5]), Pannonia, ubi hodie vocatur *Leányvár* [6]), Britannia Venta [7]), Lindum [8]), et ubi hodie vocatur *Newstead* [9]), Hispania Emporiae, quae pars oppidi a mari retractior a barbaris incolebatur [10]), nec minus in Germania Castra Regina [11]), Limitis castella (8) *Zugmantel* [12]), (13) *Langenhain* [13]), (14) *Butzbach* [14]), (22) *Rückingen* [15]) (23) *Gross-Krotzenburg* [16]), (25^a) *Okarben* [17]), (29) *Hofheim* [18]), utrumque (42 et 42^1) *Oehringen* [19]), (43) *Mainhardt* [20]), utrumque (45 et 45^a) *Welzheim* [21]) (46^b) *Seckmauern* [22]), (47) *Vielbrunn* [23]), (52) *Oberscheidenthal* [24]), (53) *Neckarburken-Westkastell* [25]), (54) *Wimpfen* [26]), (63) *Lorch* [27]),

---

1) Nissen, *Rh. Mus.* XXV (1870) p. 421; *Orientation* (1906) p. 92.

2) Exstat forma: *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 102. Ad amussim („*exactement*") ibi directum esse, docet Cagnat, *Timgad* (1905); tribus μοῖραις, quos nos vocamus gradus, erratum esse, totidem Lambaesi, αὐτόπτης Barthel, *Jahrb.* cit. CXX p. 107, p. 108.

3) Forma extat: *Bonner Jahrb.* CXX p. 109.

4) Kanitz, *röm. Studien* (1892) (*Denkschr.* (*Wien*) XLI) fig. 25 ia. pag. 45 lin. 11/2: „*gleich der Brücke streng N. gerichtete Anlage*". Similiter, ubi hodie appellatur *Saalburg*, recentius castellum declinat.

5) Kanitz, op. cit. fig. 1, 15, 21 (A), 42, 43, 89 (modo ubique fides adsit sagittis).

6) Forma extat: *Archaeol. Ans.* 1909 p. 291/2.

7) Forma principalis (Archaeol. (Oxon.) 62 (1910) *pl.* LXIV) non habet sagittam. Sed suppletur vitium particularibus formis (pl. I; LVII; LX, LXIII). Appellatur ibi hodie *Caerwent*.

8) Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 117 (fig. 26), fides modo sit sagittae.

9) Curle, *the fort of Newstead* (1911) p. 38/9. Non computo anonymum castellum, cuius forma exhibetur: *Archaeol. Anz.* 1909 p. 245/6 (*Abb.* 12).

10) *Bonner Jahrb.* CXVIII (1909) p. 18. Κτίσμα Ῥωμαίων esse demonstrat ibi (p. 25/6) Frickenhaus.

11) Ortner, *das römische Regensburg* (1909) p. 16 (cum tabulis I, II, V).

12) Fasc. 32.

13) Fasc. 8.

14) Fasc. 1.

15) Fasc. 38. Declinant latera 14 μοῖραις, quos hodie vocant gradus (p. 3).

16) Fasc. 20.

17) Fasc. 16 (p. 3: „*fast genau*").

18) Fasc. 7.

19) Fasc. 5.

20) Fasc. 32.

21) Fasc. 21.

22) Fasc. 19 (p. 2: „*fast genau*").

23) Fasc. 5.

24) Fasc. 6.

25) Fasc. 9.

26) Fasc. 13.

27) Fasc. 5.

Digitized by Google

(66^a) *Urspring* [1]), (67) *Buch* [2]), (67^b) *Oberdorf am Ipf* [3]), (69) *Dambach* [4]), (71^a) *Theilenhofen* [5]), (72) *Weissenburg* [6]), (74) *Kösching* [7]), cuique hodie nomen est (11) *Saalburg* [8]); nam, ubi hodie vocitatur *Hofheim*, etiamsi maxime praetorium directum sit, nihilomagis efficitur [9]), quod quaerimus, vallum directum esse. In Syria quoque, ubi hodie vocatur *Khunâsara* [10]) et summo monti, cui nomen hodie *Shekh Berekât*, impositum Διὸς Μαβδάχου τέμενος [11]) et in Aegypto, ubi fuit Arsinoe, περίβολος Suchi [12]), Sinarum denique urbes, veluti dirutum *Khara-Khoto* [13]), gentis caput [14]) *Peking*, quod propter crebras sedis mutationes complurium exemplorum instar habet [15]), *Singan* [16]) et castellum *Kurgan*, quod

1) Fasc. 24. 2) Fasc. 10 (p. 8: „*genau*").

3) Fasc. 41 (p. 2: „*mit geringer Abweichung*").

4) Fasc. 15. 5) Fasc. 24.

6) Fasc. 26. Declinant latera 15 μοίραις, quos nos vocamus gradus (p. 5).

7) Fasc. 38.

8) Cohausen et Jacobi, *das Römercastell Saalburg* (1900) p. 19: „*das älteste Kastell ... hat ... quadratischen Grundriss und ist genau nach Norden orientiert*"; p. 20: „*das (neuere) Kastell liegt .... mit westwärts verdrehter Axe in der Richtung der Roemerstrasse*". Est praeterea ἑτερομήκες. Cf. ibid. tab. 1 et 2 (Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 58/9 et p. 112/3).

9) Effici putat Ritterling, *das frühröm. Lager im* Taunus (1913) p. 3: „*das Lager ist, wie die Lage des Mittelgebaeudes anzeigt, mit der Front annähernd nach Norden orientiert*". Sic apud nos faceti homines ex aetate magistri de fastis navigii coniecturam capi iubent. Nisi forte ut Fabricius, (72) *Weissenburg* (fasc. 26) p. 5, intellexit „*orientiert, das heisst, welche Seite ist als Front zu bezeichnen*".

10) Sachau, *Reise durch Syrien* (1883) p. 117. Forma est rectangularis tantum (ὀρθογώνιος μὲν μὴ ἰσόπλευρος δέ). Vetus nomen: Ἀνάσαρθα (τὰ). Appellavit Iustinianus Θεοδωριάδα transtulitque ex castri in municipii formam.

11) Prentice, Herm. 37 (1902) p. 93/4: „*bis auf zwei oder drei Grad genau*". Forma eius quadrata est.

12) Schweinfurth, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXII (1887) p. 73/4, p. 77/8: „*Abweichung gegen zwei Grad (von Nord) zu West*". Forma est rectangularis tantum (ὀρθογώνιος μὲν μὴ ἰσόπλευρος δέ).

13) *Geograph. Journal* 34 (1909 II) p. 386: „*a town of the Chinese type*". Distat ab aequinoctiali circulo particulas, quos vocamus gradus, $41\frac{3}{4}$, Londinio ad orientem versus 101 (*Journal* cit. 36 (1910 II) p. 308). Esse creditur Marci Poli Etzina (*Journal* cit. 45 (1915 I) p. 408). — Forma extat in: *Journal* cit. 36 (1910 II) p. 306; *Transactions town planning conference* 1910 p. 124; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 146/7 (fig. 36).

14) Ut quodlibet gentis caput („*Hauptstadt*") dirigatur, sacro quodam praecipitur libro, quem laudat Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 676/7.

15) Cf. Reclus, *Nouv. géographie univ.* VII (1882) p. 320 (*déplacements successifs de P.*). Hodiernam formam exhibent Brockhaus, *Convers.-Lexic.* XII (1903) p. 982; Meyer, *Convers.-Lex.* XV (1906) p. 542/3.

16) Reclus, op. cit. VII p. 383: „*carré parfait, orienté*". Formam exhibet p. 563

Digitized by Google

visit Hedin [1]), nec minus in ulteriore India desertum *Angkor* [2]) lateribus directa sunt, sed in Numidia diagonalibus lineis *περίβολος* templi, ubi hodie appellatur *Sbeitla* [3]). Ipsum quidem imperium Romanum fuisse directum, lateribus opinor, tam est quorundam absurda doctrina, ut miraculi instar sit, quod ludificari se passus est doctissimus et clarissimus Cantor [4]). Refellit enim sententiam quaevis orbis, non templi, Romani delineatio. Illas autem, ubi nunc dicuntur *terremare*, et his contermina castella vere lacustria sedes sibi Latini defixisse in Italia putantur primas [5]). Ceterum Sinarum urbium *Khara-Khoto*, *Peking*, *Singan*, non muri tantum in occasum et septentrionem directi sunt, sed muris ordinati, sicut in India ulteriore *Mandalay* [6]), sicut *Kahun* [7]), sicut Nicaeae [8]), sicut Augustae Taurinorum [9]),

„comme type". Est certe simillima forma *Sutcheu* (ibid. p. 463). Testatur praeterea Stein, *Ruins of desert Cathay* II (1912) p. 42: *„The usual alignment of streets at right angles somewhat after the fashion of a Roman* castrum", p. 343: *„the clean and regular streets of this* castrum". Add. Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 147.

1) *Ergänzungsheft* 131 (1900) p. 76. Tantum ferme abest a *Lob-nor*, quantum a *Bagrasch-Kul.*

2) Sagittae sunt quidem omissae ab utraque forma Stephani Aymonier, *le Cambodge* III (1904) ante textum et p. 92 (fig. 15), sed potest hoc vitium suppleri pedissequarum formarum adminiculo: fig. 2 (p. 7), 3 (p. 19) etc.

3) Vetus nomen est Suffetula. Formam exhibent Boeswillwald et Cagnat, *Timgad* (1905) p. 163.

4) *Vorlesungen* I (1907) p. 540: *„das ganze Reich ein* templum, ... *ein wohl orientiertes Eigenthum mit gleichmässig .... gerichteten Grenzen"*. Cf. ibid. p. 533[2] (Nissen). Alia id genus doctorum deliramenta perstringit Valeton, Mnemos. XXI p. 62[1], 66[2], 400/1.

5) Res commentitia (*„völlig unbeweisbar"*) videtur Eduardo Meyer, *Gesch. des Alterthums* II (1893) p. 506, p. 499. Substructiones tantum Latinis abiudicat Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen* I p. 243/5. Ne substructiones quidem Duhn, *Neue Heidelb. Jahrb.* IV (1894) p. 155/6. Consanguinitatis magnum indicium interim accrevit (*Not. degli scavi* 1895 p. 16/7).

6) Encycl. Britann. XV (1883) p. 471: *„the streets run parallel with the walls dividing the building-sites into rectangular blocks"*. De directione neque hic auctor quidquam exprimit neque Reclus, *Nouv. géogr. univ.* VIII (1883) p. 789, neque *Imperial gazetteer* XVII (1908) p. 139, p. 140. Eadem orbis parte, ubi *Angkor* fuit, omnia spatia inter aedificia occupata hodie sunt densissimis virgultis vepribus sentibus (Aymonier, *le Cambodge* III (1904) p. 96).

7) Fl. Petri, *Illahun* (1891) tab. XIV. Cf. ibid. § 13—16 atque *Ten years' digging* (1893) p. 113/4.

8) Strabo XII 4 § 7. Directos ibi fuisse muros vicosque non tradit.

9) Cf. Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 105[2]; Nissen, *Landesk.* II (1902) p. 165/6; id, *Rh. Mus.* XXV p. 418—422. Formam exhibet Haverfield, *Ancient town-planning* p 88/9 (fig. 15).

Digitized by Google

sicut Thamugadi et Ventae, vici, Augustae Praetoriae cloacae [1]), quocirca putat ibi Promis vicos eodem modo directos fuisse, quod verisimile sit vias super cloacas esse ductas [2]). Quod Smyrnae quidem omissum [3]) usu venisse constat in praehistorica Meliorum urbe [4]) et Pergami [5]) et Augustae Taurinorum [6]) et Venetorum Concordiae [7]) et colonia Carthagine [8]) et Thamugadi [9]) et Emonae [10]) et Agrippinae Ubiorum [11]) et fortasse Lindi [12]); indicat praeterea Livius [13]) moris esse, ut *per publicum duc(antur)* cloacae neve *privata passim subeant tecta.* Ipsa colonia Agrippina hodie passim ostendit vicorum cloacarum vestigia in occasum et septentrionem vel haud multo secus („*fast genau*") directorum [14]), etsi non prorsus desunt oblique ducta [15]). Sic per Campaniam utique in singulis urbibus Tuscis Graecis vici in septentrionem et occasum directi sunt, modo Neapolin exceperis Herculaneumque. Et Herculanei quidem partim inter occidentem et septentrionem, partim inter septentrionem et orientem vici spectant [16]); Neapoli autem [17]) partim ad mare directi partim litori sunt ordinati eodem prorsus modo, quo Caesareae vicos ad mare direxit [18]) vel directos a Stratone ita servavit [19]) Iudaeus Herodes, quorum vestigia ante paucos annos comparebant, sed, antequam

---

1) Promis, *Memorie* etc. (*Torino*) 2 XXI p. 136—140.

2) *Memorie* cit. (2 XXI) p. 137 lin. 6: „*sottostessero* (*le chiaviche*) *agli assi stradali*".

3) Strabo XIV 1 § 37: ἓν δ'ἐλάττωμα τῶν ἀρχιτεκτόνων οὐ μικρόν· ὅτι τὰς ὁδοὺς στρωννύντες ὑπορρύσεις οὐκ ἔδοσαν αὐταῖς.

4) *Excavations at Phylakopi* (1904) p. 26, p. 50 (ia. p. 22 lin. 1—4).

5) *Alterthümer von* Pergamon I (1912) p. 216: „*die .... (Pflaster)platten decken auf langen Strecken .... den antiken Strassenentwässerungskanal*".

6) *Not. degli scavi* 1902 p. 279.

7) *Not. degli scavi* 1880 (*Novembre*).

8) Schulten, *Archaeol. Anz.* 1909 p. 191.

9) Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 112 lin. 6/7.

10) Haverfield, op. cit. p. 116.

11) *Bonner Jahrb.* XCVIII (1895), p. 85 lin. 4—9.

12) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 118.

13) V 55 § 5.

14) *Bonner Jahrb.* XCVIII (1895) p. 82—86 (cum tab. I).

15) *Jahrb.* cit. (XCVIII) p. 84 lin. 26—32.

16) Beloch, *Campanien* (1879) p. 229/30 (cum tab. (VIII).

17) Beloch, *Campanien* (1879) p. 66—68 (cum tab. II).

18) Joseph., B. Iud. I § 414.

19) Cf. Schreiber, *Festschr. für Kiepert* (1898) p. 336*.

Digitized by Google

explorator accederet, deleta sunt [1]), estque eadem colonia Carthagine directionis causa [2]), Cauloniaeque [3]), quam secunda habitavit aetas [4]). Ergo remanent Capua [5]), Dicaearchia [6]), Surrentum [7]), ubi in occasum et septentrionem aut ad amussim [8]) aut non multo secus [9]) vici directi sint. Ex quibus Capua fuisse creditur Tusca Livii fide docentis [10]) anno urbis 331 *Vulturnum Etruscorum urbem, quae nunc Capua est, a Samnitibus captam.* Quibus tamen verbis profecto non demonstratur [11]), Capuam ab Etruscis esse conditam [12]) potius quam possessam, quod posterius placet Eduardo Meyer [13]), et sunt qui vel sic negent [14]). Erant [15]) praeterea in septentrionem et occasum directi urbis vici eius, quae prope Bononiam [16]) haud ita pridem effossa est et aratro mox reddita et fuisse ipsa quoque putatur Tusca. Etiam Bononiae platea cernitur in oc-

---

1) *Festschr.* cit. p. 335[1].

2) Schulten, *Archaeol. Anzeiger* 1909 p. 190/1. Forma exstat ibid. 1911 p. 245/6 et apud: Haverfield, *ancient town-planning* (1913) p. 114.

3) Cf. *Monumenti (dei Lincei)* XXIII (1914) (Caul.) tab. I. A coeli quidem ratione aliquantum declinant vici (tab. VIII).

4) Ita sentit Orsi, *Monum.* cit. XXIII p. 825.

5) Beloch, *Campanien* (1879) p. 345 (cum tab. XII).

6) Beloch, op. cit. p. 128 (cum tab. III); Dubois, *Pouzzoles antique* (1907) p. 231/2.

7) Beloch, op. cit. p. 262 (cum tab. IX).

8) Capuae (Beloch: *„genau"*).

9) Dicaearchiae (Beloch: *„fast genau"*). Surrenti equidem (inspecta tabula) eo modo directos vicos dixerim, quemadmodum Neapoli, Caesareae, Carthagine, Cauloniae.

10) IV 37 § 1. Cf. Strab. V 4 § 3.

11) Pro demonstrato habet Valeton, Mnemos. XXI (1893) p. 64.

12) Cur *condita sit necesse (si)t a gente stirpis Italicae*, docet credulum lectorem Mommsen, CIL X pag. 365.

13) *Gesch. des Alterthums* II (1893) p. 706: *„erobert (wurde)* Capua .... *Etruskerstadt"*.

14) His quidem rursus it obviam Mancini, *Lapide terminale arcaica* (1877) p. 50/1. Mediam quodammodo tenet Niese, *Grundriss der röm. Gesch.* (1897) p. 18[1]: *„freilich ist, wie die Funde lehren, Kampanien nicht von Etruskern bewohnt gewesen. Es handelt sich also um eine Oberherrlichkeit"*.

15) Testis Brizio, *Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 278. Exhibent formam etiam Montelius, *Civilisation primitive* (1895) pag. 497/8; Haverfield, *Ancient town-planning* p. 61 (fig. 12); Grenier, *Bologne villanovienne et étrusque* (1912) tab. III.

16) Propius villam, cui nomen *Marzabotto*. Antiquitus Misano nomen ei fuisse, docet Duhn, *Neue Heidelb. Jahrb.* IV (1894) p. 154, sed videtur error esse.

Digitized by Google

casum directa, quam duxisse videntur pristini conditores [1]) et similiter directa extra vallum alia, quae putatur intra vallum ab iisdem [2]) perducta eam urbem dextra laevaque divisisse, sicut aeternam Sacra via, cuius ad Vestae perpendicularis cernitur, tunc dividebat Urbem in occasum directa [3]), quum fori quoque monumenta adhuc eo et in septentrionem dirigebantur [4]). Accedunt Siciliensia exempla quum Graecum Selinuntis, vetustissimi scilicet, ubi postea arx fuit [5]), tum Poenum Solunti [6]), nam utrubique vicos in septentrionem et occasum directos, nisi Solunti declinant [7]), hodie quoque apparet. In Samnio porro Saepini [8]) et in Lusitania Nabanciae [9]) et in Hispania ubi fuerat Numantia [10]) et apud Britannos Callevae [11]) et in Acarnania Palaeri [12]), Asia Prienes [13]), Pisidarum finibus Cremnae [14]) eadem causa est, nec diversa ad Orontem Apameae [15]) et trans Iordanem Gerasae [16]),

---

1) Grenier, *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 37 („*en tout cas antérieur(e) aux Romains*").

2) Ibid. p. 26/7: „*il n'est pas douteux que le tracé n'en soit antérieur à l'époque romaine*".

3) Piganiol, *Mélanges d'archéol. et d'hist.* XXVIII (1908) p. 233 sqq. Subiecit formam p. 243.

4) Ibid. p. 235 ima. De re constare dicit Vaglieri, *Bull. communale* 31 (1903) p. 11.

5) Baedeker, *Italien* III (1887) p. 282. Cf. Beloch, *Bull. dell' ist. di corr. archeol.* 1877 p. 10 = *Atti* (*dei Lincei*) 2 III 3 (1876) p. 270. Formam exhibet Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 34 (fig. 3).

6) Baedeker, *Italien* III (1887) p. 275. Cf. Beloch, *Bull.* cit. 1877 p. 10; Brizio, *Monumenti* (*dei Lincei*) I (1889) p. 291*. Formam exhibet Haverfield, op. cit. p. 37 (fig. 5).

7) *Bull. della comm. archeol. di Sicilia* 8 (1875) p. 4.

8) Keppel Craven, quem laudat Nissen, *das* templum p. 61.

9) *Études dédiées à* Leemans (1885) p. 254. Effodi coepit 1882.

10) Cf. Schulten, *Abhandl. der Ges. der W. zu Gött.* VIII 4 (1905) p. 55/6, (cum tab. II). Declinant niholominus ibi vici a vero occasu vel septentrione 22 μοῖραις, quos vocamus gradus

11) Encyclop. Britann. XXXII (1902) p. 626; Archaeol. (Oxon.) 61 (1909) p. 486, modo fides adsit sagittis.

12) *Archaeol. Anz.* 1916 *Sp.* 222 (et *Beil. zu Sp.* 221): maximam utique partem.

13) Wiegand et Schrader, Priene (1904) p. 45; Nissen, *Orientation* (1906) p. 103; Stübben, *der Städtebau* (1907) p. 263; *Transactions of the town planning conference* 1910 p. 112. Qua de Priene hic agitur, Alexandrina est (Wiegand, op. cit. p. 35: „*eine Schöpfung der Zeit Alexanders*"; Haverfield, *Ancient town-planning* p. 43).

14) Lanckoronski, *Städte Pamphyliens* etc. II (1892) (p. 160/1 (*Plan*). Cf. ibid. p. 163 lin. 24: „*fast genau*". Rectorum quidem angulorum ratio (p. 164 summa) passim ibi destituitur.

15) Sachau, *Reise in Syrien* (1883) p. 45.

16) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 51 (cum forma).

Digitized by Google

ubi utrubique cernitur platea ad septentrionem directa et ad occasum transversae nec movere debet, quod declinant aliae [1]). Sagalassi quoque [2]) nec minus in Ponti litore Olbiae [3]) platea ad septentrionem directa cernitur; de transversis hactenus altum est silentium. Plane Antiochiae ad Orontem quum veteris tum, quae tum nova erat, novae ad septentrionem et occasum directos fuisse vicos, testis est Libanius [4]); Vitruvius denique [5]) *in multis civitatibus*, veluti Mytilenae, usu hoc venisse significat et propter ventorum inclementiam vitandum esse existimat; ex diverso nihil salubrius cogitari posse Oribasius [6]). In Aegypto quoque ἐν τῇ Λίμνῃ aggeres conditi sunt in occasum et septentrionem [7]), quos putat Mahaffy [8]) non tantum aquarum continendarum, qui praecipuus usus est τῶν χωμάτων [9]) — nam ipsis fossis aut *Nilus exaestuat* [10]) et ποτίζονται agri aut rursus ἐκχέονται, quas vocitatas putat Grenfell [11]) ἐξαγωγούς, illas, quibus agri ποτίζονται, διώρυγας, sed est revera ὑδραγωγὸς [12]) sive διῶρυξ nomen commune [13]), cuius species ἐξαγωγὸς et εἰσα-

---

1) Fit similiter Agrippinae.

2) Lanckoronski, *Städte Pamphyliens* etc. II (1892) p. 126/7 (*Plan*), p. 128.

3) *Archaeol. Anz.* 1913 p. 212. — Praehistoricam Meliorum urbem (*Excavations at Phylakopi* (1904) p. 26, 39, 50) ideo omisi, quia potius erat fides habenda formis quam verbis.

4) I (Reiske) p. 337, 15—339, 14—340, 6 (Erdmann, *z. Kunde der hellenist. Städtegründungen* (1883) p. 24/5). Delineare ad verba sophistae et in tabulam referre urbem vicos ausus est C. O. Müller, Comment. Soc. Gott. VIII (1841).

5) I 6 § 1. Observatione dignum est apud virum doctissimum Stübben, *der Städtebau* (1907), de dirigendo verbum fieri nullum.

6) Coll. Med. IX 20 § 1 (II (1854) p. 318/9).

7) Pap. Lille 1; Petrie III 37. — Cf. praeterea, quem nunc constare videtur esse coaevum (Mahaffy, *On the Petrie papyri* I pag. 49) pap. Paris. 66 lin. 58—61 (P. Petrie III pag. 342).

8) Ad pap. Petrie I 22(2), quae pars est P. (III) 37 cit. Cf. *On the Petrie Papyri* II pag. 43 [100].

9) Ulp. l. 10 D. 47. 11. Subiungit idem chomatum ope *incrementa Nili* etiam *dispensa(ri)*.

10) Sueton. II 18.

11) Ad P. Tebt. 13, 7.

12) Cf. P. Lond. 1897, 37 (*Archiv* VI p. 107); Ryl. 154, 15: ὑδραγωγὸς δι' οὗ ποτίζεται ὁ κλῆρος. Nescio, quo iure definiat Grenfell, Pap. Tebt. II pag. 365: „*the larger canals are* διώρυγες, ... *smaller canals are* ὑδραγωγοί".

13) Cf. Corp. Rain. I pap. 1 lin. 8/9: διῶρυξ εἰς ἣν ἐκχεῖται ὁ κλῆρος — διῶρυξ, δι' ἧς ποτίζεται ὁ κλῆρος; Pap. Ryl. 154, 14. 18: διῶρυξ, δι' οὗ ἀποχεῖται ὁ κλῆρος — διῶρυξ εἰς (= καθ') ὃν εἰσχεῖται ὁ κλῆρος. Apud scriptores plerumque διὰ τῶν διωρύγων εἰσάγεται τὸ ὕδωρ (Herod. II § 149 (τὸ δὲ ὕδωρ .... κατὰ

Digitized by Google

γωγὸς [1]), nisi τῇ αὐτῇ διώρυγι .... τὸ πλεονάζον ἀποδίδοται [2]), tertia denique περιαγωγός [3]) — sed etiam sortium discernendarum causa intervenisse. Cui tamen obstat coniecturae, quod medias sortes interdum secabant quum novi [4]) aggeres tum veteres [5]), quorum εἰς ἐπιβολήν, id est, refectionem [6]) impendebatur, quum potius destruendi fuissent. Manet utique ipsa χωμάτων in occasum et septentrionem directio. Quam praeterea secuti dicebantur villarum conditores Danicarum [7]), cuius quidem negotii testis [8]) iamdudum in mendacio convictus est [9]), sed eo quodammodo compensatur error, quod convenit descriptio Saxonicis trans Albim coloniis [10]). Quid, quod in terra America hanc secuti sunt semper agrorum publicorum divisores [11]), urbium quoque nonnumquam conditores et in terra Australia quoque [12])?

διώρυχα ἐσῆκται); Strab. XVII 1 § 3 (ποτισθῆναί γῆν .... διὰ τῶν διωρύγων), § 7 (πληροῖ δὲ ταύτην (τὴν λίμνην) πολλαῖς διώρυξιν ὁ Νεῖλος), § 24, § 25, § 27) atque similiter P. Gizeh 67002 II 21/2 (ἔφραξε τὴν διώρυγα ... εἰς ἀβροχίαν κατέστησε τὸ πεδίον); Oxy. 1409, 17/9 (διώρυχας ἀνακαθαρθῆναι .... ἵνα .... τῶν ὑδάτων εἴσροιαν ὑποδέχοιντο); *Griech. Texte* 20, 17/8 (ἐὰν εἰσέλθῃ ὕδωρ εἰς τὴν ζώρυγα).

1) Genus fit species, ubi concurrunt (P. Oxy. 918 XI 17) εἰσαγωγὸς et διῶρυξ.

2) Strab. XVII 1 § 37 (ἡ δ' οὖν *M.* λίμνη .... τὸ πλεονάζον ἀποδ(ίδωσι) τῇ αὐτῇ διώρυγι).

3) P. Lond. 1897, 25 (*Archiv* VI p. 107).

4) P. Petrie III 37 (b) Ro. col. I lin. 2 (cf. col. II lin. 6/7).

5) Veluti P. Petrie III 37 (a) col. II lin. 17/8.

6) *BGU* 1116, 18 (τῶν δημοσίων ὀχετῶν); P. Gizeh 10874 (Thead. 5) lin. 11. De novis aggeribus efficiendis utitur hoc vocabulo Iosephus, B. Iud. VII § 304, de substructionibus id. ibid. V § 189 (ia. § 190), de historia Diod. Sic. lib. 40 fr. 7.

7) Maurer, *Einleitung* etc. (1854) p. 18: „*nach einem alten Herkommen gehörten zu jedem alt-dänischen Dorfe vier Feldwege, welche nach den vier Himmelsgegenden gerichtet .... den innern Dorfraum .... durchschitten.*"

8) Olufsen.

9) Meitzen, *Siedel. und Agrarw.* I p. 23.

10) Pergit (Meitzen I p. 23): „*wohl aber stimmt das Bild ... mit den üblichen Umgestaltungen .... sowie mit den meisten neuen Anlagen überein, welche seit dem 12. Jahrhundert von deutschen Kolonisten .... östlich der Elbe .... ausgeführt worden sind.*" Adstipulatur Schlüter, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* 34 (1899) p. 450.

11) Reclus, *Nouv. géogr. univ.* XVI (1892) p. 703: „*Tous ces quadrilatères sont parfaitement orientés et chacune de leurs faces regarde l'un des points cardinaux*"; Schulten, *Abhandl. der Ges. der W. zu Gött.* II 7 (1898) p. 7²; id. *Bull. archéol.* 1902 p. 129 (laudat utrubique Gulielmum Roscher, *Kolonien* (1856) p. 305). Cf. praeterea H. Verloren van Themaat, *Eene studie over het grondbezit in de V. S.* Diss. Leid. 1912 p. 83.

12) Hassert, *die Städte* (1907) p. 104.

Digitized by Google

Veluti tota sic directa est *Chicago* [1]) et Philadelphia [2]) et intercurrentibus velut ex puncto circuli radiis *Washington* [3]) et Novi Eboraci pars praecipua [4]) quin ad amussim [5]) mentiente sagitta Caroli Baedeker [6]) et *Savannah* [7]) et *Goldfield*, Nev. [8]) et ex parte *Baltimore* [9]) Cincinnatique [10]). Potest autem interdum dubium esse, utrum in occasum et septentrionem directum sit, vel ideo, quia non semper ad amussim directum est, vel ideo quia possunt, qui direxerunt, secuti esse non verum ortum sed *mobilem* [11]), id est, eius diei. Eo quippe modo („*in empirischer Weise*") dicere temptat Helbig [12]) directa esse castella quasi lacustria, quibus hodie nomen est *terremare*, de quibus supra dictum est, quorum in tot exemplis semel omnino directio cum coeli ratione prorsus congruit [13]). Eodem modo ad occidentem solem observat Erdmann [14]) posse quem defendere Alexandriam directam esse [15]), ubi, quum declinet fide astronomi, quem consului, ab occidente vero occidens hibernus vel aestivus 28 μοίραις, quos hodie appellant gradus [16]), ipsae, quas indagavit

---

1) Reclus, op. cit. XVI p. 416 med.

2) Encyclop. Britann. XVIII (1885) p. 737; Ratzel, *Städte- und Culturbilder* I (1876) p. 201.

3) Encyclop. cit. XXIV (1888) p. 382; Ratzel, op. cit. I p. 236/7.

4) Brockhaus, *Convers.-Lex.* XII (1903) p. 300.

5) Encyclop. cit. XVII (1884) p. 459: „*due*".

6) *Nord-Amerika* (1904) *Pl.* 20 (cf. ibid. p. 5).

7) Ratzel, op. cit. II p. 48/9.

8) *Woche* 1909 (4) p. 156.

9) Meyer, *Convers.-Lex.* II (1903) p. 312. Formam sagittiferam exhibet Encyclop. Britann. III (1875) p. 298.

10) Encyclop. cit. V (1876) p. 783. — Sunt praeterea quam plurimae divisae normalibus urbes (Ratzel, op. cit. II p. 238: „*alle neuern*"), sed non utique directae secundum rationem (ibid. II p. 61).

11) Gromat. p. 31, 4—7 (Thulin 14, 14/7).

12) *Die Italiker in der Poebene* (1879) p. 11.

13) *Die Italiker* etc. p. 14.

14) *Zur Kunde der hellenistischen Städtegründungen* (1883) p. 19—22.

15) Non esse directam ad orientem solem constat (Erdmann, l.l.; Nissen, *Orientation* (1906) p 96).

16) Apud veterus *gradus* (Manil., Astronom. I 579) sive *scrupulus* (Peschel, *Gesch. der Erdk.* (1877) p 43 not. 2) sive ἑξηκοντὰς (Strab. II 5 § 7) sex constat μοίραις (Eudem. Rhod. fr. XCIV), quos hodie gradus vocant (Ptolem. I 7 § 1: οἵων ἐστὶν ὁ .... κύκλος τξ'; Censor., de die nat. 8 § 5: *particulae .... totius .... zodiaci numero* 360).

Digitized by Google

Mahmoud [1]), non plus declinant ab occidente versus meridiem prorsae, a septentrione versus occidentem transversae, 24 μείραις plateae [2]), ubi Numantia fuerat, vel minus [3]). Similis causa est Neapolis [4]) Carthaginisque [5]), ubi diximus partim ad mare directos partim litori ordinatos esse vicos, sed forte fortuna ipsum utrubique littus aut non multum recedit a meridiano circulo aut aequinoctiali quodammodo est ordinatum; esse videtur praeterea quum Augustoduni tum Taurinorum Augustae [6]), nec minus Piraeei [7]), quocirca fallit Wachsmuth, quum doceat [8]): tantum non ad amussim ibi directum esse. Quibus addi possunt quum alia exempla tum Solunti [9]). Dicitur etiam via Nolana, qui Pompejorum quasi decumanus sit, ad solstitialem ortum [10]) brumalem occasum, Sinarum caput *Peking* ad brumalem ortum [11]) solstitialem occasum esse directum. Quod autem diximus: limitibus antiquam divisionem caruisse, id non eo refellitur, quod post Wolfgangum Helbig [12]) quasi per manus traditur: in castellorum illorum quasi lacustrium ruderibus, quibus *terremare* nomen est, vestigia semel iterumque decumani vel cardinis vel decumani cardinisque cerni. Quam rem qui totam in dubium revocavit Pigorini [13]), post pro ea propugnare coepit inventis, ubi hodie *Castellazzo* vocatur, pontibus convenienter positis [14]), multo vero magis effossis ibi tandem solidi aggeris limitibus aequidistantibus in longitudinem cum ipso castello

---

1) Cf. praeterea Noack, *Athen. Mittheil* XXV (1900) p. 231—279.
2) Erdmann, op. cit. p. 20.
3) Dictum est supra.
4) Beloch, *Campanien* p. 67; Nissen, *Orientation* (1906) p. 108.
5) Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 112/3.
6) Nissen, *Orientation* (1906) p. 92 (*„nach den Plänen"*).
7) *Athen. Mittheil.* IX (1884) tab. VIII.
8) *Athen* II 1 (1890) p. 134.
9) *Bull. della comm. archeol. di Sicilia* 8 (1875) p. 4.
10) Nissen, *Orientation* (1906) p. 107.
11) Nissen, *Orientation* p. 90.
12) *Die Italiker in der Poebene* p. 60/1.
13) *Memorie (dei Lincei)* 3 VIII (1883) p. 304.
14) *Not. degli scavi* 1895 p. 12[3]: *„la scoperta dei due ponti .... provandoci nel modo più evidente l'esistenza del* kardo *e del* decumanus *.... avvalora la notizia data molto tempo fa, ... che (nella terramara) di Bellanda .... si notarono le traccie di due strade, che partendo dal mezzo dei lati verrebbero ad incrociarsi nel centro"*.

Digitized by Google

decurrentibus, quos vocat cardines, tribus et horum perpendicularibus, quos decumanos vocat, quinque [1]), effosso praeterea, ubi hodie *Rovere* vocatur [2]), limitationis velut umbilico, adspecto denique cardine, ubi hodie vocatur *Montata* [3]). Est propemodum idem tractatus de arcibus horrendae vetustatis prope lacum Volsiniensem et Sabatinum superstitibus [4]), quorum mentionem supra fecimus. Ideo enim haec, etiamsi maxime aliquando, ut speramus, confirmabuntur, non tamen obstant quominus limitum usus in agris dividendis recens videatur, quia urbi quoque destinatus locus ante dividi solet — non fieri semper Romae post Gallorum recessum exemplo demonstratur [5]) — quam civibus aedificandi copia fiat [6]), estque ibi utilitas [7]) *vicos dirigendi* quam in agro limites evidentior. Nam urbs sine *spati(is) communibus* habitari non potest [8]); ager sine ullis spatiis potest, veluti vetere illo Germanorum instituto [9])

---

1) *Bull. di paletnol.* XXIII (1897) p. 59—61. Latus est cardo maximus metra Gallica 15, decumanus maximus eius dimidium. Reliqui cardines decumanique, quae latitudo in suo genere maximo cuique est, eius dimidium. A cardine ad cardinem sunt metra 50, decumanorum intervallum sescuplum. Ergo fiunt laterculi in modum strigarum.

2) *Not. degli scavi* 1896 p. 60.

3) *Bull. di paletnol.* XXIV (1898) p. 300 = *Not. degli scavi* 1900 p. 123[1].

4) „*Si può supporre che l'abitato fosse diviso con le linee del cardine e del decumano; perocchè gli ingressi* (intelligit a porta ad portam rigores) *per quanto è possibile riconoscere ...., erano orientati*" (*Monum. (dei Lincei)* IV (1894) p. 43. Cf. ibid. p. 109, p. 111). Ex coniecturali fit certum *Bullett. di paletnol.* XXIV (1898) p. 49/50. Eodem modo de *Tell-el-Dschudeide* divinat Thiersch, *Archaeol. Anz.* 1908 p. 389.

5) Liv. V 55 § 4; Tac., Ann. XV 43. — Dividebat nihilominus, ut dictum est supra, dextra laevaque urbem vetus Sacra via, cuius ad Vestae perpendicularis cernitur.

6) Cf. Brockhaus, *Convers.-Lex.* II (1892) v. *Bebauungsplan.* — Hoc modo post incendium aedificandum curavit Nero *dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis* (Tac. Ann. XV 43) quin ἐξ ὀρθογωνίου: *Not. degli scavi* 1917 fasc. 1 (p. 9 et *Pianta*).

7) Limites institutos esse propter religionem et utilitatem, putat Meitzen, *Siedelung* etc. I (1895) p. 304/5. Sed non ita est, ad religionem enim pertinet sola secundum coeli rationem directio, quae ipso limitum usu antiquior est: Gromat. p. 169, 14 (Thulin 134, 15) iis. p. 3 lin. 2—5 (Thulin 1 lin. 10/2); p. 110, 1/3 (= p. 3, 12/5 = Thulin 53, 21/3); p. 207, 1/2 (Thulin 170, 1/2).

8) Cic. de Rep. I 26 § 41.

9) Fuit etiam Platoni cognita res et probata: Leg. VIII 10 (Partsch, *Archiv für Papyrusf.* VI p. 52). Legem fert idem περὶ ... συγκομιδῆς τῶν ὁραίων: ἐξέστω τῷ βουλομένῳ τ(ὰ) ἑαυτοῦ διὰ παντὸς τόπου κομίζεσθαι, ὅπηπερ κτλ. (VIII 11).

Digitized by Google

per communem sationum messiumque observationem [1]) („*Flurzwang*"); sin ea removebitur, sufficient *vicinales viae,.... ut unusquisque possit ad particulas suas iure pervenire* [2]), multo igitur magis ad integra scamna. Cuius rei ex ipsa illa vetere Germania speciem adfert Meitzen [3]); Romae certe anno urbis 448 (ante Chr. 306) a censoribus *via(s) per agros publica impensa facta(s)* traditur [4]). Atqui urbium divisionis, quam *βυμοτομίαν* appellant Polybius [5]), Diodorus [6]), Strabo [7]), Dicaearchus [8]), *limitationem* autem Nissen [9]), Beloch [10]), Brizio [11]), Schulten [12]), quod hodie potest defendi [13]) *K(ardinis)* Arausionensis exemplo, de quo dicetur infra, alioquin auctores nostri nullos noverunt limites nisi vinearum [14]) vel agrorum [15]), — urbium igitur divisionis [16]), quamquam in ea re cautione opus

---

Cf. Inscr. Gortyn. (Kohler et Ziebarth, *Stadtrecht* p. 35 no. 4): *αἰ μὴ κτέ., δὶ' ἀλλότριον κορίον νέκυν πέρονσι ἄπατον ἥμεν.*

1) Meitzen, *Siedelung* etc. I p. 305.

2) Gromat. p. 152 lin. 5—10 (Thulin 116, 6—11).

3) Op. cit. I p. 427: „*wie das Kartenbild zeigt, sind alle einzelne Parzellen in Heiteren.... durch Feldwege zugänglich gemacht*". Idem factum docet „*auf allen Nachbarfluren bis auf weite Entfernung hin*". Quando, tunc ignorabat („*zu irgend einer Zeit*"), sed hodie constat factum saeculo sexto decimo (Hammer, *Ztschr. für Vermessungswesen* 41 (1912) p. 958/61).

4) Liv. IX 43 § 25.

5) VI 31 § 10.

6) XVII 52.

7) XII 4 § 7; XIV 1 § 37.

8) Fr. 59 § 12 (Fr. histor. II p. 258), sed § 1 (ibid. p. 254) porrigit appellationem ad promiscue aedificata, quum doceat Athenas esse *κακῶς ἐρρυμοτομημέν(ας) διὰ τὴν ἀρχαιότητα.* Cf. de Taxilis Philostr. vit. Apollon. II 23: *ἀτάκτως τε καὶ Ἀττικῶς τοὺς στενώπους τέτμηται.* Atticae illius *βυμοτομίας* partem, quae cernitur, exhibet Judeich, *Topogr. von Athen* (1905) fig. 32 (p. 260).

9) *Das* templum (1869) p. 73.

10) *Bull. dell' istit. di corr. archeol.* 1877 p. 9.

11) *Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 278 (ia. p. 290).

12) *Abhandl. der Ges. der W. zu Göttingen* II 7 (1898) p. 6.

13) Invitus concedit Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 73.

14) Plin., Hist. nat. XVII § 169.

15) Plin., Hist. nat. XVIII § 326, 327, 331, 333; Gromat. passim.

16) Normalibus utique non radiis (Schreiber, *Festschr. für Kiepert* (1898) p. 340: „*ein fächerförmiges Strassennetz.... scheint im Alterthum ni(e) angewandt... zu sein*"). Erat quidem res cognita (Aristoph., Av. 1005/9), quin putat Haverfield, *Ancient town-planning* (1913), Rhodum sic fuisse divisam (p. 14, p. 31) Mytilenenque (p. 49), Mantineam Fougères, *Mantinée* (1898) p. 162/64. Extare denique dicitur prope Agrigentum, ubi hodie dicitur *Cannatello* praehistoricum exemplum

Digitized by Google

est, maxime, ubi habitari perseverat, quia medio quoque aevo et nostro urbes divisae sunt [1]), quin ex integro, ut patrum memoria Florentia [2]), quocirca cauti simus recte monet Haverfield [3]), qui an ipse sibi semper caverit [4]), nescio: ergo urbium divisionis vestigia cernuntur passim velut, ubi hodie vocant Aegyptii *Kahun*, cuius supra mentionem fecimus, et item *Tell-el-amarna* [5]), quod aliquando caput fuit, sed conditoris odio cito desertum est [6]), habet autem kardinem flumini ordinatum [7]) et ad huius anfractus se flectentem [8]), prorsos limites illius ubique perpendiculares; quod similiter factum videtur Palmyrae [9]), non ad cursum fluminis, ut illic, flexo cardine sed, quia

---

(*Archaeol. Anz.* 1909 p. 134), qua de re cf. potius *Monumenti (dei Lincei)* XVIII (1907) p. 629/32, p. 640.

1) Haverfield, *Transactions of the town planning conference* 1910 p. 129 („*it is quite possible for roads to cross at right angles without being Roman* etc."). De medio aevo cf. e. g. Schlüter, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* 34 (1899) p. 450, 452, 453; Brinckmann, *Transactions* cit. p. 174, p. 175; Haverfield, *Ancient town-planning* p. 84, 143/4.

2) Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 92: „*a generation ago*".

3) *Ancient town-planning* p. 32/3: „*it does not follow, when we find streets in .... an ancient city, that they must belong to its earliest period*"; p. 84: „*it would be rash to assume a Roman origin for an Italian town simply because it streets are old and their plan rectangular*". De Italia nominatim excipit, quod extra Italiam nullam urbem, quae sub Romanis steterit, in modum divisae nunc habitari putat praeter Singidunum et Bracaram (ibid. p. 103/4). Quidni igitur ibi cautione opus sit? Opus esse demonstrat Singidinum, quod dividi coepit post 1861 (Kanitz, *Serbien* (1868) p. 435, 436 et *Karte*).

4) Op. cit. p. 84/5 *(Italian town-plans)*. In reliqua operis parte abunde sibi prospexit.

5) Prisse, *Hist. de l'art égyptien* (1879) p. 234: „*ancienne* Psinaula". Sed cf. ibid. p. 371: „*ville qu'on croyait représenter l'ancienne* Psinaula".

6) Divisam dixerunt Prisse, *Hist.* cit. (1879) p. 371; Hirschfeld, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXV (1890) p. 283 ima. Formam exhibet Lepsius, *Denkmäler* P. I tab. 64 (1849); eandem Prisse, *Hist.* cit., *Atlas* (1878) tab. (38). Veteris regni urbem hanc esse solam, cuius supersint rudera ἀξιόλογα, docet etiam Ed. Meyer, *Gesch. des alten Aegyptens* (1887) p. 265[2]. Accesserunt interim occupatae similior quam divisae Naucratis (Petrie, *Naukratis* I (1886) *pl.* 40, 41; II *pl.* 4), ubi Graecorum colonia fuit, atque (1890) *Kahun*.

7) Perrot-Chipiez, *Hist. de l'art daus l'antiquité* I (1882) p. 480: „*parallèle au fleuve*". Pertinere dixerat Prisse (p. 371) a septentrione ad meridianum, qui, ubi minus divertit, id est, antequam se occidentem versus flectit, secundum formam declinare videtur 20 vel 30 particulas, quos nos vocamus *gradus*.

8) Luckhard, *das Privathaus*, Diss. Bonn. 1914 p. 13[2]: „*die Längsachse ... ist* [mehrmals] *gebrochen, was durch den Nillauf bedingt wird; aber (die) Nebenstrassen ... stossen auf die Theilachsen rechtwinklig*".

9) Cassas, *Voyage pittoresque* vol. I tab. 26 et 53.

Digitized by Google

nisi per anfractus ab aede Solis ad templum Neptuni, quae varios exitus claudebant, frontibus dissidentibus perveniri non poterat [1]); nec minus cernitur divisio Augustae Taurinorum et Praetoriae et in agro Samnite Saepini et in illis Campaniae urbibus [2]) et prope Bononiam Tusca et Siciliensibus et Cauloniae et colonia Carthagine et ubi fuerat Numantia et Lusitanorum Nabantiae et Ubiorum Agrippinae et Britannorum Callevae, Acarnanum Palaeri, et in Asia Prienae, Sagalassi, Cremnae, et ad Orontem Apameae et trans Jordanem Gerasae et in litore Ponti Olbiae, de quibus omnibus iam dictum est, atque praeterea magnae Alexandriae [3]), et sub Traiano vel Hadriano velut a stirpibus renatae Ostiae [4]) et Norbae [5]) et Aquileiae [6]) et Emonae [7]) et Viminacii [8]) et, Limitis castellis qui subcrevere vici, in eorum plerisque [9]) et Emporiis, quae pars

---

1) Cassas, *Explic. provis.* fascic. 5.

2) Atqui Dicaearchiae, Surrenti solum vestigium est hodierna divisio, quod quam sit anceps, interim didicimus. Neapoli etiam antiqua viarum strata subveniunt (Beloch, *Campanien* p. 67) et item Augustae Taurinorum (Nissen, *Rh. Mus.* XXV (1870) p. 419; id., *Landesk.* II p. 165; d'Andrade, *Not. degli scavi* 1902 p. 278; Haverfield, *Ancient town-planning* p. 86).

3) Authenticam formam, quam parvi pendit Haverfield, *Ancient town-planning* p. 47, exhibet Erdmann, *zur Kunde der hellenistischen Städtegründungen* (1883) et item Pauly, *Real-encyclop.* I (1894) p. 1379/80.

4) Lanciani, *Transactions of the town planning conference* 1910 p. 178; Hülsen, *Internat. Monatsschr.* VII (1913) p. 1418/9 (cum forma). Quem vocant decumanum, Romam spectat (Hülsen p. 1418: *„(ist) direkte Fortsetzung der ....* via Ostiensis"), quod Capuae non contigit (Beloch, *Campanien* (1879) p. 344/5). Apparent etiam oblique ductae viae ut Norbae, Ubiorum Agrippinae, Apameae, Gerasae. Cf. praeterea *Not. degli scavi* 1911 p. 281; 1912 p. 441; 1913 p. 12, 122, 395, 399; 1914 p. 245; 1916 p. 428/9; 1917 p. 314, *Monumenti (dei Lincei)* XXIII (1914) *Tenpietti, tav.* I—II, *Preminenza, tav.* I—III; atque de pristina Ostia: *Not.* cit. 1914 p. 426/9.

5) *Monumenti dell' ist. di corr. archeol.* I tab. 2. Vici spectant partim inter occidentem et septentrionem, partim inter septentrionem et orientem.

6) Maionica, *Fundkarte von* A. (1893) p. 50 (et adiecta forma).

7) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 116 (cum forma).

8) Jirecek, *die Heerstrasse* etc. (1877) p. 15: *„noch sieht man die Spuren von .... im rechten Winkel sich kreuzenden Strassen"*. Eundem praebet adspectum *Kladrup* (Kanitz, *Donaubulgarien* I (1882) p. 100/1).

9) G. Wolff, (25) *Heldenbergen* (fasc. 13) p. 8: *„nach dem regelmässigen Bauplan .... wie .... üblich"*. Est exemplo (53) *Neckarburken* (fasc. 9) (p. 19). Sed non ubique servabatur, veluti nulla cura fuit dividendi, ubi hodie dicitur (73) *Pfünz* (fasc. 14) (p. 9).

Digitized by Google

Romana potius quam Graeca fuit [1]) et Augustoduni [2]) et Trevererorum Augustae [3]) et in Britannia Ventae [4]), Numidia Thamugadi [5]) Thibili [6]), Graecorum partibus Sicyone [7]) Mileti [8]) Cnidi [9]) Olbae [10]) Cyrenae [11]), quam quidem habitavit secunda aetas [12]) et hinc propagatis Ptolemaide [13]) Tauchirisque [14]) et trans Jordanem Bostris [15]) Romanorum colonia, et citra Taurum Pergami, quae pars urbis in radicibus montis sub Romanis aedificata est [16]), nam Attalorum urbe occupatae nihil similius [17]), et ad Maeandrum Hierapoli [18]), quae item sub Romanis

1) Haverfield, op. cit. p. 117 not. 1 (p. 118).

2) Fontenay, *Autun et ses monuments* (1889) p. 49/50. Nihil addit Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 123.

3) *Die Denkmalspflege* VI (1904) p. 127; *Transactions* cit. 1910 p. 131; Koepp, *die Roemer in D.* (1912) p. 132/3; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 124/6.

4) *Transactions* cit. 1910 p. 128/9; Archaeologia (Oxon.) 62 (1910) *pl.* LXIV; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 133 (fig. 33).

5) *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 102; Haverfield, op. cit. (1913) p. 109 (fig. 22).

6) *Archaeol. Anz.* 1909 p. 220.

7) *Expéd. scient. de Morée. Archit.* III (1838) *pl.* 81. Vicorum quod cernitur, non multum declinat a coeli ratione, si sagittae fides. De fastis vid. quum ibi pag. 39 („*ruine romaine*"), tum qui Macedonibus potius quam Romanis divisionem tribuit Haverfield, op. cit. (1913) p. 48/9.

8) *Archaeol. Anz.* 1911 p. 421/2, unde repetivit Haverfield, op. cit. (1913) p. 45. De tempore videbimus infra.

9) Newton, *Hist. of discov. at* Halic. etc. (1863) p. 368/9 cum tab. 50; Hirschfeld, *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXV (1890) p. 297/8.

10) Forma extat: *Archaeol. Anz.* 1909 p. 432/3 (*Abb.* 1).

11) Divisionis vestigia nulla exhibet forma, quam signavit Pacho, *Voyage dans la Marmarique* (1827), sed manifesta, quam Beechey, *Proceedings* etc. *to explore the northern coast of* Africa (1828) (ad cap. XV), et huic simillima, quam ediderunt Smith et Porcher, *Discoveries at* Cyrene (1864) tab. 40, unde repetivit Studniczka, *Kyrene* (1890) p. 167, et item Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 35 (fig. 4).

12) Studniczka, l. l.: „*d(ie) Diadochen und Römerzeit*". Meram ignorantiam profitetur Haverfield, l. l.

13) Formam exhibet Beechey, op. cit. (ad cap. XII).

14) Beechey, op. cit. p. 375. Adiecit formam (ad cap. XII). Cf. quidem p. 367: „*the town .... is scarcely more than a heap of confused ruins*"; Pacho, op. cit. p. 184: „*l'intérieur de la ville ne présente que de confuses agglomérations de débris*".

15) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 136 (fig. 34).

16) Huic destinatur *Alterthümer von* P. vol. VI. Interim vid. *Athen. Mittheil.* XXXV (1910) p. 385.

17) Conze, *Alterthümer* cit. I (1912) p. 156: „*Strassen ... waren spärlich in* P., *wir kennen bisher nur eine, sonst Gässchen und Treppenzüge*" et p. 216: „*auch diese Hauptstrasse (ist) ... durch die Terrainbildung ... vorgezeichnet und nicht (etwa) trassiert*".

18) Humann, Cichorius cet., *Alterthümer von* Hierap. (1898) p. 7.

Digitized by Google

non ante secundum a Christo saeculum est condita ex integro [1]). Arausionis denique *K(ardinem)* vetus forma servat [2]), quocirca fit verisimile urbem fuisse divisam [3]). Incerta magis res est de Bononia, Brixia, Como, Mutina, Parma, Placentia, Ticino, Verona [4]), Mediolanio [5]), Florentia [6]), Luca [7]), Tarquiniis [8]), Faleriis novis [9]), Ardea [10]), Arimino [11]), Venetorum Concordia [12]), Lindo [13]), Epheso [14]) ne illa quidem vetere sed cuius conditor Lysimachus [15]), Thessalonica [16]), Gamala [17]). Nam Paestum [18])

---

1) Op. cit. p. 6. Addunt: „*die aeltere Stadt soll durch ein Erdbeben zerstört . . . sein.*"

2) Bruns, font. (1909) no. 142. Cf. Schulten, Herm. 41 (1906) p. 4[1].

3) Divisionis vestigia superesse negat Haverfield, *Ancient town-planning* p. 108. Ex diverso Schulten, Herm. 41 (1906) p. 5, colligit inde directionem secundum coeli rationem („*noch im heutigen Orange (haben) viele Strassen südnördliche und ostwestliche Richtung. S. den Plan im Guide Joanne*").

4) Earum urbium hodiernam divisionem pro antiqua habet Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 85. Bononiae quidem antiqua pavimenta passim cerni, auctor est Grenier, *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 37[2] („*on a retrouvé de nombreux tronçons de rues Romaines*"), qui testimonium denuntiat Zannonio (*Arc. Abitazioni* (1907) p. 75 sqq.), quem propter bella inspicere non potui.

5) Cf. Haverfield, op. cit. p. 85[1].

6) *Transactions town-planning conference* 1910 p. 125; „*as a map of* 1427 *shows*". Cf. Haverfield, *Ancient town-planning* p. 92.

7) Divisionem pristinam agnoscit Nissen, *Landesk.* II p. 288, „*in dem (heutigen) Grundplan*". Adstipulatur Haverfield, *Ancient town-planning* p. 95/6 (cum forma).

8) *Not. degli scavi* 1885 (*Dicembre*) ia. Nissen, *Landesk.* II p. 329[4].

9) Haverfield, op. cit. p. 68 not. 2 (p. 69).

10) Vid. forma: *Not. degli scavi* 1900 p. 62 (et p. 53) cum textu (p. 54).

11) Tonini, *Rimini* I (1848) p. 187/8 (cum tabula).

12) Cf. *Not. degli scavi* 1880 *(Novembre)* cum tab. I. Confidenter eam cum divisis numerat Brizio, *Monumenti (dei Lincei)* I p. 288, quamquam forma expressa est ad memoriam unius operarii.

13) Haverfield, *Ancient town-planning* p. 117 (fig. 26), 118, 143.

14) Inventae sunt tres plateae aequinoctiali fere circulo ordinatae *(Forschungen in* E. I (1906) p. 64; *Jahreshefte* VII (1904) *Beibl.* p. 38, p. 46, quae quidem omnia ita scripta sunt, quasi id unum referret, ne possent intelligi). De una tantum platea narrat Sartiaux, *Villes mortes* (1911) p. 97 ima.

15) *Forschungen in* E. I. (1906) p. 10, p. 87 sqq.

16) Hodiernam divisionem pro antiqua habet Tafrali, *Topographie de Th., Thèse complém. Paris. Lettres* 1912 p. 121.

17) Buckingham, *Travels in Palestine* (1821) p. 418: „*a noble street ran through the whole length of the city*".

18) Inter divivas numerat Brizio, *Monumenti (dei Lincei)* 1 p. 291, fide Iulii Beloch (*Bull. di corr. arch.* 1877 p. 10), mihi qui comiter rescripsit percontato: „*ich (habe) das nur aus der Lage der 4 Thore erschlossen*". Sed denuntiat Grenier, *Bologne* etc. (1912) p. 95[3], testimonium Henrico Nissen, *Landesk.* II p. 892[4], Nissen Gallico auctori Delagardette, *les ruines de* P. (1840), cuius propter bella

Digitized by Google

et Delos [1]) et Thera et Assos [2]) et praehistorica Melos [3]) et Iudaeorum Marissa [4]) vestigium divisionis praebent nullum; haud magis Arsinoe [5]), ac ne Pompeji quidem inter divisas urbes numerandi sunt [6]), etiamsi constet regionem unam [7]) alteramve [8]) solemniter fuisse divisam [9]) et ne normalibus quidem [10]), quo laborat item vitio Antinoes divisionis quod superest [11]). Alexandriam divisam fuisse, etiam auctores [12]) memoriae tradiderunt, quibus debetur similis notitia de Pi-

---

non potui inspicere nisi pristinam editionem (anni VII), Ergo quodammodo consolatur me, quod Meyer, *Convers.-lex.* XV 1906) p. 493, esse docet „*ein neuer Abdruck*" nec praeterea quidquam.

1) Formae extant in *Bull. de corr. hell.* XXX (1906) tab. IX et in *Comptes-rendus de l'acad. des inscr.* 1908 p. 162/3 et apud Carolum Baedeker, *Grèce* (1910) p. 248/9. Est nihilominus qui divisam contendat. Quamquam praecavit Jardé, *Bull.* cit. XXX p. 633 (et p. 664).

2) Inter divisas numerat utramque urbem Michaelis, *die archaeol. Entdeck. des XIX Jahrh.* (1906) p. 170, et refellitur ipsis formis, quas Hillero debemus („Thera") Clarkioque („*Investigations at* A."). Illam repetivit Baedeker, *Grèce* (1910) p. 262/3.

3) Inter divisas referunt, qui effoderunt *(Journal of hell. studies. Supplem. paper 4. Excavations at Phylakopi* (1904) p 26, 39, 50) quin immo vicos in septentrionem et occasum directos esse docent paene ad amussim (p. 39: „*almost due*"). Qui suismet iacent formis.

4) *Archaeol. Anz.* 1908 p. 392/3 (*Abb.* 14). Cf. ibid. p. 399: „*in die Augen springt.... der einheitliche Zug*". Sed concedat Thiersch necesse est: sine ulla quidem norma rectoque angulo.

5) *Ztschr. der Ges. für Erdk. zu Berlin* XXII (1887) p. 73: „*unentwirrbar... verschlungene Gässchen... machen jede Orientierung unmöglich*".

6) Cavillatur Michaelis, *archaeol Entdeck.* cit. 170/1. Cf. Hülsen, *Intern. Monatschr.* VII (1913) p. 1432/3; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 64 sqq.; Sogliano, *Not. degli scavi* 1906 p. 153/4; Mau, *Führer durch* P. (1903) p. 4 (cum tabulis); Weichardt, *Pompeji* (1897) p. 13 (fig. 11); Brizio, *Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 287, atque per se Nissen, *Orientation* (1906) p. 105/7; *Landesk.* II (1902) p. 763 („*der Plan ist durchaus einheitlich*"), p. 759 („*geflickt wie* P."), *Pompej. Studien* (1877) p. 579/80; 585/7; *das* Templum (1869) p. 63—70.

7) Schulten, Herm. 41 (1906) p. 4: „*die sechste Region (ist) in Rechtecke getheilt*". Sunt revera parallelogramma communia.

8) Primam et nonam habere observat Brizio (p. 287 cit.) *quasi* quadratas insularum formas, id est, ex rhomborum genere.

9) Ita prudenter sentit Brizio (p. 287 cit.).

10) Hülsen (l.l.): „*ein... rechteckiger Häuserblock ist in ganz* P. *kaum vorhanden*"; Haverfield (l.l.): „*there is hardly a right angle... at any street corner*".

11) *Description de l'Egypte. Antiquités* IV *pl.* 53. Apparet ibi una prorsa et viae transversae duae ordinatae. Docet nihilominus Wilcken, *Grundzüge* (1912) p. 50 lin. 4 normalibus („*rechtwinklig*") fuisse divisam. Quem sequitur Haverfield, *Ancient town-planning* p. 135.

12) Diod Sic. XVII 52; Strabo XVII 1 § 8.

Digitized by Google

raeeo [1]), Thuriis [2]), Nicaea [3]), Caesarea Herodis [4]), Antiochia [5]), colonia Carthagine [6]), Rhodo [7]), Messene [8]), Achradina [9]), Mytilene [10]), Thebis [11]), Admedera [12]) et fortasse Smyrna [13]), Tarento [14]); nam de Sicyone merus error est clarissimi Haverfield [15]). Sed Piraeeum quidem κατέτεμεν Hippodamus Milesius The-

---

1) Testimonia dabuntur statim. De vestigiis cf. Fabricius, *Pauly's Real-encycl.* VIII (1913) p. 1732 lin. 43—54; Judeich, *Topogr. von Athen* (*Iwan Müller's Handb.* III 2, 2) (1905) p. 378/9; Angelopulos, περὶ Πειραιῶς (1898) quem librum nec illi videntur inspexisse nec propter bellum ego potui; Curtius et Kaupert, *Karten von Attika* I (1881) p. 43 (Milchhöfer) § 38: „(*es*) *zeigen sich den heutigen Strassen parallele Mauerzüge*". Plane. quam invenit viam Dörpfeld, *Ath. Mitth.* IX (1884) p. 281, ea declinat 4 μοῖραις, quos hodie vocant gradus. Cf. etiam Curtius et Kaupert, op. cit. § 36. 4 („*abweichende Orientierung* (*eines Hauses*)") et (p. 65) not. 27 (Kaupert) i. f.: „*im südwesten des Hafens Zea und im Osten der Akte reihen sich Stadttheile, deren Strassenrichtungen* (*nach den . . . antiken Grundmauerresten*) *abweichend von der Hauptanlage sind*", contra quam putabat G. Hirschfeld, *Berichte* (*Leipzig*) 30 (1878) p. 7/8. — Add., cui sine teste nihil credendum, Michaelis, *die archaeol. Entdeck.* etc. (1906) p. 170: „*bei der Neugründung . . . . seit den vierziger Jahren brauchte man nur dem ueberall noch zu Tage tretenden Strassennetze des Hippodamos zu folgen*".

2) Diod. Sic. XII 10 § 7. Rudera sunt οὐκ ἀξιόλογα, ne ulla quidem veteris Sybaris, praeter busta (*Timpe*). Cf. *Not. degli scavi* 1879 tab. V.

3) Strabo XII 4 § 7; Geogr. lat. min. (ed. Riese) p. 117 lin. 12—15 (= Expos. totius mundi § 49).

4) Joseph., Antiq. XV § 331; B. Iud. I § 414.

5) Laudabamus modo Libanium.

6) Geogr. lat. min. (ed. Riese) p. 123 lin. 5/6 et (infra lineam) 6/9 (= Expos. totius mundi § 61).

7) Cf. Strab. XIV 2 § 9 (Erdmann, Philol. 42 p. 202); Aristid. (Dind.) I p. 799 (Erdmann, Philol. 42 p. 219). Vestigium aliquod cernere sibi visus est Erdmann, Philol. 42 p. 223.

8) Cf. Pausan. IV 27 § 3 (Erdmann, Philol. 42 p. 213).

9) Accus. VI 53 § 119 (Lupus, *Syrakus im Alterthum* (1887) p. 30).

10) Cf. Vitruv. I 6 § 1.

11) Dicaearch. Mess. fr. 59 § 12 (Fr. histor. II 258).

12) Gromat. p. 180 (Thulin 144). Cf. *Archaeol. Anz.* 1900 p 76.

13) Strabo XIV 1 § 37 (ἔστι δ' ἡ ξυμετρία διάφορος ἐπ' εὐθείων, sed addit: εἰς δύναμιν); Aristid. (Dind.) I p. 374 (Hirschfeld, *Berichte* (*Leipzig*) 30 (1878) p. 11 not. 52).

14) Liv, XXV 11 (*satis latae viae patent in omnes partes*). Cf. praeterea *Not. degli scavi* 1881 (*Dicembre*) tab. II; *Journal of hell. studies* VII (1886) p. 4, ubi Tarentinae urbis rara vestigia in modum formae illustrantur. Add. *Not. degli scavi* 1883 (*Maggio*). Hodierna quidem urbs, quae arcis locum occupat, ad normam divisa esse dicitur (*Journal* cit. VII p. 1—3).

15) *Ancient town-planning* p. 48[2].

Digitized by Google

mistoclis vel Periclis aequalis [1]), quem praeterea putat Aristoteles [2]) τὴν τῶν πόλεων διχίρεσιν invenisse, quum possit aliunde mutuatus esse; licet enim falso creditum sit [3]) ipsam Babylonem divisam fuisse nec absurdum inde disciplinam ad Graecos manasse [4]) Italosque [5]), quae hodie abicienda est opinio, quia effossionibus factis iam constare coepit Babylonem occupatae instar urbis fuisse [6]), licet praeterea non, quod putabat Luckhard [7]), iustius utique quam civis ipsa civitas Milesia eam laudem pro sua sit vindicatura [8]), esse vel sic potest [9]) multo [10]) antiquius exemplum Selinus, ubi postea arx fuit [11]). Neapolis enim divisa

---

1) Cf. Curtius, *griech. Gesch.* II (1874) p. 313; Erdmann. Philol. 42 p. 193—204; Fabricius, *Pauly's Real-encycl.* VIII (1913) p. 1731, 1733.

2) Polit. II 5 (8) § 1. Cf. Phot., Hesych. et Anon. Bekkeri (p. 266) vv. Ἱπποδάμου et Ἱπποδαμεία.

3) Propter Herod. I § 178 et 180. Directam („*in den Himmelsrichtungen*") de suo adspergit Stübben, *Städtebau* (1907) § 326 (p. 260). Qua de re cf. Koldewey, *Babylon* (1914) p. 236, 237.

4) Verba sunt Curtii, *griech. Gesch.* II (1874) p. 108/9: „*die Vorbilder orientalischer Städte, ... namentlich Babylon, wirkten ohne Zweifel darauf ein, das Hippodamos .... rechtwinklig abgeschnittene Stadtquartiere verlangte.*"

5) Nissen, *Pompej. Studien* (1877) p. 585: „*es mag sein, dass Babylon das eigentliche* (dicere voluisse eum *mittelbare*, apparet ibid. p. 584) *Vorbild .... der italischen Städte abgibt*". Eodem inclinat Beloch, *Bull. dell' istit. di corr. archeol.* 1877 p. 10. Brizio disciplinam nullo Graecorum interventu a Chaldaeis transfert ad Tuscos (*Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 292/3), et item Grenier, *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 97/8.

6) Koldewey, *Babylon* (1914) p. 235/6 (*Abb.* 155). Reliquas Chaldaeorum urbes, quatenus sint effossae, vel minus divisarum instar („*beträchtlich unregelmässiger .... als die .... Metropole*") esse, dicit idem ibid. p. 236/7.

7) *Das Privathaus*, Diss. Bonn. 1914 p. 11: „(*Hippodamos*), *dessen Vaterstadt schon ein Bild .... rechtwinkliger Strassenzüge bot*".

8) Interfuisse Hippodamum Mileti divisioni, opinio est Felicis Sartiaux, *Villes mortes* (1911) p. 173. Diu post Hippodamum divisam censent Schede, *Archaeol. Anz.* 1911 p. 422; Wiegand, *Abhandl. Berl. Akad.* 1911, *Anh.* I p. 12; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 46.

9) Esse contendit Duhn, *prähistor. Ztschr.* V (1913) p. 482; posse fatetur Haverfield, op. cit. p. 33.

10) Nam conditus est Selinus annis 130 ante prioris Mileti excidium aut non multo secus (Thucyd. VI 4 § 2; Curtius, *griech. Gesch.* I (1874) p. 428: ante Chr. 628).

11) Hoc quidem in dubium vocat Haverfield, op. cit. p. 33 („*in the so-called* acropolis"), ne sit necesse ad urbis cunabula rem referre. Ergo ad rem facit, quod Megarae Hyblaeae, unde Selinus propagatus est, quam delevit Gelo (Thucyd. VI 4 § 2) non post ante Chr. 478, invenit Orsi divisionis „*tracce deboli ma assai arcaiche*" (*Monumenti (dei Lincei)* XXIII (1914) p. 823/4).

Digitized by Google

quidem est, sed, quando sit condita, ignoratur; Paestum Tarentumque fuerintne divisa videndum est. Sane Italicarum et Siciliensium coloniarum opes qui cogitaverit, is profecto non mirabitur, cur fuerint ibi urbes magnificentius conditae quam in illa vetere Graecia [1]). Quocirca, licet sit apud Italiae populos dividendarum urbium ritus valde antiquus, nihil tamen obsit, quominus a Graecis mutuati sint Itali [2]), nisi iam, quod vix dubitari potest, constet [3]) de divisione castellorum illorum quasi lacustrium, quibus *terremare* hodie nomen esse diximus, quorum conditores non videntur priscis illis Achaeis, Mycenarum et Tirynthis dominis [4]), multum debere [5]). Non constet: potest quis vel sic negare a Graecis sumpsisse Italos, quin negabat aliquando Nissen [6]), necdum de castellis illis fama percrebruerat. Qui mutavit postea in contrarium sententiam [7]) et ne tum quidem ad priorem rediit, quum constare ipsi coepit de divisione saepe a me dictorum castellorum, sed in medio quasi itinere substitit. Ultimo enim dixit: ipsam quidem divisionem Italos invenisse [8]), sed artem [9]) a Tuscis sumpsisse, a Graecis

---

1) Nissen, *Pompej. Studien* (1877) p. 583/4.

2) Duhn, *prähistor. Ztschr.* V (1913) p. 482: „*möglich ist es ja, dass das Beispiel der Griechen für die Etrusker eine Anregung gegeben hat*". Illisne, qui in proximo habebant exemplum, quod sequerentur („*die .... überrasschend regelmässigen Anlagen (der Pfahlbauern)*")?

3) Ita constare censent Nissen, *Landesk.* II (1902) p. 10; Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 58/60. Etiam Grenier, *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 57/8, de divisione contendere non audet, sed tantummodo (p. 58 not. 1) de directione. Quodsi non constet, argumento abstinendum, prudenter monet Helbig, *die Italiker* etc. p. 60/1.

4) Horum urbes fuisse divisas, neque negare in animo est neque affirmare. Quadratae certe non fuerunt.

5) Rem tractare coepit Ghirardini, *Bullet. di paletnol.* XXXIX (1914) p. 148/9.

6) *Das templum* (1869) p. 93/4.

7) *Pompej. Studien* (1877) p. 584: „*dass die (Städte der Italioten und Sikelioten) das unmittelbare Vorbild für die italische* urbs *abgegeben haben, wird vom Standpunkt universaler Geschichtsbetrachtung aus immer die wahrscheinlichste Annahme bleiben*". In eundem sensum disputat Beloch, *Bull. dell' istit. di corr. archaeol.* 1877 p. 9 (sed cf. ibid. p. 10).

8) *Landesk.* II (1902) p. 40, p. 45.

9) „*die wichtigsten Anregungen*" (p. 41 lin. 11). Apertius Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 72/3, 81/2: „*a stricter use of the rectangle*". Qui rem habebit cum clarissimo Lanciani, quo teste (*Transactions town planning conference* 1910 p. 178) castella illa semilacustria sunt divisa „*into squares much more exactly than any Greek .... or .... Roman city*".

Digitized by Google

Tuscos [1]). Idem Haverfield, nisi de medio tollit Tuscos [2]), ut a Graecis recto didicerint Itali [3]). Ex diverso Graecis praeceptoribus Tuscos usos negant Brizio [4]), Grenier [5]), quibusquibus Helbig [6]); quin potius Tuscum [7]) secutos exemplar in Campania utique Graecos Valetonio sententia sedit [8]). Plane, quum apud Graecos Tuscos Poenos Aegyptios res occurrat, rectissime negat Eduardus Meyer [9]) Italorum propriam („*eine* [specifisch] *den Italikern (im engeren Sinne) eigenthümliche Anlage*") fuisse, sed absurde praemittit apud omnes istos populos, quae ab integro („*neu*") conderentur, urbes ex more („*in der Regel*") factas esse rectanguli ad instar parallelogrammi, lateribus directas esse, cardine decumanoque divisas esse, quod quum priscis illis temporibus tum posterioribus omnibus saeculis, ut in tanto numero, factum est raro, quum plerumque ipsa locorum natura et opportunitas obstarent [10]). Excitantis porro [11]) Vejos [12]), Caere [13]), ipsam denique Palatinam Romam plus quam singularis est audacia cum immani lectoris contemptu mixta. Prudentius multo iudicabat Abeken [14]): quod

---

1) *Landesk.* II p. 41 (cf. ibid. p. 48).

2) *Ancient town-planning* p. 62, p. 71.

3) Op. cit. p. 72/3, 81/2.

4) *Monumenti (dei Lincei)* I (1889) p. 292/3.

5) *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 97/8.

6) *Die Italiker* etc. (1879) p. 62.

7) Haverfield: non Tuscum, sed Italicum, et rudimentum potius quam exemplar (*Ancient town-planning* p. 102).

8) Mnemos. XXI (1893) p. 64.

9) *Gesch. des Alterthums* II (1893) p. 524.

10) Grenier, *Bologne villanovienne* etc. (1912) p. 94: „*quelles que fussent les préférences théoriques des Etrusques et alors même qu'ils étaient appelés à fonder une ville neuve sur un sol encore vierge, force leur était bien de prendre en considération les accidents naturels du terrain*". Eduardo adstipulatur nihilominus Duhn, *prähistor. Ztschr.* V (1913) p. 482: „*es (mag) richtig sein, dass etruskische Neuanlagen genau wie griechische und heutige Koloniatstädte nach festen Orientierungsnormen angelegt wurden*".

11) Meyer, op. cit. p. 715 (sed Palatinam Romam p. 524).

12) Cf. Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 3; Encycl. Britann. XXXII (1902) p. 288; *Not. degli scavi* 1913 p. 168.

13) Cf. Dennis, *Cities* etc. I (1883) p. 236; Nissen, *Landesk.* II (1902) p. 347: „*ausser einigen geringfügigen Resten der Ringmauer tritt von der Anlage nichts mehr zu Tage*".

14) *Mittelitalien* (1843) (p. 130—138: „*Anlage und Bildung der Städte*") p. 138.

Digitized by Google

late patentibus campis urbes quadratae vel certe rectangulares extiterint ut Pyrgis [1]), ut Angitiae [2]), eo demonstrari atque ostendi propensionem ad hanc condendi rationem antiquorum illorum architectorum („*diese Wahl des (Recht)eckes, wo die Architectur .... freien Spielraum fand, bezeugt die Vorliebe, welche man im alten Städtebau für jene Form hatte*"). Errare denique videtur Valeton, quum doceat [3]), urbem, si forma sit mensurali, dividi posse, sin minus, non posse. Fons erroris, quod putat non tantum cardinem cardini, decumanum decumano ordinatos fuisse, sed alternis quoque extremitatibus cardines decumanosque [4]), quod ne in agris quidem necesse est. Quem vitavit errorem Haverfield [5]) („*often the outline of the town was irregular, ... but the streets .... kept to a rectangular plan*"); errorem esse convincunt circumferens linea divisioque Norbae et Augustoduni et Augustae Trevirorum et coloniae Agrippinae et Callevae et Selinuntis, Neapolis, Piraeei, Prienes, Mileti, Cnidi, Cremnae, Gerasae, Alexandriae, Cyrenes indeque propagatorum Ptolemaidis Tauchirorum. Ibi Haverfield videritne verum dubito, ubi scribit [6]) etiam hoc modo homines a fera agrestique vita ad illum humanum cultum civilemque a Romanis esse deductos („*town-plan(ning) was one of the forms through which the Italian civilisation diffused itself*"), quum constet non tantum ipsos praeceptores in sua urbe diu mediocrem vel plane nullam huic instituto operam impendisse, sed etiam multas urbes, quae numquam divisae sint, elegantiorum hominum sedes esse fuisseve, ut Babylonem, Athenas, Oxoniam [7]), illas denique, quas fabulosa gens *Maya*, in extremo terrarum orbe, ubi *Yucatan* appellant, monumentum sui nominis reliquit in aevum [8]). Quid, quod India citerior de suo unam tantum

1) Dictum est supra.
2) De Angitia nihil mihi compertum est.
3) Mnemos. XXI p. 65, p. 70.
4) Mnemos. XX p. 384, 385.
5) *Ancient town-planning* (1913) p. 15.
6) *Ancient town-planning* p. 105.
7) Forma extat: Encycl. Britann. XVIII (1885) p. 95.
8) Hellwald, *Culturgesch.* II (1884) p. 378 (ima): „*sie haben nichts von .... Ordnung ...., keine ausgesteckten Strassen*". Ex diverso *Chulucanas*, Incarum urbem, *ὡς διάφορον ἐπ' εὐθειῶν τὴν ξυμοτομίαν ἔχουσαν* („*wegen ihrer ausserordentlichen*

Digitized by Google

divisam urbem habere dicitur *Jaipur* [1]), ideone ad humanum cultum civilemque deducenda videbitur et ab iis qui in eodem vitio cubant, quibus, urbem divisam si cognoscere volunt, *Darmstadt* usque progrediendum est [2])? Meliore utique iure Barmani, quorum teste Elissaeo [3]) caput *Mandalay* curatius divisa („*plus régulière*") est quam ipsum *Peking*, erudiendos sibi deposcerent Sinas.

(Continuabitur).

Regelmässigkeit bemerkenswerth") commemorat (p. 394) et laudat quidem (not. 3), sed non describit textum Alexandri Humboldt (*Vues des Cordillères* II (1816. 8°) p. 332): „*les maisons, construites en porphyre, sont distribuées en .... quartiers formés par des rues qui se coupent en angle droit*". Reliquas Incarum urbes ita pingunt Rivero et Tschudi, *Peruvian antiquities* (1853) p. 234: „*a square with the principal edifices forms the centre, from which project, in the direction of the four quarters of the world the principal streets. In many towns of the Sierra the dwellings were scattered ... without order, as the face of the ground permitted*".

1) *Imperial Gazetteer* XIII (1908) p. 400: „Tod (1822) *described it as being as regular as* Darmstadt *and the only city in* India *built upon a regular plan ... in rectangular blocks*". Libro quidem, qui inscribitur *Manasara*, divisionis praecepta exponuntur (Acharya, *A summary of* Manasara. Diss. Leid. 1918 p. 8).

2) *Gazetteer* cit., l. l.

3) *Nouv. géogr. univ.* VIII (1883) p. 789.

Digitized by Google

DE IDOMENEO AC MERIONE

SCRIPSIT

K. KUIPER.

Felicissimo eventu longam et laboriosam operam absolutam esse ab iis qui in colle Iliaco rudera effodientes et secundum certam quandam normam vasa fictilia lapides murorum parietumque fragmenta discernentes, oppida Troiana alia aliis superimposita ad lucem trahere conati sint, vix quisquam est qui neget. Sed quod in Hissarlik monticulo successit viris archaeologis, vanum plerumque et irritum hucusque fuisse videtur in arte philologica. Carmina homerica ipsa qui artis criticae hodiernae instrumentis dissecare atque singulas partes ad suam quamque aetatem revocare conati sunt, in diversissimas sententias abeuntes vix quidquam certi invenerunt. Nec mirum hoc est. Etenim, fuerunt profecto ante Agamemnonem reges, quorum praeclara gesta poetis Homero Homeridisve antiquioribus materiam carminum praebuerunt. Quae vero illi cantoribus cycli Iliaci tradiderant, raro integra ita Homerus in Iliadem suam inseruit, ut hodie arte critica eximi possint ex Achilleïde, et tamquam a prisco aliena disiungi; Homeridae cum Iliacum poema ex vetustis narrationum thesauris augerent ornarentque, decurtarunt multa, multa immutarunt, modo versus integros ex veteribus poematis in usum suum converterunt, modo leviter, nec non neglegenter, variarunt quae tradita invenerunt. In quibus vestigia versionis antiquae indagare, heroum gloriam obsoletam ad lucem revocare, in bellatorum formis humanis memoriam divinam agnoscere tamen non raro licebit. Quis, ut uno exemplo defungar, semel ad-

Digitized by Google

monitus non agnoscet, in Iliade nostra Aeneam spoliari eo honore qui olim eius fuerat in carmine vetustiore? Hectori enim cedere Aeneam iussit Homerus. Simile quiddam, quamvis non prorsus idem, evenisse Idomeneo ac Merioni demonstrare conabor, vestigia heroum Creticorum per librum N praesertim secutus. Liber Iliadis XIII singularem locum obtinet in rhapsodiis M—O, quae ipsae quoque propriam et multis rebus diversam a reliqua Iliade speciem praebeant. Dicas Homerum peculiarem illam indolem neque ignorasse neque celare voluisse. Sicut enim in historia sacra Josua traditur cursum inhibuisse imperio suo „στήτω ὁ ἥλιος κατὰ Γαβαών" clamitans, ita poetae placuit certaminum diem vicesimum sextum praeter naturae leges producere. Sistit solem inde a Λ. 86 usque ad Π. 777. Nam priore loco ita dixerat:

86 ὄφρα μὲν ἠὼς ἦν καὶ ἀέξετο ἱερὸν ἦμαρ,
τόφρα μάλ' ἀμφοτέρων βέλε' ἤπτετο, πῖπτε δὲ λαός,
ἦμος δὲ δρυτόμος περ ἀνὴρ ὠπλίσσατο δεῖπνον
. . . . . .
90 τῆμος σφῇ ἀρετῇ Δαναοὶ ῥήξαντο Φάλαγγας.

sed altero loco, forma versuum ipsa priores versus auditori in memoriam revocans, Π. 777:

ὄφρα μὲν ἠέλιος μέσον οὐρανὸν ἀμφιβεβήκει
τόφρα μὲν ἀμφοτέρων βέλε' ἤπτετο, πῖπτε δὲ λαός,
ἦμος δ' ἠέλιος μετενίσσετο βουλυτόνδε
καὶ τότε δή ῥ' ὑπὲρ αἶσαν Ἀχαιοὶ φέρτεροι ἦσαν.

Quin etiam diei spatio in infinitum protracto ipsum Solem delectatum fuisse lepide fingit poeta cum Σ. 239 narrat

ἠέλιον δ' ἀκάμαντα βοῶπις πότνια Ἥρη
πέμψεν ἐπ' Ὠκεανοῖο ῥοὰς ἀέκοντα νέεσθαι.

Notissima refero, eo tamen consilio ut pronuntiem haec non neglegentiae poetae aut parasceuastae cuiusdam stoliditati deberi. Cantoribus homericis, hymnorum poetis, rhapsodisque similis fuisse semper videtur antiquitus licentia inserendi, novandi, addendi, decurtandi, non vero semper par ingenium similisve aptitudo. Quae per libros M—O narrantur servant memoriam antiquiorum carminum sed conturbatam servant, nec ita a poetis tractatam ut cum Iliadis cursu convenire vel etiam inter se accurate consentire videantur. Quae ut insereret

Digitized by Google

Patroclum iusto diutius in Eurypyli tentorio degentem finxit poeta (Λ. 805 cl. Λ. 585).

Ne narrationis cursum, satis conturbatum, nimia brevitate confundam, necesse est rem altius repetere et legenti in memoriam revocare, qua ratione poeta proelii condicionem disposuerit.

In illo discrimine rerum, ubi Λ. 599 Achilles, ἐπὶ πρυμνῇ μεγακήτεϊ νηῒ prospiciens in campum Trojanum Machaonem vulneratum reduci ad naves a Nestore vidit, ea erat pugnae condicio, ut Hector, postquam μάχης ἐπ' ἀριστερά, ad Scamandrum, Achaeorum robur infregit, ad medium agmen graecorum se convertisset; cui praeerat Aiax (Λ. 521 sqq.). Hectore appropinquante vs. 542

Ζεὺς δὲ πατὴρ Αἴανθ' ὑψίζυγος ἐς φόβον ὦρσε,

pedetentim Aiax recedit, id agens ut hostes prohibeat θοὰς ἐπὶ νῆας ὁδεύειν, donec (vs. 595) Achaei eum recipiunt:

στῆ δὲ μεταστρεφθεὶς ἐπεὶ ἵκετο γέθνος ἑταίρων.

Fiunt haec omnia in campo aperto. Murus ille castrorum qui Iliadem legentibus molestias exhibet haud minores quam olim Troianis pugnantibus, nusquam memoratur.

Sed aliter res se habet initio carminis duodecimi. Nunc intra vallum se continent Achaei, Trojanos vero (vs. 3):

οὐδ' ἄρ' ἔμελλε
τάφρος ἔτι σχήσειν Δαναῶν καὶ τεῖχος ὕπερθεν
εὐρύ, τὸ ποιήσαντο θεῶν ὕπερ e. q. s.,

Necesse autem erat poetae longiore proemio plura de eo vallo docere auditores; nam festinanter ea narrata erant libro VII.

Multa insunt in hac priore libri M parte admodum molesta interpreti cui persuasum sit totam narrationem per hoc librum expositam uni eidemque poetae deberi, suo consilio libere fingenti exponentique proelii decursum qualem eum Μοῦσ' ἐδίδαξε, nec unquam defuerunt qui ad singulas hasce difficultates animum attenderent. Haec neglegere nunc licebit; nonne enim ipse poeta diserte monet, pauca tantummodo ad auditorum animos delectandos se elegere ex multo uberioribus factorum copiis quas si voluisset, enarrare potuerat? „Alii — inquit — circum alias portas manus conseruerunt" (M. 175):

ἄλλοι δ' ἀμφ' ἄλλῃσι μάχην ἐμάχοντο πύλῃσιν·

Digitized by Google

ἀργαλέον δέ με ταῦτα θεὸν ὣς πάντ' ἀγορεῦσαι·
πάντῃ γὰρ περὶ τεῖχος ὀρώρει θεσπιθαὲς πῦρ.

Sed mirum profecto in modum poeta ea licentia reticendi et neglegendi utitur in re admodum gravi et singulari, quam paullo accuratius investigari omnino opus est: novum illud consilium dico quod iniisse Hector narratur (M. 85 sqq.), cum in quinque agmina diversa bellatores Troianos dividit.

Primum ordinem ducunt Hector, Polydamas, Cebriones. Accuratius quam ceterorum huius agminis res gestas poeta describit. Coniunctos servat agminis duces, non modo per librum M. cum praesertim portam castrorum principalem quam Aiaces defendunt, duce Hectore aggrediuntur (M. 250—289) et in fine libri eiusdem, cum fractis foribus Hector castra invadit, sed sequenti quoque libro, cum N. 39—170 Hector in media pugna certat, cum N. 679 idem

ἔχεν ᾗ τὰ πρῶτα πύλας καὶ τεῖχος ἐσᾶλτο,

cumque, 765—88, per breve spatium μάχης ἐπ' ἀριστερὰ degens, redit ad mediam aciem et Polydamanti Cebrionique denuo se adiungit.

Cetera agmina haec sunt:

II. cui praesunt Paris, Alcathous, Agenor.
III. cui praesunt Helenus Deïphobus, Asius.
IV. cui praesunt Aeneas, Acamas, Archelochus.
V. cui praesunt Sarpedo, Glaucus, Asteropaeus.

Horum agminum fata non neglegit quidem omnino poeta, sed ita narrat ut fere oblivisci videatur, quo consilio Hector in quinque partes diversas milites suos diviserit. Coniunctim pugnare videmus agmina secundum et tertium (N. 402, 426), nam juxta Deïphobum pugnat Alcathous. Proximus est Aeneae pugnanti (agmine IV) Deïphobus N. 460. 490. Proximi stant Deiphobo Paris (agm. II) atque Agenor. Agminis autem quinti, cui praeest Sarpedon, post res praeclare gestas libro M insequenti libro nulla fit mentio.

Raptim hoc indicare sufficit, quoniam data opera quivis libros MN percurrens ea agnoscere poterit. Causam autem rei si quaerimus, vix poterimus totam hanc agminum divisionem temerariae cuidam poetae inventioni tribuere, quam statim postquam excogitavit mira socordia neglexerit. Decurtatam

Digitized by Google

potius et in brevius contractam hic inseruisse videtur carmini suo poeta descriptionem praelii castrensis longe maiorem quam cum reliqua Iliadis condicione convenit.

Dixerit quispiam me aberrare ab heroïbus Cretensibus de quibus acturum me esse pollicitus sim. Aberravi, sed non temere. Via enim mihi munienda esse videbatur qua ad libri N compositionem accedere possem, atque uno exemplo brevius illustrato deinde longiore quadam disputatione indicare, quali componendi ratione in Libro de proelio ad naves facto poeta usus sit.

Liber N ex tribus partibus constat, si proemium excipies quo Juppiter depingitur, in Idae solitudine desidens et *πάλιν τρέπων ὅσσε Φαεινώ*: quarum partium prima vs. 39—205 versatur in medio certamine, altera quam Idomenei *Ἀριστείαν* merito dicas, certamen exponit *ἐπ' ἀριστερὰ* ad Scamandrum habitum (205—662), tertia redit ad mediam pugnam sed ita redit ut neque locorum notio neque personarum accurate cum prioribus conspiret. Primam partem atque alteram eodem fere modo Homerus incohat, Neptuno scilicet bellatores ad proelium incitante. Operae pretium videtur utrumque episodion percurrere.

vs. 1—12. Iuppiter solus sedet in Ida monte oculos a proelio avertens (vs. 8):

οὐ γὰρ ὅγ' ἀθανάτων τιν' ἐτέλπετο τὸν κατὰ θυμὸν
ἐλθόντ' ἢ Τρώεσσιν ἀρηξέμεν ἢ Δαναοῖσιν.

15—38. Versibus splendidissimis et celeberrimis Neptunus per mare accedens ad litus Troianum describitur.

vs. 46. Neptunus Aiaces ad pugnam incitat. Quod cum deum facientem poeta fingit, neglegit prorsus ea quae de Aiacibus narraverat libro M. 400 sqq. Sed fere valet hoc de tota pugna ad naves facta, parum rem convenire cum praecedentibus.

vs. 91. Neptunus, nunc quidem non induta humana forma, monet Graecos bellatores ut adsint Aiacibus; inter eos Teucer memoratur, itemque Meriones.

Iam sequitur inde a versu 125 ipsius proelii exordium. Congrediuntur acies. Adest Hector

ἀντικρὺ μεμαώς, ὀλοοίτροχος ὡς ἀπὸ πέτρης.

Digitized by Google

Magnifica comparatione auditoribus proponitur imago bellatoris impetuosi. Sed ipsa imago non castra verum campum apertum, agminaque in planitien disposita in animum revocat. Dixeris totum hoc proelium brevius a poeta enarratum, et aliunde desumtum esse. Raptim nonnumquam et obscurius quam velis res gestae exponuntur. Duo sunt, quae in hoc proelio nunc nos detinere possint: certamen Deïphobi cum Merione, caedesque Imbrii. De Imbrio primum dicam, licet tempore antecedat pugna Deiphobi Merionisque.

Proelio iam condensato, cum *βοὴ δ' ἄσβεστος ὄρωρε* (vs. 169), Teucer primus hostem interimit

Ἴμβριον αἰχμητήν, πολυίππου Μέντορος υἱόν.
Ναῖε δὲ Πήδαιον πρὶν ἐλθεῖν υἷας Ἀχαιῶν,
κούρην δὲ Πριάμοιο νόθην ἔχε Μηδεσικάστην·
αὐτὰρ ἐπεὶ Δαναῶν νέες ἤλυθον ἀμφιέλισσαι,
ἂψ ἐς Ϝίλιον ἦλθι, μετέπρεπε δὲ Τρώεσσι,
ναῖε δὲ πὰρ Πριάμῳ, ὃ δέ μιν τίε ϝῖσα τέκεσσι

Quem cum hasta percussisset Teucer (non enim ut in libro M. 360 et O. 458 sagittaria arte utitur *ὁ τόξων ἐὺ ϝειδώς*) armis spoliare cupit. Sed obstat Hector vs. 183:

Ἕκτωρ δ' ὁρμηθέντος ἀκόντισε δουρὶ φαεινῷ
ἀλλ' ὃ μὲν ἄντα ϝιδὼν ἠλεύατο χάλκεον ἔγχος
τυτθόν, ὃ δ' Ἀμφίμαχον Κτεάτου υἱ' Ἀκτορίωνος
νισσόμενον πόλεμόνδε· κατὰ στῆθος βάλε δουρί.

Amphimachum autem mortuum cum spoliare galea Hector parat, adest Aiax — uter sit non indicatur — qui in Hectorem hastam torquens *ἀσπίδος ὀμφαλὸν οὖτα* et eum cogit recedere (193)

ὃ δὲ χάσσατ' ὀπίσσω
νεκρῶν ἀμφοτέρων· τοὺς δ' ἐξείρυσσαν Ἀχαιοί.

Amphimachi cadaver Stichius Menestheusque portant ad naves Achaeorum. Item duo heroes, nempe Aiax Oilei filius ac Telamonius, auferunt Imbrium quem *ὑψοῦ ἔχοντε* miro sane modo armis spoliant, caput detruncant, quod (205)

Ἕκτορι δὲ προπάροιθε ποδῶν πέσεν ἐν κονιῇσι.

In hac caede duplici multa fiunt mira et obscura — neque enim videas qua ratione Aiaces cadaver Imbrii dum humeris portant spoliare et capite orbare potuerint, neque mirari nequeas

Digitized by Google

prorsus taceri de Hectoris ira, quae tamen sane commota est cum fratris caput ante pedes sili obvolvi videret. Decurtata et in brevius contracta haec sunt ex longiore poemate. Iliadis poeta Teucro partes dedit in Imbrii caede, sed postquam Teucer hostem hasta percussit, nusquam est et cedit Aiacibus.

Eustathius in commentariis ad vs. 171 de Imbrio adnotat: ἔρριψε δὲ αὐτὸν ὁ μέγας Αἴας νύξας ὑπ' οὔατος. Facile est archiepiscopum Thessalonicensem erroris accusare, nec deerat causa erroris quoniam vs. 177 Homerus, Teucrum respiciens, sic aït „τὸν δ' υἱὸς Τελάμωνος ὑπ' οὔατος ἔγχεϊ μακρῷ νύξ', ἐκ δ' ἔσπασεν ἔγχος". Sed non solet neglegentia errare Eustathius. Contra accurate Homerum legit et sicubi quid legentem offendit lectores monet, veluti in versu illo 206, qui cuivis legenti admirationem movere debet:

καὶ τότε δὴ περὶ κῆρι Ποσειδάων ἐχολώθη
υἱωνοῖο πεσόντος ἐν αἰνῇ δηιότητι,

haec habet: ἐχολώθη μὲν εὐθὺς ὁ Ποσειδῶν υἱωνοῦ πεσόντος, οὐκ ἔσχε δὲ ὁ ποιητὴς αὐτίκα ἱστορῆσαι, τί ἐποίησε χολωθεὶς ὁ Ποσειδῶν, nec minus neglegit quod Amphimachus hoc loco nepos dicitur Neptuni, cum alibi, in libro M, Amphimachi pater Cteatus filius est Actoris.

Quapropter suspicio oritur Aiacem Telamonis filium ab Eustathio Teucri loco memorari lapsu quidem memoriae, sed causam lapsus fuisse quod cognita ei fuerit alia alio modo de Imbrii Amphimachique tradita historia; uterque enim heros clarior fuit in antiquis poematis quam ex Iliade apparere potest. Occurrit Amphimachi nomen in numero Helenes procorum (Apollod. III. 129): apparetque ex Pausania V. 3. 4 in fabulis Eleis de Actorionibus eum partes habuisse. Quod autem ad Imbrium attinet, operae pretium est memorare, Polygnotum in lesche Cnidiorem pinxisse Medesicasten, Imbrii uxorem, inter captivas Troianas una cum Andromache κάλυμμα ἐπικειμένην, ergo ornatu lugubri. Non pauci illi versus qui in Iliade leguntur Polygnoto suasisse videntur ut Priami filiae spuriae eiusmodi locum in tabula sua tribueret. Plura profecto de Medesicaste ac Imbrio narraverat Ἰλίου Πέρσις cui sua debet pictor. Plura et fortasse Iliade antiquiora. Quae Homerus multo brevius enarrans memoriam tamen herois clarissimi

Digitized by Google

eatenus servavit ut de genere, patria, vita raptim quidem sed accurate referret.

Quod in Imbrii caede factum esse videtur, nempe ut poeta duas „versiones" q. d. inter se misceret, et in breviorem formam contraheret, id in Merione multo luculentius apparet. Bis enim Meriones cum Deïphobo proelio certat, prinum in media acie ubi Hector Troianis praeest, deinde in Idomeneï ἀριστείᾳ, in qua Aeneas primas apud Troianos partes tenere vel olim tenuisse putandus est. Commodum erit lectoribus si utrumque proelium ipsis Homeri versibus descriptum ante oculos eis proponetur.

Itaque postquam Troiani προὔτυψαν ἀολλέες, (vs. 156) Hectore duce:

Δηΐφοβος δ' ἐν τοῖσι μέγα Φρονέων ἐβεβήκει
Πριαμίδης, πρόσθεν δ' ἔχεν ἀσπίδα πάντοσ' ἐΐσην,
κοῦφα ποσὶ προβιβὰς καὶ ὑπασπίδια προποδίζων.
Μηριόνης δ' αὐτοῖο τετύσκετο δουρὶ Φαεινῷ,
καὶ βάλεν, οὐδ' ἀφάμαρτε, κατ' ἀσπίδα πάντοσ' ἐ ίσην,
ταυρείην· τῆς δ' οὔ τι διήλασεν, ἀλλὰ πολὺ πρὶν
ἐν καυλῷ ἐτάγη δολιχὸν δόρυ· Δηΐφοβος δὲ
ἀσπίδα ταυρείην σχεθ' ἀπό ϝέο, δεῖσε δὲ θυμῷ
ἔγχος Μηριόναο δαΐφρονος· αὐτὰρ ὅ γ' ἥρως
ἂψ ἐτάρων εἰς ϝέθνος ἐχάζετο, χώσατο δ' αἰνῶς
ἀμφότερον, νίκης τε καὶ ἔγχεος ὃ ξυνέταξε.

Laetiore successu iterum Meriones Deïphobum invadit cum hic in proelio μάχης ἐπ' ἀριστερὰ facto iuxta Aeneam pugnans Ascalaphi cadaver spoliare conatur:

οἳ δ' ἀμφ' Ἀσκαλάφῳ αὐτοσχεδὸν ὡρμήθησαν.
Δηΐφοβος μὲν ἀπ' Ἀσκαλάφου πήληκα Φαεινὴν
ἥρπασε, Μηριόνης δὲ θοῷ ἀτάλαντος Ἄρηϊ
δουρὶ βραχίονα τύψεν ἐπάλμενος, ἐκ δ' ἄρα χειρὸς
αὐλῶπις τρυφάλεια χάμαι βόμβησε πεσοῦσα.
Μηριόνης δ' ἐξαῦτις ἐπάλμενος, αἰγυπιὸς ὣς,
ἐκ ϝέρυσε πρυμνοῖο βραχίονος ὄβριμον ἔγχος,
ἂψ δ' ἐτάρων εἰς ϝέθνος ἐχάζετο,

Quoniam poeta in libro N pugnam illam ἐν μέσῳ sedulo separat a proelio ἐπ' ἀριστερὰ facto atque in utroque certamine

Digitized by Google

Deïphobum cum Merione pugnantem fecit, veri simile videtur eum in duabus historiae Iliacae „versionibus" diversis Merionem Deïphobo oppositum invenisse. Omisit narrare qua ratione heros Troianus a medio certamine ad sinistram pugnam transierit. Merionem vero ut transporterat artificio usus est non admodum felici, quod τοῖς ἐνστατικοῖς copiam dedit multa rogandi. Ipse sermo inopiam seu mavis neglegentiam poëtae patefacit:

166 χώσατο δ' αἰνῶς
ἀμφότερον, νίκης τε καὶ ἔγχεος ὃ ξυνέταξε.
βῆ δ' ἰέναι παρά τε κλισίας καὶ νῆας Ἀχαιῶν
οἰσόμενος δόρυ μακρὸν ὅ οἱ κλισίηφι λέλειπτο.

Quam dure dictum sit illud χώσασθαι ἔγχεος καὶ νίκης, omnes vident. Gravis autem labor est τῶν λυτικῶν cum respondere debent rogantibus, quidni Meriones ministrum suum mittere ad telum quaerendum maluerit, num una tantum ei hasta in tentorio reliqua fuerit, cetera.

Sed necesse, quamvis difficile, erat poetae Merionem cum Idomeneo coniungere. Ipsum Idomeneum Neptunus nescio ubi in castris Achaeorum invenerat. Unde venientem? Ultimum nos eum videbamus in proelio quod libro Λ describitur ubi vs. 501 Nestori mandat ut curru Machaonem vulneratum ad naves reducat. Nunc vero unde venit? Paratum est responsum:

N. 211. ἐρχόμενος παρ' ἑταίρου, ὅ οἱ νέον ἐκ πολέμοιο
ἦλθε κατ' ἰγνύην βεβλημένος ὀξέϊ χαλκῷ.
τὸν μὲν ἑταῖροι ἔνεικαν, ὃ δ' ἰητροῖς ἐπιτείλας
ἤϊεν ἐς κλισίην· ἔτι γὰρ πολέμοιο μενοίνα ἀντιάαν.

Fugientem Troiani, ut videtur, ἑταῖρον vulneraverant, nam ἰγνύη est τὸ ὄπισθεν γόνατος μέρος. Reportatum ad ipsius tentorium eum visitaverat Idomeneus, armis — incertum ubi — depositis. Hic statim ἐνστατικός quispiam poetam interpellare possit rogando: „Qui fit, ut in tam acri pugnae discrimine ὁ μεσαιπόλιος inermis sit?" Non multum prodest responsum scholiastae qui adnotat „πρὸ Μηριόνους δὲ ἀναχωρεῖ ἐκ τῆς μάχης", nam in „certamine medio" non adfuit Idomeneus, saltem non memoratur. Causa perspicua videtur. Necesse fuit ex more quodam solemni τὴν Ἰδομενέως ἀριστείαν ornare exordio panopliae. Superest in nostra Iliade illud exordium inde a versu

Digitized by Google

240, sed hic quoque cantoribus contrahendi et decurtandi quaedam fuit necessitas.

Ἰδομενεὺς δ' ὅτε δὴ κλισίην εὔτυκτον ἵκανεν,
δύσετο τεύχεα καλὰ περὶ χροΐ, γέντο δὲ δοῦρε,
βῆ δ' ἴμεν ἀστεροπῇ ἐναλίγκιος, ἥν τε Κρονίων
χειρὶ λαβὼν ἐτίναξεν' ἀπ' αἰγλήεντος Ὀλύμπου
δεικνὺς σῆμα βροτοῖσιν, ἀρίζηλοι δέ τοι αὐγαί·
ὥς τοῦ χαλκὸς ἔλαμπε περὶ στήθεσσι θέοντος.

Damnum comparatio concepit, in breviorem formam dum contrahitur: cum fulminis candore non ipse Heros comparandus erat, sed fulgor. Ceterum qui sermones a Neptuno cum Idomeneo habitos — inutiles sane, nam etiam non incitante deo Idomeneus ἔτι πολέμου ἐμενοίνα — perlegit, persuadeat sibi necesse est hanc quidem partem parum apte ad connectenda sequentia cum prioribus esse adhibitam.

Iam vero cum Merione congreditur Idomeneus. Quem vs. 249 ita alloquitur:

Μηριόνη Μόλου υἱέ, πόδας τάχυ, φίλταθ' ἑταίρων
τιπτ' ἦλθες πόλεμόν τε λιπὼν καὶ δηιότητα;
ἦέ τι βέβληαι, βέλεος δέ σε τείρει ἀκωκή,
ἦέ τευ ἀγγελίης μετ' ἔμ' ἤλυθες; οὐδέ τοι αὐτὸς
ἧσθαι ἐνὶ κλισίῃσι λιλαίομαι, ἀλλὰ μάχεσθαι.

Respondet Meriones talia, quae congruunt cum iis quae ante narravit poeta, fractam sibi esse hastam (257 τό νυ γαρ κατεϝάξαμεν ὃ πρὶν ἔχεσκον) et aliam se quaerere velle εἴ τι τοι ἔγχος ἐνὶ κλισίῃσι λέλειπται.

At Idomeneus: „Abundant in tentorio meo inter spolia Troianis derepta hastae gladii arma omne genus. Ex iis novam hastam si vis tibi sumere licebit".

Cui Meriones (vs. 266)

καί τοι ἐμοὶ παρά τε κλισίῃ καὶ νηῒ μελαίνῃ
πόλλ' ἔναρα Τρώων, ἀλλ' οὐ σχεδόν ἐστιν ἑλέσθαι.

Talia gloriantem Merionem sibi non constare, nec convenire haec verba cum praecedentibus („videre volo numqua mihi supersit hasta in tentoriis meis") iam diu a multis observatum et varie explicatum est. Inter multa diversae originis indicia quibus liber N abundat hoc unum est, nec fortasse gravissimum. Nobis autem qui Merionis personam ac dignitatem investigamus

Digitized by Google

extrema illa lucide demonstrant hoc quidem loco Merionem non *θεράποντα* Idomenei videri poetae, nec fortasse *ὀπάονα*, sed amicum. Nam in Merionis dignitate ac condicione describenda non sibi constat Homerus. Saepe quidem, et praesertim in eis versuum clausulis quae formulae instar recurrunt, Moli filius audit *θεράπων ἐὺς Ἰδομενῆος*, saepe iuxta Idomeneum pugnat, sed longe alia eius est adversus regem Cretensem condicio atque Eurymedontis adversus Agamemnonem, vel Stheneli erga Diomedem. Quin etiam Patroclus magis Achilli tamquam *ὀπάων* paret quam Meriones Idomeneo. Parum ponderis habent in hac re dirimenda eiusmodi versus quibus poeta ad augendam proeliorem gravitatem heroum nomina multa in unum confert (ut E. 59. H. 165. O. 263. 302), qui versus quid valeant ipse indicat cum, ut P. 259 sqq., tamquam numero pugnantium oppressus, exclamat:

ὀξὺ δ' ἄκουσεν Ὀϊλῆος ταχὺς Αἴας,
πρῶτος δ' ἄντίος ἦλθε θέων ἀνὰ δηϊότητα·
τὸν δὲ μετ' Ἰδομενεὺς καὶ ὀπάων Ἰδομενῆος
Μηριόνης, ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεϊφόντῃ·
τῶν δ' ἄλλων τίς κεν ῥῇσι φρεσὶν οὐνόματ' εἴποι,
ὅσσοι δὴ μετόπισθε μάχην ἤγειραν Ἀχαιῶν;

Utile igitur videtur raptim percurrere Iliadis locos quibus Merionis fit mentio.

B. 645—652.

Κρητῶν δ' Ἰδομενεὺς δουρίκλυτος ἡγεμόνευεν,
οἳ Κνωσόν τ' εἶχον Γόρτυνά τε τειχιόεσσαν,
Λύκτον Μίλητόν τε καὶ ἀργινόεντα Λύκαστον
Φαιστόν τε Ῥύτιόν τε, πόλεις ἐὺ ναιεταώσας,
ἄλλοί θ' οἳ Κρήτην ἑκατόμπολιν ἀμφενέμοντο.
τῶν μὲν ἄρ' Ἰδομενεὺς δουρίκλυτος ἡγεμόνευε
Μηριόνης τ' ἀτάλαντος Ἐνυαλίῳ ἀνδρεϊφόντῃ·
τοῖσι δ' ἅμ' ὀγδώκοντα μέλαιναι νῆες ἕποντο.

Laxior quam in ceteris rhapsodiis versuum sententiarumque structura est in catalogo. Sed re ipsa hoc explicatur in conputandis copiis ducibusque, a quo dicendi genere omnis abest poeseos elegantia. Itaque quod non arcte cohaerent versus illi Cretensium milites navesque enumerantes, id interpolatoris manum non necessario arguit. Poeta Cretensibus duos addicit

Digitized by Google

duces, quorum alter Idomeneus, Deucalionis filius, alter euisdem ex Molo, spurio, nepos. Coniunctos eos habet catalogi poeta sed eo modo coniunctos ut epigramma Cnosii sepulchri eos coniunxit (Diod. Sic. V. 79)

Κνωσίου Ἰδομενῆος ὅρα τάφον. αὐτὰρ ἐγώ τοι
πλησίον ἵδρυμαι Μηριόνης ὁ Μόλου·

addit autem Diodorus, *τούτους μὲν οὖν ὡς ἥρωας ἐπιφανεῖς τιμῶσιν οἱ Κρῆτες διαφερόντως, θύοντες καὶ κατὰ τοὺς ἐν τοῖς πολέμοις κινδύνους ἐπικαλούμενοι βοηθούς.* Quod notatu dignum est. Non enim quod Homerus eos carmine celebravisset in honore fuerunt apud cives suos, sed quod cultu fruebantur divino in Creta insula, in Iliadem recepti sunt.

Sequitur *ἐπιπώλησις* in libro quarto (vs. 251—254):

ἦλθε δ' ἐπὶ Κρήτεσσι κιὼν ἀνὰ ϝουλαμὸν ἀνδρῶν.
οἳ δ' ἀμφ' Ἰδομενῆα δαΐφρονα θωρήσσοντο·
Ἰδομενεὺς μὲν ἐνὶ προμάχοις, συῒ ϝείκελος ἀλκήν,
Μηριόνης δ' ἄρα ϝοι πυμάτας ὤτρυνε Φάλαγγας.

Solum *τὸν μεσαιπόλιον* adloquitur Agamemnon. Meriones autem non ad eius latus stat, id quod *θεράποντος* est, sed in ultimo Cretensium agmine ducis vice fungitur.

Neque magis *θεράποντα* se praebet Meriones in libro K. Occupat ibi locum *ἐν τοῖς Φυλακτῆρσιν*, qui in libro I nominati sunt, et nequaquam ministri munere fungitur cum Thrasymede Meriones. Doloneae poeta quidem Agamemnonem haec dicentem ad fratrem facit (K 52):

ἀλλ' ἴθι νῦν, Αἴαντα καὶ Ἰδομενῆα κάλεσσον
ῥίμφα θεὼν παρὰ νῆας, ἐγὼ δ' ἐπὶ Νέστορα δῖον
εἶμι, καὶ ὀτρυνέω ἀνστημέναι, αἴ κ' ἐθέλῃσι
ἐλθεῖν ἐς Φυλάκων ἱερὸν τέλος ἠδ' ἐπιτεῖλαι.
κείνου γάρ κε μάλιστα πυθοίατο· τοῖο γὰρ υἱὸς
σημαίνει Φυλάκεσσι καὶ Ἰδομενῆος ὀπάων
Μηριόνης· τοῖσιν γὰρ ἐπετράπομέν γε μάλιστα.

verum *διασκεύασιν* parum felicem hos versus expertos esse arguit mira versuum structura inde a verbis „*καὶ Ἰδομενῆος ὀπάων*"; quid enim esset, cur Nestori is quoque potius quam alii seniorum pareret (*μάλιστα πύθοιτο*). Ceterum postquam duces ad fossam pervenerunt Menelaus quidem adest (vs. 230), at non memoratur Idomeneus, ad quem arcessendum a fratre

Digitized by Google

missus erat Menelaus. Contra Meriones, quod non videtur ὀπάονος sive θεράποντος esse, honoris causa cum Thrasymede in consilium principum advocatur (194

ὣς ϝειπὼν τάφροιο διέσσυτο· τοὶ δ' ἅμ' ἕποντο
Ἀργείων βασιλῆες, ὅσοι κεκλήατο βουλήν.
τοῖς δ' ἅμα Μηριόνης καὶ Νέστορος ἀγλαὸς υἱὸς
ἧϊσαν· αὐτοὶ γὰρ κάλεον συμμητιάασθαι.

In eodem autem libro K idem Iliadis poeta qui tam saepe minus opportune Merionem data opera Idomeneï θεράποντα vocaverat, inscius fere et inconsulto indicium quoddam nobis servavit, quo prisca herois Cretici dignitas agnosci possit. Ulixen Diomedemque ad expeditionem periculosam profecturos armant armis suis Thrasymedes atque Meriones. Rem notissimam verbo notare satis est; apte autem poeta id quod vetus carminis argumentum fuerat narrationi suae accommodavit: inermes enim a lectulo surgentes uterque Diomedes atque Ulixes ad concilium convenerant. Sed non ipsum Doloneae poetam illud excogitasse, contra antiquiorem quandam narrationem eum ad suum usum convertisse, et alia monent et versus quibus ample de galea, quam Ulixi dedit Meriones, disserit (K. 266):

τὴν ῥά ποτ' ἐξ Ἐλεῶνος Ἀμύντορος Ὀρμενίδαο
ἐξέλετ' Αὐτόλυκος πυκινὸν δόμον ἀντιτορήσας,
Σκάνδειαν δ' ἄρα δῶκε Κυθηρίῳ Ἀμφιδάμαντι·
Ἀμφιδάμας δὲ Μόλῳ δῶκεν ξεινήιον εἶναι,
αὐτὰρ ὁ Μηριόνῃ δῶκεν ϝῷ παιδὶ φορῆναι.

Longa est genealogia huius galeae, et Agamemnonis sceptri, hastaeque Peliadae stirpibus similis. Mythologiae fines ingredi necesse est, si quis huius κυνέης ῥινοῦ πσιητῆς veram naturam indagari velit. Nobis sufficit monere aptissimam fuisse ad Ulixis expeditionem hanc galeam quae antea fuerat Autolyci. Novimus enim callidi hominis artem (Hesiod. fr. 111 Rz²).

ὅττι κε χερσὶ λάβεσκε, ἀείδελα πάντα τίθεσκε.

Itaque qualem vim Gygis annulus ac celeberrima Ἄϊδος κυνέη habebant, ea fuit opinor potestas huius galeae: non conspicitur ab iis qui adsunt is qui hac galea caput tegit. Ecce quam mire huius rei memoria, iam ipsi Doloneae poeta vix cognita, abierit in oblivionem et ad absurdae historiae formam detorsa sit. Erat apud Cretenses, teste Plutarcho in libro *de*

Digitized by Google

defectu oraculorum c. 14. festus quidam dies in quo καὶ εἴδωλον ἀνδρὸς ἀκέφαλον ἀναδεικνύουσι, καὶ λέγουσι ὡς οὗτος Μόλος ἦν ὁ Μηριόνου πατήρ, νύμφῃ δὲ πρὸς βίαν συγγενόμενος ἀκέφαλος εὑρέθη. Cultum heroïs Moli vetustum ut saepe fabulosa plebiculae inventio abscondit, nec tamen abolevit.

Sed accuratius est adumbranda Merionis homerici imago. In libro Λ cum ἐπ' ἀριστερὰ pugnatur adest Idomeneus, nec tamen Meriones eum comitatur, quem cum eo convenientem libro N vidimus et infra accuratius tractabimus. Sed antea de singulari libri P condicione dicendum est. Iterum locum quamvis longiorem exscribam (vs. 605—625).

Ἕκτορα δ' Ἰδομενεὺς μετὰ Λήϊτον ὁρμηθέντα
βεβλήκει θώρηκα κατὰ στῆθος παρὰ μαζόν·
ἐν καυλῷ δ' ἐτάγη δολιχὸν δόρυ, τοὶ δὲ βόησαν
Τρῶες. ὁ δ' Ἰδομενῆνος ἀκόντισε Δευκαλίδαο
δίφρῳ ἐφεσταότος· τοῦ μέν ῥ' ἀπὸ τυτθὸν ἅμαρτεν,
αὐτὰρ ὁ Μηριόναο ὀπάονά θ' ἡνίοχόν τε
Κοιρανὸν, ὅς ῥ' ἐκ Λύκτου ἐυκτιμένης ἕπετ' αὐτῷ —
πεζὸς γὰρ τὰ πρῶτα λιπὼν νέας ἀμφιελίσσας
ἤλυθε, καὶ κε Τρωσὶ μέγα κράτος ἐγγυάλιξεν,
εἰ μὴ Κοίρανος ὦκα ποδωκέας ἤλασεν ἵππους·
καὶ τῷ μὲν Φάος ἦλθεν, ἄμυνε δὲ νηλεὲς ἦμαρ,
αὐτὸς δ' ὤλεσε θυμὸν ὑφ' Ἕκτορος ἀνδροφόνοιο —
τὸν βάλ' ὑπὸ γναθμοῖο καὶ οὔατος, ἐκ δ' ἄρ' ὀδόντας,
ὥσε δόρυ πρυμνόν, διὰ δὲ γλῶσσαν τάμε μέσσην.
ἤριπε δ' ἐξ ὀχέων, κατὰ δ' ἡνία χεῦεν ἔραζε.
καὶ τά γε Μηριόνης ἔλαβεν χείρεσσι φίλῃσι
κύψας ἐκ πεδίοιο, καὶ Ἰδομενῆα προσηύδα·
„μάστιε νῦν, εἴως κε θοὰς ἐπὶ νῆας ἵκηαι·
γιγνώσκεις δὲ καὶ αὐτὸς ὅ τ' οὐκέτι κάρτος Ἀχαιῶν"
Ὣς ἔφατ', Ἰδομενεὺς δ' ἴμασεν καλλίτριχας ἵππους
νῆας ἐπὶ γλαφυράς· δὴ γὰρ δέος ἔμπεσε θυμῷ.

Praemisi hunc locum disputationi de Idomenei ἀριστείᾳ quoniam quamvis intricatus, et ex longiore quadam pugnae enarratione decurtatus contractusque, luculentius quam cetera omnia probat in antiquiore poesi non tali fuisse Merionem condicione ut Idomenei θεράπων dici posset. Quod ad rem ipsam attinet, teneamus memoria necesse est eandem pugnam hic

Digitized by Google

continuari quae libro Λ incohari narratur, sed iam extra castrorum moenia circum corpus Patrocli mortuum ardere proelium. Adest in primis Idomeneus, sed adest in curru pugnans, non suo — ut obiter legenti videri potest — non enim Idomeneus curru unquam uti solet in Iliade nostra, sed Merionis, id quod effici non potest ex versu conclamato N. 325 (*νῶϊν δ' ὦδ' ἐπ' ἀριστερ'' ἔχε στράτου*) sed ex. P. 610 quem ut versibus obscuris qui sequuntur lucem afferant, frustra conantur emendare editores. Res aperta est. Merioni *ὀπάων* est; non ipse — hoc quidem loco — poetae videtur Idomenei esse *ὀπάων*.

Versus P. 604 sqq. aptissimum praebent argumentum iis qui — merito, ut mihi videtur — contendunt Iliadem nostram saepe damnum accepisse cum antiquorum carminum memoria Iliacum poema exornare studerent Homeridae. Idomeneae cuiusdam exitus in iis versibus servatus est, admodum nunc quidem exilis; fugientem enim sine iusta causa Idomeneum, iubente Merione, fingit poeta. Sed aptus est locus ad veram atque antiquiorem Iliade imaginem Merionis cognoscendam. Procul dubio antiquior illa poësis coniunxerat ambos Deucalides arcto vinculo. Et cum inter Helenes procos ipse solus Spartam venisse Idomeneus referretur, operae pretium visum est poetae Hesiodo diserte id monere (Hes. fr. 96. 16 Rz³.):

ἐκ Κρήτης δ' ἐμνᾶτο μέγα σθένος Ἰδομενῆος,
Δευκαλίδης, Μίνωος ἀγακλείτοιο γενέθλη,
οὐδέ τινα μνηστῆρα μετάγγελον ἄλλον ἔπεμψεν,
ἀλλ' αὐτὸς σὺν νηῒ πολυκλήϊδι μελαίνῃ
βῆ ὑπὲρ Ὠγυλιόν πόντου e. q. s.

Quid, si in eiusdem Catalogi fragmento 94 recte Blassius versum detruncatum „*ης πάντων ἀριδείκετος ἀνδρῶν*'' addito nomine Merionis, iuniori quoque Deucalidae locum inter *Ἑλένης μνηστῆρας* dedisse putandus est?

Sed ad Idomeneam recurro. Iam ex iis quae attulimus apparet in colloquio amicorum N. 268 minime absurdum esse, licet cum antecedentibus parum conveniat, quod Meriones dicit „*ἀλλ' οὐ σχεδόν ἐστιν ἑλέσθαι*'', non enim proxime Idomeneo habebat tentorium is qui *πυμάτας* ducebat Cretensium *φάλαγγας*. Item magis cum antiquiore de Cretensibus poemate, quam cum Iliade nostra convenit egregia Merionis laudatio quam

Digitized by Google

habet Idomeneus N. 275—290, quam fere invitus poeta ut aliunde sumtam arguit vs. 291: ἀλλ' ἄγε, μηκέτι ταῦτα λεγώμεθα νηπύτιοι ὥς. Praecipue enim in iis versibus ratio pugnandi laudatur qua Meriones dicitur quidem excelluisse, sed in nostra Iliade nusquam excellit, neque propter ipsam belli Troiani condicionem exellere potuit:

εἰ γαρ νῦν παρὰ νηυσὶ λεγοίμεθα πάντες ἄριστοι
ἐς λόχον, ἔνθα μάλιστ' ἀρετὴ διαρείδεται ἀνδρῶν e. q. s.

In Ilii campo vix locus est illi bellandi rationi. Memoratur quidem A. 227.

οὔτε λόχον δ' ἴμεναι σὺν ἀριστήεσσιν Ἀχαιῶν
τέτληκας θυμῷ,

sed non adhibetur. In Odyssea autem Ulixes cum se Cretensem fingit ac militem Idomenei λόχου mentionem inicit, fictam a se et in commodum suum excogitatam (ξ. 469):

ὡς ἕθ' ὑπὸ Τροίην λόχον ἤγομεν ἀρτύναντες,

quis vero aptus unice locus fuerit λόχῳ, lucide demonstrat hoplopoia in descriptione urbis oppugnatae (Σ. 512).

Longus sit necesse est qui singulas Idomeneae difficultates ac diserepantias monstrare aut explanare velit. Commentarii non disputationis illud est. Equidem hoc tantum ago ut gravioribus quibusdum indiciis diversam partium originem arguam. Seligam pauca, atque ea tantum quae antiquioris Idomeneae vestigia prodere possint. Attendendum est primum ad Asium, quem vs. 387 Idomeneus hasta interficit. Quam difficile sit, Asii sortem per libros M N explicare, omnes norunt. Primus praeest (M. 95) agmini Troianorum tertio. Statim post, pedestre proelium contemnens et curru desistere nolens, a ceteris se iungit (110), curru vectus cum aliis quibusdam Troianorum bellatoribus portam castrensem frustra aggreditur quam Lapithae defendunt (M. 124—175). Nunc autem, N. 383, postquam Idomeneus Othryonea interemit et πόδας εἷλκε κατὰ κρατερὴν ὑσμίνην:

τῷ δ' Ἄσιος ἦλθεν ἀμύντωρ
πεζὸς πρόσθ' ἵππων.

Itaque ad Idomeneum poeta Asium necessario reducit, nam — ut iam ipse M 176 sqq. monuerat — in fatis erat Asium manu Idomenei interfectum mortem obire.

Digitized by Google

Quis autem et unde Asius Hyrtacides? Eum (B. 836. cl. M 96) Ἀρίσβηθεν φέρον ἵπποι αἴθωνες μεγάλοι. Troianus igitur secundum Homerus erat. Sed legimus apud Stephanum Byzantium in voce Arisbe: Κεφαλὼν δέ φησιν ὅτι Δάρδανος ἀπὸ Σαμοθράκης ἐλθὼν εἰς τὴν Τρῳάδα τὴν Τεύκρου τοῦ Κρητος θυγατέρα γαμεῖ Ἀρίσβην. Itidem Eustathius ad M 96: Ἀρίσβη πατρὶς Ἀσίου κληθεῖσα οὕτω ἀπὸ Ἀρίσβης θυγατρὸς μὲν Τεύκρου τοῦ Κρητὸς, γυναικὸς δὲ Δαρδάνου. Originem Asii Cretensem praeterea arguere possit quod Hyrtacides dicitur. Extabat enim in insula Creta oppidum Hyrtace, et notior aliquanto est iurbs Cretica Asos, cultu Iovis Asii celebrata. Nonne haec fabularum Cretensium memoriam in Idomenea patefaciunt? Accedunt autem alia. Othryoneus cui Ἄσιος ἦλθ' ἐπαμύντωρ ex urbe Cabeso oriundus ab Homero dicitur. Quae urbs ubinam sita fuerit, commentatores veteres litigant; quim etiam eo ventum est, ut in editione Argolica pro verbis molestis (N. 363) Καβήσοθεν ἔνδον ἐόντα legeretur inepte Ἐκάβης νόθον ἔνδον ἐόντα. Obscura Othryonei ut erat origo ita persona. Nam secundum Homerus (N. 365):

ἦτεε δὲ Πριάμοιο θυγατρῶν εἶδος ἀρίστην
Καασάνδρην ἀνέρεδνον, ὑπέσχετο δὲ μέγα ἔργον.

idem autem Vergilius de Coroebo narrat (*Aen.* II. 341):

iuvenisque Coroebus
Mygdonides; illis ad Troiam forte diebus
Venerat, insano Cassandrae incensus amore.

unde efficimus, diversa in Cyclicorum poematis fuisse tradita de Casandrae proco.

In tam incerta re coniecturae locus esse videtur. Quid, si vere tradidit Hesychius, adnotans Ὄθρυς Κρῆτες τὸ ὄρος? Creticum nomen tum erit Othryoneus (= Ophryoneus) et Creticum par bellatorum Asius atque Othryoneus. Creticam Idomeneae memoriam tunc servat Homerus in hac parte Nausimachiae, sicut alibi nomina Cretensium in Idomenei rebus gestis occurrunt; etenim Z. 43 Idomeneus Phaestum perimit, Phaesti urbis heroem eponymum.

Libri N poeta antiquiorum carminum memoriam secutus quae heroum Cretensium praeclare gesta referebant, operam quidem dedit ut Idomeneum Merionemque consociaret tamquam

Digitized by Google

principem ac ὀπάονα, sed in enarratione quam splendido exornavit exordio (vs. 334)

ὡς δ' ὅθ' ὑπὸ λιγέων ἀνέμων σπέρχωσιν ἄελλαι,

heroes in pugnam consociatos comitatus, quos vs. 295 cum Marte, filioque Martis Phobo comparaverat, vix coniunctim pugnantes servat. Idomenei primum vestigia sequitur cui adesse Merionen iam non videtur. Neque hoc accurate cum priore consilio convenit, neque haec pars rhapsodiae, inde a versu 330 difficultatibus vacat quae originum diversitates arguere videntur.

Singula tractare nolo quoniam non de libri N compositione nunc ago, de qua disputare inutile est si non integros libros M—P adhibeas. Sed unum exemplum proferam quod prae ceteris memorabile mihi videtur.

Raptim percurramus versus 361 sqq. ubi — sine Merione — Idomeneus, Τρώεσσι μετάλμενος ἐς Φόβον ὦρσε.

Primum vs. 363 Idomeneus Othryonea interficit. Deinde vs. 387 Idomeneus Asium necat. Tertio loco Antilochus vs. 396 Asii aurigam caedit. Versus ipsos excribere necesse est, cum praesertim mireris non Merionem hic adesse Idomeneo ἐπ' ἀριστερὰ pugnanti, sed Antilochum de quo — quandoquidem N 93 cum Teucro ceterisque praesto fuerit Aiacibus ἐν τῷ μέσῳ — quaerere non absonum erit, qui fiat ut nunc iuxta Idomeneum certans adsit in altera pugnae parte. Audiamus poetam (N. 394):

ἐκ δέ τοι ἡνίοχος πλήγη φρένας ἂς πάρος εἶχεν,
οὐδ' ὅ γ' ἐτόλμησεν δηΐων ὑπὸ χεῖρας ἀλύξας
ἂψ ἵππους στρέψαι. τὸν δ' Αντίλοχος μενεχάρμης
δουρὶ μέσον περόνησε τυχών· οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ
χάλκεος, ὃν φορέεσκε, μέσῃ δ'ἐνὶ γαστέρι πῆξεν.
αὐτὰρ ὅ γ' ἀσθμαίνων εὐεργέος ἔκπεσε δίφρου,
ἵππους δ' Αντίλοχος, μεγαθύμου Νέστορος υἱός,
ἐξέλασε Τρώων μετ' ἐυκνήμιδας Ἀχαιούς.

Tum vs. 411. Deïphobus, Ἀσίου ἀχνύμενος, Idomeneum hasta petit, sed Hypsenora Hippasi filium percutit.

Tandem Idomeneus Alcathoum Anchisis generum, qui M. 93 praeerat cum Paride et Agenore agmini Troianorum secundo, interficit. Quibus Troianis, qui quattuor erant numero, occisis Idomeneus exclamat (vs. 446):

Digitized by Google

Δηΐφοβ', ἦ ἄρα δή τι περίσκομεν ἄξιον εἶναι
τρεῖς ἑνὸς ἀντὶ πεφάσθαι;

Haec adversa fronte inter se pugnant. Non tres sed quattuor Troianos interfecti erant: Othryoneus, Asius, Asii auriga, Alcathous. Quemnam igitur gloriatus victoria Idomeneus in numero occisorum non computavit?

Respondere quod certum sit difficile videtur. Indicabo tamen quaenam mihi nata sit suspicio. Simili fere morte plectuntur auriga ignotus Asii atque Alcathous. Nam Alcathous quoque miro terrore dum percellitur necatur (vs. 434):

τὸν τόθ' ὑπ' Ἰδομενῆϊ Ποσειδάων ἐδάμασσε
θέλξας ὅσσε φαεινά. πέδησε δὲ φαιδιμὰ γυῖα·
οὔτε γὰρ ἐξοπίσω φυγέειν δύνατ' οὔτ' ἀλέασθαι.

Duae igitur eiusdem pugnae „versiones" subesse huic narrationi videntur. τρεῖς illi sunt:

Othryones, Asius, Auriga
Othryones, Asius, Alcathous.

Sed reverane ignotus erat semperve fuit auriga ille? Latere potest eius nomen in parte Iliadis longe diversa, Diomedeam dico. Ibi iuxta Menelaum certans Antilochus itidem aurigam letali telo percutit. E 577 Pylaemenes interficitur dux Paphlagonum. Tum 580 Antilochus Mydonem Pylaemenis ἡνίοχον θεράποντα, ἐσθλὸν Ἀτυμνιάδην obtruncat. Nomina Cretica in hominibus Paphlagonibus! Pylaemenes enim heros κτίστης est decapolidis Creticae; filius Pylaemenis N 650 occumbit manu Merionis et tandem ut Mydonem Atymniadem Antilochus, ita Atymnium — Creticum est nomen — Meriones profligat Π. 318.

Nolo diutius hisce insistere. Persuasum mihi est, fieri non posse ut resecando, expungendo, conglutinando Teichomachiae, Nausimachiaeve partes antiquiores quaedam ac recentiores inter se discernantur atque coniungantur. Sed vestigia veteris mythologiae poeseosve secutos, nos antiquiores heroem formas distinguere posse pro certo habeo. Insunt enim in libro N fragmenta tantummodo, sed insunt, certaminis clarissimi in quo a Troianorum partibus Aeneas cum Deiphobo, a partibus Achaeorum Idomeneus cum Merione primas tenent. Obscurata haec sunt ea enarrandi ac decantandi licentia qua antiqui Homeridae ῥάψαντες ἀοιδὴν iure suo utebantur; quanto magis

Digitized by Google

obscurari necesse erat vetustissimorum carminum memoriam quae res non in agro Troiano sed in Cretensium montibus gestas olim exposuissent! In quibus carminibus tali amicitiae vinculo quale Glaucum Sarpedonti adiunxit Idomeneum ac Merionem sociatos fuisse, mihi quidem certum videtur.

Ad epigramma Graecum nuper in Aegypto repertum. Revue des Etudes grecques, 1915, p. 55, vs. 8:

ἤγουν μοι πείθῃ καὶ σὺ μέτελθε γο[ῶ]ν,

cuius initium se non intellegere fatetur editor Theodorus Reinach, per iotacismum η pro ει scriptnm esse videtur. Legendum enim, si quid video:

εἰ γοῦν μοι πείθῃ, καὶ σὺ μέτελθε γό[ω]ν.

Neque recte contendit editor vs. 5:

ἔγγυς μὲν ναίω Δημητρίου τοῦ Φιλαδέλφου

ἄμετρον esse, nam synizesis quae dicitur in voce Δημητρίου legitima vel saltem non prorsus inusitata est.

G. V.

Digitized by Google

AD SENECAE TROADES.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ [1]).

In tragoediae exordio Hecuba luget patriae interitum,

8. *ad cuius arma venit et qui frigidum*
septena Tanain ora pandentem bibit,
et qui renatum primus excipiens diem
tepidum rubenti Tigrin inmiscet freto,
12. *et quae vagos vicina prospiciens Scythas*
ripam catervis Ponticam viduis ferit.
excisa ferro est, Pergamum incubuit sibi.

Est hic versuum ordo in libris mss. traditus omnibus.

Hecuba igitur Troianis auxilium tulisse affirmat Rhesum, Memnonem, Penthesileam: Rhesus enim intellegendus est qui Tanaidis ripas incolat.

Locus editoribus Germanis displicuit: versus 12 et 13 Leo delevit, Richter post vs. 9 inseruit. Illius argumenta, quae in Analectis (I p. 209) exposuit, iam consideremus.

Scripsit autem, Senecam, quamvis situs locorum incuriosum, hoc tamen crimine absolvi Etrusci ope et auctoritate, qui praebeat: *et quae frigidum,* Amazon scilicet, cuius illic legitimus sit locus. Cuius cum iterum mentio fiat vss. 12 et 13,

---

1) Sero me meminisse doleo, J. J. Cornelissen *τὸν μακαρίτην* nonnullas annotationes ad Senecae tragoedias in Mnemos. Vol. V p. 175—187 evulgasse. Quibus nuper percensis didici coniecturam, qua Med. 987 correxisse mihi videbar (Mnemos. Vol. XLVI p. 414), ei deberi: iam anno 1877 magister meus optimus pro inepta lectione *faciunt* emendatione certissima *fervent* restituerat.

Digitized by Google

hos versus spurios esse contendit, quod confirmari ait verbo quod sequitur *excisa ferro est:* hoc enim nullo modo ut nunc legitur ad Troiam attinere, sed utique ad Amazonem.

Quid autem fiet, rogo, si Etrusci lectione *quae* (vs. 8) recepta versus 12 et 13 ad calcem paginae erunt relegati, ut Leo fecit? Nempe ut Rhesus iam nusquam compareat. At vero alia causa est propter quam scripturam codicis optimi *quae* veram non esse atque poetam verbis *qui ... bibit* revera Rhesum significasse persuasum mihi habeo: videlicet Seneca alibi quoque in eundem errorem Istri cum Tanai confusi incidit, sc. Nat. Quaest. VI 7, 1: *Danubius ac Rhenus, alter Sarmaticos impetus cohibens et Europam Asiamque disterminans, alter Germanos, avidam gentem belli, repellens.* Quod a Gronovio iam observatum Leonem fugisse videtur.

Neque ultimum quod attulit argumentum mihi probari potest, verbum *excisa ferro est* nullo modo ut nunc legitur ad Troiam attinere, sed utique ad Amazonem. Hecuba vs. 4 exclamat: *me videat et te, Troia!* unde nomen Troia subiectum verbi *excisa ferro est* (vs. 14) idemque antecedens pronominis *cuius* (vs. 8) facile cogitatione intellegitur, dummodo post *ferit* (vs. 13) plene distinguatur.

In tragoediis legendis et emendandis nos memores esse oportet, non cum grammatico, sed cum poeta nobis esse negotium.

Denique Leo versum 11, quem recte de Memnone dictum agnoscit, duas ob rationes ineptissimum dicit: „primum Tigrin mari rubro excipi audimus — quod ferimus si cogimur; dein Assyrios ipsos flumen mari inmiscere, quale nemo umquam dixit."

„Immo vero Seneca dixit!" respondeo atque licentia illa poetica, qua posuit *qui Tigrin inmiscet freto* pro: *qui vivit ubi Tigris se inmiscet freto* mihi quidem tragico cothurno haud indigna videtur, aliquanto sane dignior quam Leonis coniectura, quae, ab elatione atque altitudine tragicae orationis alienissima, ad socculum et vulgarem sermonem proxime accedit:

tepidum rubenti Tigrin inmiscet mero.

Ita prorsus *rubenti mero*, ne Memnonem vinum candidum bibere solitum credamus!

Quicumque in carminibus interpretandis ista via ac ratione

Digitized by Google

uti velit, versum 189 haud dubie corruptum existimabit, ubi Talthybius de Achille praedicat:

egitque habenas Hectorem et Troiam trahens.

Absurde nimirum dictum putabit, Achillem, in curru stantem, oppidum totum secum traxisse. Neque sanum censebit versum 284:

gladiusque felix, cuius infecti semel
vecors libido est.

Rogabit, credo, quomodo gladio, vita et sensu carenti, humani affectus, qualis libido est, iure ac merito assignari umquam possint.

Ceterum satis me iam demonstrasse opinor, non solum versus 12 et 13 Leoni immerito in suspicionem incidisse et lectionem *freto* in vs. 11 iniuria ab eo esse sollicitatam, sed etiam ordinem versuum, quo in codicibus omnibus et in editionibus vetustioribus leguntur, perperam a Richtero esse immutatum, quo facto ad versus, qui continuo sequuntur, transeo.

Hecuba autem ita pergit:

15. *en alta muri decora congestis iacent*
tectis adusti, regiam flammae ambiunt e. q. s.

Haec Etruscus exhibet et Leo recepit — Richter lectionem codicis A *congesti — adustis* praetulit. Pro *congestis* Koetschau coniecit *conlapsi*, Peiper *disiecti* — pro *adusti* Bentley *adusta*. Equidem secutus codicis optimi vestigia emendo:

en alta muri decora cum celsis iacent
tectis adusti.

Cf. 652: *poteris celsa per fastigia*
missum rotari?

et 1075: *haec nota quondam turris et muri decus.*

Chorus Troadum cum Hecuba excidium patriae luget utque praeeat sibi reginam adhortatur.

79. *ite ad planctus, miseramque leva,*
regina, manum. vulgus dominam
vile sequemur: non indociles
lugere sumus.

Ut numerus pluralis *ite*, a loco nostro alienus, tolleretur,

Digitized by Google

Rutgers *ito* scribi iussit, quod editores veteres receperunt. Sane verum est, Iliades nondum inter se cohortari ut lugeant, sed prima strophe unam Hecubam compellare rogareque ut praeeat sibi et elevata manu modum luctus det planctusque: ipsae deinde se dominam secuturas esse pollicentur. Quae cum ita sint, voc. *ite* sine dubio corruptum est. At tamen non *ito ad planctus* reponendum esse arbitror, sed *itera planctus*, cl. vs. 96 sq.:

iterum luctus redeant veteres,
solitum flendi vincite morem.

Similiter poeta scripsit vs. 626: *iterabo metum.*

Strophe secunda ipsius Hecubae est, quae virginibus plangendi modum atque ordinem praescribit (vs. 83—98); tertiam (vs. 99—116) rursus Troades cantant, qua se Hecubae iussa iam exsecutas esse respondent. Ad illius autem verba:

83. *Fidae casus nostri comites,*
solvite crinem,
per colla fluant maesta capilli
tepido Troiae pulvere turpes

hoc virginum responsum pertinet:

99. *Solvimus omnes lacerum multo*
funere crinem;
coma demissa est libera nodo
sparsitque cinis fervidus ora.

Haec omnia ad illa quadrare apte ita demum videbuntur, si emendaveris mecum:

Solvimus omnes lacerum multo
pulvere crinem.

Cf. Herc. II 120: *Nos turpis macies et lacrimae tenent*
et crinis patrio pulvere sordidus.

Pyrrhus patris sui laudes praedicat.

210. *an meruit parum*
qui, fugere bellum iussus et longa sedens
aevum senecta ducere ac Pylii senis
transcendere annos, exuit matris dolos
falsasque vestes, fassus est armis virum?

Digitized by Google

Ut manifestae corruptelae, qua versus ultimus laborat (deest enim particula copulativa), mederetur Peiper in priore editione Teubneriana duo hemistichia posteriora commutavit atque in apparatu critico ascripsit, in Scaligeranis pro *exuit* inveniri *exuens*. Nulla tamen opus est mutatione, dummodo virgula tollatur, quae post *vestes* ab editoribus perperam collocata est, itaque locus intellegatur: exuit matris dolos falsasque esse vestes suas muliebres fassus est armis virûm i. e. eo quod arma virilia, quae inter ceteras merces femineas Ulysses persona institoris assumpta adduxerat, avide arripuit.

In eadem Pyrrhi et Agamemnonis altercatione hic praedicat:

250. *iuvenile vitium est regere non posse impetum;*
aetatis alios fervor hic primus rapit,
Pyrrhum paternus.

Peiper codici A astipulatus est postea, qui *hic primae* praebet, quam scripturam Heinsius acriter defendit, neque ego quomodo vindices lectionis codicis optimi *hic primus* eam interpretentur coniectura assequi possum. In aliis, inquit Agamemnon, fervor iste vitium iuvenile est, in Pyrrho paternum: alii ab aetate hoc habent, Pyrrhus a patre. Ad vocabulum igitur *fervor* attributum *primus* ferri nequit, voci *aetatis* tamen adiectivum *primae*, quamvis propter versum proxime antecedentem minime necessarium, addi potest. Quibus de causis lectionem libri deterioris *primae* recipiendam esse censeo aut, si quis Etrusci vestigiis omnino insistendum putet, auctor ei sum ut pro *hic primus* substituat: *imprimis*.

De vs. 263 sq.: *magna momento obrui*
vincendo didici

videantur ea quae ad Herc. Oet. 3 disserui.

Inferius paulo Agamemnon in Pyrrhum invehitur:

287. *regia ut virgo occidat*
tumuloque donum detur et cineres riget
et facinus atrox caedis ut thalamos vocent?
non patiar.

Sive post *vocent* signum interrogandi cum Richtero seu cum Leone virgula statuitur, vocabulum *caedis* mihi utique intolerabile est, pro quo vix dubito quin Seneca verbum aliquod scripserit quale est *quaeris* vel *tendis*.

Digitized by Google

Mox Pyrrhus Agamemnonem hac suspicione insectatur:

303. *iamne flammatum geris*
amore subito pectus ac veneris novae?

Haec manifeste corrupta sunt et Leo, quamquam scribendum coniecit *Amoris igne*, versui crucem praefigere satius duxit, Richter Bentlei coniecturam *amoris aestu* recepit. Maluerim: *amore rabido*, quod certe ad litterarum in libris mss. traditarum ductus proxime accedit.

Unus locus in eadem disceptatione restat, de quo interpretando pauca monenda mihi videntur.

Agamemnon postquam Pyrrho obiecit quod Priamum, supplicem paternum, trucidaverit, hic respondet:

313. *supplices nostri patris*
hostesque eosdem novimus.

Hoc dictum invidiosum interpretes non omnes recte intellexisse video. Kingery annotavit: „I recognize my father's suppliant (spared because he was a suppliant), and the same man as an enemy (whom I slew because he was an enemy in arms). Though plural, *supplices* and *hostes* refer to Priam", neque aliter Farnabius locum interpretatus est, qui ascripsit: „Supplici illi pepercit pater, hostem ego interfeci." At acritudinem et mordacitatem, quae Pyrrhi verbis inest, uterque non agnovit, Gronovius vero persensisse videtur, cuius haec sunt: „Immo hoc dicit: Recte meministi hostis supplicis: sic enim potes recordari, id patri meo sorte datum, ut qui hostes illi forent, tandem supplices fierent, quorum in numero et tu fuisti." Sic est! Pyrrhus insectatione sua Agamemnonem petit, id quod verba, quibus eam illustrat, abunde comprobant:

Priamus tamen
praesens rogavit; tu gravi pavidus metu
nec ad rogandum fortis, Aiaci preces
Ithacoque mandas clausus atque hostem tremens.

Andromacha et umbra Achillis ex inferis reduci et somnio perturbata exclamat:

430. *Stygis profundae claustra et obscuri specus*
laxantur et, ne desit eversis metus,

Digitized by Google

hostes ab imo conditi Dite exeunt.
solisne retro pervium est Danais iter?
certe aequa mors est. turbat atque agitat Phrygas
435. *communis iste terror, hic proprie meum*
exterret animum noctis horrendae sopor.

Corrigendum est: *certe aequa mors sit!* Andromacha haec vult: quoniam Achilli patuit ab inferis iter, Hectori quoque inde redire aequum est.

In iis quae sequuntur illustrandis Kingery in mirum errorem incidit interpretans: „That terror (Achilles' appearance), common to Greeks and Trojans alike, troubles and disturbs us." Non hercle vero! Scribere oportuit: „common to all Trojans alike" neque enim Graecos Andromacha cogitavit.

---

541. *quae tenera caeso virga de trunco stetit,*
par ipsa matri tempore exiguo subit
umbrasque terris reddit et caelo nemus.

Poetam scripsisse credo: *et caelo tenus.* Cf. Herc. Oet. 316:

primusque laudes novit et caelo tenus
erecta terras fama supposita habet.

Ad rem etiam cf. Herc. Oet. 1620:

flectit hic pinum ferox
astris minantem et nube de media vocat

et Phaedr. 1007:

cum subito vastum tonuit ex alto mare
crevitque in astra.

Ulysses Andromachae, natus ubi sit aperire recusanti, minatur:

578. *verberibus igni † morte cruciatu eloqui*
quodcumque celas adiget invitam dolor.

Iure et Leo et Richter lectionem *morte* cruce affixa notarunt. Ille coniecit: *omnique*, Peiper: *nocte*, Koetschau *cruciatam* corrigere maluit.

Locus qui multum me vexavit nescio an sic restituendus sit:

verberibus igni mille cruciatûm eloqui
quodcumque celas adiget invitam dolor.

Digitized by Google

Versui 587: *stulta est fides celare quod prodas statim*, quem Leo delevit, Raphelingius post vs. 588 traiecit, an non locus suus reddendus sit post vs. 574 futuri editores videant, ita scilicet ut ibi Ulyssem praedicantem faciamus:

587. *stulta est fides celare quod prodas statim.*
575. *magnifica verba mors prope admota excutit.*

Andromacha, quae filium iam periisse simulat, facere non potest quin trepide respiciat tumulum, in quo occultus est, quod Ulysses animadvertens rogat: „Quid respicis trepidasque? iam certe perit" (sc. Astyanax): respondet illa

632. *utinam timerem. solitus ex longo est metus:*
dediscit animus † sicre quod didicit diu.

Pro lectione depravata *sicre* cod. Etrusci — *sero* cod. A alii alia protulerunt, Leo *saepe* scripsit de suo, Richter coniecit *nempe*. Vestigia veteris lectionis in codice optimo servata me inducunt ut emendandum esse credam:

dediscit animus segne quod didicit diu.

Cf. Phoen. 418: *sic agmen armis segne compositis venit.*
et Phaedr. 509: *ornique ventis lene percussae tremunt.*

Iam Andromacha fluctuat dubia utrum Hectoris tumulum solo aequari patiatur an Astyanactis latibulum Ulyssi prodat:

648. *prorutus tumulo cinis*
mergetur? ossa fluctibus spargi sinam
disiecta vastis?

Corrigendum est: *proruto tumulo*, quod sana ratio exigit et comprobant versus

667: *tumulus hic campo statim | toto iacebit.*
677: *tumuloque cineris socia defenso cadam.*
Phoen. 115: *duc ubi sit altis prorutum saxis iugum.*

Mater filium e tumulo, ubi latuerat, progressum alloquitur:

715. *gere captivum positoque genu,*
si tua nondum funera sentis,
matris fletus imitare tuae.

Nonne potius: *matris fletus imitare tuis?*

Andromacha filium iamiam periturum luget:

768. *genetricis o spes vana, cui demens ego*
laudes parentis bellicas, annos avi
medios precabar, vota destituit deus.

Digitized by Google

Lectio *medios* viros doctos vehementer offendit, qua reiecta Leo crucem voci praeposuit, Richter coniecturam suam *demens* substituit, Garrod *melius* emendandum censuit, Leo denique proposuit *toties*. Cum tamen multum diuque locum considerassem, traditam lectionem recte se habere atque ab omnibus suspicionibus vindicandam esse mihi persuasi: Andromacha enim Priami aetatem mediam intellegit, opibus, regno, liberis florentem, non senectutem eius, quae miseriis extremis obnoxia fuit, neque iuventutem, qua patriam ab Hercule captam vidit vastatamque, Laomedontem patrem amisit, ipse ab Hesione sorore grandi pecunia redemptus est, quo facto nomen Priami a verbo *πρίασθαι* accepit, cum ante Podarces appellatus esset. Nihil igitur mutandum esse censeo.

Mox ad Ulyssem rursus versa eadem precatur:

788. *concede paucas, ut mea condam manu*
viventis oculos. occidis parvus quidem,
sed iam timendus.

Qui lectionem cod. Etrusci *paucas* tuentur (cod. A *parvos* praebet), intellegunt scilicet *lacrimas*, quandoquidem proxime antecedit versus

lacrimis, Ulixe, parva quam petimus mora est.

Richter de suo *patiens* recepit, alii *patrios* vel *opacos* vel *caros* coniecerunt. Legendum puto:

concede, partus ut mea condam manu
viventis oculos.

Cf. vs. 137: *post elatos Hecubae partus.*
Phaedr. 691: *crimen biformi partus exhibuit nota.*
Herc. Oet. 407: *conciliat animos coniugum partus fere.*
Oct. praet. 949: *cara marito partuque potens.*

Ad filium rursus Andromacha versa loquitur:

794. *fremitu leonis qualis audito tener*
timidum iuvencus applicat matri latus,
at ille saevus matre summota leo
praedam minorem morsibus vastis tenens
frangit vehitque: talis e nostro sinu
te rapiet hostis.

N. Heinsius *summota loco* scribi iussit cl. Med. 927: *discessit loco*, quod Richter recepit. Atque sane voc. *leo* in *at ille*

Digitized by Google

saevus leo pueriliter repetitum est, sed non *loco* rei consentaneum puto, emendandum potius: *matre summota nece.*
Cf. Phoen. 106: *notum nece | ensem paterna.*
ibid. 260: *genitorem adortus impia stravi nece.*
Denique in hoc colloquio summa arte composito locus unus restat, qui malae interpretationi potest esse obnoxia: dico vs.

806. *sume nunc iterum comas*
et sume lacrimas, quicquid e misero viri
funere relictum est, sume quae reddas tuo
oscula parenti.

Ad *iterum* Kingery annotavit: „*now, over our son, as formerly at your death.*" Hoc verum non est: Andromacha voc. *iterum* ad vs. 799 sq. respicit, ubi iam dixerat:

oscula et fletus, puer,
lacerosque crines excipe.

Cf. formula: vale iterumque vale.

Hecuba, Andromacha, Polyxena ipsa ab Helena certiores factae iam sunt de inferiis Achilli ita peragendis ut Polyxena veste nuptiali induta ei mactaretur. Ex Andromachae verbis discimus, Polyxenam animo forti laetoque nuntium accepisse, Hecubam vero primum novo malo prope succubuisse, sed mox ad se rediisse. Iam mater grandaeva in questus erumpit precaturque ut post tot funera hoc unum dei immortales sibi remittant atque ipsam de vita decedere patiantur. Deinde ad filiam morituram se convertit, quam lacrimas cohibere non potuisse cernit

965. *irrigat fletus genas*
imberque victo subitus e vultu cadit.

Iam superat affectus amorque maternus: suo dolore absterso dolorem eius consolari cupiens dicit:

967. *laetare, gaude, gnata. quam vellet tuos*
Cassandra thalamos, vellet Andromache tuos.

Andromache autem, subtili iudicio consilium matris perspiciens, toto animo se sociam ei adiungit affirmans:

nos, Hecuba, nos, nos, Hecuba, lugendae sumus,
quas mota classis huc et huc sparsas feret.

Digitized by Google

Quid sincerius veriusque excogitari, quid pulchrius elegantiusque enuntiari potuit? At tamen Richter vs. 967 et 968 post vs. 978 traiecit et Leo eum secutus est! Reclamo quantum possum.

In cantico quod sequitur haec leguntur

1029. *aequior casum tulit et procellas,*
mille qui ponto pariter carinas
obrui vidit tabulaque litus
naufraga, terris mare dum coactis
fluctibus Corus prohibet, revertit.

Pro lectione in libris mss. tradita et manifeste corrupta *litus* Leo *vectus* — Richter auctore M. Muellero *latus* posuit, Koetschau *laetus* coniecit. Suspicor veram lectionem fuisse *tutus*, quod cogitata *qui mille pariter carinas obrui vidit* et *tabula naufraga tutus* inter se opposita nec non alliteratio commendat. Quod inferius paulo vs. 1051 pro *flagret* in meo exemplari emendaveram *lucet*, Garrodum iam occupasse nunc video gaudeoque.

Nuntius mortem Astyanactis enarrat,

1091. *ut summa stetit*
pro turre, vultus huc et huc acres tulit
intrepidus animo.

Haec deinde illustrat comparatione adhibita

qualis ingentis ferae
parvus tenerque fetus et nondum potens
1095. *saevire dente — iam tamen tollit minas*
morsusque inanes temptat atque animis tumet:
sic ille dextra prensus hostili puer
ferox † superbe.

D. Heinsius coni. *superne*, addens: „potes et *ferox superbus*", Leo *superbit*. Verbum utique requiro, qua de causa maluerim: *ferox superstat*. Nuntius scilicet repetit vs. 1091: *summa stetit pro turre*. Similiter de Polyxena infra vs. 1151 refert:

conversa ad ictum stat truci vultu ferox.

Digitized by Google

STUDIA EPIGRAPHICA.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

I.

Parvam inscriptionem, quam primam interpretari conabor, olim ab homine mihi ignoto non care emi. Est fragmentum tenuis tabulae aeneae in duas partes fractum. Latitudo fragmenti est 0m.23, altitudo 0m.045; altitudo litterarum versus superioris circiter 0m.007, inferioris circiter 0m.009. Litterarum ductus firmiter et satis alte in aes incisi sunt, formae saeculum VIum a. C. arguunt. Omnia a sinistro ad dextrum scripta sunt. Sed animadvertes inferioris versus litteras inversum ductas videri. Duae igitur fuerunt in hac tabula inscriptiones, quarum utriusque pauca ex ultimis versibus verba in fragmento nostro adhuc comparent.

Versu superiore legitur:

ρχμὰς ε⌈ˣτν'· ὀλὲν Ηιέρας· τ'. ἐ

sive:

...[δα]ρχμὰς πεντακισχιλίας τριακοσίας πεντήκοντα. οὐλὴν Ἱέρας· τριακοσίας. ἐ...

Altero versu legitur:

πάντα.....ας ρδ'

sive:

πάντα· [δαρχμ]ὰς ἑκατὸν τέσσερας.

Rationes igitur hac tabula consignatas fuisse in aperto est. Verba autem οὐλὴν Ἱέρας mea sententia significant: *hordeum Hierae.* Vocem enim quae est οὐλή, quae plurali numero *molae*

Digitized by Google

salsae apud Graecos nomen est, olim *hordeum* (quod deinde ab omnibus *κριθή* dictum est) significasse consentaneum est. Fuerint ergo rationes *σιτωνῶν* civitatis alicuius.

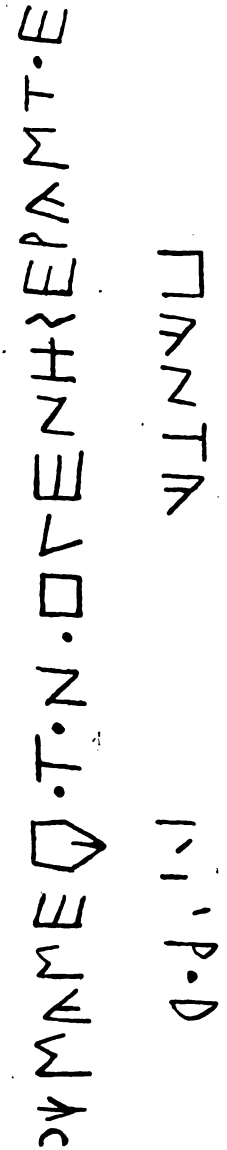

Iam locum, ubi tabula conscripta est, ut definiamus, argumenta nobis suppetunt haecce:

1°. Litterae forma simillimae sunt earum, quae in titulis Magnae Graeciae comparent [1]); conferas modo litteras δ, h, ι, λ, π, σ, χ. Oppida autem Magnae Graeciae litteras suas ex Achaia accepisse arbitratur Kirchhoffius. Quamquam hoc pro certo nemo affirmare possit, quandoquidem vetusta Achaiae litteratura nobis maximam partem ignota est. Constat vero litteraturam Magnae Graeciae litteraturae Chalcidis et coloniarum eius valde similem esse. Solum signum M pro Σ in illis non occurrit.

2°. Ἱέρα uni ex Liparis nomen est, quae hodie *Volcano* vocatur. Fertilis quidem insula non est, sed colebatur tamen ab incolis Liparae [2]).

3°. Quod ad dialectum attinet, verba ὀλὴν Ἱέρας attica esse possent. Sed titulum aticum non esse demonstrat litteratura. Quid ergo? Dialectus ionica est, sed nomen Ἱέρα hic dorica terminatione praedita est, cum tamen forma vocis ἱερός tantum ionica (et attica et arcadica) sit: dorica enim forma est ἱαρός. Iam reputantes, ubi dorica dialectus ionicae commixta reperiatur, rursus subit cogitare de eadem fere regione, scilicet

1) V. Larfeld, Handb. der griech. Epigr. II, Schrifttafel, et p. 350.

2) Thucyd. III, 88: *οἰκοῦσι δ' ἐν μιᾷ τῶν νήσων οὐ μεγάλῃ, καλεῖται δὲ Λιπάρα· τὰς δὲ ἄλλας ἐκ ταύτης ὁρμώμενοι γεωργοῦσι, Διδύμην καὶ Στρογγύλην καὶ Ἱέραν.* Diod. V, 9; Strab. VI, p. 225; Paus. X, 11, 4.

Digitized by Google

de coloniis chalcidensibus in ora septentrionali et orientali Siciliae, quae initio saeculi V^{i} a Doribus occupatae sunt. E quibus de Himera servatur ipsius Thucydidis testimonium inaestimabile: φωνὴ μὲν μεταξὺ τῆς τε Χαλκιδέων καὶ Δωρίδος ἐκράθη [1]), et Messanae nummis saeculo V° modo Μεσσανίων, modo Μεσσηνίων inscriptum est. Ipsas Liparas, teste Diodoro [2]), iam L^{a} olympiade (580—576) Cnidiorum coloni sibi vindicaverunt. Ab eo inde tempore demum in Liparis dorica ionicis admixta sunt et insula, ab incolis primum, deinde etiam ab accolis, Ἱέρᾳ nuncupari coepta est.

Inscriptionem igitur saeculo VI°, sed diu post a. 575 conscriptam esse reor Zanclae vel Rhegii vel in alia eiusdem regionis colonia chalcidensi, cuius σιταγέρται etiam hordeum Hierae coëmerant.

Quantum ego sciam, hucusque nulla inscriptio saeculi sexti reperta erat, quae notas numerales alphabeticas exhibebat. Aetate inter titulos, in quibus illae exstabant, praecellebat inscriptio halicarnassensis ex secunda parte saeculi V^{i} [3]). Inde profectus olim Bruno Keil suspicatus est notas numerales alphabeticas inter annos 550 et 425 in Caria dorica ab aliquo excogitatas esse [4]). Quae quidem opinio novo quod attuli documento nunc refutata est. Contra Larfeldio, qui notas numerales alphabeticas vel VII° saeculo antiquiores esse rationibus et argumentis evicit [5]), inscriptio mea auxilium dabit non inperatum quidem, arbitror, sed tamen haud ingratum.

Artifex qui titulum in aes incidit etiam notas herodianeas quae dicuntur probe callebat. Nam numerum qui est *quinque milia* dupliciter, scilicet littera E et deinde littera π litterae χ superimposita expressit. Quod eum ambiguitatis vitandae causa fecisse apparet, cum littera E etiam significaret *quinque*.

II.

Nunc agam de inscriptione saeculi a. C. III^{i} prope oppidum

1) Thucyd. VI, 2.
2) Diod. V, 9.
3) Dittenberger, Syll.^{3} 46.
4) Hermes, 1894, p. 280.
5) L. l. II, p. 419 sqq.

Digitized by Google

Aegas in Aeolide meridionali reperta, qua continetur pactum inter Aegas et Olympenos de lana importanda. Hanc Salomon Reinach iam a. 1891 publici iuris fecit et interpretatus est [1]). Deinde Iosephus Keil et Antonius de Premerstein a. 1906 ipsum lapidem inspexerunt et nonnulla in eo legerunt [2]), quae Reinachius in ectypomate sibi misso expedire non potuerat. Docti Austriaci inscriptionem hoc modo restituerunt:

μα
αιλ
οιο
εμι
ἐξώμ-
[ιδας] ἄδολα ἀμ-
[όργινα] τριημίσ[εον], ἰμά[τι-]
[α ἐρί]ων, οἶνον. Ὅκοσσον
[ἐργ]ωνοῖσι ἐν Ὀλύμπ[η], ἔ-
[ριο]ν, ὅττι κε ἦ, μὴ ἐργά[ζ-]
εσθαι. Τὰ ἐγκλήματα, ὅσ-
σα ἔον Αἰγαέεσσι καὶ Ὀλυ-
μπήνοις πρόσθε τᾶς ὑμ-
ολογίας, πάντα διαλέλ-
υσθαι. Ἕτεροι καὶ ἀρνή-
αδες ἐρίων ἀτέλεες. Χ-
ιμαιράδες, αἵ κε τέκοισι,
ἀτέλεες. Ἀρνηάδων ἔ-
ταλα ἀτέλεα.

Verba ὅκοσσον — ἐργάζεσθαι (vs. 8—11) significare arbitrantur, „dass Bürger von Aigai insofern (ὅκοσσον) sie in Olympe gewerbliche Arbeiten gegen Entgelt übernehmen, keine irgendwie gearteten Wollprodukte für die dortigen Bewohner herzustellen befugt sind." Explicationis gratia addunt haec: „Damit ist offenbar der Schutz der von Olympenern betriebenen Wollindustrie gegen auswärtige Unternehmer bezweckt." Haec recte disputata esse concedere nequeo, quia et eiusmodi usus vocis

1) Rev. des Et. grecques, 1891, p. 268 sqq.
2) V. Denkschr. der kais. Akad. der Wiss. vol. LIII (Vindobonae. a. 1910), II, p. 97 sq.

Digitized by Google

ὅκοσσον valde mirus esset et mancipes operum peregre lanam expedire vel texere non solent neque multum profuisset solos mancipes vetare lanam facere, ceteris Aegaeensibus, qui apud Olympenos degerent, permittere, maxime vero quod, si haec recte haberent, hoc pacto cives oppidi Graeci prohiberentur, quominus lanificio operam darent, barbari vero accolae in montibus suis id libere exercerent. Nonne consentaneum est in contrarium hoc vertendum esse? Age, non ante, sed post verba ὅκοσσον .. ωνοισι distingue, sequetur: Ἐν Ὀλύμπῃ ἔριον, ὅττι κε ᾖ, μὴ ἐργάζεσθαι, *in finibus Olympenorum lanam, qualiscumque est, ne faciunto.* Atque hic est cardo conventionis. Nam coloniae Graecae lanam, qua iis ad lanificium, quo excellebant [1]), opus erat, a pastoribus Mysiis et Phrygiis emebant, maxima vero damna accepissent, si ipsi barbari lanam nere et texere consuevissent. Non enim sibi tantum vestimenta faciebant, sed etiam illis et aliis vendebant.

Quod ad initium inscriptionis attinet, lectionis ἀμ[όργινα] et τριημίσ[εον] non malae quidem, sed nimis incertae sunt. Contra editorum supplementa ἐξώμ[ιδχς] et ἰμά[τια ἐρί]ων [2]) optima videntur. De vestimentis ergo hic sermo est. Sed sequitur deinceps: οἶνον. Itaque, quod editores timidius suspicati sunt, satis certum mihi videtur, scilicet hic enumerari merces, quas Olympenis, cum Aegas cum pecore et velleribus mercatum venirent, sine vectigalibus emere et exportare concessum esset. Vs. 8 sq. scribendum esse censeo:

οἶνον, ὅκοσσον
[ὀ]ψωνοῖσι. [3])

.. *vinum et quodcumque obsonium emunt.*

Non omnem commeatum quaestus et mercaturae faciendae causa coëmere et auferre iis licet, sed tantum victus exportare quantum quisque domi consumet. Conferas quaeso id quod legitur in inscriptione ex vicina Magnesia: ἀ[τέλειαν] εἶναι

---

1) Inprimis Miletus. Cf. etiam inscriptio Tei saeculi IIIi (A. M. 1891, p. 292, Hoffmann, Griech. Dial. III, n° 106, Berl. Sitz. Ber. 1898, p. 545), vs. 18 sq.

2) Cf. Aristoph. Av. 493: χλαῖναν ... Φρυγίων ἐρίων.

3) Reinachius in ectypomate initio vs. 9 ante ωνοισι duarum litterarum vestigia evanida agnovit; scripsit enim: ΕΤΩΝΟΙΣΙ.

Digitized by Google

Φωκαιεῦσιν ἐν Μαγνησίᾳ ἀπ[άντων] ἐξάγοντας ὅσα ἂν εἰς τὸν ἴδιον [οἶκ]ον ἐξάγωσιν [1]).

Sed nunc mihi cum Bechtelio res est, qui editoribus exprobravit vocibus *ὄκοσσον* et *ἐργωνοῖσι* in inscriptione aeolica locum non esse [2]), *ὄκοσσον* igitur non bene lectum pro *κὄσσον* [3]) aut *ὄποσσον*, *ἐργωνοῖσι* male suppletum esse. Quod si verum esset, aeque de mea lectione *ὀψωνοῖσι* valeret. Neque Bechtelius, qua est doctrina et prudentia, haec sine aliqua specie veri statuit, nam *ὄκοσσον* ionicum sonat et pro *ὀψωνοῖσι* in aeolica inscriptione *ὀψώνεισι* vel *ὀψωνέοισι* exspectaremus. Sed reputandum est, quam diu sermo aeolicus in illa regione duraverit et purus manserit. Inscriptionem quarto saeculo exeunti tribuerat Reinachius, sed de sententia novissimorum editorum procul dubio recentior est [4]). Tertio saeculo dialectus aeolica in vicina urbe Pergamo propemodum evanuit et in universum dialecti Graecae formis *τῆς κοινῆς διαλέκτου* inquinatae sunt. Tunc etiam varia monstra hyperdorica et hyperionica coorta sunt et nonnullae formae mixtae inter duas dialectos intermediae [5]). Nonne igitur ea aetate etiam forma *ὀψωνοῖσι* ex aeolica *ὀψωνέοισι* et ionica *ὀψωνοῦσι* coalescere et *ὄκοσσον* ex vicino sermone ionico irrepere potuit?

III.

Milet, III, das Delphinion, p. 177, n° 33, e, 4: *δοῦναι δὲ τὸν γραμματέα τὸ ἀντίγ[ρα]φον καὶ τοῖς οἰνοφύλαξι, τοὺς δὲ παραλαβόντας καταχωρίσαι εἰς [τὰ] λευκώματα, ἐν οἷς καὶ αἱ ὠναὶ ὑπάρχουσι.*

Merito in voce *οἰνοφύλαξι* haesit Wilamowitzius [6]), quam ut explicaret, editor Rehmius sine idonea causa suspicatus erat

1) Kern, Inschr. von Magnesia, 7b; Dittenberger, Syll.² 480.

2) Bechtel, Aeolica, p. 44 sq.

3) Bechtel l. l.: „Nimmt man an, dass die Punkte, in denen die Herausgeber Spuren von O sahen, von einer Verletzung der Fläche herrühren, die schon zur Zeit ihrer Benutzung vorhanden gewesen war, so erhält man den Complex ΚΟΣΣΟΝ."

4) „Buchstaben frühhellenistischer Zeit, nach Reinach etwa aus dem Ende des 4ten Jahrhunderts, unseres Erachtens sicher später."

5) Thumb, Handb. der griech. Dial. § 52, p. 46; Neue Jahrb. 1905, p. 391 sq. Cf. etiam I. G. XII, 2, 8; Wackernagel, Sprachl. Unters. zu Hom., p. 97.

6) Gött. Gel. Anz. 1914, p. 101.

Digitized by Google

hic de vineis agi. Equidem, collata inscriptione Delphica [1]): *τὰν ὠνὰν καὶ τὸ ὁμόλογον Φυλάσσει Καλλίερος*, vix dubito (sive quadratarius sive editor hac in re peccavit) quin pro *τοῖς οἰνοφύλαξι* legendum sit: *τοῖς ὠνοφύλαξι*.

IV.

Omnes qui multas inscriptiones Graecas ex lapidibus ipsi descripserunt, sciunt quam facile permutentur litterae A et X. Velut Clarkius olim in inscriptione Boeotica legerat: Διὶ Μειλία, quod hodie dudum emendatum est in: Διὶ Μειλίχ[υ] [2]). Iam in lapide quodam aetatis Macedonicae prope Amphipolin invento, quem solus vidit et descripsit Pantazidis, legit ille: Δημόνικος Ῥίχνου [3]). Cum cetera nomina eius tituli bene Graeca sint, non est veri simile unum Ῥίχνον esse nomen Thracicum. Sed ex lingua Graeca explicationem non habet. An in lapide scriptum erat: Δημόνικος Ῥιανοῦ?

V.

In inscriptione quadam ex Amphissa legitur: *ἀπέδοτ[ο Σω]σίλα Ζωσᾶ Ἀμφισσὶς τῷ Ἀσκλαπιῷ τῷ ἐν Ἀμφίσσᾳ σῶμα οἰκ[ογεν]ές, ᾧ ὄνομα Νικοστράτα, δοῦσαν Ὀ[ν]ησιφόρῳ* [4]) *Νίκωνος παιδία δύο [εἴτε ἐ]ξ ἀθῆς εἴτε ἀγοράσασα μὴ ἔλασσον τῶν δύο* [5]). In meo ectypomate lego: ΙΕΩΝ δύο. Legendum esse puto: *μὴ ἔλασσον υἱέων δύο*.

---

1) Dittenberger, Syll.² 850, 27 sq. Cf. ibid. 844, 14 sq.
2) Ibid., 579, 4.
3) Dittenberger, Syll.² 832, 5.
4) Ο.ησιφόρῳ est in lapide, non Ο.ασιφόρῳ.
5) Dittenberger, Syll.² 844, 6 sqq.

Digitized by Google

AD SENECAE PHOENISSAS.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Oedipus cum Antigona in scenam progressus loquitur.

1. *Caeci parentis regimen et fessi unicum*
patris levamen, gnata, quam tanti est mihi
genuisse vel sic, desere infaustum patrem.

Displicet Gronovii coniectura *lateris levamen*, quae ab editoribus fere recipitur, atque omnino reiciendam videtur Peiperi propositum *pariter l.* Maluerim: *gradus levamen, gnata.*

Mox haec sequuntur

5. *melius inveniam viam,*
quam quaero solus, quae me ab hac vita extrahat
et hoc nefandi capitis aspectu levet
caelum atque terras.

Haud inutile videtur monere, attributum *solus* ad verbum *inveniam* — non ad verbum *quaero* pertinere, qua de causa virgula post *quaero* collocare praestat, id quod editores adhuc neglexerunt.

Oedipus se loca multa horrenda peragraturum dicit et

19. *qua cucurrit, corpus invisum trahens,*
Zethi iuvencus, qua per horrentes rubos
tauri ferocis sanguis ostentat fugas.

Leo pro *invisum* de suo *inlisum* scripsit, quod Richtero persuasit. At versum, quem ipse attulit ad coniecturam confirmandam, traditam lectionem vel maxime tueri mihi videtur; est vs. 96:

aliquando terra corpus invisum tege.

Digitized by Google

Nempe corpus Dirces alligatae, quod taurus exuere non poterat, huic invisum erat itaque magis magisque in rabiem actus est. Nec non se iturum Oedipus praedicat

22. *qua alta maria vertice inmenso premit*
Inoa rupes, qua scelus fugiens suum
novumque faciens mater insiluit freto
mersura natum seque.

Peipero auctore Leo et Richter pro corrupta lectione *fugiens suum* scripsere: *f. novum*, Gronovius *scelus fugiens viri* legendum censuit, cum in Vossiano esset *fugiens sui*. Tam alliteratio quam ductus litterarum traditarum me inducunt ut veram lectionem esse credam: *scelus fugiens ferum*. Cf. Troad. 1057:

quod tam ferum, tam triste bis quinis scelus
Mars vidit annis?

Oedipus patrem necatum compellans et caecitatem suam significans dicit:

169. *nec ista morte contentus fui,*
nec me redemi parte.

Pro *morte* Gronovius probabiliter, immo evidenter coniecit: *nocte*, quod editores recentiores ne memoraverunt quidem. De pronominis *iste* usu pro *hic* cf. quae ad Herc. Oet. 128 disserui. Deinde solatia, quibus Antigona eum mitigare studuit, his verbis repellit:

216. *me fugio, fugio conscium scelerum omnium*
pectus, manumque hanc fugio et hoc caelum et deos
et dira fugio scelera quae feci innocens.

Versum ultimum Leo et Richter iussu Wilamowitzii deleverunt. Male! Dummodo bona lectio *feci nocens*, quae in cod. A servata est, restituatur, versus apte respondet ad Antigonae verba vs. 204 sq.:

et hoc magis te, genitor, insontem voca,
quod innocens es dis quoque invitis.

Idem tam parentis quam nati nomen sibi horrendum dicit:

226. *utinam quidem rescindere has quirem vias*
manibusque adactis omne qua voces meant
aditusque verbis tramite angusto patet,
eruere possem!

In cod. A lectionem genuinam *quo* pro *qua* servatam esse

Digitized by Google

suspicor. Versu enim proxime antecedenti Oedipus se vias, meatus, cavernas auditus (qua voces meant) rescindere posse optavit, hoc versu etiam sedem ipsam auditus (quo voces meant) eruere se velle addit. Voc. vero *omne* corruptum habeo, pro quo nescio an sit legendum *antra*, ut antra narium, palati, pectoris Latine dicuntur.

Iam lamentari pergit:

241. *nullas animus admittit preces*
novamque poenam sceleribus quaerit parem:
et esse par quae poterit?

Bothium ante me perspexisse emendandum esse: *at esse par quae poterit?* in editione priore Teubneriana vidi, cuius emendationis neque in editione altera neque a Leone fit mentio. In iis quae mox Oedipus rogat:

249. *aliquis intra viscera*
materna letum praecoquis fati tulit:
sed numquid et peccavit?

corrigendum moneo: *sed numquis et peccavit?*

Antigonae ad Iocastam verba sunt:

404. *compesce tela, fratribus ferrum excute,*
nudum inter enses pectus infestos tene:
aut solve bellum, mater, aut prima excipe.

Pro *nudum* quin *medium* reponendum sit, nemini, opinor, dubium erit. Cf. vs. 457: *media se opponit parens.*

Refert nuntius, quomodo Iocasta proelium Eteoclis et Polynicis prohibere conetur:

440. *laniata canas mater ostendit comas,*
rogat abnuentes, irrigat fletu genas.

Pro *abnuentes* nescio an rectius *ambigentes* scripseris coll. versu proxime sequenti:

negare matri qui diu dubitat, potest.

Iamque matrem ipsam fratres compellantem audimus:

454. *in vestra manu est,*
utrum velitis: sancta si pietas placet,
† *donate matri pacem, si placuit scelus,*
maius paratum est.

Digitized by Google

Versum mutilatum editores cruce praefixa notarunt, e quibus Richter apparatum criticum etiam coniecturis virorum doctorum oneravit, quarum alia est alia improbabilior, de Gronovii vero emendatione palmari, qua iam pridem locum sanavit, apud eos οὐδεὶς λόγος. Quae cum ita sint, ea quae maxime ad rem causamque pertinent ex eius annotatione describere lubet. Scripsit autem et alia et haec:

„Venit in mentem hic fuisse: *si pietas placet, Donate matri bella:* eodem sensu verbi *donare*, de quo ad vers. 232. monuimus: quem non assecutus corrector, cogitans matrem intervenire pacificatricem, *pacem* ingessit ἀντὶ τοῦ *bella*: ut superius *Negastis* pro *Donastis*. Nimis quam verisimilis haec mihi coniectura videtur, utcumque sit audacior."

Gronovii coniecturae etiam versum, qui mox sequitur, adminiculum haud leve esse arbitror:

proinde bellum tollite aut belli moram,

ubi Iocasta *belli moram* nimirum se ipsam dicit.

Deinde Polynicem multis incusans et alia dicit et haec:

542. *ut recedas, magna pars sceleris tamen*
vestri peracta est: vidit hostili grege
campos repleri patria e. q. s.

Quandoquidem toto hoc loco cum uno Polynice matri res est, legendum videtur: *magna pars sceleris tamen | vasti peracta est.* Cf. Herc. Oet. 767:

nec audent fata tam vastum nefas
admittere.

Denique vs. 558:

petendō patriam perdis? ut fiat tua, e. q. s.

ad Herc. Oet. vs. 3 a me emendatum esse moneo.

Digitized by Google

DE C. ASINII POLLIONIS AD ANTONIUM TRANSITIONE.

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Caesar cum ineunte anno 44 a. Chr. n. Romae expeditionem Parthicam pararet, C. Asinium Pollionem praetorium [1]), qui toto bello civili ab eo steterat eumque a Rubiconis transitu usque ad pugnam Mundensem strenue adiuverat, in Hispaniam ulteriorem, M. Lepidum in Hispaniam citeriorem et Galliam Narbonensem, L. Munacium Plancum in Galliam comatam misit. Pollioni autem imprimis mandatam erat, ut in Hispania bellum cum Sexto Pompeio, Pompeii Magni filio, conficeret, sed rem parum feliciter gerebat [2]) clademque effugit, partim quia Lepidus ei auxilio venit, partim cum Sextus a senatu in Italiam revocatus orae maritimae praeficeretur.

Eodem fere tempore Octavianus, postquam Caesarem Idibus Martiis interfectum accepit, Apollonia, ubi frustra eum exspectaverat, Romam rediit, veteranos Caesaris et duas Antonii legiones sibi conciliavit palamque adversarius exstitit Antonio, qui curaverat, ut populus Galliam Cisalpinam provinciam, iam a senatu Decimo Bruto consuli designato decretam, sibi daret. Inde ortum bellum, quod dicitur Mutinense, quo Brutus Mutinae ab Antonio obsessus, ab Octaviano obsidione liberatus est, Antonius fugit Italiamque deseruit, consulum tamen alter

1) App. b. c. IV 84; Vell. II 60.
2) Dio 45, 10.

Digitized by Google

(Hirtius) in acie, alter (Pansa) post paucos dies e vulneribus mortem obiit [1]). Quae facta sunt die 26° vel 27° mensis Aprilis anni 43[1].

Per omne id tempus Pollio in Hispania manebat (ab Idibus Martiis anni 44 usque ad bellum Mutinense, mensem Aprilem a[1] 43) ibique quietem agebat, etsi tres habebat legiones [2]), quas Antonius et Lepidus ab eo flagitare non destiterunt. Asinius, etsi haud facile erat milites praemiis et pollicitationibus incitatas retinere, tamen exercitum rei publicae servare maluit quam vendere Antonio vel deminuere.

De iis rebus tres epistulas ad Ciceronem scripsit (ad fam. **X 31; 32; 33**), quarum una (31) a. d. XVII Kal. Apriles (= d. 16° m. Martii anni 43[1]), altera (33) exeunte mense Maio eiusdem anni, postquam nuntius cladis Mutinensis in Hispaniam perlatus est, tertia (32) a. d. VI Idus Iunias (= d. 8° m. Iunii) Corduba Romam missa est [3]). Quae litterae, etsi Ciceronis epistulae, ad quas Pollio rescripsit suas, desunt, tamen egregiam nobis dant occasionem et animi Asinii penitus inspiciendi et causas eruendi, cur hic vir, qui paulo ante (X 31, 3) scripserat: „*ita, si id agitur, ut rursus in potestate omnia unius sint, quicumque is est, ei me profiteor inimicum, nec periculum est ullum, quod pro libertate aut refugiam aut deprecer*," idem iam mense Septembri Antonio Decimum Brutum obsidione liberatum persequenti duas adduxit legiones suas [4]) atque Plancum ei conciliavit [5]).

In epistula 31[a], quam primam ad Ciceronem Pollio scripsit, *posteaquam itum est ad arma* (§ 1) h. e. postquam Caesar in-

---

1) App. b. c. III 71—76; Dio 46, 38—39.

2) Gardthausen, Augustus und seine Zeit II 43, 8; I 109; Thorbecke, de C. Asinii Pollionis vita et studiis doctrinae (diss. Lugd. 1820) p. 13 sqq.

3) Sic ordinem restituerunt Tyrrell et Purser: **31. 33. 32.** In editione Muelleri epistula tricesima altera tricesimae tertiae antecedit.

4) App. b. c. III 97, 1. Una legio in Hispania remanserat.

5) Non ab omni parte recte de hac Pollionis ad Antonium transitione mihi videtur iudicasse Gröbe apud Pauly-Wissowa 2, 1591: „so lange es anging, nahm er (Asinius) eine abwartende Stelle ein, um nach beiden Seiten hin freie Hand zu haben. Schliesslich aber sah er sich bei seiner völligen Abgeschlossenheit von Rom und der republikanische Partei und bei der caesarianischen Gesinnung seiner von Antonius und Lepidus bearbeiteten Truppen doch genötigt Partei zu ergreifen."

Digitized by Google

terfectus est, ad id quod Cicero questus esse videtur se nullas ab eo litteras accepisse, respondet milites *ab utraque parte* [1]) locis omnibus dispositos scrutari tabellarios et retinere; itaque nisi nave perlatae litterae essent, se omnino ignoraturum fuisse, quid Romae fieret. Tum vero se nanctum occasionem, cum navigari coeptum esset [2]), cupidissime scribere ad Ciceronem. Deinde Pollio, ut nos quoque in litteris scribendis facere solemus, ad singulas res, quas Cicero tetigit, rescribere incipit (§ 2). Et apparet Pollionem ab amico monitum esse, ne aures praeberet sermonibus Balbi quaestoris, Caesaris perfamiliaris, etiam tum in Hispania versantis. Respondet enim: „*ne movear eius sermonibus, quem tametsi nemo est qui videre velit, tamen nequaquam proinde ac dignus est, oderunt homines, periculum non est; adeost enim invisus mihi, ut nihil non acerbum putem, quod commune cum illo sit* (sc. mihi praetori). *Natura autem mea et studia trahunt me ad pacis et libertatis cupiditatem. Itaque illud initium civilis belli* (quod Caesar cum Pompeio gessit) *saepe deflevi.*" Iam perventum erat ad locum, ubi Pollio exponere poterat, quomodo in amicitiam Caesaris venisset, quam ob causam eius castra secutus esset, qualem se sub eo praestitisset, denique qua ratione Caesaris imperium se erudivisset, *quam iucunda libertas et quam misera sub dominatione vita esset*" (§ 3). Vides hominem paenitere, quod a Caesare steterit, quin etiam addit: „*ita, si id agitur, ut rursus in potestate omnia unius sint, quicumque is est, ei me profiteor inimicum, nec periculum est ullum, quod pro libertate aut refugiam aut deprecer.*" Quae verba ex animi sententia ab eo dicta esse videntur, sed senatus aut copias Pollionis sprevit aut eum propter Caesaris amicitiam suspectum habebat neque auxilio eius uti volebat. Sic enim pergit (§ 4)*: sed consules* (Pansa et Hirtius) *neque senatus consulto neque litteris suis praeceperant mihi, quid facerem; unas enim post Idus Martias demum a Pansa litteras accepi, in quibus hortatur me, ut senatui scribam me et exercitum in potestate eius futurum.* Itaque nihil a senatu

1) Haec verba interpretor de epistulis Roma in Hispaniam et ex Hispania Romam missis.

2) Hoc fieri solebat d. 5 m. Martii, Veget. V 9.

Digitized by Google

iussus est facere. Alter tantum consul ei suadet, ut ad senatum scribat se et exercitum in potestate eius fore. Sed hoc omnino facere non poterat, quia periculum erat, ne epistulae a Lepido, qui iam cum Antonio consentiebat, interciperentur. Ducere autem exercitum per Lepidi provinciam in Italiam invito illo non licebat Pollioni, praesertim cum nulla senatus auctoritate fretus vim facere nollet. Itaque satis habuit Cordubae pro contione dicere *provinciam* se *nulli, nisi qui ab senatu missus venisset, traditurum*, quae formula eius est, qui senatus auctoritati se pariturum profitetur (§ 5), atque ut Ciceronis animum omni suspicione liberet, hanc adicit sententiam: „*quare eum me existima esse, qui primum pacis cupidissimus sim (omnis enim civis plane studeo esse salvos) deinde qui et me et rem publicam vindicare in libertatem paratus sim.*"

Haec omnia optime inter se congruunt et ex animo eius profluxerunt, qui sciret quae via sibi sequenda esset, neque facile a proposito se deterreri pateretur. Sed postquam pauca (§ 6) de Cornelio Gallo, utriusque amico, atque de se ipso inseruit, mirum in modum sic loquentem eum audimus: „*illud vehementer admiror non scripsisse te mihi, manendo in provincia an ducendo exercitum in Italiam rei p. magis satisfacere possim*" (haec aliquatenus ferri possunt, quamquam Pollio iam supra dixit sibi non per Lepidum licere exercitum in Italiam ducere). Sed multo magis mira sunt quae sequuntur: „*Ego quidem, etsi mihi tutius ac minus laboriosum est manere, tamen, quia video tali tempore multo magis legionibus opus esse quam provinciis, quae praesertim recuperari nullo negotio possunt, constitui, ut nunc est, cum exercitu proficisci. Deinde ex litteris, quas Pansae misi, cognesces omnia; nam tibi exemplar misi.*"

Ergo Pollio iam constituit cum exercitu proficisci neque difficultates, quas ante commemoravit, in extrema parte epistulae curare videtur. Sed non profectus est, quia semper senatus consultum exspectabat, quo in Italiam arcesseretur, quod cum non acciperet, rursus ad Ciceronem, consules, Octavianum mense Aprili epistulas scripsit, cf. X 33, 3: *itaque a Gadibus mense Aprili binis tabellariis in duas navis impositis et tibi et consulibus et Octaviano scripsi, ut me faceretis certiorem, quonam modo plurimum possem prodesse rei p.*" Illae

Digitized by Google

tamen epistulae Romam sero pervenerunt, nam quo die naves profectae sunt, iam proelium a Pansa commissum erat.

Ex secunda epistula, quam Pollio exeunte mense Maio anni 43[1] ad Ciceronem misit (X 33), apparet eum iam certiorem factum esse de proeliis apud Mutinam factis, sed tarde, quia Lepidus tabellarios novem dies retinuit. Etiam cognovit non sine dolore, Plancum et Lepidum senatus consulto in Italiam arcessitos esse, se tamen praeteritum, quare exclamat: „*atque utinam eodem s. c., quo Plancum et Lepidum in Italiam arcessistis, me quoque iussissetis venire! profecto non accepisset res p. hoc vulnus*" (§ 1). Et paulo post: „*neque ego non videbam, quanto usui rei p. essem futurus, si ad Lepidum venissem; omnem enim cunctationem eius discussissem* (sc. in senatus auctoritate defendenda), *praesertim adiutore Planco.*" Non planius Pollio animi secreta aperire potuit quam his verbis. Vehementer dolebat se a senatu in Italiam non esse revocatum; satis enim se idoneum putabat, qui principum inimicitias componeret, (quae opinio eum non fallebat, nam etiam postea is fuit, qui una cum Cocceio Nerva et Maecenate Antonium Octaviano conciliaret) [1]). Sed quamvis a senatu neglectus et contemptus esset, tamen in fide manebat et ita ad Ciceronem scripsit (§§ 4, 5): „*nunc haec mihi scribuntur ex Gallia Lepidi*[2]) *et nuntiantur Pansae exercitum concisum esse, Pansam ex vulneribus mortuum... Hirtium quoque perisse... dici etiam Octavianum cecidisse (quae si, quod di prohibeant! vera sunt, non mediocriter doleo)... Parmam direptam; L. Antonium Alpes occupasse. Quae si vera sunt, nemini nostrum cessandum est nec expectandum, quid decernat senatus; res enim cogit huic tanto incendio succurrere omnis, qui aut imperium aut nomen denique populi R. salvum volunt esse... in dilectu non multum spei puto esse, praesertim cum nihil sit periculosius quam spatium confirmandi sese Antonio dari. Anni autem tempus libertatem maiorem mihi dat, propterea quia frumenta aut in agris aut in villis sunt. Itaque proximis litteris consilium meum expedietur; nam neque desse neque superesse rei p. volo.*"

1) De pace Brundusina cf. App. b. c. V 64 (anno 40); cf. Vell. II 76, 2.
2) h. e. ex Gallia Narbonensi.

Digitized by Google

Pollio igitur in Italiam proficisci paratus est neque iam iter per provinciam metuit neque a re frumentaria laboraturum se putat, sed proximis litteris consilium suum exponet. Vereor tamen ne illae litterae aut non scriptae sint aut si scriptae sint, aliter a senatu acceptae atque Pollio putarit, nam in epistula tricesima secunda (32), quam tertiam ad Ciceronem misit, nulla omnino mentio fit illius consilii. Postquam in ea (§§ 1—3) gravissimis verbis sed non illepide scelera Balbi quaestoris sui perstrinxit, tres legiones firmas habere se iactat, quas rei publicae retinuerit et conservarit, quamquam Antonius et Lepidus eas litteris et pollicitationibus incitare et corrumpere non destiterint. Ex ea re Cicero potest efficere, quam fideli animo Pollio et fuerit et futurus sit in senatum (§ 4): „*debetis ... ita credere, quodcumque imperassetis, facturum fuisse, si, quod iussistis, feci.*" Quid senatus iussit? Ignoramus, saltem non certo scimus, sed ex omnibus rebus, quas iam in litteris superioribus legimus, conicere nobis licet senatum Pollioni imperasse, ut in provincia maneret, illum huic imperio obsecutum esse. Et quid sibi vult illud: *quodcumque imperassetis, facturum fuisse?* Sine dubio Asinius significat, si senatus iussisset se cum tribus legionibus in Italiam venire ad bonorum causam defendendam, se venturum fuisse. Quam coniecturam non esse audacem apparet ex verbis consequentibus: „*nam et provinciam in otio et exercitum in mea potestate tenui, finibus meae provinciae nusquam excessi*" in quibus coniunctio *nam* referenda est ad ea quae antecedunt: „*si, quod iussistis, feci.*" Et confirmatur haec sententia nostra iis, quae paulo post in fine epistulae legimus: „*sed, res p. si me satis novisset et maior pars senatus, maiores ex me fructus tulisset*" En habes interiores cogitationes Pollionis. Pars maior senatus eum non satis noverat neque ei fidem habebat [1]), qua re eum in Italiam arcessere et bello gerendo praeficere non ausus est. Hoc iudicium virum superbum laesit, mansitque, ut poeta ait, „alta mente repostum", hoc eum a senatu

1) Etiam D. Brutus a. d. III Kal. Maias ad Ciceronem ex castris Regio scribit (XI 9, 1): „nam de Pollione Asinio puto te perspicere, quid facturus sit."

Digitized by Google

abalienavit. Itaque sicut Octavianus [1]) συνεχῶς ὑβριζόμενος a senatu, quodammodo pulsus est in castra adversariorum, ita Pollio, non ille quidem de industria cunctans et deliberans, utram ad partem tutius se recepturus esset, (ut Groebius vir doctissimus putat), sed ab eodem senatu contemptus et repudiatus ad Antonii societatem se applicavit [2]).

1) App. b. c. III 86: τά τε ὑβρίσματα ὅσα ἐς αὐτὸν ἐκ τῆς βουλῆς γεγένητο κατέλεξε. Vell. II 62: „Caesaris adeo nulla habita mentio, ut legati, qui ad exercitum eius missi erant, iuberentur summoto eo milites alloqui."

2) App. b. c. III 46; 81; 97.

Polenarianum ad Hor. S. I, 4, 65.

Sulcius acer
Ambulat et Caprius, rauci male *cumque* libellis.

Nihili est istud *cumque*. Lege *uterque:* vocem suam delatores isti in iudiciis corruperunt. Sequitur:

Magnus *uterque* timor latronibus; at bene si quis
et vivat puris manibus, contemnat *utrumque*.

Minime ingrata eiusdem vocabuli repetitio. Immo „moralitatem" habet huic loco aptissimam.

J. J. H.

Digitized by Google

DE AULULARIA PLAUTINA.

SCRIPSIT

P. J. ENK.

Quaevis fere fabula Plautina accuratius legenti aliquod problema aenigmave solvendum dat, quod philologi volventibus annis variis modis solvere conati sunt. Neque tamen nos, qui post eos venimus, absterremur, ne iterum iterumque eadem via eamus qua iam tot viri ante nos frustra ierunt; tantam enim vim studiosos alliciendi lepidissimus ille poeta tantamque delectationem ipsa problemata habent, ut quisque in Plauti comoediis versatior obscuram nebulam discutere sua sponte impellatur.

Haec quoque fabula, de qua disputaturi sumus, iam multos philologos calamum sumere coegit; nam quis non scripsit de servorum personis in Aulularia partes agentibus! Lis autem renovata est, cum quattuor ante annis dissertatio [1]) prodiit, quam scripsit Augustus Krieger Sonnhofensis. Difficultatem praebet quod nomen (*Strobilus*) Megadori servi idem est atque Lyconidis servi et praeterea legentibus offensioni est *Pythodici* [2]) persona, cui in tota fabula octo tantum versus tribuuntur (363—370).

Diversas virorum doctorum de Aulularia textu opiniones in hunc modum comprehendere possumus:

1. Fabula non retractata est, sed ipse Plautus voluit Euno-

1) De Aululariae Plautinae exemplari Gracco, dissertatio Gissensis, Typis officinae Otto Kindt.

2) Cod.: Fitodicus.

Digitized by Google

miam eiusque filium Lyconidem in Megadori aedibus habitare, Strobilumque servum communem esse Lyconidis et Megadori (Krieger) [1]).

2. Eunomia Lyconidesque in eadem domo habitant atque Megadorus, sed servus Megadori, qui in priore fabulae parte inducitur, non idem est atque Lyconidis puer. Retractator ex duobus servis unum fecit (Jachmann) [2]).

3. Plautus exemplum Graecum, in quo Eunomia Lyconidesque non in Megadori aedibus, sed extra scaenam habitabant, ita mutavit, ut frater et soror cum Lyconide unam domum haberent, neque tamen in hac re mutanda sibi constitit poeta Romanus, quo fit, ut nonnullis locis Eunomia ex alia domo extra scaenam posita venire, pluribus autem locis in eadem domo habitare videatur atque frater. Servo Megadori, qui in codicibus Strobilus vocatur, hoc nomen a retractatore datum est; neque enim idem est atque Lyconidis servus (Dziatzko) [3]).

---

1) Haec opinio non ab omnibus partibus nova est. Eunomiam apud Megadorum habitare primus anno 1877 defendit vir cl. C. M. Francken nostras, sed differt Franckeni coniectura, quam dubitanter protulit, ab opinione Kriegeri eo, quod ille putabat Eunomiam eiusque filium in Megadori aedibus habitare, Strobilumque servum communem esse Lyconidis avunculique *non* apud poetam Latinum, sed in exemplo Graeco, quod Plautus ita mutasset, ut Eunomia in alia domo habitaret atque frater. Legimus enim apud Franckenium in Aululariae editione (p. XVI sq.) eum suspicari „dat Strobilus in 't origineel slaaf was zoowel van Megadorus als van Luconides, en dat Plautus, omdat geen verwarring daarvan 't gevolg was, den naam onveranderd heeft gelaten, schoon hij voor één twee personen in de plaats stelde. Eunomia en haar zoon Luconides bewoonden, zoo het schijnt, met Megadorus, broeder der moeder en oom van Luconides, hetzelfde huis; Strobilus, de slaaf van Megadorus, sluit zich, zooals gewoonlijk, aan den zoon des huizes aan — als zoodanig kon Luconides beschouwd worden — dien hij als zijn jongeren meester aanhangt. Hij was het, die het best in staat was om Luconides te berichten, wat Megadorus voornemens was (vide tamen, quae de versu 604 disputavimus). Voor dit vermoeden pleit, vooreerst, dat het met de afhankelijkheid der Attische vrouwen overeenkomt, dat Eunomia na den dood haars mans bij een nabestaande inkeerde, vervolgens, dat door de hypothese, dat Eunomia en haar broeder één huis bewonen, de tooneeltoestel eenvoudiger wordt, daar nu behalve de tempel van Fides niet drie huizen (die van Megadorus, Eunomia, Euclio), maar slechts twee den achtergrond van het tooneel uitmaken;" vide tamen adnotationem nostram p. 92. Cur non cum Franckenio stemus, ipsa nostra disputatio docebit; nunc hoc tantum rogo, cur Plautus, si pro uno servo Strobilo, qui, Franckenio si credimus, in exemplo Graeco partes agebat, duos induxerit, duobus his servis idem nomen dederit.

2) Recens. Kriegeri dissertat. Berl. Philol. Wochenschr. 1915, p. 1010 sqq.

3) Rhein. Mus. 37, p. 261—273.

Digitized by Google

4. Non Plautus Eunomiam et Lyconidem in Megadori aedibus habitantes induxit, sed retractator aliquis fabulam ita commutavit, ut Eunomia et Lyconides apud Megadorum habitarent. Praeterea in Plauti archetypo Strobilo servo Megadori aliud nomen erat atque Lyconidi puero (Pressler) [1]).

Hae fere opiniones sunt quas de nostra fabula protulerunt viri docti, neque tamen omnes enumeravi, cum nonnullae iam dudum refutatae sint. Qui eas omnes cognoscere cupit, legat quae scripsit Kriegerus in dissertatione sua supra laudata p. 26—32.

Qui ante Kriegerum de hac re scripserunt defendentes in fabula nondum retractata Eunomiam et Lyconidem simulque cum iis Strobilum II [2]) extra scaenam habitare, ad id demonstrandum nonnullis locis usi sunt, quos Kriegerus alio modo atque ii, interpretatus est. Eius argumenta tam acute excogitata sunt, ut dubitare incipias quid verum sit quid falsum. Ut saepenumero fit, in utramque partem hi versus intellegi et explicari possunt. Nos qui huius litis arbitri esse volumus, id studebimus, ut eos animo non praeoccupato examinemus singulaque argumenta accurate perpendamus.

Proficiscar ab opinione Kriegeri qui putat Strobilum et Megadori et Lyconidis servum esse, Lyconidemque igitur cum matre sua apud Megadorum habitare. Primum igitur quaeramus, utrum in Plauti archetypo Strobilus communis Lyconidis avunculique servus fuerit necne.

Versibus 603/7 Lyconidis servus ita secum loquitur:

603 nunc eru'meus amat filiam huiius Euclionis pauperis;
604 eam ero nunc renuntiatum est nuptum huic Megadoro dari.
605 is speculatum huc misit me, ut quae fierent fieret particeps.
606 nunc sine omni suspicione in ara hic adsidam sacra;
607 hinc ego et huc et illuc potero quid agant arbitrarier.

De versu 604 iam vir doctus Dziatzko [3]) observavit Strobilum Megadorum hic omnino non dominum appellare. Quod

1) De Plauti Aulularia, Commentat. Ienenses, vol. 8, fasc. poster.

2) Brevitatis causa cum Dziatzkone Megadori servum, qui in priore parte comoediae prodit, *Strobilum I* nominabo, Lyconidis vero servum *Strobilum II*.

3) Mus. Rhen. XXXVII, p. 261 sqq. „Zur Aulularia des Plautus."

Digitized by Google

non ab usu Plautino alienum esse exemplo demonstrat Kriegerus. In Pseudolo enim puer Ballionis his verbis prodit:

775 *nunc huic lenoni hodie est natalis dies.*

„Eodem iure", inquit ille, „quo Plautus puerum lenonis erum *hunc lenonem*, Megadori quoque servum erum *hunc Megadorum* appellantem inducere potuit."

Licet servus erum suum vocabulo *huic* significare possit, tamen admodum mirum est eodem versu Lyconidem a Strobilo *erum* appellari, Megadorum tanquam *ignotum* nominari. In hac re mecum stat v. d. G. Jachmann, qui in docta Kriegeri libelli recensione de hac re ita scribit: „zugegeben selbst, Strobilus konnte mit *huic Megadoro* (604) von Megadorus als seinem Herrn reden, so konnte er es doch nicht, wenn er im gleichen Verse Lyconides seinen Herrn (*ero*) nennt."

Vir clarissimus Dziatzko non opus esse dicit Lyconidi ab alio aliquid nuntiatum esse (v. 604) de Megadori consilio Euclionis filiam uxorem ducendi, cum ipse Strobilus, qui in epulis nuptialibus parandis adfuit, id ero suo minori narrare potuerit.

Quam difficultatem Kriegerus in hunc modum tollere conatur, ut Plautum verbo *renuntiatum est* idem dicere voluisse contendat quod „mihi (= a me) renuntiatumst" = „renuntiavi", cf. Aulular. v. 572 *mihi decretum est* = „decrevi" et praesertim v. 581 *aurum quod tibi concreditum est* = quod tibi ⟨mihi⟩ (= a me) concreditum est. „Aulul. 604 scribere debebat" — ita pergit Kriegerus — „eam *ero mihi* nunc renuntiatum est eqs., sed dativum *mihi* ne adderet eo facilius permotus est, quod eodem versu iam alius dativus *huic Megadoro* sequebatur."

De quo loco hoc tantum rogare velim, cur poeta, si *renuntiatum est* = mihi r. e., non *renuntiavi* scripserit, quod multo facilius intellectu [1]). Verissime scripsit idem v. d. Jachmann: „Es bedarf für einen Kenner der Geschichte der syntaktischen Konstruktion, an die K. denkt, keiner langen Worte darüber

1) Ipse Kriegerus (p. 59) confitetur *mirum* esse Strobilum dicere *ero nunc renuntiatumst* „quippe qui, cum Megadorum in nuptiis parandis adiuverit, optime sciat Euclionis filiam Megadoro uxorem dari et aptissimus esse videatur qui Lyconidem de hac re certiorem faciat.... Certe exspectamus servum *renuntiavi* dicere."

Digitized by Google

dass weder Plautus *mihi renuntiatumst = renuntiavi* (oder gar *matri renuntiatumst = mater renuntiavit*, was K. für möglich hält) sagen konnte, noch überhaupt je ein Römer sich so ausgedrückt hat — es sei denn, er hätte es darauf angelegt, dass man ihn nicht verstünde."

Sequitur igitur, ut Lyconidi ab alio renuntiatum sit Euclionis filiam Megadoro nupturam esse. Neque igitur Strobilus Lyconidis servus idem esse potest atque is Strobilus qui in codicibus Megadori servus appellatur; nam Megadori servus aderat, cum nuptiae parabantur.

Non multum contra proficimus Ussingii [1]) verbis: „quod ut in tenui re familiari fieri potuit, ita divitem hominem non est veri simile tam paucos servos habuisse, ut idem avunculi atriensis et nepotis pedisequus esset", cf. quae scripsit Kriegerus p. 76.

Mirum tamen est, ut optime observavit v. d. Dziatzko l.l. p. 264, si Strobilus et Megadori et Lyconidis servus sit, eum inde a versu 280 usque ad versum 362 contentum esse eventu rerum, quippe qui postea omnibus modis Lyconidis rem curare velit. „Es war zu erwarten", haec sunt ipsa Dziatzkonis verba, „dass Strobilus I, welcher als Strobilus II sich so lebhaft für die Liebe des Lyconides zu Euclio's Tochter interessirt, an irgend einer Stelle innerhalb der Verse 280—362 (bez. 370) seine Unzufriedenheit mit dem Gange der Dinge zu erkennen gab."

Aula reperta Strobilus a Lyconide petit, ut manu mittatur (v. 817); de Megadoro ero maiore *οὐδεὶς λόγος*.

Ad haec respondet Kriegerus (p. 29 adnot. 2). „A quo alio, quaeso, servum illo loco libertatem poscere posse putamus? si non solus servum libertate donare, ab avunculo certe precibus impetrare potest, ut servus manu mittatur." Quidquid id est, servus dicens „igitur orabo ut manu me emittat" de solo Lyconide cogitat.

1) Editio Plauti, vol. VII, p. 274.

Digitized by Google

Accedit quod mores Strobili I et Lyconidis servi inter se differunt. Strobilus Megadori servus *subdolus* vocatur a Congrione, neque immerito, cf. 340—349. Lyconidis tamen servum subdolum dicere non possumus, quippe qui, ut Pressleri verbis utar (l. l. p. 12), primum ero dicat se repperisse thesaurum, tum demum ut manu mittatur petat, et, postquam aurum sibi ereptum iri intellexit, se repperisse aulam neget.

Neque recte igitur scribit Dziatzko (p. 263): „in Bezug auf das innere Wesen und den Charakter des Doppelsklaven muss man zugeben, dass Strobilus in den beiden Teilen des Lustspiels nicht als eine verschiedene Person erscheint: Keckheit und Schlauheit sind ihm hier wie dort eigen."

Omnibus his locis examinatis apparet praesertim e versu 604 Strobilum I et II non eundem esse. Quae opinio fortiter confirmatur actus secundi scaena septima, ubi *Pythodicus* prodit. Prorsus non intelligimus, quare hoc loco nova inducatur persona, cum hic servus octo tantum versus loquatur neque alio fabulae loco prodeat. Kriegerus scaenae inscriptionem *Fitodicus servus* nihil aliud esse conicit nisi *Fit odiosus servus*, quibus verbis adscriptis librarium aliquem dicere voluisse putat servum odii plenum fieri quod coqui sibi obtemperare nolint.

Sed tales ineptae adnotationes, quae rem scaenicam nihil adiuvant, nusquam alibi in Plauti textu inveniuntur. Neque enim comparari potest adnotatio quae legitur Cistell. I. 2 *lena restitit du* (sic) in codice V, Bacchid. IV 3 *adulescens restit* (sic) in codice Turnebi, Asin. II 4 *Chlamidatus*, quae adnotationes omnes, quo modo fabula agenda sit, explicant.

Qui autem secum reputat et Strobilum I et Pythodicum *atriensis* partes agere (cf. v. 281 ⟨erus⟩ *edixit mihi ut dispertirem opsonium hic bifariam*), intelligit Strobilum I et Pythodicum unum et eundem servum esse. Verissime igitur coniecit Goetzius [1]) retractatorem aliquem duobus servis Megadori et Lyconidi idem nomen *Strobili* dedisse, Megadori ergo servo *Pythodici* [2])

1) In praefat. edit. anni 1881, p. IX.

2) Versu 363 Pythodicus coquis conductis domum Euclionis relinquens dicit: „curate" sc. quae vobis curanda sunt; deinde Megadori domini aedes introiens „ego intervisam", inquit, „<hi> quid faciant coqui"; omnino hoc versu recipienda est lenissima coniectura Dziatzkonis pronomen *hi* supplentis.

Digitized by Google

nomen reddendum esse quod metrum [1]) omnibus quattuor versibus ubi Megadori servus nomine *Strobili* appellatur permittit. Sunt autem v. 264, 334, 351, 354.

Quomodo factum sit, ut Pythodici nomen ante versum 363 in nostris codicibus remaneret, optime explicat Presslerus l. l. p. 23. „Quod autem remansit ante versum 363 Philodici nomen (vid. adnotat. 1), id factum esse librarii cuiusdam errore perspicuum est qui duarum illarum recensionum rationem habuit, quas simul fuisse certo quodam tempore nemo erit qui neget. Ille, quem diximus librarius et cur in altera recensione ubique esset Philodici nomen, in altera Strobili et cur nova inciperet scaena ante v. 363 parum intellexisse videtur. Immo non ea de causa quod abierunt Staphyla et coqui novam scaenam incipere, sed quod *nova* quaedam inferretur persona putasse videtur, quam personam novam alterius recensionis Philodicum esse credidit."

Eandem opinionem Jachmannus quoque veram ducit, qui l. l. p. 1011 haec scribit: „Ich halte es für ein völlig sicheres Ergebnis der Untersuchungen von Götz und namentlich Dziatzko, dasz die Doppelexistenz des „Strobilus" als *atriensis* des Megadorus im zweiten und als *pedisequus* des Lyconides im vierten Akt eine scheinbare ist."

Itaque in Plauti archetypo Megadorum et Lyconidem utrumque suum sibi servum habuisse contra Kriegerum demonstravimus. Quaeritur nunc, utrum in fabula nondum retractata Eunomia eiusque filius apud Megadorum habitaverint necne. Kriegerus et Jachmannus aiunt, negat Presslerus. Quae Dziatzkonis esset opinio, supra vidimus. Kriegerus Eunomiam marito mortuo (cf. v. 779, ubi Lyconides dicit: *meu' fuit pater Antimachus*) in fratris domum cum filio migravisse [2]) putat.

Videamus, quae ipsa fabula nos de hac re doceat.

---

1) Fortasse praestat pro nomine corrupto *Fitodicus*, quod Merula in *Pythodicus* mutavit, cum viro docto K. Schmidt (Herm. vol. XXXVII, 1902, p. 204) scribere *Philodicus*. Cum enim huius servi nominis syllaba prima vel longa vel brevis esse possit in versibus 264, 334, 351, 354, magis placet *Philodicus* (Φιλόδικος), cf. Presslerum l. l. p. 19. 20.

2) Cf. quae supra de Franckenii opinione adnotavi.

Digitized by Google

Postquam Euclio versu 119 ad magistrum curiae abiit, Eunomia et Megadorus prodeunt e Megadori domo:

133 eo nunc ego secreto ted huc foras *seduxi*,
134 ut tuam rem ego tecum hic loquerer familiarem.

Ad hunc versum adnotat Kriegerus: „e versu 133 non facile colligimus Eunomiam ad fratrem venisse ut eum viseret." Sed paulo post Eunomia dicit:

144 id quod in rem tuam optumum esse arbitror,
145 ted id monitum *advento*.

Unusquisque qui haec animo non praeoccupato legerit, verbum *adventandi* hic ita interpretabitur, ut Eunomia fratrem *visat*, unde sequitur, ut non apud fratrem habitet. Sed Kriegerus *advento* in hunc modum explicare conatur: *advento* sc. ante aedes idem est quod „tecum aedibus egredior." Quam interpretationem confirmari putat iis locis quibus aliquis e domo scaenica exiens se *advenire* dicit, cf. Amphitr. v. 32 *propterea pace advenio*, quae sunt Mercurii verba Amphitruonis domum in scaena positam relinquentis. Sed hoc loco *advenio* nihil aliud significat nisi „ad vos, spectatores, venio, cf. v. 17 sqq.:

nunc quoiius iussu venio et quam ob rem venerim,
dicam simulque ipse eloquar nomen meum.
Iovi' iussu venio; nomen Mercuriost mihi;
pater huc me misit ad vos oratum meus.

Neque igitur nostro loco *ted id monitum advento* accipi potest: „e domo egredior, ut te moneam" vel „ad spectatores venio, ut te moneam"; nam qui *advenit*, semper *ad aliquem* vel *aliquo* advenit; cf. e. g. Aulular. v. 223, ubi Megadorus, qui Euclionem conventurus est (cf. v. 176), ad eum dicit:

neque edepol ego te derisum venio neque derideo.

Mecum stat etiam v. d. Dziatzko [1]) (Mus. Rhen. 37, p. 264), quamquam de tota re aliter iudicat atque ego; is autem recte scribit: „v. 144 f. lassen vermuthen, dass Eunomia ihren Bruder nur besucht habe, um ihn zum Entschluss des Heiratens zu bestimmen."

---

1) Nam quae p. 266 scribit: „unbenommen bliebe Einem noch *adventare* von der geringen räumlichen Bewegung zu verstehen, deren es für Eunomia bedurfte um aus ihrer Hausabtheilung in die des Bruders zu gelangen" ipsi displicent. Et revera est contortissima interpretatio!

Digitized by Google

Simplicissima igitur interpretatio, si sumimus Eunomiam ex alia parte urbis venisse fratris conveniendi causa. Quae non pugnant cum versu 133 *secreto te huc foras seduxi*; nam Eunomia paulo ante fabulae initium fratris domum intravit; iam cum eo de aliis rebus locuta est, sed tunc foras eum seduxit, ut quietius loqui possent. Si locum sic interpretamur, omnia bene procedunt verbisque *ted monitum advento* suam damus sententiam.

Aliud argumentum Kriegerus invenit in v. 172: „Neque puto", inquit, „feminam non vicinam fratri roganti noveritne Euclionem respondere posse:

Novi; hominem haud malum ecastor."

Quid? nonne rogat Hegio Demeam?:

nostrum amicum noras Simulum
aequalem *Dem.* Quid ni?

Non tamen Demea Simuli unquam fuit vicinus. In eadem scaena et alius locus est quo Kriegerus ad suam opinionem defendendam utitur.

Versu 175 sq. colloquio Eunomiae et Megadori finito legimus:

Eun. di bene vortant. *Me.* idem ego spero. *Eun.* quid me?
[num quid vis? *Me.* vale.
Eun. et tu, frater — *Me.* ego conveniam Euclionem, si domi est.

Adnotat Kriegerus: „ex v. 175 non apparet Eunomiam in domum in scaena non positam abire."

Ad Terentii Eunuch. 341 legimus apud Donatum: „abituri ne id dure facerent *numquid vis?* dicebant iis quibuscum constitissent." Si quid igitur Aululariae versus 175 demonstrat, ex eo efficitur Eunomiam abire in aliam domum, nam, cum Megadorus nondum dixisset se abire velle, Eunomia, si revera in fratris domo habitaret, non habebat, cur putaret Megadorum non secum domum intraturum esse. Eunomia igitur „numquid vis" dicens abitura est domum suam quae non in scaena [1]) posita est. Etiam v. 264 Megadorus, qui Euclionem convenit, ad macellum abiens ei dicit: „numquid me vis?"

---

1) Recte adnotat vir doctus Dziatzko (Rhein. Mus. 37, p. 263): „es verbietet die feste Bühnenpraxis, ausser den Häusern des Megadorus, Euclio und dem *fanum Fidei* ein viertes Gebäude für die hintere Bühnenwand anzunehmen."

Digitized by Google

Sed alia scaena etiam magis perspicue ostendit ipsum poetam voluisse Eunomiam eiusque filium non in Megadori aedibus habitare; versu 682 Lyconides adulescens cum matre loquens inducitur. Kriegero si credimus, Plautus matrem et filium e Megadori aedibus prodeuntes fecit. Quod si sumimus, non intelligimus cur Eunomia et Lyconides e domo sua exeant; nam ne quis putet eos secreto colloqui velle eamque ob rem, ut v. 133, foras prodire, moneo Lyconidem initio nostrae scaenae (v. 682) matri omnia iam narravisse de Euclionis filia. Itaque, si Kriegero adstipulamur, non patet, cur foras prodeant, praesertim cum paulo post mater filium, ut introeat, roget (v. 694). Quod si Eunomia cum filio extra scaenam domicilium habet, sumere possumus eos ambulantes ad domum Megadori advenisse, Lyconidemque matri aliquanto ante quidnam commisisset narravisse.

Praeterea, si sumimus Lyconidem apud Megadorum habitare, iure nostro miramur, quare tam *sero* matri narraverit se Euclionis filiam amare. Nam non poterat fieri quin Lyconides, cum nuptiae pararentur, de avunculi consilio Phaedriam ducendi certior fieret, saltem si apud Megadorum habitaret. „At domo afuit Lyconides, cum coqui epulas pararent." De industria hic induco aliquem, qui me sic interpellat; lego enim apud Jachmannum l. l. p. 1011: „Krieger scheint zu glauben dasz Lyconides und Strobilus, wenn sie in Megadorus' Hause wohnen, sich auch immer da aufhalten müszten, bezw. wenn sie auftreten, daher kommen. So kommt es, dasz die, die Lyconides' Wohnung irrtümlich von der Bühne weg verlegten, von Gang und Gliederung der Handlung in manchem eine richtigere Vorstellung hatten als Krieger." Fac autem Lyconidem revera apud Megadorum habitare, sed domo afuisse, cum nuptiae pararentur cumque Lyconides mandatum daret, de quo versu 605 sermo est. Nunc rogare velim, quomodo adulescens v. 682 cum matre ex Megadori domo venire possit. Nam prorsus non vidimus eum domum redeuntem.

Et si Jachmannus mihi respondeat: „non exit e Megadori domo, aliunde venit", ego contra dicam: si aliunde venit, ei ostium pultandum materque evocanda est; sed horum nihil e contextu discimus. „At etiam Eunomia aliunde venit filium

Digitized by Google

comitans." Ne hoc quidem concedi potest si Eunomia apud fratrem habitat, nam Jachmanno et Kriegero auctoribus, qui Eunomiam apud fratrem habitantem inducunt, ea v. 175 Megadori aedes introiit unde eam exeuntem postea non videmus. Me tamen si sequeris, omnia luce sunt clariora. Eunomia enim, postquam cum Megadoro fratre collocuta est, v. 175 in suam se ipsius aedes extra scaenam sitas confert filioque ibi nuntiavit avunculum Euclionis filiam ducturum esse; v. 682 matrem et filium, ut diximus, una domo redeuntes videmus. Sic simul intelligimus, cur nunc demum fortunam suam conqueratur Lyconides; aliquod temporis spatium intercedit inter versum 175 et 682, antequam mater domum suam venit cumque filio ad Megadori aedes rediit.

Accedit quod verba *i hac intro mecum*, *gnate mi*, *ad fratrem meum* mire dicta sunt, si Eunomia fratris suamque domum intret; neque talibus verbis utitur is, qui modo e suis ipsius aedibus exiit. Etiam adverbium *hac* sic vehementer displicet. Idem ante me sensit v. d. Dziatzko l. l. p. 265 haec scribens: „V. 694, wo Eunomia ihren Sohn auffordert mit ihr zu ihrem Bruder zu gehn, kann es scheinen, als wären sie anderswoher gekommen und kehrten nicht bloss in das Haus des Megadorus zurück."

Praeterea rogare velim, num veri simile sit Lyconidem, qui v. 777 Euclioni dicat:

> si me novisti minus,
> genere quo sim gnatus: hic mihi est Megadorus avunculus,
> meu' fuit pater Antimachus, *ego vocor Lyconides*,
> mater est Eunomia

eius vicinum esse. Kriegerus (p. 75) hos versus non cum sua opinione pugnare putat: „nam haec sententia", inquit, „in *sponsione* usurpari solet, cf. Aulular. 216 (Megador.)

> dic mihi quali me arbitrare genere prognatum?

Sed ibi Megadorus ipse se commendat, neque solum de genere, sed etiam de sua fide, factis, aetate loquitur, hic adulescens *nomen* quoque suum seni narrat. Quis autem credat morem fuisse Romanis, ut adulescens, quamvis bene notus esset patri

Digitized by Google

virginis, quam sibi in matrimonium petebat, futuro socero suum nomen nominaret? Et certe mirum admodum putare Euclionem nomen adulescentis vicini ignorare.

His locis addam alium, quem viri docti, qui de hac re egerunt, nondum animadverterunt.

Versu 712 Strobilus se aulam auri plenam, quam invenit, domum condere velle ait. Si iis qui Lyconidem apud avunculum habitare statuunt credis, sequitur Strobilum *Megadori* domum intrare; ibi autem Lyconides quoque adest, cf. v. 700 *ibi intro*, inquit adulescens, *ubi de capite meo sunt comitia.* Spectatoribus igitur fieri posse videbitur, ut Strobilus in Lyconidem incidat, cum uterque intus sit, quod in hunc locum comoediae nondum quadrat. Sed mox nova difficultas orietur, cum Strobilus redibit.

Versu enim 805 Lyconides ante Megadori domum, ex qua v. 727 exiit, servum suum opperitur. Nunc rogare velim: num veri simile est Strobilum clamantem *di inmortales* eqs. ex eadem illa domo Megadori exire? Non opinor; non dico fabula retractata hanc scaenam sic agi non potuisse; sed omnia magis speciem veritatis habent, si Strobilus aulam in domo, quae non est in scaena, condidit. Sic neque periculum est, ne erus et servus v. 712 inter se aspiciant, neque mirandum nobis Lyconidem ante ianuam Megadori astantem non statim servum suum exeuntem videre. Simul melius intelligimus, cur servus post tam longum demum tempus domo redeat; ierat ad aedes domini extra scaenam positas.

De industria praetereo eos locos ex quibus nulla argumenta ad hanc controversiam dirimendam peti possunt.

Versum 728 dico, ubi Lyconides exclamat: *atque hic quidem Euclio est, ut ego opinor.* Non licet ex hoc versu efficere Lyconidem non bene nosse Euclionem eumque igitur Euclionis vicinum non esse; senem eminus videt neque satis discernere potest quis sit.

De versu 605 scribit Presslerus l. l. p. 25: „si Lyconides habitabat apud Megadorum avunculum, sicuti retractator voluit, cur speculatum miserit Strobilum servum vix intellegi possit." Si tamen duos versus sequentes legimus, hic quoque locus quodam modo explicari potest, etiamsi sumis Strobilum in

Digitized by Google

Megadori aedibus habitare, nam *huc misit* significat: „in aram, unde utraque domus observari possit."

Plura tamen alius nos docet locus; sunt idem versus (603. 4) de quibus supra fuse disputavimus:

nunc eru' meus amat filiam huiius Euclionis pauperis;

eam ero nunc *renuntiatum est* nuptum huic Megadoro dari. Confirmat enim hic locus, si non omnia me fallunt, quae defendimus neque Eunomiam neque Lyconidem apud Megadorum habitare; nam si Lyconides in avunculi habitaret aedibus, domique esset, cum nuptiae pararentur, ipsum *renuntiandi* verbum vehementer displiceret. Filius enim a matre vel ab alio qui in eadem domo habitabat certior fieri potuit de Megadori nuptiis, sed num dici potest matrem vel alium in eadem domo habitantem id *renuntiasse*? Non opinor; *narrandi* verbum exspectaremus, vel *audivit erus*, vel eiusmodi aliquid. Sin afuit domo, quae potior interpretatio est, eadem difficultas oritur atque supra in explicando versu 682.

Omissis omnibus locis paulo incertioribus vel non plane certis, in quibus parum est praesidii, mihi res ita se habere videtur, ut versus 145 *(te monitum advento)*, versus 727 *(ego vocor Lyconides)*, versus 682—694 argumento sint Eunomiam et filium non apud Megadorum habitare.

Obstat tamen unus versus 727. Nam cum Euclio, postquam repperit pecuniam suam ablatam esse, ut insanus Megadori aedes praetervolat, Lyconides ex avunculi aedibus prodiens exclamat:

quinam homo hic *ante aedes nostras* eiulans conqueritur [maerens.

Jachmanno hic versus summi momento esse videtur; ab eo enim in hac controversia dirimenda proficiscendum esse putat. Legimus autem l. l. p. 1011: „mit Recht gelangt Krieger zur Ablehnung der Annahme, dasz sie in einem eigenen Hause auszerhalb der Szene wohne. Allerdings kommt er dazu nicht auf Grund der richtigen Argumente (p. 20 sqq.); es gibt nämlich nur einen Beweis dafür: die Worte des Lyconides (727) *ante aedes nostras*."

Sed res non tam facilis est quam Jachmannus putat. Nam si hoc versu nitimur, quid faciamus versu 145 *te monitum*

Digitized by Google

advento. Quoquo te vertis, hi loci, quales nunc sunt, inter se pugnant.

Difficultatem tollere conatus est v. d. A. Tartara [1]) qui putat Lyconidem dicere posse *aedes nostras*, etiamsi non apud avunculum habitet; confert enim Terent. Adelph. 910, ubi Demea non de *suis*, sed de *fratris* aedibus dicit:

traduce et matrem et familiam omnem *ad nos.*

Quo loco, ut nostro *aedes nostras* accipere licet, significat „domum quae nostrae familiae est." Quod negat Kriegerus (p. 75) apud quem legimus: „*ad nos* idem est quod *ad me et fratrem meum.* Nos quoque si in alienis aedibus cum altero sumus, tertium quendam sic hortari possumus *komm zu uns*, sed non *komm in unser Haus.*" Equidem nescio an *aedes nostras* hoc loco *domum nostrae familiae* significare possit, sed fac hanc vim in verbis *aedes nostras* non inesse, ne sic quidem hic locus mihi id demonstrare videtur quod Jachmannus vult. Quare contra iudicandum sit ipsum Plautum Eunomiae domum extra scaenam posuisse, breviter exponam.

Versus 144 *te monitum advento* cuique aequo arbitro ostendit Eunomiam non e fratris domo sed aliunde venire; versus 727 — libenter hoc concedo — *aedes nostras* contrarium demonstrare *videtur.* Quid igitur nunc credamus? Responsum non difficile est. *Versus 727 unicus locus est ex quo matrem et filium apud Megadorum habitare efficere possis.* Alii tamen loci omnes ostendunt versum 144 nobis veram monstrare viam. Supra vidimus fabulam retractatam esse quod Jachmannus quoque concedit. Quid igitur? Cur non licet sumere retractatorem, cum Eunomiam et Lyconidem in Megadori aedes traduceret, ipsa verba Plautina mutasse? Qui *aedes nostras* (v. 727) nolunt accipere *domum nostrae familiae,* iis respondeo, si recte iudicent, in fabulae archetypo nondum retractatae versus 727 formam fortasse hanc fuisse:

quinam homo hic ante *avunculi aedes* eiulans conqueritur
[maerens?

Nam cur iusto audacior coniectura est putare, iterum rogo, hoc loco verba ab ipso Plauto scripta leniter a retractatore

1) Rivista di Filologia XXVII (1899) p. 198.

Digitized by Google

esse commutata, quippe qui quattuor locis pro *Pythodici* nomen *Strobilum* scripserit? Sed quidquid id est, nequaquam ex v. 727 argumentum peti potest quo demonstretur Eunomiam eiusque filium apud Megadorum habitare.

Quod vero v. d. Dziatzko putat Plautum in Aulularia scribenda Megadori et Eunomiae Lyconidisque familias, non coniunctas in exemplo Graeco, in una eademque domo habitare voluisse, sed sibi in exemplo ita mutando non constitisse, cum v. 133 *seduxi* et v. 727 *nostras aedes* de suo adderet, aliis vero locis exemplar Graecum mere verteret, eam coniecturam levem parumque veri similem duco, cum uno tantum loco nitatur, v. 727, neque eo certo; nam *seduxi* alio modo explicari posse supra demonstrare conatus sum. Cum autem ipsi Dziatzkoni retractatam esse fabulam constet, etiamsi nulla alia argumenta accederent, vel sic praestaret discrepantias duci alicui gregis quam ipsi Plauto imputare. Quin etiam melius intelligimus, quare dux gregis ex binis servorum partibus unas fecerit, si sumimus eum retractatorem simul fabulam Plautinam ita mutasse, ut Eunomiam cum filio in Megadori domo habitantem faceret. Neque enim partes Pythodici et Strobili ideo huic soli datae sunt, ut ab uno histrione agi possent, nam id fieri poterat, etiamsi duo servi essent. Dux gregis Eunomiam Lyconidemque et Megadorum hanc ob causam connectere voluit, cum cognati essent et vis comica augesceret, si duo viri in una domo habitantes eandem puellam uxorem ducere vellent. Fabula sic mutata res scaenica simplicior reddebatur, neque iam necessarium erat duos esse servos.

Etiam alio loco videmus fabulam in brevius contractam, quamquam editio recentissima quam curavit v. d. E. J. Thomas [1]) difficultatem inde ortam non tangit. Versu 150 Eunomia fratri suadet, ut uxorem ducat: „volo te uxorem domum ducere". Megadorus exclamat „ei occidi", deinde addit: „ut quidem emoriar priu' quam ducam"; Eumomia his verbis nequaquam deterrita fratri dicit se nosse feminam divitissimam mediaque aetate.

1) Oxford, Clarendon Press, 1913.

Digitized by Google

Postquam Megadorus ei respondit se neque divitem uxorem neque anum ducere velle, soror eum rogat „dic mihi, si audes, quis ea est, quam vis ducere uxorem?" et frater statim respondet: „Euclionis vicini filiam mihi desponderi cupio". Non sine causa miramur Megadorum, qui modo mori mallet quam uxorem ducere, nunc subito animum mutasse. Non tamen quicquam intercidit, sed hic quoque retractatoris manum agnoscimus.

Polenarianum ad Hor. S. II, 6, 14—20.

Hos versus sic dispone et corrige:

(0 Mercuri)
14 pingue pecus domino facias et cetera praeter
15 ingenium, utque soles custos mihi maximus adsis,
18 nec mala me ambitio *perdat* nec plumbeus Auster
19 autumnusque gravis, Libitinae quaestus acerbae!
16 Ergo ubi me in montes et in arcem ex urbe removi
17 quid prius illustrem satiris Musaque pedestri?
20 Matutine pater e. q. s.

Equidem etiam nunc in vs. 17 haereo et vs. 16 pro *et* legendum *ut* puto.

J. J. H.

Digitized by Google

AMMIANEA.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN J.F.

Ut disputationem haberem in Societate Philologica Lugduno-Traiectina, diligenter de integro Ammiani Marcellini Res Gestas perlegi in usum meum convertens, quae et C. U. Clark et V. Gardthausen uterque optime de historico illo meritus iam invenerat. Ceterum a non paucis viris doctis novi atque scio Ammianum sive ob res luculentissime narratas sive ob fidem maximi fieri, quibus omnibus meas coniecturas, qua par est verecundia offero.

Civium Romanorum mores quasi Iuvenalis stilo praeclare depingens cum alia scribit Ammianus tum haec [1])

XIV 6, 9 Alii summum decus in carruchis solito altioribus, et ambitioso vestium cultu ponentes, sudant sub ponderibus lacernarum, quas in collis insertas iugulis ipsis adnectunt, nimia subtegminum tenuitate perflabilis, *expectantes* crebris agitationibus, maximeque sinistra, ut longiores fimbriae tunicaeque perspicue luceant, varietate liciorum effigiatae in species animalium multiformes.

Pro corrupta voce *expectantes* repono, quod verba *crebris agitationibus* flagitant, *expatiantes* coll. Quintil. XI 3, 84 at cum speciosius quid uberiusque dicendum est, ut illud „Saxa atque solitudines voci respondent", *expatiatur* (sc. bracchium) in latus et ipsa quodammodo se cum gestu fundit oratio.

Paulo infra historicus noster agit de peregrino, qui primum

1) Textum dedi secundum recensionem Clarkianam.

Digitized by Google

ab hospite Romano comiter acceptus deinde tamen paene ut ignotus contemnitur. Auctoris verba haec sunt

XIV 6, 13 hacque adfabilitate confisus, cum eadem postridie feceris, ut incognitus haerebis et repentinus, hortatore illo hesterno ..... *numerando*, qui sis vel unde venias diutius ambigente.

Tale quid Ammiano ipsi fortasse accidit, nam quater [1]) queritur de patronis Romanis antea valde liberalibus erga ingenuos advenas, nunc parum benevolos. Hic certe perstringit hospitem perfidum, cuius singulari quadam comitate illectus est alienigena quidam, ut salutatum rediret. Cliens autem heri *maxime memorabili* benignitate exceptus hodie non multum abest quin repulsam ferat. Censeo igitur pro *numerando* scribendum esse *memorando* atque ut lacuna quinque litterarum expleatur, addendum *etiam*.

XIV 11, 33 et Eunus quidam ergastularius servus, ductavit in Sicilia fugitivos. quam multi splendido loco *natura*, eadem rerum domina conivente, Viriathi genua sunt amplexi vel Spartaci?

Qui scribunt *splendido lóco náti*, peccant contra legem clausulae requirentem duas vel quattuor syllabas inter duos ultimos accentus [2]). Verum Ammiani genus dicendi [3]) flagitare videtur: *splendido loco natalium*, quod fortasse primum depravatum est in *naturalium*, deinde in *natura*. *Natales* autem in latinitate argentea ponitur pro *origine, genere*. Tacitus, quem Ammianus saepissime imitatus est, scribit Agric. 6 Domitiam Decidianam splendidis *natalibus* ortam; Histor. II 86 sed procurator aderat Cornelius Fuscus, vigens aetate, claris *natalibus* cet. Cf. etiam Schol. Bobiens. (Stangl) 80, 14 cuius virtutibus obtrectare non poterant, eius humilitatem *natalium* maledica insectatione carpebant.

Constantius Augustus Iulianum, quem declaraturus est Caesarem, alloquitur hisce verbis

XV 8, 10 quia igitur vestrum quoque favorem adesse, fre-

---

1) Schanz Gesch. d. röm. Litt. IV pag. 94 tantummodo affert XIV 6, 12; sed cf. etiam XIV 6, 21; XXVIII 4, 10; XXVIII 4, 32.

2) Vide Clarkii Praefat. pag. VII.

3) Cf. infra ad XV 12, 6.

Digitized by Google

mitus indicat laetus, aduliscens vigoris tranquilli, cuius temperati mores imitandi sunt potius quam praedicandi, ad honorem *prope speratum* exsurgat: cuius praeclaram indolem bonis artibus institutam, hoc ipso plene videor exposuisse quod elegi. ergo eum praesente nutu dei caelestis amictu principali velabo.

Quae locutus imperator continuo Iulianum purpura induit, quocirca vix dubito quin genuina scriptura fuerit: ad honorem *pro se paratum* exsurgat.

XV 9, 8 per haec loca hominibus paulatim excultis, viguere studia laudabilium doctrinarum, inchoata per bardos et euhagis et drysidas. et bardi quidem fortia virorum inlustrium facta, heroicis composita versibus, cum dulcibus lyrae modulis cantitarunt, euhages vero *scrutantes* [*serviani et*] sublimia naturae pandere conabantur.

Manifestam dittographiam delevi, ceterum observandum est librarium bis infra erravisse in exscribendo verbo, quod est *scrutari:* dedit autem XX 2, 3 (manu prima) *stutabantur* et XX 8, 18 *scruta* (pro *scrutari*).

XV 12, 6 nam omnes Gallias (nisi qua paludibus inviae fuere, ut Sallustio docetur auctore) post decennalis belli mutuas clades sub⟨*iunxit C. Caesar*⟩ *societatis*que nostrae foederibus vinxit aeternis.

Quod addidi, adamussim spatium vacuum 13 litterarum occupat. Iam vero astipulor Heraeo, qui Clarkio probante requisivit *societatis* [1])... *foederibus*. Hic igitur habemus genetivum quem vocamus inhaerentiae sive synonymum, quem quantopere adamaverit Ammianus hac in re fortasse Graecos potius quam Latinos auctores sequens, apparet ex hisce exemplis, quae reperiuntur in Rebus Gestis

XIV 6, 25 sub velabris umbraculorum.

XIV 11, 19 fatorum sorte (redit XXVIII 4, 22 et XXXI 16, 8); XXVI 3, 1 fatorum sortes. Cf. XV 7, 8 fatidicarum sortium et XXVII 5, 10 fatali sorte [2]).

---

1) Codices exhibent *societati*.

2) Cf. Brakman, Arnob. (1917) pag. 15, ubi eiusmodi exempla ex Apuleio attuli, quibus addas quaeso Verg. Aen. II 554 fatorum... sorte. Lucan. IX 1046 sors durissima fati, Auson. XVI (Professor. Burdig.) 20, 3 sorte potentis fati.

Digitized by Google

XVII 4, 12 templi delubra, cf. Cod. Theodos. XVI 10, 2 aedes templorum.

XVII 13, 32 opum ... magni thesauri, cf. Apoll. Sidon. Epist. IX 9, 7 gazae ... thesauros.

XXVIII 6, 17 curarum ... sollicitudine, cf. Firm. Matern. Mathes. IV prooem. § 3 sollicitudinis cura.

XIX 10, 1 ventorum procellae, cf. Lucret. VI 124 venti procella (redit vs. 293).

XX 8, 5 foederum pacto, quocum conferas velim quod supra legitur: societatis foederibus.

XXI 7, 1 exordia coeptorum, cf. XXIV 5, 4 exordia obsidii coepti.

XXII 12, 3 rerum secundarum prosperitate, cf. XV 5, 20 necessitate urgentium rerum.

XXIV 1, 2 roboris firmamentum.

XXIV 4, 23 ex usu moris, cf. Arnob. VII 24 ex usu consuetudinis.

XXV 3, 13 gloriarum adoreas.

XXV 3, 20 vigore virium.

XXV 6, 11 fines limitum.

XXX 1, 9 undarum fluctus, cf. Hist. Apoll. reg. Tyr. 25 undarum fluctus evadere.

XXX 4, 6 gloriae honoribus.

XXX 5, 16 crinita sidera cometarum.

XXXI 13, 12 caligine tenebrarum (redit XIX 1, 9), cf. Macrob. Sat. I 17, 38 caliginem extenuans tenebrarum, Homer. Iliad. XV 668 *νέφος ἀχλύος*.

Idem genetivus videtur revocandus esse infra XXX 1, 13 viator quidam ad citeriora festinans, cum bivinm armato milite vidisset oppletum, per *posterula*⟨*e*⟩ tramitem medium, squalentem frutectis et sentibus, vitabundus excedens, in Armenios incidit fessos e. q. s.

Sic edendum censeo cum Mommseno, codex autem exhibet *posterulam*.

XVI 2, 8 et paulisper moratus (sc. Iulianus), dum fatigato consulit militi, civitatem Remos nihil prolatandum existimans, petit, ubi in unum congregatum exercitum, vehentem ⟨*commeatus abunde*⟩ iusserat operiri praesentiam suam: cui prae-

Digitized by Google

sidebat Ursicini successor Marcellus, et ipse Ursicinus, ad usque expeditionis finem agere praeceptus isdem in locis.

Supplementum meum in congruo fere spatio desumpsi ex XXIII 3, 9 in qua (sc. classe) mille erant onerariae naves, ex diversa trabe confectae, *commeatus abunde* ferentes, et tela, et obsidionales machinas. Hic *abunde* cum genetivo construitur, at aliter rem se habere apud Sall. Cat. 58, 9 *si vincimus, omnia nobis tuta erunt, commeatus abunde* [1]), *municipia atque coloniae patebunt*, nos docent interpretes.

XVI 5, 7 sed tamen cum haec effecte pleneque colligeret (sc. Iulianus), nec humiliora despexit, poeticam mediocriter et rhetoricam ⟨*colens*⟩ (ut ostendit orationum epistularumque eius cum gravitate comitas incorrupta) et nostrarum externarumque rerum historiam multiformem.

Inserui *colens*, quia videtur opus esse verbo, cui opponatur *despexit*. Hoc participium insuper commendatur loco Ammianeo, ubi agitur de Eutherio viro ipsi Iuliano non dissimili, nempe XVI 7, 6 denique digressus ad otium, adscitusque postea in palatium, semper sobrius et in primis consistens, ita fidem continentiamque virtutes *coluit* amplas, ut nec prodidisse aliquando arcanum, nisi tuendae causa alienae salutis, nec exarsisse cupidine plus habendi, arcesseretur, ut ceteri.

Quae facta sunt post insignem ex Alamannis victoriam ad Argentoratum reportatam a Iuliano, Ammianus sic refert:

XVI 12, 64 tunc Iulianus, ut erat fortuna sui spectatior, meritisque magis quam imperio potens, Augustus adclamatione concordi totius exercitus appellatus, ut agentes petulantius milites increpabat, id se nec sperare nec adipisci velle iurando confirmans. 65 et ut augeret eventus secundi laetitiam, concilio .... eum spectare, Chnodomarium [3]) sibi iussit offerri, qui primo curvatus, deinde humi suppliciter fusus, gentilique prece veniam poscens, bono animo esse est iussus.

---

1) Cf. Kühner-Stegmann I § 84 A. 12 (pag. 434). Patet igitur Sallustii Bellum Catilinae ab Ammiano lectum esse, id quod infitiari voluit Ilertz.

2) Cf. Cic. de finib V 19, 50 *coli* studia cet.

3) Chnodomarius Alamannorum rex in proelio captus erat.

Digitized by Google

Plura auctoris verba exscripsi, ut intellegeretur ipso contextu prope flagitari in lacuna novem litterarum *gestiente*, quod identidem invenitur in hoc opere e. g. XVII 11, 1 audire haec taliaque *gestienti* (sc. principi), XXIII 1, 2 imperiique sui memoriam magnitudine operum *gestiens* propagare, XXX 5, 4 eamque (sc. praefecturam) in longum proferre gestiens cet.

Cum ⟨*gestiente*⟩ spectare, quod conieci, cf. Horat. Carm. III 3, 54

visere *gestiens*,
qua parte debacchentur ignes.

De litteris Aegyptiis sive hieroglyphicis non nisi pauca tradens Ammianus haec scribit

XVII 4, 11 cuius rei scientiam his interim duobus exemplis . . . : per vulturem naturae vocabulum pandunt, quia mares nullos posse inter has alites inveniri, rationes memorant fysicae, perque speciem apis mella conficientis, indicant regem, moderatori cum iucunditate aculeos quoque innasci debere his signis ostendentes, et similia plurima.

Clark lacunam indicat post *exemplis*, equidem ediderim: cuius rei scientiam his interim duobus ⟨*docebo*⟩ exemplis e. q. s. Cf. XV 12, 6 docetur, XIX 8, 1 docuimus, XIX 8, 8 docente cet.

Attendamus etiam verborum ordinem a me electum, sicut XVII 10, 10 disperso per stationes milite consuetas, XVII 12, 7 petendae specie pacis, XVII 13, 1 his secundo finitis eventu cet.

Initium litterarum a Constantio Augusto missarum ad Saporem Persarum regem continet vocabulum misere depravatum.

XVII 5, 11 Mesopotamiam poscis ut tuam, perindeque Armeniam, et suades integro corpori adimere membra quaedam, ut salus eius deinceps locetur in solido, quod *infundendum* est potius quam ulla consensione firmandum.

Haud scio an librarius confusione non insolita duo verba *infandum dicendum* in unam vocem *infundendum* contraxerit.

Iulianus Constantium per litteras docet se invitum a militibus Augustum declaratum esse et periculum fuisse, ne interficeretur, nisi legionibus morem gessisset. Quamobrem orat atque

Digitized by Google

obsecrat Constantium, ut quod factum est boni consulat. Tum Ammianus sic pergit

XX 8, 12 ignosce enim .... quae cum ratione poscuntur, non tam fieri cupio, quam a te utilia probari et recta, avide tua praecepta deinde quoque suscepturus.

Valde verisimile est particulam *enim* tantum relictam esse ex genuina scriptura: ignosce, ⟨*nempe*⟩ *enim* quae cum ratione poscuntur e. q. s. Legentes relego ad Tacit. Dial. 35 ipsae vero exercitationes magna ex parte contrariae. *Nempe enim* duo genera materiarum apud rhetores tractantur, suasoriae et controversiae; Quintilian. II 13, 8 nam recti quidem corporis vel minima gratia est; *nempe enim* adversa sit facies et demissa bracchia et iuncti pedes et a summis ad ima rigens opus; ibid. VIII prooem. 6 [1]).

Iulianus Antiochiae degens laudatur, quod rei iudiciariae imprimis consulit, hisce verbis

XXII 10, 3 iudicium enim hoc est optandum et rectum, ubi per varia negotiorum examina iustum *id* est et iniustum; a quo ille ne aberraret, tamquam scopulos cavebat abruptos.

Post vocabulum *iustum* erravisse librarium in promptu est; fuit autem primaria lectio nisi omnia me fallunt: iustum ⟨*statutum*⟩ est et iniustum. Ergo haplographia quaedam fuit origo vitii.

Pharitae Rhodiis vectigales erant. Cleopatra autem (secundum Ammianum) mole ingenti constructa insulam cum continenti iunxit, quo facto regina affirmavit incolas tanquam non iam insulanos tributo liberatos esse. Quae luculente sic enarrantur

XXII 16, 11 quod (sc. vectigal) cum inde quidam nimium quantum petituri venissent, femina callida semper in fraudes, sollemnium specie feriarum, isdem publicanis secum ad suburbana perductis, opus iusserat inrequietis laboribus consummari, et septem diebus totidem stadia molibus iactis in mari solo propinquante terrae sunt vindicata; equoque cum vehiculo ingressa ⟨*argu*⟩erat Rhodios insularum non continentis portorium flagitantes.

---

1) Cf. Kühner-Stegmann I § 146, pag. 809.

Digitized by Google

Quattuor illae litterae a me additae vocabuli praecedentis similitudine aut omissae aut absorptae videntur. Ultima verba huius loci sic verto: en door met paard en wagen naar Pharos te rijden, overtuigde zij de Rhodiërs van ongelijk, die slechts op eilanden niet op 't vasteland 't recht hadden havengeld te heffen.

XXIII 4, 8 qua crebritate (sc. arietis ictuum) velut reciproci fulminis impetu aedificiis scissis in rimas, concidunt structurae laxatae *murorum*. 9 hoc genere operis, si fuerit exerto vigore discussum, nudatis defensoribus ⟨*turribus*⟩ ideoque solutis obsidiis civitates munitissimae recludumtur.

Facile apparet librarium per haplographiam peccavisse. *Muris* certe quominus cum Novakio inseram, impedit praecedens *murorum*; meum supplementum praestare videtur.

Iulianus milites suos cohortatur sic

XXIII 5, 18 et illos (sc. Traianum, Verum cet.) quidem voluntas, ad altiora propensiores, subire inpulit facinora memoranda, nos vero miseranda ⟨*ruina*⟩ recens captarum urbium et inultae caesorum exercituum umbrae, et damnorum magnitudines castrorumque amissiones, ad haec quae proposuimus, hortantur, votis omnium sociis ut medeamur praeteritis, et roborata huius lateris securitate republica, quae de nobis magnifice loquatur posteritas relinquamus.

Ut *ruinam* adderem in lacuna a Clarkio indicata, movit me praeter allitterationem et similitudinem vocis antecedentis hoc exemplum XIX 7, 1 omnes oppetere gloriose iam properabant, aut *ruina* urbis animis litasse caesorum.

Idem vocabulum antea desiderabatur XVII 7, 7 alii subita magnitudine ⟨*ruinae*⟩ oppressi e. q. s.

Duobus vitiis foedatur finis descriptionis Mediae, quae sanare conabimur.

XXIII 6, 30 *dent* apud eos prata virentia fetus equorum nobilium, quibus (ut scriptores antiqui docent, nosque vidimus,) ineuntes proelia viri summates vehi exultantius solent, quos Nesaeos appellant. 31 abundat itaque civitatibus *quibus* Media, et vicis in modum oppidorum exstructis, et multitudine incolarum.

Digitized by Google

Dent suspicor natum esse ex *habent* vel potius *abent* (dbent, dent).

Iam vero non aliena erit ab Ammiani genere dicendi lectio: abundat itaque civitatibus *frequentibus* Media. Saepissime hic auctor usurpat adiectivum, quod est *creber*, *frequens* autem invenitur XIV 2, 8 documentis *frequentibus* XV 2, 3 amici... *frequentes*. Idem adiectivum vulgo Ammiano redditur XXIX 4, 5 *fre⟨quenti⟩* equitatu cum Theodosio rectore praeire disposito.

Imperator Iulianus letaliter vulneratus longiore oratione amicos allocutus est. Quae deinde acciderunt, rerum scriptor referre incipit hisce verbis

XXV 3, 21 Post haec placide dicta familiares opes iunctioribus velut supremo distribuens stilo, Anatolium quaesivit, officiorum magistrum, quem cum beatum fuisse, Salutius respondisset praefectus, intellexit occisum, acriterque amici casum ingemuit, qui *eletantem* contempserat suum.

Desideramus talia verba, quibus opponi possint *amici casum*. Quia *suum* iam legitur, dubium vix est quin *letum* adiciendum sit; quae reliqua sunt, facile continent *ante*. Quocirca reponamus: qui *letum ante* contempserat suum [1]).

Post Iuliani mortem praecipue imminens Persarum impetus Romanos duces et principes impulit, ut statim convenirent novi imperatoris creandi causa. Sed mox magna dissensio orta est inter factionem aulae Constantii et proceres Gallorum utrisque candidato suo faventibus. Qua de re legimus.

XXV, 5, 3 quae dum ambiguntur, nulla variante sententia, itum est voluntate omnium in Salutium, eoque causante morbos et senectutem, *honoratior aliquis miles* advertens destinatius reluctantem, „et quid ageretis", ait, „si id bellum vobis curandum, commisisset absens (ut saepe factum est) imperator? nonne posthabitis ceteris, militem instantibus aerumnis eriperetis? id nunc agite et si Mesopotamiam videre licuerit, utriusque exercitus consociata suffragia legitimum principem declarabunt".

1) Lucretius e contra inducit senem de morte sua appropinquante graviter querentem III 952—954.

Digitized by Google

Quis tandem est ille „*honoratior aliquis miles*"? Qui attente totam Ammiani narrationem usque ad hunc locum legit et novit promptum ingenium huius protectoris domestici [1]) saepius in re trepida, probatum non potest non cogitare de ipso Ammiano. Nisi fallor comparare possumus Xenoph. Anab. II 4, 16 ubi nuntius quidam haec refert Ἔπεμψέ με Ἀριαῖος καὶ Ἀρτάοζος, πιστοὶ ὄντες Κύρῳ καὶ ὑμῖν εὖνοι, καὶ κελεύουσι φυλάττεσθαι, μὴ ὑμὶν ἐπιθῶνται τῆς νυκτὸς οἱ βάρβαροι· ἔστι δὲ στράτευμα πολὺ ἐν τῷ πλησίον παραδείσῳ. καὶ παρὰ τὴν γέφυραν τοῦ Τίγρητος ποταμοῦ πέμψαι κελεύουσι φυλακήν, ὡς διανοεῖται αὐτὴν λῦσαι Τισσαφέρνης τῆς νυκτός, ἐὰν δύνηται, ὡς μὴ διαβῆτε, ἀλλ' ἐν μέσῳ ἀπολῃφθῆτε τοῦ ποταμοῦ καὶ τῆς διώρυχος. ἀκούσαντες ταῦτα ἄγουσιν αὐτὸν παρὰ τὸν Κλέαρχον καὶ φράζουσιν ἃ λέγει. ὁ δὲ Κλέαρχος ἀκούσας ἐταράχθη σφόδρα καὶ ἐφοβεῖτο. νεανίσκος δέ τις τῶν παρόντων ἐννοήσας εἶπεν, ὡς οὐκ ἀκόλουθα εἴη τὸ ἐπιθήσεσθαι καὶ λύσειν τὴν γέφυραν (Vollbr.).

Facile ex „adulescentis cuiusdam" verbis: „iste sibi non constat" agnovimus Socratis discipulum i. e. ipsum Xenophontem, qui ratiocinationem nuntii arguit falsam.

Ceterum non semel scriptor noster loquitur in universum se ipsum respiciens (cf. supra ad XIV 6, 13).

Sapor Persarum rex cognita Iuliani morte Romanos magnis copiis adoriri constituit. Haec autem sunt ipsius auctoris verba XXV 5, 9 hoc ille (sc. Sapor) audito, quod semper trepidis votis .... et inopina prosperitate elatus, multitudine ex regio equitatu adiuncta his qui dimicavere nobiscum, celeri disposuit gradu, agminis nostri invadi terga postremi.

Editores solent lacunam significare post *votis*, sed vide ne verius sit: quod semper ⟨*sperarat*⟩ trepidis votis e. q. s.

XXV 6, 4 hisque sepultis ut rerum angustiae permiserunt, prope confinia noctis, cum ad castellum Sumere nomine, citis passibus tenderemus, iacens Anatolii corpus est agnitum, quod tumultuaria opera terrae mandatum est. hic et milites sexaginta cum palatinis recepimus, quos in munimentum *vaccatum* confugisse rettulimus.

1) Hic est gradus dignitatis Ammiani (= officier van de garde).

Digitized by Google

Mihi videtur historicus verba facere de spelunca quadam maiore natura et manu munita, quamobrem scribo: munimentum *cavatum*.

Ammianus refert cladem non mediocrem a Theodosio Pictis Scottisque illatam haec scribens

XXVII 8, 7 tendensque ad Lundinium, vetus oppidum quod Augustam posteritas appellavit, divisis plurifariam globis, adortus est vagantes hostium vastatorias manus, graves onere sarcinarum, et propere fusis, qui vinctos homines agebant et pecora, praedam excussit, quam tributarii perdidere miserrimi. 8 isdemque restituta omni praeter partem exiguam, inpensam militibus fessis, mersam difficultatibus *suis* antehac civitatem, sed subito, quam salus sperari potuit recreatam, ovantis specie laetissimus introiit.

Voci *suis* substitue *adsiduis*, quod adiectivum frequenter adhibetur in his libris e. g. XXIX 6, 17 dum haec tot ac talia per turbines agitantur *adsiduos*, XVIII 5, 7 post bellorum *adsiduos* casus cet.

De eodem Theodosio in Africam transgresso ut Firmum Maurum coerceret, legimus

XXIX 5, 7 recepto itaque tardius milite, quem amplitudo maris ⟨*praepediebat*⟩ Sitifim properans, Romanum cum domesticis custodiendum, protectoribus committi mandavit, agensque in oppido sollicitudine diducebatur ancipiti, multa cum animo versans, qua via quibusve conmentis, per exustas caloribus terras, pruinis adsuetum duceret militem, vel hostem caperet discursatorem et repentinum, insidiisque potius clandestinis, quam proeliorum stabilitate confisum.

Verbum inserui, quod aeque Sallustius Tacitus Ammianus adamaverunt. Cum nostro loco tamen conferas velim Plin. Paneg. 68, 3 ac si forte aliquos (sc. nuntios) flumina nives venti *praepedissent*, statim hoc illud esse credebant quod merebantur e. q. s.

Digitized by Google

AD SENECAE AGAMEMNONEM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Clytaemnestra infidelitati Agamemnonis splendida verba praetendit.

262 *permisit aliquid victor in captam sibi:*
nec coniugem hoc respicere nec dominam decet.
lex alia solio est, alia privato in toro.

Lectionem unice veram esse moneo *privato toro* omissa praepositione *in*, quae sine dubio dudum restituta esset, nisi exhibuisset eam codex nescio quis interpolatus.

In eadem altercatione ubi Clytaemnestra de Helena affirmavit:

iuncta Menelao redit
quae Europam et Asiam paribus afflixit malis,

Aegisthus respondet:

275 *Sed nulla Atriden Venere furtiva abstulit*
nec cepit animum coniugi obstrictum suae.

Emendandum est: *Hunc nulla Atriden.* Ubi de duobus Atridis sermo est, Aegisthus non uno nomine *Atriden* alterutrum designare potuit. Accedit quod Atrides alter, Agamemnon sc., in versu sequenti pronomine *ille* denotatur:

iam crimen ille quaerit et causas parat.

Alium locum indico, ubi codicem A, quamvis deterioris notae, meliorem lectionem nobis servasse opinor. Clytaemnestra Eurybaten rogat:

Digitized by Google

414 *Effare casus quis rates hausit meas*
aut quae maris fortuna dispulerit duces.

Ita editores, scripturam codicis Etrusci secuti, fere recensent. Noli tamen dubitare lectionem codicis A recipere:

quis fare nostras hauserit casus rates

id quod non tantum incongruentia modorum flagitare mihi videtur, quae nunc inter *hausit* et *dispulerit* exstat, quam Bothe coniectura sua *dispulerat* tollere voluit, sed etiam pronomen *meas*, quod a mulierum Graecarum ratione voluntateque longissime abhorret.

Eurybates narrat tempestatem a Pallade classi Agamemnonis immissam, in qua narratione haec sunt:

460 *iam lassa Titan colla relevabat iugo,*
in astra iam lux prona, iam praeceps dies.

Corrigendum puto: *in alta iam lux prona.*

Inferius paulo haec leguntur:

479 *Strymonius altas Aquilo contorquet nives*
Libycusque harenas Auster ac Syrtes agit;
nec manet in Austro: fit gravis nimbis Notus
imbre auget undas, Eurus orientem movet e. q. s.

Richter versum 481 uncinis inclusit, Leo pro *fit* scripsit: *flat.* Praestare censeo: *sed gravis nimbis N.*

Mox haec sequuntur:

506 *sed trunca toto puppis Ionio natat.*

Ad hunc locum Leo (II 382) observavit: „quamvis incuriosus sit Seneca locorum situs, credi non potest hominem Italum ignorasse nomen maris litora Italiae adluentis, praesertim cum v. 565 inter Ionium et Phrixeum mare doctum discrimen fiat et Phoen. 610 Ionii maris nomen sine dubio corruptum sit." Libenter concedo, sed concedere non possum coniecturam Wilamowitzii, quam editores Germani receperunt, *Icario* veram esse, verum emendandum esse existimo: *Iliaco.* Cf. vs. 41:

cuius secutae mille vexillum rates
Iliaca velis maria texerunt suis.

Inest etiam acerbitas quaedam in nomine: Ilium, ab Agamemnone vastatum, vel undis suis poenas etiamtunc ab eo expetivit.

Digitized by Google

Porro Aiax fulmine iam ardens Pallada compellat et deos minime se timere et aliis verbis praedicat et hisce:

547 *non me fugavit bellici terror dei*
et Hectorem una solus et Martem tuli,
Phoebea nec me tela pepulerunt gradu.

Versum 548 inter Senecae versus locum iniuria tenere Leo mihi quidem argumentis, quae I p. 209 attulit, non persuasit: versum poetae vindicandum esse arbitror, sed ita emendatum: *sed Hectorem* e. q. s.

Idem Aiax ad extremum exclamat:

551 *aliena inerti tela mittis dextera.*
quid si ipse mittat?

Ultima verba qualia nunc leguntur sanam interpretationem non admittunt. Corrigendum est: *quin ipse mittat!* h. e. quin age ipse Iuppiter ea mittat! Ne eum quidem me horrentem videbis.

Deinde ubi strages navibus illata describitur, haec sunt:

573 *pars vehitur huius prima, pars scopulo sedet;*

Moneo virgulam, quae nunc ab editoribus quantum scio omnibus post *prima* collocata est, traiciendam esse post voc. *huius*, id quod tam caesura quam sana ratio exigit; pars enim, quae etiamtunc vehitur h. e. libera natat, est puppis, prima vero pars navis sive prora prima nimirum scopulum tetigit sedetque.

Tota relatione audita Clytaemnestra respondet:

579 *Utrumne doleam laeter an reducem virum?*
remeasse laetor vulnus et regni grave
lugere cogor.

Editores recentiores hanc lectionem *et regni* cod. Etrusci iniuria praetulisse iudico scripturae cod. A *at regni*, quam vetustiores unice veram esse iam agnoverant.

Cassandra fata Agamemnoni imminentia vaticinatur, in cuius verbis haec sunt:

754 *vos, umbrae, precor,*
iurata superis unda, te pariter precor:
reserate paulum terga nigrantis poli,
levis ut Mycenas turba prospiciat Phrygum.

Digitized by Google

Corruptela tam manifesta hunc locum inquinat ut de mendo typothetae primum cogitarem. Nimirum reponendum est:

reserate paulum regna nigrantis poli.

Cf. vs. 752: *avidique regna Ditis.*
Herc. Fur. 1114: *uno planctu tria regna sonent.*
Herc. Oet. 1705: *nec maesta nigri regna conterrent Iovis.*
Med. 638: *post feri Ditis patefacta regna.*

Ecce ex numerosis exemplis apud Senecam obviis nonnulla, e quibus satis superque lucere opinor, quomodo insipida lectio, quae per multa saecula poetam dedecuit, tandem iam emendanda sit.

Agamemnon redux patriam salutat.

782 *Tandem revertor sospes ad patrios lares;*
o cara salve terra, tibi tot barbarae
dedere gentes spolia, tibi felix diu
potentis Asiae Troia summisit manus.

Verba postrema, si sana sunt, ita nimirum sunt construenda: Troia diu felix tibi summisit manus potentis Asiae. At causa non una est quae mihi quidem obstare videtur ne probabilis sit ista interpretatio. Primum ordo verborum obloquitur: verba enim *potentis Asiae* non sine causa inter *felix diu* (attributum) et *Troia* (nomen) posita esse puto. Deinde Troia etiam Troad. 6 eodem epitheto ornatur:

columen eversum occidit
pollentis Asiae, caelitum egregius labor.

Denique sana ratio vetat ne credam, poetam scripsisse: 'Troia summisit manus Asiae' pro eo quod est: 'manus suas'. Idem ante me Bentley sensisse videtur, qui coniecerit: *potentis Asiae domina.*

Nescio an Senecae reddendum sit:

tibi phenix diu
potentis Asiae Troia summisit manus.

Cf. eius Epist. 42 i. i.: „ille alter fortasse tamquam phoenix semel anno quingentesimo nascitur. nec est mirum ex intervallo magna generari: mediocria et in turbam nascentia saepe fortuna producit, eximia vero ipsa raritate commendat".

Deinde cum Cassandra convenit et sequitur haec altercatio:

Digitized by Google

791 AGAM. *festus dies est.* CASS. *festus et Troiae fuit.*
AGAM. *veneremur aras.* CASS. *cecidit ante aras pater.*
AGAM. *Iovem precemur pariter.* CASS. *Herceum Iovem?*

Versus ultimus ita corrigendus est ac distinguendus:

AGAM. *Iovem precemur.* CASS. *pater ut Herceum Iovem?*

Nempe ad Hercei Iovis aras Priamus trucidatus erat, cf. Troad. 45 sqq. et Agam. 448:

sparsum cruore regis Herceum Iovem.

Cassandra caedem Agamemnonis enarrat.

887 *mortifera vinctum perfide tradit neci*
induta vestis: exitum manibus negant
caputque laxi et invii claudunt sinus.

Vestimentum, quod Clytaemnestra marito induit, caput eius obvolvisse non credo neque ita factum esse versus, qui mox sequuntur, demonstrant:

habet, peractum est. pendet exigua male
caput amputatum parte e. q. s.

Non est dubitandum quin poeta scripserit:

capulumque laxi et invii claudunt sinus.

Alibi quoque *manus* et *capulus* apud nostrum copulari solent.

Cf. Phoen. 480: *redde iam capulo manum.*
Oed. 935: *haec fatus aptat impiam capulo manum.*

Strophius palmam, quam in ludis Olympicis reportaverat, Electrae dono dat.

935 *cape hoc decorum ludicri certaminis,*
insigne frontis; laeva victricem tenens
frondem virenti protegat ramo caput,
et ista donum palma Pisaei Iovis
velamen eadem praestet atque omen tibi.

Quis credat, Strophium virgini suasisse ut laeva manu palmam semper et ubique sublatam teneret? Immo corrigendum puto: *vitta victricem tenens* e. q. s. Cf. Tibull. I 6, 67, Ov. Ex P. III 3. 49 et infra vs. 951:

patere me vittis tuis,
Cassandra, iungi paria metuentem tibi.

Digitized by Google

EPIGRAMMA EMENDATUM.

SCRIPSIT

CHARITON Ch. f. CHARITONIDES.

A. Arvanitopullus edidit inter alia in claro suo libello, qui Θεσσαλικὰ Μνημεῖα inscribitur, *κακόμετρον* epigramma in *Στρατόνικον τὸν Στράτωνος*, quod descripsit legitque sic in pag. 123:

ΨΥΧΗΝΜΕΝΕΝΕΙΔΟΜΕΝΗΠΡΟΕΛΙΝΠΑ
ΝΕΝΟΣΤΕΑΔΕΩΔΕΜΗΤΡΙΤΕΚΑΙΑΔΕΛΦΗΙ
ΑΝΙΗΡΟΝ ΚΗΔΟΣ ΙΚΑΝΕΝ

ψυχὴν μὲν ἐνείδομεν, ἣ προελίνπα-
νεν· ὀστέα δὲ ὧδε μητρί τε καὶ ἀδελφῇ
ἀνιηρὸν κῆδος ἵκανεν.

Miror virum doctum verum non perspexisse. Lege:

ψυχὴν μὲν EN EIΔOMENH *προελίνπα-*
νεν, ὀστέα δὲ κτλ.

i. e. animam *ἐν Εἰδομένῃ* (*πόλει Μακεδονικῇ*) reliquit; ossa vero etc.

Nunc nihil obscurum esse credo.

Digitized by Google

DE VOCIBUS ETRUSCIS TUL, ŚPURAL, NAPER, TEN-.

SCRIPSIT

F. MULLER JAC.FIL.

Paulatim spissa diducitur caligo hucusque linguae etruscae originem obvolvens; parva profectus celeritas merito compensatur eventus stabilitate, nam hic, si usquam, cotidiana fere adhortatione opus est: festina lente. Neque tamen supervacuum fuerit, quae nuper viri docti indagaverunt, quam poterit amplissimis munire subsidiis, ut his iam relictis ad novas semper pergamus quaestiones.

Apud Festum (p. 490 Linds.) legis: *tolenno est genus machinae, quo trahitur aqua, alteram partem praegravante pondere, dictus a tollendo*, quocum loco conferas Plinium N. H. 19, § 60: *hortos villae iungendos non est dubium riguosque maxime habendos, si contingat, praefluo amme, si minus, e puteo rota organisve pneumaticis vel tollenonum haustu rigatos.* Codd. F d hic exhibent: *tollennonum,* E *tollendonum.* Adiungendae sunt glossae nonnullae (v. Corp. Gloss. Lat. VII 353), quae saepius *tolleno*, semel *toleno* scribunt. Ex scriptoribus unus Plautus habet in fragmento Astrabae (Linds. fr. III = Fest. 342 Linds.): *quasi tolleno aut pilum graecum reciprocas plana via.* Quid sit *tolenno* ex descriptionibus luculenter apparet: quem in nostrae quoque patriae regionibus ad orientem vergentibus cernas, longus repraesentatur temo, cuius e brachio altero vas aquarium suspensum susque deque fertur putei ligno librato[1]).

1) *Quod alternis attollitur* Gloss. V, 516, 60.

Digitized by Google

Semper fere et ubique haec forma *toll-* vicit; quod codd. Plinii et glossa una *tol-* scribunt, haud aspernandum videtur (de Plinii codd. eorum indole disputavit Mayhoff praef. p. IX 1906). Lectionem difficiliorem per unam *-l-* et hic praeferendam esse non est quod moneamus; quis enim non videt formas *toll-* ex etymologia populari quae dicitur esse natas? Tam glossae quam Festi locus plane hanc opinionem illustrant.

Huc traxerim aliud lemma in Festo obvium (p. 482 Linds.): *tullios alii dixerunt esse silanos, ali rivos, ali vehementes proiectiones sanguinis arcuatim fluentis, quales sunt Tiburi in Aniene;* hanc significationem Enni loco confirmat; inde fluxit Glossa V 487, 38: *tullii* (cod. habet *tulei!*) *rivuli.*

Artissimo vinculo cum his vocabulis [1]) coniunctum est, quae infima fuit pars Carceris, *Tullianum*: mitto scriptores, qui regis Tullii nimirum vestigium ibi indagant (e. g. Fest. p. 490 Linds.); nominis causam perspicies aperiens libellum Huelseni „Forum Romanum" [2] 1905, ex quo pauca mihi afferre libet verba (p. 112): in Wahrheit bedeutet *tullianum* vielleicht nur „Brunnenhaus" und ist abzuleiten von dem veralteten Wörte *tullus*, der Springquell" et (p. 11): „im Boden des Tullianum entspringt ein jetzt ziemlich wasserarmer Quell, der nach der verbreitetsten Annahme ursprünglich das Gewölbe, den Burgbrunnen des Capitols füllte" (v. etiam E. Petersen Vom alten Rom [4] 19).

Quod si tecum reputaveris etiam *putei* nomen in linguam latinam ex Etruria irrepsisse — v. Sigwart Glotta VIII 139 [2]) —, aliud quoque vocabulum, ut puta *tull-*, ad irrigationem spectans inde derivare haud nimis gravaberis; in eandem sententiam iam devenit Sigwart Glotta l.l. 141. Quam coniecturam mihi fulcire videor ita ut non modo probabilis, verum etiam certa habenda sit, voce *tolleno* supra descripta. Namque

---

1) His vocibus adiungere vereor lemma Pauli ex Festo 110 (Linds.): *meditullium dicitur non medium terrae sed procul a mari quasi meditellium, ab eo quod est tellus;* poterat esse quasi regio quaedam media terrae aquosae. An huc spectant glossae: *tullia media vel regia* IV 576, 32; V 612, 19; *tublia media vel regia* IV 293, 34; V, 582, 7?

2) De voce etr. *puteal* Thulin Etr. Disc. I 102. 104, III 24 (= Göteborg Årsskr. 1906, 1909).

Digitized by Google

in lingua etrusca suffixum celeberrimum fuit *-enna*; quod ut probem, lectorem delego ad nomina, quae sequuntur, latina atque disputationes ea tractantes: *homo levenna* apud Laberium (Schulze, Zur Gesch. lat. Eigenn. 283), *sociennus* apud Plautum, qui etiam *tolleno* habet, Aul. 659 (quod nomen propter ipsum suffiscum ex lingua etrusca deducit in Festschrift für E. Kuhn 172 G. Herbig, cf. Bücheler R.M. 39, 421), *dossennus* (Schulze l. l.); *porta Ratumenna: porta Capena* (Körte, Pauly-Wissowa VI 752, Skutsch ib. 774), *Porsenna*, *Vibenna* (cf. Festus 486 s.v. *Tuscum vicum*): etr. *vipinas* Schulze 101, Skutsch l.l. 789; ne multa, Skutsch ita loquitur l. l. 781, 50. 55: „So hat jetzt Schulze auf Namen mit dem Suffix *-enna* hingewiesen ... (und) ist das Suffix *-enna* eine Art Leitfossil für etruskische Bevölkerungsschicht" usw. Huic opinioni vehementer favet nomen proprium *Tullenus*, *Tullonius*, *Tullienus: Tullius* etr. *tule* (Schulze ZGLE 246, qui de horum suffixorum coniunctione fusius egit ib. 65). Vocabula etrusca huc facientia sunt: *tul*, *tule*, *tular* (Rosenberg Glotta IV, 56; Sigwart ib. VIII, 142 sqq.).

Unde fluxit adiectivum latinum *spurius?* Festum sic audis (p. 182, 4 Linds.): *nothum Graeci natum ex uxore non legitima vocant qui apud nos spurio patre natus dicitur, quod Ser. Tullius qui Romae regnavit, natus est ex concubina Spuri Tulli Tiburtis, nisi forte malumus credere, Ocrisia Corniculana captiva eum susceptum matre serviente;* quocum conferatur locus in auctore Inc. de praenomin. 6: *spurii patre incerto geniti quasi σποράδην*, Isid. Orig. IX, 5, 23 (Linds.) et 24 qui Festi locum interpretatus, ut solent posterioris aevi docti nimis scriptores, falso discrimine inter *nothum* et *spurium* distinguit. Quae nomina propria etiam in lingua etrusca inveniuntur: *spurie: spurina* (Schulze 262, 5): lat. *Spurinna*, de quo Val. Max. IV, 5, ext. 1 loquitur his verbis: *excellentis in ea regione* (sc. *Etruriae*) *pulchritudinis adulescens nomine Spurinna;* saepius idem Spurinnam quendam nominat *aruspicem*, natione igitur etruscum (de *haruspicis* nomine etrusco, ex Babylonia veniente Pauly-Wissowa VI 785, 33).

Huius autem adiectivi *spurius* origo adhuc latet. Nam quod

Digitized by Google

Walde Et. Wb.[2] s.v. a graeco σπορά deducit, nihil omnino est. *Spurium* infantem primo dictum puto *publicum* ex matre publica, ex meretrice natum; ita glossae interpretantur: *spurius meretricius* IV 175, 9, *spurii ex matribus meretricantibus nati sine patre* Löwe Prodrom. Glossar. 395. Eodem modo vocabulum *publica* adhibetur, v. in Corp. Gloss. Lat. II 164, 9 *publica culiola* τριβάς et locum in Senecae ep. 88, 37: *in his libris ... quaeritur ..., an Sappho publica fuerit*, alia in libro Wilamowitzi Sappho und Simonides 22. Quodsi postea *spurius* idem valet atque *falsus*, eandem ibi deprehendas sensus mutationem, quam habes in *adulterinus (adulterina signa dicuntur alienis anulis facta* Paul. ex Fest. 25). Nonne tantundem fere valet gr. παρθενίας, παρθένιος Εὔδωρος apud Homerum Il. Π 180 sensu per temporis spatium in deteriorem partem abeunte?

Quae cum ita sint, nihil omnino obstat, quin hoc quoque nomen cum lingua etrusca coniungamus: nam *śpural* ibi designat „publicus" (nuper Sigwart Glotta VIII, 144), in qua voce *-al* nihil aliud est nisi suffixum casus genitivi, v. Skutsch Pauly-Wissowa VI 790, 67; vocabulum ipsum relinquitur *spur-*, cuius derivatio altera fuit *spurio-*, *Spurius, Spurinna.*

Festus habet (p. 168 Linds.): *napuras nectito, cum dicit pontifex, funiculi ex stramentis fiunt*, et p. 160, 16: *quin etiam in commentario sacrorum usurpatur hoc modo: „Pontifex minor ex stramentis napuras nectito", id est funiculos facito, quibus sues adnectantur.* Unde hoc *napurae* ortum sit, quaeritur. Ex etr. *naper* originem ducit, ni omnia me fallunt: hoc enim verbum mensuram quandam designat semperque cum numeralibus coniunctum invenitur, v. etiam Skutsch, qui Pauly-Wissowa VI, 784, 21 sqq. [1]) fusius de hac re egit. Non hic modo, saepius Latini mensurae nomina ex vicina lingua mutuati sunt, ut iam ipsum *gromaticorum* nomen manifesto demonstrat: *gruma* ex gr. γνώμων, quod per Etrurian iter fecit ut Roman perveniret, v. W. Schulze Sitz. Ber. Berl. 1905, 709. Neque significatio: funis~mensura moram affert; nam in lingua

1) Cf. Glotta VIII 146.

Digitized by Google

graeca (σχοῖνος, σχοινίον) prorsus idem apparet, e. g. Herod. I (v. 26 ἐξάψαντες ἐκ τοῦ νηοῦ σχοινίον) 66: ὅσοι αὐτῶν ἐζωγρήθησαν ... σχοίνῳ διαμετρησαμενοι τὸ πεδιον ... ἐργάζοντο.

Etr. *ten-u, ten-ine, ten-ϑ-as* radicem ostendunt *ten-*, in *tenϑas* sono *t* aut ϑ auctam, v. Rosenberg Glotta IV, 56; is quoque in libello cui nomen „der Staat der alten Italiker" p. 59 adn. *tenine* „populus" vertit, *tenu- tenϑas* „publicus", alii aliter, nuperrime Sigwart Glotta VIII 163. Quod *tenϑas* magistratus vocabulo **marun* appositum legitur (Rosenberg Staat d. alt. It. 58 sq.), fortasse deus vel dea quaedam designatur, cuius cultui *maro* ille praepositus erat.

Hic affero Festi verba (Paul. 505 Linds.): *tenitae credebantur esse sortium deae, dictae quod tenendi haberent potestatem.* Sortes in religione romana nusquam adhibentur nisi in cultu Fortunae Praenestinae, v. Wissowa Rel. u. Kult. d. Rom.[2] 259, 260. Ut Tusculi, ita Praenesti permulta exstant vestigia populi Etrusci; sed Wissowa quoque l. l. haec addit: „Sie war also die erstgeborene Tochter des Iuppiter in einer der italischen Religion... durchaus fremden Auffassung, welche sich gewisz nicht zufällig nur in dem von auswärtigen Einflüszen stark durchsetzten Praeneste nachweisen läszt" et (p. 260): „die Fremdartigkeit des ganzen Gottesdiensten und insbesondere der Orakelerteilung trugen offenbar die Schuld daran, dasz die Römer sich lange gegen diesen Kult ablehnend verhielten".

Ex his observationibus si pauca tantum recte se habent neque procul a scopo aberraverunt, denuo quantum Romani et Latini debeant Etruscis novis documentis apparet. Plura exspectemus: non enim quod semel atque iterum eiusmodi res in lucem prodeunt mirum est, sed quod tam tarde tamque exigue usque ad hunc diem (v. Mnemosynae vol. 43, 337).

Digitized by Google

MAGNI DELATOR AMICI.

(Ad Iuv. I 34).

SCRIPSIT

IACOBUS VAN WAGENINGEN.

Nondum inter Iuvenalis interpretes constat, quis ille *magni delator amici* fuerit, qui hoc loco iuxta alios delatores, quorum nomina non silentur, a poeta traducitur. Verum inter omnes homines, quos commentatores et scholiasta significatos esse posse credunt, unum esse puto, quem maiore iure quam ceteros contendamus Iuvenali ob oculos versatum esse.

Delator autem ille *magni amici* Domitiani temporibus vixit, ut e versu 35 apparet, quibus etiam Baebius Massa, Mettius Carus, Latinus archimimus fuerunt. Recte Friedlaenderus animadvertit sermonem esse non posse de M. Aquilio Regulo [1]), quem vulgo editores designatum esse a poeta existimant, quia is, qui *ipse* in nobilium numero sit, non *magni* h. e. nobilis amici dicatur delator. Scholiasta vero dubitat haeretque inter *Heliodorum*, L. Iunii Silani discipuli sui delatorem, Stoicum philosophum, et *P. Egnatium Celerem*, a quo Barea Soranus falso testimonio circumventus est, quorum uterque Neronis aetate pollebat, et *Demetrium causidicum*, qui non alibi commemoratur [2]). Huius autem Demetrii rationem haberi non necesse est, quia sine dubio Iuvenalis verbis, quae sequuntur, *et cito rapturus de nobilitate comesa, quod superest*, non obscurum

1) Plin. Ep. I 5, 15: „nec me praeterit esse Regulum δυσκαθαίρετον; est enim locuples, factiosus, curatur a multis, timetur a pluribus, quod plerumque fortius amore est." Mart. I, 12, 8.

2) Pauly-Wissowa R. E. 4, 2803, nº 57.

Digitized by Google

aliquem rhetorem, sed hominem omnibus notum indicavit. Deinde Egnatius Celer imperante Domitiano iam non a ceteris delatoribus timebatur, quippe qui sub Vespasiano damnatus esset [1]). Ergo restat ut Heliodorum, cuius nomen Tacitus in morte Silani tradenda [2]) omisit, a poeta per ambages indicatum putemus. Cui sententiae hoc obstat, quod ille Neronis aetate vixisse dicitur, sed nihil impedit, quominus eum sub Domitiano etiamtunc fuisse statuamus, praesertim cum idem scholiasta Baebium Massam et Mettium Carum „Heliodoro deferente" occisos esse narrat. Quamquam quod ad Massam attinet, fallitur. Is enim accusantibus Plinio et Herennio Senecione, patronis Baeticae provinciae, a° 93 damnatus est [3]), sed fieri potest ut Carus, postquam Herennium Senecionem innocentem pessumdedit [4]), atque Plinium apud Domitianum reum facere frustra conatus est [5]), mox ipse nequitiae suae poenas dedit per Heliodorum.

Veri simillimum igitur est hunc fuisse illum *delatorem magni amici.*

---

1) Tac. Hist. IV 10; 40: „repeti inde cognitionem inter Musonium Rufum et Publium Celerem placuit, damnatusque Publius et Sorani manibus satisfactum".
2) Tac. ann. XV 52; XVI 7—9.
3) Plin. ep. VII 33, 4; Tac. Agr. 45.
4) Plin. ep. I 5, 1—4.
5) Plin. ep. VII 27, 14.

Digitized by Google

DE MENTE ANAXAGOREA.

SCRIPSIT

K. KUIPER.

Utrum Anaxagoras Mentem, rerum omnium quotquot sunt fueruntque dominatricem, quae divina sua vi infinitam materiem primum adduxit in ordinem, incorporali natura praeditam cogitaverit, an subtilitate tantummodo ceteris elementis praestantem, ne nunc quidem inter viros philosophiae Graecae peritos constare apertum est. „Der anaxagoreïsche Νοῦς — ita Bonhöffer in libro de philosophia Graeca (Handb. d. kl. Alt. V. I. 1.[3] p. 65) war von jeher und ist heute noch eine crux interpretum"; quibus dictis raptim recenset varias de Mente Anaxagorea opiniones quas in Germania viri docti protulerunt. Et profecto Gallorum Brittannorumque libros si referre voluisset, haud minorem quam in Germania discordiam poterat indicare.

Equidem cum lego quae ipse Bonhöffer ceterique qui ab eius partibus stant, de hac quaestione solent disputare, mirari soleo, parum plausum tulisse, quin etiam neglecta esse ea quae copiose ac dilucide docuit multis abhinc annis Heinzius („Ueber den Νοῦς des Anaxagoras" Leipziger Berichten der k. Ges. d. Wissenschaften 1890. Phil.-hist. Classe p. 1—45). Certis enim argumentis Heinzius demonstrasse mihi videtur, Anaxagoran Mentem ab omni corporali notione secretam cogitasse. Pergunt autem dubitare de hac ipsa re viri docti, qui Mentis Anaxagoreae naturam atque indolem adumbrare sibi proposuerunt, quapropter fortasse haud inutile est rem quamvis tritissimam iterum accuratius considerare.

Digitized by Google

Primum videamus necesse est, quatenus verum sit, id quod multi contendunt, antiquos iam scriptores, eos volo qui ipsum Anaxagorae librum manibus triverint, dubitasse de vera Mentis natura. Facilem adimus laborem, nam quidquid ad hanc rem usui esse poterit congestum et ordine dispositum habemus in Dielsii libro de philosophis antiquioribus (die Fragmente der Vorsokratiker). Quem librum adhibeo, numquam neglectis Staubachii Schorniique libellis, sed potiora tantum deligam; Euripidem enim, qui Anaxagorae placita non nisi ad suam opinionem mutata refert, prorsus omitto, ad Platonis autem Phaedonem infra demum recurro.

Celeberrima sunt verba Aristotelis (Metaphys. A. 3. 984^{b}. 15) et numquam non recitata ab eis qui Mentis naturam incorporalem defendunt: *νοῦν δή τις εἰπὼν ἐνεῖναι καθάπερ ἐν τοῖς ζῴοις καὶ ἐν τῇ Φύσει, τὸν αἴτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης, οἷον νήφων ἐφάνη παρ' εἰκῇ λέγοντας τοὺς πρότερον*, sed fatendum est hoc solo iudicio, si nusquam plura de Mente edixerit Aristoteles, rem minime derimi. Poterat enim *νοῦς* ille etiamtum res antea confusas in ordinem adducere, si a corporea natura non prorsus esset seiunctus. Nec tamen, ni fallor, ita credebat Aristoteles. Dilucide enim exposuit rem in libro de Anima A 2. 405^{a} 15 *ἀρχήν γε τὸν νοῦν τίθεται μάλιστα πάντων· μόνον γοῦν Φησιν αυτὸν τῶν ὄντων ἁπλοῦν εἶναι καὶ ἀμιγῆ τε καὶ καθαρόν. ἀποδίδωσι δ' ἅμΦω τῇ αὐτῇ ἀρχῇ τό τε γινώσκειν καὶ τὸ κινεῖν, λέγων νοῦν κινῆσαι τὸ πᾶν*, et Phys. Θ 5. 256^{b} 24 *διὸ καὶ Ἀναξαγόρας ὀρθῶς λέγει τὸν νοῦν ἀπαθῆ Φάσκων καὶ ἀμιγῆ εἶναι, ἐπειδήπερ κινήσεως ἀρχὴν αὐτὸν ποιεῖ εἶναι. οὕτω γὰρ ἂν μόνως κινοίη ἀκίνητος ὢν καὶ κρατοίη ἀμιγὴς ὤν.*

Vides Aristotelem, ipsius Anaxagorae verbis, quae infra tractabimus, adhibitis, operam dedisse, ut ab omni notione corporea, a motione praesertim, Mentis naturam separaret. Tenendum autem hoc est legentibus Cratylum Platonis. Nam cum in eo dialogo (Crat. 413. C) Socrates ita de eo quod est iustum disserit: *ὃ δὲ τούτων μὲν πάντων καταγελᾶν Φησίν, εἶναι δὲ τὸ δίκαιον ὃ λέγει Ἀναξαγόρας νοῦν εἶναι τοῦτο, αὐτοκράτορα γὰρ αὐτὸν ὄντα καὶ οὐδενὶ μεμειγμένον πάντα Φησὶν αὐτὸν κοσμεῖν τὰ πράγματα διὰ πάντων ἰόντα*, extremis verbis ludit in

Digitized by Google

derivando adiectivo δίκαιον, nec vero ipsa quae edixerat Anaxagoras ad verbum referre putandus est. Ipse enim Plato a materia Mentem Anaxagoream accuratius secrevit in Phaedro, cum — p. 270 — Socratem de Pericle haec narrantem faceret: προσπεσὼν γὰρ οἶμαι τοιούτῳ ὄντι Ἀναξαγόρᾳ, μετεωρολογίᾳ ἐμπλησθεὶς καὶ ἐπὶ φύσιν νοῦ τε καὶ ἀνοίας ἀφικόμενος, ὧν δὴ πέρι τὸν πολὺν λόγον ἐποιήσατο Ἀναξαγόρας, ἐντεῦθεν εἴλκυσεν ἐπὶ τὴν τῶν λόγων τέχνην τὸ πρόσφορον αὐτῇ. Haec verba respicere doctrinam Anaxagorae de Mente (νοῦς) ac de materia quae mente caret (ἄνοια), et per se apertum est et comprobatur a Plutarcho qui, ulterius quam Plato de philosophi cum Pericle amicitia locutus, addit Anaxagoran cognomine Νοῦς salutari solitum fuisse (Plut. Per. 4) sive quod ingenium eius eo nomine celebrare vellent aequales, εἴτ' ὅτι τοῖς ὅλοις πρῶτος οὐ τύχην οὐδ' ἀνάγκην διακοσμήσεως ἀρχήν, ἀλλὰ νοῦν ἐπέστησε καθαρὸν καὶ ἄκρατον ἐν μεμιγμένοις πᾶσι τοῖς ἄλλοις· ἀποκρίνοντα τὰς ὁμοιομερείας.

Solemne fere in recentioribus hoc ἐπιστῆσαι verbum, quo haud obscure Mens materiae praeponitur atque opponitur. Sed vix sufficere videretur Plutarchi testimonium, nisi strenuum ei offerretur auxilium a Simplicio, qui Theophrasti auctoritatem refert (cf, Diels l. l. p. 383. 41). Etenim non solum Simplicius, quem Anaxagorea placita penitus cognita habuisse constat, Clazomenium laudat (phys. 27. 2) quod πρῶτος μετέστησε τὰς περὶ τῶν ἀρχῶν δόξας καὶ τὴν ἐλλείπουσαν αἰτίαν ἐνεπλήρωσε, τὰς μὲν σωματικὰς ἀπείρους ποιήσας e. 95, sed ad verbum Theophrastum referens addit: καὶ οὕτω μέν, φησί, λαμβανόντων δόξειεν ἂν ὁ Ἀναξαγόρας τὰς μὲν ὑλικὰς ἀρχὰς ἀπείρους ποιεῖν, τὴν δὲ τῆς κινήσεως καὶ τῆς γενέσεως αἰτίαν μίαν τὸν νοῦν.

Hoc igitur fuit quod Aristoteles adduxit ut Anaxagoran laudaret νήφοντα ἐν εἰκῇ λέγουσι τοῖς ἄλλοις: is primus αἰτίαν ἐπέστησε τοῖς γιγνομένοις. Videte enim quantum hac re Clazomenius a prioribus distet. Thaletem Anaximenemque praetermitto; sed Anaximander quoque, licet eius ἄπειρον a cognita materia aliquantum distet, ὑλικόν, non νοερόν, illud infinitum cogitavit. Fateor Anaximandri doctrinam, cum „infinitatem

Digitized by Google

naturae dixit esse ex qua omnia gignerentur" viam quodammodo struxisse philosophiae Anaxagoreae, ac dualismi quem dicunt fundamenta iecisse cum praesertim adderet „ἐξ ὧν ἡ γένεσίς ἐστι τοῖς οὖσι καὶ τὴν φθορὰν εἰς ταῦτα γίγνεσθαι κατὰ τὸ χρεών". Sed ipsi isti placito Anaxagoras, corrigens Anaximandri verba, cuius doctrinam in διακρίσει sua integram fere recepit, opponit illud μηδὲν τῶν γινομένων γίνεσθαι κακῶ εἱμαρμένην, ἀλλὰ κενὸν εἶναι τοῦτο τὸ ὄνομα. Etenim, Mens ubi regit fato locus non est.

Heracliti quoque altae sapientiae aliquid debet Clazomenius. Nam prope accedit Λόγος, quem nunc Ζῆνα, modo κεραυνὸν dicere anabat vates Ephesius, ad vim Mentis Anaxagoreae; nec tamen quisquam fuit, quin concederet pertinere πῦρ illud ἀειζῷον ad ipsa elementa quae penetret. Idem vero valet de Eleatis. Xenophanem enim iure dicas in philosophando inde esse profectum quod deorum vulgarium multitudini unum solum numen opposuit ἕν τε θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστον. Nec memorare Xenophanem necesse haberem, nisi Eleatarum princeps una cum Parmenide Anaxagoram eo duxisse mihi visus esset ut Mentem nomine τοῦ Νοῦ praesertim indicaret. Deum enim suum unum illum et summum, qui οὖλος ὁρᾷ, οὖλος δὲ νοεῖ, οὖλος δέ τ' ἀκούει, qui ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει, Xenophanes ab ipsa rerum natura non seiunxerat: Unum illud, τὸ ἕν, idem cum deo esse voluit. Altius in abscondita unitatis arcana progressus Parmenides, cum eo venit ut τὸ ὂν unice infinitum, inmotum, exordio fineque atque interitu destitutum praedicaret, hoc quoque docuit, a cogitatione illud quod cogitetur non posse differri: ταὐτόν ἐστι νοεῖν τε καὶ οὕνεκέν ἐστι νόημα. Nonne perspicuum est, hanc ipsam Parmenidis sententiam causam fuisse Anaxagorae ut tam diserte iteraret illud „ἀμιγῆ" et „καθαρὸν", indicans secretum a ceteris omnibus esse τὸν νοῦν? Nam licet Clazomenius in doctrina περὶ τοῦ γενέσθαι καὶ ἀπόλλυσθαι sequatur Parmenidem, omnino tamen Eleatae non concedit illud

ὡς ἀγένητον ἐὸν καὶ ἀνώλεθρόν ἐστι
οὖλον, μουνογενές τε καὶ ἀτρεμὲς ἠδ' ἀτέλεστον.

Quin immo, Parmenidi praedicanti

Digitized by Google

οὐδέ ποτ' ἦν οὐδ' ἔσται, ἐπεὶ νῦν ἔστιν ὁμοῦ πᾶν
ἓν συνεχὲς,

aperte Anaxagoras in ipso libri περὶ Φύσεως exordio opponit: „ὁμοῦ ἦν πάντα χρήματα", scilicet in prima origine rerum.

Empedoclem verbo memorare satis est. Philosophus enim Agrigentinus ea fortasse laude dignus fuisset qua nunc Anaxagoran ornat Aristoteles, si cogitando in eam necessitotem adductus ut a materia vim illam secerneret qua natura moveri posset, ad mythologiae auxilium non refugisset. Sed vide tamen quam proxime ad Anaxagoran accesserit. Cum Eleatis negat fieri posse ut quidquam aut nascatur proprio sensu aut intereat. Mutari res posse negat, licet mutari videantur. Ergo oriuntur omnia ex elementis inmutabilibus, idque motione, διακρίσει et συγκρίσει. Quaenam autem vis materiae molem movet? Duo sunt: Φιλότης atque Νεῖκος. Num ab ipsa materiae mole discretae? Parum lucide respondet poeta Agrigentinus. At Anaxagoras τὴν ἐλλείπουσαν αἰτίαν ἀναπληροῖ; antiquiorum sapientiam non respuit, non alto reicit supercilio, sed corrigit, Mentis cogitantis vim divinam naturae rerum praeponens.

Itanc? Revera exordio rerum Mentem praeposuisse Anaxagoras videtur? Hoc quoque diiudicandum est, antequam ad interpretanda notissima philosophi verba de Mente accedamus. Sunt enim qui putent Mentem inertem ut ita dicam, cum nondum ad vitalem vim expergefacta esset, insciam latuisse, quandoquidem antequam Mens opus suum divinum incohasset, περιχωρήσεως initium factum esse ipse Anaxagoras docuerit. Quid enim? Refert Simplicius (Diels l. l. p. 399 fr. 1 et 2) „καὶ πάντων ὁμοῦ ὄντων οὐδὲν ἔνδηλον ἦν ὑπὸ σμικρότητος· πάντα γὰρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ κατεῖχεν, ἀμφότερα ἄπειρα ἐόντα· ταῦτα γὰρ μέγιστα ἔνεστι ἐν τοῖς σύμπασι καὶ πλήθει καὶ μεγεθει". καὶ μετ' ὀλίγον: „καὶ γὰρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ ἀποκρίνονται ἀπὸ τοῦ πολλοῦ τοῦ περιέχοντος". Verba per se non obscura, quae tamen multis viris doctis molestias pararunt. Testis sit Staubachius, cuius librum de Anaxagora ne hodie quidem quisquam neglegit, quem tamen in hac re aperte errantem immerito hucusque nonnulli sequuntur. Difficultatem in hoc fragmento sibi obortam hunc in modum Staubachius exponit (p. 72):

Digitized by Google

„Quaeritur, num haec verba antecedentibus non repugnent, in quibus omnia esse in omnibus dixerat, cum hoc loco aërem et aethera, ut res a reliqua rudi indigestaque mole secretas afferat. Equidem rem ita expediendam esse censeo. Quamquam mentis vi ac voluntate ista primum secernebatur, tamen iam antea aer et aether proprio suo pondere super graviora sursum ferebantur, ut tamen nihilominus in reliquis rebus haud exigua pars eorum remaneret". — Actum erit opinor de divina potestate τοῦ Νοῦ, si putandum est Mentem eatenus tantum fuisse κινήσεως ἀρχήν, ut tamen iam antequam Mens vi sua universum mundum formare coepisset, quaedam, scilicet aer et aether (id est ignis), ex ceteris essent secreta. Verum videtur Staubachius, licet accuratissime versari soleat in commentando Anaxagora, nunc quidem in errorem inductum esse iis verbis quae secundum Simplicium Anaxagoras non statim sed μετ' ὀλίγον primo enuntiato subiunxit: καὶ γὰρ ὁ ἀὴρ καὶ ὁ αἰθὴρ ἀποκρίνεται ἀπὸ τοῦ περιέχοντος τοῦ πολλοῦ. Neglexit enim in his interpretandis formam praesentis, ex qua apparet Anaxagoram hoc loco iam non de prima origine rerum loqui, cum ἠρεμούντων τὸν πρὸ τοῦ χρόνον τῶν ὄντων κίνησις ἐνεγένετο ὑπὸ τοῦ Νοῦ — ut cum Simplicio (Diels p. 390. n. 64) loquar — sed de continuata rerum motione qua noster mundus oriri et perire pergit.

Huic errori debetur quod Staubachius, in primo fragmento verbum illud κατεῖχεν (πάντα γὰρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ κατεῖχεν) explicat: „omnia inter se hac ratione confusa et mixta aër et aether *amplexu suo continebant*". Longe aliud mihi videtur voluisse Anaxagoras. „Confusa erant omnia et inter se mixta, nam πάντα ἐν παντὶ ἦν; ea enim ipsa erat condicio τῆς ὁμοιομερείας" „ut omnibus omnes res inmixtae rebus latitarent". Verum iam tum valuit de aëre atque aethere quod postea factum esse Lucretius describit notissimis versibus:

illud
apparere unum, cuius sunt plurima mixta
et magis in promptu primaque in fronte locata,

aër enim et aether μέγιστα ἔνεστι ἐν τοῖς σύμπασι et nunc et olim; idcirco πάντα κατεῖχεν, *in omnibus dominabantur*, i. e. maior eorum quam ceterorum erat species.

Digitized by Google

Sed mirari poterit quispiam, quae causa adduxerit philosophum ut in describenda mole prima aëris et aetheris mentionem faceret, qua tamen rem ipsam facile conturbari in promptu esset. Veri simile mihi videtur, Anaxagoram sic fere disputare voluisse: „non recte iudicant qui putent aut aërem rerum initium fuisse aut aethera, id est vim quandam igneam; errant ergo et Thales et Heraclitus. Sed mirum non est eos errasse. Nam id sane verum est tam aeris quam aetheris materiam longe longeque cetera omnia superare magnitudine et copia. Quin si molem illam primam ἄπειρον oculis conspicere possemus, nil nisi aërem nebulosum et aetheris vim micantem observare nobis videremur, ille enim in omnibus dominabantur καὶ πλήθει καὶ μεγέθει". Ceterum optime haec explicat id quod legimus apud Aristotelem *de caelo* III. 3. 302ª 28 Ἀναξαγόρας δ' Ἐμπεδοκλεῖ ἐναντίως λέγει περὶ τῶν στοιχείων. ὁ μὲν γὰρ πῦρ καὶ τὰ σύστοιχα τούτοις στοιχεῖά φησιν εἶναι τῶν σωμάτων καὶ συγκεῖσθαι πάντα ἐκ τούτων, Ἀναξαγόρας δὲ τοὐναντίον· τὰ γὰρ ὁμοιομερῆ στοιχεῖα, λέγω δὲ οἷον σάρκα καὶ ὀστοῦν καὶ τῶν τοιούτων ἕκαστον· ἀέρα δὲ καὶ πῦρ μείγματα τούτων καὶ τῶν ἄλλων σπερμάτων πάντων· εἶναι γὰρ ἑκάτερον τούτων ἐξ ἀοράτων ὁμοιομερῶν πάντων ἠθροισμένον. διὸ καὶ γίγνεσθαι πάντ' ἐκ τούτων· τὸ γὰρ πῦρ καὶ τὸν αἰθέρα προσαγορεύει τὸ αὐτό. Spectant enim haec primam illam τῆς περιχωρήσεως originem, cum secernerentur inter se caliginosa ex quibus terra mareque oritura erant et ignea (τὸ ἀραιὸν καὶ τὸ θερμὸν καὶ τὸ ξηρὸν) quae in summum aethera recesserunt. Sed eam motionem non sine Mentis numine factam esse idem Aristoteles monet. *Phys.* IX. 5. 256ᵇ διὸ καὶ ὀρθῶς Ἀναξαγόρας λέγει τὸν νοῦν ἀπαθῆ φάσκων καὶ ἀμιγῆ εἶναι, ἐπειδήπερ κινήσεως ἀρχὴν αὐτὸν ποιεῖ εἶναι.

II.

Consideratis iis quae praemitti necesse videbatur, non obscura, quamvis brevia esse arbitror verba fragmenti cuivis notissimi, quibus Mentis naturam ac indolem exponit philosophus. In quibus verbis tractandis sat scio a me iteratum iri quae saepius a multis prolata, nec tamen omnibus probata sunt. Ignoscent mihi qui mente tenent opiniones diversas, cum

Digitized by Google

simul cogitaverint vix melius inveniri posse philosophi consilium quam si ipsa eius verba accurate perpendamus.

Fragmentorum ordinem a Dielsio observatum si sequimur, primum in conspectum venit fr. 11 „*ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι πλὴν νοῦ, ἔστι δὲ οἷς καὶ νοῦς ἔνι*". Quoniam autem ex hoc fragmento ipso summae inter commentatores lites ortae sunt, praestat in praesens ambigua ea verba praetermittere et primo loco commentari celeberrimum fragmentum 12. Legentibus commodum erit eam fragmenti partem quae Mentis naturam exponit ante oculos habere; haec sunt verba philosophi:

τὰ μὲν ἄλλα παντὸς μοῖραν μετέχει, νοῦς δέ ἐστιν ἄπειρον καὶ αὐτοκρατὲς καὶ μέμεικται οὐδενὶ χρήματι, ἀλλὰ μόνος αὐτὸς ἐπ' ἐωυτοῦ ἐστιν. εἰ μὴ γὰρ ἐφ' ἑαυτοῦ ἦν, ἀλλά τεῳ ἐμέμεικτο ἄλλῳ, μετεῖχεν ἂν απάντων, εἰ ἐμέμεικτό τεῳ· ἐν παντὶ γὰρ παντὸς μοῖρα ἔνεστιν, ὥσπερ ἐν τοῖς πρόσθεν μοι λέλεκται, καὶ ἂν ἐκώλυεν αὐτὸν τὰ συμμεμειγμένα ὥστε μηδενὸς χρήματος κρατεῖν ὁμοίως ὡς καὶ μόνον ἐόντα ἐφ' ἑαυτοῦ. ἔστι γὰρ λεπτότατόν τε πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον, καὶ γνώμην γε περὶ παντὸς πᾶσαν ἴσχει καὶ ἰσχύει μέγιστον, καὶ ὅσα γε ψυχὴν ἔχει καὶ μείζω καὶ ἐλάσσω, πάντων νοῦς κρατεῖ.

Omnino tenendum est Anaxagoran in hoc fragmento non agere de prisca illa rerum origine cum *ὁμοῦ πάντα ἦν*, sed de mundi condicione qualis nunc est. Etenim opponit inter se materiam atque Mentem. Materiae ea est natura ut in singulis rebus omnium rerum semina insint. Quod si non ita esset, variae res ex variis nasci non poterant. Hoc quidem certo certius constat Anaxagorae: commixta illa in formatis rebus semina dissungi ac separari nequeunt: *οὐ κεχώρισται ἀλλήλων τὰ ἐν τῷ ἑνὶ κόσμῳ οὐδὲ ἀποκέκοπται πελέκει οὔτε τὸ θερμὸν ἀπὸ τοῦ ψυχροῦ οὔτε τὸ ψυχρὸν ἀπὸ τοῦ θερμοῦ*. Itaque numquam eo processit *περιχώρησις* illa, ut in frigidis nihil sit calidi, ut in calidis nihil maneat frigidi. Luculentius quam in fragmentis Anaxagoreis expositam hanc argumentationem habemus in Aristotelis Physicis I. 4 (quem locum adduxit Zeller I.[4] 882. n. 2): *εἰ γὰρ πᾶν μὲν τὸ γιγνόμενον ἀνάγκη γενέσθαι ἢ ἐξ ὄντων ἢ ἐκ μὴ ὄντων, τούτων δὲ τὸ μὲν ἐκ μὴ ὄντων ἀδύνατον... τὸ λοιπὸν ἤδη συμβαίνειν ἐξ ἀνάγκης ἐνόμισαν ἐξ ὄντων μὲν καὶ ἐνυπαρχόντων γίγνεσθαι, διὰ μικρότητα δὲ τῶν ὄγκων ἐξ ἀναισθήτων*

Digitized by Google

ἡμῖν. διό φασι πᾶν ἐν παντὶ μεμῖχθαι διότι πᾶν ἐκ παντὸς ἐώρων γιγνόμενον.

Nunc vero vide, quantam Anaxagoras curam adhibeat, ut ab omni ea rerum universitate corporea Mentem secernat, non terminis quibusdam usus philosophicis quales hodiernae doctrinae praesto sunt, aptis perito sed imperito lectori nonnumquam molestis. Quam facile fuerat Mentem „absolutam" dicere et τὰ νοερὰ τοῖς ὑλικοῖς opponere. Sed erat Anaxagorae aetate eiusmodi egestas sermonis Graeci ut περὶ τῶν ἀσωμάτων disserere vix possent philosophi nisi verbis usi quae ad corporalem rerum naturam pertinebant. Ne Platonis quidem ars dicendi praeclara tantum valebat. Humana et terrestria negando summi pulchri ac boni essentiam incorpoream in Convivio Diotima adumbrat. Nec magis, in multo provectiore dictionis philosophicae aetate, ab imaginibus terminisque humanis abstinet Johannes Evangelista, Logi sui naturam potestatemque divinam depingens. Si ergo Anaxagoreae Mentis indolem perscrutari volumus, non quid assecutus sit philosophus, sed quid voluerit, quaerere oportet.

Priores philosophos ab Anaxagora continuo respici iam vidimus supra. Νοῦν igitur Mentem dixit, Parmenidis haud immemor. Cum vero Νοῦν illum primo loco ἄπειρον dicit adiectivum adhibet Anaximandro familiare; sed videte quanto discrimine. Etenim fr. 1: edixerat Anaxagoras olim πάντα χρήματα ὁμοῦ fuisse, ἄπειρα καὶ πλῆθος καὶ σμικρότητα, καὶ γὰρ τὸ σμικρὸν ἄπειρον ἦν. καὶ πάντων ὁμοῦ ἐόντων οὐδὲν ἔνδηλον ἦν ὑπὸ σμικρότητος· πάντα γὰρ ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ κατεῖχεν ἀμφότερα ἄπειρα ἐόντα· ταῦτα γὰρ μέγιστα ἔνεστιν ἐν τοῖς σύμπασι καὶ πλήθει καὶ μεγέθει.

Varia notione iam hic adhibetur ab Anaxagora idem adiectivum, quo Anaximander *infinitam materiem* significaverat. Nam cum aër atque aether (caligo et vis ignea) quae ab initio dominabantur in rerum primordiis, ἄπειρα dicuntur, a solita notione adiectivi non recedit Anaxagoras: ingentia ac plane infinita sunt καὶ πλήθει καὶ μεγέθει semina aëris caliginosi; hodie quoque ἀήρ τε καὶ αἰθὴρ ἀμοκρίνονται ἀπὸ τοῦ πολλοῦ τοῦ περιέχοντος, καὶ τό γε περιέχον ἄπειρόν ἐστι τὸ πλῆθος. Sed cum in hisce plane cum Anaximandri materie prima sua primordia

Digitized by Google

rerum comparat, in prioribus infinitatem rerum naturae vindicans immutat ipsius infiniti notionem. Quidquid enim ἄπειρον τὴν σμικρότητα dicitur, id ad σμικρότητος πέρας non venit, semper et identidem eo σμικρότερόν τι cogitari potest, ἄτομον non est. At diversissima significatione — nec inconsulto — tandem adiectivo Anaximandreo Mentem exornat, ut rerum seminibus eam opponat. Σπέρματα enim illa, licet ἄπειρα τὸ πλῆθος sint, *ipsa per se* infinita dici non possunt, quandoquidem omnia cum omnibus sunt commixta et πάντα παντὸς μοῖραν μετέχει: eo ipso igitur singula quaeque, τὸ ὀστοῦν, ἡ θρίξ, ἡ σάρξ, „πέρας ἔχουσι", neque unquam nix ubique nix est, neque ossa unice ossa sunt. Mens contra nihil nisi mens est; nusquam τὸ νοερὸν illud permixtis aliis elementis coarcetur. Minus recte igitur mihi videtur Zellerus (I⁴ 887) verba Anaxagorae interpretatus esse, ita scribens: „Auch die Unendlichkeit welche ihm (i. e. Menti) beigelegt wird scheint sich vorzugsweise auf die Macht des Geistes zu beziehen". Propius accessit, Schaubachius p. 104: „Quaelibet ceterarum rerum angustioribus finibus circumscripta cum aliis coniuncta erat, ideoque ἄπειρος dici non poterat".

Antequam ea quae statim post hoc ἄπειρον ad Mentis naturam delineandam addidit Anaxagoras consideremus, necesse est spectare extrema huius fragmenti verba, quibus ad eandem vim mentis recurrit philosophus: παντάπασιν δὲ οὐδὲν ἀποκρίνεται οὐδὲ διακρίνεται ἕτερον ἀπὸ τοῦ ἑτέρου πλὴν νοῦ. νοῦς δὲ πᾶς ὁμοῖός ἐστι, καὶ ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάσσων. ἕτερον δὲ οὐδέν ἐστιν ὁμοῖον οὐδενί, ἀλλ' ὅτων πλεῖστα ἔνι, ταῦτα ἐνδηλότατα ἓν ἕκαστόν ἐστι.

Iterum hic de mente talia edixisse Anaxagoras nonnullis videtur quae adversa pugnent fronte cum notione rei incorporeae. Ego vero non video, qua ratione disertius naturam mentis omnibus quae ad materiem pertinent opponere potuerit. Cum cetera omnia numquam prorsus a ceteris discerni aut separari possunt, — nam, ut est in fragmento 6, etiamnunc οὐδὲ χωρὶς ἔστιν εἶναι — eximitur ὁ Νοῦς. „Mens enim omnis similis est, tam maior quam minor, cum ex ceteris non simile est alii quidquam".

Poteris rogare, qui fieri possit, ut νοῦς ille, quippe qui incor-

Digitized by Google

porea sit natura, dividatur minuaturve, ita ut Mens quaedam fingatur maior minorve. Et revera propter haec ipsa verba ad res corporeas Mentem revocandam esse multi viri docti censuerunt. Qui addere solent, opinioni suae favere tum fr. 11: ἔστιν οἷσι δὲ καὶ νοῦς ἔνι, tum id ipsum quod fr. 12 legitur: ἔστι γαρ λεπτότατον πάντων χρημάτων καὶ καθαρώτατον; nempe philosophum qui dicat Mentem omnium χρημάτων tenuissimum purissimumque necessario ἐν τοῖς χρήμασι eam Mentem numerare. Sic fere, cum aliis multis, Bonhöffer, qui l.l. p. 64 haec scribit: „da Anaxagoras (wie es in allem naiven Vorstellen geschieht) sich das Wirkliche nur als materiellen Stoff denken kann, so sucht er in einem unter den zahllosen χρήματα die gemeinsame Ursache der Bewegung für alle übrigen."

Sequuntur quaedam de mentis corporeae illiis subtilitate quae referre nihil attinet. Sufficiunt ea quae exscripsi, ut appareat secundum Bonhöfferium Anaxagoran „quoniam ad eam incorpoream vim animo sibi fingendam nondum ista aetas valeret", τοῖς χρήμασι Mentem adnumerasse. Quamquam ipse Bonhöffer disertis verbis id amplius explicare supersedeat, sumamus necesse est eum quoque verba quae laudavi λεπτότατον πάντων χρημάτων ita accipere, quasi dixisset Anaxagoras Mentem unum sed tenuissimum *ex elementis corporeis* esse. Frustra tale quid ex ipsis fragmentis efficias. Nam primum χρήματα non σπέρματα sunt, sed omnes res id vocabulum potest significare, sic ut Plato in Ione (p. 534 b) poetam κοῦφον χρῆμα καὶ πτηνὸν καὶ ἱερόν dicit, et notissima sententia Protagorae hominem pronuntiavit πάντων χρημάτων μέτρον, τῶν μὲν ὄντων ὡς ἔστι, τῶν δὲ οὐκ ὄντων ὡς οὐκ ἔστι.

Alterum est quod multis videtur Menti naturam incorpoream denegari eo quod fr. 11 de Mente dixit Anaxagoras: ἐν παντὶ παντὸς μοῖρα ἔνεστι πλὴν νοῦ, ἔστιν οἷσι δὲ καὶ νοῦς ἔνι. Apertum enim esse iudicant, philosophum qui concedat τὸν νοῦν immisceri posse corporibus, corpoream sive ὑλικὴν ei naturam tribuere. Et profecto, primo obtutu illud ita se habere forsitan concedas. Nonne enim eodem spectat mirum illud ὁ μείζων καὶ ὁ ἐλάσσων?

Non facile id concesserim, cum video quantam Anaxagoras

Digitized by Google

dederit operam ut diserte exposita vi Mentis primum moneret, τὸν Νοῦν esse αὐτοκρατὲς, nulli rei admixtum et μόνον αὐτὸν ἐπ' ἐωυτῷ quoniam sic modo κρατεῖν posset, nec, cum una re commixtus, omnibus simul esse admixtus; deinde Mentem γνώμην περὶ παντὸς ἴσχειν et non solum universae rerum circumvolutioni dedisse impetum, sed consilio suo haec omnia cognita habere et ordinasse; tandem omnia quae futura erant, et quae fuerunt nec iam sunt, atque ea quae hodie sunt a Mente esse ordinata.

Sed tamen νοῦν dixit ἐλάσσω καὶ μείζω. Non negabo, sed respondebo verbis Aristotelis, in libro de Anima primo de animae natura varias philosophorum doctrinas referentis. Longior paullo est locus, sed praestat integra verba afferre. c. 2. 4: ἐπὶ ταὐτὸ δὲ φέρονται καὶ ὅσοι λέγουσι τὴν ψυχὴν τὸ αὐτὸ κινεῖν· ἐοίκασι γὰρ οὗτοι πάντες ὑπειληφέναι τὴν κίνησιν οἰκειότατον εἶναι τῇ ψυχῇ καὶ τὰ μὲν ἄλλα κινεῖσθαι διὰ τὴν ψυχήν, ταύτην δ' ὑφ' ἑαυτῆς, διὰ τὸ μηδὲν ὁρᾶν κινοῦν ὃ μὴ καὶ αὐτὸ κινεῖται. Ὁμοίως δὲ καὶ Ἀναξαγόρας — quem tamen minime Aristoteles iis adnumerat nec adnumerare potuit, qui animam κινοῦσαν ἑαυτὴν putent — ψυχὴν λέγει τὴν κινοῦσαν, καὶ εἴτις ἄλλος εἴρηκεν ὡς τὸ πᾶν ἐκίνησε νοῦς, οὐ μὴν παντελῶς γ' ὥσπερ Δημόκριτος. ἐκεῖνος γὰρ ἁπλῶς ταὐτὸν ψυχὴν καὶ νοῦν· το γὰρ ἀληθὲς εἶναι τὸ φαινόμενον (id enim quod sensibus appareret, id verum esse iudicabat Democritus) διὸ καλῶς ποιῆσαι Ὅμηρον ὡς Ἕκτωρ κεῖτ' ἀλλοφρονέων. Οὐ δὴ χρῆται τῷ νῷ ὡς δυνάμει τινὶ περὶ τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ ταὐτὸ λέγει ψυχὴν καὶ νοῦν (corpoream nempe vim, nam eodem capite 2, 403b. 29 indicat Aristoteles Democritum animam πῦρ τι καὶ θερμὸν dixisse, ἀπείρων γὰρ ὄντων σχημάτων καὶ ἀτόμων τὰ σφαιροειδῆ πῦρ καὶ ψυχὴν λέγει). Opponitur autem Democrito Anaxagoras, licet non diserte hoc quidem loco Aristoteles sententiam Anaxagorae de Mentis vi incorporali indicet: Ἀναξαγόρας δ' ἧττον διασαφεῖ περὶ αὐτῶν· πολλαχοῦ μὲν γὰρ το αἴτιον τοῦ καλῶς καὶ ὀρθῶς τὸν νοῦν λέγει, ἑτέρωθι δὲ τοῦτον εἶναι τὴν ψυχήν· ἐν ἅπασι γὰρ ὑπάρχειν αὐτὸν τοῖς ζῷοις καὶ μεγάλοις καὶ μικροῖς, καὶ τιμίοις καὶ ἀτιμοτέροις.

Omnino tenendum est hoc loco Anaxagorae tantum sententiam de intellectu spectari ab Aristotele, non mentis divinae

Digitized by Google

indolem ac naturam. Coniungi itaque oportet cum his Aristotelis verbis eiusdem capitis § 13 ubi denuo Clazomenius opponitur Democrito: Ἀναξαγόρας δ' ἔοικε μὲν ἕτερον λέγειν ψυχήν τε καὶ νοῦν — id quod apertum est, nam fr. 12 legimus: καὶ ὅσα γε ψυχὴν ἔχει, πάντων νοῦς κρατεῖ — χρῆται δ' ἀμφοῖν ὡς μιᾷ Φύσει, πλὴν ἀρχήν γε τὸν νοῦν τίθεται μάλιστα πάντων· μόνον γοῦν φησὶν αὐτὸν τῶν ὄντων ἁπλοῦν εἶναι καὶ ἀμιγῆ καὶ καθαρόν.

Monet ergo Aristoteles, secundum Anaxagoran animam humanam eiusdem esse naturae atque Mentem rerum dominatricem. Quod revera censuisse Clazomenium omnia quotquot sunt fragmenta declarant. ὁ ἐλάσσων enim νοῦς ea vis est animae qua praedita sunt ὅσα ψυχὴν ἔχει. Et in hac quidem re eadem cogitatio Anaxagoram duxisse videtur, quae priores quoque philosophos duxerat. Sed magnum est inter eos discrimen. Empedocles vim cogitationis quae in homine habitat arcto vinculo cum corpore coniunxerat (fr. 105):

αἵματος ἐν πελάγεσσι τεθραμμένη ἀναθορόντος
τῇ τε νόημα μάλιστα κικλήσκεται ἀνθρώποισιν·
αἷμα γὰρ ἀνθρώποις περικάρδιόν ἐστι νόημα.

Huic doctrinae adversatur Anaxagoras cum menti, tam universae quam humanae, naturam vindicat ἁπλοῦν καὶ ἀμιγῆ.

Parmenidis autem placita de unitate (8. 34):

οὐ γὰρ ἄνευ τοῦ ἐόντος, ἐν ᾧ πεφατισμένον ἐστίν
εὑρήσεις τὸ νοεῖν

respicit et memoria tenet, sed oppugnat. „Est" enim ubique Mens dominatrix, sed difficile philosopho qui ab omni notione corporea quantum potest removere Mentis naturam studet, verbis indicare quale sit hoc „esse". Cum humani sermonis inopia pugnantem philosophum videmus, ita scribentem (fr. 14) ὁ δὲ νοῦς, ὃς ἀεί ἐστι, τὸ κάρτα καὶ νῦν ἐστιν ἵνα καὶ τὰ ἄλλα πάντα, ἐν τῷ πολλῷ περιέχοντι καὶ ἐν τοῖς προσκριθεῖσι καὶ ἐν τοις ἀποκεκριμένοις. Est igitur Spiritus *ibi ubi* cetera sunt, non vere *in* iis πεφατισμένος ἐστιν.

Nondum pervenit Anaxagoras ad eam dictionis artem eximiam quae Platoni dux fuit cum depingere conabatur quaenam intercederet ratio inter summum bonum pulchrumque atque mortalia omnia (conv. 211. B) τὰ δὲ ἄλλα πάντα καλὰ ἐκείνου

Digitized by Google

μετέχοντα τρόπον τινὰ τοιοῦτον, οἷον γιγνομένων τε τῶν ἄλλων καὶ ἀπολλυμένων μηδὲν ἐκεῖνο μήτε τι πλέον μήτε ἔλαττον γίγνεσθαι μηδὲ πάσχειν μηδέν. Sed eam tamen viam ingressus erat, qua pergebat ire praeclara Platonis philosophia. Socrates autem platonicus, cum in celeberrima ea parte Phaedonis, quam omnes memoria tenemus (97 B) Anaxagorae succenset, quod primum docuerit ὡς ἄρα νοῦς ἐστιν ὁ διακοσμῶν τε καὶ πάντων αἴτιος, deinde tamen τῷ μὲν νῷ οὐδὲν χρώμενος videatur, omnino non negavit praeclare a philosopho inventum fuisse Mentis numen, sed id modo carpsit quod praeclare invento philosophus digne uti neglexisset, ita ut nondum eo procederet ut τὴν αἰτίαν secerneret ἀπὸ τῶν ξυναιτίων οἷς θεὸς ὑπηρετοῦσι χρῆται τὴν τοῦ ἀρίστου κατὰ τὸ δυνατὸν ἰδέαν ἀποτελῶν (Tim. 46 D).

Et sane ex paucis quae supersunt fragmentis non suppetit nobis quo Platonici Socratis vituperatio illa redarguatur. Attamen cum Simplicio (in phys. Arist. p. 38. A) respondere licebit: καὶ ὅπερ δὲ ὁ ἐν Φαίδωνι Σωκράτης ἐγκαλεῖ τῷ Ἀνξαγόρᾳ, τὸ ἐν ταῖς τῶν κατὰ μέρος αἰτιολογίαις μὴ τῷ νῷ κεχρῆσθαι ἀλλὰ ταῖς ὑλικαῖς ἀποδόσεσιν, οἰκεῖον τῇ Φυσιολογίᾳ.

Digitized by Google

AD SENECAE OEDIPUM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

Exordium huius fabulae ita nunc editur:

1 *Iam nocte Titan dubius expulsa redit*
et nube maestus squalida exoritur iubar.

Lectio *maestus* Gronovio debetur pro ea, quae in libris mss. omnibus est *maestum*, quam ut vindicaret Bentleius proposuit: *maestum s. extollit* et nuper Garrod: *maestum s. exerit.* At fugisse eum credo id quod Gronovius ad Phoen. 456 monuit, ubi Gruteri coniecturam *si placet scelus* refutat hisce verbis: „Nam in ea regione (h. e. in pede quinto senarii) semper cavit iambum ponere Seneca et hoc verbum est ex iis, in quibus praeteritum placet interdum pro praesenti".

In eodem Oedipodis sermone locum alterum significare liceat, quem iniuria suspectum nonnulli habuerunt. Est autem:

62 *quin luctu in ipso luctus exoritur novus*
suaeque circa funus exequiae cadunt.

Versus eos esse censeo qui omnibus numeris teretes ac rotundi, nedum manu emendatrici egentes cuipiam videri debeant. At tamen M. Mueller lectionem traditam *suaeque* corruptam esse editoribus Teubnerianae alterius hora infelici persuasit ita ut eius commentum *novaeque* etiam in textum reciperent. Quos credo lectionem optimam pulcherrimamque *suaeque* propterea immutasse quod notionem vocabuli *exequiae* prave intellexerunt, quamquam Farnabius melius eos docere potuit quippe qui annotaverit: „Qui funus curabant sequebanturque, in ipso officio efferendi moriuntur". Nonne verbis *suaeque ... exequiae* egregie designatur ipsa pompa, quae in funere curando ver-

Digitized by Google

satur quaeque eius quasi propria est? Cf. Val. Fl. V 487: *suus ut magnum rex spargit ab Argis | Alciden,* ubi Langen recte annotavit: *suus-rex* i. e. eius ipsius 'sein eigener', ut VII 53; vel apud Ciceronem huius notionis non desunt exempla.

Versuum qui continuo sequuntur ordinem turbatum nunc esse puto:

64 *tum propria flammis corpora alienis cremant;*
diripitur ignis: nullus est miseris pudor.
non ossa tumuli sancta discreti tegunt:
arsisse satis est — pars quota in cineres abit?
dest terra tumulis, iam rogos silvae negant.

Quicumque hos versus attento animo perlegerit atque uniuscuiusque sententiam diligenter ponderaverit, abundantiam nimiam iis inesse et figuram, quae ὕστερον πρότερον vocatur, semel atque iterum importune huc illatam esse agnoscet. Nihil tamen erit quod offendat, si iustum ordinem restitueris, quem talem esse existimo:

66 *non ossa tumuli sancta discreti tegunt:*
68 *dest terra tumulis, iam rogos silvae negant.*
64 *tum propria flammis corpora alienis cremant:*
65 *diripitur ignis: nullus est miseris pudor:*
67 *arsisse satis est — pars quota in cineres abit?*

Chorus Thebanorum luem urbis deplorat et prodigia oblata commemorat, in qua enumeratione haec sunt:

171 *quin Taenarii vincula ferri*
rupisse canem fama et nostris
errare locis, mugisse solum,
vaga per lucos simulacra virum
maiora viris, e. q. s.

Leo de suo recensuit *simulacra ferunt*, Richter post vs. 174 lacunae signum posuit et annotavit, monometrum excidisse sibi videri quale est *visa esse* vel *errasse ferunt.* Neutrius sententia probabilis est, quandoquidem post *fama* (est) in vs. 172 verbum *ferunt* minime desideratur neque post *errare locis* (vs. 173) iterum iam poetam *errasse* scripsisse credibile est. Non sane obloquor, attributum *virum* ad *simulacra* moleste abundare, cf. Thyest. 671:

Digitized by Google

errat antiquis vetus
emissa bustis turba et insultant loco
maiora notis monstra.

deinde ibid. 676: *saepe simulacris domus*
attonita magnis.

sed non emendandum id esse credo, verum suspicor olim scriptum fuisse: *simulacra queri*, hoc autem verbum postea detrusum esse glossa *virum*, quam nescio quis ad voc. *simulacra* illustrandum supra addiderat.

Delphis reversus Creon oraculi responsum cum Oedipode communicat:

228 *imminens Phoebea laurus tremuit et movit domum*
ac repente sancta fontis lympha Castalii stetit.
incipit Letoa vates spargere horrentes comas e. q. s.

Male Leo huic loco consuluit, cum pro *domum* correxit, ut ipse contendit, *comam*, in qua re Richterum habuit sequentem. At tria sunt quae lectionem in codicibus omnibus traditam tuentur. Primum ad verbum *imminens* utique cogitatione intellegendum est *domui* e vocabulo *domum* quod versum claudit, deinde vox *comas* in vs. 230 fine posita vetat ne poetam in vs. 228 quoque idem vocabulum scripsisse credam, denique Herc. Oet. 1473 sqq.:

quercus hanc sortem mihi
fatidica quondam dederat et Parnassio
Cirrhaea quatiens templa mugitu specus,

ubi N. Heinsius nullo non assentiente *specus* correxit pro corrupta membranarum lectione *nemus*.

Manto tristia extispicii prodigia Tiresiae nuntiat.

360 *en capita paribus bina consurgunt toris,*
sed utrumque caesum tenuis abscondit caput
membrana.

Pro *caesum* emendandum est: *caecum*.

Similis prolepsis supra cernitur vs. 356:

cor marcet aegrum penitus ac mersum latet.

Digitized by Google

Canit chorus dithyrambum de Bacchi rebus gestis et inventis, quem:

424 *vidit aurato residere curru,*
veste cum longa regeres leones,
omnis Eoae plaga vasta terrae.

Versum corruptum editores ita restituere conati sunt ut pro *regeres* emendationem in codice aliquo interpolato traditam reciperent: *tegeres*, id quod sana ratio vetare mihi quidem videtur. Immo, verbum sincerum solidumque iniuria sollicitarunt et vocabulum vere vitiatum in eodem versu intactum reliquerunt. Nimirum reponendum est:

rèste cum longa regeres leones,

id quod etiam alliteratio haud parum commendat. Ceterum moneo, chorum de Bacchi facie ac vestitu supra iam fuse egisse vs. 413—423.

In eodem cantico de piratis in delphines versis haec sunt:

463 *parvula dependet lateri manus*
et dorso fluctum curvo subit,
lunata scindit cauda mare:
et sequitur curvus fugientia
carbasa delphin.

Quotienscumque idem epitheton intra tam paucos versus repetitum video (*curvo* vs. 464 — *curvus* vs. 466), facere non possum quin illud e glossa, quae archetypam lectionem *pando* detruserit, profectum esse credam, cum praesertim poeta scripserit Ag. 449 sqq.:

tunc qui iacente reciprocus ludit salo
tumidumque pando transilit dorso mare
Tyrrhenus omni piscis exultat freto.

Creon ubi necyomanteam quam instituit Oedipodi refert, locum primum describit: fuit autem lucus, cuius arbores multas enumerat.

535 *huius abrupit latus*
edax vetustas; illa, iam spissa cadens
radice, fulta pendet aliena trabe.

Haec in cod. Etrusco leguntur: fragm. rescripta Ambrosiana

Digitized by Google

et libri interpolati exhibent *(silva) iam fessa:* Bothe coni. *i. i. scissa,* quem Leo secutus est, Peiper *fissa.*
Corrigendum puto: *illa, iam quassa cadens / radice.*
cf. Thyest. 568: *hic situ quassas stabilire turres.*
Herc. Fur. 229: *Arcadia quatere nemora Maenalium suem.*
Phaedr. 996: *proloquere, quae sors aggravet quassam domum.*

Inferius paulo haec sequuntur:

551 *ipse funesto integit*
vates amictu corpus et frondem quatit.
lugubris imos palla perfundit pedes,
squalente cultu maestus ingreditur senex,
mortifera canam taxus adstringit comam.

Versus 553 et 554 locum inter se mutent! Nempe versus 554 continuo sequatur necesse est versum 552, itaque fiet ut versus 553 et 555 ad cultum squalentem singillatim designandum versui 554 apte adiecti sint.

Vs. 552 verba *frondem quatit* nonnullis suspicionem moverunt, veluti iam olim ex interpolatis libris ediderunt *frontem* cl. vs. 555 et 913, nuper vero Koetschau *frondem rapit* scribi iussit translato post hunc versum vs. 555, sed nescio an tradita lectio sincera sit cl. Agam. 313 et 588, Med. 804 sq., Val. Fl. I 209.

Itinere ad superos manibus iam recluso

574 *subsidit omnis silva et erexit comas.*

Malim: *subsiluit omnis silva,* cl. Thyest. 989:

et ipsa trepido mensa subsiluit solo.

Terram tunc penitus gemuisse Creon affirmat, cuius rei causas hasce offert

577 *sive temptari abditum*
Acheron profundum mente non aequa tulit,
sive ipsa tellus, ut daret functis viam,
compage rupta sonuit; aut ira furens
triceps catenas Cerberus movit graves.

Immo *atque ira furens.* Furor Cerberi non tamquam tertia causa affertur, sed ad alteram pertinet: irascitur enim, quod telluris compages rumpitur et lumen solis infunditur in Tartarum.

In altercatione, qua Creon deinde Oedipodi dicit, deponere

Digitized by Google

regnum tutius iam esse quam nimis tarde recedentem ab eo opprimi, haec sunt:

675 *liceat hoc tuto tibi*
exuere pondus nec recedentem opprimat:
iam te minore tutior pones loco.

Iam Bentleium illud *tuto* offendit et *hoc tantum* legendum censuit, Bothe pro *liceat* maluit *libeat*. Mihi potius emendandum videtur: *liceat hoc ultro tibi / exuere pondus*, id quod responsum Oedipodis commendat atque adeo flagitat:

hortaris etiam, sponte deponam ut mea
tam gravia regna?

Oedipus ubi facinorum suorum conscius tandem factus est, diras sibi imprecatur itaque semet ipse compellat:

878 *redde nunc animos † acres,*
nunc aliquid aude sceleribus dignum tuis.

Talem editores recentiores hunc locum recensuerunt; vetustiores lectionem codicis A recipere solebant *parens*, interpretantes: per indignationem sibi se ex matre parentem exprobrat (Farnabius), a qua scriptura profecti N. Heinsius et Bentley *pares*, Peiper *furens* coniecerunt; alii libri Etrusci lectione *acres* tamquam fundamento usi ita loco mederi conati sunt ut Buecheler *feros* vel *truces*, Richter *anime has vices* vel *tandem vices*, Koetschau *animos, sacer* legendum esse suspicati sint.

Mihi vero lectio codicis optimi persuadet ut emendandum credam:

redde nunc animos, ades,
nunc aliquid aude sceleribus dignum tuis.

Cf. Herc. Oet. 1989: *sed tu, domitor magne ferarum*
orbisque simul pacator, ades.

Fieri etiam posse non nego ut Seneca scripserit: *redde nunc animos, age*, cl. Troad. 963, 1000, Med. 562, 977, Thyest. 192, 284.

In cantico quod sequitur haec sunt

899 *callidus medium senex*
Daedalus librans iter
nube sub media stetit,
alitem expectans suam.

Digitized by Google

Pro *alitem .. suam*, quod absurde dictum esse alii ante me viderunt, cum Bentley *alitem .. suum* — Peiper *alitem .. novam* protulerint, corrigere ne dubita: *alitem expectans satum*, quam emendationem etiam comparatio quae sequitur commendat atque flagitat

qualis accipitris minas
fugit et sparsos metu
conligit fetus avis.

De isto quidem versu restituendo satis mihi constat, non ita vero de alio quodam, qui in eodem cantico nunc legitur: dico vs. 908, quem e Buecheleri correctione editores hodierni ita restituendum pro certo iam habent

906 *donec in ponto manus*
movit implicitas puer
compede audacis viae.

Verba bonam interpretationem iam admittere non obloquor, sed in codice Etrusco haec exarata esse moneo:

audacis viae comes audax

atque in codice A haec legi:

comes audacis viae.

Sane res palaeographica Buecheleri lectionem minime suadet neque confirmat. Praeterea L. Mueller loco mederi studuit, cuius propositum *compos* quid sibi velit equidem me non intellegere confiteor, quandoquidem Icarus viae suae minime, hercle, compos fuit, atque Peiper, qui ratione non addita versum delevit.

Versum inducendum esse mihi quoque certum est, sed ne sic quidem locum omni numero emendatum iam esse opinor.

Ubi in cantico nostro de Icaro prius mentio fit, legitur:

892 *Gnosium regem timens*
astra dum demens petit
artibus fisus novis,
895 *certat et veras aves*
vincere ac falsis nimis
imperat pinnis puer,
nomen eripuit freto.

Hic versus *nomen eripuit freto*, in libris interpolatis omissus,

Digitized by Google

quin post vs. 907 reponendus sit vix ac ne vix quidem dubito, ita ut ordinem fuisse arbitrer:

906 *donec in ponto manus*
907 *movit implicitas puer,*
898 *nomen eripuit freto.*

Suspicor enim, cum scriba, simili clausula versuum 897 *imperat pinnis puer* et 907 *movit implicitas puer* deceptus, versum 898 post prius vocabulum *puer* perperam exarasset, librarios sequentes lacunam, quae inde post vs. 907 exstitisset, de suo varie supplere cōnatos esse, cuius rei documenta in lectione varia cod. E *audacis viae comes audax* et cod. A *comes audacis viae* agnoscuntur, quae verba non emendando, sed in marginem releganda esse censeo.

Ne quem offendat voc. *implicitas* absolute iam positum, quamvis e verborum contextu satis perspicuum atque explicatum, conferat Ag. 896: *et hostem quaerit implicitus suum.*

Ceterum cum loco nostro cf. Herc. Oet. 683—691.

Ut igitur sententiam meam paucis complectar, vs. 908 ut spurius eliminandus est atque vs. 898 locum eius obtineat.

Chorus Iocastam cum Agave comparat

1005 *qualis attonita et furens*
Cadmea mater abstulit gnato caput
sensitque raptum.

Corrigendum: *gessitque raptum.* In cod. Etrusco est *censitque!*

Cf. Phoen. 363 sq.:

Felix Agave: facinus horrendum manu,
qua fecerat, gestavit et spolium tulit e. q. s.

et Val. Fl. II 211: *et singultantia gestans ora manu.*

Digitized by Google

OBSERVATIONES AD AEGYPTI PERTINENTES ADMINISTRATIONEM QUALIS AETATE LAGIDARUM FUIT.

SCRIPSIT

M. ENGERS.

II.

De Nomarcha [1]).

Alexander Magnus cum Aegyptum expugnavisset, eadem administrationis instituendae ratione utebatur qua postea in Asia saepe usus est: iuxta enim strategum Graecum, qui rebus militaribus praeerat, indigenam rebus civilibus praeficiebat. Aegyptus autem antiquitus erat divisa in νομούς praeeratque singulis nomis magistratus, quem Graeci νομάρχην appellabant [2]). Ei subiecti erant τοπάρχαι, qui τόποις et κωμάρχαι, qui κώμαις praeerant. Nomus Arsinoita divisus erat in tres μερίδας et singulis μερίσιν praefectus erat μεριδάρχης [3]).

1) Opera, in quibus de nomarcha agitur laudantur a Preisigke, *Fachwörter des öffentlichen Verwaltungsdienstes Aegyptens* s. v. νομάρχης; ad quae addantur: Bouché-Leclercq, *Histoire des Lagides* III p. 138 sq.; Grenfell, *Revenue-Laws of Ptolemy Philadelphus* p. 133; *Pap. Tebtunis* I annot. ad 61 (b), 46.

2) Diod. Sic. I, 73; Arrianus, *Anabasis* III, 5, 4. Cf. Herod. II, 177; Ps. Aristot. *Oeconom.* II, 25.

Ne hos nomarchas confundas cum illis duobus magistratibus, quos Arrianus dicit Alexandrum toti Aegypto praefecisse (δύο μὲν νομάρχας Αἰγύπτου κατέστησεν Αἰγυπτίους — *Anab.* III, 5, 2) iam Wilckenius admonet (*Grundzüge* p. 10*).

3) Iam ex omnibus his titulis apparet νομάρχην esse principem νομοῦ; Grenfellio et Huntio putantibus (*Rev. Laws* p. 133; *Pap. Tebt.* I p. 213) nomarcham esse magistratum, qui praeest νομῇ (sc. frumenti distributioni, cf. infra p. 152) assentiri non possum.

Digitized by Google

Ptolemaei priores consilia Alexandri in republica administranda non sequebantur; immo indigenas Macedonibus Graecisque postponere studebant; itaque magistratus maiores 3° saeculo a. Chr. fere semper a Graecis geri videmus. Quin etiam inter nomarcharum nomina, quae 3i saeculi papyri nobis tradunt, complura sunt Graeca, id quod satis certo demonstrat Aegyptios illa aetate ex hoc quoque magistratu deici. Ad Graecorum porro potestatem augendam nonnulla munera civilia paulatim stratego delegabantur ita ut nomarcharum potestas et magistratuum ei subiectorum, toparcharum comarcharumque, qui indigenarum res tuebantur, minueretur, *βασιλικῶν* contra *γραμματέων* auctoritas et *τοπογραμματέων* et *κωμογραμματέων*, magistratuum regiorum, qui initio illorum imperio oboedientes fuisse videntur, cresceret. Quomodo quidem haec res processerit, accurate perspicere non possumus, sed iam antea [1]) demonstravi 3° a. Chr. saeculo comarcham adiuvante comogrammateo vico Aegyptio praefuisse, 2° vero saeculo hunc illi quaque ratione praepositum fuisse. Eundem autem rerum cursum fuisse in magistratibus superioris ordinis (sc. nomarcha et toparcha hinc, hinc stratego atque regio scriba et topogrammateo) iam suspicari licet et manifestum fit, si nonnullarum papyrorum praescripta, scriptarum 3° et 2° a. Chr. saeculis, contemplamur.

scriptae 3° ante Chr. saeculo.

Rev. Pap. Col. 37:

Βασιλεὺς Πτολεμαῖος [*τοῖς στρ*]*ατηγοῖς καὶ τοῖ*[*ς ἱππάρχοις*] *καὶ τοῖς ἡγεμόσι καὶ τοῖς νομάρχαις καὶ τοῖς τοπάρχαις καὶ τοῖς οἰκονόμοις καὶ τοῖς ἀντιγραφεῦσι καὶ τοῖς βασιλικοῖς γραμματεῦσι καὶ τοῖς Λιβυάρχαις καὶ τοῖς ἀρχιφυλακίταις πᾶσι χαίρειν.*

Petrie Pap. II, 42 (a):

Κλέ]*ανδρος οἰκο*[*νό*]*μοις νο-*

scriptae 2° ante Chr. saeculo.

Pap. Tebt. 6, 12 sqq.

[Βασιλεὺς Πτολεμαῖος — [*τοῖς στρατη*]*γοῖς καὶ τοῖς Φρουράρχοις καὶ τοῖς* [*ἐπιστάταις τῶν Φυλακιτῶν κ*]*αὶ ἀρχιφυλακίταις καὶ ἐπιμελητα*ῖ*ς* [*καὶ οἰκονόμοις καὶ Βασιλικοῖς γ*]*ραμματεῦσι — χαίρειν.*

Pap. Grenfell II, 37.

Ἑρμίας *τῶι ἐπιστάτηι Παθύρεως καὶ ἀρχιφυλακί*[*τ*]*ηι καὶ φυλακίτηι καὶ βασιλικῶι γραμ-*

1) *De Aegyptiarum κωμῶν administratione* (Diss. Gron.) p. 16 sqq. et 71.

Digitized by Google

μάρ[χαις] βασιλικοῖς γραμματεῦσι Φυλακί[ται]ς μυριαρούροις κωμάρχα[ις] κωμογραμματεῦσι χαίρειν.

Pap. Lille I, 3, 70 sqq.:

Ἐντολὴ τοῖς παρὰ Μητροδώρου τοῦ οἰκ[ονόμου καὶ τοῖς κωμάρχαις] [1]) καὶ τοῖς κωμογραμματεῦσι καὶ ἀρχιΦυλακίταις καὶ Φυλακ[ίταις. ματεῖ καὶ τοπογραμματεῖ καὶ κωμογραμματεῖ καὶ σιτολόγωι καὶ τραπεζίτηι καὶ το[ῖ]ς πρεσβυτέροις τῶν γεωργῶν — χαίρειν.

Pap. Leid. G.

[Β]ασιλεὺ[ς Π]τολεμαῖος — τῶι στρατη[γ]ῶι τοῦ Μεμφίτου κ[αὶ] τῶι φρουράρχωι [καὶ] τῶι ἐπισ[τάτηι τ]ῶν Φυλ[ακιτ]ῶν καὶ ἀρ[χι]Φυλακίτηι καὶ τῶι ἐπὶ [τ]ῶν προσόδ[ω]ν καὶ βασιλ[ικ]ῶι [γρ]αμματεῖ — χαίρειν.

Videmus in 3i saeculi papyris nomarcham vel magistratus ei subiectos semper nominari atque ordinem habere ante βασιλικὸν γραμματέα ceterosque scribas, contra in 2i saeculi instrumentis illorum nullam esse mentionem. Obliviscendum tamen non est etiam 3° saeculo multa iam mutata fuisse et illam aetatem quasi transitum esse ex Alexandri institutis ad statum qualis 2° saeculo fuit. Itaque non est mirandum in aliquot papyris hac in disputatiuncula laudandis duo genera magistratuum simul munera gerere, quae, ut exemplum afferam, ad terrae administrationem pertinent; quae munera olim a nomarcha, toparcha, comarcha, postea a regio scriba, topogrammateo, comogrammateo gesta sunt. Secundo saeculo nomarchae et toparchae raro adhuc in papyris mentio fit, paulo saepius comarchae, sed tantum abest ut vico praesit, ut ne sub suis quidem auspiciis negotia faciat. Ut antea [2]) etiam nunc puto comarcham èt res indigenarum, imprimis βασιλικῶν γεωργῶν, defendere adversus magistratus regios, èt vectigalia βασιλικῆς γῆς et fortasse aliorum praediorum ei esse praestanda [3]). Quod

1) Editor Jouguet legit καὶ τοῖς τοπογρ(αμματεῦσι), sed cf. diss. meam p. 28², ubi editorem minus bene supplevisse demonstravi.

2) Diss. p. 59 sqq.

3) Aliter H. Maspero, *Les Finances sous les Lagides*. De utraque opinione cf. Jouguet, *La vie municipale dans l'Egypte romaine* p. 62 sqq.

Nuper Fr. Oertel (*Die Liturgie, Studien zur ptolemäischen und kaiserlichen Verwaltung Aegyptens* p. 48 sq.) meae opinioni repugnans comarcham regium esse

Digitized by Google

ad nomarcham, dubitandum est annon 2° saeculo in nomo administrando magnas partes habuerit. Quae munera ante gessit tum transierunt ad *βασιλικὸν γραμματέα* et *τὸν ἐπὶ τῶν προσόδων*, novum magistratum. Preisigke quidem *τὸν ἐπὶ τῶν προσόδων* esse alium titulum pro nomarcha suspicatur [1]), sed mihi non persuasit. Nam si *ὁ ἐπὶ τῶν προσόδων* re vera idem esset atque nomarcha, fieri non posset, quin toparcha et comarcha illi essent subiecti et iam dixi eos magistratus inferiores 2° saeculo nullo modo habere potestatem, quae esset eorum, qui mandatu *τοῦ ἐπὶ τῶν προσόδων* munera in topis vicisque gererent. Preisigkio roganti quisnam antea *τοῦ ἐπὶ τῶν προσόδων* negotia fecerit, respondendum est: 3° saeculo nomarcha cum *βασιλικῷ γραμματεῖ*, initio 2i saeculi *βασιλικὸς γραμματεὺς* solus. Ego potius crediderim nomarchae negotia paulatim diminuta postremo ad nihilum redacta esse, titulum

---

magistratum affirmavit, sed mihi non persuasit. Eius argumenta breviter redarguere conabor:

1°. Si comarcha esset magistratus regius, intellegere non possemus, quare ei alius magistratus regius, *κωμογραμματεύς*, adiunctus sit; quod clarissimum fit, si existimamus comarcham indigenarum res tueri. Rem hoc modo cogito: *κωμογραμματεύς*, custodiendi causa comarchae scriba adiunctus, primo ei erat inferior, sed mox administratione multiplici difficilique auctus et adiutus a rege, cuius res tuebatur, eum superavit.

2°. Oertel dicens: „Dafür spricht mir einmal die Tatsache, dass im 3. Jahrh. v. Chr. der Komarch — nicht bloss mit dem Domanialland, sondern auch mit der *γῆ ἐν ἀφέσει* zu thun hat" oblivisci mihi videtur 3° saeculo multo minus esse distinguendum inter *βασιλικὴν γῆν* et *γῆν ἐν ἀφέσει* quam postea (cf. Wilcken, *Grdz.* I p. 280 sq.)

3°. Oertelio dicenti: „Der Titel *τὸν κωμαρχήσαντα τὴν προειρημένην κώμην* (vgl. *σιτολογῶν τὴν κώμην, φυλακιτεύων τὴν τοπαρχίαν* u. s. w.) wie auch die Klage *περί τινων ἀδικημάτω[ν] καὶ παραλογειῶν σίτου τε καὶ χαλκοῦ* (*Amh.* 33) macht durchaus den Eindruck, dass es sich um ein königliches Amt handelt" respondeo hoc: Titulus *τὸν κωμαρχήσαντα τὴν — κώμην* idcirco adhibitus esse videtur, quod scriptores *Amh.* 33 dicere volebant: „is qui tunc munus comarchae gerebat"; *ὁ κωμαρχῶν τὴν κώμην* vel huiusce modi genus dicendi non invenitur. Ceterum tales tituli, qui sunt facti similiter atque alii, nihil demonstrare mihi videntur.

Comarcham, qui vice nomarchae a *βασιλικῶν γεωργῶν* vectigalia exigebat, quae erant tradenda regiis magistratibus (vide infra), saepius fraudem fecisse mirandum non est.

Fortasse Oertelio est concedendum comarcham non esse unum ex *πρεσβυτέρων γεωργῶν*, sed hoc non attinet ad locum quem in vico habet.

1) *Prinz Ioachim Ostraka* p. 47 sqq.

Digitized by Google

tamen perantiquum indigenarum causa non sublatum esse, sed saepe adiunctum esse magistratui, qui toti nomo praeerat, stratego. Utut res se habet, quoties in papyris 2^{i} et 1^{i} saeculi nomarcha invenitur, titulus stratego est adiunctus [1]); et quae officia ab illo magistratu gesta esse dicuntur, a stratego, non a nomarcha geruntur.

In nomarchae muneribus contemplandis dignitatis mutatae maxime ratio est habenda; hoc neglecto rerum expositio minus clara atque perturbata fit. Antequam autem quae nomarchae 3° saeculo munera fuerint exponam, monere necesse est distinguendum esse inter nomarchas superiores et inferiores, quorum illi toti nomo praesunt, hi nomi parti, quae nomarchia appellatur. In nomo saltem Arsinoita septem aut octo nomarchias papyris cognovimus [2]), quarum singulis praeest nomarcha, ut in Ptolemaeorum regno mos est ut magistratuum subiectis, qui parti tantum provinciae praesunt, tituli eidem dentur atque ei, qui toti provinciae praefectus est [3]). Fieri potest ut etiam Heracleopolita nomus divisus esset in nomarchias; si enim editores *Pap. Hibeh* I, 74, 6 bene suppleverunt [4]), una ex illius nomi, media in Aegypto siti, nomarchiis erat Ζωίλου νομαρχία. Utrum iuxta illam nomi divisionem nomus etiam divisus sit in toparchias an nomarchiae eaedem sint atque toparchiae, diiudicari nondum potest. Ob hanc autem causam impellor ut nomarchias et toparchias aequare velim: in *Pap. Hibeh* I nonnullas epistulas habemus datas ad Harimuthem quendam,

---

1) *Pap. Taur.* 1, I, 12 et 15 (= *Grdz.* II, 2, 31) Ἑρμίαι τῶι συγγενεῖ καὶ στρατηγῶι καὶ νομάρχηι (cf. *Pap. Paris.* 15, I, 20 sq.).

Phanias, quem *Pap. Tebt.* I, 72, 205 sqq. audimus anno 54 (i. e. a. Chr. 137/6) nomarcham fuisse, eodem anno testimonio *P. Tebt.* I, 61b, 45 sqq. στρατηγὸς καὶ ἐπὶ τῶν προσόδων fuit (cf. annot. ad locos laudatos et Preisigke, *Pr. Ioachim Ostr.* p. 49).

Preisigke, *Pr. Ioachim Ostraka* 2: ἐπὶ Πελαίου συγγενοῦ καὶ στρατηγὸν νομάρχη τοῦ Ὀμβίτου (lege: ἐπὶ Πελαίου συγγενοῦς καὶ στρατηγοῦ καὶ νομάρχου τοῦ Ὀμβίτου), cf. *Pr. Ioach. Ostr.* 5, 3 sqq.

2) Nominantur apud Preisigke, *Pr. Ioachim Ostr.* p. 41[a]; fortasse addenda est ἡ Ἀβατ[ ] νομαρχία (cf. *P. Petrie* I, 16, (2), corr. III Introd. p. 14).

3) Huius rei exempla reperiri possunt apud Preisigke, *Pr. Ioach. Ostr.*: τοῦ ἐπὶ τῶν προσόδων p. 43 sqq; τοῦ βασιλικοῦ γραμματέως p. 50 sqq; τοῦ οἰκονόμου p. 52 sqq; cf. quod dixi de archiphylacita *Mnem.* 45, 3 p. 257 et 269.

4) τῆς Ζω[ίλο]υ [νομ]αρχίας, cf. editorum ad hunc locum adnot.

Digitized by Google

qui in 85, scripta a. Chr. 261/0 appellatur *νομάρχης ἐκ τῆς κάτω τοπαρχί[ας]*, 44 vero, scripta a. Chr. 253/2, data est *τοπάρχηι Ἀριμούθηι τῆς κάτω* (sc. *τοπαρχίας*). Videmus magistratum, qui modo nomarcha modo toparcha nominatur, praeesse toparchiae i. e. topo. De dignitatis accessione cogitare non possumus, quod 85 ante 44 scripta est.

De nomarchae muneribus.

Arrianus describens Aegypti administrationem, quam Alexander instituit [1]), narrat regem Arabiae *πρὸς Ἡρώων πόλει* Cleomenem praefecisse; *καὶ τούτωι παρηγγέλλετο*, ita pergit, *τοὺς μὲν νομάρχας ἐᾶν ἄρχειν τῶν νομῶν τῶν κατὰ σφᾶς αὐτὸν δ' ἐκλέγειν παρ' αὐτῶν τοὺς φόρους· οἱ δ'ἀποφέρειν αὐτῶι ἐτάχθησαν.* Et Ps. Aristoteles [2]) narrat Cleomenem propter famem frumentum exportari vetuisse, *τῶν δὲ νομαρχῶν φασκόντων οὐ δυνήσεσθαι τοὺς φόρους ἀποδοῦναι τῶι μὴ ἐξάγεσθαι τὸν σίτον κ.τ.λ.*

Apparet temporibus Alexandri impositum fuisse nomarchis ut vectigalia ab indigenis exigerent, quae iis solvenda erant regis magistratibus. Longe autem vectigalium maximum erat merces *βασιλικῆς γῆς* et agri privati sive messis vectigal [3]). Aliorumne quoque vectigalium Ptolemaeis prioribus regnantibus curam nomarcha habuerit, ex papyris effici non potest, sed ei utique *βασιλικῆς γῆς* administrationem mercedemque (*ἐκφόριον*) exigendam iniunctas fuisse constat. Quas res ut bene faciat, conspectum eum habere necesse est, quinam sint singulorum agrorum conductores vel possessores et quo frumenti genere agri culti sint. Accipit autem haec indicia a toparchis, quibus comarchae tradunt professiones ab agricolis ipsis receptas. Habemus enim duas papyros, quae hanc rem bene illustrant. Quarum altera [4]) sic legitur: *παρ' Ἀμμων[ίου] νομάρχου τοῦ Ἀρσινοίτου τοῦ τῆς κατεσπαρμένης γῆς εἰς τὸ ιγ̄ ἔτο[ς] ἕως Ἀθυρ λ̄ καθότι ἐπέδωκαν οἱ τ[ο]πάρ[χοι. ἐν τῶι Ἀρ-*

1) Arr. *Anab.* III, 5, 4.
2) *Oecon.* II, 33.
3) Cf. Wilcken, *Grundzüge* p. 170 sqq.
4) *Pap. Petrie* III, 75 (235/4 a. Chr.).

Digitized by Google

σινοίτηι. Sequitur quanta nomi Arsinoitae pars singulis frumenti generibus culta sit. Hanc rationem dioecetae, qui Alexandriae regis fisco praeest, destinatam fuisse verisimillimum est. Quo autem modo nomarcha per toparchas singulorum vicorum indicia accipiat, clare demonstrat *Pap. Petrie* III, 94, de qua antea locutus sum [1]).

Ex 2i saeculi papyris cognovimus, munus esse magistratus, qui terram et terrae vectigalia administrat, ante tempus serendi semen distribuere conductoribus. Fisci enim interest agricolas suos agros quam optime colere neque semine deficiente agros partim cultu vacare. Tertio igitur saeculo illud munus impositum fuit nomarchae et magistratibus ei subiectis. Itaque sacerdos quidam, qui partem βασιλικῆς γῆς conduxerat, semen proximam post messem fisco restituendum accipit παρὰ Πάριτος Σισυβαίου τοῦ παρ[ὰ] Ἀριμούθ[ο]υ τοῦ νομάρχου ἐκ τῆς κάτω τοπαρχί[ας] [2]). In vicis et hac in re comarchà nomarchae vices agit [3]).

Eius rei, quam supra commemoravi, iam 3° saeculo nomarcham subiectosque ei magistratus paulatim cedere βασιλικῶι γραμματεῖ et scribis minoribus, documentum habemus *Pap. Hibeh* I, 75 [4]), ubi Theodorus quidam vici Talaes phylacitis scribit: γέγραφεν ἡμῖν Πετοσῖρις ὁ τοπάρχης καὶ Πετε[ι]μούθης ὁ τοπογρ(αμματεὺς) πεπρακέναι (i. e. locavisse) Φιλάμμονι ἐκ τοῦ Φιλοξένου κλ(ήρου) [5]) περὶ Ταλάην χορταράκης (ἀρούρας) γ β'. Παραλάβοντες οὖν τὸν κωμογρ(αμματέα) περιμετρήσατε αὐτῶι κ. τ. λ. Adhuc toparcha primo loco nominatur, sed iam una cum topogrammateo de agri locatione scribit et phylacitis non comarcha est adhibendus in agro metiendo sed comogrammateus. Contra in alia papyro, 3° saec. scripta, comarcha partes agere videtur in cleruchi mortui agro denuo attribuendo [6]). Neque minus res nostra illustratur illo Ptolemaei Philadelphi

1) *De Aeg. κωμῶν administratione* p. 68 sq.

2) *Pap. Hibeh* I, 85.

3) Cf. *P. Petrie* III, 100 et *De Aeg. κωμῶν adm.* p. 67 sqq. Infra agetur de olei seminis distributione.

4) scripta a. Chr. 232/1.

5) Philoxeni κλῆρος nescio qua causa redacta erat ad βασιλικὴν γῆν, cf. *Pap. Hibeh* I, 85.

6) Preisigke, *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Aegypten* 4303.

Digitized by Google

edicto, cuius initium supra exscripsi [1]). Rex enim decreverat ut sexta pars vinearum pomariorumque fructuum (ἀπόμοιρα), quae antea contigerat templis Aegyptiis, in posterum sororis suae mortuae, Arsinoes Philadelphi, cultui procederet. Huius rei causa βασιλικοὺς γραμματέας hinc, hinc possessores rationes dare necesse est hortorum superficiei et fructuum (Col. 36). Verbis autem supra exscriptis rex adit nomorum magistratus, qui curam habeant ut fiat sicut est decretum. Primo loco nominati sunt magistratus militares (στρατηγοί, ἵππαρχοι, ἡγεμόνες), deinde magistratibus civilibus praesunt nomarchae, quibus adiunguntur toparchae, post nominati sunt βασιλικοὶ γραμματεῖς.

Magnam Aegyptiae terrae partem olei seminibus cultam fuisse nemo ignorat. Olei autem rex monopolium [2]) habebat, quod ille in singulis nomis conductori locabat. Alexandriae quotannis constituebatur quot singulorum nomorum arurae quoque genere olei colendae essent. In frugibus, quibus oleum fit, comparandis nomarcha officia praestat. Is enim et toparcha et oeconomus cum antigrapheo in se recipere debent, ut re vera numerus arurarum constitutus frugibus oleariis cultus sit. Si in messe inspicienda apparet minus agri consitum esse, cuique quattuor magistratuum aerario duorum talentorum poena solvenda est, conductori autem damnum est praestandum [3]). Ut βασιλικοῖς γεωργοῖς, ut terram suam bene colant, regis nomine ante tempus sementivum semen distribui solet (cf. supra), sic etiam agricolae, quibus ager frugibus oleariis colendus erat, semen accipiunt. Quod ut adipiscantur etiam oeconomus et nomarcha operam dant. Quorum ille pecuniam dat nomarchae [4]), hic semen hac pecunia emptum agricolis distribuit [5]) per

---

1) *Rev. Laws* Col. 37 (= *Grdz.* I, 2, 249), cf. supra p. 147.

2) De hac re cf. Wilcken, *Grundzüge* p. 239 sqq.

3) *Rev. Laws* 41.

4) *Rev. Laws* 41: δότω (sc. oeconomus) τῶι προεστηκότι τοῦ νομοῦ νομάρχηι ἢ τοπάρχηι ἐὰμ βούληται εἰ[ς] τὸν σπ[ό]ρον τοῦ μὲν σησάμου [τῆς ἀρού]ρα[ς] (δραχ.) δ, τοῦ δὲ κρότ[ω]νο[ς] τῆς ἀρού[ρας (δραχ.)] β. Verbum νομός hic valet „distributio", cf. annot. proximam.

5) *Rev. Laws* 43: δότω δὲ ὁ νομάρχης ἢ ὁ προεστηκὼς τοῦ νομοῦ τῶν ἀρο[υ]ρῶν τὸν σπόρον κατὰ γεωργόν. Iure Grenfell editor transfert: the nomarch or official in charge of the distribution of crops (hoc verbum minus recte) shall give out etc.

Digitized by Google

comarchas, qui in singulis nomi vicis distributionem peragunt [1]). Cum autem tempus metendi advenit, agricolas hac de re certiores facere oportet nomarcham et toparcham (his absentibus oeconomum), qui conductore accito in agro ipso messem aestimare debent. Postremo tabulae, quibus agricola profitetur, quantum agri quoque olei genere coluerit et quanta in aestimatione messis fuerit, obsignandae sunt nomarchae vel toparchae vicario [2]). Omnibus hisce rebus perfectis nomarchae munus in oleo comparando finitum esse videtur et aliis magistratibus (inprimis oeconomo et antigrapheo) cetera opera sunt facienda *Rev. Papyro* teste; sic eis est curandum ut fruges olearias officinis tradantur et ut satis operariorum sit [3]). Sed fieri potest ut et haec cura antea nomarchae fuerit. Scribit enim Callicles quidam, magistratus superior, Harimuthi nomarchae anno a. Chr. 261/0: σύνταξον μετρῆσ[αι] τὸ σήσαμον τὸ ἐμ Πέλαι Πρωτομάχωι καὶ τῶι σιτολόγ[ωι], οὐ γὰρ ἔστιν ἐν τῆι πόλει (i. e. Oxyrynchi) σήσαμον. ἵνα οὖν μηθέν ὑστερῆι τὰ ἐ[λ]αιουργῖα φρόντισον, ἵνα μὴ αἰτίας ἔχηις καὶ τοὺ[ς] ἐ[λ]αιουργοὺς ἀπόστειλόν μοι [4]). Fortasse et hac in re Ptolemaeus Philadelphus nomarchae munera diminuit.

Nemo est quin sciat totam Aegyptum inundationi moderandi causa intercisam fuisse fossis aggeribusque, ad quos conservandos magna cura adhibenda est. Opera autem quae pertinent ad fossas et aggeres in duo distinguenda sunt genera, quorum alterum est opus, quod certis temporibus efficitur, ad quod perficiendum omnes indigenae λειτουργίας modo suam operam dant, alterum est ad terram fertilem augendam; eius modi

---

et Preisigke, *Fachwörterbuch* s. v. νομός: es soll derjenige Beamte, welchem die Verteilung der Aruren obliegt, das Saatkorn für jeden Bauern austeilen. Nam verba τῶν ἀρουρῶν sine dubio pertinent ad τοῦ νομοῦ, non ad τὸν σπόρον. Ex his verbis apparere mihi videtur nomarchae vel toparchae iniunctum fuisse ut constitueret, quot in suo nomo arurae cuique agricolae essent conserendae.

1) Cf. *Pap. Petrie* II, 39 (a) (corr. III, 88) = *Rev. Pap.* p. 188 et *De Aeg. κωμῶν adm.* p. 67 sqq.

2) *Rev. Laws* 42.

3) Ib. 44, 5 et 8 sqq.

4) *Pap. Hibeh* I, 43.

Digitized by Google

opera locantur pretio constituto [1]). Non semper tamen diiudicare possumus de utro genere in papyris agatur.

Ut nomarchae nostri munera ad hanc curam spectantia cognoscamus, proficiscamur ex *Pap. Petrie* II, 42, (a) [2]), ubi legitur: Κλέ]*ανδρος οἰκο*[*νό*]*μοις νομάρχ*[*αις βασιλικοῖς γραμματεῦσι φυλακί*[*ται*]*ς μυριαρούραις κωμάρχα*[*ις*] *κωμογραμματεῦσι χαίρειν. Ἀπολελοίπαμεν Θεόδωρον τὸν ὑπαρχιτέκτονα πρὸς τῇ φυλακῇ τῶν χωμάτων καὶ ταῖς ἀφέσεσιν* (i. e. cataractis).

Videmus nomarcham et comarcham esse inter magistratus, quibus aggerum et cataractarum cura est mandata, id quod ceteris papyris affirmatur. Habemus enim tabulas locationis eiusmodi operum [3]) et praesunt locationi architectus [4]), oeconomus, *βασιλικὸς γραμματεύς* vel eius vicarius, nomarcha. Hic quidem deest in locationibus 43, (2), sed fortasse hoc casu tantum accidit. Contemplantes enim illam papyrum accuratius, eam continere relationes sex locationum videmus, quarum in

1ª locatione (Col. I) conductor est privatus, sed magistratus, qui praesunt locationi in papyro desunt.

2ª loc. (Col. II—III, 10) conductorum nomina partim tantum supersunt, sed inter magistratus nomarcha non est.

3ª loc. (Col. III, 11—IV, 45 = *Grdz.* I, 2, 387) conductor est nomarcha ipse, qui deest in magistratibus.

4ª loc. (Col. V) conductoris nomen deest, nomarcha inter magistratus non nominatur.

5ª loc. (verso Col. II—III, 14) conductor est privatus, nomarcham hic inter magistratus fuisse verisimile est [5]).

6ª loc. (verso Col. III, 15—V) conductor est nomarcha, qui deest in magistratibus.

In 42, F, (a) autem conductor in papyro deest, nomarcha est inter magistratus.

---

1) Cf. Wilcken, *Grundzüge* p. 330 sqq; Oertel, *Die Liturgie* p. 8 sqq.

2) corr. III, 43, (1) p. 117.

3) *Pap. Petrie* III, 43, (2) et 42, F, (a) p. 107.

4) Hic deest in locatione, quae continetur *Papyro Petrie* III, 43, (2) verso Col. II—III, 14.

5) Opus est locatum *διὰ Ἑρμαφίλου τοῦ οἰκονόμου παρόντος* [*Πετοσί*]*ριος τ*[*ο*]*ῦ βασιλικ*[*οῦ*] *γραμμ*[*α*]*τέως καὶ Παχήμιος* [.....]; *τοῦ νομάρχου* supplendum esse verisimile est (cf. 42, F, (a)), architectus enim, qui semper his operibus praeest, Theodorus appellatur.

Digitized by Google

Consentaneum est nomarcham non esse inter magistratus, qui locationi praesunt, cum ipse est conductor operis (cf. 3am et 6am loc.); quae est fortasse etiam causa (nomina enim conductorum aut partim aut omnino desunt), cur ille in magistratibus 2ae et 4ae locationis non nominetur.

Ut nomarcha partes agit in his operibus, quae sunt secundi generis quod supra nominavimus, sic inprimis operis, quod certis temporibus indigenis gratis est praestandum, cura nomarchae mandata esse videtur. Neque mirum est. Nam ex bono fossarum aggerumque statu pendet fertilitas Aegypti et eorum custodiam habere eum, qui agricolarum vectigalia regi praestare debet, nemo est quin intellegat. Papyri certiores nos faciunt nomarchae fuisse iumenta ministrare, quae sunt ad aggerem advehendum aut amovendum [1]). Et quamquam testimonia desunt, tamen ratione habita qui nomarchae fuerit locus inter indigenas et quae 2° adhuc saeculo comarchae, magistratus ei subiecti, munera fuerint ad aggerum et fossarum curam pertinentia [2]), pro vero sumere possumus nomarcham, quid cuique operis esset praestandum in aggeribus fossisque sustentandis, moderatum esse.

Nomarchae inprimis iniunctum fuisse ut vectigalia ab incolis recipienda curaret, iam supra diximus. Itaque non est mirandum ei etiam arbitria permissa esse, quae ad illam curam pertinent. Legimus enim in papyro, initio quidem hiulca, sed nihilominus perclara, quae *πρόσταγμα* regium continere videtur: ... *το]ὺς τοπάρχ[ους] κρίματα καθήκει εἰς τοὺς Φόρους ἢ τὰ* [.]*ενα*[...] *ἀλλὰ τὸν νομάρχην μετὰ τοῦ στρατηγοῦ; ἐὰν δέ τις παρὰ ταῦτα κρίνῃ ἢ κριθῇ ἄκυρα ἔστω* [3]).

In disputatiuncula nostra qui nomarchae fuerit locus et quae

---

1) *P. Petrie* II, 9, (1) (corr. III, 43, (8) p. 131): *Θεόδωρος* (i. e. architectus) *Διοτίμωι χαίρειν. καλῶς ποιήσεις εὐτονώτερον γράψας Ἀνδροσθένει καὶ τοῖς νομάρχαις ἀποστέλλειν τὸ ἐναρχι.ν* (?) *ἁπάντων τῶν ὑποζυγίων καθάπερ καὶ πάρος ἐποίησαν. τοῦ γὰρ ποταμοῦ πρὸς πάντα τὰ χώματα προσβαίνοντ[ος τὰ π]άντα ὀχυρῶσαι δεῖ, ἀποστέλλειν δὲ καὶ τὰ....* cetera desunt. Cf. *P. P.* II, 37 (corr. III, 44, (2)).

2) De hac re cf. *De Aeg. κωμῶν adm.* p. 65 sqq. et p. 61[1].

3) *Pap. Petrie* III, 26 (= II, 22).

Digitized by Google

munera ei imposita fuerint 3° a. Chr. saec. exposuimus. Eum iuxta strategum initio res civiles egisse et 3° adhuc saeculo terram Aegyptiam et vectigalia administravisse, postea vero eius potestatem valde deminutam esse satis apparuit. Idem autem fuit rerum cursus in magistratibus inferioris ordinis, toparchis et comarchis. Sed haec est res valde memorabilis et Lagidarum, illorum vectigalium artificum, propria: cum hi magistratus (toparchas et comarchas dico, nam nomarcharum in papyris 2i saeculi fere nullam esse mentionem iam memoravi) omnem potestatem perdant et inferiores fiant topogrammateis comogrammateisque, vectigalia βασιλικῆς γῆς, quod videamus, semper iis sunt praestanda [1]).

1) Cf. inprimis *Pap. Tebt.* I, 48 (= *Grdz.* I, 2, 409) et 41; tum ib. 159, 183, 24.

Digitized by Google

AD PLATONIS APOL. pg. 39 B.

SCRIPSIT

I. BERLAGE.

Ἐγὼ μὲν ἅτε βραδὺς ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βραδυτέρου ἐάλων, οἱ δὲ ἐμοὶ κατήγοροι ἅτε δεινοὶ καὶ ὀξεῖς ὄντες ὑπὸ τοῦ θάττονος.

Locus notissimus meo judicio levi laborat vitio, quod miror hucusque quantum sciam a nullo observatum esse. Amplius decem annis abhinc nobilissimi philologi Batavi Naber et v. Herwerden Platonem denuo perlustraverunt, variasque observationes criticas dederunt in Mnemosynes voluminibus tricesimo quarto (1906) et tricesimo quinto (1907); quin etiam Naber hunc ipsum locum attigit, utrumque tamen vitium fugisse videtur. Quod quamvis magnam mihi dubitationem movere debeat, tamen opinionem non reticebo.

Et vox illa πρεσβύτης nullam habet quae sibi in altera parte sententiae respondeat et voces δεινοί et ὀξεῖς idem fere valent, ita ut altera abundet. Quod sane per se apud Platonem insolitum non est siquidem paullo post verba μοχθηρίαν et ἀδικίαν junguntur, sed in festivo illo certamine Socratis et accusatorum cum morte et ignominia habito vehementer requiritur verbum quod verbo πρεσβύτης opponatur. Ergo ex vocibus δεινοί et ὀξεῖς altera mutanda est. Ultro autem pro δεινοί se offert „νέοι". Primum Socrates ipse significat accusatores suos esse adulescentes vel juvenes. Euthyphr. pg. 2. B: de Meleto νέος γάρ τίς μοι φαίνεται καὶ ἀγνώς. E. loco Menonis pg. 90 A. ubi Socrates dicit Anytum popularium judicio a patre bene educatum esse, quippe cui summos honores deferant, satis apparet Anytum quoque juvenem esse. De Lycone parum mihi liquet.

Digitized by Google

Sed Socrates, quoties accusatorum mentionem facit, fere unius Meleti rationem habet, cf. Euthyphronis initium, totaque Apologia, ergo accusatores suos, qui certe eius aequales non erant, conjuctim *νέους* vocare potest. Restituta autem voce *νέοι* pro *δεινοί*, *ὀξεῖς* apte opponitur *τῷ βραδύς*. Ὀξύς enim saepissime significat „velox". cf. Theaetet. pg. 190 A. *εἴτε βραδύτερον, εἴτε ὀξύτερον ἐπαΐξασα*; Rep. 526 B.: *εἰς πάντα τὰ μαθήματα ὀξεῖς φαίνονται, οἵ τε βραδεῖς*. Ὀξύς autem et *νεός* alias quoque conjunguntur: Gorg. pg. 463. E. *νέος ἐστὶ καὶ ὀξύς*.

Cum vel sic, et ob similitudinem literarum *δεινοί* nec *ὀξεῖς* in *νέοι* mutandum videatur, tum etiam loco nostro restituitur chiasmus suus, toti Graecitati et praesertim Platoni solitus ita ut nunc locum integrum habere videamur: Ἐγὼ *μὲν γὰρ ἅτε βραδὺς ὢν καὶ πρεσβύτης ὑπὸ τοῦ βραδυτέρου ἑάλων, οἱ δ' ἐμοὶ κατήγοροι ἅτε νέοι καὶ ὀξεῖς ὄντες ὑπὸ τοῦ θάττονος.*

Polenarianum ad Hor. C. I, 32, 15.

Barbiton sic appellat poeta:

O laborum
dulce lenimen mihi *cunque* salve
rite vocanti.

Locum varie tentatum sic corrige: *ubique*. „Posci" se in initio dixit poeta, nunc libenter se obtemperare declarat.

I. I. H.

Digitized by Google

NOVAE INSCRIPTIONES ARGIVAE.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(Continuantur ex vol. XLIV p. 238).

V.

Fragmentum tabulae lapidis calcarii albicantis ab omni parte fractum, quod die XXIX° mensis Maii anni 1912 e muris byzantinis, quae in area templi in foro siti [1]) aedificata erant, protractum est. Alt. 0m 28, lat. 0m 16, crass. 0m 225; alt. litterarum 0m 014. Inscriptio *στοιχηδόν* incisa est litteris saeculi V[i].

δ ι
. ι δ ε π α ρ . υ
. ε ρ ε ι τ α ν δ
. μ φ ο τ ε ρ ε ι
. ο ν τ ο τ α ν σ
γ ε ι ο ι τ ο ι σ
ι δ ε π ι δ α υ .
ο ι τ α ν σ δ ε .
. ν τ ο τ ο ι σ .

δι
ι δ' ἐπ' ἀρ[τ]υ[όντον]
[ἀμφοτ]ερεῖ, τὰν δ[ὲ]
[ἀ]μφοτερεῖ
όντο τὰνς

1) V. B.C.H. 1907, p. 177.

Digitized by Google

[τοὶ Ἀρ]γεῖοι τοῖς
[το]ὶ δ' Ἐπιδαύ[ριοι]
οι, τὰνς δὲ
[ό]ντο τοῖς

Manifestum est hoc esse fragmentum pactionis inter Argivos et Epidaurios.

Adverbium ἀμφοτερεῖ, quod sciam, hic primum legitur.

VI.

Fragmentum lapidis calcarii cani undique fractum, quod repertum est die X° mensis Iulii anni 1906 in Larissa, et quidem in angulo aulae interioris castelli Venetici, qui septentrionem et orientem solem spectat. Alt. 0m 26, lat. 0m 20, crass. 0m 325; alt. litterarum, 0m 01. Inscriptio incisa est στοιχηδόν litteris saeculi Vi.

	ι . . . . .
σ	ε υ . . . . .
	ξ ε ν ο . . .
σ	β ο υ τ α . .
	φ ι λ λ ο . .
	θ ι ο κ ρ ι .
	θ ε ρ σ α γ ο
	δ ε ρ . ε τ .
	σ ο σ τ ρ α .
εσ	σ . . . . .
οσ	

	Ἰ
ς	Εὐ
	Ξενο
ς	Βούτα[ς]
	Φίλλο[ς]
	Θιόκρι[τος]
	Θερσαγό[ρας]
	Δερ[κ]έτ[ας]
ες	Σόστρα[τος]
ος	Σ

Digitized by Google

In parte sinistra comparent hic illic terminationes consimilis catalogi civium vel militum.

VII.

Lapis quadrangulus calcarius leucophaeus infra fractus, qui nunc vice gradus scalae fungitur prope puteum ad angulum, qui septentrionem et orientem spectat, ecclesiae, quae iuxta fontem Acoam sita est. Dixit mihi ἐπίτροπος ecclesiae lapidem haud procul ab illo loco in planitie repertum esse. Alt. 0m. 34; lat. 0m. 315; crass. 0m. 22; alt. litterarum, 0m. 035. Litterae arguunt saeculum Vum a. C.

ο ρ ο σ : h ε
λ λ ο τ ι ο

i. e. ὅρος Ἑλλωτίου.

Antiqua dea Cretensis Ἑλλωτίς colebatur Gortyne. Inde cultus eius pervenerat Marathonem et Corinthum et Argos, ut nunc ex hoc titulo cognovimus. Gortyne et Corinthi celebrabantur τὰ Ἑλλώτια; τὸ Ἑλλώτιον, quod fuit Marathone, in inscriptione ibi inventa memoratur [1]). Argis etiam alia numina Creta oriunda colebantur [2]).

Olim monui iuxta viam, quae Mantineam ducit, et quidem prope trivium, unde via, quae ad Acoam ducit, orditur, vestigia veteris fani hodie extare [3]). Martis et Veneris templum, de quo loquitur Pausanias, ibi fuisse suspicatus sum. Nunc eodem fere loco τὸ Ἑλλώτιον fuisse sumere licet. Etiam antea haud procul ab illo trivio terminus repertus est, in quo tamen praeter unum vocabulum ὅρ[ος] nihil legitur [4]).

VIII.

a

Marmor cyaneum, pars baseos oblongae. Alt. 0m. 26, lat. 1m. 19, crass. 1m. 025; alt. litterarum vs. 1 0m. 025, vs. 2 et 3

1) Prott, Fasti sacri, 26, vs. 25: Ἥρωι παρὰ τὸ Ἑλλώτιον οἷς.
2) Cf. B. C. H. 1913, p. 305.
3) V. B. C. H. 1907, p. 180 sq.
4) V. B C. H. 1903, p. 263, 7.

Digitized by Google

0m. 015. Litterae sunt circiter anni 200 a. C. n. Et hoc marmore et illo, de quo deinceps agam, aetate Romana usi sunt, ut aedificarent partem occidentalem longi stylobatae [1]) in foro.

Εὐαίνετος Εὐφάνεος.
Καλλικράτης
Ἀργεῖος.

b

Marmor cyaneum, quod eiusdem baseos pars fuit. Alt. 0m. 26, lat. 0m. 86, crass. 1m. 025; alt. litterarum vs. 1 0m. 025, vs. 2 et 3 0m. 015. Litterae saeculum IIIum a. C. ad finem vergens arguere videntur.

Εὐκράτη[ς] Εὐφά[νεος].
Ἀριστεὸς
ἐποίησε.

Filii Euphanis Evaenetus et Eucrates et sculptores Callicrates et Aristeus nobis ignoti sunt. Aristeum ex Ionia oriundum fuisse suspicor, nam Ἀριστεός more Ionico pro Ἀριστεύς scriptum esse videtur, siquidem Ἀρίστεος non est nomen graecum.

IX.

Fragmentum lapidis calcarii cani, qui magnae baseos tripodis, puto, pars fuit. Repertum est die XVII° mensis Iulii anni 1906 in muro aetatis byzantinae prope magnam aram Apollinis Pythii in Aspide. Superficies paululum concava, in qua inscriptio incisa est, ab omni parte mutila est. Alta est 0m. 54, lata 0m. 41. Litterae sunt 0m. 015 altitudine; spatium, quo versus inter se distant, est 0m. 01. Supra tres, infra sex versus deesse possunt. Litterae IIum vel Ium saeculum a. C. arguunt. Lineola litterae A fracta est. Nota spatia, quibus hic illic singula vocabula dividuntur [2]).

1) Cf. B. C. H. 1907, p. 173, fig. 7; Museum, Oct. 1912, p. 33.
2) Cf. Larfeld, Handb. der griech. Epigr. I, p. 429.

Digitized by Google

ΟΛΙ
ΝΔΕ ΛΤΔΙΑΤΟΤΑΡΙΣ
ΑΡΧΙΤΕΛΕΟΣΔ
ΛΟΤΑΡΑΧΝΑΔΑ Ν ΣΤΟ
ΛΕΟΣΗΡΑΕΟΣ ΛΤΣΙΑΤΟΤΑΝΤΙΣΘΕ
ΙΣΤΙΩΝΟΣΔΩΡΙΑΔΑ ΣΤΙΛΠΩΝΟΣ ΤΟ
ΣΔΕ . ΙΑ . . ΤΣΩΣΙΩΝΟΣ . . . ΩΣΟ . .
ΟΣΤΟΤΕΠΙΚΡΑΤΕΟΣ Α
ΕΠΙΠΡΟΜΑΝΤΙΩΝΤΩΝΕΠ
ΛΟΤΤΟΤΔΑΜΟΦΙΛΟΤΟΛΙΣΣΕ
ΚΡΑΤΕΟΣ ΣΩΙΚΡΑΤΕΟΣΤΟΤΑΙ
ΟΔΑΜΟΤΑΝΑΙΤΙΔΑΙ *vacat*
ΣΩΙΚΡΑΤΕΟΣΑ
ΑΡΑΧΝΑΔΑ *vacat*

ΝΟΣΤΑΔΑ *vacat*
ΛΔΑ *vacat*
vacat

Ὀλι[σσείδα]
ν δὲ Λυδία τοῦ Ἀρισ[τ]
Ἀρχιτέλεος Δ
ου Ἀραχνάδα, Ν . . . . στο
εσς Ἡραέος, Λυσία τοῦ Ἀντισθέ[νεος]
[τοῦ Ἡφα]ιστίωνος Δωριάδα, Στίλπωνος τ[οῦ]
ς, Δε[ξ]ία [το]ῦ Σωσίωνος . . . . ωσο
ος τοῦ Ἐπικράτεος Α
ἐπὶ προμαντίων τῶν ἐπ[ὶ]
λου τοῦ Δαμοφίλου Ὀλισσε[ίδα],
κράτεος, Σωικράτεος τοῦ Α
οδάμου Ἀναιτίδαι
Σωικράτεος Α
Ἀραχνάδα

νος Τάδα
άδα

De nominibus phratriarum cf. Mnem. 1916, p. 56. Ad vs. 9. Cf. B. C. H. 1909, p. 172, 1.

Digitized by Google

X.

Duo lapides eidem stylobatae inaedificati, quorum alter alt. 0m. 95, lat. 1m. 33, alter alt. 0m. 95, lat. 1m. 10. Alt. litterarum est inter 0m. 03 et 0m. 035. Litterae sunt IIi vel Ii saeculi a. C. n.

Σοϊκράτης Μενάνδρου ἀγορανομῶν καὶ
γραμματεύων καὶ ταμιεύων τὸ δεύτερον
τὸ βῆμα τοῖς ἀγορανόμοις.

Lapis dexter iam anno 1903 repertus et publici iuris factus est B. C. H. 1904, p. 427, n° 9.

Ad nomen quod est Σοϊκράτης cf. nomina Σοΐδας, Σοΐλος, Σπευσικράτης, Σπουδοκράτης.

XI.

Fragmentum stelae lapidis calcarii leucophaei, quod repperi die XX° mensis Maii anni 1912 in templo, quod in foro effossum est. Alt. 0m. 25, lat. 0m. 12; crassitudo nunc est 0m. 20, sed stela crassior fuisse videtur. Alt. litterarum 0m. 018, spatium inter versus 0m. 007. Margo dexter servatus est inde a vs. 4. Lineola litterae A fracta est.

Α
ΤΑ
ΟΥΝΙ
ΣΤΟΥ
ΝΕΙ
ΠΟΛΙΝ
ΑΠΑΣ
ΜΑΡΤΥ
ΠΑΝΤΑ

Hoc fragmentum tribuendum esse suspicor decreto in honorem P. Antei Antiochi [1]), quod prius eodem fere loco repertum est.

XII.

Basis statuae rotunda ex lapide calcario cano, reperta die

1) B. C. H. 1904, p. 421, 6. Cf. B. C. H. 1905, p. 318.

Digitized by Google

XXIV° mensis Maii anni 1912 eodem loco quo titulus I. Alt. 0m. 35; diametros 0m. 85. Alt. litterarum est inter 0m. 03 et 0m. 035. Lineola litterae A fracta est.

Δαναὸν
Τι(βέριος) Κλαύδιος
Ἀντίγονος.

XIII.

Fragmentum tabulae marmoris candidi undique mutilum, quod repertum est die IV° mensis Iulii anni 1906 in clivo orientali Larissae, haud procul a theatro. Alt. 0m. 266; lat. 0m. 349; crass. 0m. 025. Alt. litterarum 0m. 027.

Πό(πλιος) Πάκκιος Ἴλα-
ρος
Εἴσιδι καὶ Σα-
ράπιδι.

Cf. Rusch, De Serapide et Iside in Graecia cultis, diss. Berol. a. 1906, p. 34: „Argis nummus Hadriani (Cat. of Gr. coins, Pelop. 148, 151; pl. XXVIII, 13) ostendit deam in solio sedentem, quae puerum tenet. Quam fortasse recte Isim Horum tenentem interpretamur... Isim autem Argis cultam esse posteriores nummi demonstrant Antonini Pii, Commodi, Septimi Severi, I. Moesiae, Mamaeae, qui Isim stantem fingunt dextera sistrum, sinistra situlam aut florem (nempe loti) aut hastam tenentem".

XIV.

Lapis quadrangulus calcarius leucophaeus, in tribus lateribus ornatus columellis caelatis supra spissioribus quam infra. Repertus est die V° mensis Iulii anni 1906 eodem loco quo titulus XIII. Alt. 0m. 21, lat. 0m. 44, crass. 0m. 30. Alt. litterarum, 0m. 012. Litterae saeculo III° a. C. n. tribuendae mihi videntur.

Ἀγαθοκλῆς, Θαηὶς
ἀνεθέταν.

Θαηίς est ὑποκοριστικόν a nomine incipiente a Θαησι- ductum.

Digitized by Google

XV.

Fragmentum lapidis calcarii cani inaedificatum muro exteriori domi, in qua habitat Γεώργιος Φαρμάκης. Mutilum est infra et a dextra et a sinistra parte. Sub inscriptione figurae caelatae fuisse videntur. Alt. 0m. 155, lat. 0m. 42; alt. litterarum, 0m. 015. Litterae sunt saeculi III^{i} a. C.

εια ἐν Χαλκίδι Ἀντιγονεία [ἀ]νεθέ[ταν].

Chalcidem saeculo III° Ἀντιγόνειαν cognominatam esse nusquam alibi me legere memini.

XVI.

Pars superior stelae aëtomate ornatae ex lapide calcario cano, reperta die XXVI° mensis Iunii anni 1906 in nymphaeo Romano. Sub inscriptione comparent os et pectus hominis dextrorsum versi. Alt. 0m. 335, lat. 0m. 26, crass. 0m. 10. Alt. litterarum, 0m. 02. Litterae saeculi I^{i} a. C. n. vel serioris aetatis.

Ἀσκλαπιάδα, χαῖρε.
Μεγιστώ, χαῖρε.

XVII.

Pars inferior stelae ex lapide calcario cano in duo fragmenta fracta. Reperta est die V° mensis Iulii anni 1906 in clivo orientali Larissae prope a theatro. Supra inscriptionem conspicitur iuvenis caelatus dextrorsum versus longiore veste velatus. Alt. 1m.04; lat. 0m.485; crass. 0m.11. Alt. litterarum, 0m.016.

ὧδε Τίτος δύστανος ἐνὶ στάλα τετύπωται,
ὀκτωκαιδεχέτης (δύσμορος!) ἁλικίας.

Epigramma aetatis Romanae, sed antiquae simplicitatis. Ὧδε, *hic*. Cf. Kaibel, Epigr. ex lap. conl. 735, 3; Ev. Matth. XII, 6.

XVIII.

In domo, quam possidet Γεώργιος Κουτσίμπας, exstat pars

Digitized by Google

superior stelae aëtomate ornatae ex lapide calcario albo. In aëtomate conspicitur orbis caelatus, sub inscriptione caput demissum hominis sinistrorsum versi. Alt. 0m.43, lat. 0m.39, crass. 0m.65. Alt. litterarum, 0m.026. Litterae saeculi IIi a. C. vel serioris aetatis. Lineola litterae A fracta est.

Ἀριστέα, χαῖρε.

Prius aliud nomen insculptum fuisse videtur.

XIX.

Stela ex lapide calcario albo, in qua duae mulieres caelatae sunt. Reperta est die XVII° mensis Maii a. 1912 prope a pariete meridionali templi, quod in foro effossum est, iuxta viam, quae Argis Mylos ducit. Alt. 0m.47, lat. 0m.24, crass. 0m.07. Alt. litterarum, 0m.012. Litterae saeculum IIIum a. C. arguunt.

Παρθενίς.

XX.

Fragmentum partis superioris stelae ex lapide calcario cano, repertum die XIX° mensis Iunii anni 1912 in abside aedificii Romani, quod prope theatrum hodie extat. Alt. 0m.25, lat. 0m.15, crass. 0m.11. Alt. litterarum, 0m.035. Litterae aetatem Romanam arguunt.

ων
μ

XXI.

Parvum fragmentum partis superioris stelae aëtomate exornatae ex lapide calcario albo, mutilum a dextra et a sinistra parte. Repertum est die XX° mensis Iunii anni 1912 in iisdem muris atque titulus V. Alt. 0m.53, lat. 0m.50, crass. 0m.26. Alt. litterarum vs. 1 0m.023, vs. 2 0m.011.

ΘΕΟ
ΙΤΙ

Digitized by Google

XXII.

Marmor candidum mutilum a sinistra et a superiore parte, repertum die XXVI° mensis Iunii anni 1912 eodem loco quo titulus V. Alt. 0m.57, lat. 0m.50, crass. 0m.28. Alt. litterarum, 0m.025.

[χ]ιλίαρχον

XXIII.

In domo, quam possidet Κωνσταντῖνος Βισβίκης prope κριτήριον antiquum, exstat fragmentum columellae ex lapide calcario cano, infra et supra mutilum. Alt. 0m.28, diametros 0m.18. Alt. litterarum 0m.025. Litterae infabre insculptae aetatem Romanam seriorem redolent.

αἰποίησεν
ἑαυτῶ καὶ
τῆ γυνεκὶ αὐτοῦ
καὶ τοῖς εἰδίοις
πεδείοις.

I. e. ἐποίησεν ἑαυτῷ καὶ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ καὶ τοῖς ἰδίοις παιδίοις. Quis ille, dicere neglexit.

XXIV.

Argis in museo exstat fragmentum tabulae ex lapide calcario albo, integrum a sinistra parte. Alt. 0m.305, lat. 0m.255, crass. 0m.11. Alt. litterarum, 0m.011. Litteras II° a. C. saeculo tribuerim.

.ΟΤ
ΤΩΝΦΑΗ
ΚΑΛΟΣΚΑΓΑΘΟ
ΠΑΝΤΩΣΤΑΝΣΤΝΟ
ΔΙΑΝΤΟΙΣΧΡΕΙΑΝΕΧΟΤΣ
ΦΑΝΕΡΑΝΠΟΙΩΝΤΑΝΕΞΑΤ
ΚΑΙΜΕΓΑΛΟΨΤΧΙΑΝΚΑΙΚΑΛΟΚ
ΣΤΝΟΔΟΝΠΡΟΤΙΘΗΤΙΔΕΚΑΙΕΛΑ
ΚΑΤΕΝΙΑΤΤΟΝΕΜΠΑΣΑΙΣΤΑΙΣΘ

Digitized by Google

ΓΩΝΤΙΟΙΦΑΗΝΙΣΤΑΙΟΜΟΙΩΣΔΕΙ
ΣΙΤΟΙΣΠΑΡΑΓΙΝΟΜΕΝΟΙΣΠΕΠ . ΙΗ
ΛΑΝΘΡΩΠΑΚΑΙΠΛΕ . ΩΙΚΡΙΝΩΝΤΑ
. ΙΙΔΕΙΝΚΑΘΤΣΤΕΡΕΙΝΤΩΝΑΛΛΩΝ
ΗΤΑΙΔΕΚΑΙΑΓΤΝΑΑΤΤΟΤΚΑΛΛΕ
ΧΡΕΙΑΝΤΤΓΧΑΝΕΙΑΣΤΝΟΔΟΣΚ
ΔΙΑΝΤΟΙΣΕΝΤΤΓΧΑΝΟΤΣΙΝ
ΚΑΛΟΚΑΓΑΘΙΑΣΟΤΘΕΝΕΝΛΕΙ
. . ΑΙΑΤΤΟΙΣΤΙΜΑΣΑΞΙΑΣΤΩ
ΝΑΤΤΟΤΣΕΠΙΤΑΓΕΡ
ΤΙ

. ου [ἔδοξε τᾷ συνόδῳ]
[τ]ῶν Φαη[νιστᾶν· ἐπειδὴ ὁ δεῖνα τοῦ δεῖνος ἀνὴρ]
καλὸς κἀγαθὸ[ς γεγενημένος καὶ κατὰ κοινὸν]
πάντως τὰν σύνο[δον εὐεργετεῖ καὶ πᾶσαν κὰτ ἰ-]
δίαν τοῖς χρείαν ἔχουσ[ι σπουδὰν πεποίηται]
φανερὰν ποιῶν τὰν ἐξ αὐ[τοῦ ἀεὶ φιλοτιμίαν τε]
καὶ μεγαλοψυχίαν καὶ καλοκ[ἀγαθίαν ποῖ τὰν]
σύνοδον, προτίθητι δὲ καὶ ἐλα[τῆρας πολλάκις]
κὰτ ἐνιαυτὸν ἐμ πάσαις ταῖς θ[υσίαις, ὅσας κα ἄ-]
γωντι οἱ Φαηνισταί, ὁμοίως δὲ [καὶ ὁ ὑὸς αὐτοῦ πᾶ-]
σι τοῖς παραγινομένοις πεπ[ο]ίη[ται πάντα τὰ φι-]
λάνθρωπα καὶ πλε[ί]ῳ κρίνων τὰ[ν σύνοδον ἀμῶν]
[μὴ] δεῖν καθυστερεῖν τῶν ἄλλων [συνόδων, πεποί-]
ηται δὲ καὶ ἁ γυνὰ αὐτοῦ Κάλλε[ιον ὅσων ἔχουσα]
χρείαν τυγχάνει ἁ σύνοδος κ[αὶ χρησίμαν κὰτ ἰ-]
δίαν τοῖς ἐντυγχάνουσιν [αὐτὰν παρεσκεύακε]
καλοκἀγαθίας οὐθὲν ἐνλεί[πουσα, ἵνα καὶ φαίν-]
[ητ]αι αὐτοῖς τιμὰς ἀξίας τῶ[ν χρειῶν ἀπονέμον]
[τὸ κοιν]όν, αὐτοὺς ἐπὶ τὰ γέρ[α καλεῖν]
τι

Ad vs. 1 sq. Cf. inscriptio argiva B. C. H. 1903, p. 260, 1: τὸ κοινὸν τῶν Φαηνιστᾶν Φαηνὸν Ἀριστοκράτεος θεοῖς.

Ad vs. 10. Supplementum probabile, sed vix certum.

(Continuabuntur).

Digitized by Google

QUA AETATE PLATO THEAETETUM DIALOGUM SCRIPSERIT.

SCRIPSIT

H. D. VERDAM.

Antehac Theaetetus Platonicus in mediae aetatis dialogorum numero vulgo habebatur, sed hodie post Rempublicam scriptum eum esse complures viri docti opinantur, in his Raederus, qui post egregium librum suum, qui inscribitur „Platons philosophische Entwickelung" [1905] inter viros Platonicos principem tenet locum. Attamen vir praeclarus hac in re minus recte iudicavisse mihi videtur et satis levibus argumentis causam suam confirmasse. Sed antequam de ipsa re videamus, prius ex argumento dialogi nostri pauca enarremus, quae usui esse poterunt ad quaestionem explanandam.

Rogatus a Socrate, quid sit doctrina, Protagorae inventis innixus Theaetetus respondet sensuum observationem (αἴσθησιν). Contenderat enim Protagoras hominem omnium rerum esse normam et sua cuique observata vera esse. At Socrates docet omnem hominum societatem huic fundamento esse innixam, quod in alia re aliorum doctrina emineat, quemodmodum gubernatoris artem in mari, in morbis medici, neque hoc certe quemquam infitiaturum esse, etiamsi de praesentibus rebus omnium iudicium idem valeat, eos tamen qui alicuius rei periti sunt melius praevidere posse quid futurum sit. Accedere quod fugitiva sint quae sensibus observamus et proximo temporis momento iam evanescant. Quocirca discernendum esse inter ea quae sensibus animadvertamus et quae ipsa mente percipiamus: in illis non esse doctrinam, sed in hisce.

Digitized by Google

Iterum rogatus Theaetetus respondet doctrinam idem valere quod rectam opinionem. At Socrati abundare videtur v. *recta*, quoniam opinionem falsam esse ullam negaverat Protagoras. Qua de re tota fere altera dialogi parte disputatur. Sub finem huius partis paucis demonstratur aliud esse doctrinam, aliud rectam opinionem, id quod testentur iudicia, in quibus omnia id spectent, ut iudicibus afferatur opinio, sed minime doctrina.

Tertium Theaetetus rogatus respondet doctrinam idem esse quod rectam opinionem, cum ratione (λόγῳ) coniunctam. Quid autem sibi velit ratio illa quaeritur. Post alias opiniones prolatas, quae mox reiciuntur denuo, hoc tentatur, id esse rationem, si quis perspiciat quid sit alicuius rei propria indoles. Quid autem? Rectamne opinionem de indole illa habere aliquem oportere an doctrinam? Doctrinam vero. Quod si verum sit, corruere definitionem, nam talem eam evadere: doctrinam alicuius rei esse rectam opinionem, coniunctam cum ratione, i. e. cum doctrina propriae indolis rei illius. In definitione enim vocem definiendam legi non oportere.

Estne igitur, ut ipse ait Plato, omnis disputatio irrita? Non opinor. Nam primo inventum est aliud esse doctrinam, aliud sensuum observationem; deinde aliud esse doctrinam, aliud rectam opinionem. Hoc unum parum apparuit, quidnam intersit inter doctrinam et rectam opinionem.

Iam ad Raederum redeuntes hoc praecipue argumento niti videbimus opinionem eius postremos dialogos Platonicos — Parmenidem Sophistamque dico — Theaeteto proxime praecedi, quod eae quaestiones, quae in Theaeteto propositae necdum solutae erant, in Parmenide solvantur. Quod argumentum per se iam minus rectum est. Nam quid est cur post quaestionem aliquam frustra propositam in proximo dialogo solutam eam esse sumamus? Credibile est, quandoque ipsum Platonem multo post quam primo quaestionem aliquam proposuerat expedivisse demum. Quemadmodum quaestiones aliquas in Euthydemo prolatas, qui in primorum dialogorum numero est, expedivit demum in Sophista, postremae aetatis dialogo. Sed fac rectam esse Raederi disputationem: tum vero multo ante Parmenidem Theaetetum scriptum esse necesse est statuere, nam quaestiones in eo propositas non in Parmenide, sed in Menone mediae

Digitized by Google

aetatis dialogo solutas esse videbimus. Quod rectum esse posse ideo sunt qui negent, quod Menonem in primae aetatis dialogis ducunt: de virtute enim esse Menonem, virtutem autem esse proprium argumentum primae aetatis dialogorum. Quod qui opinantur inscriptione Menonis dialogi a recta via aberrasse mihi videntur, nam de virtute agere videtur Meno, agit revera de doctrina et recta opinione. Quid enim? Virtutem doctrinam esse in Menone quoque demonstratur, sed paucis et ita ut ex Euthydemo ea iterentur et hoc uno consilio, ut deinde probetur, sine doctrina quoque eam virtutem esse posse, quae recta opinione innitatur et exinde ostendatur, quid intersit inter virtutem et opinione et doctrina innixam omninoque quid intersit inter opinionem et doctrinam. Sed quoniam in omni ordine disputationis permulta sunt, quae Theaeteto communia sunt cum Menone, singula videamus.

1. Theaetetus rogatus quid sit doctrina respondet (146 CD) *Δοκεῖ τοίνυν μοι καὶ ἃ παρὰ Θεοδώρου ἄν τις μάθοι ἐπιστῆμαι εἶναι, γεωμετρία τε καὶ ἃς νυνδὴ σὺ διῆλθες, καὶ αὖ σκυτοτομική τε καὶ αἱ τῶν ἄλλων δημιουργῶν τέχναι, πᾶσαί τε καὶ ἑκάστη τούτων, οὐκ ἄλλο τι ἢ ἐπιστήμη εἶναι.*

Meno rogatus quid sit virtus respondet (71 E): *εἰ βούλει ἀνδρὸς ἀρετὴν, ῥᾴδιον, ὅτι αὕτη ἐστὶν ἀνδρὸς ἀρετή, ἱκανὸν εἶναι τὰ τῆς πόλεως πράττειν, εἰ δὲ βούλει γυναικὸς ἀρετήν .... τὴν οἰκίαν εὖ οἰκεῖν .... καὶ ἄλλαι πάμπολλαι ἀρεταί εἰσιν ...., καθ' ἑκάστην γὰρ τῶν πράξεων καὶ τῶν ἡλικιῶν πρὸς ἕκαστον ἔργον ἑκάστῳ ἡμῶν ἡ ἀρετή ἐστιν.*

Commune utrique dialogo est, quod pro definitione aliquot exempla promuntur, sed hoc interest, quod in Theaeteto enumerantur singulae doctrinae neque tribuuntur singulis hominum generibus, in Menone alii hominum generi alia virtus tribuitur.

Inspiciamus responsa quoque, quae inter se simillima sunt. Respondet enim Socrates in Theaeteto (146 D): *Γενναίως γε καὶ Φιλοδώρως ὦ Φίλε ἐν αἰτηθεὶς πολλὰ δίδως καὶ ποικίλα ἀντὶ ἁπλοῦ*, in Menone (72 A): *πολλῇ γε τινι εὐτυχίᾳ ἔοικα κεχρῆσθαι, ὦ Μένων, εἰ μίαν ζητῶν ἀρετὴν σμῆνός τι ἀνηύρηκα ἀρετῶν παρὰ σοὶ κείμενον.*

2. Conatur deinde Socrates Theaetetum erudire monendo si quis v. *πηλός* definire velit, improbandum esse si respondeat:

Digitized by Google

πηλὸς χυτρέων καὶ πηλὸς ὁ τῶν ἱπνοπλαθῶν καὶ πηλὸς πλινθούργων, quoniam ipsa v. πηλός nondum sit explanata.

Monet Menonem, si quis v. μέλιττα definire vellet, non acquiescendum esse si quis diceret multas eas esse et multifarias et inter se differre, nam pares eas esse τῷ μελίττας εἶναι; quamobrem id esse investigandum, quanam in re sibi pares sint.

Itaque in Theaeteto aliud exemplum sumitur, ut Theaetetus sentiat quid laboret definitio eius quam vocat; in Menone multo accuratius agitur. Nam hic non solum quod Meno commisit vitium ostenditur, sed etiam quomodo id sit emendandum, itaque *ratio definiendi* inde ab initio Menonis dialogi indicatur.

3. In utroque dialogo res ad geometriam deducitur. Theaetetus ut probet se intellegere quid Socrates sibi velit, v. δύναμις definiendo explicat, in Menone Socrates v. σχῆμα interpretatur. Haec tamen in Menone multo magis elaborata sunt. Nam Theaetetus vix aliud quam definitionem aliunde acceptam enarrat, in Menone dialogo ratione disputatur primoque exponitur, cur vitiosum sit dicere e. g. σχῆμα = στρογγυλότης, quia notio v. σχῆμα formas contineat, quae inter se oppositae sint, quemadmodum quadratas et rotundas; quaerendum autem esse quid sit τὸ ἐπὶ πᾶσιν τούτοις ταὐτόν. Deinde ita v. σχῆμα explicat, ut sit ὃ μόνον τῶν ὄντων τυγχάνει χρώματι ἀεὶ ἑπόμενον. Tum quod Meno dicit se nescire quid sit v. χρῶμα, alteram hanc praeclaram definitionem profert, σχῆμα esse στερεοῦ πέρας, quo facto postremo coloris notionem definit.

4. Illa coloris quoque in Menone prolata definitio innititur eis quae in Theaeteto fuse exponuntur. Nam legimus ibi (156 D): ἐπειδὰν οὖν ὄμμα καὶ ἄλλο τι τῶν τούτῳ συμμέτρων πλησιάσαν γεννήσῃ τὴν λευκότητά τε καὶ αἴσθησιν αὐτῇ ξύμφυτον..., τότε δὴ μεταξὺ φερομένων τῆς μὲν ὄψεως πρὸς τῶν ὀφθάλμων, τῆς δὲ λευκότητος πρὸς τοῦ συναπτοίκτοντος τὸ χρῶμα, ὁ μὲν ὀφθαλμὸς ἄρα ὄψεως ἔμπλεως ἐγένετο.. Quae breviter ita comprehenduntur in Menone (76 D): ἔστιν γὰρ χρόα ἀπορροὴ σχημάτων ὄψει σύμμετρος καὶ αἰσθητός.

5. Non modo uterque dialogus plenus est rerum ad geometriam pertinentium, magis fere quam quivis dialogus Plato-

Digitized by Google

nicus, si Timaeum excipias (vid. Theait. 147 D—148 B, 154 C—155 C, 195 E—196 B, 198 A—C, Meno 74 B—76 A, 82 B—85 B, 86 E), sed agitur etiam de geometria tamquam de praestantissima doctrina, quippe quae sensuum observatione orba sit (Theait. 195 E) et unice apta, quae idearum memoriam revocet (Meno 82 B—85 B).

6. Haec quoque Theaeteti et Menonis similitudo indicanda esse videtur, quod in fine Theaeteti ostenditur, in definitione aliqua vocem definiendam legi non oportere (210 A *οὐκοῦν ἐρωτηθείς . . , τί ἐστιν ἐπιστήμη, ἀποκρινεῖται ὅτι δόξα ὀρθὴ μετὰ ἐπιστήμης διαφορότητος*), in Menone eiusdemmodi aliquid legitur: nam postquam Meno v. *ἀρετὴν* sic interpretatus est: *τἀγαθὰ πορίζεσθαι μετὰ δικαιοσύνης* (i. e. *μετὰ μορίου ἀρετῆς*), Socrates hic quoque improbat, vocem definiendam in definitione inveniri: (Meno 79 B) *οὐκοῦν συμβαίνει ἐξ ὧν σὺ ὁμολογεῖς, τὸ μετὰ μορίου ἀρετῆς πράττειν, ὅ τι ἂν πράττῃ, τοῦτο ἀρετὴν εἶναι*, eo tamen discrimine, quod in Theaeteto ipsa vox definienda in definitione legitur, in Menone ea (*δικαιοσύνη*), cui ratio quaedam intercedat cum voce definienda (*ἀρετή*). Quamobrem hoc quoque loco uti videtur Plato in Menone iis quae in Theaeteto reppererat.

Nunc ad alteram Menonis partem transeuntibus nobis, in qua servus in scenam inducitur, apparebit docendi rationem, qua in utroque dialogo Socrates utitur, eandem fere esse. Discipulum enim doctrinam suam non a Socrate accipere, sed ex se proferre legimus Theaet. 150 C—151 D, vid. prae ceteris 150 D *καὶ τοῦτο ἐναργὲς ὅτι παρ' ἐμοῦ οὐδὲν πώποτε μαθόντες, ἀλλ' αὐτοὶ παρ' αὑτῶν πολλὰ καὶ καλὰ εὑρόντες τε καὶ τεκόντες*, cf. 161 AB, Meno 85 D *ἀναλαβὼν αὐτὸς ἐξ αὑτοῦ τὴν ἐπιστήμην*. A Socrate tamen discipuli doctrinam rogando promoveri apparet Theaet. 150 C *τὸ δὲ αἴτιον τούτου τόδε· μαιεύεσθαί με ὁ θεὸς ἀναγκάζει, γεννᾶν δὲ ἀπεκώλυσεν*, Meno 82 E *οὐδὲν διδάσκω ἀλλ' ἐρωτῶ πάντα*, cf. 84 D. Antequam discipuli doctrinam promoveat, prius eum animo perturbare solere Socratem, qui ne ipse quidem doctrinae particeps sit, legimus Theaet. 157 C *ἀλλ' εἰμὶ αὐτῶν ἄγονος, σὲ δὲ μαιεύομαι καὶ τούτου ἕνεκα ἐπᾴδω*, (cf. Meno 80 A *γοητεύεις με καὶ ἀτεχνῶς κατεπᾴδεις*), Theaet. 149 A *ποιῶ τοὺς ἀνθρώπους ἀπορεῖν*, Meno 80 B *αὐτός τε ἀπορεῖς*

Digitized by Google

καὶ τοὺς ἄλλους ποιεῖς ἀπορεῖν. Complures haec Socrati vitio vertere apparet ex iis quae leguntur Theaet. 151 A πολλοὶ γὰρ ἤδη, ὦ θαυμάσιε, πρός με οὕτω διετέθησαν, ὥστε ἀτεχνῶς δάκνειν ἕτοιμοι εἶναι, ἐπειδάν τινα λῆρον αὐτῶν ἀφαιρῶμαι Meno 80 B καί μοι δοκεῖς εὖ βουλεύεσθαι οὐκ ἐκπλέων ἐνθένδε οὐδ' ἀποδημῶν· εἰ γὰρ ξένος ἐν ἄλλῃ πόλει τοιαῦτα ποιοῖς, τάχ' ἂν ὡς γόης ἀπαχθείης.

Haetenus quae in utroque inveniuntur dialogo magna ex parte consentiunt. Nunc videamus quo in Menone omnis disputatio evadat, id quod Theaeteto alienum est: 85 D τὸ δὲ ἀναλαμβάνειν αὐτὸν ἐν αὑτῷ ἐπιστήμην οὐκ ἀναμιμνήσκεσθαι ἐστίν; 82 E Θεῷ δὴ αὐτὸν ἀναμιμνησκόμενον ἐφεξῆς, ὡς δεῖ ἀναμιμνήσκεσθαι.

Iam si utrumque dialogum comparabimus, omnia videbimus in Menone multo esse subtiliora. Nam haec, quae de arte docendi leguntur, in Theaeteto cum ipso dialogi argumento non cohaerent, sed in Menone artissime. Quid enim? Conquestus erat Meno se in definitione virtutis quaerenda a Socrate animo perturbari neque iam quicquam scire Socratis torpore labefactatum, quo facto Socrates se paratum esse dicit — non Menonem docere, sed — una cum eo quaerere (συζητεῖν). At rogat Meno qui id fieri possit ut quaerat quis quod ignorat; nam etiamsi ei quod quaereret occurreret, tamen incertum esse hanc illam esse rem quae erat invenienda, quippe quae quaerenti ignota sit. Ad quod demonstrandum Socrates anamneseos doctrina exposita ostendit servum quendam qui neque de arte geometrica compertum quicquam habet neque a Socrate docetur tamen anamneseos auxilio res geometricas perspicere posse.

Videtur igitur Plato in Menone locum Theaeteti retractavisse. In Theaeteto comparatione obstetricis paulo facetiore usus nullo argumento adhibito discipulos ex se suam proferre doctrinam contendebat, qua ratione id fieret explicare supersedebat neque poterat explicare, quoniam anamneseos doctrinam nondum invenerat. In Menone anamneseos doctrina inventa omnia multo subtilius exponere et explanare potuit. Quomodo vero quis hisce locis comparatis probare possit Theaetetum esse posteriorem equidem non intellego. Nam omnia in Theaeteto leguntur quae in Menone, excepta anamneseos doctrina. Quid

Digitized by Google

autem adducere posset Platonem, ut mox doctrinam illam praetermitteret? Mentionemne eius facere oblitus est? Hoc nemo suspicabitur, ut opinor. An consulto alto silentio eam texit ut indicaret se non iam doctrinae illius esse sectatorem? Quod si facere in animo habuisset, disertis verbis indicare debuit, se doctrinam illam repudiare, quemadmodum postea clare indicavit se idearum doctrinam omittere [1]). Ergo quoniam neutrum credibile est, Meno posterior est; quod si sumemus, omnia erunt et perspicua et probabilia.

Hac tamen in re ea in Menone emendantur, de quibus se in Theaeteto parum elaborate agere vix sentiebat; gravius est, quod ipsum illud, quod quamvis magna virium contentione quaerenti reperire in Theaeteto non contigit, quid intersit inter doctrinam et rectam opinionem, in Menone reperitur. Vid. Meno 97 E 98 A *καὶ γὰρ αἱ δόξαι αἱ ἀληθεῖς, ὅσον μὲν ἂν χρόνον παραμένωσιν, καλὸν τὸ χρῆμα καὶ πάντα τἀγαθὰ ἐργάζονται· πολὺν δὲ χρόνον οὐκ ἐθέλουσι παραμένειν, ἀλλὰ δραπετεύουσιν ἐκ τῆς ψυχῆς τοῦ ἀνθρώπου, ὥστε οὐ πολλοῦ ἄξιαί εἰσιν, ἕως ἄν τις αὐτὰς δήσῃ αἰτίας λογισμῷ. τοῦτο δ' ἐστίν, ὦ Μένων ἑταῖρε, ἀνάμνησις.* Roganti autem, qui fiat ut in Menone facile inveniatur quod frustra quaerebatur in Theaeteto, hisce quae laudavi ipse Plato respondet anamnesin.

Unum restat ut indicemus, quod cum proxime praecedenti cohaeret. Quam acerbe iniusteque in Gorgia iudicaverit Plato de viris rempublicam gerentibus vix quisquam ignorat. Quod iudicium retinuit in Theaeteto; nam illic quoque philosophos a viris rempublicam gerentibus toto coelo distare ait (Theaet. 172 CD), alteros in alterorum finibus hospites esse (173 C sqq. 175 C sqq.) atque etiam viros rempublicam gerentes sceleratos esse et in Tartarum descensuros (176 D 177 A, cf. Gorg. 525 D). Lenius iudicium de viris illis in Menone primo legimus, vid. 93 C *Θεμιστοκλέα οὐκ ἀγαθὸν ἂν φαίης ἄνδρα γεγονέναι; Ἔγωγε, πάντων μάλιστα*, cf. 93 A 94 A. Cohaeret autem lenius hoc iudicium cum iis quae in Menone de doctrina et recta opinione Plato repperit. Nam eos doctrina virtutis carere et antea et qua aetate Menonem scribebat Plato persuasum

1) v. pag. 178 sq.

Digitized by Google

habebat, vid. Meno 93 AE 94 BE cf. 87 C. Sed antea putaverat eos qui virtutis doctrinam non habeant, virtute prorsus carere, utpote quae nulla re nisi doctrina acquiri posset; in Menone cognovit recta quoque opinione virtutem posse parari, itaque homines rempublicam gerentes non necessario sceleratos esse, sed fieri posse ut boni sint. Quocirca prae ceteris haec post Menonem scripta esse non possunt, quae leguntur in Theaeteto (176 C): ἡ μὲν γὰρ τούτου γνῶσις σοφία καὶ ἀρετὴ ἀληθινή, ἡ δὲ ἄγνοια ἀμαθία καὶ κακία ἐναργής, quippe in quibus neglegantur quae in Menone inveniuntur de iis qui rectae opiniones adminiculo virtute praediti sunt.

Ergo tria, quae maximi momenti nova in Menone cognoscimus, cum anamneseos doctrina cohaerent: primo quod μαιευτικὴν τεχνὴν illam altius intellexit, deinde quod iam perspexit, quid intersit inter doctrinam et rectam opinionem, tertio quod lenius facit iudicium de viris rempublicam gerentibus. Quocirca hand mirum est ipsum Platonem sensisse, quam egregii momenti illa doctrina sibi esset, testibus hisce paulo sollemnioribus verbis, quibus exponere eam instituit: (Meno 81 A) ἀκήκοα γὰρ ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν σοφῶν περὶ τὰ θεῖα πράγματα κτἑ. Sed Menonem Theaeteto esse posteriorem et quaestionem Theaeteti dialogi in Menone solvi iam patet, ut opinor.

At ait Raederus ideo post Rempublicam Theaetetum non esse non posse, quod „mit ihm (i. e. mit dem Theaitetos) eine Kritik beginnt, die von der Ideeenlehre abführt" [1]). Quae maximam mihi movent admirationem. Nam habemus dialogos, in quibus revera idearum doctrinam repudiare instituit, Parmenidem Sophistamque dico, nequaquam tamen tacite, sed apertis verbis. Statuerat enim in Republica (X 596 B), non solum rerum sublimium quemadmodum sunt pulchritudo et iustitia, ideas esse, sed etiam rerum velut mensarum tororum. Quid igitur? rogat in Parmenide dialogo (130 C) Parmenides; etiamne rerum, quales sunt capilli, sordes, lutum, ideae sunt? Id vero affirmare Socrates non audet. Inspiciamus Sophistam quoque. Negaverat in Phaedone ideas esse eas, quae aliis rebus aut moveri

1) l. l. p. 280.

Digitized by Google

aut affici possint; id quod revocat in Sophista (248 A), in quo apertis verbis indicat, a se impugnari idearum amicos (*τῶν εἰδῶν φίλους*), i. e. se ipsum, qualis fuerat qua aetate Phaedonem dialogum scribebat, suasque opiniones in Phaedone Phaedro Republica prolatas, in quibus prae ceteris idearum doctrinam exponit.

Quid autem in Theaeteto? In eo non solum nullum verbum legitur, quo idearum doctrina impugnatur, sed ne ipsae ideae quidem ullo verbo vocantur. Ex quo patet neque qua aetate exponebat neque qua impugnabat idearum doctrinam Theaetetum scriptum esse posse, itaque aut Sophista esse posteriorem (id quod nemo suspicatur) aut Phaedone priorem.

Ceterum in Cŏnvivio iam idearum doctrinam nascentem videmus, quamquam ibi ea exponitur ratione, quae aliquantum differat a Phaedone Phaedro Republica. In hisce enim non solum mundus idearum a mundo rerum sensibilium prorsus separatus esse, sed etiam plane diverso modo uterque cognosci dicitur, ita ut tum demum idearum mundus cognosci possit, si alter ille mundus rerum, quae verum non contineant, neglegitur et omittitur neque in ideis cognoscendis eo perturbamur. Quae doctrina innixa est reincarnationis quae dicitur doctrina, quae in Menone primo exponitur; nam ea efficitur, ut fingere possimus hominem iam ante hanc vitam, qua res sensibiles cognovit, ideas cognovisse, quas anamneseos auxilio in memoriam resuscitare possit.

At in Convivio necdum anamneseos doctrina reperitur neque uterque mundus separatim describitur, sed ita, ut mundus rerum sensibilium auxilio nobis sit ad idearum mundum cognescendum et illo innixi ad hunc adscendamus. Cf. Conv. 210 C—211 D, quae sub finem huius loci sic comprehenduntur (211 C): *... ἀεὶ ἐπανιέναι, ὥσπερ ἐπαναβαθμοῖς χρώμενον, ἀπὸ ἑνὸς ἐπὶ δύο καὶ ἀπὸ δυοῖν ἐπὶ πάντα τὰ καλὰ σώματα, καὶ ἀπὸ τῶν καλῶν σωμάτων .... ἐπὶ τὰ καλὰ μαθήματα, ὡς ἀπὸ τῶν μαθημάτων ἐπ' ἐκεῖνο τὸ μάθημα τελευτήσῃ, ὅ ἐστιν οὐκ ἄλλου ἢ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ κάλου μάθημα, καὶ γνῷ αὐτὸ τελευτῶν ὃ ἔστι καλόν* (i. e. ideam pulchri).

Quibuscum arte cohaerent quae leguntur in Theaeteto; in quo sane de ipsarum idearum mundo sermo nondum est, sed

Digitized by Google

duplex tamen discernitur cognoscendi ratio, altera per unum corpus, altera per animum, corporis auxilio usum. De hac ratione haec reperiuntur:

186 A καὶ τούτων μοι δοκεῖ (ἡ ψυχὴ) ἐν τοῖς μάλιστα πρὸς ἄλληλα σκοπεῖσθαι τὴν οὐσίαν, ἀναλογιζομένη ἐν ἑαυτῇ τὰ γεγονότα καὶ τὰ παρόντα πρὸς τὰ μέλλοντα (cf. B συμβάλλουσα πρὸς ἄλληλα)

186 D ἐν μὲν ἄρα τοῖς παθήμασιν οὐκ ἔνι ἐπιστήμη, ἐν δὲ τῷ περὶ ἐκείνων συλλογισμῷ.

Ergo hic quoque, quemadmodum in Convivio, idearum cognitio non per se petenda esse dicitur, rebus sensibilibus (τῶν παθημάτων) neglectis, sed his comprehensis et una conspectis cognitio verarum rerum oriri. Hoc rerum sensibilium adiumentum inde a Menone reincarnationis anamneseosque doctrinis assumptis omittitur, quamobrem vix dubium videri potest, quin Convivium quoque Menone prius sit. Theaeteto tamen posterius esse Convivium opinor et quod vocabulum illud αὐτό, quo inde a Convivio ideae indicantur (Conv. 211 C, Phaedo 74 C, Phaedr. 247 D, Rep. VI 506 D) nondum in Theaeteto reperitur, et propter ea quae Conv. 202 A leguntur. Cognoverat enim in Theaeteto λόγον interesse inter doctrinam et rectam opinionem. Quibus uti videtur in Convivio (l.l.), ubi haec scribit: τὸ ὀρθὰ δοξάζειν ἄνευ τοῦ ἔχειν λόγον δοῦναι οὐκ οἶσθ', ἔφη, ὅτι οὔτε ἐπίστασθαί ἐστιν· ἄλογον γὰρ πρᾶγμα πῶς ἂν εἴη ἐπιστήμη; οὔτε ἀμαθία·.... ἔστιν δὲ δή που τοιοῦτον ἡ ὀρθὴ δόξα, μέταξυ Φρονήσεως καὶ ἀμαθίας.

Postquam Theaeteto Menonem posteriorem esse probavi, sponte sequitur, ut et Phaedo et Respublica posteriores sint; nam nemo dubitat, quin utrumque Meno praecedat. Attamen quoniam Raederus prae ceteris Reipublicae locos quosdam comparavit ad demonstrandum Theaetetum in ultimae aetatis esse dialogis, eos Phaedonis et Reipublicae locos inspicere libet, quibus aliquid commune est cum Theaeteto.

Primo hi loci indicandi esse videntur, qui et Theaeteto et Menone inniti videntur; sunt Phaed. 76 B ἀνὴρ ἐπιστάμενος περὶ ὧν ἐπίσταται ἔχοι ἂν δοῦναι λόγον ἢ οὔ; Πολλὴ ἀνάγκη. et Phaed. 84 A (ἡ ψυχὴ) ἑπομένη τῷ λογισμῷ καὶ ἀεὶ ἐν τούτῳ οὖσα, τὸ ἀληθὲς καὶ τὸ θεῖον καὶ τὸ ἀδόξαστον θεωμένη; in qui-

Digitized by Google

bus verum et ἀδόξαστον coniunguntur, vel verum ab opinione secernitur, quemadmodum in Theaeteto et Menone. Sed dixerit fortasse quispiam haec uno Menone niti, itaque Menonem praecedere non infitiari, Theaetetum quoque praecedere negare. Quocirca alium locum inspiciamus.

Phaed. 75 C τὸ γὰρ εἰδέναι τοῦτ' ἐστίν, λαβόντα του ἐπιστήμην ἔχειν. Nonne haec hisce inniti videntur, quae reperiuntur in Theaeteto (197 A B):

Ἐπιστήμης που ἕξιν φασὶν αὐτὸ (sc. τὸ ἐπίστασθαι) εἶναι. Ἀληθῆ. Ἡμεῖς τοίνυν σμικρὸν μεταθώμεθα καὶ εἴπωμεν ἐπιστήμης κτῆσιν....

Οὐ τοίνυν μοι ταὐτὸν φαίνεται τῷ κεκτῆσθαι τὸ ἔχειν... Ὅρα δὴ καὶ ἐπιστήμην εἰ δυνατὸν οὕτω κεκτήμενον μὴ ἔχειν,

et mox (198 D) διττὴ ἦν ἡ θήρα, ἡ μὲν πρὶν ἐκτῆσθαι τοῦ κεκτῆσθαι ἕνεκα· ἡ δὲ κεκτημένῳ τοῦ λαβεῖν καὶ σχεῖν ἐν τοῖς χερσὶν ἃ πάλαι ἐκέκτητο.

His locis v. ἔχειν commune est, λαβόντα autem illud in Phaedone monere videtur κεκτῆσθαι illius in Theaeteto.

Maioris tamen momenti sunt haec:

Probat in Theaeteto non ipsis sensibus observationem effici, sed animo sensibus adiuto; de animo illo tamen, quasi nunc primum hac ratione de eo agatur, initio dubitanter loquitur et postea demum maiore cum fiducia eum nominat. Vid. Theait 184 D δεινὸν γάρ που, εἰ πολλαί τινες ἐν ἡμῖν, ὥσπερ ἐν δουρείοις ἵπποις, αἰσθήσεις ἐγκάθηνται, ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινὰ ἰδέαν, εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅ τι δεῖ καλεῖν, πάντα ταῦτα ξυντείνει. At in Phaedone inde ab initio v. ψυχή sine dubitatione adhibetur (vid. Phaed. 65 B).

Quaeritur in Theaeteto, praestetne dicere videre nos δι' ὀφθαλμῶν ἢ ὀφθαλμοῖς (184 C) illudque deinde anteponitur; at in Phaedone sine dubitatione illud adhibetur (79 C): ἡ ψυχή, ὅταν μὲν τῷ σώματι προσχρῆται εἰς τὸ σκοπεῖν τι ἢ διὰ τοῦ ὁρᾶν ἢ διὰ τοῦ ἀκούειν ἢ δι' ἄλλης τινὸς αἰσθήσεως..., τότε μὲν ταράττεται.

Auxilium illud sensuum in doctrina paranda, de quo supra egimus, cum Convivium et Theaetetum conferebamus [1]), in Phaedone reicit. Vid. 65 BC: Πότε οὖν. ἦ δ' ὅς, ἡ ψυχὴ τῆς

1) pag. 179.

Digitized by Google

ἀληθείας ἅπτεται; ὅταν μὲν γὰρ μετὰ τοῦ σώματος ἐπιχειρῇ τι σκοπεῖν, δῆλον ὅτι ἐξαπατᾶται ὑπ' αὐτοῦ. Ἀληθῆ λέγεις.

In Theaeteto de uno hominis animo et corpore sermo est neque de alia re agit nisi de *hominis* observatione doctrinaque. At in Phaedone hominem cum universo (τοῖς οὖσιν) coniungit, hominis corpus cum corpore mundi (τὸ ὁρατόν), hominis animum cum animo mundi (τὸ ἀειδές), cf. 79 AB: Θῶμεν οὖν, ἔφη, δύο εἴδη τῶν ὄντων, τὸ μὲν ὁρατόν, τὸ δὲ ἀειδές; Θῶμεν, ἔφη... Ποτέρῳ οὖν ὁμοιότερον τῷ εἴδει φαῖμεν ἂν εἶναι καὶ ξυγγενέστερον τὸ σῶμα; Παντί, ἔφη, τοῦτό γε δῆλον, ὅτι τῷ ὁρατῷ... Τί δὲ περὶ ψυχῆς λέγομεν; ὁρατὸν ἢ ἀόρατον εἶναι; Οὐχ ὁρατόν. Ἀειδὲς ἄρα. Ναί. Ὁμοιότερον ἄρα ψυχὴ σώματος ἐστιν τῷ ἀειδεῖ, τὸ δὲ τῷ ὁρατῷ. Itaque corpus et animus non iam per se spectantur, sed cum rebus coniunguntur, quae extra hominem sunt, quemadmodum in Phaedro quoque et Republica; in iis autem dialogis, qui Republica posteriores sunt, Parmenidem Sophistamque dico, res humanae prorsus fere negleguntur et ad unum universum animus attenditur. Quae res per se iam veri dissimillimum reddit Theaetetum dialogum, qui humana tantum spectat, inter Rempublicam et Parmenidem esse compositum.

Restat, ut Theait. 154 B—155 C comparemus cum Phaed. 100 E—102 E. In Theaeteto Plato hanc difficultatem ponit: id, cui neque addatur neque adimatur quicquam neque augeri neque minui posse sumit et semper suam retinere magnitudinem, sed ei suspicioni hoc repugnare dicit et quod sex comparati cum quattuor maiores sunt, comparati cum duodecim minores, ita ut maiores et minores fiant neque aucti neque deminuti, et quod puero Theaeteto Socrates maior est, adulescente minor, ita ut Socrates modo maior modo minor fiat neque auctus neque diminutus. Haec quaestio in Theaeteto ponitur neque solvitur. At solvitur in Phaedone, in quo reicit Plato aliqua ex parte, quae in Theaeteto erat suspicatus. Dixerat enim in Theaeteto nil augeri neque minui cui nil addatur aut adimatur, i. e. hoc unum augeri minuique, cui additur aut adimitur aliquid. At in Phaedone illas additiones et ademptiones valere iubet, non enim maius quid fieri quia ei addatur aliquid, sed quia ideae magni particeps fiat neque minus fieri aliquid, quia adimitur ei aliquid, sed quia ideae

Digitized by Google

parvi particeps fiat. Vid. Phaed. 101 BC *Τί δέ; ἑνὶ ἑνὸς προστεθέντος τὴν προσθέσιν αἰτίαν εἶναι τοῦ δύο γενέσθαι ἢ διασχισθέντος τὴν σχίσιν οὐκ εὐλαβοῖο ἂν λέγειν; καὶ μέγα ἂν βοῴης ὅτι οὐκ οἶσθα ἄλλως πως ἕκαστον γιγνόμενον ἢ μετασχὸν τῆς ἰδίας οὐσίας ἑκάστου οὗ ἂν μετασχῇ, καὶ ἐν τούτοις οὐκ ἔχεις ἄλλην τινὰ αἰτίαν τοῦ δύο γενέσθαι ἢ τὴν τῆς δύαδος μετάσχεσιν, ...τὰς δὲ σχίσεις ταύτας καὶ προσθέσεις καὶ τὰς ἄλλας τὰς τοιαύτας κομψείας ἐῴης ἂν χαίρειν παρεὶς ἀποκρίνασθαι τοῖς ἑαυτοῦ σοφωτέροις*, cf. 102 B—D. Hic igitur solvitur quaestio illa, quae in Theaeteto in medio relinquebatur. Nam ne illic quidem placebant Platoni *προσθέσεις* illae neque minus displicebat ei sententia illa nil maius fieri cui non addatur aliquid minusque rectam eam esse demonstrare conabatur talis illis et Socrate Theaeteto modo maiore modo minore. In Phaedone solutionem invenit. Si quis vero Phaedone Theaetetum posteriorem esse censet, ei hi loci molestissimi esse mihi videntur, nam quomodo quis probare valeat fieri posse ut prius quaestio solvatur, deinde tamquam integra ponatur, equidem non intellego.

Agenti mihi de Republica primo quaedam Raederi argumenta refellenda sunt.

1. In Theaeteto (158 C) demonstratur inde apparere verum sensus continere non posse, quoniam in somno quoque multa videamus, quae tum haud minus vera nobis videantur quam ea quae vigiles videamus: probari autem non posse cur illis haec veriora sint. Itaque qui unis sensibus utitur mente neglecta, non minus somnium quoddam somniare dicitur quam qui reipsa dormit. Quibuscum plane congruunt quae legimus Rep. V 476 C *τὸ ὀνειρώττειν ἆρα οὐ τόδε ἐστίν, ἐάν τε ἐν ὕπνῳ τις ἐάν τ' ἐγρηγορὼς τὸ ὅμοιον* (i. e. res pulchrae) *τῷ* (i. e. ideae pulchri) *μὴ ὅμοιον ἀλλ' αὐτὸ ἡγῆται εἶναι ᾧ ἔοικεν*; neque omnino intellego, quid Raederum adduxerit, ut argumentis nullis additis contenderet Platonem haec in Republica scribentem nondum perspexisse quae probe intellegeret qua aetate Theaetetum componebat.

2. Theaet. 181 CD sermo est de duobus movendi (*κινεῖσθαι*) generibus, altero si quid locum mutat (*κινεῖσθαι* artiore sensu adhibitum) altero si quid movetur loco non mutato (*ἀλλοιοῦ-*

Digitized by Google

σθαι). Itaque v. κινεῖσθαι sensu latiore adhibitum in duas partes dividitur, alteram κινεῖσθαι artiore sensu loci mutandi, alteram ἀλλοιοῦσθαι. Quocum congruit Rep. II 380 E, ubi de deorum mutationibus (ἀλλοιώσεων) agens utitur vv. ἀλλοιοῦνται τε καὶ κινεῖται (latiore sensu). Quamobrem quae Raederus scribit (p. 285): „Im Staate wurden dort, wo von den Verwandlungen der Götter geredet wird, die Worte „verändern" und „bewegen", wie es scheint, in ganz derselben Bedeutung gebraucht", recta esse pernego et iis quae addit „jedenfalls wird gar nicht angedeutet, wie das Verhältnis zwischen den beiden Begriffen aufzufassen ist", respondeo: haud mirum, quia legentes inde a Theaeteto relationem illam compertam habebant.

3. In Theaeteto demonstraverat dici non oportere ὀφθαλμοῖς ὁρᾶν, sed δι' ὀφθαλμῶν (183 C), cf. supra p. 181. Ergo quum in Rep. I 352 E legitur ἔσθ' ὅτῳ ἂν ἄλλῳ ἴδοις ἢ ὀφθαλμοῖς, suspicatur Raederus Rempublicam Theaeteto esse priorem, quoniam tum nondum discrimen illud observaret Plato, quod in Theaeteto indicat. Iniuria, nam nimia fuisset subtilitas in Republica, ubi discrimen illud nullius momenti est, scribere: ἔστι δι' ὅτου ἂν ἄλλου ἴδοις ἢ δι' ὀφθαλμῶν; accedit, quod in Phaedone, ubi accurate v. διὰ adhibetur (65 E διὰ τοῦ σώματος, 79 C διὰ τοῦ ὁρᾶν ἢ διὰ τοῦ ἀκούειν ἢ δι' ἄλλης τινος αἰσθήσεως, τοῦτο γάρ ἐστιν τὸ διὰ τοῦ σώματος, τὸ διὰ τῶν αἰσθήσεων σκοπεῖν τι κτἑ — haud mirum, quia accurata loquendi ratio illic magni erat momenti, vid supra p. 181 — tamen etiam legitur: Ἤδη οὖν πώποτε τι τῶν τοιούτων τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδες; Quocira illo ex loco nil certi effici potest.

4. Arguit Plato in Republica (V 476 E—478 D) homines τὸ ὄν non animo fingere (δοξάζειν) posse, sed tantummodo cogitare. Quocum pugnare putat Raederus quod Theait. 188 D—189 A probatur fieri posse ut τὸ ὄν quis animo fingat, his verbis:

ὁ ἄρα ἕν γέ τι ὁρῶν ὄν τι ὁρᾷ. Φαίνεται.
καὶ ὁ ἄρα τι ἀκούων ἕν τε τι ἀκούει καὶ ὂν ἀκούει . .
καὶ ὁ ἁπτόμενος δή του ἑνος τέ του ἅπτεται καὶ ὄντος, εἴπερ [ἑνός; Καὶ τοῦτο.
ὁ δὲ δὴ δοξάζων οὐχ ἕν τι δοξάζει; Ἀνάγκη.
ὁ δὲ ἕν τι δοξάζων οὐκ ὄν τι; Συγχωρῶ.
. . . οὐκ ἄρα οἷόν τε τὸ μὴ ὂν δοξάζειν . . . haec scribens: „Hier

Digitized by Google

wird dagegen dieselbe Betrachtung, die im Staate auf die Erkenntnis angewandt wurde, auf die Vorstellung übertragen, wodurch auch der Gegenstand der Vorstellung als seiend erwiesen wird" (l. l. p. 288).

Non tamen animadvertit vir doctissimus, vv. τὸ ὄν in Theaeteto alio sensu adhiberi atque in Republica. In Republica adhibentur sensu accurato τοῦ ὄντως ὄντος (Germ. = was ist), in Theaeteto alicuius quod est (Germ. = was da ist). Quod statim perspiciemus, si animadvertemus Platonem vv. τὸ ὄν etiam uti in hisce quae modo laudavimus ὄν τι ὁρᾷ, ὄν τι ἀκούει, ὄντος ἅπτεται Nam τὸ ὄντως ὄν videri audiri sentiri neque in Theaeteto neque in ullo dialogo componendo opinatus est Plato. Quo vocabulo igitur id quod revera est indicat in Theaeteto? rogas. Non vv. τὸ ὄν, sed οὐσίαν, vid. 185 C οὐσίαν καὶ τὸ μὴ εἶναι, cf. 186 A (bis) B C. Videmus igitur Platonem vv. τὸ ὄν in Theaeteto adhuc parum accurate uti; quod pergit facere in Phaedone (79 A δύο εἴδη τῶν ὄντων, τὸ μὲν ὁρατόν, τὸ δὲ ἀειδές) ubi iterum ὄν vocat id quod sensibus observari potest. Apertis verbis reicit hunc morem dicendi in Phaedro (247 D E), ubi haec legimus καθορᾷ δὲ ἐπιστήμην, οὐχ ἥ γένεσις πρόσεστιν, οὐδ' ἥ ἐστίν που ἑτέρᾳ ἐν ἑτέρῳ οὖσα ὧν ἡμεῖς νῦν ὄντων καλοῦμεν. Inde ab hoc tempore, cum respuit morem v. ὄν utendi ad res mortales indicandas, expectare possumus eum vv. τὸ ὄν nonnisi sensu accurato uti idque praestitit in Republica.

Quomodo igitur locus Reipublicae [1]) explicandus est, si cum Theaeteto eum comparamus? Sic, ut opinor, ut in Republica Theaetetus corrigatur. Nam in hoc probatum fuerat, absurdum esse dicere τὸ μὴ ὄν sive μηδὲν δοξάζειν, itaque opus esse τὸ ὄν δοξάζειν. Quam conclusionem corrigit Reip. libro V, ubi legimus, si μὴ ὂν δοξάζειν absurde dictum est, tamen non sequi ut τὸ ὂν quis opinetur, sed aliquid quod interest inter τὸ ὄν et τὸ μὴ ὄν.

---

1) Haec sunt verba (Rep. V 478 B): Ἆρ' οὖν τὸ μὴ ὂν δοξάζεί; ἢ ἀδύνατον καὶ δοξάσαι τὸ μὴ ὄν; ἐννόει δέ. οὐχ ὁ δοξάζων ἐπὶ τὶ φέρει τὴν δόξαν; ἢ οἷόν τε αὖ δοξάζειν μέν, δοξάζειν δὲ μηδέν; Ἀδύνατον. Ἀλλ' ἔν γέ τι δοξάζει ὁ δοξάζων; Ναί. Ἀλλὰ μὴν μὴ ὄν γε οὐχ ἕν τι ἀλλὰ μηδὲν ὀρθότατ' ἂν προσαγορεύοιτο. Πάνυ γε. Μὴ ὄντι μὴν ἄγνοιαν ἐξ ἀνάγκης ἀπέδομεν, ὄντι δὲ γνῶσιν. Ὀρθῶς, ἔφη. Οὐκ ἄρα ὂν οὐδὲ μὴ ὂν δοξάζει.

Digitized by Google

5. Ait etiam Raederus (l. l. p. 286) „Die scharfe Sonderung zwischen sinnlicher Wahrnehmung (αἰσθήσεις) und Vorstellung (δόξα), die im Theaitetos hervortritt, ist (in der Republik) noch nicht von Platon durchgeführt". At ego magis in Theaeteto utramque esse secretam quam in Republica pertinaciter nego. Vid. Theait. 161 E φαντασίας τε καὶ δόξας, 179 C περὶ δὲ τὸ πᾶρὸν ἑκάστῳ πάθος, ἐξ ὧν αἱ αἰσθήσεις καὶ αἱ κατὰ ταύτας δόξαι γίγνονται..., quibuscum plane congruunt quae leguntur Rep. VII 534 A.

Postremo indicare libet alio modo in Theaeteto Menoneque de geometrica disputari, alio in Republica. In Theaeteto et Menone geometricam doctrinam praestantissimam putari vidimus [1]). At in Republica veram doctrinam eam esse negatur, cf. VII 533 B: αἱ δὲ λοιπαί, ἃς τοῦ ὄντος τι ἔφαμεν ἐπιλαμβάνεσθαι, γεωμετρίας τε καὶ τὰς ταύτῃ ἑπομένας, ὁρῶμεν ὡς ὀνειρώττουσι περὶ τὸ ὄν.... 533 D ἃς ἐπιστήμας μὲν πόλλάκις προσείπομεν διὰ τὸ ἔθος, δέονται δὲ ὀνόματος ἄλλου, ἐναργεστέρου μὲν ἢ δόξης ἀμυδροτέρου δὲ ἢ ἐπιστήμης· deinde nomen iis dat διάνοιαν, sed v. ἐπιστήμη dialecticae reservat.

Ergo et Menone Phaedoneque Theaetetum esse priorem multis argumentis probavimus neque causam esse, cur cum Raedero statuamus Rempublicam eo esse posteriorem.

1) Supra p. 175.

Digitized by Google

VOCE ΘΩΡΗΞ QUID APUD HOMERUM SIGNIFICETUR.

SCRIPSIT

MATTHAEUS VALETON.

Reichelium, quo nemo plus contulit ad tollendos errores de armis Homericis diu pervulgatos, mors immatura abripuit antequam mente comprehendisset certam et perfectam opinionem de significatione vocis Homericae θώρηξ [1]). Post quem de ea re scripserunt multi, neque tamen adhuc communis extitit doctorum opinio. Qua propter accurate ponderatis quaecunque ultro citroque disputata sunt, quid efficere liceat ad eam ita statuendam ut satisfaciat probabili interpretationi omnium Iliadis et Odysseae locorum huc pertinentium denuo tentare libet [2]).

E nostratibus Leeuwenio cui omnes poëseos Homericae studiosi fatentur se debere plurimum doctrinae, hac in re assentiri non possum quod e locis quadraginta duobus quibus θώρηξ apud Homerum commemoratur, novem „postmodo inventos" censet; Achilli Diomedi Agamemnoni Patroclo Megeti Menesthio Asteropaeo Polydoro Agastropho Oenomao Phorcyni Othryoneo Antipho Asii aurigae eum in libris mss. nostris tributum tuetur, Ulixi Alexandro Lycaoni abiudicat; Menelao a Pandaro vulnerato abnegat, ab Heleno petito tribuit; Hectorem putat eo caruisse antequam Patroclum interficeret, tum sibi induisse illi ab Achille commodatum. Quod si quis opinatur diversitate auctorum explicari posse, monendum est viro cla-

1) Hom. Waffen² p. 93 sq.

2) Quae viginti fere annos abhinc in hac bibliotheca scripsi de thorace Homerico ita emendanda putavi ut prorsus nova extiterint.

Digitized by Google

rissimo persuasum esse omnes Iliadis partes si ab interpolationibus discedas, uni eidemque deberi poetae, itemque Odysseae.

Iam vero de singulis quantum opus erit, suo quoque loco videbimus.

Caput prius.

Pertractantur omnes Iliadis et Odysseae loci qui lucis aliquid afferant de indumento bellico quod apud Homerum θώρηξ audit.

§ 1. Fieri non posse ut voce θώρηξ apud Homerum semper significetur thorax aëneus.

Inveniuntur apud Homerum complures loci ubi vetamur credere voce θώρηξ significari thoracem aëneum. Multis heroïbus θώρηξ ubi tribuatur, hunc denegandum esse deinceps demonstrabimus.

§ 2. Diomedis a Pandaro vulnerati θώρηξ quae res fuerit.

Legimus E 98 sqq. Diomedem vulnerari sagitta Pandari. Ibi ne cogitemus de thorace facto ex aere solido quod èt pectus èt tergum tegat, causa obstat triplex. Nam Pandari sagitta simul cum humero θώρηξ tam a tergo quam a fronte perforatur, etenim Sthenelus sagittae cuspidem vulnerato a tergo protrahit (E 112); ea autem ictus vis qua praeter humerum aes duplex perfringatur prorsus incredibilis est. Tum sagitta protracta sanguis emicasse dicitur διὰ στρεπτοῖο χιτῶνος (E 113), quod cerni non poterat si tunica thorace tegeretur. Postremo Diomedes a Minerva offenditur (E 796 sqq.) scuti fascia allevata cruorem abstergens, quod recte Reichel [2]) et Robert [3]) vv. dd. negant eum facere potuisse aere solido indutum. Thoracem vero si deposuisset, non retinuisset scuti fasciam.

Evanescunt tamen hae difficultates si cum Aristarcho Diomedis thoracem ita aëneum fingis ut consertus fuerit ex anulis aëneis, qualis dicitur lorica serta; sic enim neque brachium

---

1) In libro cui titulus: „Commentationes Homericae" (1911) non novem verum quatuordecim huius generis locos damnavit vir clarissimus, quorum in editione Iliadis (1912/13) quinque Homero reddidit. Neque igitur desperandum est in editione sequenti etiam ceteros in dignitatem restitutum iri.

2) l. l. p. 72 sqq.

3) Studien zur Ilias p. 37.

Digitized by Google

tollere prohibebatur heros, neque aes perfringendum erat sagittae et per anulos cernere licebat sanguinem emicantem.

Sed de lorica serta cogitare prohibemur quia legimus (E 99) vulnus inflictum esse per θώρηκος γύαλον. Nam Idomeneus Oenomai, Aiax Phorcynis narratur ῥῆξαι θώρηκος γύαλον (N 507, P 314); Menelai θώρηκος γύαλον legitur Heleni reppulisse sagittam (N 586 sq.), Megetis θώρηξ γυάλοισιν ἀρηρώς Dolopis arcuisse hastam (O 529 sq.), quarum rerum omnium nihil pertinere ad loricam sertam manifestum est. Cumque ceteroquin nullus locus apud Homerum inveniatur qui ullam omnino ansam det cogitandi de eiusmodi loricis, posthac voce lorica thoraces e lino vel corio factos significabimus.

Iam vero nostro loco nihil restat, nisi ut sumamus eandem rem quae vss. 98, 189, 282 voce θώρηξ significetur, vs. 113 χιτῶνα στρεπτόν sive tunicam linteam e filis tortis textam a poëta appellari, γυάλοισι munitam, id quod egregie indicari potuit voce ἀρηρώς (O 480).

§ 3. De laminis aëneis quae γύαλα apud Homerum audiunt.

Γύαλα haec fuisse laminas aëneas docent loci supra laudati N 586 sq. O 529 sq., ubi hostilia tela eis repercuti videmus [1]). At perfringi tamen potuisse, fuisse igitur tenuiores, ostenditur èt loco nostro èt locis supra laudatis N 507 P 314.

Non contextas fuisse eas laminas sed intervallis disiunctas, ostendere videtur imago militis depicti in vase antiquissimo Tyrinthio [2]). Hoc etiam ex Homero constat eas non solum pectus texisse; nam Diomedi transfigitur simul lamina et humerus dexter (E 98 sq.) Oenomao et Phorcyni simul lamina et venter (N 507 sq. P 314). At ut θώρηξ tantum a fronte eas affixas habuerit èt ipsa res fert èt inde sequitur quod Pandari sagitta e Diomedis humero a tergo eminuit. Hoc enim, si lamina adversa perforata praeter humerum aversa quoque perforanda fuit, rursus videtur nimis magnum.

---

1) De his laminis ita Reichel l. l. p. 94: Die merkwürdigen goldenen Brustplatten, mit denen einige der Königsleichen ausgestattet waren dürften etwa direct hieher gezogen werden .... Denken wir uns diese Platten, die natürlich Grabgold sind, zum Todtenapparat gehören, in Bronce hergestellt und auf den Chiton genäht, so haben wir damit eine Art vor-Ionischen Panzers vor Augen.

2) Schliemann, Tyrins p. 17.

Digitized by Google

§ 4. De tunicarum bellicarum duplici genere. Utri tribuendus sit Agamemnonis θώρηξ ab Iphidamante petiti, utri Menelai a Pandaro vulnerati, utri Oenomai et Phorcynis. Cur hi non sint thoraces aënei.

Diomedis tunicam bellicam voce θώρηξ apellari non mirum est si fuit lorica lintea. Nam Homeri aetate homines non tunicis laneis sed linteis usos esse compertum est; itaque lorica lintea a tunica vulgari non discrepabat nisi forma et fortasse textura densiore; neque enim ex Homero apparet *omnes* loricas linteas, neque *nullas* tunicas vulgares textas esse filis tortis. Quid, eius aetate etiam loricas e corio factas θώρηκας audisse credibile est; quamquam huius rei documenta desunt, nullus enim θώρηξ exceptis èt Diomedis èt Aiacis Oilei ac Amphii Percosii quorum uterque λινοθώρηξ vocatur (B 529 B 830), qua e materie factus sit nominatim declaratur.

Praeterea fieri potest ut Diomodis θώρηξ ne lorica quidem fuerit. Θώρηξ enim apud Homerum non prorsus idem valet ac latine thorax. Nam nomine loricarum, quod thoracum genus est, vix quisquam eiusmodi tunicas bellicas appellaverit, quae satis longae sint ut quemadmodum tunicae domesticae ventrem ilia femora tegant [1]). Ex Homero ipso autem ostendere licet tam huius generis tunicas bellicas quam loricas voce θώρηξ significatas esse. Itaque, id quod obiter monemus, etiam tunicae longiores e corio factae si Homeri aetate extiterunt, forsitan ab eo eodem modo nuncupatae sint. Utro autem tunicarum lintearum genere Diomedes usus sit non apparet.

Agamemnonis θώρηξ cuius mentio fit Λ 234 sq. perbrevis fuerit necesse est, ne pertinens quidem ad corpus medium. Nam κατὰ ζώνην i. e. corpore medio Iphidamas eum hasta tetigisse narratur θώρηκος ἔνερθε. Convenit vis antiquissima vocis θώρηξ quae primitus significavit pectus, hinc pectoris tegimentum [2]). Sed poëtam cogitasse thoracem aëneum propterea vetamur credere quod thoraces aënei, quamquam ne hi quidem apud Graecos ventrem et femora tegebant, tam breves atque

1) Tamen tunicam domesticam etiam multo longiorem fuisse quam id genus tunicam bellicam, per se intellegitur.

2) Apte vLeeuwen (Commentation. Hom. p. 164 ann. 9): „cf. Latina *arma* et *armari*, Servius ad Verg.: propria arma sunt quae armos tegunt, hoc est scutum. Similis est vocis ζώνη et vocum hodiernarum *taille, lijf* usus duplex".

Digitized by Google

Menelai θώρηξ nunquam reperti sunt aut eorum mentio est facta. Agamemnonis igitur θώρηξ pro lorica habendus est; constrictum eum fuisse balteo apparet, Iphidamas enim infra loricam medio corpore Agamemnonem percutiens οὐκ ἔτορε ζωστῆρα παναίολον (vs. 236).

Ab altera parte id quod supra vidimus, Oenomai itemque Phorcynis θώρηξ ventrem texit, alterius enim Idomeneus, alterius Aiax Telamonius 'βάλε γαστέρα μέσην, 'ῥῆξε δὲ θώρηκος γύαλον διὰ δ'· ἔντερα χαλκὸν ἤφυσε (N 506b sqq. P 313b sqq.) Habemus igitur hic genus longius. Nam et propter ipsam longiorem formam et propter γύαλα, de thoracibus aëneis cogitari nequit.

Etiam θώρηξ Menelai ubi a Pandaro vulneratur videtur fuisse huius generis. Nam cum ut fratris sic eius tangatur balteus (Δ 134), non θώρηκος ἔνερθε sed διὰ θώρηκος pergit telum hositile (vs. 136) atque perfodit mitram (vs. 137) cum subligaculo huic affixo (vs. 187); θώρηξ igitur ventrem tegebat. Ob quam eandem causam rursus hic de thorace aëneo sermo esse non potest. Quo accedunt alia de quibus mox agemus.

Ceteris locis ubi apud Homerum θώρηξ redit, de forma nihil certi apparet; quapropter eum in posterum nihil curantes discrimen quod loricis intercedat cum ceteris tunicis bellicis, nomine generali appellabimus ubicunque patebit nolle poetam thoracem aëneum.

§ 5. Varias esse causas, cur θώρηξ Menelai a Pandaro vulnerati habendus non sit pro thorace aëneo.

Menelaum Pandari sagitta ictum poëta maxime mitram servasse ait (Δ 137 sq.) et ipse rex vulneratus servasse se inquit (vs. 186 sq.) balteum subligaculum mitram, θώρηξ vero èt ibi siletur èt rursus ubi Machaon ad vulnus inspiciendum solvit ζωστῆρα παναίολον ἠδ' ὑπένερθε ζῶμά τε καὶ μίτρην τὴν χαλκῆες 'κάμον ἄνδρες (vs. 215 sq.). Cingulum aëneum, mitram volo, ad corpus defendendum plus valere quam laminas tunicae bellicae, nihil mirum, plus quam thoracem aëneum permirum; solvere vero thoracem aëneum cuius duae partes loris conexae essent, eiusmodi res erat quam is qui narraret balteum subligaculum mitram solvi non erat omissurus; sed nihil expeditius quam allevare tunicam, idque poëtam ne longior esset omisisse, ut saepissime

Digitized by Google

apud Homerum omittuntur quae per se perspicua sunt, nōn est quod moremur.

Praeterea Menelai θώρηξ a fronte conexus esse videtur ita ut altera eius ora alteram tegeret, quemadmodum fit in multis vestimentis hodiernis. Legimus enim Minervam eo telum direxisse ὅθι ζωστῆρες ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ δίπλοος ἦντετο θώρηξ (Δ 132 sq.) et sanguine respersa esse vulnerati femora tibias talos (vs. 146b sq.), quod fieri non potuit nisi vulnus adversum hic haberemus. Patet autem alienissimam esse hanc rationem ad thoraces aëneos, quippe qui commissi sint e parte antica et altera postica ab utroque latere consertis. Porro tunicam quae a fronte conexa esset, quoquo modo hoc se habebat, id enim nescimus, si minus sufficeret allevare, quem ad modum modo sumsimus, solvere facillimum erat ita ut ne ea quidem res digna esset memoratu [1]).

Postremo quod Menelaus accinctus erat mitra i. e. cingulo aëneo pedem fere in fronte lato [2]), eo ipso absonum erat insuper eum gerere thoracem aëneum [3]).

Itaque etiamsi omittis quod Menelai θώρηξ longior erat quam pro thorace aëneo, id quod supra demonstravimus, nihil dubii de eius armatura relinquitur.

---

1) vLeeuwen eiciens vss. 132 et 136 (καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἠρήρειστο), in comm. crit. haec addit: „— δίπλοος ἦντετο θώρηξ] duplex thorax i. e. laminae duae altera alteri superimpositae, retinebat sagittam (cf. Λ 237). Sed aut spuria haec aut corrupta. Nam thorax infra (vs. 186 sq. et 213—216) non commemoratur; quo indutus si fingitur Menelaus, quae de eius vulnere narrantur intellegi nequeunt. Fortasse pro θώρηξ legendum est χαλκός (item vs. par.) et aes cinguli est intellegendum". De solo thorace aëneo cogitat vir clarissimus. Inde difficultates, quae evanescunt simulac tunica bellica indutum Menelaum fingis. Ab altera parte, qui fuerit usus baltei nisi tunicam constringeret intellegi nequit, nam ad subligaculum retinendum suffecisse mitram perspicuum est. An tacuit poëta sub thorace tunica indutum esse Menelaum? Omitto, id quod in exordio huius scriptionis monui, quod tamen alio loco (N 586 sq.) quem vLeeuwen non oppugnat, Menelai θώρηξ commemoratur. Quod equidem argumentari nolim, cum mihi minime constet utrumque loci auctorem eundem esse.

2) „Quae in sepulcris vetustis repertae sunt mitrae pedem fere in fronte latae sunt, ita decrescentes ut in tergo nonnisi quartam huius mensurae partem aequent". vLeeuwen in Comment. Hom. p. 164 in ann. 5.

3) cf. Reichel l. l. p. 93: „niemals werde ich glauben, dass man jemals Mitre und Plattenharnisch über einander getragen hat".

Digitized by Google

§ 6. Polydori θώρηξ quo modo intellegendus sit.

Quibus verbis describitur locus ubi Menelai θώρηξ sagitta Pandari percutitur, eisdem ubi Polydori Achillis hasta, his volo (Τ 414 sq.) ὅθι ζωστῆρος ὀχῆες χρύσειοι σύνεχον καὶ δίπλοος ἦντετο θώρηξ. Verum tamen Achilles Polydorum παραΐσσοντα a tergo vulnerat. Ergone et baltei et tunicae etiam a tergo conserebantur? [1]) An Polydorus festinans praepostere tunicam et balteum sibi induerat? Satius erit credere poëtam cui hoc ἐπεισόδιον debemus, versus Τ 414 sq. inconsulte deprompsisse e loco consono [2]). Noli igitur rogare de Polydori armatura quid sibi proposuerit!

§ 7. Cur θώρηξ Ulixis pro tunica bellica habenda sit.

Secundum Diomedem a Pandaro vulneratum, ceterosque heroes quorum θώρηξ munitus γυάλοισι dicitur [3]) — ut etiam commemorantur θώρηκες κρατιγύαλοι i. e. tunicae firmis laminis instructae (Τ 361) — neque non Menelaum ab eodem Pandaro sagitta ictum, fratremque hasta petitum ab Iphidamante, Ulixes quoque inter eos est quorum θώρηξ pro tunica bellica habendus esse videatur. Nam a Soco Troiano διὰ θώρηκος vulneratus (Λ 435 sqq.), ubi hastam hostilem e vulnere removet θώρηξ siletur; sic enim res describitur: ὣς Ϝειπὼν Σώκοιο δαΐφρονος ὄβριμον ἔγχος ἔξω τε χροὸς εἶλκε καὶ ἀσπίδος ὁμφαλοέσσης, αἷμα δέ οἱ σπασθείσης ἀνέσσυτο (vs. 457 sq.). Propter eandem causam ac statuimus cum de Menelao ageremus, sileri non potuit thorax aëneus, tunica potuit [4]).

§ 8. Paridi cum Menelao, Hectori cum Aiace certamine singulari pugnantibus, non esse cur θώρηξ denegetur; at cogitandas esse tunicas bellicas.

Nunc considerandi sunt loci Γ 356 sqq. Η 248b sqq. quo altero Menelaus Alexandro, altero Aiax Telamonius Hectori in certamine singulari scutum hasta percutere narratur, atque sic poëta pergit: διὰ μὲν ἀσπίδος ἦλθε φαεινῆς ὄβριμον ἔγχος καὶ διὰ θώρηκος πολυδαιδάλου ἠρήρειστο, ἀντικρὺ δὲ παραὶ λα-

1) Ita A. Lang, Hom. and his age p. 370, quem sequitur Finsler, Hom. I² p. 186.

2) vLeeuwen de vs. 914 sq. lectorem conferre iubet comm. ad Δ 133; neque tamen eos versus delet.

3) cf. supra § 2.

4) vLeeuwen Λ 436 eicit, in comm. crit. haec habet: „Delevit Reichel, postmodo additum apparet coll. 457 cf. Γ 332 sq." Rursus haec nullam vim habent in eum qui Ulixem sibi proponit indutum tunica bellica.

Digitized by Google

πάρην διάμησε χιτῶνα ἔγχος, ὃ δ' ἐκλίνθη καὶ ἀλεύατο κῆρα μέλαιναν.

Iniuria Reichel (l.l. p. 66 sq.) quique eum secuti sunt, arbitrantur poëtam cum dicat: ὃ δ' ἐκλίνθη καὶ ἀλεύατο κῆρα μέλαιναν, voluisse eo quod se inclinarent evasisse mortem Alexandrum et Hectorem. Hoc simulac ac θώρηξ perfossus sit, sive sit thorax aëneus sive sit tunica bellica, fieri iam non posse negabit nemo. Verum omnia alia poëta significat. Quandoquidem enim hasta παρὰ λαπάρην διάμησε χιτῶνα, *praetervolavit* corpus hostis petiti sive hic se inclinavit sive minus, quamvis eum se ultro etiam nolentem inclinavisse quisque intellegat. Itaque verba καὶ ἀλεύατο κῆρα μέλαιναν reddenda sunt: nimirum (non *ideoque*) evasit mortem [1]).

Sed prorsus incredibile est hastam post scutum etiam thoracem aëneum perrumpere. Neque quidquam prohibet versus Γ 359 H 253 ita accipere ut iis illustrentur versus proxime superiores idemque significetur vocibus θώρηξ et χιτών, quemadmodum E 99 sq. et 113.

§ 9. Thoracem aëneum telis vulgo non perrumpi.

Ceterum etiamsi nullum scutum moretur telum hostile, tamen perraro fore ut perfringat thoracem aeneum, iure suspicaberis. Itaque etiam ubi legimus (B 544) milites pugnantes contendere θώρηκας ῥῆξαι δηίων ἀμφὶ στήθεσσι potius cogitandum erit de tunicis bellicis.

§ 10. Quid sit θώρηξ, χάλκεος.

De locis autem ubi vox θώρηξ apud Homerum ita accipienda sit, restant duo paralleli. Nam ubi Othryoneo, itemque ubi Asiae aurigae anonymo venter vulneratur, addit poëta: οὐδ' ἤρκεσε θώρηξ χάλκεος ὃν Φόρεεσκε (N 371[b] sq., 397[b] sq.). Quod cum ad thoracem aëneum parum conveniat, nihil sane obstat quominus vertamus „χάλκεος θώρηξ": „tunica aere conspicua" i. e. „munita laminis aëneis", quemadmodum χρύσεα ἥνια non sunt habenae ex auro factae sed auro ornatae, itemque ἀργύρεος τελάμων (Λ 38 Σ 480) ἀορτῆρες χρύσεοι (Λ 31), alia eiusmodi.

1) Ad utrumque versum Γ 358 H 252 a se damnatum vLeeuwen in comm. crit. haec: „Del. Reich.; cf. Γ 332." De versu hoc vide infra § 11.

2) Supra § 2, § 4.

Digitized by Google

§ 11. Compluribus locis θώρηξ utrum sit thorax aëneus an tunica bellica non apparere.

Ceteris locis ubi θώρηξ redit, neque cogimur neque vetamur eum pro thorace aëneo habere.

§ 12. Θώρηξ nude commemoratus.

Sine pluribus commemoratur θώρηξ Lycaonis (Γ 332 sq.) [1]), sed hunc quia idem est quem gerit Alexander in certamine singulari cum Menelao pugnans, excipere oportet. At nude praeterea commemoratur Alexandri (Z 232) [2]), Agastrophi (Λ 373); θωρηκταί vocantur Lycii (M 317) Troiani (O 689 729 Φ 277) Argivi (Φ 429); laudantur θώρηκες γανάοντες (N 265) νεόσμηκτοι (N 342); appellantur milites αἰολοθώρηκες (Δ 489 Π 173), χαλκεοθώρηκες (Δ 448 Θ 62) [3]), quos e superioribus sequitur ut nullo modo thoracibus aëneis accinctos fuisse necesse sit.

§ 13. Achillis θώρηξ itemque Diomedis a Vulcano confectus.

At Achillis arma quae Patroclo commodavit (Π 130 sq.) inter quae erat θώρηξ, deorum dona dicuntur (P 194 sqq. Σ 82 sqq.), quae igitur deus aerarius fabricatus erat; et ab eodem

1) vLeeuwen hos versus eiciens in comm. crit. scribit: „332 sq. et 358. His resectis inter se respondent, ut assolet, πρῶτα μέν .... αὐτὰρ ἔπειτα". At eis retentis non minus apte inter se respondent πρῶτα μέν .... δεύτερον αὖ. „Lori cas plerisque heroïbus poëta non tribuit". Unde id collegerit vir clarissimus, nescio. „Quod autem notatu dignum est, in textu auctiore vs. 339 Menelai commemorantur arma cetera, de thorace tacetur". Pro versu 339 qualis nunc editur, in pap. Hib. 19 haec sunt: [Μεν] ἕλαος ἄρμία [τεύχε' ἔδυνεν] ἀσπίδα κα[ὶ πήληκ]α φαεινὴ[ν καὶ δύο δοῦρε] καὶ καλὰ[σ κνη]μῖδας ἐπισφυρίαισ ἀραρυίας. At haec spuria sunt, neque igitur ullius momenti ad intellegendam mentem poëtae. Soliditas autem interpolatoris luculenter prodit cum Menelaum ocreas sibi induentem facit, quasi rex aut sine his in aciem venisset (B 544), aut eas posuisset cum indutiae fierent et praepararetur ipsius et Alexandri certamen singulare (Γ 111 sqq.). Non minus praepostere poëta egisset si Menelaum tunicam sibi induentem finxisset; de qua re facete Reichel (l.l. p. 66 in ann.) „Den schweren Schild und die grosze Lanze vielleicht auch den Helm liesz man sich in dem Kampfpausen auf dem Schlachtfelde abnehmen, aber auch einen Panzer jedesmal an- und ausziehen, hiesze doch die Gemütlichkeit zu weit treiben". Denique quod negat vLeeuwen loco parallelo (Λ 436) eundem versum propter versum vicinum 457 ferri posse, cf. de ea re supra § 7 in ann. 8.

2) Delet rursus vLeeuwen, adscribit autem in comm. crit.: „Imitatorem prodit molesta iunctura clipei et arcus". At hic de proelio non agitur, sed de armis tergendis.

3) vLeeuwen in comm. crit. ad hos locos: „448 sq. spurii, item Θ 62 sq.; nam ἕίνοι = ἀσπίδες (cf. Π 626). Adi., χαλκεοθώρηξ nonnisi his locis legitur; pro ἔπληντο exspectabatur ἐπλήατο." Iustam causam damnandi in his non video.

Digitized by Google

narratur confectus esse θώρηξ Achilli a matre promissus (Σ 460, 610 T 371) itemque θώρηξ Diomedis (Θ 195) [1]). Tamen hi dummodo aere muniti fingantur, potuerunt esse tunicae bellicae. Nam èt Vulcanus ipse scuti fasciam quoque Achilli confecit (Σ 480) èt ab altera parte Tychius coriarius Aiacis scutum aere constratum (H 222 sq.).

§ 14. Θώρηξ Agamemnonis qui describitur Λ 24—29, θώρηξ Asteropaei.

Neque Agamemnonis θώρηξ qui describitur Λ 24—29, pro laminis aëneis ornatus striis vitri caerulei auri stanni, neque Asteropaei qui χάλκεος dicitur et stanno marginatus — ὦ περὶ χεῦμα φαεινοῦ κασσιτέροιο ἀμφιδεδίνηται (Ψ 561) — ullo iure utique thorax aëneus fuisse contenditur [2]).

§ 15. Hectoris θώρηξ ab Idomeneo percussus, Diomedis ab Aiace Telamonio.

Etiam ubi Hector ab Idomeneo feritur κατὰ στῆθος παρὰ μᾶζον (P 605 sq.) arcet vero vim θώρηξ contra quem hasta frangitur, tum ubi Diomedem ἔνδοθι — i. e. scuto hasta Aiacis transfixo — θώρηξ servasse narratur (Ψ 819) tam laminas aëneas tunicae bellicae quam thoracem aëneum cogitare licet [3]). Etenim alio loco (N 586 sq.). Idomenei θώρηκος γύαλον Heleni sagittam repellere vidimus.

§ 16. Θώρηξ Patrocli ab Hectore interfecti.

Unus locus restat, de quo paulo fusius agendum est. Legimus Π 791 Patroclo Apollinis palma tergum humerosque percussa esse ita ut vertigine corriperetur. Deinde sequitur (vs. 809) λῦσε δέ Ϝοι θώρηκα Ϝάναξ Διὸς υἱὸς Ἀπόλλων. Hic Reichel (l.l. p. 78 sq.): „Mitten im Siegessturm wird Patroklos aufgehalten, indem Apollon ungesehen hinter ihn tritt und ihn mit der Hand in den Nacken schlägt. Sein Helm fliegt zur Erde, die mächtige Lanze birst ihm in der Hand, der Schild stürzt nieder .... das alles ist die Wirkung des einen göttlichen Schlages. Aber die Be-

---

1) Θώρηξ Dromedis a Pandaro vulnerati pro tunica bellica nobis habendus erat (cf. supra § 2). Sed non constat locos E 98 sqq. Θ 195 eidem auctori tribuendos esse (cf. supra § 5 ann. 1 s. f.)

2) Potissimum hic cogitaverim de loricis e corio factis.

3) Thorace aëneo non indutum esse Agamemnonem ubi ab Iphidamante feriatur (Λ 234), vidimus supra § 4. At vide rursus § 5 ann. 1 s. f.

Digitized by Google

schreibung dieser groszen Wirkung endet mit einer Pedanterie.... der Panzer zerspringt.... nicht etwa auch, sondern Apollo löst ihn, er öffnet die Schnallen und Schlieszen, und alles was ihn zusammenhält bis die beiden Platten abfallen, noch dazu ehe das Wehrgehänge fort ist, das über sie hinläuft. So verdirbt dieser matte, auch nach seinen Füllworten kümmerliche, Schluszvers das gewaltig aufgebaute Bild."

At cur vir doctus τὸ „ἔλυσε" aliter explicat atque τὸ „βάλλε" vs. 793? Verba ἀπὸ μὲν κυνέην βάλλε Φοῖβος Ἀπόλλων ita vertit „sein Helm *fliegt* zur Erde" optimo iure opinatus ipso dei colapho galeam deici. Sed aequo iure censeas eodem colapho fieri ut θώρηξ solvatur, i. e. dirumpatur ita ut patefiat atque aut humi cadat — id quod aliter non potuit si aëneus erat — aut si tunica, lacerata corpori adhaereat inutilis.

§ 17. De locis ubi θώρηξ ita siletur ut cogitari possit de tunica bellica non de thorace aëneo.

Porro non desunt apud Homerum loci, ubi θώρηξ ita siletur ut ferri possit si tunicam bellicam, non vero si thoracem aëneum sileri putes.

Ut Ξ 428 sqq. ubi Hectorem cui pectoris os ἄγχι δείρης Telamonius Aiax lapide percusserat (vs. 412) anhelantem et semianimen e pugna comites auferunt aqua conspergunt, θώρηξ ante omnia solveretur necesse erat, quod de thorace aëneo commemorandum fuisse supra ostendimus, de tunica bellica memoratu vix dignum [1]).

Tum quibus locis vulnerari narrantur tergum [2]) latus [3]) pectus [4]), quae thorax aëneus tegit, laminae tunicae bellicae aut non aut non satis defendunt, ille negligi non poterat, quippe quem credo perraro accidat ut hasta quis perrumpat.

Etiam ubi dicitur Sarpedon ictus esse ἔνθ' ἄρα τε φρένες εἴρχαται ἀμφ' ἄδινον κῆρ (Π 481) vel Schedius Phocensis ὑπὸ κληῖδα μέσην (P 309), id nobis proponitur quod satis mirum erat eos pati qui armati essent thorace aëneo.

---

1) cf. supra § 5.
2) Ε 40, 56 Θ 258 Λ 447 Ν 546 sqq. Ο 541 sq. Υ 402, 488 sq.
3) Ξ 447, 517 Π 818.
4) Δ 480, 528 Θ 121, 313 Λ 144, 321 Ο 420, 523, 577, 650, χ 82.

Digitized by Google

§ 18. De aliis locis ubi propter res narratas non credibile sit, poëtam sibi milites de quibus agat accinctos proposuisse thoracibus aëneis, fieri possit ut sibi proposuerit tunica bellica indutos.

Praeterea vero alii loci complures sunt, ubi res narratae obstent quominus credamus poëtam bellatores de quibus agat thoracibus aëneis defensos fingere, non vetent sumere poëtam cogitare eos instructos tunicis bellicis aere munitis.

Sed referendos esse huc omnes milites armatos scuto magno totum corpus abinde mento usque ad tibias tegenti [1]), quo quemquam usum esse negant Leaf [2]) Reichel [3]) Robert [4]) alii indutum thorace aëneo, nolim pro certo constituere, nam cum nemo nesciat ita iudicandum esse de temporibus recentioribus, veri simile quidem est neque tamen necessario sequitur ut eodem modo se habuerit vetustior aetas. Ubi vero militis latus aut tergum inconsulto aliquo motu iuxta scutum comparens vulneri obnoxium fieri narratur [5]), talem militem, id quod sequitur ex eis quae modo demonstravimus, vix licet fingere illo indutum, at licet tunica bellica.

Idem autem statuendum est de deo belli, ubi a Diomede vulneratur *νείατον εἰς κενεῶνα ὅθ' ἐζωννύσκετο μίτρῃ* (E 857). Neque enim simul thoracem aëneum et mitram geri supra monuimus ubi de Menelao egimus vulnerato sagitta Pandari [6]), tunicam bellicam vero una cum mitra geri eodem vidimus loco; quodque non commemoratur balteus quo constringi tunicam

---

1) *σάκοσ ἦυτε πύργος* (H 219 Λ 485 P 128) *ἀσπὶς ποδηνέκης* (O 645 sq.) *ἀμφιβρότη* (B 389 Λ 32 M 402 T 281) *τερμιόεσσα* (Π 803), quale scutum pendet e fascia collo circumdata et regitur pertica intus affixa; quo tectus *ὑπασπίδια* procedit bellator (N 158, 807 Π 609), cui *ἐγχρίμπτεται* (H 272 N 146); quod milites pugnantes *δηίουσι ἀλλήλων ἀμφὶ στήθεσσι* (E 452 M 425); quod *ἀμφ' ὤμοισι* habent (Λ 527), quo tegunt humeros (Π 360) et se involvunt (P 492, Ξ 479); quo qui utitur ambas manus ad hastam praegravem (*ἔγχος ἑνδεκάπηχυ*) adhibere potest (Z 319 Θ 494). Eiusmodi *σάκος* vel *ἀσπίς* non modo figuram signi numeralis 8 vel cylindri dimidiati retulisse videtur sed nonnumquam clipei („of, say four feet and a half in diameter" Lang l. l. p. 111), qualem exhibet èt pars altera vasis cuiusdam Mycenaei quod appellari solet „vas bellatorum" èt „vas Aristhonoti" quod dicitur (cf. Reichel l.l. p. 46 sq. Lang l.l. p. 124 sqq. p. 133). Achillis *σάκος μέγα τε στιβαρόν τε* haud dubie fuit huius generis clipeus (cf. Σ 478 sqq.). Clipeos qualibus utebatur recentior aetas instructos manubriis et loris ad brachium laevum inserendum veri simile est Homerum non cognovisse. (Lang l.l. p. 109 sqq.)

2) Classical Review IX p. 55. 3) l.l. p. 63 sqq. 4) p. 27 sqq.

5) Δ 468 sq. M 428. Π 808. 6) cf. supra § 5.

Digitized by Google

bellicam èt ibi apparebat èt ubi Iphidamas Agamemnonem hasta ferit θώρηκος ἔνερθε, οὐδ' ἔτορε ζώστῆρα παναίολον [1]), inde non sequitur ut poëta noluerit Martem tunica bellica indutum fingi. Nam mitra in fronte ea erat latitudine [2]), ut haud dubie *infra* balteum per eam ilia attingi possent.

§ 19. Voce χιτών apud Homerum nusquam significari videri thoracem aëneum.

Tum quamvis milites cum χαλκοχίτωνες appellentur, quo nomine universi et Graeci significantur et Troiani [3]), rem si per se spectes tam fingi possint instructi thoracibus aëneis quam tunicis aere munitis [4]), tamen ubi singulis proeliantibus tribuatur χιτών, id quod undecim apud Homerum fit locis, nusquam de thorace aëneo cogitandum esse demonstrabimus. Ex his locis supra iam eos pertractavimus, ubi Alexandri χιτών [5]) ubi Hectoris [6]) ubi Diomedis [7]) commemorabatur; de ceteris nunc agemus.

Alcithoi χάλκεος χιτών ubi transfodi narratur Idomenei hasta (N 439 sq.), nihil obstare quin habeatur pro tunica aere munita [8]), sed thoracem aëneum vix credibile esse hasta perfringi vidimus [9]).

Tum ubi Nestorem et Machaonem poëta narrat venti aflatu ἵδρῳ' ἀποψύχεσθαι χιτώνων (Λ 621), non significat scilicet his verbis eos refrigerare thoraces aëneos, hos vero si voluisset habere praeter tunicas, poni vel solvi non omisisset [10]).

Porro quod Agamemnon dicitur cupere Ἕκτόρεον χιτῶνα περὶ στήθεσφι δαΐξαι (B 416), Hector ipse Patroclo interfecto insultans clamare narratur eum iussisse Achillem sibi αἱματόεντα χιτῶνα περὶ στήθεσφι δαΐξαι (Π 841), ad thoracem aëneum rursus vix convenit; quem si tamen significare poëta voluit voce χιτών, Hectorem fecit gerentem in corpore nudo, quod absurdum est. Neque aliter res se habet ubi legimus Agamem-

1) Λ 234 sqq. cf. supra § 4. 2) cf. supra § 5.

3) Troiani nonnisi E 180, P 485, Graeci in Iliade undevicies in Odyssea bis. Hanc differentiam inde ortam esse suspicor, quod in priscis carminibus quae Iliadi et Odysseae pro fontibus essent, Graeci soli χαλκοχίτωνες audirent.

4) Vocem χαλκοχίτων etiam recte „aere munitus" reddi luculenter apparet comparatis: ἀμιτροχίτων φοινικοπάρῃος ψαλιδόστομος τεράτωπος ἱπποκέλευθος ἱππόμαχος. Praeterea cf. supra § 9.

5) Γ 359. 6) H 253. 7) E 113. 8) cf. supra § 9.

9) cf. supra § 9, § 16. 10 cf. supra § 5.

Digitized by Google

nonem interfectos reliquisse Bienorem et Oileum *στήθεσι παμφαίνοντας ἐπεὶ περίδυσε χιτῶνας* (Λ 100).

Ubi autem Achilles in pugna apud Scamandrum commissa iuvenibus Troianis quos Patrocli manibus immolaturus erat, manus ligat (Φ 30 sq.) *ἐὺ τρητοῖσιν ἱμᾶσι τοὺς αὐτοὶ Φόρεσν ἐπὶ στρεπτοῖσι χιτῶσιν*, ipsa voce *στρεπτός* indicatur de thoracibus aëneis sermonem non esse.

Restant duo loci, ubi ne de loricis quidem cogitare liceat.

Nam ubi Minerva narratur (E 733 sqq.) posita veste solita, ideoque nuda, sumsisse *χιτῶνα Διὸς νεφεληγερέταο*, non minus absurdum est voce *χιτών* significari loricam quam thoracem aëneam quoniam neque illa neque hic ventrem et femora tegit. Thorace aëneo praeterea absurdum erat nudum corpus indui.

Atque ubi Ulixes mendici partes agens Eumaeo narrat se frigida hieme cum aliis in insidiis collocatum esse (ξ 468 sqq.) atque ita pergit (vs. 478 sqq.) *ἔνθ' ἄλλοι πάντες χλαίνας ἔχον ἦδε χιτῶνας ηὖδον δ' εὔκηλοι σάκεσιν τεθλυμένοι ὦμους, αὐτὰρ ἐγώ .... ἐπόμην σάκος οἷον ἔχων καὶ ζῶμα φαεινόν .... καὶ τότ' ἐγὼν Ὀδυσῆα προσηύδων ἔγγυς ἐόντα .... παρὰ μ' ἤπαφε δαίμων οἰοχίτων' ἐμέναι*, minime obscurum est poëtam idem vestimentum quod primo (vs. 482) appellasset *ζῶμα φαεινόν*, deinde (vs. 479) indicasse voce *χιτών* [1]). Itaque hic rursus neque de thorace aëneo neque de lorica cogitandum est, cum *ζῶμα* i. e. subligaculum eam ipsam corporis partem tegat quam thorax aëneus et lorica non attingunt.

§ 20. De locis ubi poëta milites finxit ne tunica quidem bellica indutos.

Quatuor locis milites de quibus agit poëta, ne tunica quidem bellica induti pugnantes proponuntur.

Nam ubi Ulixes et Diomedes e lectulis excitati, alter cum solo scuto (K 149) alter nonnisi pelle leonis tectus (K 177), ad principum consilium venerunt, mox castra

1) Rem satis miram sic expediendam puto: poetam cum in prisco carmine quod pro fonte ei esset, de tunica mentio non fieret, suis vero temporibus homines non subligaculis sed tunicis uterentur ergo quo *οἰοχίτωνα* dicerent si quis pallio careret, minus accurate ut ipsum hoc significaret eam adhibuisse vocem. Ceterum quod subligaculum dicitur *φαεινόν*, ita explicandum videtur ut voce *ζῶμα* hic significetur subligaculum *una cum mitra*, haec enim aënea erat „ἣν χαλκῆες' κάμον ἀνδρες" (Δ 187, 216).

Digitized by Google

hostium speculaturi alia arma nulla secum portant nisi ensem scutum galeam arcum (K 254 sqq.).

Ubi Teucer fratris hortatu arcum omisit, sumit scutum galeam hastam (O 478 sqq.), nec tamen censebis credo eum tunica bellica nedum thorace iam indutum fuisse quamdiu capite nudo sagittas mitteret.

Cumque Hector Aïaci ibi pectus ferire narratur ubi gladii et scuti fasciae conveniebant (Ξ 403 sqq.), non addidisset poëta τώ τοι ἐρύσάσθην τέρενα χρόα (vs. 406) si subesse voluisset tunicam nedum thoracem.

Postremo ubi Agamemnon hortatus milites ut arma currum equos ad pugnam quisque expediret, haec addit (B 388 sqq.) Ἱδρώσει μέν τευ τελαμὼν ἀμφὶ στήθεσφι ἀσπίδος ἀμφιβρότης περὶ δ' ἔγχεϊ χεῖρα καμεῖται, Ἱδρώσει δέ τε ἵππος ἐΰξοον ἅρμα τιταίνων, omittit tunicas, quae tamen si gererentur priusquam scuta sudore manarent necesse erat, cum ab altera parte iis qui gererent thoraces aëneos fasciae omnino non sudarent.

§ 21. Non huius generis esse omnes locos ubi militum graviter armatorum sola recenseantur scuta galeae hastae.

Ceterum de nonnullis locis a Reichelio censenti graviter armatorum militum scuta galeas hastas ita poetam commemorare ut significet haec sola eorum arma esse [1]), dissentiendum videtur.

Nam ubi propter Nestoris cubile eius ἕντεα ποικίλα iacuisse dicuntur (K 75), nulla vero nisi illa recensentur, ensis tamen aut cogitandus est alio loco depositus aut a poëta neglectus. At si ensis cur non thorax aëneus vel tunica bellica?

Atque ubi Locrenses negantur habuisse scuta galeas hastas (N 714), quid prohibet credere e mente poëtae milites qui haec habeant thorace aëneo vel tunica bellica indutos esse?

Tum ubi Minerva cum Telemacho collocuta: „utinam" inquit (α 256) „Ulixes procis domi suae occurreret galea scuto duabus hastis armatus!" unde apparet poëtam noluisse eum armatum fingi thorace aëneo vel tunica bellica? Quod eodem modo se habet ubi Ulixes dicit (σ 376): „si bellum oreretur et scutum

1) cf. Reichel l.l. p. 68 sqq., p. 78, p. 80 sqq.

Digitized by Google

haberem ac galeam et duas hastas, videres me inter primos pugnantem".

Neque aliter de Marte iudicandum est (O 125 sqq.), ubi Minerva fratri in pugnam profecturo galeam scutum hastam ademisse narratur.

Ab altera parte Lycaon et Hector, alter ab Achille petitus, alter eius impetum expectans, uterque γυμνός dicitur, alter cum deiecisset galeam scutum hastam (Φ 49 sqq.) alter si ea deposuisset (X 111 sqq. 124 sq.) [1]), uterque optimo iure, sive thorace aëneo vel tunica bellica indutus erat sive minus.

Quod vero Neptunus Achivos in acie versantes monet (Ξ 371 sqq.) ut optima scuta galeas hastas sibi sumant, eiusque monita secuti reges vulnerati οἰχόμενοι ἐπὶ πάντας ἀρήια τεύχε' ἄμειβον (vs. 379 sqq.), veri similiter ita explicat vLeeuwen [2]) ut Neptuni hortatu ministri quam celerrime e tabernaculis expromserint alia arma et tela, quippe cum diu eo die milites ictus hostium excepissent. Mutandi igitur thoraces aëneos vel tunicas bellicas hic nulla causa erat, potius mirum videtur enses omitti.

§ 22. Idem statuendum esse de aliis quibusdam locis non valde discrepantibus.

Porro vide rationem locorum τ 31 sqq. χ 110 sq. Priore loco Ulixes cum filio, quem monuerat (τ 4 sqq.) omnia arma de parietibus atrii demenda esse, scuta galeas hastas tollit. Aliquanto post (χ 110) Telemachus ex alia parte domus quatuor scuta et galeas affert; postremo omnia scrutatus θαλάμοιο μύχον κάτα galeam et scutum vetustate affectum reperit. Inde minus recte Reichel collegit [3]) nullos Ulixis domi thoraces fuisse. Non fuisse in atrio apparet, sed in illo conclavi unde Telemachus galeas et scuta petivit, etiamsi essent thoraces aënei vel tunicae bellicae, iis uti non poterat, neque enim patri aut famulis qui cum eo stabant, eis se armare licebat procis interim impetum facientibus.

Ubi autem Aeneas Achillis clipeum hasta fortiter percutit atque is trepidat (Υ 259 sqq.) „non trepidasset" inquit Reichel

1) Cum hoc loco Hector dicat: κτενέει δέ με (Ἀχιλλεύς) γυμνὸν ἐόντα αὔτως ὥστε γυναῖκα, Reichel hinc quoque apparere censet non thoracatum fuisse Hectorem „so lange Weiber keine Panzer tragen." Sed verba ὥστε γυναῖκα manifesto iungenda sunt cum verbis κτενέει με.

2) In commentario ad Iliadem. 3) l.l. p. 68.

Digitized by Google

„si thoracatus fuisset" [1]). Immo trepidavit enim propter impetus vim inopinatam.

§ 23. Permultos apud Homerum locos inveniri ubi non appareat velitne poëta fingi milites thorace aëneo vel tunica bellica indutos necne.

Omnino permulti sunt apud Homerum loci ubi proelia et proeliantes ita depingantur ut efficere non liceat, utrum poëta hos omnino thorace aëneo vel tunica bellica indutos proponat necne.

Et primo quidem minime apparet aetate Homerica quemadmodum recentioribus temporibus thoracibus aëneis instructos fuisse quicunque texerint caput casside aënea, vel tibias ocreïs, vel usi sint clipeis aëneis; neque id ipsum veri simile est ullo apud Homerum loco eiusmodi clipeum a poëta cogitari [2]).

Itaque de thorace aëneo nihil statuere licet, ubi nulla eius mentione facta vulnerari dicitur aliqua corporis pars quae eo non tegitur, caput cervix collum brachia manus venter ilia iecur crura pedes. Partes autem quae vulnerarentur .tunica bellica tectas esse, sileri potuit [3]).

Tum ubi *χαλκός* vel *τεύχεα ποικίλα χαλκῷ* micare [4]) vel crepare [5]) dicuntur *ἀμφὶ* vel *περὶ* vel *ἐπὶ στήθεσσι* vel *περί τινα*, hoc ad scutum aere constratum non minus pertinere quam ad thoracem aëneum vel tunicam aere munitam docent loci E 452 M 425 ubi legimus *δήιοον ἀλλήλων περὶ στήθεσσι βοείας*.

Neque aliter res se habet ubi bellator *κεκάλυπται* [6]) vel *ἑέλυται* [7]) *αἴθοπι χαλκῷ*, nam scuto Idomeneus *ἐκρύφθη* petitus a Deiphobo [8]) scuto *ἑελυμένοι* dormiunt milites in insidiis collocati [9]), vel ubi milites *περὶ χροῒ ἐνδύονται* vel *ἑέννυνται* vel *ζώννυνται ἔντεα* vel *τεύχεα παμφαίνοντα* vel *ποικίλα χαλκῷ* vel *νώροπα χαλκόν* [10], vel eo *κορύσσονται* [11]) vel *θώρησσονται τεύχεσι* vel *σὺν τεύχεσι* [12]), nam ubi Achivi et Troiani conspecturi Alexandrum et Menelaum certamen singulare ineuntes, *τεύχεα ἐξεδύοντο τὰ μὲν κατέθεντ' ἐπὶ γαίῃ* [13]), profecto eos

1) l.l. p. 78. 2) cf. supra § 18 ann. 5. 3) cf. supra § 17.
4) N 245, X 32. 5) Δ 420. M 151, 396. N 181, 497. Ξ 420.
6) N. 191 sq. 7) Σ 522. 8) N 405. 9) Ξ 479.
10) B 578. Z 504. H 207. A 16. Ξ 383. O 120. Ψ 129 sq.
11) Δ 495. H 206. N 305. P 199. T 117. Φ 434.
12) E 737. Θ 376, 388, 530. Λ 49, 725. M 77. Π 40, 155 sq. Σ 277, 303. Χ 189.
13) Γ 114.

Digitized by Google

thoraces aëneos vel tunicas bellicas non deposuisse perspicuum est; alio autem loco milites ἀσπίδας ῥέσσασθαι dicuntur [1]); voces denique ζώννυσθαι κορύσσεσθαι θωρήσσεσθαι latiore sensu nihil aliud valere nisi „parare pugnam" nemo nescit [2]).

Postremo ubi milites dicuntur fulgere τεύχεσι [3]) vel χαλκῷ περὶ χροΐ [4]) vel τείρεσθαι νήλεϊ χαλκῷ [5]), vel ubi legimus ἀράβησε δὲ τεύχε' ἐπ' αὐτῷ [6]), vel σὺν τεύχεσιν ἅλτο χάμαζε [7]) nec cogi nos nec prohiberi de thoracibus aëneis vel tunicis bellicis cogitare iam per se manifestum est.

§ 24. Ab altera parte paucos aliquos locos esse ubi cogamur thorace aëneo vel tunica bellica indutos cogitare.

Contra ubi legimus de Aiace: πάντα περὶ χροΐ ῥέσσατο τεύχη (H 207), de Hectore: „ἥρμοσε τεύχε' ἐπὶ χροΐ" (P 120) et τοῦ ... ἔχε χρόα χάλκεα τεύχη (X 322), cogitare opportet de thoracibus aëneis vel tunicis bellicis, parum apte enim hic voce τεύχεα significari putentur sola scutum galea hasta.

Caput alterum.

Statuitur quid sciri possit de indumento bellico quod apud Homerum θώρηξ audit.

§ 25. Veri simile esse ut Homerica aetate thoraces aënei ignoti fuerint.

Ex iis quae in superioribus demonstravimus sequitur ut compluribus locis apud Homerum milites de quibus agitur, nullis thoracibus aëneis proponantur, ab altera parte nullus inveniatur locus ubi constet ullos milites proponi iis indutos.

Itaque quamquam permulti sunt loci ubi utrumque cogitare licet, veri similius tamen est Homerica aetate incognitum fuisse thoracem aëneum. Nisi fides habenda est Reichelio contendenti [8]) Doloneae auctorem Diomedem et Ulixem finxisse partes agentes hippobotae et hippostrophi, quales depinguntur in vasis

1) Ξ 371.
2) A 226. K 37, 78. Λ 15, 717 sq. Π 256. T 36. Ψ 685, 710. μ 121.
3) Z 513. 4) Λ 65 sq. M 463 sq. 5) P 375.
6) Δ 504. E 42, 58, 294, 540.
7) E 494. Z 103. Λ 211. M 81. N 749. Π 426. 8) l. l. p. 40 sq.

Digitized by Google

Corinthiis, saeculi sexti ineuntis vel septimi exeuntis, quorum ille cruppellarii instar armatus est, hic amborum equos loris colligatos regit. Propterea vir doctus ita arbitratur, quod etiam Ulixes narratur (K 498 sqq.) Rhesi equum alterum alteri alligatum conscendisse, sic utrumque rexisse, dum Diomedes altero vehitur. Verum quid magis in promptu erat quam ut Ulixes equos, quos ipse solus rapuisset Diomede interim hostes iugulante, quo facilius utrumque teneret per tenebras noctis, colligaret deinde ipse regeret? Huic rationi nonnisi fortuitam esse similitudinem cum hippostropho, quid vetat credere? Nihil igitur est cur existimemus huius et hippobatae poetam nostrum fuisse gnarum.

§ 26. Belli gestamen solitum fuisse tunicam bellicam; locos ubi milites proponantur ne iis quidem indutos, deberi priscis fontibus.

Ab altera parte complures quoque locos offendimus ubi dubium esset, utrum poëta omnino thoracibus aëneis vel tunicis bellicis instructos proponeret milites necne, etiam nonnullos ubi haud dubie proponeret non instructos. Non solitum id fuisse èt inde apparet quod principum singulorum tantum non omnium tunicas bellicas commemorari ante hac vidimus èt quod in universum milites θωρηκτάί [1]) χαλκεοθώρηκες [2]) χαλκοχίτωνες [3]) appellantur.

Neque tamen, si rem per se spectas ullo modo mirum est, fuisse homines e plebe qui neque thoracibus aëneis neque tunicis bellicis in proelia irent. Sed in illorum locorum numero unus est, qui speciem movet quasi hoc unice omnibus militibus solitum fuerit, locum B 388 sqq. ubi vidimus, in universum scutorum fascias dici sudaturas esse nullis commemoratis neque thoracibus aëneis neque tunicis bellicis, quae tamen si gererentur ante sudatura erant quam fasciae. Neve censeas hic solum vulgus spectari, tenendum est commemorari etiam currus et equos — „ἱδρώσει δέ τε ἵππος ἐϋξοον ἅρμα τιταίνων" — quibus qui vehuntur inter principes sane habendi sunt.

Praeterea Aiacem qui in acie contra Hectorem pugnare videtur nudo pectore (Ξ 403 sqq.) [4]), alio loco, cum certamen

1) M 317, O 689, 739, Φ 277, 429.
2) Δ 448, Θ 62.
3) passim in Iliade, bis in Odyssea.
4) cf. supra § 20.

Digitized by Google

singulare cum eo iniret, tunica accinctum vidimus (H 207) [1]).

Atque Menelaum a Pandaro vulneratum èt tunica quae ventrem ilia femora tegeret èt subligaculo instructum vidimus (Δ 136 sq.) [2]), cum tamen prorsus supervacuum ideoque parum probabile sit, qui illam gerat hoc quoque uti, neque id apud Homerum usquam redeat.

Has difficultates nullo negotio expedire licet, si reputamus poëmatis Homericis pro fontibus fuisse carmina antiquissima tam quae bellum Troianum quam quae alia tractarent argumenta, longeque superarent aetatem illorum poëmatum [3]).

Nam cum Langio dandum sit, Iliadis et Odysseae auctores, aetatis *suae* non vero *vetustioris sua*, mores cultum arma depingere [4]), tum neque huic neque illi poëmati ut perficeretur, saeculorum aliquot spatio opus fuisse, sed utrique unum suffecisse hominum saeculum, negandum non est fieri non potuisse, quin nonnulla irreperent e priscis illis carminibus depromta

---

1) cf. supra § 24.

2) cf. supra § 5.

3) Discrepantia locorum H 207, Ξ 403 sqq. eo quoque intellegi potest quod parum constat eos eidem debere poëtae. Neque tamen hoc afferam ubi aliae rationes sufficiunt.

4) Tamen Lange ita exorsus: „The aim of this book" (Homer and his age) „is to prove that the Homeric epics as a whole and apart from some passages gravely suspected in Antiquity, present a perfectly harmonious picture of the entire life and civilisation of one age" melius puto propositum suum attigisset, si pro verbis „the Homeric epics" scripsisset „each of the Homeric epics" et in eam sententiam disputasset; nam haud dubie Odyssea non prorsus eiusdem refert humani civilisque cultus imaginem atque Ilias sed paulo recentioris, quod demonstrare non est huius propositi. Sed egregie vir doctissimus (p. 3): „Poets of an uncritical age do not archaise" et alio loco (p. 199) reddens verba Helbergii v. d. (Sur la question Mycénienne p. 50) „the epic poems were chanted as a rule in the houses of more or less warlike chiefs. It is then a priori probable that the later poets took into account the contemporary state of things. Their audiences would have been much perturbated (bien choqués) if they had heard the poet mention nothing but arms and forms of attack and defense to which they were unaccustomed." Neque minus recte monet v. d. (p. 21) „the whole theory which regards to Iliad as the work of four or five centuries rest on the postulate that poets throughout these centuries did what such poets never do, kept true to the détails of a life remote from their own and also did not." Haud dubie Ilias qualem eam nunc habemus si discedis a paucis aliquibus locis interpolatis, intra spatium fere quinquaginta annorum condita est. Sed aliud est hoc statuere aliud uni auctori omnes Iliadis partes, uni omnes Odysseae tribuere, nedum uni auctori omnes partes utriusque carminis.

Digitized by Google

quae ad sua tempora non ab omni parte convenire et fugeret auctores et auditores.

Quamquam enim in superioribus nostro iure contendimus [1]), neque propterea quod et Nestoris ἔντεα ποικίλα propter eius cubile iacuisse poëta dicat et ea recensens nonnisi scutum galeam hastas commemoret (K 75), neque quod fingat Minervam cupientem Ulixem procis obviam ire scuto galea duabus hastis armatum (α 256), vel Ulixem ipsum gloriantem (σ 376) se si scutum galeam duas hastas haberet, bello orto inter primos pugnaturum, Nestori vel Ulixi abnegasse thoracem aëneum vel tunicam bellicam, neque quod Locrenses neget (N 714) scuta galeas hastas habere, propterea non eos qui haec habeant thorace aëneo vel tunica bellica indutos sibi proponere, neque quod in procorum caede scuta galeas hastas nullos vero thoraces aëneos neque tunicas bellicas commemoret (τ 31 sqq. χ 110 sq.), propterea nolle Ulixis domi adfuisse, fatendum tamen est vix casu fieri potuisse ut omnibus his locis non nisi de scutis galeis hastis mentio fieret. Atque similis est ratio locorum O 120, ubi Minerva fratrem prohibitura in bellum proficisci, ei scutum galeam hastam ademisse dicitur et O 478, ubi Teucer arcu omisso cominus pugnaturus, scutum galeam hastam sumere narratur. Perquam est veri simile ut aliter haec poëta enuntiaturus fuerit, nisi depromta essent e carminibus quorum auctores neque enses — nam hi quoque desiderantur — neque thoraces aëneos vel tunicas bellicas cognovissent [2]). Quod igitur Martem videmus [3]) a Diomede vulneratum ὅθ' ἐζωννύσκετο μίτρῃ ne baltei quidem mentione facta, id quoque suspicari licet antiquis deberi carminibus, quae eum nudo pectore facerent in proelia euntem. Quid, quod Ulixes Soci hasta vulneratus διὰ θώρηκος (Λ 436) mox ὄβριμον ἔγχος ἔξω τε χροὸς εἶλκε καὶ ἀσπίδος ὀμφαλοέσσης (vs. 456b sq.)? Quod θώρηξ hic omittitur, ferri sane potest [4]); sed nescio an poëtam ipsum res fugerit, quod

1) cf. supra § 21.

2) De locis τ 31 sqq., χ 110 sqq. res confirmatur eo quod paulo ante (π 295 sq.), id quod postea negligitur, ensium quoque mentio facta erat. Suus videlicet illo loco poëta fuit. Desiderari enses etiam Ξ 371 sqq. animadvertimus supra § 21.

3) E 857 cf. supra § 16.

4) supra § 7.

Digitized by Google

pro fonte haberet priscum carmen quo Ulixes pugnans fingeretur nudo pectore.

Itaque quod loci B 388 sqq. Δ 136 sq. Ξ 403 sq. imaginem referunt leviter discrepantem a veritate qualis erat Homeri temporibus, eo factum esse videtur quod e vetustis fontibus derivati sint.

§ 27. Tunicas bellicas plerumque laminis aëneis munitas fuisse.

Tunicam bellicam vulgo laminis aëneis munitam fuisse facile est demonstratu. Nam cum manifesto ei qui λινοθώρηκες vocentur, alio modo accincti sint atque qui χαλκεοθώρηκες vel αἰολοθώρηκες, hos autem non credibile sit instructos fuisse thoracibus aëneis, verum gesserint tunicas laminis aëneis insignes [1]), sequitur ut probabiliter λινοθώρηκες censeantur audisse qui gesserint tunicas aere carentes. Iam vero cum apud Homerum soli Aiax Oilei filius et Amphius Percosius λινοθώρηκες dicantur (B 529, 830) ceteroquin de illius modi tunicis, quamquam multi sunt loci quibus per se spectatis nihil prohibet milites qui ibi describuntur illis indutos tibi fingere, nihil appareat, ab altera parte complures sint loci ubi mentio fiat de laminis aëneis affixis tunicis [2]), neque desint loci ubi in universum milites dicantur χαλκεοθώρηκες [3]) et χαλκοχίτωνες [4]) et laudentur θώρηκες πολυδαίδαλοι, λαμπρὸν γανάοντες (N 265), νεόσμηκτοι (N 342), κρατεραιγύαλοι (T 361), non dubium est utrum genus solitum fuerit.

§ 28. Tunicam bellicam Homeri aetate aut semper aut plerumqne in nudo corpore gestam esse.

Tunicam bellicam, si minus semper, saepius tamen in nudo corpore gestam esse probant complures loci quos in superioribus pertractavimus.

Neque enim aliter sibi rem fingere poëtam ubi Agamemnonem dicat Bienoris et Oilei reliquisse corpora στήθεσι παμφαίνοντα ἐπεὶ περίδυσε χιτῶνας [5]) vel Graecos contendere Ἕκτόρεον χιτῶνα περὶ στήθεσσι δαΐξαι [6]), neque ubi depingat Minervam solita veste posita sibi induentem χιτῶνα

1) supra § 25. 2) cf. § 2, § 7. 3) Δ 448, Θ 62, supra § 26.

4) cf. supra § 19. Etiam ubi Agamemnon dicitur interfectos reliquisse Bienorem et Oileum ἐπεὶ περίδυσε χιτῶνας (Λ 100), non operae pretium fuit mortuos tunicis spoliare nisi aere instructae essent.

5) Λ 100. 6) B 416. Π 841.

Digitized by Google

Διὸς νεφεληγερέταο (Ε 733 sq.) suo loco animadvertimus [1]). Etiam ubi legimus Diomedis vulnerati sanguinem prorumpere διὰ στρεπτοῖο χιτῶνος (Ε 113), Alexandri et Hectoris tunicas παραὶ λαπάρην discindi hastis hostilibus (Γ 359 Η 253), singulis tunicis indutos fuisse Diomedem Alexandrum Hectorem non obscurum est. At vero cum èt deae Minervae èt principibus suffecerit singulas gerere tunicas, militum vulgus haud dubie idem satis habehat.

§ 29. De subligaculo, de mitra; θώρηξ Homericus quid evaserit.

Ubi vero tunica in nudo corpore gesta, ea erat brevitate ut non porro pertineret quam ad medium corpus, qualem Agamemnonis fuisse loricam ostendimus [2]), res fert ut deesse non potuerit ζῶμα sivè subligaculum, quamquam id ibi non commemoratur neque alio loco tam brevis tunicae mentio fit. Ab altera parte subligaculum prorsus inutile esse longiorem tunicam gerentibus, itaque Menelaum a Pandaro vulneratum cuius tunica ventrem ilia femora tegens fingeretur, subligaculum quod simul poeta ei tribueret, debere prisco carmini quod eum haberet pugnantem nudo pectore, in superioribus monuimus [3]).

Subligaculum enim iam in usu fuisse quo tempore homines vulgo aliis vestimentis nondum uterentur sine verbis intellegitur [4]). Neque mirum est iam tunc a Graecis in proeliis simul gestam esse μίτραν sive cingulum aëneum. Idque confirmatur non tantum eo quod Menelaus et Mars, quem item nudo corpore pugnantem in antiquis carminibus propositum vidimus [5]), ea accincti finguntur [6]), sed etiam quod Oresbius ab Hectore interfectus αἰολομίτρης vocatur (Ε 707); neque enim huius cingulum fulgere potuit si quo vestimento tegeretur. Cingulo autem quin subligaculum ita fuerit affixum ut eo constringeretur et retineretur, non est quod dubitemus.

Nec vero postquam alia vestimenta geri coepta sunt, mitra continuo obsolevit. Nam cum Lycii vocentur ἀμιτροχίτωνες [7]), apparet Homeri aetate ceteros homines consuevisse mitras simul et tunicas gerere. Sed posteriore aevo mitram excrevisse in

1) cf. supra § 19. 2) supra § 4. 3) supra § 26.
4) cf. supra § 19 ann. 1. 5) cf. supra § 26. 6) Δ 187, 187, 216, Ε 857.
7) Π 419.

Digitized by Google

thoracem aëneum optimo iure statuit vLeeuwen [1]). Quem non gestum esse in corpore nudo sed subiecta tunica longiore aere non instructa, per se patet.

Iamvero e tunica bellica quae apud Homerum θώρηξ usurpatur, extitisse puto loricam squamatam, λεπίδωτος quae dicitur, a fronte conexam quemadmodum Menelai, vix longiorem quam Agamemnonis fuisse vidimus, sed eo maxime discrepantem quod instructa erat et humeralibus et virgulis ab ima parte dependentibus quae πτέρυγες vocabantur; eiusmodi loricas complures depictas esse in vasis saeculorum sexti et quinti notissimum est [2]). Ceterum ne thoraces linteos quidem defuisse post aetatem Homericam complures docent loci scriptorum antiquorum [3]).

Index locorum.

Λ	226	§ 23	Δ	528	§ 17	Z	322	§ 12
B	338 sqq.	„ 20, 26	E	40	„ 17		504	„ 23
	389	„ 18		42	„ 23		513	„ 23
	416	„ 19, 28		56	„ 17	H	206	„ 23
	529	„ 4, 27		58	„ 23		207	„ 24, 26
	544	„ 9		98 sqq.	„ 2, 3, 13		219	„ 18
	578 sq.	„ 23		99 sq.	„ 8		222 sq.	„ 13
	830	„ 4, 27		112 sq.	„ 2		248b sqq.	„ 8
Γ	114	„ 23		113	„ 8, 28		253	„ 8, 28
	332 sq.	„ 12		180	„ 19		272	„ 18
	356 sqq.	„ 8		189	„ 2	Θ	62	„ 12, 26, 27
	359	„ 8, 19, 28		282	„ 2		121	„ 17
Δ	132 sqq.	„ 5		294	„ 23		195	„ 13
	134	„ 4		452	„ 18, 23		258	„ 17
	136 sq.	„ 26, 29		494	„ 23		313	„ 17
	186 sq.	„ 5		540	„ 23		376	„ 23
	420	„ 23		707	„ 29		388	„ 23
	448	„ 12, 26, 27		733 sqq.	„ 19, 28		494	„ 18
	468	„ 18		737	„ 23		530	„ 23
	480	„ 17		796 sqq.	„ 2	K	37	„ 23
	489	„ 12, 27		857	„ 18, 26		75	„ 21, 26
	495	„ 23	Z	103	„ 23		78	„ 23
	504	„ 23		319	„ 18		254 sqq.	„ 20

1) Comment. Hom. p. 164.

2) cf. etiam Herod. IX 22 ubi legimus Masistium Persarum equitatus praefectum gesisse θώρηκα χρύσεον λεπίδωτον.

3) Anthol. pal. XIV. 4 Alcaeus (Bergk. fr. 15) Herod. III. 47 Nepos Vita Iphicr. § 4.

Digitized by Google

K 498 sqq. § 25
Λ 15 „ 23
16 „ 23
24-29 „ 14
31 sqq. „ 10
32 „ 18
38 „ 10
49 „ 23
65 sq. „ 23
100 „ 19, 28
144 „ 17
211 „ 23
234 sqq. „ 4
321 „ 17
373 „ 11
435 sqq. „ 7
447 „ 17
456 sq. „ 26
485 „ 18
527 „ 18
621 „ 19
717b sq. „ 23
725 „ 23
M 77 „ 23
81 „ 23
151 „ 23
317 „ 12, 26
396 „ 23
402 „ 18
425 „ 18
428 „ 18
463 sq. „ 23
N 146 „ 18
158 „ 18
181 „ 23
191 „ 23
245 „ 23
265 „ 12, 27
305 „ 23
342 „ 12, 27
371b sq. „ 10
397b sq. „ 10
405 „ 23
439 sq. „ 19
507 „ 2, 3
N 546 sqq. § 17
586 sq. „ 2, 3, 15
714 „ 21, 26
749 „ 23
807 „ 18
Ξ 371 sqq. „ 21
378 „ 21
383 „ 23
403 sqq. „ 20, 26
412 sqq. „ 17
420 „ 23
447 „ 17
517 „ 17
O 120 „ 23, 26
125 sqq. „ 21
420 „ 17
478 „ 20, 26
523 „ 17
529 sq. „ 2, 3
577 „ 17
645 sq. „ 18
650 „ 17
689 „ 12, 26
739 „ 12, 26
Π 40 „ 23
130 sq. „ 13
155 sq. „ 23
173 „ 12
256 „ 23
308 „ 18
318 „ 17
360 „ 18
419 „ 28
426 „ 23
481 „ 17
609 „ 18
791 „ 16
803 „ 18
804 „ 16
841 „ 19, 28
P 128 „ 18
194 sqq. „ 13
199 „ 23
309 „ 17
314 „ 2, 3
P 375 § 23
492 „ 18
605 sq. „ 15
Σ 82 sqq. „ 13
277 „ 23
303 „ 23
460 „ 13
478 sqq. „ 18
480 „ 10, 13
610 „ 13
T 36 „ 23
361 „ 7, 27
371 „ 13
T 117 „ 23
259 „ 22
281 „ 18
402 „ 17
414 sq. „ 6
487 sqq. „ 17
Φ 30 sq. „ 19
49 sqq. „ 21
277 „ 12, 26
429 „ 12, 26
X 32 „ 23
111 sqq. „ 21
124 sq. „ 21
322 „ 24
Ψ 129 sq. „ 23
561 „ 14
685 „ 23
710 „ 23
819 „ 15
α 256 „ 21, 26
μ 121 „ 23
ξ 468 sqq. „ 19
479 „ 19, 23
482 „ 19
π 295 sq. „ 26
σ 376 „ 21, 26
τ 4 sqq. „ 22
31 sq. „ 22, 26
φ 344 „ 23
ϰ 82 „ 17
110 sq. „ 22, 26

Digitized by Google

LUCIANEA.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

(Continuantur ex Vol. XLIV pag. 212) [1]).

Luciani Opera rec. Jacobitz
Lipsiae MDCCCLXXIV. Vol. I.

PROMETHEUS ES IN VERBIS. C. 3: *καὶ τὸ μὲν ὅλον ἀρχιτέκτων αὐτὸς ἦν, συνειργάζετο δέ τι καὶ ἡ Ἀθηνᾶ ἐμπνέουσα τὸν πηλὸν καὶ ἔμψυχα ποιοῦσα εἶναι τὰ πλάσματα.*

Corrigendum puto: *καὶ ἔμψυχα ποιοῦσα αὐτοῦ τὰ πλάσματα.*

---

ibid. 5: *δέδοικα δὲ μὴ καὶ τοὐμὸν κάμηλος ἐν Αἰγυπτίοις ᾖ, οἱ δὲ ἄνθρωποι τὸν χαλινὸν ἔτι αὐτῆς θαυμάζωσι καὶ τὴν ἀλουργίδα.*

Emendandum est: *τὸν χαλινὸν ἐπ' αὐτῆς θ.*

IUDICIUM VOCALIUM. C. 3: *οὐχ ὁρῶ τίνα τρόπον αἱ συντάξεις τὰ νόμιμα, ἐφ' οἷς ἐτάχθη τὰ κατ' ἀρχάς, ἔξουσιν.*

Legendum est: *ἐφ' οἷς ἐτάχθησαν κατ' ἀρχάς.*

---

ibid. 5: *οὐ τῇ τάξει μόνον, καθ' ἣν αἱ προεδρίαι βεβαιοῦνται, διώρισαν,.... ἀλλὰ καὶ ποιότητας, ἃς ἕκαστον ἡμῶν ἔχει, καὶ δυνάμεις συνεῖδεν.*

Verbum *συνεῖδον* importunum est. Scribendum esse suspicor: *συνεῖλον.*

---

ibid. 6: *ὃ* (sc. *τὸ ταῦ*) *μὰ τοὺς θεούς, εἰ μὴ ἐξ ὑμῶν δύο*

---

1) Vid. Vol. XX p. 147—151 et Vol. XLI p. 164—176.

Digitized by Google

συνῆλθον ἀγαθοὶ καὶ καθήκοντες ὁραθῆναι, τό τε ἄλφα καὶ τὸ ὖ, οὐκ ἂν ἠκούσθη μόνον, κ. τ. λ.

Reponendum est: ἀγαθοὶ καὶ καθ' ἓν ὄντες ὁραθῆναι. Cf. DIAL. DEOR. 20, 13 i. i., 21. 1.

---

ibid. 7: Βοιώτιος μέν, ὡς ἐφαίνετο, τὸ γένος ἀνέκαθεν, ἀπὸ μέσης δὲ ἀξιῶν λέγεσθαι τῆς Ἀττικῆς.

Nonne potius: ἀπὸ μέσης δὲ ἀξιῶν γενέσθαι τῆς Ἀττικῆς?

---

ibid. 10: τοῦ θῆτα κρούοντος καὶ τῆς κεφαλῆς τὰς τρίχας τίλλοντος ἐπὶ τῷ καὶ τῆς κολοκύνθης ἐστερῆσθαι.

Pro κρούοντος scribendum censeo: κλάοντος.

---

ibid. 11: τὸ δὲ (sc. τὸ ταῦ) ἄρα οὐ τὸ ὁμόφυλον [τῶν στοιχείων] μόνον ἀδικεῖ γένος, ἀλλ' ἤδη καὶ πρὸς τὸ ἀνθρώπειον μεταβέβηκε τουτονὶ τὸν τρόπον.

Putidum emblema τῶν στοιχείων resecandum est.

---

ibid. infra: καὶ ὁ μέν τι καλὸν ἰδὼν καλὸν εἰπεῖν αὐτὸ βούλεται, τὸ δὲ παρεισπεσὸν ταλὸν εἰπεῖν αὐτοὺς ἀναγκάζει.

Sententia postulat: εἰπεῖν αὐτὸν ἀναγκάζει.

---

ibid. 12 i. f.: ἐγὼ μὲν γὰρ οἶμαι δικαίως τοῦτο μόνον ἐς τὴν τοῦ ταῦ τιμωρίαν ὑπολείπεσθαι, τὸ τῷ σχήματι τῷ αὐτοῦ τὴν δίκην ὑποσχεῖν, ὃ δὴ σταυρὸς εἶναι ὑπὸ τούτου μὲν ἐδημιουργήθη, ὑπὸ δὲ ἀνθρώπων ὀνομάζεται.

Locum a multis varie temptatum sic mecum restituas: ὑπὸ τοῦ θείου μὲν ἐδημιουργήθη, ὑπὸ δὲ ἀνθρώπων ὀνομάζεται.

Cf. DE SACRIF. i. i.: οὕτω ταπεινὸν καὶ ἀγεννὲς τὸ θεῖον ὑπειλήφασιν.

PROMETHEUS s. CAUCASUS. C. 8 i. f. Iovem non adeo iratum fore putabam, Prometheus ait, εἰ διανέμων τις κρέα παιδιάν τινα ἔπαιζε πειρώμενος, εἰ διαγνώσεται τὸ βέλτιον ὁ αἱρούμενος.

Reponendum est: τὸ βέλτιον ὑφαιρούμενος.

---

ibid. 12. Genere humano nondum creato terra erat ἄγριόν τι χρῆμα καὶ ἄμορφον, ὕλαις ἅπασα καὶ ταύταις ἀνημέροις λά-

Digitized by Google

σιος, οὔτε δὲ βωμοὶ θεῶν ἢ ναοί, — πόθεν δέ; — ἢ ἀγάλματα κ.τ.λ.

Pro πόθεν δέ; corrige sodes: πόθεν δή;

---

ibid. 16. Fortasse quis dicat (sic idem pergit) necesse esse nos maximis oneribus premi quod genus humanum adeo nobis cordi sit: quod si verum esset, etiam pastor grege suo gravaretur quod curas suas exigeret. καίτοι τό γε ἐργῶδες τοῦτο καὶ ἡδύ· ἄλλως καὶ ἡ Φροντὶς οὐκ ἀτερπὴς ἔχουσά τινα διατριβήν.

Nondum sanatus hic locus erit, si Hemsterhusio obsecuti ἀτερπῆ scripserimus. Vix dubito quin sit emendandum:

ἄλλως καὶ ἡ Φροντὶς οὐκ ἀτερπὴς ⟨τερπνὴν⟩ ἔχουσά τινα διατριβήν.

Continuo haec sequuntur: ἢ τί γὰρ ἂν ἐπράττομεν οὐκ ἔχοντες ὧν προνοοῖμεν τούτων; ἠργοῦμεν ἂν καὶ τὸ νέκταρ ἐπίνομεν καὶ τῆς ἀμβροσίας ἐνεφορούμεθα οὐδὲν ποθοῦντες.

Interrogandi signum post προνοοῖμεν collocandum esse censeo atque pro τούτων, quod a codd. nonnullis abest, emendandum aut ἐν τούτοις (cf. CATAPLUS 1: εἶτα ὁ Πλούτων εὖ οἶδα ὅτι ἐμὲ ὀφθυμεῖν ἐν τούτοις ὑπολήψεται) aut πάντως.

DIALOGI DEORUM VI C. 5. Iuno Iovi obiicit: Ἀλλὰ ἡ νεφέλη ἐγὼ εἶναι δόξω, καὶ τὸ αἰσχρὸν ἐπ' ἐμὲ ποιήσει διὰ τὴν ὁμοιότητα.

Ut nunc verba leguntur, Ixion scilicet subiectum verbi ποιήσει putandum est, sed ita Iunonem aliquid dicentem facimus quod satis absurdum sit.

Equidem Lucianum scripsisse suspicor: τὸ αἰσχρὸν ἐπ' ἐμὲ πάρεισι διὰ τὴν ὁμοιότητα.

---

ibid. Iuppiter ubi eam metu liberare studuit, refert: Ἀλλὰ οἱ πάντες ἄνθρωποι ἀπειρόκαλοί εἰσιν· αὐχήσει κατελθὼν ἴσως κ.τ.λ.

Non credo Madvigium loco bene consuluisse cum pro οἱ scribi iuberet οἷοι, verum Iunonem rogasse potius opinor: Ἀλλ' οὐ πάντες ἄνθρωποι ἀπειρόκαλοι εἰσιν;

---

ibid. XXII C. 1. Hermae roganti Panem πῶς οὖν υἱὸς ἐμὸς εἶ; hic respondet: μοιχίδιός εἰμι, ἐξαίρετός σοι γενόμενος.

Adiectivum ἐξαίρετος ab hoc loco alienissimum est. Quod

Digitized by Google

etiam in codd. invenitur ἐξ ἔρωτος quamquam Cobeto probabatur, praestare videtur: ἐξ ἀρκάδος, cl. huius capitis fine, ubi Pan: οὐκ αἶγα ἐμοίχευσας, ἀλλ' ἀνάμνησον σεαυτόν, εἴ ποτε ἐν Ἀρκαδίᾳ παῖδα ἐλευθέραν ἐβιάσω.

Dialogi Marini III C. 1. Alpheus Neptuno quaerenti utrum mortalem feminam an nympham an ex Nereidibus unam deperiret, Immo, respondet, ἀλλὰ πηγῆς, ὦ Πόσειδον. Qua re cognita rursus Neptunus sciscitatur: Ἡ δὲ ποῦ σοι γῆς αὕτη ῥεῖ; Pro αὕτη e Luciani dicendi ratione restituendum esse arbitror: καὶ αὐτή.

---

ibid. IX C. 1. Neptuni verba sunt: μετ' ὀλίγον τὰ αὐτὰ καὶ ἡ Ἰνὼ πείσεται καὶ ἐμπεσεῖται ὑπὸ τοῦ Ἀθάμαντος διωκομένη ἐς τὸ πέλαγος ἀπ' ἄκρου τοῦ Κιθαιρῶνος [καθ' ὅπερ καθήκει ἐς τὴν θάλατταν] ἔχουσα καὶ τὸν υἱὸν ἐπὶ τῆς ἀγκάλης.

Verba uncinis inclusa, scioli nescio cuius puerile additamentum, resecanda esse puto.

---

ibid. 2: ἡ δὲ (Helle sc.) ὑπ' ἀηθείας ἐπιβᾶσα ὀχήματος παραδόξου καὶ ἀπιδοῦσα ἐς βάθος ἀχανές, ἐκπλαγεῖσα καὶ τῷ θάλπει ἅμα συσχεθεῖσα καὶ ἱλιγγιάσασα πρὸς τὸ σφοδρὸν τῆς πτήσεως ἀκρατὴς ἐγένετο τῶν κεράτων τοῦ κριοῦ κ. τ. λ.

Verba ὑπ' ἀηθείας de loco suo migrasse atque in versu sequenti ante voc. ἐκπλαγεῖσα, quod attributo suo caret, reponenda esse censeo. De verbis τῷ θάλπει ἅμα συσχεθεῖσα, quae varie iam tentata sunt, minus mihi constat: dubito an sit legendum: τῷ ὑ' ἅλματι συσχεθεῖσα.

---

ibid. XIV C. 2: ἡ Ἀθηνᾶ δὴ ἐπὶ τῆς ἀσπίδος ἀποστιλβούσης ὥσπερ ἐπὶ [τοῦ] κατόπτρου παρέσχεν αὐτῷ ἰδεῖν τὴν εἰκόνα τῆς Μεδούσης.

Deleatur particula inclusa.

Dialogi Mortuorum V C. 1. Pluto loquitur: Ἐκεῖνον μέν, ὦ Ἑρμῆ, ζῆν ἔασον ἐπὶ τοῖς ἐνενήκοντα ἔτεσιν, ἃ βεβίωκεν, ἐπιμετρήσας ἄλλα τοσαῦτα, εἰ δὲ οἷόν τε ἦν, καὶ ἔτι πλείω.

Corrigas: εἰ δὲ οἷόν τε, ἔτη καὶ ἔτι πλείω.

Digitized by Google

ibid. VI C. 3: *καινὴν γάρ τινα ταύτην τέχνην ἐπινενοήκατε γραῶν καὶ γερόντων ἐρῶντες, καὶ μάλιστα εἰ ἄτεκνοι εἶεν, οἱ δὲ ἔντεκνοι ὑμῖν ἀνέραστοι. καίτοι πολλοὶ ἤδη τῶν ἐρωμένων ... ἢν καὶ τύχωσι παῖδας ἔχοντες, μισεῖν αὐτοὺς πλάττονται, ὡς καὶ αὐτοὶ ἐραστὰς ἔχωσιν.*

In hisce illud *τῶν ἐρωμένων* manifesto mendosum est: nempe qui amantur, ergo amatores iam habent, iis opus non est dolis ac fraudibus uti, ut ipsi quoque amatores sibi parent. Qua de causa verba *τῶν ἐρωμένων* inducenda esse mihi constat.

---

ibid. XII C. 6. Alexander Magnus cum Hannibale de principatu certans et alia argumentatur et haec: *ἐγὼ δὲ εἰ μὴ. μικρὰ τὰ ἐσπέρια δόξας ἐπὶ τὴν ἕω μᾶλλον ὥρμησα, τί ἂν μέγα ἔπραξα Ἰταλίαν ἀναιμωτὶ λαβὼν καὶ Λιβύην καὶ τὰ μέχρι Γαδείρων ὑπαγόμενος;*

Nisi omnia me fallunt, sententia postulat: *ἐγὼ δὲ εἰ* [*μὴ*] *μικρὰ* aut: *ἐγὼ δὲ εἰ μοι μικρὰ*. Sequuntur continuo: *ἀλλ' οὐκ ἀξιόμαχα ἔδοξέ μοι ἐκεῖνα ὑποπτήσσοντα ἤδη καὶ δεσπότην ὁμολογοῦντα.*

---

ibid. XXVII C. 5: *ὁ δέ γε Ὀροίτης καὶ πάνυ ἀπαλὸς ἦν τὼ πόδε καὶ οὐδ' ἐστάναι χαμαί, οὐχ ὅπως βαδίζειν ἐδύνατο· πάσχουσι δ' αὐτὸ ἀτεχνῶς Μῆδοι πάντες, ἐπὰν ἀποβῶτι τῶν ἵππων, ὥσπερ ἐπὶ τῶν ἀκανθῶν βαίνοντες ἀκροποδητὶ μόλις βαδίζουσιν.*

Immo, omnino legendum est: *ἀκροποδητὶ μόλις βαδίζοντες* virgula scilicet post *βαίνοντες* posita.

Menippus s. Necyomantia. C. 3 i. f.: *οὔτε γὰρ ἄν ποτε τοὺς θεοὺς μοιχεῦσαι καὶ στασιάσαι πρὸς ἀλλήλους ἡγούμην, εἰ μὴ ὡς περὶ καλῶν τούτων ἐγίγνωσκον, οὔτ' ἂν κ. τ. λ.*

Nonne emendandum est: *εἰ μὴ ὡς περικαλλῶν τ. ἐ.*? Constructio verbi *γιγνώσκειν* cum genitivo nemini non nota est atque adiectivum *περικαλλής* et alibi apud nostrum occurrit et De Sacrificiis C. 8 i. f.: *ταῦτα πάντα περικαλλῆ τοῦ Ἡφαίστου κατασκευάσαντος.*

---

ibid. 6 i. i.: *σφαλεὶς οὖν καὶ τῆσδε τῆς ἐλπίδος ἔτι μᾶλλον ἐδυσχέρανον ἡρέμα παραμυθούμενος ἐμαυτόν, ὅτι μετὰ πολλῶν*

Digitized by Google

καὶ σοφῶν καὶ σφόδρα ἐπὶ συνέσει διαβεβοημένων ἀνόητός τέ εἰμι καὶ τὸ ἀληθὲς ἔτι ἀγνοῶν περιέρχομαι.

Voc. παραμυθούμενος corruptum esse persuasum mihi est praecipue propter verbum quod antecedit ἐδυσχέραινον. Menippum dixisse puto, se aegre tulisse quod, cum paulatim semet-ipsum metiretur, etiamtunc stultus circumambularet. Ideo pro παραμυθούμενος, quod h. l. nihili est, reponere velim: παραμετρούμενος.

---

ibid. 8. Philonidae cum admiratione roganti, qua de causa Menippus, a mago tam mire ornatus incederet, hic respondit: καὶ μὴν πρόδηλον τοῦτό γε καὶ οὐ παντελῶς ἀπόρρητον.

Sana ratio flagitare mihi videtur: „at tamen id in promptu est neque omnino spernendum" i. e. ἀπόβλητον.

---

ibid. 13: τὸν γάρ τοι Σικελιώτην Διονύσιον... Ἀρίστιππος ὁ Κυρηναῖος... μικροῦ δεῖν τῇ Χιμαίρᾳ προσδεθέντα παρέλυσε τῆς καταδίκης λέγων κ. τ. λ.

Pro προσδεθέντα corrigere ne dubita: παραδοθέντα, cl. ἡ Χίμαιρα ἐσπάραττε in capite sequenti nec non Catapl. 28: παραδοτέος τῷ Κερβέρῳ et Mort. Dial. XXX. 1: ὁ δὲ ἱερόσυλος ὑπὸ τῆς Χιμαίρας διασπασθήτω.

---

ibid. 15 i. f. Tot corporibus exsiccatis circumiacentibus, Menippus ait, nesciebam ὅτινι διακρίναιμι τὸν Θερσίτην ἀπὸ τοῦ [καλοῦ] Νιρέως.

Vocabulum a me inclusum exstirpandum est.

De Sacrificiis. C. 1: τὰ γοῦν Αἰτωλικὰ πάθη καὶ τὰς τῶν Καλυδωνίων συμφορὰς καὶ τοὺς τοσούτους φόνους καὶ τὴν Μελεάγρου διάλυσιν, πάντα ταῦτα ἔργα φασὶν εἶναι τῆς Ἀρτέμιδος.

Immo potius: τοὺς τοσούτων φόνους.

---

ibid. 3. Lucianus verba Chrysae sacerdotis ex Iliados initio refert: ὦ βέλτιστε Ἄπολλον, ἐγὼ μέν σου τὸν νεὼν τέως ἀστεφάνωτον ὄντα πολλάκις ἐστέφανωσα καὶ τοσαῦτά σοι μηρία ταύρων τε καὶ αἰγῶν ἔκαυσα [ἐπὶ τῶν βωμῶν].

Verba a me inclusa interpretatori reddenda sunt.

Digitized by Google

ibid. 5: ἢ γὰρ οὐ ταῦτα σεμνολογοῦσιν οἱ πειηταὶ περὶ τῶν θεῶν καὶ πολὺ τούτων ἱερώτερα περί τε Ἡφαίστου καὶ Προμηθέως κ. τ. λ.

Pro ἱερώτερα Madvig μιαρώτερα scribendum esse coniecit. Quamquam veram lectionem esse: ἀνιερώτερα olim mihi visum est, nunc credo vocabulum ironice intellegendum esse atque Lehmannum traditam scripturam olim iure vindicasse.

---

ibid. haec sequuntur: καὶ ταῦτα παρακαλέσαντες τὰς Μούσας συνῳδοὺς [ἐν ἀρχῇ τῶν ἐπῶν], ὑφ' ὧν δὴ ἔνθεοι γενόμενοι ὡς τὸ εἰκὸς ᾄδουσιν, ὡς ὁ μὲν Κρόνος κ. τ. λ.

Verba uncis a me cincta deleantur, ut editor recte delevit in capitis secundi initio verba ἐν ἀρχῇ τῆς Ὁμήρου ποιήσεως.

---

ibid. 9: κἂν μὲν θύῃ τις, εὐωχοῦνται πάντες ἐπικεχηνότες τῷ καπνῷ καὶ τὸ αἷμα πίνοντες τοῖς βωμοῖς περιχεόμενον ὥσπερ αἱ μυῖαι.

Repone: περιχεόμενοι.

---

ibid. 10: μετὰ δὲ νειμάμενοι κατὰ ἔθνη σέβουσι καὶ πολίτας αὐτῶν ἀποφαίνουσιν, ὁ μὲν Δελφὸς τὸν Ἀπόλλω καὶ ὁ Δήλιος, ὁ δὲ Ἀθηναῖος τὴν Ἀθηνᾶν κ. τ. λ.

Pro αὐτῶν lege: αὐτούς.

---

ibid. 12: τὸ ζῷον... προσάγουσι τῷ βωμῷ καὶ φονεύουσιν ἐν ὀφθαλμοῖς τοῦ θεοῦ γοερόν τι μυκώμενον καὶ ὡς τὸ εἰκὸς εὐφημοῦν καὶ ἡμίφωνον ἤδη τῇ θυσίᾳ ἐπαυλοῦν.

Conicio: ἡμίφωνον ἠχὴν τ. θ. ἐπ.

---

ibid. 14. In Aegyptum si veneris, videbis πολλὰ τὰ σεμνὰ ... τὸν Πᾶνα ὅλον τράγον καὶ Ἶβίν τινα καὶ κροκόδειλον ἕτερον καὶ πίθηκον.

Pro ἕτερον emenda: ἱερόν.

Vitarum Auctio. C. 18 Socrates emptori roganti quod sapientiae summum sit respondet: αἱ ἰδέαι καὶ τὰ τῶν ὄντων παραδείγματα· ὁπόσα γὰρ δὴ ὁρᾷς, τὴν γῆν, τὰ ἐπὶ γῆς, τὸν

Digitized by Google

ὑρανόν, τὴν θάλατταν, ἁπάντων τούτων εἰκόνες ἀφανεῖς ἑστᾶσιν ἔξω τῶν ὅλων.

Nonne potius: ἔξω τῶν ὄντων? Cf. HERMOT. 36: ἢ οὐ δοκοῦσί σοι τοῦτο ποιεῖν, ὁπόταν... ὁ Πλάτων (δὲ) νομίζῃ καὶ ἀσώματόν τι ἐν τοῖς οὖσιν εἶναι;

CATAPLUS. C. 1 i. f. Charon et alias causas quae Hermen apud superos detinere potuerint enumerat et hanc: ἢ τάχα που καὶ κλωπεύει ὁ γεννάδας παρελθών· μία γὰρ αὐτοῦ καὶ αὕτη τῶν τεχνῶν.

Cobet περιελθών maluit, sed id si Lucianus voluisset, περιερχόμενος scripsisset. Equidem post παρελθών excidisse suspicor: με, id quod propter sequens μία facile omitti potuit.

---

ibid. 9: καὶ τοὺς δύο κρατῆρας βούλει προσθήσω... ἕλκοντας ἑκάτερον χρυσοῦ ἀπέφθου τάλαντα ἑκατόν;

Verba quae sunt χρυσοῦ ἀπέφθου ante voc. ἕλκοντας transponenda mihi videntur.

DE MERCEDE CONDUCTIS. C. 5: πενία γὰρ εἰσαεὶ καὶ τὸ λαμβάνειν ἀναγκαῖον καὶ ἀπόθετον οὐδὲν οὐδὲ περιττὸν ἐς φυλακήν, ἀλλὰ τὸ δοθὲν, κἂν δοθῇ, κἂν ἀθρόως ληφθῇ, πᾶν ἀκριβῶς καὶ τῆς χρείας ἐνδεῶς καταναλίσκεται.

Pro κἂν δοθῇ Madvig κἂν καθ' ἓν scribere voluit. Suspicio mihi incidit, fortasse exaratum fuisse: κἂν διχῇ.

---

ibid. καὶ ὑπέρ γε τοῦ τοιούτου καὶ ἐς βαθυκήτεα πόντον ἴσως ῥιπτεῖν ἔδει, ὦ Θέογνι, καὶ πετρῶν, ὡς φής, κατ' ἡλιβάτων.

Obiectum quoniam ad ῥιπτεῖν desideratur, nescio an pro ἴσως substituendum sit: ἑαυτούς, cl. APOLOGIA C. 10: τὸ μὲν γὰρ τοῦ Θεόγνιδος.... καὶ ἐς βαθυκήτεα πόντον σφᾶς αὐτοὺς ῥιπτεῖν καὶ κατὰ κρημνῶν γε ἡλιβάτων.

---

ibid. 8. Licet turpe sit propter voluptatem semetipsum venditare atque multo praestet voluptas e libertate quaesita, ὅμως δ' οὖν ἐχέτω τινὰ συγγνώμην αὐτοῖς, εἰ ἐπιτυγχάνοιτο· τὸ δὲ δι' ἡδονῆς κ. τ. λ.

Digitized by Google

Quandoquidem in iis quae antecedunt numerus singularis ubique adhibitus est (*εἴ τις .. χαίρει, θεραπεύει, μεθέξει, ἑαυτόν*), locum corruptum sic corrigere non dubito ut pro *αὐτοῖς, εἰ ἐπιτυγχάνοιτο* reponam: *αὐτῆς εἰ ἐπιτυγχάνοι*[*το*], quo facto verborum *ἐχέτω* et *ἐπιτυγχάνοι* subiectum idem intellegendum esse moneo.

---

ibid. 23 i. f. Saepe te vexabit libertatis amissae memoria, nisi forte satis tibi sit *τὸ μὴ Πυρρίου μηδὲ Ζωπυρίωνος υἱὸν εἶναι, μηδὲ ὥσπερ τις Βιθυνὸς ὑπὸ μεγαλοφώνῳ τῷ κήρυκι ἀπημπολῆσθαι.*

Immo credo: *ὑπὸ μεγαλοφώνῳ τῳ κήρυκι.*

---

ibid. 27: *τοιγαρσῦν ἐν μυχῷ τοῦ συμποσίου* [*καὶ*] *ὑπ' αἰδοῦς καταδεδυκὼς στένεις.*

Tollenda est vocula a me damnata.

---

ibid. 28 i. f.: *ἔοικας γὰρ τότε στήλῃ ἑώλου τινὸς νεκροῦ ἄγοντος ἐναγίσματα.*

An forte: *ἀγόντων τινῶν ἐναγίσματα?* Sequuntur enim: *καὶ γὰρ ἐκείνου καταχέαντες μύρον καὶ τὸν στέφανον ἐπιθέντες αὐτοὶ πίνουσι καὶ εὐωχοῦνται τὰ παρεσκευασμένα.*

---

ibid. 30: *συνίημι δὲ ὡς καὶ ἐνοχλῶ πολλάκις βλεπόμενος, καὶ μάλισθ' ὅταν ἡδίων αὐτὸς αὐτοῦ εἶναι θέλῃ.*

Lege: *θέλω.* In talibus locutionibus *αὐτὸς αὐτοῦ* et *αὐτοὶ ἑαυτῶν* tam ad primam et secundam quam ad tertiam personam designandam usurpari nota res est atque verba quae continuo sequuntur (*σκυθρωπὸς γὰρ αὐτῷ δοκῶ* cet.) scriptorem primam personam posuisse luculenter demonstrant.

---

ibid. 33. Thesmopolis, philosophus venerabilis, narrat, se in cohorte mulieris nobilissimae iter facientem coactum esse in curru sedere iuxta cinaedum, Chelidonium nomine, quem Lucianus dicit *οὐ χελιδόνα μὰ Δί', ἀλλὰ γῦπά τινα περιτετιλμένον* [*τοῦ πώγωνος*] *τὰ πτερά.*

Digitized by Google

Interpretamentum frigidissimum quod inclusi quam primum deleatur, ut Halbertsma recte monuit.

---

ibid. 39. Denique iam senex factus, Lucianus ait, exulabis ἃ μὲν τέως ἤδεις ἀπομαθὼν ἐν τοσούτῳ χρόνῳ, θυλάκου δὲ μείζω τὴν γαστέρα ἐργασάμενος, ἀπλήρωτόν τι καὶ ἀπαραίτητον κακόν· καὶ γὰρ ὁ λαιμὸς ἀπαιτεῖ ἐκ τοῦ ἔθους καὶ ἀπομανθάνων αὐτὰ ἀγανακτεῖ.

Emenda: ἀπομανθάνων αὐτίκα ἀγανακτεῖ. Verba nimirum ad superiora illa respiciunt: tu quaecumque noveras, dedidicisti tam longo temporis intervallo — gula vero esuriens illico dediscere gravatur.

---

ibid. 40: πολλοὶ γὰρ ... μαγείας καὶ Φαρμακείας ὑπέσχοντο καὶ χάριτας ἐπὶ τοῖς ἐρωτικοῖς καὶ ἐπαγωγὰς τοῖς ἐχθροῖς, καὶ ταῦτα πεπαιδεῦσθαι λέγοντες καὶ τρῖβωνας ἀμπεχόμενοι καὶ πώγωνας οὐκ εὐκαταφρονήτους καθειμένοι.

Pro λέγοντες scribendum est: λέγουσι.

Apologia. C. 8. Facere non possum quin locum describam unde ratio, quam nostra aetate permulti iurisconsulti in causis criminalibus sequi solent, egregie noscitur.

ἆρά μοι κράτιστον ... ἐπὶ τὴν κοινὴν ἐκείνην ἀπολογίαν καταφυγεῖν — λέγω δὲ τὴν Τύχην καὶ Μοῖραν καὶ Εἱμαρμένην — καὶ παραιτεῖσθαι συγγνώμην ἔχειν μοι τοὺς ἐπιτιμῶντας εἰδότας ὡς οὐδενὸς ἡμεῖς κύριοι, ἀλλ' ὑπό τινος κρείττονος, μᾶλλον δὲ μιᾶς τῶν προειρημένων ἀγόμεθα οὐχ ἑκόντες, ἀλλ' ἀναίτιοι παντάπασιν ὄντες ὧν λέγομεν ἢ ποιοῦμεν;

---

ibid. 13 i. f.: ἢν ἐθέλῃς ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς τοῦ σωροῦ κορυφῆς ἐφ' ἕκαστον τούτων, ἀφ' ὧν σύγκειται, καταβαίνειν, ὄψει ὅτι μεγέθει καὶ σμικρότητι διαλλάττομεν [τῶν ἀκροτάτων], τὰ δ' ἄλλα μισθοφόροι ὁμοίως ἅπαντες.

A summis tantum parvitate differunt, differunt magnitudine et parvitate inter se omnes, qua de causa verba τῶν ἀκροτάτων insiticia habenda sunt.

Pro lapsu inter salutandum. C. 11. Pyrrhus Epirota ἀεὶ

Digitized by Google

θεοῖς εὐχόμενος καὶ θύων καὶ ἀνατιθεὶς οὐδεπώποτε ἢ νίκην ἢ βασιλείας ἀξίωμα μεῖζον ἢ εὔκλειαν ἢ πλούτου ὑπερβολὴν ἤτησε παρ' αὐτῶν.

Pro οὐδεπώποτε ratio postulat οὐδέποτε.

Hermotimus s. De Sectis. C. 3 i. f. Hermotimus affirmat: ὅσον γοῦν ἐπ' ἐκείνῳ πάλαι ἂν ἐσπάσμην ἄνω καὶ συνῆν αὐτοῖς, τὸ δ' ἐμὸν ἔτι ἐνδεῖ, ad quae nunc Lycinus infert C. 4 in.: ἀλλὰ θαρρεῖν χρὴ καὶ θυμὸν ἔχειν ἀγχθὸν ἐς τὸ τέλος τῆς ὁδοῦ ὁρῶντα καὶ τὴν ἄνω εὐδαιμονίαν, καὶ μάλιστα ἐκείνου ξυμπροθυμουμένου. πλὴν ἀλλὰ τίνα σοι ἐλπίδα ὑποφαίνει ὡς δὴ πότε ἀναβησομένῳ;

Verba ἀλλὰ θαρρεῖν .... ξυμπροθυμουμένῳ Hermotimo reddenda esse mihi quidem constat.

---

ibid. 4. Lycinus autem postquam rogavit, quam spem magister ei ostenderet ut aliquando metam attingeret, addit: ἐς νέωτα εἴκαζεν ἐπὶ τὸ ἄκρον ἔσεσθαί σε, οἷον μετὰ τὰ μυστήρια ἢ τὰ ἄλλα Παναθήναια;

Mendosum puto ἐπὶ τὸ ἄκρον ἔσεσθαι Lucianumque scripsisse conicio non ἔσεσθαι sed ἐλεύσεσθαι.

---

ibid. 5: ὑψηλὰ γὰρ ἤδη Φρονεῖς καὶ ἄνωθεν.

Fere non dubito quin scriptori reddendum sit: καὶ ⟨τὰ⟩ ἄνωθεν.

---

ibid. 11 i. f.: ὥστε ἀναστρέψας ἤμεσέ τε, ὡς ἔφασκον, πολλὰ καὶ μόνον ἀριθμῷ παραλαβὼν τὰ κρέα, ὁπόσα τῷ παιδὶ κατόπιν ἐστῶτι παρεδεδώκει, καὶ σημηνάμενος ἐπιμελῶς τὸ ἀπ' ἐκείνου καθεύδει.

In hisce quid sibi velint verba μόνον ἀριθμῷ non capio: utrum corrupta sint an de loco suo deturbata (ante voc. σημηνάμενος?) diiudicare non ausim.

---

ibid. 14 i. f. Hermotimo confesso, philosophorum sectas esse multas, Lycinus respondet: τὸ δέ γε ἀληθές, οἶμαι, πάντως που ἓν ἦν αὐτῶν, ἀλλ' οὐ πάντα διάφορά γε ὄντα.

Pro πάντα ipsum contextum requirere apparet: πολλά.

Digitized by Google

Cf. etiam C. 25 med.: *ὁδός γε μὴν οὐ μία καὶ ἡ αὐτὴ φαίνεται, ἀλλὰ πολλαὶ καὶ διάφοροι καὶ οὐδὲν ἀλλήλαις ὅμοιαι.*

---

ibid. 16 i. f.: *περὶ δὲ Στωϊκῶν πολλοὶ ἔφασκον, ὅτι ἀνδρώδεις καὶ πάντα γιγνώσκουσι, καὶ ὅτι ὁ ταύτην ἰὼν [τὴν ὁδὸν] μόνος βασιλεύς, μόνος πλούσιος, μόνος σοφὸς καὶ συνόλως ἅπαντα.*

Vocabula a me inclusa delenda esse persuasit mihi C. 13 extr.: *ὥστε τὴν αὐτὴν ἄγε λαβὼν κἀμέ.*

---

ibid. 18: *καὶ πρὸς τὸ λοιπὸν ἄρα ἔχωμεν τουτονὶ κανόνα καὶ στάθμην ἀκριβῆ τῶν τοιούτων [ὡς Ἑρμότιμός φησι] καὶ χρὴ ἀπὸ σχημάτων καὶ βαδισμάτων καὶ κουρᾶς διαγιγνώσκειν τοὺς ἀρίστους;*

Emblema manifestum tollatur!

---

ibid. 19: *ὅτι, ὦγαθέ, ἀνδριάντων ταύτην ἐξέτασιν λέγεις [τὴν ἀπὸ τῶν σχημάτων].*

Verba, quae uncinis saepsi, tamquam glossema delenda censeo.

---

ibid. infr.: *πλὴν εἰ δοκεῖ, οἱ μὲν ἔξω ἡμῖν Φιλοσοφίας μενέτωσαν [οἱ τυφλοί] ἐπείπερ μηδὲ ὁρῶσι — καίτοι ἀναγκαῖον ἦν τοῖς τοιούτοις μάλιστα φιλοσοφεῖν, ὡς μὴ πάνυ ἄχθοιντο ἐπὶ τῇ συμφορᾷ —, οἱ δὲ δὴ βλέποντες κ. τ. λ.*

Voc. *οἱ τυφλοί* tamquam glossema seclusi: moneo, Lycinum haec respondere ad Hermotimi dictum *ἀλλ' ἔμοιγε οὐ πρὸς τυφλοὺς ὁ λόγος, ὦ Λυκῖνε, οὐδέ μοι μέλει τῶν τοιούτων.*

---

ibid. 20: *οὐ γὰρ φιλεῖ τὰ τοιαῦτα οὕτω διαφαίνεσθαι, ἀλλ' ἔστιν ἀπόρρητα καὶ ἐν ἀφανεῖ κείμενα, λόγοις καὶ συνουσίαις ἀναδεικνύμενα καὶ ἔργοις τοῖς ὁμοίοις ὀψὲ μόλις.*

Legendum existimo: *καὶ ἔργοις ⟨καὶ⟩ τοῖς ὁμοίοις.*

---

ibid. 26 in.: *ἐφ' ἣν γὰρ ἂν ἔλθω αὐτῶν, ἀνὴρ κατὰ τὴν ἀρχὴν τῆς ἀτραποῦ ἑκάστης ἑφεστὼς [ἐν τῇ εἰσόδῳ] μάλα τις ἀξιόπιστος ὀρέγει τε τὴν χεῖρα κ. τ. λ.*

Deleatur insipidum interpretamentum.

---

ibid. 28: *δυνατὸν μὲν γὰρ καὶ τοῦτο γενέσθαι, καὶ ἴσως ποτὲ ἐγένετο καὶ ἐν τῷ μακρῷ χρόνῳ.*

Digitized by Google

Immo vero: καὶ ἴσως ποτὲ καὶ ἐγένετο ἐν τ. μ. χ.

---

ibid. med.: ἀλλὰ παρὰ πολὺ ἐκεῖνο εὐλογώτερον, τῶν πολλῶν τρωθήσεσθαι καὶ περιπεσεῖσθαι τῷ τοξεύματι ἐλπίζειν ἢ πάντως ἐκεῖνο τὸ ἓν ἐξ ἁπάντων.

Fritsche ⟨ἓν⟩ τῶν πολλῶν — Guyetus τῶν πολλῶν ⟨τι⟩ proposuit, sed pro τῶν πολλῶν potius credo scriptum fuisse: τὸ ὁποῖον.

---

ibid.: ὁ δὲ κίνδυνος ὅτι οὐ μικρός, εἰ ἀντὶ τῆς ἐπ' εὐθὺ ἀγούσης ἐς τῶν πεπλανημένων μίαν ἀγνοοῦντες ἐμπέσοιμεν, ... εἰκάζειν οἶμαι.

Conicio: εἰκὸς (εἶναι) οἶμαι.

---

ibid. 32: εἰ τοίνυν λέγοι μηδὲν οὕτω καλὸν εἶναι μηδ' ἀληθὲς παρὰ τοῖς πολλοῖς, οἷα τὰ τῆς Στοᾶς ἐστι καὶ ἃ ἐκείνη φησίν, οὐκ ἂν εὐλόγως θρασὺς εἶναι δόξειεν ἄν σοι περὶ πάντων ἀποφαινόμενος, καὶ ταῦτα ἓν εἰδώς, οὐδεπώποτε ἐξ Αἰθιοπίας τὸν ἕτερον πόδα προελθών;

Quemvis semel admonitum mihi assensurum esse confido, verba οὐδεπώποτε ... προελθών reponenda esse post φησίν.

Ceterum verba ἐξ Αἰθιοπίας tangenda non esse comprobant verba τὰ δὶς δύο τέτταρα ἡγεῖσθαι in fine capitis 36 et voc. τὴν φιάλην in fine capitis 37.

---

ibid. 33: ἀλλ' οὐ Πέρσαι γε οὕτω ποιοῦσιν οὐδὲ Σκυθῶν ὅσοι τοξόται, ἀλλὰ πρῶτον μὲν αὐτοὶ κινούμενοι ἀφ' ἵππων [ὡς τὸ πολὺ] τοξεύουσιν, ἔπειτα δὲ κ. τ. λ.

Verba ὡς τὸ πολύ haud dubitanter eliminanda censeo: moneo sermonem h. l. esse de sagittariorum exercitationibus. Verba per errorem huc irrepsisse suspicor ex iis quae mox sequuntur: θηρία γέ τοι ὡς τὸ πολὺ κατατοξεύουσι καὶ ὀρνίθων ἔνιοι τυγχάνουσιν.

---

ibid. 37: θῶμεν γάρ τινας δύο ἐσεληλυθέναι ἐς τὸ Ἀσκληπιεῖον ἢ ἐς τοῦ Διονύσου [τὸ ἱερόν], εἶτα μέντοι φιάλην τινὰ τῶν ἱερῶν ἀπολωλέναι.

Digitized by Google

Vocabula inclusa quin spuria sint vix dubito, cum praesertim τῶν ἱερῶν continuo sequantur.

---

ibid. 44: Φέρε δὲ τὰ μονσεῖδῆ καὶ ἁπλᾶ ἐπιγράψωμεν ὡς οἷόν τε εἰκάσαντες ἀνθρώπους ἐπὶ δυοῖν κλήροιν, δύο ἵππους ἐπὶ δυοῖν καὶ ἀλεκτρυόνας δύο καὶ κύνας δύο, τῷ δὲ ἑνάτῳ λέων ἔστω τοὐπίσημον. ἢν τοίνυν τῷ λεοντοΦόρῳ τούτῳ κλήτῳ ἐν ἀρχῇ ἐντύχῃς, πόθεν ἔξεις εἰπεῖν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ τὸν ἔΦεδρον ποιῶν, ἢν μὴ παραθεωρήσῃς ἅπαντας ἐπιὼν εἴ τις καὶ ἄλλος λέοντα ἔχει; Haec postquam Lycinus posuit atque Hermotimus se non habere quod responderet confessus est, ille refert (c. 45): εἰκότως· οὐδὲ γὰρ εὐπρόσωπον οὐδέν.

Haec verba a multis varie tentata sunt. Nescio an fuerit: οὐδὲ γὰρ ἀντιπρόσωπον οὐδέν h. e. nempe nihil prorsus est quod τῷ λεοντοΦόρῳ κλήρῳ respondeat.

---

ibid. 51: ὦ Ἑρμότιμε, ἥτις μὲν ἡ ἀλήθειά ἐστιν ὑμεῖς ἂν ἄμεινον εἴποιτε οἱ σοΦοί, [σύ τε καὶ ὁ διδάσκαλος,] ἐγὼ δὲ τό γε τοσοῦτον οἶδα κ. τ. λ.

Expungantur verba a me inclusa.

---

ibid. 59: ὡς ὀλισθηρὸς εἶ, ὦ Ἑρμότιμε, καὶ διαδιδράσκεις ἐκ τῶν χειρῶν. πλὴν ἀλλ' ὤνησάς γε· οἰόμενος γὰρ ἐκπεΦευγέναι ἐς τὸν αὐτὸν κύρτον ἐμπέπτωκας.

Nonne Lycinus dixisse putandus est: ἀλλ' ὤνησάς με?

---

ibid. i. f.: ἢ οὐκ ἂν εἴκοσιν ἔτη παρέμενες αὐτῷ .... εἰ τὰ αὐτὰ ἔλεγεν, ἀλλ' ἀπέχρη ἄν σοι καὶ ἅπαξ ἀκούσαντι.

Immo, opinor, εἰ ⟨ἀεὶ⟩ τὰ αὐτὰ ἔλεγεν.

---

ibid. 67: εἶτα λογιζόμενος ἐτῶν ἀριθμόν, ὁπόσος ἑκάστῃ ἱκανός, ὑπερεξέπιπτες ἀπομηκύνων τὸ πρᾶγμα ἐς γενεὰς ἄλλας, ὡς ὑπερήμερον γίγνεσθαι τἀληθὲς τοῦ ἑκάστου βίου.

Pro ἄλλας Courier πολλάς scribere voluit, equidem veram lectionem esse credo μυρίας, quod etiam C. 28 med. et Scytha c. 4 i. f. pro magno numero est.

---

ibid. 69 i. f.: τὸ δὲ πολὺ πορρωτέρω γεγόναμεν ἢ πρότερον ἦμεν

Digitized by Google

καὶ κατὰ τοὺς παροιμιαζομένους „πολλὰ μοχθήσαντες ὁμοίως ἐσμέν."

Herwerdenus loco mederi studuit scribendo ἔχομεν pro ἐσμέν. Quidni restituimus: ὅμοιοί ἐσμεν, cl. Thucyd. II 89 extr.: ἡσσημένων δ' ἀνδρῶν οὐκ ἐθέλουσιν αἱ γνῶμαι πρὸς τοὺς αὐτοὺς κινδύνους ὁμοῖαι εἶναι.

---

ibid. 73 i. f.: ἠκολούθει τοῖς τῶν προωδευκότων ἴχνεσι, καθάπερ τὰ πρόβατα πρὸς τὸν ἡγούμενον.

Huic loco emendatione nulla opus est, modo virgula ponatur post voc. πρόβατα: ovium ritu vestigia premebat eorum qui praecesserant, ad ducis arbitrium et nutum se accommodans.

---

ibid. 76 in.: λήθη τις ἔστω αὐτῶν ὥσπερ τῶν πρὸ Εὐκλείδου [ἄρχοντος πραχθέντων].

Glossema quod uncis indicavi deleatur cl. CATAPLUS c. 5: τί γάρ με δεῖ πράγματα ἔχειν τὰ πρὸ Εὐκλείδου νῦν ἐξετάζουσαν;

---

ibid. i. f.: ὁ γὰρ καὶ κατὰ μικρότατον ἐνδέων ἀτελής, κἂν πάντα πλείω ἔχῃ — εἰ δὲ τοῦτο οὐχί, οὐδέπω εὐδαίμων.

Locum, quaeso, restituas scribendo: κἂν πάντα πλείω ἔχῃ, ἢν δὲ τοῦτο οὐχί, οὐδέπω εὐδαίμων.

HARMONIDES. C. 3 i. f.: ὥστε ἤν που καὶ νῦν ἐμοὶ ἐς τὸ χεῖρον ῥέπωσιν αἱ ψῆφοι [ἐν τῷ λόγῳ] καὶ ἐλάττους ὦσιν αἱ ἀμείνους, σὺ δὲ τὴν τῆς Ἀθηνᾶς προστιθεὶς ἀναπλήρου τὸ ἐνδέον κ. τ. λ.

Puerile additamentum quod notavi iam tandem tollatur.

SCYTHA s. HOSPES. C. 4 i. f.: σύ με, ὦ Τόξαρι, παραλαβὼν ξενάγησον καὶ δεῖξον τὰ κάλλιστα τῶν Ἀθήνησιν .... καὶ μὴ περιίδῃς ἀθέατον αὐτῶν ἀναστρέψοντα.

Reponendum opinor: μή ⟨με⟩ περιίδῃς.

---

ibid. 5: ὡς δ' ἂν τάχιστα πᾶσαν ἴδοις τὴν πόλιν [τῶν Ἀθηνῶν], μᾶλλον δὲ τὴν Ἑλλάδα ὅλην καὶ τὰ Ἑλλήνων καλά, ἐγὼ ὑποθήσομαί σοι.

Cum de urbe Atheniensium hucusque totus sermo fuerit

Digitized by Google

atque modo Toxaris dixerit: *οὐδ' ἂν ἀφείη σε ῥᾳδίως ἡ πόλις* nomine non addito, verba *τῶν Ἀθηνῶν* a nescio quo ascripta esse videntur.

---

ibid. 8: *μακρὸν ἂν εἴη διηγήσασθαι, ὅπως μὲν ἥσθη ὁ Σόλων τῷ δώρῳ, οἷα δὲ εἶπεν, ὡς δὲ τὸ λοιπὸν συνῆσαν, ὁ μὲν παιδεύων καὶ διδάσκων τὰ κάλλιστα [ὁ Σόλων]... ὁ δὲ τεθηπὼς τὴν σοφίαν αὐτοῦ.*

Inducendum est nomen ut in sequentibus quoque: *ὡς γοῦν ὑπέσχετο αὐτῷ ὁ Τόξαρις, ἐξ ἑνὸς ἀνδρὸς [τοῦ Σόλωνος] ἅπαντα ἔγνω ἐν ἀκαρεῖ καὶ πᾶσιν ἦν γνώριμος καὶ ἐτιμᾶτο δι' ἐκεῖνον.*

---

ibid. 9 in.: *ὥρα γοῦν εἰδέναι οὗτινός μοι εἵνεκα ὁ Ἀνάχαρσις ἐκ Σκυθίας καὶ Τόξαρις τὰ νῦν ἐς Μακεδονίαν ἥκετον ἔτι καὶ Σόλωνα γέροντα ἄνδρα ἐπαγομένω Ἀθήνηθεν.*

Corrigas, quaeso, *ἐπαγομένῳ*: participium videlicet ad *μοι* pertinet.

Digitized by Google

AD CATULLI C. I.

SCRIPSIT

I. S. PHILLIMORE.

Notum quidem illud „pereant qui ante nos nostra dixerunt." Quid autem qui nostra acceperunt rudia, perpolita reliquerunt? Huius modi ferme est quod viro docto J. J. Hartmano a disputatiuncula mea profecto nobilissimum Catulli locum atque eundem corruptissimum emendare contigit. Cui nisi gratias ex animo agam, valde sim inhumanus. Neque enim tota in pugnando et arguendo esse debet ars nostra; multum agitur sociatis operis cum alter ab altero bene incohata ad bonum exitum perducit.

Itaque vehementer probo ea quae doctus ille vester proposuit, cum ille et scrupulum quo laborabam mihi abstulerit, (scil. ne forte illud *mei* glossema verum lectionis varietatem exhiberet) et totum loci contextum in eam redegerit concinnitatem ut si cuivis perito Catulli carmen sic restitutum ostendatur, certe nihil habitura sit dictio quod ullam suspicionem movere possit. Hoc autem magnum me iudice loci bene emendati signum; cui si modo accesserit palaeographica quae dicitur probabilitas, rem paene pro certa ac demonstrata habeas.

Sed ita probandum censeo illud *tuo*, *patrone*, *verbo* si eius vocis sententia commode explicita fuerit. Qua de re aliquantillum haeret Hartmanus. Quod enim ait vocativum flagitare *τὸ quare*, bene; quod vocativum *patrone* omnibus numeris convenientem ministrat, perbene; ceterum restat, Hartmane doctissime, ut rogem te quid sibi velit illud *tuo verbo*, sive Vahlenianum, seu magis tuum. Mihi quidem videtur istuc non aliter accipi posse quam ut ipsum Nepotem sic scripsisse

Digitized by Google

arbitremur. Nonne enim quod vulgo latius enuntiari solet „ut tuo utar verbo" sic per compendium Catullus dixit? Quid autem blandius, quid hac tam lepida allocutione dignius, quam ipsa Nepotis verba, sive e versiculis amatoriis, seu forte e commentariis historicis sumpta, sic inferre? Mos enim ille satis notus, in honorem alicuius scribenti ipsius versus citare. Ne multus sim, hoc et in Gallo et in aliis Virgilius fecit.

Ergo, si modo haec placent, debemus tibi, doctissime Hartmane, non unius modo scriptoris locum a sordibus nunc demum detersum, sed etiam alterius fragmentum, quod adhuc latuerat, in lucem erutum. O felicem operam quam et Catullo et Nepoti simul imputare potes!

De testatione triginta diebus post clarigationem facta.

Hodie inter omnes, qui antiquitatibus romanis operam dant, convenit testationem a patre patrato factam esse triginta diebus post clarigationem. Veteres autem scriptores de hac re inter se dissentiunt. Legimus enim apud Liv. I 32 : 9 et Serv. Aen. IX 52 eam factam esse triginta tribus diebus post, apud Liv. I 22. 5 et Dion. Hal. II 72. 8 triginta diebus post. Dionysii verba haec sunt: *εἰ δὲ χρόνον εἰς βουλὴν αἰτήσαιντο δέκα διδοὺς ἡμέρας παρεγένετο πάλιν καὶ μέχρι τρίτης αἰτήσεως ἀνεδέχετο.* Itaque testatio ter fiebat, undecimo quoque die. Iam habemus, unde error ortus sit. Fuerunt enim qui hoc ter undecimo quoque die perperam acciperent pro „driemaal, op iederen elfden dag", cuius erroris plura exempla afferri possunt.

M^A. M^A. Assmann.

Digitized by Google

COROLLARIUM.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Comiter per litteras ad me datas certiorem me fecit Fridericus Hiller de Gaertringen vetustam inscriptionem, quam huius voluminis p. 66 sqq. primus edidisse mihi viderer, paucis ante annis a se editam esse Inscriptionum Graecarum volumine V°. Alterum fragmentum tunc adhuc maius erat quam nunc est: ante πάντα legebatur TA, supra πάντα servatae erant litterae τια, addito eodem signo peculiari, quod in versu superiore tituli septimum est quodque per $\overset{\pi}{\chi}$ interpretatus sum, idque puncto hic quoque insignitum. De origine tituli Hillerus haec scripsit (I. G. V, 2, 410): „Fragmenta duo tabulae aeneae, Lusis Calabrytam transportata, ubi vidit D. Quinn, qui delineationem accurate factam Wilhelmo misit, cuius humanitate accepimus... Dubito ad Dianae templum referre, quamquam Lusis oriundum esse non negem. Titulus nobile scripturae achaicae documentum". Apparet igitur inscriptionem ex ipsa Achaia oriundam esse, non, ut putabam, ex Magna Graecia. Vere Kirchhoffius, cuius sententiae supra p. 67 mentionem feci, statuisse videtur colonias Magnae Graeciae litteraturam suam ex Achaia accepisse. Nunc etiam rectius interpretari me posse puto illud ΟΛΕΝΗΙΕΡΑΣ. Significat enim, si quid video: Ὠλὴν ἱερὰς (sc. δαρχμάς). Ὠλήν nomen antiquissimi oppidi Achaici est, quod vulgo Ὤλενος vocabatur [1]). Ut enim ἡ ὠλένη nonnunquam ὁ ὠλήν dicebatur (Suid. ὠλὴν δὲ ὠλένος ἀρσενικόν),

1) Herod. I, 145; Polyb. II, 41, 7; Strab. VIII, p. 386, 388; Diod. V, 81; paus. VII, 18, 1; 22, 1. Steph. Byz. s. v.

Digitized by Google

sic oppidum Ὤλενος quoque interdum Ὠλήν (Hesych. Ὠλέναδε, ὡς ἄγραδε). Tenemus igitur, ut mihi quidem videtur, fragmentum catalogi symbolarum, quas oppida Achaica contulerint, fortasse ut Lusis templum Dianae aedificaretur vel exornaretur [1]).

Ceterum tituline interpretatio, quam tentavit Hillerus, verior sit an mea, hoc alii impense oro diiudicent neve nobis, si quid habeant bonae frugis, invidere velint. Praecipua inter nos disceptatio haec est, utrum puncta, quorum nunc in titulo septem numerantur (nam etiam post litteram δ versus alterius punctum conspicitur) notas numerales insigniant, an pro littera, quae est ο micron, accipienda sint [2]). Quae si cui indagare libet, moneo in aere legi ΤΑΠΑΝΤΑ, non τάλαντα, neque de forma signi, quod V milia significare mihi videtur [3]), ullam dubitationem accidere posse, denique litteram decimam versus superioris mihi ο esse videri, non Φ.

Doleo quod sero animadverti in titulo Amphipolitano Syll.² 832 iam Perdrizetum Ῥίχνου correxisse in Ῥιανοῦ [4]) et monumenti filiorum Euphanis in foro Argivo alterum lapidem cum altero ita coniungi oportere, ut legatur:

Καλλικράτης Ἀριστέος
Ἀργεῖος ἐποίησε.

Idem legitur in inscriptionibus in Asclepieo Epidaurio erutis I. G. IV, 1100, 1101, 1478.

1) Cf. Reichel et Wilhelm, Oesterr. Jahresb. 1901, p. 32.

2) Monet me Hillerus in tesseris fictilibus Mantineae effossis plus semel litteram ο merum punctum esse.

3) Cf. Woisin, De Graecorum notis numeralibus, diss. Lips. 1886, p. 27; syll. 18.

4) Cf. Wilhelm, Neue Beitr. zur griech. Inschriftenkunde, I, p. 42.

Digitized by Google

Ad SOPH. Ant. v. 605.

In cod. L legitur:

τεάν, Ζεῦ, δύνασιν τίς ἀνδρῶν ὑπερβασία κατάσχοι;

Ad quem versum Iebbius haec adnotat: „Epic usage admits the optat. (without ἄν) where an abstract possibility is to be stated .... Attic verse affords some certain examples, — all in negative sentences, or in questions when (as here) a negative answer is expected ...." Ceterum concedit v. cl. in sermone pedestri nullum exemplum inveniri, de qua re disseruit in Soph. O. C. App. ad v. 170 pag. 273.

Ibi inter exempla, quae apud poetas tragicos occurrunt, in quibus metrum impedit, quominus ἄν inseramus, versum Soph. Ant. 605 quoque enumerat.

In quo versu multum vexato sine ulla fere mutatione ἄν inseritur, si cum cod. P legimus ὑπερβασίᾳ et pro ἀνδρῶν ἂν δρῶν scribimus. Ad δρῶν ὑπερβασίᾳ conferatur Ant. v. 634 παντα χῇ δρῶντες et interpretatio scholiastae ad hunc locum: ὑπερηφανίᾳ κρατῆσαι δύνανται. Itaque legendum mihi videtur;

τεάν, Ζεῦ, δύνασιν τίς ἂν δρῶν ὑπερβασίᾳ κατάσχοι;

Ma. Ma. Assmann.

Digitized by Google

PARADOXA TACITEA.

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

Vulgo metuuntur novae, quas philologi promunt, sententiae, opiniones, coniecturae. Neque, hercle, iniuria. Quam saepe enim iis convelluntur quae solida certaque, obscurantur quae clara et perspicua, perturbantur quae plana et simplicia aut erant antehac aut certe videbantur. Consentaneum ergo est aequis accipi auribus si quis locum aliquem, nobilem praesertim et insignem, sed diu varieque a multis tentatum, ab omni se graviore suspicione vindicaturum profitetur: nihil in eo esse demendum, mutandum, transponendum, utpote quem nobis codices integrum, sanum, purum tradiderint.

Atque ab eiusmodi exordio haecce proficiscetur demonstratio.

De *Germaniae* situ, populis, moribus hoc modo atque hoc ordine a Tacito in „Germania" agitur:

I (c. 1) de terrae situ in universum.

II (c. 2—4) Germanos indigenas fuisse probatur.

III (c. 5) de solo.

Habemus ergo hic tria argumenta generalia, sequitur

IV (c. 6) de incolarum armis et re militari.

Argumentum peculiare unum sic denique tribus generalibus, quae antea continua sunt tractata serie, additur. Atque hunc esse ordinem, quem ipsa rei postulet natura, quis infitiabitur?

Agite nunc quo modo in Agricola de Britannia disputetur videamus. Totum locum excribam quemadmodum in codicibus legitur. Nam in editiones plerasque aliqua est recepta trans-

Digitized by Google

positio, ita ut molesta fiat et ingrata lectio si quis mutata denuo in pristinum ordinem redigere cogitur:

I c. 10. Britanniae situm populosque multis scriptoribus memoratos non in comparationem curae ingeniive referam, sed quia tum primum perdomita est: ita quae priores nondum comperta eloquentia percoluere rerum fide tradentur. Britannia, insularum quas Romana notitia complectitur, maxima, spatio ac caelo in orientem Germaniae, in occidentem Hispaniae obtenditur, Gallis in meridiem etiam aspicitur, septentrionalia eius, nullis contra terris, vasto atque aperto mari pulsantur. Formam totius Britanniae Livius, veterum, Fabius Rusticus, recentium eloquentissimi auctores oblongae scutulae vel bipenni adsimulavere (unde et in universum fama est transgressa); sed immensum et enorme spatium procurrentium extremo iam latere terrarum velut in cuneum tenuatur. Hanc oram novissimi maris tunc primum Romana classis circumvecta insulam esse Britanniam affirmavit, ac simul incognitas ad id tempus insulas, quas Orcadas vocant, invenit domuitque. Dispecta est et Thule, quia hactenus iussum et hiems appetebat. Sed mare pigrum et grave remigantibus perhibent ne ventis quidem perinde attolli, credo quod rariores terrae montesque, causa ac materia tempestatum, et profunda moles continui maris tardius impellitur. Naturam Oceani atque aestus neque quaerere huius operis est, ac multi retulere: unum addiderim, nusquam latius dominari mare, multum fluminum huc illuc ferre nec litore tenus accrescere aut resorberi sed influere penitus atque ambire et iugis etiam ac montibus inseri velut in suo.

(hactenus ergo *de situ terrae.*)

II c. 11. Ceterum Britanniam qui mortales initio coluerint, indigenae an advecti, ut inter barbaros parum compertum: habitus corporum varii, atque ex eo argumenta. Namque rutilae Caledoniam habitantium comae, magni artus Germanicam originem asseverant: Silurum colorati vultus, torti plerumque crines et posita contra Hispania Hiberos veteres traiecisse easque sedes occupasse fidem faciunt; proximi Gallis et similes sunt, seu durante originis vi, seu procurrentibus in diversa terris positio caeli corporibus habitum dedit. In universum

Digitized by Google

tamen aestimanti Gallos vicinam insulam occupasse credibile est. Eorum sacra deprehendas [superstitionum persuasiones]; sermo haud multum diversus, in deposcendis periculis eadem audacia et, ubi advenere, in detractandis eadem formido. Plus tamen ferociae Britanni praeferunt, ut quos nondum longa pax emollierit. Nam Gallos quoque in bellis floruisse accepimus; mox segnitia cum otio intravit, amissa virtute pariter ac libertate. Quod Britannorum olim victis evenit; ceteri manent quales Galli fuerunt.

(Secundo igitur loco de *incolarum* agitur origine estque hactenus idem argumentorum ordo quem in Germania habemus.)

III. In pedite (in *equite* Url.) robur; quaedam nationes et curru proeliantur: honestior auriga; clientes propugnant. Olim regibus parebant, nunc per principes factionibus et studiis distrahuntur. Nec aliud adversus validissimas gentis pro nobis utilius, quam quod in commune non consulunt; rarus duabus tribusque civitatibus ad propulsandum commune periculum consensus: ita singuli pugnant, universi vincuntur.

(Tertia ergo pars agit de re militari et de pugnandi ratione, quae in Germania quarta pars est.)

IV. Caelum crebris imbribus ac nebulis foedum; asperitas frigorum abest. *Aestate* (ins. Baehr.) dierum spatia ultra nostri orbis mensuram; nox clara et extrema Britanniae parte brevis, ut finem atque initium lucis exiguo discrimine internoscas; quodsi nubes non officiant, aspici per noctem solis fulgorem, nec occidere et exsurgere sed transire affirmant. Scilicet extrema et plana terrarum humili umbra non erigunt tenebras, infraque caelum et sidera nox cadit. Solum praeter oleam vitemque et cetera calidioribus terris oriri sueta patiens frugum, fecundum: tarde mitescunt, cito proveniunt; eademque utriusque rei causa, multus umor terrarum caelique. Fert Britannia aurum et argentum et alia metalla, pretium victoriae. Gignit et Oceanus margarita, sed subfusca et liventia. Quidam artem legentibus abesse arbitrantur; nam in rubro mari viva ac spirantia saxis avelli, in Britannia, prout expulsa sint, colligi. Ego facilius crediderim naturam margaritis deesse quam nobis avaritiam. Ipsi Britanni dilectum et tributa et iniuncta im-

Digitized by Google

perii munera impigre subeunt, si iniuriae absint: has aegre tolerant, iam domiti ut pareant, nondum ut serviant

[Ergo IV de caelo, solo, fructibus redituque, quae in Germania pars est III.]

Denique in utroque libello idem argumentum in totidem easdemque est divisum partes. Sed hae in Germania multo melius quam in Agricola sunt dispositae. Contra illud *igitur* a quo incipit c. 13 egregie iis adnectitur vocabulis quae in codicibus totam claudunt descriptionem Britanniae:

iam domiti ut pareant, nondum ut serviant.

His enim quodammodo legentium animi praeparantur ad accipiendum qua ratione, quo ordine, quo successu Romani Britannos subigere sint conati, seque ad illam rem tractandam Tacitus accingit. Quo cum pervenit, sic incipit: *igitur*, id est „ut ad propositum veniam" (nos „welnu dan", Germani nostro proposito multo accommodatius etiam „also").

Iam peculiarem quandam, et si non raram, tamen paulo minus usitatam illud *igitur* hic vim habere, vel hoc indicio est quod Baehrensius, qui et ipse transpositionibus hic utitur, delendum illud censuit. Nam fuerit Baehrensius in suis admittendis coniecturis interdum paulo inconsideratior, at erat vir acutus doctusque et sicubi erravit nunquam sine causa a recta deflexit via. Quod hic evenit. Quo consilio vox illa *igitur* posita esset non perspexit, nam si perspexisset, simul hoc intellexisset utique eum esse hic servandum partium ordinem quem praebent Agricolae codices.

Haud absurdum mihi videtur paulisper etiam de illo vocis quae est *igitur* disputare usu. Res enim hic agitur haud parvi momenti quae tota in uno illo versatur vocabulo. Illustrandi ergo causa duos afferam locos disertissimos. Alterum ipsius Taciti:

H. II, 68. Et (*victas* ins. Haase) quidem partes modeste distraxerat (Vitellius): apud victores orta seditio ludicro initio, ni numerus caesorum invidiam Vitellio movisset. Discubuerat Vitellius Ticini adhibito ad epulas Verginio. Legati tribunique e moribus imperatorum severitatem imitantur vel tempestivis conviviis gaudent, proinde miles intentus aut remisse agit: apud Vitellium omnia indisposita, temulenta, pervigiliis et

Digitized by Google

Bacchanalibus quam disciplinae et castris propiora. *Igitur* duobus militibus, altero legionis quintae, altero e Gallis auxiliaribus per lasciviam ad certamen luctandi accensis, postquam legionarius prociderat, insultante Gallo et iis qui ad spectandum venerant in studia diductis, erupere legionarii in perniciem auxiliorum ac duae cohortes interfectae.

Alterum ex auctore diversissimo ... Catullo in epithalamio Pelei et Thetidis vs. 192 estque is locus, si fieri potest, disertior etiam; nam quod ibi non *igitur* verum *quare* legitur, id quidem vix ullius est momenti. Ariadne, postquam multa de tristi sorte sua et de morte sibi expetenda est lamentata, sic alio rem vertit:

> Non tamen ante mihi languescent lumina morte,
> nec prius a fesso secedent corpore sensus,
> quam iustam a divis exposcam prodita multam
> Caelestumque fidem suprema comprecer hora.
> QUARE facta virum multantes vindice poena
> Eumenides, quibus anguino redimita capillo
> frons exspirantes praeportat pectoris iras,
> huc huc adventate (sequitur imprecatio).

Esto, habemus in Germania et in Agricola eandem rem (et est ea magna utriusque libelli pars) in totidem eademque divisam capita, sed ea in Germania secundum ipsam rei naturam disposita, in Agricola leviter quidem sed tamen perturbata, idque certo deliberatoque consilio, quo melius totus ille locus de situ populis moribus Britanniae libri contextui adaptaretur.

Nonne in promptu nunc est coniectura Tacitum in Agricola semet ipsum esse imitatum et quod in Germania dedisset exemplum loci de situ populis moribus tractandi disponendique, eo in Agricola ita esse usum ut propter mutatum libri consilium a suo ipse exemplo leviter deflecteret?

Ergo Agricola post Germaniam scriptus. Scio contrarium in libris de historia literarum latinarum doceri. Sed estne ipsa res incredibilis? Minime, minime vero. Vide hanc computationem ratiocinationemque.

Digitized by Google

Germania scripta est a. 98 p. C. n. (c. 37 „ad alterum imperatoris Traiani annum").

Cimbri profligati Caecilio Metello, Papirio Carbone Consulibus . . . . a. 113 a. C. n.

fiunt . . . . 211 anni (ipse Tacitus, admodum accurate „ducenti ferme et decem anni colliguntur").

Agricola scriptus est post mortem Nervae, quemadmodum apparet e verbis c. 44 *principem Traianum*. Praeter illum *terminum post quem* qui dicitur nihil habemus quo Agricolae libri annum natalem accuratius indicemus. Nam quod olim aiebant viri docti: „e verbis Agr. 45 *nobis ante quadriennium amissus es* efficias Agricolam scriptum esse a. 97 (mortuus enim Agricola est mense Augusto a. 93); at in eodem libro c. 44 legimus *principem Traianum*. Apparet ergo scriptum esse Agricolam post 27 Ian. 98 quo die mortuus est Nerva. Largiamur Tacito, ne grave insit mendacium in isto *ante quadriennium*, quinque menses et paucos dies, ultra procedere nefas, nam si Agricolam post 27 Febr. scriptum statuimus *ante quinquennium* potius quam *ante quadriennium* scribendum ei fuerat. Ergo scriptus est Agricola inter 27 Ian. et 27 Febr. a. 98, sed quam proxime a 27 Ian. simulque quam plurimis diebus ante 27 Febr. ... et quidni ipso 27 Ian. sub vesperum vitam soceri sui scripserit Tacitus?" id quidem nihili est. Sic enim negligitur illud *tam longae absentiae conditione* e quibus verbis luce clarius apparet vocabula *ante quadriennium* sic esse accipienda ut Tacitus dicat: „ego socerum meum iam quatuor annis ante mortem eius amisi", quemadmodum et accipiebantur olim ab interpretibus. (Fusius hanc quaestiunculam tractavi Mnem. a. 1915 p. 252 sqq.)

Ergo sic potius equidem totam mihi informo rem. Usque ad annum 98 uni arti dedit operam oratoriae Tacitus; causas agebat, responsa dabat, eloquentiam docebat, hoc nomine inclaruerat, alio ne innotuerat quidem. At tum

mutandum mihi propositumst et vitae genus

ait seque ad historiam scribendam contulit. Sed primum sui fecit periculum novaeque artis dedit documentum atque argumentum tractavit neque ab arte oratoria alienum et cum

Digitized by Google

historia coniunctissimum. Semper enim quam nos „ethnographiam" vocamus apud omnes fuit in summo honore qui „pulchris" dant operam „literis". E quo genere et Tacitus fuit, qui quo modo sit considerandus et quo aestimandus pretio is demum intelligit qui aliquamdiu cum Plinio minore vixit eiusque aequalibus et amicis. „Literatores" illi fuerunt et „belletristae", ut nunc loquimur: artem, atque adeo omne artium genus, artis exercebant causa, neque quidquam iis potius fuit quam variae et multiplicis laus sapientiae doctrinaeque. Quodsi cui forte suspicio nascitur omnes illos viros qui Plinio praestantissimi sunt visi scriptores poetaeque fortasse ineptissimos fuisse mortalium, „poetastros", atramenti chartaeque pestes et quid non, is eiusdem fuisse familiae Tacitum reputet: simul intelliget eundem illum Tacitum, quem tamquam summum historicum colunt admiranturque, Voconii Romani quam Thucydidis (ne quem e recentioribus, Groteum, Gibbonem, Tocquevillium nominem) fuisse similiorem.

Ineunte ergo anno 98 Tacitus Germaniam scripsit. Iam tum sibi comparavit scribendi illud genus acutum, breve, „velox" quod postea in „Annalibus" ad summum erat evecturus fastigium, simulatque res ita ferret ad antiquam rediturus artem. Nam quid tandem, obsecro, impedit quominus *Dialogum* post Historias aut certe post aliquot Historiarum libros scriptum credamus? Proprium illud fuit illius aetatis atque illorum hominum ab alio ad aliud excurrere genus. Et quamvis Tacito, item ut Ciceroni, historia visa sit „opus oratorium" (i. e. literarium. Conferatur hic Boisserius in Journal des Savants a. 1895) maxime, tamen cum, quacunque tandem de causa, de corrupta suae aetatis eloquentia disputare decrevisset, ea opportunitate usus est ad demonstrandum minime se pristinae suae artis, quae artiore sensu oratoria dicitur, esse immemorem neque plane „rotunditatem" dedidicisse Tullianam, qua tunc opus erat et quam ipse olim, utpote orator, strenue fuerat aemulatus.

Atque Germaniae iam tum addidit libellum de situ, moribus, populis Britanniae, mox et alia ex eodem genere additurus opuscula. Sed alio eum vocavit ipsa vita. Iam enim primis Traiani annis intellexit Tacitus atque adeo expertus

Digitized by Google

est male et se et Agricolam socerum audire et quicunque praeterea salvi evaserant crudelem Domitiani saevitiam. En subito duplex se Tacito offerebat causa cur novum in lucem emitteret librum: simul et scribere aliquid poterat quod magis etiam quam Germania historici esset generis et demonstrare:

„(licere) inter abruptam contumaciam et deforme obsequium pergere iter ambitione et periculis vacuum" (verba haec sunt ex Ann. IV, 20) et:

„posse etiam sub malis principibus magnos viros esse, obsequiumque ac modestiam, si industria ac vigor adsint, eorum laudes excedere, qui plerique per abrupta sed in nullum reipublicae usum ambitiosa morte inclaruerunt". (Agr. c. 42). En hoc est de eadem fidelia duos dealbare parietes! Nam quamvis varius et multiplex liber ille Taciti sit Agricola, tamen naturam eius et originem satis accurate me iis quae modo enarravi explicuisse arbitror.

Atque in eam Agricolae vitam recepit illam qua tunc opus erat Britanniae descriptionem, scriptam iam antea sed ita immutato capitum ordine ut tota novo consilio quam aptissima fieret. Ne ergo nos immutatum illum ordinem denuo immutemus, sed suum Wexio alliisque reddamus inventum!

Omnino ipsam historiam parum curat Tacitus: *οὐκ ἐν ἔργου ἀλλ' ἐν παρέργου* ei *μέρει* est: tamquam opus vere oratorium eam adhibet in quo quid ipse possit demonstret. Sic in Agricola se de Domitiano, Nerva, Traiano scripturum profitetur (c. 3 memoriam prioris servitutis ac testimonium praesentium bonorum) sed septem fere annis post, cum iam satis diu Traianus imperaverat ut aliquid dignum cognitu de eius regno commemorari posset, hunc cum Nerva missum facit Domitianoque praemittit „longum" illum „et unum annum", dein Vespasianum Titumque. Sed cur promisso non stet ut exponat tantum abest ut ne ullam quidem illius faciat mentionem.

Nunc eum deprehendimus sua ipsum opera retractantem et quae antea alio composuerat consilio ornandi causa novo inserentem libello. Addam locum ubi ipse quae antea tradiderat immutavit, non tam veritatis studio ductus quam quod interea cognovit atque adeo fando audivit aliquid quod quominus iis quae scripta iam erant insereret a se impetrare non potuit,

Digitized by Google

sic illa ultro corrumpi aut non videns aut parum curans.

Legitur locus ille A. I, 5. De quo iam in Analectis meis disputavi, sed leviter mutandam meam esse sententiam postea intellexi; nunc quid censeam optime apparebit si totum locum legentium subiiciam oculis:

„Haec atque talia agitantibus gravescere valitudo Augusti; et quidam scelus uxoris suspectabant. Quippe rumor incesserat paucos ante menses Augustum electis consciis et comite uno Fabio Maximo Planasiam vectum ad visendum Agrippam; multas illic utrimque lacrimas et signa caritatis, spemque ex eo, fore, ut iuvenis penatibus avi redderetur. Quod Maximum uxori Marciae aperuisse, illam Liviae. [Gnarum id Caesari] Neque multo post exstincto Maximo [dubium an quaesita morte] auditos in funere eius Marciae gemitus semet incusantis quod causa exitii marito fuisset. Utcunque se ea res habuit, vixdum ingressus Illyricum Tiberius properis matris literis accitur, neque satis compertum est, spirantem adhuc Augustum apud urbem Nolam an exanimem reppererit. Acribus namque custodiis domum et vias saepserat Livia, laetique interdum nuntii vulgabantur, donec, provisis, quae tempus monebat, simul excessisse Augustum et rerum potiri Neronem fama eadem tulit".

Vides quam bene decurrat totum caput et quam sit aptum proposito si eiiciuntur ea quae ego uncinis inclusi. Ratio est reddenda quomodo natus sit rumor veneno exstinctum Augustum quod ei subministrandum curaverit Livia. Et rationem reddidit Tacitus ita ut tota res sit quam maxime verisimilis. Unicus ille testis reconciliationis Augustum inter et Agrippam Postumum, Fabius Maximus non multo post illam reconciliationem *exstinctus* est seque marito causam exitii fuisse ipsa uxor eius Marcia fassa est: se enim illam reconciliationem Liviae aperuisse. Nonne sic palam profitetur Marcia veneno exstinctum maritum quod ei aliquo modo subministrandum curaverit Livia? Conferantur quae dicta sunt Anal. Tac. 212 sq.

Importuna ergo ista „gnarum id Caesari" et „incertum an quaesita morte" quae totum caput perturbant et pro simplici perspicuoque impeditum reddunt et obscurum, unde huc pedem intulerunt? Statim apparebit si Taciteae de Fabio Maximo narrationi Plutarcheam (de Garr. c. XI) opposuero eamque

Digitized by Google

latine versam quo sit facilior comparatio. Nam hoc quidem in dubium vocabit nemo quin Mezeriacus recte statuerit Plutarchum quoque de *Fabio* ibi narrasse non de nescio quo *Fulvio*.

Est ergo haec Plutarchi narratio:

Fabius Augusti familiaris, cum principem iam senem lamentantem audivisset quod deserta domus sua esset: se enim cum tres nepotes e filia haberet, duobus illorum mortuis, tertioque Postumo, qui solus superesset, e calumnia in exsilium pulso cogi successorem imperii asciscere privignum suum, sed se miseritum illius adolescentis de reducendo eo in urbem cogitare — hoc Fabius audito rem ad uxorem tulit, et illa ad Liviam. Livia vero vehementer in maritum est invecta quod, si iamdudum illud consilium iniisset, nepotem non arcesseret sed uxorem suam induceret in inimicitias et odium cum futuro principe. Atque postridie mane cum Fabius de more ad principem venisset eumque, verbo *ave* usus, salutasset, ille „vale Fabi" respondit. Quod quid sibi vellet ille intelligens statim domum rediit, uxorem arcessivit et „Princeps" ait „cognovit me secretum non servasse, ideoque ipse mihi mortem consciscam". „Et merito" illa respondit „quod cum tot annos me uxorem habuisses meam garrulitatem non caveris. Verum me prius mori sine". Sumptoque gladio ante maritum semet percussit.

Vides de morte Fabii Maximi duplicem in ore vulgi fuisse narrationem. Secundum alteram veneno est sublatus de medio, secundum alteram ipse sibi conscivit mortem. Illam de veneno prius secutus est Tacitus, illam de morte voluntaria Plutarchus in lepidissimum recepit librum, quo exempla malorum e garrulitate natorum est complexus. At Tacitus simplici illa quam iam dederat de veneno narratione non contentus, simulatque alteram cognovit intricatiorem et legentium animis commovendis aptiorem de gladio prius a Marcia deinde a Fabio in pectus directo (quae qui factum sit ut prius Chaeroneam ad Plutarchum perveniret quam Romae innotesceret Tacito inutile est quaerere) eam nostro addidit capiti, parum curans quod quae intercederet ratio inter praecedentia verba „et quidam scelus uxoris suspectabant" et ipsam narrationem nunc plane fieret obscurum, cum in pristina narratione luce fuisset clarius.

Sed multo insignius eiusdem rei exemplum illud est quod

Digitized by Google

ad Neronem, Poppaeam, Othonem pertinet, de quo et ipso iam ante plus viginti annos egi (Mnem. 1898 p. 314 sqq.). De qua disputatione breviter hic referre haud inutile videtur, quia illo quoque loco ipse Tacitus postea aliquid a se esse immutatum uno prodit vocabulo, quo antea aptissime adnectebantur nunc ineptissime adglutinantur sequentia praecedentibus.

Legimus l. XIII Annalium in ipso initio capitis 47 haec:

„Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit".

Hactenus. Quatenus? Ut opinor, donec peracta et ad finem perducta erant ea quae in proxime praecedentibus narrata sunt. Aliam vim illa vox *hactenus* neque habet neque habere potest. Quae ergo illa sunt? Ipsum audiamus Tacitum, cuius ego verba hic sic afferam ut quae mihi in hac quaestione maximi visa sunt momenti ipsa literarum forma a cetero contextu secernenda et distinguenda curem.

c. 45. Non minus *insignis* eo anno *impudicitia* magnorum reipublicae malorum initium fecit. Erat in civitate Sabina Poppaea, T. Ollio patre genita, sed nomen avi materni sumpserat, illustri memoria Poppaei Sabini, consulari et triumphali decore praefulgentis: nam Ollium honoribus nondum functum amicitia Seiani pervertit. Huic mulieri cuncta alia fuere praeter honestum animum. Quippe mater eius aetatis suae feminas pulchritudine supergressa gloriam pariter et formam dederat: opes claritudini generis sufficiebant. Sermo comis nec absurdum ingenium. Modestiam praeferre et lascivia uti. Rarus in publicum egressus, idque velata parte oris, ne satiaret aspectum, vel quia sic decebat. Famae nunquam pepercit, maritos et adulteros non distinguens, neque affectu suo aut alieno obnoxia, *unde utilitas ostenderetur, illuc libidinem transferebat.* Igitur agentem eam in matrimonio Rufri Crispini, equitis Romani, ex quo filium genuerat, Otho pellexit iuventa ac luxu *et quia florentissimus in amicitia Neronis habebatur.*

46. Nec mora quin adulterio matrimonium iungeretur. Otho sive amore incautus laudare formam elegantiamque uxoris apud principem, sive ut accenderet ac, *si eadem femina potirentur, id quoque vinculum potentiam ei adiceret. Saepe auditus est* consurgens convivio Caesaris, se quidem ire ad illam sibi concessam dictitans nobilitatem pulchritudinem, vota omnium

Digitized by Google

et gaudia felicium. His atque talibus irritamentis non longa cunctatio interponitur, sed accepto aditu Poppaea primum per blanditias et artes valescere, imparem cupidini se et forma Neronis captam simulans, mox acri iam principis amore, ad superbiam vertens, si ultra unam alteramque noctem attineretur, nuptam esse se dictitans nec posse matrimonium amittere [1]), devinctam Othoni per genus vitae, quod nemo adaequaret. Illum animo et cultu magnificum: ibi se summa fortuna digna visere: at Neronem, paelice ancilla et adsuetudine Actes devinctum, nihil e contubernio servili nisi abiectum et sordidum traxisse. Deicitur familiaritate sueta, post congressu et comitatu Otho, et ad postremum, ne in urbe aemulatus ageret [2]), provinciae Lusitaniae praeficitur; ubi usque ad civilia arma non ex priore infamia, sed integre sancteque egit, procax otii et potestatis temperantior.

47. Hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit....

At, o bone, *hactenus* nulla quaesivit velamenta Nero. Certe in illo Poppaeae Neronisque adulterio omnia fiunt quam apertissime impudentissimeque. Haec enim apud Tacitum leguntur verba: *Insignis impudicitia; saepe auditus est* alia. Quid quod, secundum hanc certe narrationem, ne ipsum quidem adulterium Nero quaesivit vel appetivit, sed sponte se ipsa Poppaea Neroni obtulit, vel, si hoc mavis, a marito suo ei est oblata.

Age, iam caput 45 inde a verbis *initium fecit* et totum caput 46 dele et in vacuum locum haec ex H. I, 13 transfer:

(Nero) Poppaeam Sabinam, principale scortum (apud Othonem) ut apud conscium libidinum seposuit donec Octaviam uxorem amoliretur. Mox suspectum in eadem Poppaea in provinciam Lusitaniam seposuit

eaque quantum vis orna et amplifica dummodo sensum relinquas intactum. Quam belle nunc sequitur: *hactenus Nero... velamenta quaesivit!*

---

1) *Amittere:* ecquid *omittere?*

2) *Aemulatus ageret.* Mire dictum. Ecquid Tacitus scripsit *aemulum ageret* vel *aemulus ageret*, ut *agendi* verbum absolute sit positum?

Digitized by Google

Quid ergo hic evenisse censeamus? Equidem ne fingi quidem excogitarique quidquam aliud posse opinor praeter hoc: nostro Annalium loco Tacitus prius eadem fere de Nerone Poppaea Othone narraverat quae in Historiis, postea hac deleta in Annales eam retulit quam nunc in Annalibus habemus, sed — „tantamne rem tam negligenter?" dixerit quispiam — intacta reliquit ista: „hactenus Nero flagitiis et sceleribus velamenta quaesivit", atque sic omnibus neglectis velamentis ipse futile istud suum augendi amplificandi exaggerandi studium ultro indicavit.

Quid enim hae narrationes inter se discrepant? In Historiis tres habemus homines vituperandos quidem et magnopere reprehendendos sed „non praeter solitum leves", verum quales innumeros quaevis aula et quaevis urbs habuit semper. Nero ibi est Antiphonum Chaerearumque Terentianorum similis, Poppaea Thais quaedam, Otho vero paene insons dicendus est. Risum vulgo eiusmodi homines et eiusmodi facta movent, non indignationem et ridebant ut opinor Romani hosce audientes repetentesque versiculos:

Cur Otho mentito sit, quaeritis, exsul honore:
uxoris moechus coeperat esse suae.

At illa in Annalibus historia quam est auditu horribilis et abominanda! In qua solus Nero idem est qui in Historiis, certe *non multo* melior (nam paulo meliorem esse concedo): quae ei offertur muliercula eam statim adamare incipit ita ut ne maritum quidem aemulum ferre possit: Otho vero nobis exhibetur non moechus sed leno uxoris suae: a quo pretium exspectat illi eam offert atque adeo obtrudit. Quanto turpior hic maritus quam ille apud satiricum „doctus spectare lacunar"! Et quis unquam audivit de monstro et prodigio qualis hic nobis depingitur Poppaea, nullum amans vere sed identidem omnium virorum adolescentiumque depravans mores atque mentem? Odimus meritoque odimus Othonem, qui suam ipse uxorem venditat, sed illa emptorem ei monstrat; „unde utilitas ostenderetur, illuc libidinem transferebat" vide et alia in eandem sententiam, quae et ipsa inclinatis literis exarari iussi).

Quid autem Tacitus? Quod notissimis versiculis de „plebecula credula" dixit Vondelius noster:

Digitized by Google

„Dirius est quo quidque libentius arripit illud" id in Tacitum quoque convenit. Cum Historias scribebat nihil de Othone Poppaea Nerone ei innotuerat praeter illud quod in ore populi fuisse testatur Suetonius cui distichon illud *cur Otho* e. q. s. debemus. At nondum ei innotuerat narratio illa de Othone uxoris suae lenone et Poppaea lenonis sui magistra quam fortasse tragicus aliquis ex illo coetu Pliniano erat commentus. Hanc vero ubi cognovit Tacitus nihil moratus leniorem atrociori cedere narrationem iussit.

Iam tres habemus locos quos a se retractatos ipse inscius et invitus fatetur Tacitus. Nunc quartum addam multo insigniorem multoque maioris momenti, magnarum inimicitiarum magnique odii causam. De quo ita ego agam ut neque offendam quemquam et libere quid ipse sentiam proloquar.

Acturus enim iam sum

DE LOCO DE CHRISTIANIS (Ann. XV, 44).

Sed prius ipsum audiamus Tacitum narrantem ea quae praecedunt quaeque continuo sequuntur. Sic optime apparebit quae mea sit de ipsa re sententia:

43. Ceterum urbis quae domui (sc. aureae) supererant, non, ut post Gallica incendia nulla distinctione nec passim erecta sed dimensis vicorum ordinibus et latis viarum spatiis cohibitaque aedificiorum altitudine ac patefactis areis additisque porticibus quae frontem insularum protegerent. Eas porticus Nero sua *exstructurum* purgatasque areas dominis *traditurum pollicitus est*. Addidit praemia pro cuiusque ordine et rei familiaris copiis finivitque tempus, intra quod effectis domibus aut insulis apiscerentur. Ruderi accipiendo Ostienses paludes *destinabat*, utique naves, quae frumentum Tiberi subvectassent, onustae rudere decurrerent; aedificiaque ipsa certa sui parte sine trabibus saxo Gabino Albanove solidarentur, quod is lapis ignibus impervius est, nec communione parietum sed propriis quaeque muris ambirentur. Iam aqua privatorum licentia intercepta quo largior et pluribus locis in publicum flueret, custodes; et subsidia reprimendis ignibus in propatulo quisque haberet. Ea ex utilitate accepta decorem quoque novae urbi attulere. Erant

Digitized by Google

tamen, qui crederent veterem illam formam salubritati magis conduxisse, quoniam angustiae itenerum et altitudo tectorum non perinde solis vapore perrumperentur: at nunc patulam latitudinem et nulla umbra defensam graviore aestu ardescere. Et haec quidem humanis consiliis *providebantur*.

44. Mox petita dis piacula aditique Sibyllae libri ex quibus supplicatum Vulcano et Cereri Proserpinaeque ac propitiata Iuno per matronas, primum in Capitolio deinde apud proximum mare, unde hausta aqua templum et simulacrum deae perspersum est; et sellisternia ac pervigilia celebravere feminae quibus mariti erant.

45. *Interea* conferendis pecuniis pervastata Italia.

Quam sunt hic omnia nitide limpide eleganter enarrata. Si unquam, nunc egregium se praestat scriptorem Tacitus, qui quem quaeque sibi postulet colorem oratio tam bene intelligat. Nihil fucati hic habemus nihil inflati; placido simplicique sermone legentes edocet de iis rebus de quibus cum maxime agatur, hoc unum curans ut probe intelligant omnes omnia, praetereaque nihil. Et quam apte deinde sic pergit: „*interea* conferendis pecuniis pervastata Italia". *Interea* nam quaecunque capite 43 et initio capitis 44 sunt exposita pleraque omnia ad *futurum* tempus pertinent, quod quo magis appareret ego vocabula eo spectantia inclinatis exaranda curavi literulis: quo modo nova sit aedificanda urbs, quo modo providendum sit ne posthac tanta exsistere possit clades, denique qua ratione pax deorum sit impetranda statuitur. Sed haec omnia non una hora vel uno die effici et ad finem perduci possunt, maior pars annum pluresve annos sibi postulat; *interea* pecunia quaerenda ubique. Tum scriptor eadem simplicitate eademque brevitate, qua usus est antea, haec quoque exponit. Sed post illa *quibus mariti erant* et ante illud *interea conferendis pecuniis* subito narrator vocem tollit fitque pueri declamantis quam prudentis historici multo similior. Nunc quoque ipsum loquentem inducam sed ita ut identidem eum interpellem, coarguam, confutem.

„Sed nec ope humana nec largitionibus principis aut deum placamentis decedebat opinio quin iussum incendium crederetur".

Libenter credimus, sed nec *ope* illa *humana* nec *deum placamentis* eiusmodi aliquid spectabatur; ut quam celerrime et

Digitized by Google

quam optime nova aedificaretur urbs, haec unica erat cura, illi proposito apta sunt quae hic enumerantur, sed vulgi rumor atque opinio publica non istis aboletur consiliis (ope humana, largitionibus principis, deum placamentis). Utcunque tamen ista ferrem concoqueremque si quidquam in iis quae proxime praecedunt de eiusmodi fuisset dictum rumore, de quo nunc altum est silentium.

„Ergo abolendo rumori Nero subdidit reos et quaesitissimis poenis affecit, quos per flagitia invisos vulgus Christianos appellabat. Auctor nominis eius Christus Tiberio imperitante per procuratorem Pontium Pilatum supplicio affectus erat; repressaque in praesens *exitiabilis superstitio* rursum erumpebat, non modo per Iudaeam, originem eius mali, sed per urbem etiam quo cuncta undique *atrocia aut pudenda* confluunt celebranturque".

Unde tanta ista ira et indignatio quorsumque illa maledicta et convicia? Quidni antea nos docuisti quid Christiani commiserint et *cuius rei poenas* auctor illius nominis dederit? Boni esse narratoris opinor primum de scelere deinde de supplicio nos reddere certiores.

„Igitur primum correpti qui fatebantur".

Quid, obsecro, fatebantur? Christianosne se esse? Fatebantur ergo nihil aliud quam hoc reos se esse, id quod omnes qui aderant suis videre poterant oculis. An vera esse quaecunque vulgo Christianis vitio dabantur, stupra, adulteria, dira sacrificia? An denique a Christianis incensam esse urbem? Miros, hercle, Christianos qui *faterentur* id quod falsissimum esse norant omnes mortales.

„deinde indicio eorum...."

Adeone triginta post Magistri mortem annis degeneraverant Christiani ut iam tum, nulla re coacti, fratres sororesque indicarent tamquam conscios, cuius maleficii? Et quae tandem miseros subito arripuit insania ut, cum et omnes mortales et sciret ipse Nero insontes eos esse, tamen nocentes se videri cuperent?

„multitudo ingens"

Ergone iam tum multa milia Christianorum in urbe Roma aderant? An eo confugiamus ut dicamus non esse hic urgenda

Digitized by Google

singula vocabula, quoniam et alibi Tacitus eiusmodi verbis quale est illud *ingens* abutatur, qui et H. I, 6 satis absurde de trucidatis *tot milibus* inermium militum loquatur? At vel sic Tacitus, cum Tiberii tempus tractaret, alicubi — id quod facile erat — Christianorum debuerat facere mentionem.

„Haud perinde in crimine incendii quam odio humani generis convicti sunt".

Parum ergo confessio illa proderat Neroni. Immo vero vehementer nocebat. Quid enim? Ut incendii infamiam a se averteret, Nero alios subdidit reos, at illi incendii crimine sunt absoluti, id quod diserte illis *haud perinde in crimine incendii* e. q. s. significatur. Maiore ergo vi incendii crimen in ipsum recidebat Neronem.

„et pereuntibus addita ludibria, ut ferarum tergis contecti laniatu canum interirent, aut crucibus affixi aut flammati, atque ubi defecisset dies in usum nocturni luminis urerentur".

Mire perturbata narratio quae ne deletis quidem verbis *aut crucibus affixi aut flammati* in integrum restituitur.

„Hortos suos ei spectaculo Nero obtulerat et circense ludicrum edebat, habitu aurigae permixtus plebi vel curriculo insistens".

Quo modo haec sunt intelligenda? *Facum viventium* praebebat spectaculum plebi Nero sed ipse ne quisquam eo converteret oculos strenue dabat operam aliud eodem tempore exhibens spectaculum.

„Unde, quamquam adversus sontes..."

At modo insontes eos fuisse, certe incendii, alta voce ipse clamavit Tacitus

„et novissima exempla meritos..."

Cur, quaeso? Nihil tale meruisse miseros luce clarius ex iis quae praecedunt apparuit

„miseratio oriebatur, tamquam non utilitate publica, sed in saevitiam unius absumerentur".

Denique res eo redit ut Nero incendii crimen a se avertere cupiens impudentissimi crudelissimique calumniatoris invidiam ultro appetiverit.

Iam satis multa vitia in tota ista notavimus narratione, sed restat unum cunctis illis gravius. Vide enim quam inepte nunc sic pergatur:

Digitized by Google

„*interea* conferendis pecuniis pervastata Italia".

Interea: dum quid fiebat? Dum miseri isti diris cruciatibus absumebantur. Vides quam absurde nunc divellantur quae olim elegantissime cohaerebant.

Denique totum illud de Christianis episodium, quod tot tantisque laborat vitiis e contextu Taciteo ita tolli potest ut — raro id evenit in locis dubitationi alicui obnoxiis — nihil sui relinquat, nihil e praecedentibus sequentibusve secum trahat, eoque sublato egregius rerum renascitur ordo qui antea ineptissimum in modum fuerat interruptus. Ergone locum illum spurium censeamus non e capite Taciti verum e falsarii mente natum? Olim censui neque nunc dissimulo. Sed quodnam esse potuit falsarii consilium et e quo fuit hominum genere ipse? Nihil aliud fingi hic potest quam hoc: hominem Christianum duobus fere saeculis post Tacitum viventem sed Tacitea oratione imbutum, cum ferre non posset apud praeclarum historicum aerae Christianae, natum a. 55, de ipso Christo ne unum quidem inveniri verbum, totam illam „persecutionem Neronianam" de suo id est de nihilo finxisse, eoque inseruisse loco qui piae huic fraudi satis aptus videretur. At illud ipsum quam parum esset verisimile postea intellexi. An quisquam Christianus in animum inducere potuit ut tam inepta et turpia de antiquis Christianis fingeret et in fidem Christianam tam acerba evomeret maledicta? Non falsarius aliquis sed ipse Tacitus additamento isto narrationem suam corrupit perturbavitque. Sic enim, ut nunc opinor, res se habet.

Taciti Annales editi sunt haud multo ante obitum Traiani (a. 117). Iamque multo maior pars magni operis ad finem erat perducta cum in manus Taciti pervenerunt Plinii amici ad Traianum de Christianis epistola (Scripta a. 112) Traianique ad eam responsum. Hic ei in mentem veniebat se et ipsum olim de Christianis illis fando audivisse quaedam eaque dira, horrenda, crudelia, vera fortasse, fortasse falsa et in immensum aucta — nihil hic decerno, totam hanc rem in medio relinquo: de Tacito enim scriptore ago non de ipsis quas ille tradit rebus — sed qualiacunque erant continere se non potuit quin ea in librum suum reciperet: procedente enim tempore semper erat τῶν μιαρῶν factus amantior. Et nolebat prae Plinio

Digitized by Google

suo gravissimae rei plane ignarus videri. Festinanter autem illud addidit episodium, inde nata vitia quae modo notavimus.

Sed haec quidem nunc hactenus. Quatuor iam demonstravi exemplis Tacitum sua ipsum retractasse scripta idque ita ut eius rei manifesta relinqueret indicia. Quod observasse minime inutile videtur: suspicor enim multas *ἀπορίας*, in quibus nunc Tacitum legentes haeremus, ad hanc lucem solvi et expediri posse.

EPIGRAMMATA EMENDATA.

Amer. Journ. of Arch. 1913, p. 170. Epigramma sepulcrale aetatis imperatoriae Cyrenis repertum desinit in hos versus:

καὶ βιοτᾶς λαχόμαν πλὴν δύ' ἐτῶν ἑκατόν·
θνήσκω δ' οὐ νούσοισι δαμείς, εὖδων δ' ἐνὶ κοίτῃ·
τοῦτον ἔχω μισθὸν δύσθιον εὐσεβίης.

Editor Robinson putat *δύσθιον* scriptum esse pro *δύσθεον*, sed sententiae hoc minime aptum est. Inspecta imagine photographica, scriptum esse arbitror ΛΤΣΘΙΟΝ, i. e. si iotacismum demas, *λοίσθιον*.

Ibid. p. 185:

ΙΝΤΙΟΧΑ.....ΕΦΕϹΙϹ
ΤΚΗΓ.Η ΟΓΕΝΑΜΗΝ
ΤΚ.ΜΙΚΑ ΤΜΕΛΙΜΟΙ
ΙΙϵΤϹ· ΙΑΡΑΔΙΤΑΙ

Nullam restitutionem tentavit editor. Legendum:

Ἀντίοχ(ο)[ς] Ἐφέσιο[ς].
[σ]ὺκ ἤμη[ν], γενάμην·
[σ]ὺκ [εἰ]μί, κα[ὶ ο]ὐ μέλι μοι.
[χα]ί[ρ]στε, ὦ π]αρ(ο)δῖται.

G. V.

Digitized by Google

NOVAE INSCRIPTIONES ARGIVAE.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

(Continuantur ex pag. 170).

XXV.

Catalogus histrionum, qui certaminibus musicis interfuerunt.

Fragmentum stelae ex marmore subcaeruleo, integrum a parte sinistra, repertum die XX° mensis Iunii anni 1912 eodem loco quo inscriptio I[a]. Altitudo 0[m].68, latitudo 0[m].36, crassitudo 0[m].235. Altitudo litterarum 0[m].011; spatium, quo versus inter se distant, 0[m].005. Litteras II° vel I° a. C. n. saeculo tribuendas esse apparet. In litterarum ductibus supererant particulae coloris rubri.

A

(in parte antica)

σ
[Τ]ιμαγόρου
[Βελε]μινάτου Φενεάτης
ας Δημέου Ἀργεῖος
[Δημ]ήτριοσ Δημητρίου Ῥωμαῖος
[Δ]αμοκράτης Ἀλύπου Φιαλεύς
Ἀνδρόνικος Ἀνδρονίκου Ἀργεῖος
Νικίας Ἱπποσθένεος Ἀργεῖος
Περιγένης Διονυσίου Ἀργεῖος
Ξενοκράτης Νικία Ἀργεῖος
Εὔδαμος Λυκίσκου Λακεδαιμόνιος

Digitized by Google

Ξένων Ξένωνος Ἀργεῖος
Κυδίας Εὐάνδρου Ἀργεῖος
Καλλίμαχος Μηνοφίλου Σικυώνιος
Ὀρφεὺς Ὀρφέως Αἰγιράτης
Δημοσθένης Φυσσίου Ἠλεῖος
Ἀπολλώνιος Ἀπολλοδώρου Σικυών[ιος]
Πετραῖος Μενίσκου Σικυώνιος
Τυχαμένης Δεξιθέου Κυπαρισσιεύ[ς]
Ἀθανίας Ἑξακέστου Θηβαῖος
Εὔμειρος Μελαντίχου Ταναγραῖος
Δωρόθεος Δωροθέου Ταραντῖνος
Ἑξάκεστος Καλλιστράτου Θηβαῖος
Πασιχαρίδας Κηφισοδώρου Θηβαῖος
Διονύσιος Ζωτίχου Μεγαρεύς
Θεόξενος Θεοξένου Ἠλεῖος
Λύκων Διονυσοδώρου Τήιος
Ὀνασικράτης Σωφρονίωνος Ἑρμιονε[ύς]
Ποσείδιππος Σωφρονίωνος Ἑρμιονε[ύς]
Σώσανδρος Σωσάνδρου Λακεδα[ιμόνιος]
Ἀριστοκράτης Διογένους Θηβαῖο[ς]
Ἰσμηνόδωρος Γοργίωνος Θηβαῖ[ος]
Κηφισόδωρος Πασιχαρίδου Θη[βαῖος]
Διογένης Ἀντίγωνος Θηβαῖ[ος].

ἡγεμόνες·

B

(in latere sinistro)

Ἀγαθο[κλῆς Σωκράτου]
Διοκλ[ῆς Αἰσχίνου]
Δίων Δ[ίωνος]
Καλλικ[ράτης Καλλικράτου]
Διὸς Θεοδ
κωμικ[οὶ συναγωνισταί]·
Ἄρχιππος [Νικαίου]
Δήμων Εὐγείτονος
Νικίας Φιλοξένου

Digitized by Google

Ἱππόνικος Ἱππονίκου
Φίλων Γλαυκέτου
Δημήτριος Ἀριστοδήμου.
τραγικοὶ χοροδι-
δάσκαλοι·
Νικοκράτης Θεοπόμπου
Θεόφιλος Θεογένου
Λεύκιος Λευκίου
Εὔβιος Εὐβίου
Φιλῖνος Ἀντικράτου
Πολέμων Διοσκουρίδου
Φιλήμων Διοσκουρίδου
Ἡγέλοχος Θεοδώρου
Θεόδωρος Θεοδώρου
Δημήτριος Ἑρμογένου ἐκ Κοίλης
Στασίχορος Εἰδύλου
Διονυσόδωρος Κτησιφῶντος
Διονύσιος Κλέωνος.
κιθαρῳδοί·
Πραξιτέλης Χαριναύτου.
τραγῳδοί·
Δημήτριος Θεοδοσίου.
τραγῳδιῶν ποιητής·
Σώστρατος Ἀθηνίωνος Χαλκιδεύς.
Θηβαῖοι.
ᾠδοί·
Δικαίαρχος Δικαιάρχου
Δεξιάδης Μενεκράτ[ου]
Σάων .....κλέου[ς]
Αὐτο
[Ἀ]πο

Pridie quam hunc lapidem inveni, ibidem repertum est parvum fragmentum ex eodem marmore subcaeruleo, quod eidem stelae tribuere non dubito. Altitudo est 0m.16, latitudo 0m.165, crassitudo adhuc 0m.09. Altitudo litterarum est 0m.01. Fragmentum integrum est a parte dextra.

I. ΚΛΕΙΔ

Digitized by Google

ΘΟΥΡΙΕΤΣ

κλείδ[ου]

Θουριεύς

Versus tantopere inter se distant, ut necessarium sit breviorem versum interpositum fuisse. Sub versu inferiore conspicitur pars sinistra hastae iacentis litterae longe maioris.

A, 3. Ante litteram M conspicitur adhuc ductus iacens inferior litterae E.

5. Cf. titulus saeculi a. C. I^{i} Romae inventus I. G. XIV, 1536: Δημητρίῳ κωμῳδῷ, ὃς ἔζησεν ἔτη κα' κτλ. (O'Connor, Chapters in the history of actors and acting in ancient Greece, Chicago, 1908, 131).

22. Cf. catalogus victorum in Charitesiis actis Orchomeni inter annos 100 et 75 a. C. n. I. G. VII, 1, 3197, 27: Δωρόθεος Δωροθέου Ταραντῖνος, ὑποκριτὴς σατύρων (O'Connor, op. l. 163).

23. Cf. catalogus victorum in Homoloiis actis Orchomeni inter annos 100 et 75 a. C. n. ibid. vs. 49: Καλλίστρατος Ἐξακέστου Θηβαῖος, κωμῳδός, et catalogus victorum in Amphiaraiis Oropi actis haud diu post a. 86 a. C. n. I. G. VII, 1, 419, 34: Καλλίστρατος Ἐξακέστου Θηβαῖος, ὑποκριτὴς κωμῳδιῶν (O'Connor, 283). Procul dubio propinquus fuit huius nostri. Cf. A, 24 et 33.

34. Cf. catalogus victorum in Sarapieis Tanagrae actis inter annos 100 et 75 a. C. n. I. G. VII, 540, 13: Διογένης Ἀντίγωνος Θηβαῖος, ὑποκριτὴς τραγῳδιῶν (O'Connor, 138). Nomen Ἀντίγων, quod Bechtelius non in ordinem recepit, facilem explicatum non habet. Cf. Ἀντιγώ in lapide invento inter rudera Thisbes I. G. VII, 1, 2350.

35. Ἡγεμόνες sunt praecentores chororum puerorum [1]).

In latere B recensentur artifices Bacchii collegii Attici, inde a vs. 34 collegii Thebani.

B, 1. Cf. decretum Delphicum latum a. 97 (Colin) vel potius a. 94 (Klaffenbach) a. C. n. in honorem τοῦ κοινοῦ τῶν περὶ

1) Cf. Pauly-Wissowa, Real-Encycl. III, p. 2437.

Digitized by Google

τὸν Διόνυσον τεχνιτᾶν τῶν ἐν Ἀθήναις, Fouilles de Delphes, III, 2, 48, vs. 16, 22, 33: Ἀγαθοκλῆς Σωκράτου sive Σωκράτους, κωμῳδός (O'Connor, 7; Klaffenbach, Symbolae ad historiam collegiorum artificum Bacchiorum, diss. Berol. 1914, 2).

2. Cf. idem decretum, vs. 15, 18: Διοκλῆς Αἰσχίνου, τραγικὸς ὑποδιδάσκαλος (O'Connor, 144; Klaffenbach, 46).

3. Cf. inscriptio Delphica B. C. H. 1906, p. 228: Δίων Δίωνος, ephebus ἐπὶ Ἀγαθοκλέους ἄρχοντος (a. 106/5). Propinqui eius mentio fit in decreto Delphico lato a. 138 (Colin) vel potius a. 128 (Klaffenbach) a. C. n. in honorem artificum collegii Attici, Fouilles de Delphes, III, 2, 47, vs. 11, 25: Δίων Δίωνος κωμῳδός (O'Connor, 160; Klaffenbach, 63).

4. Cf. inscriptio Attica I. G. II, 469, 92: Καλλικράτης Καλλικράτου Κριω[εύς], ephebus ἐπὶ Ἱππάρχου ἄρχοντος (a. 109/8) et decretum Delphicum a. 94, quod ad B, 1, laudavi, vs. 33: Καλλικράτης Καλλικράτου, κωμῳδός (O'Connor, 273; Klaffenbach, 103).

7. Cf. idem decretum, vs. 28: Ἄρχιππος Νικαίου, ᾄσόμενος τούς τε παιᾶνας καὶ τὸν χορόν (Klaffenbach, 24).

8. Cf. decretum Delphicum in honorem artificum collegii Attici, quod Colin a. 106, Klaffenbach aut a. 106 aut a. 97 a. C. n. latum esse censet, Fouilles de Delphes, III, 2, 49, vs. 18, 32: Δάμων Εὐγείτονος, κωμικὸς συναγωνιστής (O'Connor, 118; Klaffenbach, 34). Cf. Klaffenbach, 71 et 73.

9. Cf. Klaffenbach, 168.

10. Cf. inscriptio Attica I. G. II, 470, 96: Ἱππόνικος Ἱππονίκου Κρωπίδης, ephebus ἐπὶ Ἀριστάρχου ἄρχοντος (a. 107/6). Cf. B. C. H. 1906, p. 225.

11. Cf. inscriptio Attica I. G. II, 448, 28: Γλαυκέτης Φίλωνος Ἀθηναῖος, qui vicit τὸν ἀγῶνα τῶν Θησείων ὁπλίτην circa a. 142 a. C. n., et decretum Delphicum a. 128 ad B, 3 laudatum, vs. 22: Γλαυκέτης Φίλωνος, κιθαριστής (Klaffenbach, 31), qui pater Philonis nostri fuisse videtur.

12. Cf. decretum Delphicum a. 94 ad B, 1 laudatum, vs. 38: Δημήτριος Ἀριστοδήμου, τραγικὸς συναγωνιστής (O'Connor, 127; Klaffenbach, 35).

15. Cf. idem decretum, vs. 27: Νικοκράτης Θεοπόμπου, ᾄσόμενος τούς τε παιᾶνας καὶ τὸν χορόν (Klaffenbach, 128).

Digitized by Google

17. Cf. inscriptio Attica, qua recensentur ἔφηβοι οἱ προπέμψαντες τὴν πυθαΐδα ἐπὶ Ἀργείου ἄρχοντος (a. 97/6): Λεύκιος Λευκίου (Sundwall, Nachträge zur Prosop. att. p. 117).

18. Cf. decretum Delphicum a. 94 ad B, 1 laudatum, vs. 26: Εὔ[βι]ος Εὐβίου, ᾄσόμενος τούς τε παιᾶνας καὶ τὸν χορόν, et inscriptio Oropica, qua recensentur victores in Amphiaraiis, proximis post victoriam Sullanam lustris, ut ait Dittenbergerus, incisa I. G. VII, 416, 20: Εὔβιος Εὐβίου Ἀθηναῖος, κιθαρῳδός (Klaffenbach, 70).

21. Cf. inscriptio Attica I. G. II, 628, qua Φιλήμων aliquis, qui quater collegii artificum ἐπιμελητής fuit, post a. 86 ab artificibus honoratur (Klaffenbach, 161).

22. Cf. inscriptio Delphica B. C. H. 1906, p. 230: Ἡγέλοχος Θ[εο]δώρου, ephebus ἐπὶ Ἀργείου ἄρχοντος (a. 97/6) (Sundwall, p. 87).

23. Cf. decretum Delphicum a. 94 ad vs. B, 1 laudatum, vs. 34: Θεόδωρος Θεοδώρου, κωμικὸς συναγωνιστὴς (O'Connor, 234; Klaffenbach, 90), et inscriptio Attica I. G. II, 467, qua recensentur ephebi ἐπὶ Ἐχεκράτου ἄρχοντος (a. 101/0), vs. 118: [Θεό]δωρος Θεοδώρου Χολαργεύς, vs. 120: Θεόδωρος Θεοδώρου ἐκ Μυρρινούττης.

24. Hoc uno loco nomen demi attici adscriptum est, fortasse ut Demetrius Hermogenis filius ab homonymo aliquo distingueretur.

25. Nomina Boeotica, ut videtur.

26. Cf. inscriptio Attica a. 101/0 ad B, 23 laudata, vs. 134: Διονυσόδωρος Κτησιφῶντος [Λ]ευκονοεύς, ephebus.

29. Cf. inscriptio Delphica a. 106/5: Πραξιτέλης Χαρινού[του], πυθαϊστὴς παῖς (Sundwall, p. 146).

31. Cf. decretum Delphicum a. 94 ad B, 1 laudatum, vs. 36: Δημήτριος Θεοδοσίου, τραγῳδός (O'Connor, 129; Klaffenbach, 38).

35. Ὠιδοί in ceteris similibus catalogis victorum, quod sciam, non commemorantur. Cf. duae inscriptiones ex Orchomeno in honorem choregorum chori virorum I. G. VII, 1, 3210 sq.: ... αὐλίοντος Κλεινίαο, ἀΐδοντος Ἀλκισθένεος, et: ... αὐλίοντος Κλεινίαο, ἀΐδοντος Κράτωνος.

38. Cf. inscriptio Delphica saec. III^{i} a. C. n. (ἐπὶ Νικοδάμου ἄρχοντος), qua recensentur οἱ συναγωνισταὶ τῶν Σωτηρίων S. G.

Digitized by Google

D. I. 2565, vs. 66: Καλλικλῆς Σάωνος Βοιώτιος, κωμικὸς διδάσκαλος (O'Connor, 271). Proavus fuit ille Callicles, nisi fallimur, Saonis nostri.

De aetate huius inscriptionis dubitare non possumus, cum ex 27 artificibus Atticis, qui in ea nominantur, 9 etiam memorentur in decreto Delphico a. 94 a. C. n. Animadvertendum tamen nostram inscriptionem titulo Delphico paulo recentiorem esse, cum Λεύκιος Λευκίου et Ἡγέλοχος Θεοδώρου, qui in ea tamquam τραγικοὶ χοροδιδάσκαλοι recensentur, a. 97/6 (ἐπ' Ἀργείου ἄρχοντος) adhuc ephebi fuerint. Itaque inter annos 90 et 80 a. C. catalogum in marmore incisum esse veri simile duco.

Klaffenbachius cum p. 47—49 dissertationis suae contra O'Connor contenderit artificum collegium Atticum ex solis Atheniensibus constitisse, notatu dignum videtur hic inter ceteros artifices Atticos unum civem Chalcidensem comparere (B, 33: Σώστρατος Ἀθηνίωνος Χαλκιδεύς).

XXVI.

Inscriptio in honorem histrionis tragici.

Die X° mensis Maii a. 1912 eodem loco, quo inscriptio, de qua modo egi, repertus est lapis calcarius albus quadrangulus. Altitudo eius est 0m.93, latitudo 0m.71, crassitudo 0m.64. Altitudo litterarum est 0m.028. Lapis supra a dextra parte laesus, infra fractus est. Litterae IIum vel potius IIIum saeculum post C. n. arguunt.

ψη(Φίσματι) βουλῆς Ἀργείων. ἡ πό[λις]
Μιλησίων τὸν ἴδιον πολείτην
Γ(άϊον) Ἰ(ούλιον) Βάσσον νεικήσαντα Νέ-
μεια καὶ τὴν ἐξ Ἄργους Ἀσπίδα
ς' κήρυκας, τραγωδούς, διὰ πάν-
των, Καπετώλεια β' τραγωδούς,
κήρυκας, Πύθια γ' τραγωδοὺς β'
καὶ κήρυκας, Παναθήνεα, κοινὰ Ἀσίας
τὰ μεγάλα Πέργαμον, Ἔφεσον, Ζμύρ-
ναν κδ', ἐν οἷς καὶ διὰ πάντων καὶ κοι-

Digitized by Google

νὰ γ', καὶ ἄλλους κοινοὺς Ἀσίας κδ', κοι-
[νὰ] Κρήτης δ', Μασσαλίαν κωμωδούς,
[τραγ]ωδούς, καὶ ἑτέρους ἀγῶνας πεν-
[τετηρι]κοὺς σξ'.

3. C. Iulius Bassus ille nusquam alibi memoratus esse videtur.

5. *κήρυκας*. De certaminibus praeconum v. Daremberg-Saglio, Dict. des antiq. s. v. praeco, p. 608.

5 sq. *διὰ πάντων*. Cf. Athen. Mitth. 1909, p. 1 sqq. F. Mie, „Ueber *διὰ πάντων* und *ὁ ἐπινίκιος*". Ὁ *διὰ πάντων ἀγών*, cuius iam in Cratini fragmentis mentio fit, certamen postremum fuisse videtur inter omnes histriones, qui in variis certaminibus certaverant [1]).

6, *Καπετώλεια*, agonem Capitolinum institutum a Domitiano a. 86 [2]).

8—10, *κοινὰ Ἀσίας κτλ.* Ludi, qui *κοινὰ Ἀσίας τὰ μεγάλα* dicebantur, modo in hac, modo in illa urbe Asiatica celebrabantur [3]).

10, *ἐν οἷς καὶ διὰ πάντων καὶ κοινὰ γ'*. Κοινὴν (*κρίσιν*) esse certamen commune histrionum tragicorum et comicorum recte autumat F. Mie l. l. p. 14 sq. Sed hic locus ostendit eundem errasse, cum *κοινὴν κρίσιν* et *ἀγῶνα διὰ πάντων* plane idem esse contenderet.

13 sq. Spatium non sufficere videtur ut restituamus: *πεν-*
[ταετηρι]κούς.

Cum hac inscriptione maxime conferendae sunt inscriptio Spartana I. G. V, 1, 662, qua histrio Smyrnaeus, qui Spartae vicerat, a patria sua honoratur: *ἡ πόλι[ς ἡ] Σμυρναίων Γ. Ἰούλιον Ἰουλιανὸν τὸν ἴδιον πολείτην νεικήσαντα κτλ.* et inscriptio Argiva I. G. IV, 591, cuius exordium hucusque nondum in integrum restitutum est. Nam Fraenkelius versus duos primos, ut ipse fatetur, omnino non expedivit; legit enim:

---

1) Vix recte vir doctus F. Mie contendere mihi videtur (l. l. p. 18) Platonem in Republica (p. 580, b: *ὥσπερ ὁ διὰ πάντων κριτὴς ἀποφαίνεται*) certamen, cui *διὰ πάντων* nomen est, non respicere.

2) Suet. Domit. 4. Censor. de die nat. XVIII, 15.

3) Cf. Chapot, La province romaine proconsulaire d'Asie, p. 502 sq. Th. Reinach, Rev. arch. 1916, p. 354 sqq.

Digitized by Google

[ἡ πόλις ἡ τῶν — — — —] λείων
. ν Ὀδ[υ]σῆος (?) . . . . . φ . ηκέων Μ(ᾶρκον)
κτλ.

Mihi ectypoma huius inscriptionis non suppetit. Sed sponte apparet ante Fraenkelium Luedersium prima verba multo rectius descripsisse in hunc modum:

ΓΕΙΩΝ
ΗΠΟΛΙΣΗΘ Σ . . . . . ΚΕΩΝSM

neque male Cophiniotem [1]):

. . . ΑΡΓΕΙΩΝ . . . ΠΟΛΙ . ΣΗΟΕΣΣΑΛ . . .

Nunc facili negotio restituere licet:

[ψηφίσματι βουλῆς] Ἀργείων.
ἡ πόλις ἡ Θεσσαλ[ονι]κέων Μ(ᾶρκον)
Οὔλπιον, Διοδώρου υἱόν, Ἡλιόδω-
ρον, τὸν ἴδιον πολείτην, νεικήσαν-
τα κτλ.

XXVII.

Inscriptio in honorem Cn. Pompeii Magni.

Lapis calcarius leucophaeus in eodem stylobato atque inscriptio VIII[a]. Altitudo 0[m].665, latitudo 0[m].81. Altitudo litterarum 0[m].036. Lineola litterae A fracta est.

ΓΝΑΙΟΝΠΟΜΠΗΙΟΝΓΝΑΙΟΥ
ΤΙΟΝΜΑΓΝΟΝΑΥΤΟΚΡΑ
ΤΟΡΑΤΟΤΕΤΑΡΤΟΝΤΟΝ
ΚΟΙΝΟΝΣΩΤΗΡΑΚΑΙΕΥΕΡΓΕ
ΤΑΝ . ΡΙΣ . ΑΓΟΡΟΣΧ . . . . Λ
ΑΓΟΡΑΝΟΜΩΝΑΝΕΘΗΚΕ

Γναῖον Πομπήιον, Γναίου
υἱόν, Μάγνον, αὐτοκρά-

1) Ἰωάννου Κ. Κοφινιώτου Ἱστορία τοῦ Ἄργους, Athenis, 1893, p. 112.

Digitized by Google

τορα τὸ τέταρτον, τὸν
κοινὸν σωτῆρα καὶ εὐεργέ-
ταν, [Ἀ]ρισ[τ]άγορος Χ.....
ἀγορανομῶν ἀνέθηκε.

Plurimae Pompeio statuae et inscriptiones consecratae sunt, e quibus propter verba nostri tituli αὐτοκράτορα τὸ τέταρτον maxime conferendae sunt hae:

1°. inscriptio Clusina C. I. L. XI, 2104; C. I. L. I² ed. Lommatzsch, 768; Dessau, Inscr. lat. sel. 876:

Cn. Pompeio Cn. f. Magno imper(atori) iter(um).

2°. inscriptio Mitylenensis I. G. XII, 2, 202; Dittenberger, Syll.³ 751:

ὁ δᾶμος τὸν ἑαυτῶ σὠτῆρα καὶ κτίσταν Γναῖον Πομπήιον, Γναίου υἱόν, Μέγαν, τρὶς αὐτοκράτορα, καταλύσαντα τοὶς κατασχόντας τὰν οἰκημέναν πολέμοις καὶ κατὰ γᾶν καὶ κατὰ θάλασσαν.

3°. inscriptio Milesia Arch. Anz. 1906, p. 21:

ὁ δῆμος Γναῖον Πομπήϊον, Γναίου υἱόν, αὐτοκράτορα τὸ τρίτον, τὸν πάτρωνα καὶ εὐεργέτην.

4°. inscriptio Pompeiopolitana B. C. H. 1888, p. 427:

[Γναῖον Πομπήϊον, Γναίου υἱόν, Μέγαν], τρὶς αὐτοκρά[τορα], Πομπηϊοπολιτῶν τῆς ἱερᾶς καὶ ἀσύλου καὶ αὐτονόμου ὁ δῆμος, τὸν κτίστην καὶ πάτρωνα τῆς πόλεως.

5°. inscriptio ex Demetriade I. G. IX, 2, 1134:

[ὁ δῆμος Γναῖ]ον Πομπήϊον, Γναίο[υ υἱόν], τὸ τρίτον αὐτοκρά-[τορα], τὸν ἑαυτοῦ εὐεργ]έτην].

6°. inscriptio Iliensis C. I. G. 3608:

ὁ δῆμος Γναῖον Πομπήϊον, Γναίου υἱόν, τὸ τρίτον αὐτοκράτορα.

7°. inscriptio Miletopolitana J. H. S. 1907, p. 64:

ὁ δῆ[μο]ς [Γ]ναῖον Πομπήϊον, Γνάο[υ υἱ]όν, Μάγνον, αὐτοκράτορα [τ]ὸ τρίτον, σωτῆρα καὶ εὐερ[γ]έτην τοῦ τε δήμου καὶ τῆς Ἀσίας πάσης, ἐπό[π]την γῆς τε καὶ θαλάσ[σ]ης, ἀρετῆς ἕνεκα καὶ [εὐ]-νοίας εἰς ἑυαυτόν.

His igitur titulis praeter unum omnibus Pompeius imperator tertium vocatur, solo nostro αὐτοκράτωρ τὸ τέταρτον. Tres autem numero triumphos egit Pompeius,

Digitized by Google

ille cui ternis Capitolia celsa triumphis
sponte deum patuere [1]).

Qua de re audiatur e. g. Lucanus Pharsal. VIII, 553:

ter Capitolia curru
invectus,

VIII, 814 ter curribus actis
contentum patriae multos donasse triumphos [2]).

IX, 177 pictasque togas, velamina summo
ter conspecta Iovi [3]),

et Velleius Paterculus, II, 40: „huius viri fastigium tantis auctibus Fortuna extulit, ut primum ex Africa, iterum ex Europa, tertio ex Asia triumpharet, ut quot partes terrarum orbis sunt, totidem faceret monumenta victoriae suae",

et Plin. Nat. Hist. XXXVII, 13: „tertio triumpho, quem de piratis, Asia, Ponto etc. egit"; VII, 98: „triumphi vero quem duxit a. d. III kal. Oct. M. Pisone M. Messala cos. praefatio haec fuit: cum oram maritimam praedonibus liberasset et imperium maris populo Romano restituisset, ex Asia, Ponto, Armenia, Paphlagonia, Cappadocia, Cilicia, Syria, Scythis, Iudaeis, Albanis, Hiberia, insula Creta, Bastrenis et super haec de rege Mithridate atque Tigrane triumphavit",

et Plut. Pomp. 45, 5: *μέγιστον δὲ ὑπῆρχε πρὸς δόξαν καὶ μηδενὶ τῶν πώποτε Ῥωμαίων γεγονός, ὅτι τὸν τρίτον θρίαμβον ἀπὸ τῆς τρίτου ἠπείρου κατήγαγεν. Ἐπεὶ τρίς γε καὶ πρότερον ἦσαν ἕτεροι τεθριαμβευκότες· ἐκεῖνος δὲ τὸν μὲν πρῶτον ἐκ Λιβύης, τὸν δὲ δεύτερον ἐξ Εὐρώπης, τοῦτον δὲ τὸν τελευταῖον ἀπὸ τῆς Ἀσίας εἰσαγαγὼν τρόπον τινὰ τὴν οἰκουμένην ἐδόκει τοῖς τρισὶν ἐπῆχθαι θριάμβοις.*

Adde quod litteras signare solebat Pompeius annulo, cui tria tropaea insculpta erant [4]).

Quodsi Pompeius in inscriptione Argiva nihilominus *αὐτοκράτωρ τὸ τέταρτον* vocatur, mente tenendum est nihil obstare,

---

1) Albinus (Albinovanus?) Rerum Romanorum l. I°, apud Priscian. VII, 22.

2) Schol.: multoties triumphare potuit, sed contentus est tribus triumphis... Frequentius triumphare contempsit.

3) V. praeterea VII, 685; IX, 599 sq.

4) Cass. Dio, XLII, 18.

Digitized by Google

quominus ter triumpharit, sed quater imperator a militibus salutatus sit.

Pompeius iam a. 83 a Sulla imperator resalutatus est [1]), sed haec appellatio imperatoria honoris causa ei oblata, ut par est, in titulis non numeratur. Deinde a. 81 a suis militibus imperator appellatus est in Africa [2]), ex qua a. 79 triumphavit, tum procul dubio in Hispania [3]), ex qua triumphavit a. 71, tertium, ut sumere licet, a. 67, postquam piratas oppressit, quartum, ut consentaneum est, in Asia [4]).

Sequitur ut statua Pompeii Argis consecrata sit post Mithridatem devictum, circa a. 63 vel aliquot annis postea, monumenta, in quibus tertia appellatio imperatoria commemoratur, a. 67, cum omnes maritimae civitates clade piratarum laetabantur, vel paulo post, illud, in quo secundae appellationis imperatoriae mentio fit, a. 71 vel paulo post.

XXVIII.

Litterae Agrippae ad γερουσίαν Argivam.

In facie postica stelae, in qua decretum in honorem Alexandri Sicyonii incisum est [5]). Altitudo litterarum vs. I^{i} 0^{m}.026, ceterorum versuum, 0^{m}.015. Lineola litterae A fracta est.

ΓΕΡΟΝΤΩΝ

ΑΓΡΙΠΠΑΣΑΡΓΕΙΩΝΓΕΡΟΥΣΙΤΟΙΣΑΠΟ
ΔΑΝΑΟΥΚΑΙΠΕΡΜΗΣΤΡΑΣΧΑΙΡΕΙΝ
ΕΓΩΤΟΥΤΕΔΙΑΜΕΙΝΑΙΤΟΣΤΣΤΗΜΑ
ΤΜΩΝΚΑΙΦΥΛΑΞΑΙΤΟΠΑΛΑΙΟΝΑΞΙΩΜΑ
ΤΗΝΑΙΤΙΑΝΕΜΑΤΩΣΤΝΟΙΔΑΠΑΡΕΣΧΗ

1) Plut. Pomp. 8; cf. Crass. 6.

2) Plut. Pomp. 12: *αὐτοκράτορα τὸν Πομπήϊον ἠσπάσαντο.*

3) Cf. Plin. Nat. hist. VII, 96: „excitatis in Pyrenaeo tropaeis .... iterum triumphales currus eques Romam induxit, totiens *imperator* antequam miles". (Sic codd., nisi quod cod. F^{1} habet: „imperator ///te", cod. a: „imperatorum etiã"; cum Damsteio legendum esse censeo: „totiens imperator atque miles".)

4) Cf. Diod. XL, 4. Exc. de sent. ed. Boissevain, p. 405, 12.

5) V. Mnemos. 1916, p. 64.

Digitized by Google

ΜΕΝΩΙΚΑΙΠΟΛΛΑΤΩΝΚΑΤΑΛΕΛΥΜΕΝΩΝ
ΥΜΕΙΝΑΠΟΔΕΔΩΚΟΤΙΔΙΚΑΙΩΝΠΡΟΣΤΕ
ΤΟΥΠΙΟΝΠΡΟΝΟΕΙΝΥΜ
ΕΧΩΚΑΙΤΗ
ΝΟΜΙΖ

In fine vs. 9 conspiciuntur adhuc partes superiores litterarum O vel Ω, N vel H, Π vel Γ vel E, in fine vs. 10 prima pars litterae N vel M, in fine vs. 11 pars superior litterae O vel Ω.

Γερόντων.
Ἀγρίππας Ἀργείων γέρουσι τοῖς ἀπὸ
Δαναοῦ καὶ Ὑπερμήστρας χαίρειν.
ἐγὼ τοῦ τε διαμεῖναι τὸ σύστημα
ὑμῶν καὶ φυλάξαι τὸ παλαιὸν ἀξίωμα
τὴν αἰτίαν ἐμαυτῷ σύνοιδα παρεσχημένῳ καὶ πολλὰ τῶν καταλελυμένων
ὑμεῖν ἀποδεδωκότι δικαίων πρός τε
τοὐπιὸν προνοεῖν ὑμῶν [προθύμως]
ἔχω καὶ τὴν
νομιζ

„*Agrippa Argivorum senatoribus a Danao et Hypermestra ortis salutem dicit. Persuasum habeo me effecisse ut collegium vestrum et perduraret et antiquam auctoritatem suam tueretur et abolita iura magnam partem me vobis reddidisse, et in posterum vobis providere studeo et . . .*"

Litterae Agrippae ad senatum Argivorum attice conscriptae sunt ad consuetudinem principum Romanorum inde ab aetate Augusti. Senatores autem, utpote nobilissimi viri inter suos, nuncupantur *οἱ ἀπὸ Δαναοῦ καὶ Ὑπερμήστρας*, priscorum heroum regumque progenies. *Γερουσίαν* Argis quondam fuisse, iam ex I. G. IV, 579 iure effecit Fraenkelius, in quo titulo etiam eadem legitur appellatio honorifica:

Γερόντων
τῶν ἀπὸ
Δαναοῦ.

Quamquam vir doctus quid hoc sibi vellet, non prorsus

Digitized by Google

intellexit; scripsit enim: „dedicant *γερόντων* ei, qui originem suam deducunt a Danao". Contra perspicuum est Argis omnibus senatoribus honoris causa id nomen obtingere. Praeterea eadem appellatio legitur in tertio lapide aetatis imperatoriae, quem hic, priusquam pergam, describere libet.

Lapis est calcarius leucophaeus erutus in foro antiquo die III° mensis Iulii anni 1912. Alt. 0m.81, lat. 0m.48, crass. 0m.395. Alt. litterarum vs. I^{i} 0m.03, ceterorum versuum 0m.02. Litterae A lineola media fracta est.

ΓΕΡΟΤΣΙΑΗΑΠΟΔΑ
ΝΑΟΥΚΑΙΤΠΕΡΜΗΣ
ΤΡΑΣΚΑΙΛΤΙ . . ΟΣΚΛΑΥ
ΔΙΑΝΦΙΛΟΜΑΘΙΑΝΓΥΝΑΙ
. ΑΓΝΠΟΜΠΗΙ . . ΚΛΕ
. ΘΕΝΟΤΣΠΡΟΣΤΑΤΟΥ
ΤΗΣΓΕΡΟΥΣΙΑΣΔΙΑ
Ν . . . ΑΙΑ . ΤΠΕΡ . ΗΣΠ

γερουσία ἡ ἀπὸ Δα-
ναοῦ καὶ Ὑπερμήσ-
τρας καὶ Λυ[γκέ]ος Κλαυ-
δίαν Φιλομαθίαν [1]*), γυναῖ-*
[κ]α Γν(αίου) Πομπηί[ου] Κλε[ο]-
[σ]θένους [2]*), προστάτου*
τῆς γερουσίας, διὰ
ν . . . αια. ὑπὲρ [τ]ῆς π[όλεως] [3]*).*

Praeterea in compluribus inscriptionibus Argivis aetatis imperatoriae honorantur cives illustres tamquam Perseo et Hercule vel Phoroneo et Perseo orti:

1) I. G. IV, 593 honoratur femina dives, quae Argivis balneum construendum curaverat. Alterum nomen eius lectu difficillimum est. Baunackius legit: *Κλαυδίαν* Κ[.(.)]α[..]*ίαν*, Fraenkelius [Κ]λ[αυ]*δίαν* Ὀλυ[μπ]*ίαν*, alii aliter. Numne eadem est, quae nunc comparuit?

2) Cf. inscriptio Argiva I. G. IV, 609, quam descripsit Fourmontius, vs. 3 sq.: *Πονπήιος Κλεοσθένης.*

3) Lectio vs. 8 incertior est.

Digitized by Google

1°. I. G. IV, 606: ᾧ καὶ ἐψηφίσαντο τὰς Περσέος καὶ Ἡρακλέος τειμὰς καὶ χρυσοφορίαν μετὰ πορφύρας διὰ βίου.

2°. B. C. H. 1904, p. 260, 2: ᾧ καὶ ἐδ[ώκαμεν τὰς] Περσέος καὶ Ἡρακλέου[ς τειμὰς καὶ] χρυσοφορίαν μετὰ πο[ρφύρας διὰ] βίου.

3°. I. G. IV, 586, quam titulo 606 exemplo usus restituit Foucartius: ᾧ καὶ ἐδώκαμεν τὰς [Περσέος καὶ Ἡρακλέος] τειμὰς καὶ χρυσοφορίαν [μετὰ πορφύρας διὰ βί]ου.

4°. I. G. IV, 590: Περσέος καὶ Διοσκούρων [1]) ἀπόγονον.

5°. I. G. IV, 940, vs. 6 sq.: ... ἀπὸ δὲ Ἄργους τὸ Περσέος καὶ Φορωνέος (sc. γένος).

Quibus locis omnibus significari suspicor τὰν πόλιν τὰν τῶν Ἀργείων hos viros γέροντας sive γερουσιαστάς creavisse. Et γέροντας fuisse consentaneum est illos, qui aetate imperatoria Argis statuas Danao [2]) et Hypermestrae [3]), proavis suis, consecraverint.

Iam Agrippae litterae nos docent illius aetate γερουσίαν Argis diu fuisse, sed eam iura vel privilegia nonnulla olim perdidisse, quae nuper Agrippa auctore recuperasset. Verum de origine vel potestate collegii ex Agrippae litteris nihil effici potest, ne id quidem, utrum γερουσία Argiva tunc temporis collegium publicum an privatum fuerit. Nam etiam ad collegium privatum Agrippa eadem scribere potuit. Conferas modo quae Tiberius scripsit ad collegium artificum Bacchiorum: μεμνημένους ὑμᾶς, ὧν παρεσχόμην διαφυλάξας τὰ ὑπὸ τῶν πρὸ ἐμοῦ Σεβαστῶν καὶ τῆς συνκλήτου δεδομένα δίκαια, ἀποδέχομαι καὶ πιράσομαι αὔξιν αὐτά .. [4]). Restat ut, aliarum civitatum institutis comparatis, disputationem probabilem de hac quaestione habeamus. Sed hic circumspecte agere necesse est: minime enim omnia collegia, quibus per totum orbem γερουσία nomen fuit, inter se similia fuisse necesse est. Itaque hic omittere

1) Dioscuri una cum uxoribus et filiis Ἄναξι et Μνασίνῳ inde ab antiquissimis temporibus Argis colebantur (Paus. II, 22, 5). Sed animadvertendum est non plane constare virum, de quo hic agitur, tamquam Argivum Διοσκούρων ἀπόγονον dici. Nam cognatum eius in titulo ex Asclepieo Epidaurio (I. G. IV, 940) simul in multis civitatibus Graecis antiquissimis et nobilissimis gentibus adnumerari videmus.

2) Cf. supra, p. 165 sq., XII.

3) I. G. IV, 656. Hic lapis, quem Fraenkelius in area ante museum vidit, erutus est in orchestra theatri Argivi (Cophiniotes, Ἱστορία τοῦ Ἄργους, p. 88).

4) Milet, III, das Delphinion, p. 257, 156.

Digitized by Google

satius erit omnes illas γερουσίας Asiae Minoris vel aliarum regionum procul ab Argis distantium [1]). Contra illas, quas eadem fere aetate in civitatibus vicinae Arcadiae floruisse constat, cum collegio Argivo componere fas est. Civitates dico hasce:

1°. Megalopolin (I. G. V, 2, 443, A, 1 saeculi II[i] a. C. partis alterius aut I[i] ineuntis);

2°. Orchomenon (I. G. V, 2, 345, 10 probabiliter a. 79/8 a. C.);

3°. Stymphalon (I. G. V, 2, 357, 40 et 78). Formae rotundae litterarum ε et ο huius inscriptionis inde a saeculo III° a. C. occurrunt; sed tunc temporis adhuc rarissimae erant, deinde aetate progrediente frequentiores factae sunt. Hillerus inscriptionem, antequam Stymphalos in foedus Achaicum reciperetur, id est ante a. 234 a. C. n., incisam esse censet, quod in illa bis multae dicantur pecunia Aeginetica (357, vs. 98 et 139). Quamquam hoc argumentum non ab omni parte tutum esse videtur. Lex enim, quae in hoc lapide incisa est, ipso lapide antiquior esse potest, atque, etiamsi partim renovatam esse apertum sit, tamen in nonnullis rebus antiqua verba servavisse.

Docent igitur hae inscriptiones nonnullas civitates Arcadicas altera parte saeculi II[i] et priore parte saeculi I[i] a. C. γερουσίας suas habuisse. Atque iure Hillerus [2]) monuisse videtur etiam in foedere Achaico a. 147 γερουσίαν fuisse [3]). Inde veri simile est cum civitates Arcadicas et nomen traxisse et rem, tum etiam Argos, quod et ipsum diu Achaicum fuerit [4]). Cumque e tribus inscriptionibus supra adlatis absque omni dubitatione appareat γερουσίαν Megalopoli, Orchomeni, Stymphali collegium publicum fuisse [5]), etiam Argis rem item habuisse suspicari licet.

Haec de Argivorum gerusia, ad quam hae litterae datae

---

1) Cf. Lévy, Rev. des Et. grecques, 1895, p. 231 sqq.; Chapot, La prov. rom. procons. d'Asie, p. 216 sqq.; Poland, Gesch. des griech. Vereinswesens, p. 99 sqq.; Swoboda, Staatsalt. p. 177 sq.

2) Ad I. G. V, 2, 22.

3) Cf. Polyb. XXXVIII, 5, 1.

4) Titulos Laconicos et Messenios de gerusiis disputans consulto omisi, quia Spartae inde ab antiquissimis temporibus collegium hoc nomine praeditum fuit. Quamquam γερουσία, quae Andaniae saeculo I° a. C. ineunte fuit, ad exemplum Achaicum institutum esse posse concedo.

5) Nescio an ἡ σύνοδος τῶν γερόντων, quam Tegeae exeunte II° aut I° saeculo a. C. reperimus (I. G. V, 2, 22), collegium privatum fuerit.

Digitized by Google

sunt. Nunc videamus de illo, qui eas dedit. Apparet enim Agrippam hic non solum tamquam amicum et patronum scribere, sed tamquam rectorem et dominum. Sin minus, scribere non potuisset: *ἐματῶ σύνοιδα .. πολλὰ τῶν καταλελυμένων ὑμεῖν ἀποδεδωκότι δικαίων.* Quaerendum igitur est, quando Agrippa praeses Achaiae fuerit.

Constat autem moderationem partis orientalis imperii Romani Agrippae primum mandatam esse a. 23 a. C. n., cum diutius eum ab urbe abesse malebat Augustus. Illius igitur quasi vicarius in orientem profectus est eaque vice fungi perrexit, licet ipse interea per quattuor vel quinque annos in occidentem reverterit, usque ad annum 13 a. C. n. Diserte hoc testatur Iosephus Antiq. XVI, 86: *Ἀγρίππα γε μὴν ἀνιόντος εἰς τὴν Ῥώμην μετὰ τὴν διοίκησιν τῶν ἐπὶ τῆς Ἀσίας δεκετῆ γεγενημένην ...* Atque hodie quidem sententia inter viros doctos praevalet imperium eius in oriente ita circumscriptum fuisse, ut partem modo continentis Asiae complexum sit, cum apud Cassium Dionem (LIII, 32, 1) legatur: *ἐς τὴν Συρίαν εὐθὺς τὸν Ἀγρίππαν ... ἔστειλε, καὶ ὃς μὲν ἐκ τῆς πόλεως εὐθὺς ἐξώρμησεν, οὐ μέντοι καὶ ἐς τὴν Συρίαν ἀφίκετο, ἀλλ' ἔτι καὶ μᾶλλον μετριάζων ἐκεῖσε μὲν τοὺς ὑποστρατηγοὺς ἔπεμψεν, αὐτὸς δὲ ἐν Λέσβῳ διέτριψε.* Sed cum his minime consentit Iosephus Antiq. XV, 350: *πέμπεται δ' Ἀγρίππας τῶν πέραν Ἰονίου διάδοχος Καίσαρι.* Etenim verbis *τῶν πέραν Ἰονίου* haud obscure significare videtur Agrippae tunc non solum Syriae, sed etiam provinciarum senatoriarum Achaiae et Asiae imperium permissum esse. Quae cum viri harum rerum curiosi probe sciant, tamen plerique discrimen haud leve, quod inter Iosephi et Dionis sententias intercedit, quodammodo dissimulant et simul libentius Dioni aures adhibere videntur. Solus Dittenbergerus in commentariis ad titulum Iliensem C. I. G. 3609, Syll.[3] 776 missis ambagibus id quod rei est exposuit his verbis: „M. Agrippam ... Augusti imperio per decennium (23—13) Syriae provinciae praefuisse constat. At utrum eodem tempore etiam in provinciis senatoriis orientis, maxime in Asia, proconsulare imperium habuerit necne ambigitur". Iam vero nostra inscriptione quaestionem solutam esse censeo; nam Agrippa hoc modo ad gerusiam Argivam scribere non potuisset, nisi eo tempore

Digitized by Google

praeses Achaiae fuisset. Melius igitur hac de re scripsit Iosephus quam Dio; et facilius nunc intellegimus, quomodo Agrippa tunc Mytilenas concedere statuerit: non enim extra suas provincias secessit.

Praeterea rectius nunc perspicimus, qua de causa et in Achaia et in Asia provincia tot civitates inscriptiones in honorem Agrippae statuasque consecraverint. Quarum indicem hic subicere non abs re videtur. Sunt autem hae:

in Asia.

1°. Mytilenae (VIII inscriptiones in honorem Agrippae, III in honorem uxoris eius Iuliae). I. G. XII, 2, 164 g, 166 c, 168—172, 203, 204, 482, 537.

2°. Ilium. C. I. G. 3609; Dittenberger, Syll.[3] 776.

3°. Myra. Petersen et Luschan, Reisen in S. W. Kl. Asien, p. 43, n. 79.

in Achaia.

4°. Athenae (magnum monumentum ante Propylaea, cuius pars hodie exstat). I. G. III, 575.

5°. Oropus (statua in Amphiarao). I. G. VII, 1, 349.

6°. Thespiae. V. B. C. H. 1891, p. 391, 1.

7°. Sparta (titulus bilinguis collegii Agrippiastarum). I. G. V, 1, 374; C. I. L. III, 494.

8°. Gythium. I. G. V, 1, 1166.

9°. Taenarum. I. G. V, 1, p. 229.

10°. Delos (inscriptio in honorem Iuliae). B. C. H. 1878, p. 399, 7; Dittenberger, Syll.[3] 777.

11°. Andros (inscriptio in honorem Iuliae). I. G. XII, V, 740.

12°. Corcyra. I. G. IX, 1, 723.

His titulis omnibus Agrippa tamquam εὐεργέτης, πάτρων, κτίστης, σωτήρ honoratus est ab incolis civitatum Graecarum, quibus per decennium praefuit et moderatus est.

Veri simile est Agrippam has litteras Latine conscriptas servo alicui ab epistulis in Graecum vertendas mandasse. Scriptae sunt autem, ut exspectare fas erat, sermone Attici simillimo, nisi quod bis terve scriba a genuina veterum consuetudine, quam imitari studebat, desciit. Primum enim orthographia pronominum ἑατοῦ et ἑματοῦ pro ἑαυτοῦ et ἐμαυτοῦ

Digitized by Google

ipsius aetati propria est. Tum usus perfecti pro aoristo (*παρεσχημένῳ, ἀποδεδωκότι*) inde a saeculo II° demum a. C. obtinere coepit [1]); qui deinde sensim invaluit et inprimis in litteris magistratuum Romanorum ad civitates Graecas datis creberrimus est [2]). Denique *προνοεῖν* pro *προνοεῖσθαί τινος*, licet semel iam apud Xenophontem [3]) legatur, tamen vix Atticum est; contra in inscriptionibus aetatis Romanae abundat [4]). Semel, nisi fallor, scriba contra indolem linguae Graecae peccavit; nam *τὴν αἰτίαν παρέχεσθαί τινος* translatio parum dextera esse mihi videtur locutionis Latinae: „causam praebere alicuius rei". Cf. e. g. Liv. XXXV, 29, 11: relinquendi castra causam probabilem praebuisse; XXXVII, 56, 10: cessurosque se potius arrogantiae Antipatri, quam causam turbandae pacis praebituros dixerunt; Val. Max. I, 1, 5: occentus soricis auditus... C. Flaminio magisterium equitum deponendi causam praebuit.

---

1) Cf. Kühner-Gerth, Griech. Synt. I, p. 150, 3. Brugmann-Thumb, Griech. Gramm. p. 567, 6.

2) Cf. Viereck, Sermo Graecus, quo S. P. Q. R. magistratusque P. R. usque ad Tib. Caesaris aetatem in scriptis publicis usi sunt, p. 66: „.. perfecti usus amplissimus..."

3) Xen. Cyrop. VIII, 11.

4) Cf. Dittenberger, Syll.^{2} 226, 180; 523, 4; 324, 13 et 17; 356 (Syll.^{3} 780), 38; O. G. I. S. 595, 12; C. I. G. 3137.

Digitized by Google

AD OCTAVIAM PRAETEXTAM.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

In hac fabula percensenda, quae fabularum Annaearum virtutibus haud parum cedit, demiratus sum, viros doctos identidem lectiones tamquam corruptas coniecturis vexasse, quas sanas ac sinceras esse nemo non agnoscet qui Senecae tragoedias sedulo perlegerit, neque raro locum in codicibus depravatum sed a critico vetere pridem probabiliter restitutum novis semper futilibusque propositis sollicitare quam firmissimam eius emendationem recipere maluisse.

Quae cum ita sint, ex meis annotatiunculis partem multo maiorem sive vulgatae lectionis seu emendationum iniuria neglectarum vindicias esse moneo, minorem vero locos perpaucos tractare, quibus quoniam male comparati sunt ipse novam lucem afferre posse mihi visus sum.

Nutrix condicionem vitae aulicae his verbis exsecrari incipit:

34 *Fulgore primo captus et fragili bono*
fallacis aulae quisquis attonitus stupet,
subito † latentis ecce Fortunae impetu
modo praepotentem cernat eversam domum
stirpemque Claudi.

Versus descripsi e Richteri editione Teubneriana, qui tam Buecheleri coniecturam *facie nova* pro *fragili bono*, a Leone infeliciter receptam, quam Peiperi *facili bono* (Praef. XL) iure reiecit. Verbo autem *latentis* uterque editor crucem praefixit, sed in apparatu critico Leo *involantis* offert, quod inventum Richter memorare non neglegit additis coniecturis sua *furentis*

Digitized by Google

et Peiperi *sub uno patentis* vel *cadentis*. Neuter tamen mentionem fecit ullam de egregia Raphelengii lectione, quae et in editionibus vetustioribus et in Teubneriana priore et a Vurthemio iure ac merito recepta est, sc. *subito labantis*, quam unice veram esse hic locus comprobat

Thyest. 33: *dubia violentae domus*
fortuna reges inter incertos labet.

Cf. etiam Oed. 82: *regium hoc ipsum reor:*
adversa capere, quoque sit dubius magis
status et cadentis imperi moles labet,
hoc stare certo pressius fortem gradu.

Quae Leo praeterea in Vindiciis (II p. 385) contendit, ad Fortunam non ipsam corruentem, sed impetu suo domum stirpemque Claudi evertentem non quadrare lectionem *labantis*, cum ipsa nimis quaesita sunt tum loco e Thyeste a me allato satis refutantur.

Eadem miseratur Octaviae alumnae miserias:

51 *animum dolentis nostra solatur fides*
pietasque frustra: vincit immitis dolor
consilia nostra nec regi mentis potest
generosus ardor, sed malis vires capit.

Richter se voc. *vincit* e Buecheleri coniectura posuisse, cum libri mss. *mittit* — *mitit* — *mutat* — *muttat* varie praebeant, in apparatu critico declarare supersedit. At tradita lectio *mutat* optima est neque quicquam habet quod offendat, id quod Peiper et ipse postea perspexisse videtur, cum relictis iam coniecturis suis *reddit* — *vana* (pro *nostra*) in Teubneriana priore et *nectit* ad lectionem vulgatam *mutat* redierit (vid. Praef. Richteri p. XL). Verba nimirum significant: immitis dolor Octaviae numquam non mutat consilia nostra i. e. corrumpit, imminuit, debilitat. Cf. ea quae de verbi mutandi usu in Serto Naberico (a. 1908) p. 79 sqq. exposui. Rursus Schroederus, qui Senecae tragoedias et Octaviam cum notis integris Joh. Fr. Gronovii anno MDCCXXVIII Delphis edidit, lectionem sinceram retinuit cum hac Farnabii annotatione: „dolor facit, ut Octavia meorum consiliorum immemor ultionem meditetur". Praeterea Raphelengii notam affert, exemplaria Ortelianum et Aldinum

Digitized by Google

mittit, id est, reiicit, spernit exhibere, cuius verbi usus in tragoediis alterum exemplum frustra quaesivi.

Eiusdem nutricis haec verba sunt:

145 *mactata soceri concidit thalamis gener*
victima, tuis ne fieret hymenaeis potens.

Hic locus editoribus recentioribus magnam peperit molestiam et minime necessariam. „Thalamis" non de loco, sed de tempore i. e. de nuptiis Claudii et Agrippinae intellegendum esse, quod Ladekium in Vateri explicatione redarguenda affirmasse e Vurthemii editione cognovi, iam editores veteres optime perspexerunt, e quibus Farnabius: „C. Silanus Octaviae sponsus funesto illo nuptiarum die interfectus est" et Delrius: „Hic de Lucio Silano fit sermo, qui Octaviae sponsus funesto die nuptiarum Claudii et Agrippinae fuit interfectus". Exempla si quis requirat, evolvat quaeso Oct. 572, 592, 595, 663, 718 et Sen. Troad. 900, Med. 743, Phaedr. 171, 1216, Oed. 56.

Chorus Romanorum arguit patientiam degenerem, lentam nimis ac servilem:

288 *nos quoque nostri sumus immemores*
post fata ducis, cuius stirpem
prodimus † aevo suadente metu.

Locus, cum in codicibus *sevo* et *evo* exaratum sit, variis temptatus est coniecturis Gronovii *acri*, Wilamowitzii *aevo suadente metum*, Richteri *aegro*. Vürtheim ascripsit, fortasse retineri posse textum traditum hoc sensu: „stirpem proicimus et sacrificamus, suadente metu, cupiditati et libidini nostri aevi", sed poetam pro cupiditate et libidine huius aevi unum vocabulum „aevum" scripturum fuisse persuadere mihi non potest.

Inciderat mihi suspicio, reponendum esse:

cuius stirpem
prodimus e h e u suadente metu.

Facile enim *eheu* in *evo* vel per dittographiam ultimae verbi praecedentis litterae in *sevo* depravari potuit. Ecce vero cum deinde in meo editionis Schroederianae exemplari locum inspicerem, nescio quem lectorem plumbo ad versum annotasse vidi, Luc. Muellerum in Fleck. Ann. ann. 89 et 90, p. 423 emendari iussisse: *prodimus h e u h e u suadente metu*, vel *e h e u!*

Digitized by Google

Qua de causa hanc emendationem evidentem, quae editores fugisse videtur, manibus viri de litteris nostris meritissimi reddere fas mihi esse duco.

Porro in solutilis ratis naufragio enarrando chorus cantat

317 *fertur in altum provecta ratis*
quae resoluto robore labens
pressa dehiscit sorbetque mare.

In hisce verbum *pressa* non ad machinam, qua navigium iam resoluto robore labens hisceret, spectare moneo, sed intellegendum esse *pressa* sc. undis irruentibus. Cf. vs. 348: *rursumque salo pressa resurgit.* Mox haec sequuntur:

324 *alii lacerae puppis tabulis*
haerent nudi fluctusque secant,
repetunt alii litora nantes.

Pro *nudi* non cum N. Heinsio corrigendum est *udi*, sed *medii*, h. e. medio corpore. Cf. Thyest. 72, ubi Tantalus

alveo medius tuo,
Phlegethon, relinquar igneo cinctus freto.

Seneca diem illam invocat, quae „solvet saecla in favilla":

392 *nunc ades mundo, dies*
supremus ille, qui premas genus impium
caeli ruina.

Grotius noster, qui apud Richterum in apparatu critico „Grote" audit, lectionem genuinam *ades* restituit probante Gronovio pro librorum scriptura corrupta *adest* vel *adsit* (!) et Leo eius emendationem certissimam recepit. Richter vero *adest* tueri satius duxit et pro *nunc* scribere *tunc* — perperam, ut sequentia demonstrant. Pergit enim philosophus aetatem auream describere:

tunc illa virgo, numinis magni dea,
Iustitia, caelo missa cum sancta Fide
terris regebat mitis humanum genus.

Hoc igitur loco, ubi Saturni tempora longe remota dicit, adverbium *tunc* apte legitur, non ita vero ubi, cum diem supremum aliquando oriturum declaravit, exoptat ut *nunc* vel maxime illucescat. Ergo de Grotii emendatione amplius dubitandum non est.

Digitized by Google

Idem ubi varias aetates, auream, argenteam, aheneam, ferream deinceps enumerat, de aetate secunda haec infert:

406 *alia sed suboles minus*
conspecta mitis.

In lectionem *conspecta* critici recentiores coniecturis suis invaserunt *secuta* (Buecheler), *concepta* (Baehrens), *suscepta* (Peiper), *experta* (Leo). Quicumque tamen lexicon quodlibet s. v. inspexerit, huius verbi conspiciendi usus sat multa exempla reperiet, unde editores veteres lectionem traditam optimo iure servasse agnoscet.

Quod deinde de aetate tertia addit:

407 *tertium sollers genus*
novas ad artes extitit, sanctum tamen

non tangendum esse neque L. Muelleri coniecturam, quam De Re Metr. p. 172 pro *sanctum* proposuit: *sanum*, recipiendam versus Nasonis (Met. I 127 sq.) demonstrant

durior ingeniis et ad horrida promptior arma,
non scelerata tamen,

quem locum Farnabius iam conferri iusserat nec non editores Teubnerianae prioris attulerant cum monitu: „sanctum i. e. non sceleratum".

Denique de ferrea aetate haec leguntur:

420 *partita fines regna constituit, novas*
exstruxit urbes, tecta defendit sua,
aliena telis aut petit praedae imminens.

Leo in apparatu critico ad vs. 422 ascripsit, in margine unius codicis inveniri: *al' appetit ut pute* (i. e. *puto*), unde pro *aut petit* nonnulli praetulerunt *appetit:* quod in Vurthemii editione *aut appetit* metro vetante expressum est, errore typothetae factum esse arbitror. Equidem vulgatam lectionem non sollicitandam esse censeo: si quid mutandum, una interpunctione mutata sic verba fortasse melius distinguas:

novas
exstruxit urbes, tecta, defendit sua,
aliena telis aut petit praedae imminens.

i. e. defendit sua aut petit aliena.

Digitized by Google

Nero de C. Iulio Caesare loquitur:

500 *invictus acie, gentium domitor, Iovi*
aequatus altos saepe per honorum gradus
Caesar nefando civium scelere occidit.

Buechelero praeeunte et Leo et Richter pro *altos saepe* scripserunt *altos ipse*, sed quo consilio pronomen *ipse* poetae hoc loco obtrudendum esse censuerint non intellego: plane assentior Vurthemio, cuius annotatio haec est: „*saepe* codd. non perplacet, minus etiam coni. Buecheleri *ipse*".

Quamquam N. Heinsii propositum *paene* pro *saepe* multum utique praestare videbam, locum non tangendum esse diu opinatus sum atque *saepe*, quamvis complementum minime necessarium et fortasse importunum, ipsius poetae inscitiae imputandum. At rursus dubitantem me fecit lectio, quae in interpolatis nonnullis invenitur: *saepe* vel *sepe* cum superscr. „vel *semper*" — in aliis: „*semp per*". Quia *semper* propter metrum vetatur, suspicari in promptu est, glossam „vel *semper*" pertinuisse ad eius synonymon *usque* itaque locum iam refingendum esse:

invictus acie, gentium domitor, Iovi
aequatus alios usque per honorum gradus
Caesar nefando civium scelere occidit.

Seneca Octaviae mores Neroni explicat ac defendit:

538 *teneris in annis haud satis clara est fides,*
pudore victus cum tegit flammas amor.

Sic locus in libris mss. exhibetur et a vetustioribus recensetur. Postea vero Mommsen *clara est* in *clarus* — Leo deinde *fides* in *ferest* mutavit, quas coniecturas Richter quamquam se recepisse in apparatu critico asseverat, in textu per errorem, ut videtur, *fides* pro *ferest* servavit.

At istis mutationibus ipsa ratio quam maxime reclamitat. Primum voc. *fides* omnino retinendum est, nam verba Senecae responsum dant ad Neronis dictum:

incesta genetrix detrahit generi fidem,
animusque numquam coniugis iunctus mihi.

neque magis vexanda sunt verba *clara est*, sed si quid mutan-

Digitized by Google

dum, ultima tantum litterula vocis *fides* recisa locus sic constituatur:

teneris in annis haud satis clara est fide,
pudore victus cum tegit flammas, amor.

h. e. teneris in annis amor, cum victus pudore flammas suas adhuc tegit, haud satis clara fide (abl. qualit.!) est, ergo: fides amoris iuvenilis nondum satis manifesta s. conspicua est.

Nero longam cavillationem tandem his verbis abrumpit:

588 *desiste tandem, iam gravis nimium mihi,*
instare: liceat facere quod Seneca improbat.
et ipse populi vota iam pridem moror,
cum portet utero pignus et partem mei.

Leo vocabulo *populi* crucem appinxit et in apparatu critico ascripsit, Buechelerum Poppaeae nomen desiderari et versum sic fere refingendum esse vidisse: *iam pridem et ipse vota Poppaeae moror*, Trevethum vero populi vota ad prolem rettulisse. Addo, Farnabii opinionem haud diversam fuisse, cuius haec verba sunt: „populi desiderantis ex me prolem legitimam, quae firmet etiam imperium". Versum igitur integrum relinquendum esse Richtero et Vurthemio assentior verum exigua mutatione in versu superiore adhibita:

licet et facere quod Seneca improbat
et ipse populo vota iam pridem moror.

Umbra Agrippinae lamentatur

606 *perempta ferro, foeda vulneribus sacros*
intra penates spiritum effudi gravem
erepta pelago.

Ad *sacros penates* sc. in villa Augusta Lucrini lacus, ut Farnabius recte iam monuit, cf. vs. 163:

polluit Stygia face
sacros penates

et vs. 746: *Octaviae discidia planxerunt sacros*
inter penates fratris et patrium larem.

Quos locos attuli, quoniam copulationem legitimam nonnullos offendisse magnopere admiratus sum.

Eiusdem haec sunt:

Digitized by Google

609 *saevit in nomen ferus*
matris tyrannus, obrui meritum cupit,
simulacra, titulos destruit mortis metu
totum per orbem.

Pro *mortis metu* editores recentiores Buecheleri coniecturam *matris metu* recipere solent, quam prorsus respuendam esse aio tam propter voc. *matris* e versu superiore repetitum quam propter sententiam quae sic oritur ambiguam: nempe voc. *matris* utrum ad vocabula praecedentia *simulacra*, *titulos* an ad sequens *metu* pertineat minime liquet. Si quid mutandum esset, ego quidem elegantissimam Grotii coniecturam utique praeferrem: *memores mei*, sed locus optime se habet et Farnabius recte eum interpretatus est: „Mortem iis minatus quicumque mei simulacra habuerint".

Ceterum poeta se ipse repetit ut saepe: vs. 106 et 507 in verba *mortis metu* abeunt, ut 639 et 703 in *iunctus atque haerens tuo* vel *mihi*.

Deinde umbra coniugis, ait, mihi

616 *instat, minatur, imputat fatum mihi*
tumulumque nati, poscit auctorem necis.

Ad hunc versum, quem tangere non ausim, nonnulli editores Peiperi coniecturam improbabilem *tumulumque poenam* commemorant deque Grotii proposito eleganti, quamvis non necessario, *suum atque gnati οὐδεὶς λόγος*!

Poppaea nutrici somnium, quo territa est, enarrat.

714 *laeta nam postquam dies*
sideribus atris cessit et nocti polus,
inter Neronis iuncta complexus mei
somno resolvor.

Corrigere ne dubita id quod in Teubneriana priore recensitum esse postea vidi:

laeta nam postquam dies
sideribus, atrae cessit et nocti polus.

Pro *iuncta* autem, quod in versu sequenti est, emendandum esse credo: *cuncta*. Cf. Herc. Oet. 1175: *Proh cuncta tellus!*

Inferius paulo eadem sic pergit:

Digitized by Google

734 *tandem quietem magnus excussit timor;*
quatit ora et artus horridus nostros tremor
pulsatque pectus; continet vocem timor
quam nunc fides pietasque produxit tua.

Poeta noster Senecae sane longe postponendus est, sed non talis est ut eum deinceps *timor — tremor — timor* scripsisse credibile sit, qua de causa Leo *continet vocem diu* coniecit. Equidem maluerim: *continet vocem intimam.* Cf. Phaedr. 603:

vis magna vocem mittet et maior tenet.

Est hoc cantici initium

762 *si vera loquax fama Tonantis*
furta et gratos narrat amores e. q. s.

Voc. *vera* tamquam praedicatum haud dubie tam ad *gratos amores* quam ad *furta* referri potest; vel sic tamen *gratos* epitheton minime opportunum substantivo *amores* adiectum esse iudico atque aliud adiectivum potius exspectaverim quod idem fere valeat quod *vera.* Inde suspicio mihi nata est, fortasse legendum esse: *captos* vel *raptos narrat amores*, i. e. amores quibus Iuppiter revera indulsit.

Ceterum facere non possum quin lepidam Farnabii notam, qua *gratos* illustrandum esse putavit, repetam, cuius verba sunt: „A fronte quidem gratos, bellos ac mellitos primum, sed γλυκυπίκρους, quorum exitus amarus super aloën et absynthium".

Nuntius tumultum populi choro narrat ob repudiatam Octaviam nuptiasque Poppaeae factum.

797 *membra per partes trahunt*
deducta laqueis, obruunt turpi diu
calcata caeno.

Usus locutionis *per partes* = μελεϊστί Vurthemio insolitus visus est, cuius alia exempla apud Plin. Ep. IX 18 et Quintil. exstare adiecit. At apud Senecam exemplum non deesse moneo, qui Thyest. 60 scripsit: *membra per partes eant* | *discerpta.* Similiter Med. 48: *vulnera et caedem et vagum* | *funus per artus*, atque aliter Phoen. 170: *membratim tibi* | *perire volui*, 448: *haec membra passim spargite ac divellite,* Phaedr. 1113: *passim ad supremos ille colligitur rogos.*

Digitized by Google

Continuo haec sequuntur:

799 *verba conveniunt feris*
immixta factis quae timor recipit meus.

Verbum *recipit* in libris mss. traditum Lipsius et Gruterus defendisse videntur, cum Gronovii verba sint: „Frustra Lipsius, frustra Gruterus cum suo *recipere* ex iure Romano. Vicit Delrius, qui *reticet*". Atque ita editores ad unum omnes post eum recensuerunt, quamquam *rapuit* et *repetit* Richter et Peiper temptarunt. Attamen vehementer dubito num Gronovio astipulandum sit. Certe in ipso verbi recipiendi usu nihil esse quod offendat hi loci comprobant:

Herc. Fur. 191: *recipit populos urna citatos.*
Troad. 695: *preces placidus pias | patiensque recipe.*
Phoen. 33: *recipe supplicium vetus.*
Med. 602: *quos polo sparsus furiosus ignes | ipse recepit.*
Thyest. 745: *an ultra maius aut atrocius | natura recipit?*
Herc. Oet. 804: *et vasta Chalcis sonuit et voces Cyclas | [excepit omnis.*
Ovid. Ex P. IV 4. 14: *verba tamen sunt haec aure recepta mea.*

Neque apud poetam nostrum neque apud Senecam, qui ei exemplo fuit, quicquam insoliti esse in temporis praesentis usu, ubi de re sive modo sive pridem paracta sermo est, et alia multa exempla docent et haec:

Oct. 736: *continet vocem timor,*
quam nunc fides pietasque produxit tua.
Oed. 787: *edissere agedum, quo cadat fato parens.*
ibid. 805: *secreta thalami fare quo excipias modo.*
hae te parenti parvulum tradant manus.
Agam. 174: *sic auspicatus bella non melius gerit.*

Quibus omnibus consideratis lectionem traditam omnino retinendam esse mihi persuasum est.

Praefectus Neroni se eius mandata exsecutum esse renuntiat:

846 *Populi furorem caede paucorum, diu*
qui restiterunt temere, compressum affero.

Pro *diu* Hartman proposuit: ⟨*haud*⟩ *diu* atque videtur voc.

Digitized by Google

diu ad versum explendum sane inscita esse additum. Collato tamen versu mox sequenti (850):

cecidere motus impii ferro duces,

in quo recensendo Richter male sprevit Delrii emendationem certissimam et in codicibus interpolatis iam prolatam *impii* pro tradito *impio*, emendare malim:

populi furorem caede paucorum ducum,
qui restiterunt temere, compressum affero.

Octavia in exsilium itura lamentatur:

907 *fratris cerno miseranda ratem.*
hac est cuius vecta carina
quondam genetrix, nunc et thalamis
expulsa soror miseranda vehar.

Peiper codicum scripturam *hac est* mutavit in *hac en*, quod sequentibus editoribus probavit. At vero propter ipsam contortam verborum structuram, quae sic oritur quamque vix et ne vix quidem extrico, neminem umquam ita scripsisse mihi constat. Ad utrum tandem vocabulum illud *cuius* refertur? Ad *ratem* ne pertineat vetat pronomen *hac* adiectum. Ergo referendum erit ad *fratris*, ita ut haec evadat sententia: „cuius genetrix quondam en hac carina vecta est, nunc ego quoque soror vehar". Quam confuse ista cogitata, quam perplexe enuntiata sunt! Immo, non *est* manu emendatrici eget, sed reponendum est:

hac est eius vecta carina
quondam genetrix, nunc et thalamis
expulsa soror miseranda vehar.

Pron. *eius* etiam ap. Senecam occurrit e. g. Thyest. 300.

Digitized by Google

VARIA IV.

SCRIPSIT

P. GROENEBOOM.

Ad Platonis Apologiam.

Textum scriptorum Graecorum nonnullis locis „emblematis" maculatum esse quis neget? Iam liber vetustissimus — papyrum dico, quae Timothei Persarum fragmentum magnum continet, non multis annis post mortuum poetam scriptam — luculentum huius rei exemplum praebet:

φυγᾶι δὲ πάλιν ἵετο Πέρ-
σης στρατὸς [βάρβαρος] ἐπισπέρχων. (vss. 97—98).

Quin recte v. Wilamowitz, primus huius poetae editor, vocabulum βάρβαρος secluserit dubitari non potest. Alterum exemplum non minus perspicuum dabit Plato philosophus Apol. p. 38*c*, ubi Socrates, capitis damnatus, „vitae iam finis appropinquabat", inquit, εἰ οὖν περιεμείνατε ὀλίγον χρόνον, ἀπὸ τοῦ αὐτομάτου ἂν ὑμῖν τοῦτο ἐγένετο; ita codices, sed post ἐγένετο cod. T ἐμὲ τεθνάναι addidit, putidum profecto emblema!

Optimo igitur iure viri docti emblemata indagare solent et multis locis textus Platonicus purgatus est additamentis insulsis reiectis, cuius rei exempla afferre vix necessarium duco.

Inversa ratione saepe editores calidius verba Platonica cancellis circumscripserunt, ubi accurata interpretatio textum traditum satis defendit: iam inspiciamus locum nobilem, qui legitur Apol. p. 17*b*:

οὐ μέντοι μὰ Δία, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, κεκαλλιεπημένους γε λόγους, ὥσπερ οἱ τούτων, ῥήμασί τε καὶ ὀνόμασιν οὐδὲ κεκοσ-

Digitized by Google

μημένους, ἀλλ' ἀκούσεσθε εἰκῇ λεγόμενα τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν κτλ.

Vocabula οὐδὲ κεκοσμημένους explicare solent „orationes ornatas, videlicet tropis, figuris, numero", quae explicatio parum mihi placet non ideo quod Socrates idem iam pronuntiavit verbis praecedentibus κεκαλλιεπημένους — ὀνόμασιν (nam tautologias Plato in Apologia minime evitat) sed potius quod post μεγαλοπρεπὲς illud κεκαλλιεπημένους — ὀνόμασιν vocabula οὐδὲ (οὐδ' εὖ?) κεκοσμημένους misere languent. Quod optime perspiciens Hartman οὐδὲ κεκοσμημένους expunxit probante Herwerdeno.

Non tamen facio cum viris clarissimis sed vocabula, de quibus agimus, alio modo explicanda esse mihi persuasum est. Saepissime enim Homerus et Herodotus (cf. ut his exemplis utar B 554 κοσμῆσαι ἵππους τε καὶ ἀνέρας ἀσπιδιώτας, Ξ 379 τοὺς δ' αὐτοὶ βασιλῆες ἐκόσμεον, A 16 κοσμήτορε λαῶν), raro Attici κοσμεῖν sensu τοῦ τάττειν, συντάττειν usurpant, ut e. g. Arist. Ran. 1027 κοσμήσας ἔργον ἄριστον (cf. vs. 1021 δρᾶμα ποιήσας Ἄρεως μεστόν) et Plat. Phaed. 97 c τόν γε νοῦν — πάντα κοσμεῖν καὶ ἕκαστον τιθέναι ταύτῃ ὅπῃ ἂν βέλτιστα ἔχῃ; nec dubito quin philosophus hoc quoque loco verbo κοσμεῖν eodem sensu usus sit metaphora e re militari desumpta: λόγοι κεκοσμημένοι *verba* sunt *bene composita et instructa*, ut milites et opponuntur τῶι εἰκῇ λεγόμενα (quid sint verba εἰκῇ λεγόμενα docet Arist. Nub. vs. 43 βίος — εἰκῇ κείμενος), quemadmodum τὸ τοῖς ἐπιτυχοῦσιν ὀνόμασιν respondet τῶι κεκαλλιεπημένους — ὀνόμασιν. Iam vides quam pulcher chiasmus — mea quidem explicatione accepta — nascatur.

Vix dubito, quin Plato etiam hanc tropam ut multas alias a tragoedia mutuatus sit; utcumque res se habet, eodem modo explicandus est Eur. Med. vs. 576, ubi chorus post longam Iasonis orationem exclamat:

Ἰασον, εὖ μὲν τούσδ' ἐκόσμησας λόγους·
ὅμως δ' ἔμοιγε κτλ.

p. 22 a: καὶ νὴ τὸν κύνα, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι κτἑ. Complura talium locutionum exempla e multarum gentium linguis congesta attulerunt editores: notabile exemplum etiam praebet

Digitized by Google

Rutebeuf, saeculi XIII^{i} scriptor, qui nobis narrat virum quendam nobilem tanta fuisse pietate, ut per „*Sainte Garie*" iurare soleret.

p. 24*c*: καί μοι δεῦρο, ὦ Μέλητε, εἰπέ·
van Herwerden interpunctione mutata καί μοι δεῦρο, ὦ Μέλητε. εἰπέ κτἑ. edidit. Schanz refert ad Cratyl. 422*c* εἰ δὲ τοῦτο οὕτως ἔχει — δεῦρο αὖ συνεπίσκεψαι μετ' ἐμοῦ (adde I. A. 1377 δεῦρο δὴ σκέψαι μεθ' ἡμῶν), sed multo aptius exemplum legitur apud Euripidem (I. A. vs. 630):

καὶ δεῦρο δὴ πατέρα πρόσειπε σὸν Φίλον,

quem versum Weil Murray alii (προσείπωμεν, προσείπω σοι) sine causa variis coniecturis corrumpere conati sunt, suo iure intactum reliquit Headlam: èt Plato èt Euripides δεῦρο (sensu τοῦ ἴθι, ἄγε) cum imperativo verbi dicendi coniunxerunt.

p. 25*b*: οἱ δὲ πολλοὶ ἐάνπερ συνῶσι καὶ χρῶνται ἵππισι, διαφθείρουσιν;
Vocabula καὶ χρῶνται expunxit van Herwerden, vix recte, nam solent Graeci vocabulum minus usitatum cum voce vulgari coniungere et quasi explicare, cuius coniunctionis exempla passim leguntur, saepe a viris doctis iniuria tentantur. Sophocles e. g. alicubi ὄκνον ἔχω καὶ πεφόβημαι coniungit (Ai. vs. 139): van Herwerden et Nauck καὶ πεφόβημαι damnaverunt, sed satis me quidem iudice textum traditum defendunt Arist. Nub. vs. 294 τετρεμαίνω καὶ πεφόβημαι et Xenarch. fr. 4 [19] ἀεὶ δὲ τετρεμαίνοντα καὶ φρβούμενον.

Eodem modo cum nostro loco comparare solebam Demosth. I 14 τὴν φιλοπραγμοσύνην ᾗ χρῆται καὶ συζῇ Φίλιππος, sed ne huic quidem loco pepercerunt philologi: vir quidam doctus — erat ni fallor Naber ὁ μακαρίτης — χρῆται καί delevit. Sed quis tentabit versum lepidissimum (Nub. 959), ubi Euripides loquitur:

οἰκεῖα πράγματ' εἰσάγων, οἷσ χρώμεθ', οἷσ ξύνεσμεν.

p. 26*b*: ὅτι Μελήτωι τούτων οὔτε μέγα οὔτε μικρὸν πώποτε ἐμέλησεν.
van Herwerden σμικρόν edidit addens „formam Platonicam ubique reposui pro μικρόν".

Digitized by Google

De hac re valde dubito, nam saepissime scriptores Graeci orationem variant inter *μικρόσ* et *σμικρόσ*, quod recte nisi memoria me fallit iam observavit v. d. Radermacher. Res est parvi profecto momenti, quam ob rem pauca tantum exempla afferam:

O. C. vs. 5: *σμικρὸν μὲν ἐξαιτοῦντα, τοῦ μικροῦ δ' ἔτι μεῖον Φέροντα.*

Optimo iure Radermacher *μικροῦ*, ut habent L A, edidit: plerique editores *σμικροῦ* scripserunt cum deterioribus. Eodem modo variantur Ai. vs. 158 *σμικροί* et *μικροτέρων* (ita L, optimus codex: A habet *σμικροτέρων*), Eur. El. vs. 407 *μικροῖσ — σμικροῖσιν*, Hdt. I 5 (*ὁμοίωσ*) *μικρά* et (*αὐτῶν*) *σμικρά* („Herodotus post vocales et *ν̄ σμικρός*, *μικρός* post *σ̄* posuisse videtur Hoffmanno", cf. van Herwerden Lex. Suppl.[2] s. v. *σμικρόσ*).

Procul dubio igitur Plato Rep. 556*e* *ὥσπερ σῶμα νοσῶδεσ μικρᾶσ ῥοπῆσ ἔξωθεν δεῖται προσλαβέσθαι πρὸσ τὸ κάμνειν — οὕτω δὴ καὶ ἡ κατὰ ταὐτὰ ἐκείνωι διακειμένη πόλισ ἀπὸ σμικρᾶσ προφάσεωσ — νοσεῖ* priore loco *μικρᾶσ* scripsit, ut habent codices: hinc sequitur formam *μικρόσ* apud Platonem recte se habere nec licere invitis codicibus *σμικρόσ* ubique rescribere.

p. 26*d*: *καὶ δὴ καὶ οἱ νέοι ταῦτα παρ' ἐμοῦ μανθάνουσιν, ἃ ἔξεστιν ἐνίοτε εἰ πάνυ πολλοῦ δραχμῆσ ἐκ τῆσ ὀρχήστραοσ πριαμένοισ Σωκράτουσ καταγελᾶν, ἐὰν προσπιῆται ἑαυτοῦ εἶναι, ἄλλωσ τε καὶ οὕτωσ ἄτοπα ὄντα.*

Venio nunc ad verba difficillima, quae alii aliter explicare solent. Merito Schanz, editor sagacissimus, adnotat: „*ἐκ τῆσ ὀρχήστραοσ πριαμένοισ* kann nur eine ungesunde Interpretation so verstehen: man kann für eine Drachme ins Theater gehen, und dort aus den Chorgesängen die Weisheit des Anaxagoras kennen lernen".

Ipse contendit orchestram h. l. significare *τόποσ ἐπιφανὴσ εἰσ πανήγυριν, ἔνθα Ἁρμοδίου καὶ Ἀριστογείτονοσ εἰκόνεσ* (cf. Timaeus s. v. *ὀρχήστρα*; Wachsmuth, Die Stadt Athen I, 170 et 510); haec vero opinio, ut de aliis argumentis taceam, iam eo refutatur, quod nusquam illo loco ab Atheniensibus libros emi solere traditum est.

Ductus locutionibus *εἰ πάνυ πολλοῦ, δραχμῆσ* et *ἐνιότε,*

Digitized by Google

quarum altera in tesseras (nos „toegangsbewijzen"), altera in mercaturam librariam vulgarem vix quadrat, explicationem propono, quae in editionibus, quae mihi quidem praesto sunt, non legitur, latet fortasse in ephemeridibus (nam nova me proferre vix credo). Suspicor enim h. l. de libellis agi, qui textum tragoediae aut comoediae alicuius continent, quos nos „textboekjes" vocare solemus.

De eisdem libellis enim iterum agi videtur ap. Arist. Ran. vs. 1113: „nolite vereri (ita loquitur chorus), Euripides et Aeschyle, ne spectatores argutias vestras non intellegant":

ἐστρατευμένοι γάρ εἰσι,
βιβλίον τ' ἔχων ἕκαστος
μανθάνει τὰ δεξιά,

ubi cum pronomen ἕκαστος tum praesens μανθάνει explicationem meam affirmat.

p. 30*e*: urbem Socrates comparat cum ἵππωι μεγάλωι μὲν καὶ γενναίωι, ὑπὸ μεγέθους δὲ νωθεστέρωι καὶ δεομένωι ἐγείρεσθαι ὑπὸ μύωπός τινος κτέ.

Quaeritur utrum μύωψ calcar significet an de tabano cogitet philosophus: priorem explicationem fovent Ficinus, Serranus, Wolf, Schleiermacher, Schanz, sed altera longe praeferenda esse videtur et propter praepositionem ὑπὸ ante μύωπος positae et propter participium κρούσαντες, quod sequitur (31*a*) et propter locutionem παντα χοῦ προσκαθίζων, quae in calcar minime, optime in tabanum quadrat, ut e. g. demonstrat Paus. X 28, 7, ubi color dei nescio cuius comparatur cum colore τῶν μυιῶν αἳ πρὸς τὰ κρέα εἰσὶ προσιζάνουσαι.

p. 35*e*: τὸ μὲν μὴ ἀγανακτεῖν, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, ἐπὶ τούτωι τῶι γεγονότι, ὅτι μου κατεψηφίσασθε, ἄλλα τέ μοι πολλὰ ξυμβάλλεται κτέ.

Mira ἀνακολουθία, praesertim cum novam orationis partem Socrates incipiat! Nec satis textum traditum locus defendit, quem interpretes citare solent τὸ μηδὲ ἄκοντά τινα ἐξαπατῆσαι ἢ ψεύσασθαι — μέγα μέρος εἰς τοῦτο ἡ τῶν χρημάτων κτῆσις συμβάλλεται (Rp. I p. 331*b*), ubi verba εἰς τοῦτο praecedentia corrigunt. Fortasse (nam dubito) insolita constructio

Digitized by Google

latet et legendum est τοῦ μὲν μὴ ἀγανακτεῖν κτἑ., coll. Eur. Med. 284 ξυμβάλλεται δὲ πολλὰ τοῦδε δείματος, Thuc. III 36, 2.

p. 36*d*: οὐκ ἔσθ' ὅτι μᾶλλον, ὦ ἄνδρες Ἀθηναῖοι, πρέπει οὕτως ὡς τὸν τοιοῦτον ἄνδρα ἐν πρυτανείῳ σιτεῖσθαι κτἑ.

Quod μᾶλλον et οὕτως copula non addita inter se pugnant, Mudge μᾶλλον, Adam οὕτως seclusit, Baumann καὶ ante οὕτως addidit.

Praestat me iudice ⟨οὐδ'⟩ οὕτως corrigere coll. p. 30*b* μήτε σωμάτων ἐπιμελεῖσθαι μήτε χρημάτων πρότερον μηδὲ οὕτω σφόδρα ὡς τῆς ψυχῆς.

Ad Ciceronis Or. § 146.

„Qui possem" (Cicero rogat) „cum et afuissem domo adulescens, et horum studiorum (sc. eloquentiae) causa maria transissem, et doctissimis hominibus referta domus esset, et aliquae fortasse inessent in sermone nostro doctrinarum notae, cumque volgo scripta nostra legerentur *dissimulare medicis*. Sed quid probarem nisi quod parum fortasse profeceram?"

In ridiculo isto, quod codex Abrincensis praebet, *dissimulare medicis sed* latere *d. me didicisse* dudum est intellectum. Sequentia sic corrigit Ernestus: „quid erat quo probarem?" Multo verisimilius videtur: „*qui id* probarem".

I. I. H.

Digitized by Google

AD A. GELLII N. A. LIB. I—V.

SCRIPSIT

P. H. DAMSTÉ.

LIBER I.

C. 2 § 6: 'permitte', inquit, 'philosophorum amplissime, quoniam respondere nos tibi, quos vocas idiotas, non quimus, recitari ex libro, quid de huiuscemodi magniloquentia vestra senserit dixeritque Epictetus, Stoicorum maximus'.

Pro *vestra* emendandum est: *vester*. Cf. § 3 supra, ubi adulescens ille fuisse fertur „disciplinae, ut ipse dicebat, stoicae, sed loquacior inpendio et promptior".

ibid. § 7: Epictetus severe simul et festiviter seiunxit atque divisit a vero atque sincero Stoico ... volgus aliud nebulonum hominum, qui se Stoicos nuncuparent e. q. s.

Immo: volgus *illud* nebulonum hominum, qui. Cf. I 3. 1: Chilonem, virum ex illo incluto numero sapientium.

C. 3 § 7: Hanc capio ex eo facto molestiam, quod metuo, ne a perfidia et culpa non abhorreat in eadem re eodemque tempore inque communi negotio, quod mihi optimum factu duxerim, diversum eius aliis suassisse.

Post *duxerim* sive unum verbum *fecisse* seu plura intercidisse mihi constat.

ibid. § 10: Super hac quaestione ... a Theophrasto disputatur, viro in philosophia peripatetica modestissimo doctissimoque.

Hosius ad locum num forte honestissimo legendum sit rogat et conferri iubet I 4. 1, qui locus „Antonius Iulianus rhetor perquam fuit honesti atque amoeni ingeni" ad eius

Digitized by Google

coniecturam suadendam parum conferre videtur. Equidem potius crediderim, Gellium scripsisse *notissimo*.

ibid. § 30: Eius autem Chilonis ... id maxime exploratae utilitatis est, quod duas ferocissimas adfectiones amoris atque odii intra modum c a u t u m coercuit.

Pro *cautum* Thysius *caute*, I. Gronovius *cautim*, Nettleship *cautionum* proposuerunt. Magnopere miror, neminem umquam *c e r t u m* reponendum esse perspexisse: conferantur enim ea quae continuo sequuntur, quibus modum illum certum Chilon diserte definit: 'Hac', inquit, 'fini ames, tamquam forte fortuna et osurus, hac itidem tenus oderis, tamquam fortasse post amaturus'.

C. 6 § 3. Metellum in populo ad matrimonia capessenda hortando ita potius dicere oportuisse nonnullis visum est, „ut et nullas plerumque esse in matrimoniis molestias adseveraret et, si quae tamen accidere nonnumquam viderentur, parvas et leves facilesque esse toleratu diceret maioribusque eas emolumentis et voluptatibus oblitterari easdemque ipsas neque omnibus neque naturae vitio, set quorundam maritorum culpa et i n ï u s t i t i a evenire.

Post voc. *culpa* istud *iniustitia* non concoquo: quasi factum iniustum non culpa sit! Suspicor corrigendum esse: *culpa et i n s c i t i a*.

ibid. § 6: De molestia igitur cunctis hominibus notissima confessus fidem s e d u l i t a t i s veritatisque commeritus, tum denique ... persuasit civitatem salvam esse sine matrimoniorum frequentia non posse.

Non me primum illud *sedulitatis* offendit, cum Madvigium *simplicitatis* legendum censuerit, Hosius *sinceritatis* maluerit. Mihi vero fuit cum *securitatis* restituendum videretur: cl. I 11. 17: quo manifestior fieret exploratiorque militum s e c u r i t a s et alacritas. Postquam vero I. I. Hartman v. cl. me admonuit de hisce in Ciceronis Cluentiana verbis (§ 58): „quamquam *sedulo* faciebat, *praevaricari* (videbatur)" locum nostrum nullo vitio laborare mihi persuasissimum est.

ibid. § 8: Di immortales plurimum possunt; sed non plus velle nobis debent quam parentes. At parentes, si pergunt liberi errare, bonis exheredant. Quid ergo nos i m m o r t a l i-

Digitized by Google

bus dissimilius expectemus, nisi malis rationibus finem facimus?

Loci in libris mss. male habiti neque haec recensio neque Hertzii, qui deleto vocabulo *immortalibus* pro *dissimilius* cum codd. Carrionis *divinitus* scripsit, ferri posse mihi videtur. Equidem consensum codicum mss. secutus divisa voce *dissimilius* (ita cod. A — reliqui *diutius* praebent) temptavi: Quid ergo nos a diis immortalibus dissimile ius expectemus, nisi e. q. s.

C. 11 § 1: tibiarum modulis in proeliis esse usos refert non... ut excitarentur atque evibrarentur animi e. q. s.

Verbum, quod apud Ammianum demum redit, nescio an corruptum sit ex *everberarentur* cl. I 23 § 7: secretum rei et silentium pueri animum eius ad inquirendum everberat.

ibid. § 7: Alyattes... concinentes habuit fistulatores et fidicines atque feminas etiam tibicinas in exercitu atque in procinctu habuit.

Prius illud *habuit*, quod membranae Carrionis omiserunt, sine dubio eliminandum est.

C. 12 § 9: Virgo autem Vestalis, simul est capta atque in atrium Vestae deducta et pontificibus tradita est, eo statim tempore... ius testamenti faciundi adipiscitur.

Pro *simul est* emendandum censeo: *simul ac.*

C. 15 § 1: Qui sunt leves et futtiles et inportuni locutores quique nullo rerum pondere innixi verbis uvidis et lapsantibus diffluunt, eorum orationem bene existimatum est in ore nasci, non in pectore.

Auctore Salmasio editores *uvidis* pro tradita lectione *(h)umidis* recipere solent, quod huic loco minime aptum videtur. Conicio: *vanidicis*, cl. Plaut. Trin. 275 et Amm. Marc. XVI 7. 2.

ibid. § 5: M. Tullii quoque verba posui, quibus stultam et inanem dicendi copiam graviter et vere detestatus est.

Hosius ascripsit: 'an *severe*?' Immo potius: *iure.*

C. 20 § 3: 'Solidum' est, quando non longitudines modo et latitudines planas numeri linearum efficiunt, sed etiam extollunt altitudines.

Voc. *planas* inducatur.

C. 25 § 5: Quid enim dicemus, si indutiis mensum aliquot factis in oppida castris concedatur?

Digitized by Google

Sic nunc fere scribi solet praeeunte Lambecio pro librorum mss. lectione *op(p)idi:* coniectura eius ⟨*ex*⟩ *castris* non item editoribus placuit. Suspicio me tenet, corruptam scripturam *oppidi* vestigium etiamnunc servare verae ac genuinae lectionis: *in oppida ire castris concedatur?*

C. 26 § 6: Coeperat verberari et obloquebatur non meruisse, ut vapulet; nihil mali, nihil sceleris admisisse. Postremo vociferari inter vapulandum incipit e. q. s.

Verba *ut vapulet* Van Veen emendare studuit scribendo *ut vapularet*, mihi vero in marginem releganda videntur, unde immerito in contextam orationem irrepserunt.

Liber II.

C. 6 § 5: 'vehere', in quo inest vis iam quaedam alieni arbitrii; non enim sui potens est, qui vehitur. 'Vexare' autem, quod ex eo inclinatum est, vi atque motu procul dubio vastiorest.

Nonne Gellius scripsisse putandus est: *non enim sui potens it, qui vehitur?*

C. 12 § 4: Nam si boni omnes... populum percitum et amentem non deseruerint, sed ad alterutram partem dividi sese adiunxerint, tum eveniet, ut e. q. s.

Lectio *dividi* vel *divisi*, ut exaratum est in codd. deterioribus, varie iam temptata est: I. Fr. Gronovius *dividûi* — I. Maehly *discidi* — Landgraf *dividiae*, alii alia proposuerunt. In promptu esset emendare: *diversi*, nisi versus ex Accii Androm., apud Non. s. v. *dividos* (p. 135, 24 Linds.) servatus atque ab Hertzio allatus, vulgatam lectionem tueretur; Nonius nempe docet: dividos, id est separatos, et citat versum: nósque ut seorsum dívidos leto ófferes. Alibi (p. 144, 19 Linds.) idem habet: dividae, ut dissensiones, atque hoc substantivum quoque versu Acciano (Phoen.) confirmat:

ne horum dívidae et discórdiae
díssipent et distúrbent tantas ét tam opimas cívium
dívitias.

Quae cum ita sint, locum nostrum sanum integrumque esse atque coniecturis omnibus abstinendum nobis esse opinor.

C. 17 § 4: Non enim semper producitur (sc. praepositio 'pro'),

Digitized by Google

cum sequitur ea littera, quae prima est in verbo 'fecit', quam Cicero hanc habere vim significat, ut propter eam rem 'in' et 'con' praepositiones producantur.

Nisi omnia me fallunt, vocula *rem* delenda est.

C. 21 § 8 correxi Mnemos. Vol. XXXXVI (a. 1918) p. 444.

C. 26 § 23: Sed cum sit, ita ut dixisti, flavus color e viridi et albo mixtus, pulcherrime prorsus spumas virentis maris 'flavom marmor' appellavit.

At § 12 idem perhibuit: „'Flavus' contra videtur e viridi et rufo et albo concretus", unde non dubito quin loco nostro supplendum sit: *flavus color e viridi ⟨et rufo⟩ et albo m.*

C. 28 § 4: Sed de lunae solisque defectionibus non minus in eius rei causa reperienda sese exercuerunt.

Post *minus* Hertz inseruit *inprospere,* ratus ante *in* sive hoc vocabulum sive aliud simile ab eadem syllaba incipiens excidisse. Mihi ita potius locus sanandus videtur: *Sed de lunae solisque defectionibus non minus ⟨incuriosi, aeque minus⟩ in eius rei causa reperienda sese exercuerunt.*

Librarius cum *non minus* exarasset, ad alterum *minus* oculos aberrare passus se hoc iam transscripsisse putavit.

C. 29 § 1: Aesopus... sapiens existimatus est: cum, quae utilia monitu suasuque erant, non severe neque imperiose praecipit e. q. s.

Corrigendum est pro *cum: quia.*

C. 30 § 9: Ab aquilonibus enim, qui alti supernique sunt, fluctus excitatos quasi per prona volvi dicit, ab austris autem, his qui humiliores sunt, maiore vi quadam propelli sursum atque subici.

Pro *his* legendum esse credo: *illis* sc. aquilonibus.

Liber III.

C. 1 § 14: Tum Favorinus: 'aut hoc', inquit 'quod dixisti, probabile est, aut Sallustius odio avaritiae plus quam potuit eam criminatus est.

Pro *potuit* Scriverius coniecit *oportuit,* H. I. Mueller *debuit,* Hosius *par fuit.* Locus qui est III 2 § 14 me inducit ut reponendum esse credam: *decuit*; ibi enim haec leguntur: „non

Digitized by Google

exposite atque aperte, sed, ut hominem decuit poeticas res agentem" e. q. s.

C. 2 § 5: Babylonios porro aliter; a sole enim exorto ad exortum eiusdem incipientem totum id spatium unius diei nomine appellare (sc. Varro scripsit).

Emenda: *ad exortum eiusdem insequentem*, cl. § 6: a meridie ad insequentem meridiem, § 7: a media nocte ad mediam proximam, § 11: ante mediam sequentem.

ibid. § 10: nam magistratus, quando uno die eis auspicandum est et id, super quo auspicaverunt, agendum, post mediam noctem auspicantur et post meridialem solem agunt, auspicatique esse et egisse eodem die dicuntur.

Puteanus inseruit: ⟨*cum*⟩ *post*. Nonne potius supplendum est *dum*, quod post *agendum* per haplographiam facile omitti potuit? Cf. Hertz ad V 1 § 2.

C. 3 § 5 de versu corrupto in hoc fabulae Plautinae fragmento egi in Mnemos. Vol. XLII (a. 1914) pag. 91.

ibid. § 9: Nam nec Geminei lenones nec Condalium nec Plauti Anus nec Bis compressa nec Boeotia umquam fuit neque adeo Agroecus neque Commorientes Maccì Titi.

Ad hos versus a Varrone ex Accii Didasc. servatos praeter locos ab Hertzio et Hosio allatos nunc etiam cf. Leo, Gesch. d. Röm. Lit. pag. 388 not.

Ceterum moneo, in huius Capitis lemmate verba: „atque inibi, quod Plautus et Naevius in carcere fabulas scriptitarint" omnino mendosa esse atque ita corrigenda ut aut *quot* restituatur, quod Hertz dubitanter proposuit, aut *quas*.

C. 8 § 8 epistulam continet a C. Fabricio Q. Aemilio coss. ad Pyrrum regem datam, quam Claudius Quadrigarius tradidit. Huius autem epistulae initium et finem vitia inquinant, quae probabiliter tolli posse mihi videntur. Est initium hoc:

Nos pro tuis iniuriis continuo animo tenus commoti inimiciter tecum bellare studemus.

Pro *continuo* I. Fr. Gronovius correxit *continuis*, quod editoribus satis placuit et nunc fere edi solet. At tamen duo sunt propter quae animum inducere nequeo ut locum ita recte restitutum esse credam: primum causam video nullam, quae librarium impellere potuerit ut, si *continuis* in exemplari

Digitized by Google

describendo exaratum esset, *continuo* poneret, cum praesertim modo *tuis iniuriis* scripsisset; deinde vero attributum *continuis* minime aptum est, cum Pyrrhus non per longam annorum seriem neque ante hoc bellum Romanos iniuriis affecerit. Quae cum ita sint, vocabulum *continuo* non emendandum esse existimo, sed transponendum: suspicor enim, id e versu inferiore per errorem in versum superiorem traiectum esse et locum ita legendum:

Nos pro tuis iniuriis animo tenus commoti inimiciter c o n t i n u o tecum bellare studemus.

Inimiciter continuo h. e. semper et ubique tamquam iusti hostes tecum pugnabimus, non sicariorum more, quod nunc Nicias nobis persuadere studuit.

In epistulae fine haec leguntur:

simul visum est, ut te certiorem faceremus, ne quid eiusmodi, si accidisset, nostro consilio civitates putarent factum, et quod nobis non placet p r e t i o aut praemio aut dolis pugnare.

L. Mueller *pretio* — Van Gigch *aut praemio* deleri iussit. At quomodo aut hoc aut illud irrepere potuerit frustra quaero, cum neque *pretium* nec *praemium* habendum sit in eorum vocabulorum numero, quae glossis suis indigere interpretatores iudicaverint. Immo, nihil eliminandum esse puto, sed consules scripsisse:

quod nobis non placet, p r o p r o e l i o aut praemio aut dolis pugnare.

Scriptum nimirum fuit: *p prelio* (h. e. *pro proelio*), in quibus cum *p (pro)* per haplographiam esset omissum, *prelio* scilicet in *pretio* immutatum est.

C. 12 § 4: Laberius in mimo, qui Salinator inscriptus est, verbo hoc ita utitur:

Nón mammosa, nón a n n o s a, non bíbosa, nón procax.

Pro voc. *annosa* R. Klotz *anosa* — Studemund *pannosa* substituere voluit. Fortasse: *a m i c o s a*. Cf. Diom. 326, 17.

Liber IV.

C. 2 § 1 ex edicto aedilium curulium de mancipiis vendundis haec laudantur: Titulus s c r i p t o r u m (*ita codd. optimi* —

Digitized by Google

deteriores: servorum) singulorum scriptus sit curato ita, ut intellegi recte possit, quid morbi vitiive cuique sit, quis fugitivus errove sit noxave solutus non sit.

Quoniam proxime praecedit *scriptum*, sequitur *scriptus*, Hertz non veritus est voc. *scriptorum* omnino omittere, Hosius vero lectionem codicum deteriorum recipere praetulit.

An forte scriptum fuit *gypsatorum?*

Cf. Plin. H. N. XXXV 199: (creta), qua circum praeducere ad victoriae notam pedesque venalium trans maria advectorum denotare instituerunt maiores, Iuvenal. 1, 111: nuper in hanc urbem pedibus qui venerat albis, Propert. V 5, 52, Tibul. II 2, 59 et Ovid. Am. I 8, 63 sq., qui nomine de servis generatim atque universe usus est:

nec tu, siquis erit capitis mercede redemptus,
despice: gypsati crimen inane pedis.

C. 8 § 4: Sed cum in temporibus r e i difficillimis consules creandi forent... adnixus est Fabricius, uti Rufino consulatus deferretur.

Vulgatam antea lectionem fuisse video: *in temporibus r e i p u b l i c a e difficillimis*, quam editoribus recentioribus displicuisse magnopere miror, quandoquidem unice veram eam esse censeo: voc. *publicae* nempe in archetypo una littera *p* significatum esse suspicor.

C. 9 § 12: cur 'ingeniosus' et 'formosus' et 'officiosus' et 's p e c i o s u s', quae pariter ab ingenio et forma et officio inclinata sunt,... numquam in culpam, sed in laudem dicuntur, quamquam h a e c c u m incrementum sui nimium demonstrent?

Hosius post *officio* se *et specie* desiderare ascripsit, ego vero potius verba *et speciosus* a nescioquo postea inserta esse credo, quoniam adi. 'speciosus' n o n in iis habendum est, quae numquam in culpam, sed tantum modo in laudem dicuntur.

Scriptura autem *haec cum* iam in libris mss. non constare videtur, cum *haec — h̃ — hec — ḥ h̃* exarata sint: pro *cum* edd. veteres *quoque* — I. Fr. Gronovius *aeque* — I. Gronovius *eccum* — Hertz *aecum* — Hosius *item* scripsere. Quamquam tot propositis novum etiam addere dubito, reticere tamen hoc meum nolui: *quamquam h a u d m i n u s incrementum sui nimium demonstrent.*

Digitized by Google

C. 15: lemma: Defensa a culpa sententia ex historia Sallustii, quam iniqui eius cum insectatione maligni reprehenderint.

Pro *iniqui eius* dubito an scriptum fuerit: *iniqui iudices.*

ibid. § 5: Obnoxiam quippe et obiectam falsis existimationibus eam rem dicendam aiunt quam 'arduam'.

Ad Dietschii coniecturam ⟨*potius*⟩ *eam* Hertz observavit: „quo non magis opus est quam voc. *magis* aut ante aut post *dicendam* in libris deterioribus addito". At cf. c. 16 § 5: „set non omnes concedunt in casu dativo 'senatui' magis dicendum quam 'senatu'".

C. 16 § 8: (Vergilius quoque in casu dandi 'aspectu' dicit, non 'aspectui'...) C. etiam Caesar... in Anticatone: unius, inquit, arrogantiae, superbiae dominatuque.

Post *dominatuque* ex libris optimis duo (PV): *dñatu* exhibent, unde Baehrens *dom. mandatus* scribi iussit. At non *mandatus* legitur, sed *damnatus* idque recte, quod ut comprobem haec exempla e Georgii lexico affero: Stygio caput Orco d. (Ov.), morti damnatum esse (Lucr.), Teucro damnatum esse Quirino (Prop.), Ilion, mihi castaeque damnatum Minervae (Hor.).

C. 20 lemma: Notati a censoribus, qui audientibus iis dixerant ioca quaedam intempestiviter; accede eius quoque nota deliberatum, qui steterat forte apud eos oscitabundus.

Corrupta lectio *accede* in libris deterioribus correcta est *ac de,* quae fere recipitur quamvis non omnibus probata, quoniam Lion *atque de* coniecit, Hosius dubitanter proposuit *ac quod de.* An forte pro *accede* legendum est *aeque de?* Ita certe nullius non litterae ratio reddita erit.

Liber V.

C. 3 § 5: Quod ubi Protagoras, ut erat petitum, fecit atque itidem Democritus acervum illum... ratione quadam quasi geometrica librari continerique animaduertit, interrogavit, quis e. q. s.

Pro *itidem* orationis contextus requirit: *iterum.*

C. 6 § 1: Militares coronae multae, variae sunt.

Emenda: *multae* ⟨*ac*⟩ *variae.*

Digitized by Google

C. 10 § 12: Sed maius mihi in ista victoria prolubium est, cum te non in causa tantum, sed in argumento quoque isto vinco.

Immo, legendum est: *iuste vinco.*

C. 13 § 1: Seniorum hominum ... disceptatio quaedam fuit praesente et audiente me de gradu atque ordine officiorum.

Aut ego fallor aut Gellius scripsit: *disc. quondam fuit.* Continuo haec sequuntur:

Cumque quaereretur, quibus nos ea prioribus potioribusque facere oporteret, si necesse esset in opera danda faciendoque officio alios alliis anteferre, non † constituebat.

Primum pro *faciendoque* Gellio reddendum puto: *faciendove.* Deinde de corrupta scriptura voc. *constituebat* pauca in medium proferre lubet. Hertz verbo crucem praefixit et lacunam h. l. statuendam esse se censere infra monuit — Hosius de suo *consentiebatur* posuit. Equidem maluerim: *non consistebat*, memor Ciceroniani illius *consistit consilium* pro eo quod est: consilium constat sive fixum est.

ibid. § 6 i. f.: Nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin a proximis retineatur, neque clientes sine summa infamia deseri possunt, quibus etiam a propinquis nostris opem ferre instituimus.

Verba ultima cum sane iis, quae supra exposita sunt, mīnime consentanea sint, viri docti variis modis loco mederi conati sunt. I. Fr. Gronovius proposuit: *ante propinquos nostros* et sic vel *antequam propinquis nostris* Luc. Mueller, H. Meyer: *prae propinquis nostris.* Vitium igitur in praepositione latere omnes illi suspicati sunt: mihi tamen succurrit, facile fieri potuisse ut lectio *a pupillis nostris* vera ac genuina in *a propinquis nostris* depravata sit.

C. 14 § 9: Is unus leo corporis impetu et vastitudine ... animos oculosque omnium in sese converterat.

Pro *impetu* Cornelissen *ambitu* scribi iussit. Nescio an melius loco consulatur, si voc. *corporis* post *vastitudine* traiecerimus.

ibid. § 15: Ea re prorsus tam admirabili maximos populi clamores excitatos dicit.

Corrigendum videtur: *prorsus iam admirabili.*

ibid. § 23: Illa tunc mea opera et medella levatus pede in manibus meis posito recubuit et quievit.

Digitized by Google

Immo potius *Ille tunc*, sc. leo.

C. 18 § 8. E libro Semproni Asellionis et alia afferuntur et haec: Annales libri tantummodo, quod factum quoque anno gestum sit, ea demonstrabant, id est quasi qui diarium scribunt, quam Graeci ἐφημερίδα vocant.

Hunc locum, quem alii aliter temptarunt, ad liquidum perducendum esse arbitror ita ut pro *ea demonstrabant* reponatur: *aeque demonstrabant*, h. e. omnia facta eodem modo, aeque nuda ac ieiuna neque ulla addita ratione.

ibid. § 9: Nam neque alacriores, inquit, ad rempublicam defendundam neque segniores ad rem perperam faciundam annales libri commovere quicquam possunt.

In parte altera huius enuntiati nullum non vocabulum compluribus coniecturis sollicitatum est. Moneo tamen locum optime se habere, quod nemo iam negabit qui voc. *perperam* h. l. adiectivum esse agnoverit. Cf. Acc. ap. Non. 219, 1 (Lindsay).

(Continuabuntur.)

Digitized by Google

EMBAROS.

SCRIPSIT

K. KUIPER.

Ritum τῆς ἀρκτεύσεως non solum in sacris Dianae Brauroniae observatum fuisse, sed Munychiae quoque, satis notum est. Inter utrumque cultum hoc praecipue discrimen est quod apertius quam in Brauroniis memoria sacrificii humani servatur in Munychiis. Testis est Pausanias apud Eustathium in Il. II. 732. p. 331 qui memorat olim pestilentia quadam orta Munychiae Embarum quendam pollicitum esse se filiam suam sacrificaturum deae iratae, hac tamen condicione ut postea munus sacerdotale suo generi proprium esset. Tum vero διακοσμήσας τὴν θυγατέρα αὐτὴν μὲν ἀπέκρυψεν ἐν τῷ ἀδύτῳ, αἶγα δὲ κοσμήσας ὡς τὴν θυγατέρα ἔθυσεν.

Uberius historia Embari enarratur in Bekkeri Anecdotis 444. 32 omisso tamen nomine Embaro, quod nomen, quamvis obscurum, fortasse cum substantivo βαρίς = πλοῖον coniungi licebit ita ut Dianae Marinae religio ipso sacrificatoris nomine indicetur. Sed intricatior ea est quaestio quam ut in transitu tractetur. Nunc de adnotatione quae in Bekkeri lexico servatur tantummodo agendum est, quae corruptela molesta laborare mihi videtur. Integrum locum exscribam.

Λυσίας τὸ καθιερῶθῆναι πρὸ γάμων τὰς παρθένους τῇ Ἀρτέμιδι ἀρκτεύειν ἔλεγε. καὶ γὰρ αἱ ἀρκτευόμεναι παρθένοι ἄρκτοι καλοῦνται, ὡς Εὐριπίδης καὶ Ἀριστοφάνης. καὶ ἄλλως ἀρκτεῦσαι λέγεται τὸ ὥσπερ ἄριστον ἀφοσιώσασθαι τῇ Ἀρτέμιδι καὶ θῦσαι. ἐρρήθη δὲ ἐκ τοῦ ἄρκτον ποτὲ φανῆναι ὡς λόγος ἐν Πειραιεῖ καὶ πολλοὺς ἀδικεῖν, εἶτα ὑπὸ νέων τινῶν αὐτὴν ἀναιρεθῆναι καὶ λοιμὸν ἐπιγενέσθαι, χρῆσαί τε τὸν θεὸν, τιμᾶν τὴν Ἄρτεμιν καὶ

Digitized by Google

θῦσαι κόρην τῇ ἄρκτῳ. τῶν οὖν Ἀθηναίων τὸν χρησμὸν μελετώντων εἴς τις ἀνὴρ οὐκ εἴα αὐτὸς εἰπὼν καταθύσειν. ἔχων οὖν αἶγα καὶ ὀνομάζων ταύτην θυγατέρα ἔθυσε λάθρα, καὶ ἐπαύσατο τὸ πάθος. εἶτα τῶν πολιτῶν διαπιστούντων ἔφη ὁ ἀνὴρ ἐπερωτᾶν τὸν θεόν. τὸν δὲ ἀνειπόντα θῦσαι καὶ τὸ λοιπὸν οὕτως ποιεῖν φήσαντος ἐξεῖπε τὸ λάθρα γεγονός. καὶ ἀπὸ τούτου αἱ κόραι ἀρκτεύειν οὐκ ὤκνουν, ὥσπερ ἀφοσιούμεναι τὰ τῆς θηρίας.

Levi medicina sanari poterit in prioribus ἄριστον illud, ut procul dubio iam diu a viris doctis in ἄρκτον mutatum est. In extremo vocabulo dubitare possis. Corrigi licebit θηρίας in θήρας, ut virgines dicantur „antiquae venationis, in qua ursa interfecta erat, culpam τῇ ἀρκτεύσει sanasse. Sed praestat fortasse legere τὰ τῆς θυσίας „antiquo sacrificio satisfacientes".

At gravius laborant verba „τὸν δὲ ἀνειπόντα θῦσαι e. q. s."— Civibus enim iterum interrogantibus Apollo respondisse videtur Dianam eo sacrificio quod ab Embaro factum esset placatam fuisse, vitio carere illud sacrificium, atque in posterum eundem ritum observari oportere.

Scripsit ergo: ni fallor, grammaticus: τοῦ δὲ ἄμεμπτον τεθύσθαι καὶ τὸ λοιπὸν οὕτω ποιητέον φήσαντος κ. τ. λ.

Digitized by Google

PLAUTINA.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN.

A. Quo tempore scriptae sint Plauti fabulae Poenulus et Truculentus.

Cicero in libro, c. t. Cato Maior (§ 49 sq.), docens senectute neque facultatem litteras colendi neque voluptatem studiorum hominibus adimi primum refert Sulpicium Galum prope usque ad mortem cursus motusque stellarum observasse eorumque rationes iniisse, deinde Naevium vehementer poemate suo *de Bello Punico* gavisum esse, post Plautum magnopere delectatum Truculento et Pseudolo, quas fabulas poeta admodum grandis natu composuit. Novimus autem e Didascaliis ad Pseudolum pertinentibus hanc comoediam actam esse M. Iunio M.fil. praetore urbano, i. e. a° 191 a. C. n. Cum Cicero l. l. Truculentum nominet ante Pseudolum, videtur illa fabula paulo recentioris aetatis esse quam Pseudolus et idcirco scripta aliquot annis post 191, id quod alio argumento confirmari potest. Legimus enim Truc. 75

re placida atque otiosa victis hostibus
amare oportet omnes qui quod dent habent,

qui versus comparandi sunt cum Poen. 524

praesertim in re populi placida atque interfectis hostibus non decet tumultuari.

Tanta similitudo [1]), efficit, ut sumamus Truculentum et

1) Similis quidem locus invenitur Pers. 753
hostibus victis, civibus salvis, re placida pacibus perfectis,
bello extincto, re bene gesta, integro exercitu et praesidiis,

Digitized by Google

Pseudolum, quod attinet ad tempus, quo actae sunt, non multum inter se distare. Utraque comoedia eundem statum reipublicae agnoscit: debellatis hostibus regnat pax. Potestne statui ad quem hostem quamve pacem poeta alludat?

In Poenulo persuadetur lenoni mox ad se militem mercennarium divitem deversurum (vs. 663):

nam hic latro in *Sparta* fuit,
ut quidem ipse nobeis dixit, apud regem Attalum:
inde nunc aufugit, quoniam *capitur oppidum.*

Meminimus vero a Philopoemene totam civitatem Lacedaemoniorum a° 188 subiugatam esse [1]). Sequitur ut Poenulum auctor post Spartam expugnatam i. e. post a. 188 scripserit. Iam vero ex versibus, qui paulo infra leguntur 693 sq.

ego id quaero hospitium, ubi ego curer mollius,
quam regi Antiocho oculi curari solent,

colligi potest Antiochum magnum illum regem Syriae nondum occidisse (187). Ita efficitur, ut ineunte fere anno 187 a. C. n., i. e. biennio prope post quam Syri Galatae Aetoli subiecti erant, hanc fabulam Plautus docuerit. Illo certe tempore non erat, cur poeta metueret, ne spectatores Romani aegre ferrent scaenam esse Calydone, in capite Aetolorum, quo venisset civis Carthaginiensis locuples usus etiam ex parte lingua Punica.

Romani iam erant securiores de rebus externis tum, cum Poenulum spectaverunt. Haec securitas tamen videtur brevi spatio interiecto mores peperisse solutiores, id quod concludamus non solum e duobus Truculenti versibus, quos supra attulimus, (75 sq.) verum e tota comoedia necesse est. Plauti enim comoediae quam accommodatae sint temporibus civitatis, quis est qui nesciat? Quare licet contendi talem fabulam, qualis est Truculentus, non quadrare in decennium 199—189. Relegamur ad tempora quietiora et imprimis minus honesta.

---

sed hic servus exultat tantum et gloriatur variis modis se lenoni astu verba dedisse. E Pers. 339 sq.

mirum quin regis Philippi caussa aut *Attali*
te potius vendam quam mea

elucet hanc fabulam tribuendam esse a° 197 ferme, quo anno Attalus, Pergamenorum rex, diem supremum obiit.

1) Cf. Niese, Gesch. der griech. u. maked. Staaten III 45 atque Lübker-Geffcken i. v. Philopoimen.

Digitized by Google

Re vera Phronesium, ad quam personam valde depravatam primasque partes agentem referendus est versus (Prol. 13)

haec huius saecli mores in se possidet,

egregie auctor adumbravit. Possis conicere illa aetate eiusmodi mulieres non minus frequentes fuisse Romae, quam fuerunt Menandri temporibus [1]) Athenis. Equidem in legenda Truculento non possum non recordari de infami matrefamilias („Mrs. Warren") a Bernardo Shaw vividis coloribus depicta. Quidquid hoc est, corruptio morum gliscens, quae ubique in hac fabula eminet, monet ut potius putemus Truculentum compositam esse post Poenulum quam antea. Etiam illam ob causam facile credo a° 186 fere Plautum hanc comoediam pepigisse [2]), quod apparet reipublicae opus esse Catone, summo censore, qui a° 184 ostendit verum esse Ennianum illud

moribus antiquis res stat Romana virisque.

B. Ad Persam, Poenulum, Truculentum.

Poeta Sophoclidiscam ancillam et Paegnium puerum sic inter se confabulantes fingit (Pers. 204):

SO. Paegnium, deliciae pueri salve, quid agis? ut vales?
PAE. Sophoclidisca, di — me amabunt. SO. Quid me? PAE.
utrum hercle — ⏑ —

sed si ut digna's faciant, odio hercle habeant et faciant male.

Apparet puerum interrogationi ancillae „Quid me" hoc responsum reddidisse, non quidem his verbis enuntiatum, attamen hoc sensu: di te oderint aut amabunt, pro ut malent, sed digna certe es, quam poena afficiant. Quocirca supra revoco *utrum hercle* ⟨*mavolent*⟩.

Idem verbum eodem versus loco legimus Asinar. 121

mandes: moriri sese misere *mavolet*,
quam non perfectum reddat, quod promiserit.,

Ussing supplet *eis lubet*, Leo *di volent*, Lindsay *illis lubet*.

Infra in eadem comoedia Toxilus Dordalum lenonem, etsi

---

1) Quamquam de auctore exemplaris Graeci nihil constat, tamen de aevo eius auctoris ambigi non potest.

2) Teuffel (Stud. u. Charact. pag. 276—279) Poenulum tribuit anno 188, at Truculentum 189.

Digitized by Google

callidissime eum ludificatus est, simulans se ei multum profuisse, ad hunc modum alloquitur (Pers. 718):

TO. credidi gratum fore
beneficium meum apud te. DO. immo equidem gratiam
720 tibi, Toxile, habeo: nam te sensi *sedulo*
mihi dare bonam operam. TO. tibine ego? immo *sedulo*.
DO. attat, oblitus sum intus dudum edicere
quae volui edicta.

Alterum *sedulo* ex priore ortum facile est intellectu. Verba autem incipientia a *tibine ego* Toxilum ad spectatores conversum secreto dicere in promptu est. Itaque clam verum confitetur se astutia usum Dordalum decepisse. Ergo scribendum est: immo *subdole*; paronomasiam igitur insuper lucramur. Dubium non est quin similitudo praecedentis vocis *sedulo* genuinam lectionem extruserit.

In ultima scaena (V 2) ubi leno illuditur atque adeo laeditur Paegnium exsultat (Pers. 807):

decet me facetum esse: et hunc inridere
lenonem libidost ⏑ —, quando dignust.

Ritschl lacuna indicata supplet *probe*, equidem ut melius vitii origo intellegatur, edendum censeo

lenonem libidost ⟨*ideo*⟩ [1]) quando dignust.

Ideo quia legitur Mercat. 453, at *quando* sensu *quandoquidem* Cistellar. 116 cet. Observatione dignum est apud Petronium libertinos inprimis vocem *ideo* usurpare e. g. Trimalchionem cap. 71, 3 et 7 cet.

Lindsay recepit metro invito:

lenonem libidost, quando dignus *est*.

Transeamus ad Poenulum. Agorastoclis servus, qui tamen pro latrone habetur, cum trecentis nummis aureis domini ad lenonem se contulit, ut huic per speciem voluptatibus fruendi insidiaretur. Testes sive advocati ementiti se lenoni faventes militem mercennarium ad eius aedes duxisse facile observa-

1) *Ideo* autem bisyllabum est, ut in hoc versu, sicut in priore, quattuor bacchii nascantur.

Digitized by Google

verunt, quae servus fecit. Quibus de rebus Agorastocles advocatos interrogat (Poen. 723):

AG. Vidistis, leno quom aurum accepit? ADV. Vidimus.
AG. Eum vos menm esse servom scitis? ADV. Scivimus.
AG. Rem advorsus populi *saepe* leges? ADV. Scivimus.
AG. Em istaec volo ergo vos commeminisse omnia
mox quom ad praetorem usus veniet.

Saepe, etsi Lindsay id servat, tamen sensu caret. Leo proposuit *scita*, quod nimis a tradita lectione recedit. Omnibus litteris servatis ordine tantum immutato restituo: Rem advorsus populi *eāpse* (i. e. *eampse*) leges? Ita *ipsum factum* graviter premitur, id quod exspectatur. Ceterum pronomen illud vera vox Plautina est, cf. Aulular. 815 credo ego illum ut iussi *eampse* anum adiisse, huius nutricem virginis; Trinumm. 800 uxorem quoque *eampse* hanc rem uti celes face; Pers. 602

sed ego te malo tamen
eumpse adire, ut ne contemnat te ille.

In fine huius scaena legimus (Poen. 741):

AG. Tacendi tempus est: nam crepuerunt fores.
Foras egredier video lenonem Lycum.
Adesse quaeso. ADV. Quippini? ..... si voles
operire capita, ne nos leno noverit,
745 qui illi malae rei tantae fuimus inlices.

Nunc *operire capita* nihil habet, unde pendeat, quamobrem excidisse videtur *iube*, qui imperativus, ut saepius, pro pyrrhichio habendus est [1]). Affero duo tantum exempla Pers. 605 DO *iube*dum ea hoc accedat ad me. SA. I sane ac morem illi gere; Terent. Phorm. 922

argentum rursum *iube* rescribi, Phormio.

Ussing recepit: quippini *sed nos decet*, at Leo coniecit *sed usui est*; utrumque parum probabile existimo.

Novimus omnes misere depravatum esse Truculenti textum traditum. Quamquam igitur multi loci conclamati sunt, non de-

1) Secundum legem quae vocatur *Iambenkürzungsgesetz*. Cf. Ritschl Proleg. (Opusc. phil. V) pag. 409: In vulgus constat de correptis imperativis *roga*, *iube*, *abi*, qui eam prosodiam servant etiam cum addita *ne* particula crescunt in *rogan*, *iuben*, *abin*, cet. Vide etiam Terenti Comoed. by Wagner Introduction pag. XXV.

Digitized by Google

sunt tamen qui corrigi possint. Hic tres versus sanare conabimur.

Diniarchus questus est quod Phronesium meretrix semper nova munera ab amatore poscit; tum sic pergit (Trucul. 57):

atque haec celamus nos clam *mina* industria,
quom rem fidemque nosque uosmet perdimus:
ne qui parentis neu cognati sentiant.

Pro *mina* Leo et Lindsay ediderunt *magna*, at Ussing ausus est scribere:

atque haec celamus *nostra damna* industria!

Vide an non mea coniectura: *nimia industria* multo sit verior.

Idem adulescens confitetur sibi multis rebus privato tamen adhuc praedia esse, nam legimus (Truc. 174):

non hercle .... occidi: sunt mi etiam fundi et aedis.

Ergo Diniarchus dicit se nondum *penitus* despoliatum esse quare repono:

non hercle ⟨*prorsus*⟩ occidi: sunt mi etiam fundi et aedis.

Prorsus fortasse compendio trium litterarum ꝓ r ſ˒ scriptum facile praetermitti potuit. Hoc adverbio utitur Plautus Asinar. 236 nec quemquam interea alium admittat *prorsus* quam me ad se virum cet. Cf. Terent. Andr. 371 sq.

Brix duo verba inserere maluit: *ego omnino*.

In posteriore parte huius comoediae Diniarchus, qui Calliclis filiam ducturus est, valedicit Phronesio hisce verbis (Truc. 881): DI. bene vale, Phronesium. PHR. iam me tuom oculum non vocas? DI. id quoque interim *futatim* nomen commemorabitur.

Futatim corruptum esse iure statuerunt Lipsius, Ussing, Leo, alii. *Interim* autem, quod in editione Goetzii et Schoellii asterisco insignitur, integrum est, verum non valet idem atque *interea*: manifestum est hoc loco vim induisse adverbii *interdum*, ut saepius apud Columellam, Senecam, Quintilianum, Plinium, Gellium cet. Iam non difficilis emendatio videtur: scribe modo *fucatum* [1]) *nomen*. Itaque duos illos versus licet sic fere verti: DI. Vaarwel Phronesium! PHR. Gij noemt me niet meer uw oogappel? DI. Ook die vleiende naam zal af en toe bij me opkomen.

1) Lindsay edidit: *interatim furtim*. Quod Lipsius coniecit *furatim*, satis habeo observare Plautum semper scripsisse *furtim*.

Digitized by Google

AD VITAM HOMERI.

SCRIPSIT

K. KUIPER.

Vita Homeri ed. U. de Wilamowitz-Moellendorff.

§ 6. p. 5. 21.

Ἦν δὲ ἐν αὐτοῖς τότε καὶ Μέντης ναύκληρος ἀπὸ τῶν περὶ Λευκάδα τόπων, καταπεπλευκὼς ἐπὶ σῖτον ἔχων ναῦν, πεπαιδευμένος τε ἀνὴρ ὡς ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ καὶ πολυΐστωρ· ὅς μιν ἔπεισε τὸν Μελεσιγένη μεθ' ἑαυτοῦ πλεῖν καταλύσαντα τὴν διδασκαλίαν, μισθόν τε λαμβάνοντα καὶ τὰ δέοντα πάντα· καὶ ἔτι τὸ χώρας καὶ πόλιας θεήσασθαι ἄξιον εἴη αὐτῷ ἕως νέος ἐστι.

Verba *τὸν Μελεσιγένη* post *μιν* male abundantia cur uncinis non incluserit editor nescio. Extremo autem enuntiato laboranti medicinam adlaturus Wilamowitzius hunc in modum lectionem traditam mutavit [*καὶ*] *ἔτι τε χώρας καὶ πόλιας θεήσασθαι ἄξιον εἶναι.*

Lenius mihi videtur et melius ita legere: *καὶ ἔτι ὅτι χώρας καὶ πόλιας θεήσασθαι ἄξιον εἴη* —

Ibidem vs. 32 *εἰκὸς δέ μιν ἦν καὶ μνημόσυνα πάντων γράφεσθαι*, sine iusta causa sententiam verborum mutavisse videtur editor deleto verbo *ἦν*. —

p. 8 § 13.

ὥστε πρότερον ὀνομαζομένου αὐτοῦ Μελησιγένεος τοῦτο γενέσθαι τοὔνομα Ὅμηρος.

Supervacuum pronomen *τοῦτο* in adverbium *τότε* mutandum esse videtur.

p. 17. carminis *ὃ καλεῖται Κάμινος* quod coram figulis Samiis

Digitized by Google

recitasse Homerus narratur priores versus ita eduntur a Wilamowitzio:

Εἰ μὲν δώσετε μισθὸν ἀοιδῆς, ὦ κεραμῆες,
δεῦρ' ἄγ' Ἀθηναίη καὶ ὑπέρσχεθε χεῖρα καμίνου,
εὖ δὲ μελανθεῖεν κότυλοι καὶ πάντα κάναστρα,
Φρυχθῆναί τε καλῶς καὶ τιμῆς ὦνον ἀρέσθαι,
πολλὰ μὲν εἰν ἀγορῇ πωλεύμενα, πολλὰ δ' ἀγυίαις,
πολλὰ δὲ κερδῆναι, ἡμῖν δ' ἡδέως σφιν ἀεῖσαι.

In ceteris optime versatus vir clarissimus extrema verba frustra sollicitasse mihi videtur. Traditur enim ἡμῖν δὲ δὴ ὡς quod optime se habet, modo accentu muniatur ὡς, ἡμῖν δὲ δὴ ὥς σφιν ἀεῖσαι sc. κερδήνασι: ut iis ars eorum Tuo auxilio prodest ita mihi prosint preces carminis mei.

Sequentia optime restituta sunt in editione Wilamowitziana; in uno tamen versu corruptela nondum sanata est. Necesse est totum locum exscribere:

ἦν δ' ἐπ' ἀναιδείην τρεφθέντες ψεύδε' ἄρησθε,
συγκαλέω δὴ ἔπειτα καμίνων δηλητῆρας
Σύντριβ' ὁμῶς Σμάραγόν τε καὶ Ἄσβετον ἠδὲ Σαβάκτην
Ὠμόδαμόν θ' ὃς τῇδε τέχνῃ κακὰ πολλὰ πορίζει·
πεῖθε πυραίθουσαν καὶ δώματα· σὺν δὲ κάμινος
πᾶσα κυκηθείη, κεραμέων μέγα κωκυσάντων.

Variis coniecturis alii versum undecimum sanare conati sunt, quos vide apud Wilamowitzium; ipse editor dubitanter proposuit στεῖβε. Sed sive πρῆθε, sive πέρθε, sive στεῖβε reponis, molesta est forma imperativi singularis: non enim unus Omodamus sed cuncti daemones ab irato poeta advocantur. Accedit quod obscurum est quid sit πυραίθουσα. Quapropter malim legere

εἴθε πύρ' (= πυρὶ) αἴθουσαι καὶ δώματα, σὺν δὲ κάμινος
πᾶσα κυκηθείη.

Digitized by Google

AD IULIUM VALERIUM.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN J.F.

Comiter nuper G. Kroll Vratislaviensis professor mihi longam misit seriem egregiarum emendationum ad Iulium Valerium, quas volumini LXX. Musei Rhenani pag. 591 sqq. inserendas curaverat. Multa et varia didici ex ea disputatiuncula meliusque iam illum auctorem intellego. In relegenda autem diligenter festivissima narratione Alexandri rerum gestarum conatus sum aliquot vitia corrigere, quae adhuc Valerii verba tradita deturpant [1]). Spero fore ut legentibus imprimis Krollio, qui novam editionem illius historici curaturus est, coniecturas meas probare possim. Interim recensione Kuebleriana utemur.

Nectanabus magus Olympiadi reginae somnio sollicitatae promiserat Ammonem venturum esse, ut cum illa nuptias faceret, non prius tamen quam draconem innoxium quasi praecursorem suum in regale cubiculum misisset. Omnibus rebus comparatis ipse magus non dubitavit partes dei agere. Scribit autem Valerius

I 4 (pag. 5, 24) Insequenti igitur die et locus mago destinatur et ille quaevis ex arte opportuna providit, vellus scilicet arietis quam mollissimum una cum cornibus sceptrumque et amictum admodum candidum. Quo superiecto efficit scientia draconem sibi veluti mansuetum et innoxie gradientem vesperaque *adventantem* eum *facit ut* praecursorem. Et is intrat ad feminam.

---

1) Perpauca modo disputavi de hoc auctore Revue de l'Instr. publ. en Belgique LVI (1913) pag. 80.

Digitized by Google

Sic Kuebler textum constituit, sed T exhibet *adventant* praeterea *et* (non *ut*), neque magis *facit* traditum est, quamquam paucae litterae interierunt. Multo leniore medicina mihi videor integram lectionem restituere posse, nam vix tribus litteris additis scribo: vesperaque *adventant*⟨*e*⟩ eum ⟨*ci*⟩*et* praecursorem. Et is intrat ad feminam.

In Alexandrum, cum decem oratores Athenienses ad se deduci iussisset obsides, vehementer invectus est Demades. Cuius orationis ultima fere sententia sic se habet

II 8 (pag. 72, 14) id ipsum (sc. consilium) vobis avertere ac praevenire conatur (sc. Alexander), ut veluti inermem ratem sollertia gubernantis sic vos urbemque Atheniensium totam desertos consiliariis vestris opprimat et incurset. In quo ne quid *a militibus* de oratoribus dixerim: equidem puto vel canes decem solo latratu suo et infestissimis lupis et ceteris bestiis terrori esse, etiamsi in illos dente nil valeant; his vero quiescentibus aut facessentibus vel ignavissimam bestiam totis gregibus perniciosam satis atque infestam esse consuesse.

Ne hic quidem difficilis correctio videtur. Repone modo: ne quid *immitius* de oratoribus dixerim.

Flumine Euphrate traiecto quid Alexander fecerit, auctor sic refert

II 25 (pag. 85, 29) Omni igitur iam multitudine impedimentisque transmissis illico solvi pontem compactarumque ob id navium iubet vincula. Id cum exercitus universus indignantius accepisset, quod enim impervium [1]) sibi impedimentum illud intranatabilis fluvii proiecisset, et utile arbitrarentur ⟨*et minus*⟩ secundae meminisse fortunae, accepto hoc murmure et indignatione militum rex in haec verba contionatur e. q. s.

Parum probabile est hic duo vocabula *et minus* intercidisse, verum potius praetermissa est vox *haud*, quam et frequenter Valerius usurpat et saepe coniungit cum adiectivo *secundus* e. g. 84, 14 *haud* cuiquam *secundum* flumen; 158, 10 cet.

Certatim viri docti correxerunt 133, 28 vox auditur ex ar-

1) Correxit Kroll. In P exaratum est *pervium*.

Digitized by Google

bore, sed lingua barbarica, eiusque interpretamenta *haut* quisquam nobis edissertare [1]) audebat. Hoc loco *haut* in libris manuscriptis abiit in *habuit*.

Darius nondum devictus superbis Alexandri litteris respondet haec

II 25 (pag. 88, 28) Video tibi laboratum, ne quid omnium faceres, quod tibi apud nos veniam pollliceretur. Ita et adrogans litteris et *iactabundus* in hac eadem temeritate exstitisti, ut quidvis horum ad animum meum venerit, excitare me potius ad ultionem quam ad misericordiam queat flectere.

Pro *iactabundus*, quod Kuebler recepit, in codicibus legitur *latus ad audas*, quae verba fieri non potest quin corrupta sint ex *insultabundus*.

Innumerabilia prope sunt adiectiva in *-bundus* exeuntia, quae Valerius [2]) adhibet cf. reptabundus (9, 13; 38, 22), nixabundi (21, 25), aurigabundus (20, 5); pudibundum (117, 6); viabundus (141, 5), gratulabundi (142, 14) cet.

Secundum Valerium Alexander ipse legatus ad Darium profectus lauto convivio exceptus est. Ibi tamen a Persa quodam, qui antea regis missu Philippum ad aulam convenerat, agnoscitur. Continuo Alexander fraudem suam intellegens detectam esse quam celerrime e convivarum conspectu facessit. Legitur autem apud auctorem nostrum

II 27 (pag. 94, 18) Unaque cum poculis, quae sinu gestans habebat, conclave *procurrit* ibique pro foribus offendit unum e Persis equum, quo advectus fuerat, detinentem.

Dubitari vix potest quin restituendum sit: conclave *percurrit* cf. 135, 14 Ergo Prasiaca *percursata* revenio Persidam. Ausfeld et Kroll e T revocaverunt 19, 2 *perverteris* testimonium, ubi Kuebler perperam edidit *praeverteris*. Est nimirum solita confusio praepositionum *per*, *prae*, *pro* compendio scriptarum.

---

1) Primus quod sciam Löfstedt in Erani volumine IX. (1909) pag. 4 revocavit *edissertare* pro tradita scriptura *et dissertare*.

2) Cf. Fassbender, De Iuli Valeri sermone quaestiones selectae (Dissert. Monast. 1909) pag. 65.

Digitized by Google

Procurrendi verbo intransitive Valerius utitur e. g. 97, 3 Tandem igitur bellicum lituo praecinente pari utrimque procursu partes in sese *procurrunt.*

Darius debellatus ad Alexandrum litteras scribit, in quibus suam cum Xerxis fortuna comparat

II 29 (pag. 98, 24) Is (sc. Xerxes) quippe pari adrogantia cupitorum cum in vestros militiam delegisset, alioquin avidior rerum, quae regum glorias trahunt, pro hisce omnibus, quae petebat, opes ⟨*habens*⟩ suas totque illa militantium milia adtrita pariter omissaque ad poenitudinem vertit.

Quod supplevi valde desideratur. Libenter auctor *habere* cum participio coniungit e. g. 43, 20 Enimvero hactenus tibi super civitatis illius conditu *dictum habebis.* Hoc exemplum modo affero, quoniam alia in Indice enumerantur (pag. 247).

Persas post Darii mortem formidine captos Alexander victor adhortatur, ut sint tranquilli securique. Cum alia promittit tum haec

II 36 (pag. 107, 8) Sollemnitates vobis et certamina gymnica erunt; sed hisce omnibus praesides dedi ex Alexandria mea viros Aegyptios, quibus aureae quoque coronae gestamen et amictus purpureus est permissus, praeterque eos ingressu ⟨*iussi*⟩ ceteros sacri templique prohiberi.

Non est quod moneam, quam facile *iussi* post *ingressu* intercidere potuerit. Kuebler edidit: ingressu ceteros sacri templique prohiberi ⟨*placuit*⟩, quod probari non potest, cum optima clausula [1]) pessumdetur.

Candace regina Alexandro litteras et munera mittit.

III 29 (pag. 136, 26) Habebis ergo tibi ex nobis amicitiae argumentum centum laterculos auri grandissimos, Aethiopas

1) Clausulae gratia paulum immutandus est verborum ordo a Kueblero propositus 5, 18 Enim tu eo viso omnis qui adsint, <*iube*> abire de medio; 131, 18 At cetera nomina pretiorum aurique opulentiam ulterius <*censuimus*> non requirendam. Bona clausula denique, quae invenitur 84, 20 valetudinem tamen *discriminosius vicerat*, videtur vindicare lectionem traditam. Fassbender autem (l. l. pag. 68) scripsit Krollio auctore *icerat.*

Digitized by Google

impubes quingentos, psittacos sex, sphingasque sex, praeterque haec Ammoni deo nostro coronam smaragdis ac margaritis, etiam toreumatis pretiosiorem. *His et* loculos refertissimos cuiusque generis margaritarum atque gemmarum ad decem numerum eburneosque alios loculos octoginta una misi usibus et deliciis tuis e. q. s.

Voce *his* damnata Kroll coniecit *misi*, sed cum P exhibeat *his ad*, longe praetulerim: His *ad*⟨*didi*⟩ loculos e. q. s.

Babylonem reversus Alexander longiores litteras ad matrem scribit, in quibus legimus

III 51 (pag. 158, 25) Itemque indidem ad Rubrum mare venimus, quorum locorum dextra quidem perasperis inviisque montibus recta est, laeva vero mari Rubro latius fusa. Illic tamen factis Neptuno sacris immolatisque equis *ritu* praesenti die, secuta alio, quam veneramus, itinere repedamus.

Post *die* recte distinxit Kroll, qui idem proposuit *ritu* ⟨*Persico*⟩. Equidem facile concedo *ritu* carere epitheto quopiam (cf. 79, 7 nobis Minervae simulacrum *ritu vestro* erigentibus), sed supplendum censeo: immolatisque equis ⟨*iusto*⟩ ritu. Comparo enim verba, quibus magus ille Olympiadem alloquitur 5, 8 Sed censeo mihi secessum istic iuxta tuum cubiculum dari, ut *iuste* procurem, ne quis tibi metus sit sub adventu huius numinis.

Continuo Alexander in iisdem litteris sic pergit

III 51 (pag. 159, 3) Multa enim hominum genera et invisitata sunt nobis cognita, quorum vel maxime nobis admirationi fuit videntibus homines absque capitibus corporatos. Namque his hominibus oculi pectoribus inhaerentes, atque os omne ceteraque oris ⟨*ista*⟩ in parte corporis situm plurimum mirabamur.

Consentaneum est desiderari pronomen ad *parte* pertinens, usus autem Valerianus requirere videtur demonstrativum, quod inserui, cf. infra caput 53, quod harum litterarum finem continet, ubi ter (vs. 10, 14, 24) idem pronomen invenitur.

Eiusdem epistulae tertius locus relinquitur mendosus

Digitized by Google

III 52 (pag. 160, 25) Multa igitur alia quoque, quae miraremur, offendimus, inter quae cratera etiam argenteum capacitatis ad amphoras usque trecentas et sexaginta. Eius capacitatis est mensuratio comperta nobis hoc modo: dies sacer cum ⟨*alia tum*⟩ convivium etiam celebre exhibebat, ad quod convivium tot amphoris repletum esse vas constat.

Lacuna indicata Kuebler haesitat inter duo supplementa: *certaminibus* vel *ageretur*. Quod ipse addidi, multo simplicius videtur, nam confusio inter *cum* et *tum* sine dubio vitium peperit.

Mulier enixa est monstrum Scyllae parvae simile, quod prodigium mortem regis imminentem portendere putatur. Qua de re historicus noster haec commemorat

III 55 (pag. 162, 19) Ergo ad miraculum visionis eiusmodi iubet statim Alexander prodigiorum interpretes convenire ac profiteri, ecquid eiusmodi novitas minaretur, interminaturque quam sancte, nisi ex fide dixerint. Unus igitur e praesentibus magno cum gemitu regi separato, „Eheu", inquit, „malorum omnium, eheu, mi rex! non enim iam *bonis* neque inter vivos homines ultra nominabere".

Kroll voci *bonis* substituere vult *vivis*, quod verbum hic requiri negari non potest; *bonis* autem non prorsus delendum, sed mutandum in *nobis* censeo. Repone ergo: non enim iam *nobis* ⟨*vivis*⟩ neque inter vivos homines ultra nominabere.

Post coniecturas meas propositas Ausfeldi pulchrum supplementum [1]) tueri liceat.

Alexander secundum quietem oraculo consulto de fine vitae hoc responsum audire sibi visus est I 31 (pag. 41, 18)

Prae cuncta vitae commoda est mortalibus
De fine ⟨*termini fuisse*⟩ nescium
Quibusque metis fata claudantur sui.

Genetivus ille inhaerentiae ab Ausfeldo excogitatus sermoni Valeriano optime convenit, cf. 71, 32 roburque virium (cf. Liv. 34, 4, 4); 78, 26 metus formidine; 130, 28 densitate nimiae crassitudinis; Hygin. fab. 185 intra finem termini cet.

1) Mus. Rhenan. vol. 52 (1897) pag. 440.

Digitized by Google

Nonnunquam Iulius Valerius alludit ad versus lippis et tonsoribus notos e. g.

26, 1 Agite igitur, quaeso, post iram integrationem coniugalis adfectus; cf. Terent. Andr. 555 amantium irae amoris integratiost.

34, 10 fidam stationem navibus, cf. Verg. Aen. 2, 23 statio male fida carinis.

145, 11 aedes illa rotarum lapsibus.... movebatur, cf. Verg. Aen. 2, 235 pedibusque rotarum subiciunt lapsibus cet.

Eiusmodi observationes in illa editione, quam exspectamus, certe non desiderabuntur.

Ad Ovidii Tr. V, 3, 47 sqq.

Bacchum precatur poeta ut suam apud Augustum agat causam. Tum haec addit:

> Vos quoque, consortes studii, pia turba, poetae,
> haec eadem sumpto quisque rogate mero.
> Atque aliquis vestrum, Nasonis nomine dicto,
> Opponat lacrimis pocula mixta suis.

Istud *opponat*, quod tamen optimi codices praebent, quis intelligit? De more verum servant „deteriores": *deponat*. Nihil elegantius aptiusque vel fingi potest. Sic demum quid sibi vox *mixta* velit apparet.

I. I. H.

Digitized by Google

DE DUOBUS LOCIS CATULLIANIS.

SCRIPSIT

J. S. PHILLIMORE.

Carm. LXIV 218—220.

quandoquidem fortuna mea ac tua fervida uirtus
eripit inuito mihi te, cui languida nondum
lumina sunt nati cara saturata figura.

Quod uolgo sic leguntur hi uersus, peccatur contra concinnitatem, quae cum apud omnes poetas Latinos tum praecipue apud eos qui artem Alexandrinam expresserunt (quales sunt Catullus, in hoc praesertim carmine, et Propertius) plurimum pollet. Si enim *fortuna mea* epitheto caret, *tua uirtus* epitheto ornari non debuit. Paene scripseram 'non potuit': adeo necessitatis uim in huiusmodi poetis sibi uindicat concinnitas. Sensit quidem non apte dictum Aemilius Thomas, uir doctus atque ingenii idem uenustissimi: uoci enim q. e. *feruida* uocem q. e. *languida* respondere ait. Frustra: namque illud *languida* aliud habet cui ut par pari referatur, scil. *τὸ cara*; nec uacat ut *παρίσον* faciat cum eo q. e. *feruida*. Tamen responsio desideratur. Quid multa? Mutata una litterula leuiter uitio medeberis, si sic leges:

quandoquidem fortuna mea ac tua, FERVIDE, uirtus.

Quam coniecturam Vergiliana dicendi consuetudo firmabit; qui iam inde a VII^mo^ Aeneidos libro hac uoce non antea a se adhibita saepius uti coepit. Namque ut eos tantum citem locos ubi translate de animi feruore ponitur, haec ab indice Wetmoriano desumpsi:

ipsa inter medias flagrantem FERVIDA pinum
sustinet. vii. 397.

Digitized by Google

ter totum FERVIDVS ira
lustrat Auentini montem. viii. 230.
atque manum pinu flagranti FERVIDVS implet. ix. 72.
hic furto FERVIDVS instat. ix. 350.
trepidanti FERVIDVS instat. x. 788.
FERVIDVS aduolat hasta. xii. 293.
subita spe FERVIDUS ardet. xii. 325.
trepidique pedem pede FERVIDVS urget. xii. 748.
ferrum aduerso sub pectore condit FERVIDVS. xii. 951.

En decies de ipso homine ardente; contra semel de uerbis quae iratus profert

non me tua feruida terrent
dicta, ferox [1]). xii. 894.

Nusquam uero ad unam aliquam animi qualitatem relatum hoc uerbum invenies. Nec facile crediderim Catullum ita ab hoc usu abhorruisse ut uirtutem Thesei *feruidam,* non ipsum dixerit.

EPIGR. LXXI:

Nunc instituam quaestionem longe scrupulosiorem de epigrammate tam male a librariis habito ut adhuc nec caput, quod aiunt, nec pes compareat. Sed cum hoc genus totum in facetiis uersetur, Catulli manus tum demum restituta esse uidebitur si nihil insulsi in uersibus relictum erit. Neque ab ullo magis poeta abiudicandum quicquid friget. Primum proponamus uerba in libris tradita:

si { quo / qua } viro bono { sacratorum / sacrorum } obstitit hircus
aut si { quem / quam } merito tarda podagra { secunt / secum }
aemulus iste tuus qui uestrum exercet amorem
mirifice est a te nactus utrumque malum
nam quotiens futuit totiens ulciscitur ambos
illam adfligit odore ipse perit podagra.

1) Dicendi genus feruidum Cicero in Appio Claudio (*Brut.* 108) et Staieno (*ib.* 241) damnat.

Digitized by Google

Iam nemini dubium quin in primo uersu *si quoi*, in secundo *secat* legendum sit.

Sequitur aporia latius patens, ad quam si prius responsum erit, forsitan singula mox enucleare contingat. Ad quem enim scriptum esse hoc epigramma dicamus? Sesene alloquitur poeta an alterum aliquem? Cum neque extet in uerbis integris uocatiuos *Catulle* neque usquam probabiliter inferri posse uideatur, satis fidenter nego eum semetipsum hic alloqui. Restat ut alterius nomen e ruderibus uerborum erui oporteat: scil. e uersibus primo aut quarto. Iam inde a renascentium litterarum quam dicunt aetate *Virronis* nesciocuius nomen huc infertum ne adhuc quidem eici potuit. An nondum satis demonstratum est Catullianae aetatis non esse illam correptionem? At aliquando ἐρρέτω hoc infelix figmentum quod tam diu emendando carmini obfuit. Quaerendus alius. Ac uocatiuo illi quem desideramus bene conuenire locum post illud *si quoi* non nego; verum et quartus uersus eum non minus facile recipiet, cum uocem et inutilem praebeat et quae leuiter correcta in nomen aptum mutari possit.

Nam pro aduerbio q. e. *mirifice* repone sodalis nomen quocum in Carm. XXXVIII^{uo} familiarissime conquestus est noster, ut sit *Cornifici*.

Ergo Cornificii aemulus exercet cum muliere quadam amorem qui inter eam et Cornificium communis esse debebat: sic enim *amorem uestrum* interpretamur, cum frustra Fridericius in ed. Teubneriana poetam barbarissantem induxerit dum *uestrum* pro eo. q. e. *tuom* dictum volt.

Idem Muretum secutus est nimis temere statuentem Carmina LXIX et LXXI in eundem M. Caelium Rufum scripta esse. Quod minime liquet. Quid enim? Adeone singulare illud in quo Catullus ludit uitium, ut quisquis hircum olet continuo Caelius esse existimetur? Litterarum similitudine ductus in Cornificii nomen incidi, de quo tantum constat, fuisse Catulli familiarem; de amoribus eius nec aliunde quicquam compertum habemus, neque hic praeterquam eum aemulo nesciocui amores uolentem concessisse.

Habemus ergo ad quem scriptum fuisse uideatur. Tempus est quaerere quo in genere facetiarum uersetur, quae sit totius

Digitized by Google

epigrammatis figura: his denique perspectis erit ut particulatim lacera resarciamus.

Ergo duae sunt res in amore incommodae: δυσωδία μασχαλῶν, quae ut viro (e. g. Rufo in Epigr. LXIX^{no}) obstat, h. e. displicentem facit, ita uel magis feminae: non parui enim referre quid oleat mulier quis nescit? Satis multi fuerunt in hac re erotici scriptores: sed ut ueteres tantum appellem, excute sis Martialem; uide quae ille in Bassam iacit

quod pressa piger hircus in capella κ. τ. λ. (IV iv).

et in Thaidem

non ab amore recens hircus (VI xciii).

Postremo immunditia meretricibus saepissime obiecta est. Alterum incommodum est podagra, qua laborare solent Veneri nimium dediti: ut satis constat apud antiquos medicinae auctores. Ecquid iam sublucent Catullianae facetiae? Cornifici aemulus simul ambobus malis adficitur, cum quod in mares tum etiam quod in femineum cadit sexum; quod in puella summe displicet, quod uirum summe cruciat, pariter hunc uexant ut sit unus omnium inuenustissimus. Iam dispicere mihi videor quid sibi uelit illud *utrumque*, et quid uocabuli ex litteris corruptis *a te* euocari oporteat [1]).

Quidni *alter*? Unus enim duplex quod patitur malum, non aliter aptius enuntiari potest quam hisce verbis *alter... utrumque*.

Iam igitur lineamenta quaedam poematii adumbremus

Si quoi obstitit hircus
aut si quem merito tarda podagra secat,
aemulus iste tuos, qui vestrum exercet amorem,
Cornifici, est *alter* nactus utrumque malum:
nam quotiens κ. τ. λ.

Quibus uelut praefinitis paratius ibitur ad cetera expedienda. E primo hexametro perierunt tres pedes. Unde illi nobis restitui

---

1) Exemplo sit idem ille Fridericius quam impar sit mera palaeographiae ratio ad textum corrigendum. Quippe magno apparatu arguit illud *a te nactus* facile futurum fuisse ut ex *antehac nactus* nasceretur. Facile hoc concesserim. Quis neget ignotum homunculum siue sexto siue nono saeculo tale aut legisse aut scripsisse? Verum Catullo tales imputare ineptias pudet. Quid enim putidius quam istud *antehac*? Olimne nactus aemulus ea uitia iam desiit habere? At si adhuc ea habet, quid sibi uolt illud *antehac*?

Digitized by Google

poterunt? Ratio duplex: et quae supersunt litteras perscrutari, et quid loco maxime sit congruens. Supersunt haec

uiro bono ſacrorum
ſacratorum

tum autem cogitanti qualia hic verba ponere Catullus debuerit succurrit ipsa concinnitate suadente nomini q. e. *hircus* accedere debere epitheton; non enim aliter par pari referri posse epitheto quod exhibet pentameter *tarda*. Quo constituto iam res paulo minus in incerto natat. Quid enim congruentius quam ut hirco tribuatur u i r u s? Minimo autem negotio ex litteris u i r o b o n o, cum scriptura compendiosa ꝰ (= us) facile in litteram o abire soleat, efficitur

uiro bonus.

Hoc, qualia sunt illa Vergiliana *pedum motu melior* (Aen. V 430), *pedibus melior* (*ib.* IX 556), *furto melior* (*ib.* X 735), *lingua melior* (*ib.* XI 338), vel illud Catonianum *brassica natura et aspectu bona* (R. R. CLVII, 2), sic interpretor quasi sit uīrosus, odore pollens: nec sine ironia rem sic figurauit tamquam hirco male olere laus sit, non uitium: nec dissimiliter in epigr. LXIX lusit

mala bestia valde est.

Quae verba, si modo vera sunt, ordinem interturbatum esse liquet atque ea post caesuram collocanda

si quoi uiro bonus obstitit hircus

Lacunam autem ut expleamus, non *scortatorum* (hoc acutissimus ille Dublinensis Palmerius: u. apud Ellisium) sed plane *scortorum* reponamus, quod uel proxime ad ductum litterarum accedit atque unice ad sententiam facit. Denique talis euadit versus:

si quoi scortorum uiro bonus obstitit hircus.

Merito displicent olentia scorta, merito cruciantur scortatores podagri; sed acmulus iste olet quale quae pessime, ποδαγρᾷ quantum qui gravissime: haec enim sententiae uis *si quoi .... si quem*; nec fefellit interpretes idem ualere quod Graece εἴ τις ποτε καὶ ἄλλος.

Efficitur autem id genus facetiarum quod παρὰ προσδοκίαν dicitur. Sperares enim in hunc ferme modum exituram sententiam: „siquoi scortorum hircus obstitit, huic scorto obstat;

Digitized by Google

si quem secat podagra, hunc amatorem secat": uerum eo detorsit ut mulieri quidem scorti nomen obiter inureret, sed amantem eius geminato dedecore proscinderet.

Certe sic omnia cohaerent: res definitur, homo notatur: dicacissimo poetae redduntur sales sui. Una tamen mihi superest dubitatiuncula, ipsiusne sit Catulli media *podagrae* syllaba modo producta modo correpta, an potius librarii. Facile equidem crediderim Catullum scripsisse

ipse perit *podager*

sed uiderint alii.

Ad Ovidii ex P. IV, 12, 50.

Prior ad Tuticanum epistola hoc clauditur disticho:

ipse, precor, quaeras, qua sim tibi parte iuvandus,
quoque viam facias ad mea vota vado.

Sic edidit *Kornius* eumque secutus *Riesius*, e Kornii coniectura, ut oppinor, certe, quantum ex eius efficio annotatione critica, istud *vado* in nullo legitur codice, neque si in quamvis multis legeretur mihi probaretur. Equidem non dubito quin variis, quae traditae sunt, lectionibus ita sit utendum ut hic evadat pentameter:

quaque viam facias ad mea vota. Vale.

I. I. H.

Digitized by Google

THEOCRITEA.

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

I, 80 sqq.

ἦνθον τοὶ βοῦται, τοὶ ποιμένες, ὠπόλοι ἦνθον.
Πάντες ἀνηρώτευν· τί πάθοι κακόν. ἦνθε Πρίηπος
Κἤφα „Δάφνι τάλαν, τί τυ τάκεαι; ἁ δέ τε κῶρα
πάσας ἀνὰ κρήνας πάντ' ἄλσεα ποσσὶ φορεῖται
— ἄρχετε βουκολικᾶς, Μοῖσαι, φίλαι, ἄρχετ' ἀοιδᾶς —
ζατεῖ σ'· ἃ δύσερώς τις ἄγαν καὶ ἀμήχανος εσσι'.

Ultimum versum alii alio modo tentaverunt critici et est aliqua inter codices discrepantia, sed levis, ita ut haud difficile sit intelligere quid suavissimus poeta voluerit. Equidem certe non dubito quin sit legendum.

ἁ δέ σε κώρα
πάσας ἀνὰ κρήνας πάντ' ἄλσεα ποσσὶ φορεῖται
ζατεῦσ'. ἃ δύσερως κτέ.

Optimam sic obtinemus sententiam: ἁ κώρα σε φορεῖται ζατεῦσα, neque quidquam nisi τε in σε mutamus, nam ζατεῦσ' est in codicibus. Sitne nunc versus

ἄρχετε κτέ.

transponendus post ζατεῦσ' κτέ. an non non diiudico. Malim tamen eum suo relinquere loco, quia antea semel et post quater ille versus quaternis interpositis versibus repetitur. Et festivissimum videtur Thyrsidem flebile carmen canentem semet interpellare tamquam si prae dolore non possit pergere.

Digitized by Google

II, 88.

De amore suo infelix, puella et alia lamentatur et haec:

καί μευ χρὼς μὲν ὁμοῖος ἐγίνετο πολλάκι θάψῳ,
ἔρρευν δ' ἐκ κεφαλᾶς πᾶσαι τρίχες, αὐτὰ δὲ λοιπὰ
ὅστι' ἔτ' ἦς καὶ δέρμα. καὶ ἐς τίνος οὐκ ἐπέρασα
ἢ ποίας ἔλιπον γραίας δόμον ἥτις ἐπᾴδεν.

Si quid video, in ultimi versus fine *praesens* tempus requiritur. Hoc enim misera dicit: ad nullam non cucurri anum ex earum numero quae incantandi artem *exercent*. Imperfectum sententiam praeberet ab hoc loco alienam.

III, 32.

„Iamdudum sciebam, o Amarylli", infelix queritur amator „successu me in amore eariturum".

ἔγνων πρᾶν, ὅκ' ἔμοιγε μεμναμένῳ εἰ Φιλέεις με
οὐδὲ τὸ τηλέφιλον ποτεμάξατο τὸ πλατάγημα
ἀλλ' αὐτως ἀπαλῶ ποτὶ πάχεϊ ἐξεμαράνθη.

Quid fecerit ut futura cognosceret equidem accurate definire non conabor; intelligere sibi et olim visi sunt interpretes et nunc sibi videntur. Unum constat more inter pastores solito in fatum inquisivisse. Recte ergo annotat scholiasta ad verba ὅκ' ἔμοιγε μεμναμένῳ εἰ Φιλέεις με haecce: ὅτε σημεῖον θέλοντός μου λαβεῖν. Sed qui unquam μεμνῆσθαι significare σημεῖον λαβεῖν potest? Manifestum est aliud verbum scholiastae ante oculos fuisse. Quod, quaeris. In promptu est responsum. De oraculo agitur, atqui oraculum dare est χρῆν, oraculum petere χρῆσθαι, in perfecto κεχρῆσθαι. Lege ergo κεχρημένῳ. Hoc sensu rarius est illud participium, at non inauditum. Certe analogia illud non respuit.

Continuo et aliam desperationis adiicit causam, hanc

εἶπε καὶ Ἀγροιὼ τἀλαθέα κοσκινόμαντις
ἃ πρᾶν ποιολογεῦσα παραιβάτις οὕνεκ' ἐγὼ μὲν
τὶν ὅλος ἔγκειμαι τὺ δὲ μεῦ λόγον οὐδένα ποιῇ.

Iam antea (Mnem. 1918 pag. 326) legendum esse demonstravi ποιολογεῦσι et meis usus rationibus et hoc scholiastae testimonio ἡ παρακολουθοῦσα τοῖς θερισταῖς καὶ τοὺς στάχυας ἀναλεγομένη.

Digitized by Google

IV, 54.

Battus spinam calcavit, nunc vulnerato pedi opem petit a Corydone. Rogat ergo: ἦ ῥά γε λεύσσεις; (sc. πὴν ἄκανθαν). Tum Corydon respondet

ναί ναί τοῖς ὀνύχεσσιν ἔχω τέ νιν ἄδε καὶ αὐτά.

Hic primum δέ pro τε legendum. Tum totum responsum sic interpungendum:

ναὶ ναί· τοῖς ὀνύχεσσιν ἔχω δέ νιν· ἄδε καὶ αὐτά.

„Video video; atqui iam unguibus teneo; ecce ipsam". Egregie particulae δέ traiectio hominem decet qui dum conatur etiam perficere aliquid, iam perfecisse se clamare incipit.

X, 6.

Lepidissimum in modum sic messorem, ignavum obiurgat Milo:

ἐργατῖνα βουκαῖε, τί νῦν, ὠζυρέ, πεπόνθεις;
οὐθ' ἓν ὄγμον ἄγειν ὀρθὸν δύνᾳ, ὡς τὸ πρὶν ἄγες,
οὔθ' ἅμα λᾳοτομεῖς τῷ πλατίονι, ἀλλ' ἀπολείπῃ
ὥσπερ ἴις ποίμνας, ἃς τὸν πόδα κάκτος ἔτυψε.
ποῖός τις, δειλαῖε, καὶ ἐκ μέσω ἄμκτος ἐσσῇ,
ὃς νῦν ἀρχόμενος τᾶς κύλακος οὐκ ἀποτρώγεις;

In *negatione* quam versus 6 exhibet haereo et quis non haeret? Vitio datur Batto quod *non* ἀποτρώγει, ergo ἀποτρώγειν eum oportebat. At qui probandum quod Milo ipsum illum *secandi* et *metendi* laborem, ad quem ipse laboris socium vult incitare, turpi *rodendi* vocabulo significat? Emendandi viam ipse reprehensionis contextus monstrat.

„Quid facies meridie qui iam mane...." Nunc quid sequi debet? Nonne aliquid in hanc sententiam: „sic peccas; tam male officio tuo fungeris"? Et qui male, parum eleganter, parum accurate secat et nunc dicitur et olim, ut opinor, dicebatur — quid? *rodere* murium instar. Itaque pro οὐκ requiritur ἄδε (ὣδ' ἀποτρώγεις). Non enim crediderim apud Theocritum illud vocabulum tantummodo adverbium *loci* esse. An eum ignorasse censeamus id quod Aristarchus de illius apud Homerum usu docuit?

Digitized by Google

ib. 53.

Lepidus iocus perit lectione vitiosa cuius in promptu est emendatio

εὖκτος ὁ τῶ βατράχω, παῖδες, βίος· οὐ μελεδαίνει
τὸν τὸ πιεῖν ἐκχεῦντα· πάρεστι γὰρ ἄφθονον αὐτῷ.

Ion (in cognomine Euripidis fabula 1191 sq.) cum iam in eo essent convivae ut libarent biberentque, malo audito omine

οἰωνὸν ἔθεστο κἀκέλευσ' ἄλλον νέον
κρατῆρα πληροῦν· τὰς δὲ πρὶν σπονδὰς θεοῦ
δίδωσι γαίᾳ, πᾶσι δ' ἐκσπένδειν λέγει.

En quid sit ἐκχεῖν. Sed raro pocula ἐκχέουσιν vinumque γῇ διδόασιν homines. Solitum vero *ministri* opus est ἐγχεῖν. Nota est narratiuncula de Minervae sacerdote quae aurigae lignum advehenti et ἐγχεόν μοι dicenti φοβοῦμαι μὴ πάτριον γένηται respondit. Ergo et hic repone τὸν τὸ πιεῖν ἐγχεῦντα. Haec annotavi ne, quod nunc moris est, falsa lectio ab inferis revocaretur, nam ἐγχεῦντα iam est in Ahrensiana.

XIV, 56.

Σῖμος ὁ τᾶς Ἐπιχάλκω ἐρασθεὶς
ἐκπλεύσας ὑγιὴς πάλιν ἦνθ' ἐμὸς ἡλικιώτας

„huius ego exemplum secutus" infelix amator Aeschines ait

πλευσεῦμαι κἠγὼ διαπόντιος, οὔτε κάκιστος
οὔτε πρᾶτος ἴσως, ὁμαλὸς δέ τις ὁ στρατιώτας.

In auribus etiam habebat librarius versum 13.

ὠργεῖος κἠγὼν καὶ ὁ Θετταλὸς ἱπποδιώκτας
Ἄπις καὶ Κλεύνικος ἐπίνομες ὁ στρατιώτας

inde et hic ὁ στρατιώτας scripsit. Quod falsum esse intelligens Ahrensius ὁμαλὸς δέ τις ἀσπιδιώτας reposuit. Coniectura haud sane lenis aut apta loco.

Quod enim in tradita lectione omnino ferendum non est vitium ita non corrigitur. An quovis loco nobis pro arbitrio participium verbi quod est *esse* addere vel ommittere licet? Non opinor sed hic scribendum arbitror:

οὔτι πρᾶτος ἴσως, ὁμαλὸς δέ τις ὢν στρατιώτης.

Aut si quis ne semel quidem ὤν pro ἐών scripsisse Theocritum putet, is Ahrensii coniectura usus legere possit:

οὔτι πρῶτος ἐὼν ὁμαλὸς δέ τις ἀσπιδιώτας.

Digitized by Google

Praefero tamen *commune* militis nomen vocabulo *hoplitam* significanti. Quamquam sic participium aptiorem obtinet locum et supervacuum istud ἴσως tollitur. Sed aequi bonique quamvis fere consulo lectionem quae nobis participium illud reddat.

XVI, 6.

Mox significaturus in solo Hierone se omnem spem suam reponere, prius sic poeta declarat a ceteris hominibus nullam se carminum suorum expectare mercedem:

τίς γὰρ τῶν ὀπόσοι γλαυκὰν ναίουσιν ὑπ' Ἠῶ
ἡμετέρας χάριτας πετάσας ὑποδέξεται οἴκῳ
ἀσπασίως οὐδ' αὖθις ἀδωρήτους ἀποπέμψει;

Verbum πετάσας alii obiecto τὼ χεῖρε, alii obiecto οἶκον supplent. Neutrum verisimile: non enim talia subintelligenda relinquuntur legentibus. Sed οἶκον scriba pro οἰκῷ, omnia plana erunt, sincera legitima: ὑποδέξεται sine οἴκῳ stare potest, πετάσας sine obiecto stare nen potest. Est tamen οἴκῳ ὑποδέχεσθαι tam usitata et nota locutio ut οἶκον vix incolume manere potuerit.

ib. 60 sqq.

ἀλλ' ἴσος γὰρ ὁ μόχθος ἐπ' ἠόνι κύματα μετρεῖν
ὅσσ' ἄνεμος χέρσονδε μετὰ γλαυκᾶς ἁλὸς ὤθεῖ
ἢ ὕδατι νίζειν θολερὸν διαειδέϊ πλίνθον,
καὶ Φιλοκερδείᾳ βεβλημένον ἄνδρα παρέλκειν.

Ultimo ultimi versus vocabulo quid faciam nescio: unum video: requiri verbum quod „mentem flectere hominis et a vitio abducere" significet. Sed paenultimus versus quin gravi laboret vitio non dubito, id tamen quo modo sit tollendum me perspicere arbitror. Primum *non* perdit operam qui rem quamvis spurcam sordidamque *pellucida* (i. e. pura) aqua lavat; deinde rem *solidam*, quamvis multum pulveris lutive conceperit, θολεράν dici posse nunquam credam: aquae illud est epitheton fluvialis, quam movendo homines reddiderunt *turbidam* sive *turbulentam*, ut ait lupus apud Phaedrum. Tali autem aqua qui rem, sua natura pellucidam, lavat is revera perdit operam. Lege ergo:

ἢ ὕδατι νίζειν θολερῷ διαειδέα πλίνθον

ut διαειδὴς πλίνθος *vitium* sit.

Digitized by Google

XXII, 54 sqq.

Lepidissimi colloquii inter Pollucem et Amycum, pugilem truculentum initium exscribere hic lubet, quo magis constet de uno vocabulo atque adeo de unius vocabuli accentu.

Sic ergo incipit secundum pervulgatam consuetudinem in ignotam terram adventantium Pollux:

χαῖρε ξεῖν', ὅτις ἔσσι. τινες βροτοί, ὧν ὅδε χῶρος;

Sed ad quaestionem tam necessariam et tam humane enuntiatam respondere dedignatus dominus haec secum murmurat:

χαίρω πῶς, ὅτε τ' ἄνδρας ὁρῶ τοὺς μὴ πρὶν ὄπωπο;

Audit tamen Pollux et quid sibi velit ferus ille probe intelligit. Haec enim fuit Amyci mens: „praeclaram, hercle, laetandi causam, videre homines quos antea non viderim! Qui enim scire possum annon veniant ad surripiendum aliquid?"

Hanc ergo eius suspicionem sic tollere conatur:

Θάρσει, μήτ' ἀδίκους μήτ' ἐξ ἀδίκων φαθι λεύσσειν.

At nihil mitigatus pugil noster et in uno vocabulo quod est θάρσει subsistens minitabundus haec reponit:

θαρσέω, κοὐκ ἐκ σεῦ με διδάσκεσθαι τόδ' ἔοικεν.

Nequis ergo dubitet quin vs. 55 recte πῶς legatur. Nam πως quomodo accipiamus? Ne potest quidem, ut opinor, aliter accipi quam sic ut pugnax iste dicat: „laetor *quodammodo* sed meo more, si quis me visit, possum enim pugnis in eum impetum facere maleque eum mulcare". Quod per se satis lepidum foret et tali homine dignum. Quem tamen non hoc voluisse manifestum fit iis quae adduntur

ὅτε τ' ἄνδρας ὁρῶ τοὺς μὴ πρὶν ὄπωπα.

Nam quicunque ad Amycum accedit, sive notus est sive ignotus, facultatem ei praebet pugnandi suique monstrandi roboris.

ib. 85.

ἰδρείῃ μέγα δ' ἄνδρα παρήλυθες, ὦ Πολύδευκες.

Rectissime sic Ahrensius edidit pro tradito μέγαν ἄνδρα quod nimis est insulsum et caret particula δέ qua utique opus. Ceterum *adversarium* optime uno vocabulo ἄνδρα significari luce fit clarius e vs. 94: Metuebant, Pollucis amici:

... μή πώς μιν ἐπιβρίσας δαμάσειε
χώρῳ ἐνὶ στεινῷ Τιτυῷ ἐναλίγκιος ἀνήρ.

Digitized by Google

XXIII.

Multa in hoc idyllio quod falso adscribitur lepidissimo mortalium Theocrito, aut inepta sunt aut obscura, aut utrumque, sed nihil obscurius — certe mihi — quam haecce:

ὣδ' εἰπὼν λίθον εἵλεν, ἐρεισάμενος δ' ἐπὶ τοίχῳ
ἄχρι μέσων οὐδῶν φόβερὸν λίθον, ἧπτεν ἀπ' αὐτῶ
τὰν λεπτὰν σχοινῖδα.

Video amatorem ad vitam suspendio finiendam paratum, et quid faciat intelligere mihi videor: ianuae apponit lapidem cui insistat, calce eum remoturus simulatque laqueo, quem clavo alligaverit, inseruerit collum. Quamquam e verbis poetae ipsis ne id quidem extundere possum. Nam *Eobanus Hessus* unde haec habeat

Haec fatus lapidem capiens in limine fixit
terribilem medio, tum funem tristia clamans
nexuit

me doceat velim aliquis. E graecis verbis efficias miserum iuvenem lapidem sustulisse in altum (ἄχρι μέσων ...) nescio quo, deinde illi laqueum alligasse (λίθον, ἧπτεν ἀπ' αὐτῶ), utrumque absurdum.

Hic ergo haereo; sed de iis quae continuo sequuntur certi aliquid pronunciare audeo. Sunt enim haec:

βρόχον δ' ἔμβαλλε τραχήλῳ

Hessus sic illa vertit

collo laqueum circumdedit

quod non est in Graecis. Aliquid ἐμβάλλειν τραχήλῳ eius est qui devorat vel degluttit. At noster, quamvis fuerit insulsus, Graece tamen sciebat, ergo scribere non potuit quod nunc habemus. Certam emendationem suggerit Ovidius, qui in simili παθήματι ἐρωτικῷ (Anaxaretes dico fabulam) haec habet (Metam. XIV, 737):

inseruitque caput (sc. *laqueo* quae vox vs. 735 legitur).

Confidenter ergo repono:

βρόχῳ δ' ἔμβαλλε τράχηλον.

XXVII, 13.

Niciae Milesii, apud quem mox est deversaturus, uxori Theogenidi colum dono dat additque suavissimum hoc epistolium

Digitized by Google

quo matronae illius et alias virtutes et strenuam navamque industriam laudat. Ibi et haec leguntur:

δὶς γὰρ ματέρες ἀρνῶν μαλάκοις ἐν βοτάνᾳ πόκοις
πέξαιντ' αὐτοέτει Θευγένιδός γ' ἕννεκ' εὐσφόρω.

Eleganter sed parum accurate *Hessus*:

Nam tondent bis oves lanigeras temporis annui
in quovis spatio, Theugenidem propter amabilem.

Est enim mulier illa tam sedula et perita lanifica ut propter illam ipsae oves se vel bis in anno tondendas praebuerint.

Ad versum autem 13 haec annotata video:

„den optativ erkläre ich mit Ameis: es möchten sich die Schafe lieber zweimal scheeren lassen, es thäte noth dass sie sich zweimal scheeren liessen".

Leguntur haec in editione satis vetusta ad usum scholarum comparata. Sed inveniuntur talia saepe etiamnunc in doctis doctorum commentarius. Tota ista sapientia huc redit ut cuivis scriptori poetaeve Graeco particulam ἄν quovis loco omittere liceat. At ego pertinaciter nego negaboque semper ullum sincerum esse locum ubi conditio in apodosi suo sibi ἄν, vel κεν vel κά careat.

Noster vero locus et alio laborat vitio quod simul tolli et debeat et facile possit. Quid enim istud ἐν sibi vult? Pro eo ergo particulam illam necessariam repone, aptissimam habebis sententiam. *Mollem* enim habere lanam oves quia sint *molli* gramine pastae cuivis poetae fingere licet. Neque, ut opinor, primus vel solus finxit Theocritus.

De Theocrito agentem difficile, ne turpe dicam, est de Moscho et Bione tacere. Paulisper ergo subsistere iuvat in duobus Moschi locis et in uno Bionis.

Mosch. III, 48.

Bionem mortuum plangebant

Ἀδόνιδες πᾶσαί τε χελιδόνες ἅς ποκ' ἔτερπεν,
ἅς λαλέειν ἐδίδασκε, καθοσδόμεναι ποτὶ πρέμνοις
ἀντίον ἀλλάλαισιν ἐκώκυον.

Sic edidit Valckenaerius pro vulgato δ' ἐπί annotatque saltem δέ esse eiiciendum. Verum eo eiecto omnis vocabulorum

Digitized by Google

perit nexus. Et avem *trunco acclinem* equidem certe nunquam vidi, at quid consuetius ave sedente ἐπὶ πρέμνῳ? Sicine summum criticum a vero aberrare potuisse!

Tum ipsum poetam mortuum sic Moschus alloquitur:

52 τίς ποτὶ σᾷ σύριγγι μελίξεται, ὦ τριπόθατε;

Rectissime Ahrensius alteram lectionem ποτε recepit, nam ποτὶ σύριγγι μελίξεται nihili est, ποτε vero (unquam, posthac) aptissimum huic loco.

Bio I 47 sq.

De morte Adonidis et alia lamentatur poeta et haec:

φεύγεις μακρὸν Ἄδωνι καὶ ἔρχεαι εἰς Ἀχέροντα
καὶ στυγνὸν βασιλῆϊ καὶ ἄγριον.

Molestum istud duplex καί. Venustam Ameisii coniecturam πάρ στ. β. recepit Ahrensiius. Possis etiam τὸν στ. β. ut Acheron hic regis inferorum nomen sit.

Corollarii instar haec etiam addo:

Moschi versus illos, in quibus e vitiosa lectione absurdum istud (III, 49):

καθεσδόμεναι ποτὶ πρέμνοις

habemus, sic Higtius vertit:

Hunc aedon, hunc chelidon, quas tenebat cantibus
Quosque motus quosque flexus edocebat gutturis,
Mortuum luxere *ramis pendulae frondentibus.*

Vides quam bene poeta poetae mentem teneat. Nam praeclarus poeta Higtius ille fuit. Nihil lectu suavius quam trochaei illi quibus Moschi Epitaphium Bionis reddidit: semel lectos eos semper tecum repetis. Lubet unum exemplum afferre. Quae apud Moschum sunt

οὐκ ἐτ' ἐρημαίῃσιν ὑπὸ δρυσὶν ἥμενος ᾄδει
ἀλλὰ παρὰ Πλουτῆι μέλος λάθαιον ἀείδει

ea sic sonant apud Higtium:

non avenas tractat ampla tectus ilicis coma:
cantat umbris, longa cantat mortuis oblivia.

Profecto inter recentiores qui non minus suaviter quam ipsi veteres poetae latini latine canerent et fuerunt semper et nunc quoque sunt!

Quo magis dolendum quod Valckenaerius, qui pulchrum

Digitized by Google

illud Higtii opus ab interitu servavit, maculis quibusdam, paucis sed manifestis eluendis non dederit operam. Mitto tres-illos vel quatuor versus ubi pro trochaeo dactylus legatur, quod quamvis sit durum, tamen excusari potest. Sed legimus et (apud Mosch. vs. 57)

ni recuset et ille munus et ore nolit tangere.

Quam facile erat sic corrigere:

munus ille ne recusans ore nolit tangere

et (Mosch. 80)

Bellicosos *illic* Atridas *Marta* cecinit tuba

pro

bellicosos *ille* Atridas *Martia* canit tuba

et denique (Mosch. 98):

quique *ridente* Cydonas lumine et calamo levi
traxerat....

pro *ridenti.*

Taliane Valckenaerium non vidisse! Opinor iam tunc latina contemni coepta ab iis qui Graecis dabant operam literis. Nos, qui non simus Valckenarii, huic morbo fortiter obviam eamus ne tota respublica nostra philologica grave capiat detrimentum!

Ad Senecae de Vita Beata c. 24.

Ut demonstret hominem divitem etiam adversus servos suos et libertos liberalem esse posse, hoc utitur philosophus argumento:

quis enim liberalitatem tantum ad togatos vocet?

L. *q. e. ad liberalitatem tantum togatos vocet?*

ut *vocet* sit *invitet*, dicanturque humiliores ad liberalitatem tamquam ad cenam invitari.

I. I. H.

Digitized by Google

NARRATIUNCULA.

Inserere hic iuvat narratiunculam de re, quae, licet extra nostra evenerit castra, philologis tamen neque inutilis neque cognitu ingrata esse possit. Agetur enim de coniectura quadam, per se certa quidem, sed quam — id quod raro fit — codex postea inspectus confirmavit. Igitur venit ad me doctus quidam mihique amicissimus theologus cum apographo epistolae nuper in Bibliotheca nostra inventae, qua Divini quidam Verbi minister in recens condita ecclesia Remonstrantium Roterodamensi Iureconsulti expetebat consilium de controversia quadam inter fratres admodum intricata. Ultima verba erant huiuscemodi: „rescribe ut legi possis *sine literis*". Forte aderat et alius Latini sermonis probe gnarus qui statim: „minime obscura ista sunt" exclamabat „exspectatur enim Iureconsulti illius epistula, in fratrum conventu recitanda, certe quae legi possit ab omnibus, ergo nihil privati argumenti est addendum, quemadmodum in cotidianis literis fieri solet". Unquamne quidquam vidisti similius annotationum illarum quibus „illustrantur" scilicet loci manifesto corrupti, quae merito risum movent cum semel vera innotuit lectio? Quod tum evenit. Ipsa enim, quae etiamnunc in Bibliotheca servatur, inspecta epistola id scriptum vidimus, quod nobis post aliquam deliberationem venerat in mentem: „rescribe, ut legi possis, sine LITURIS".

I. I. H.

Digitized by Google

DE THEOCRITI ET CALLIMACHI DIALECTO.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Theocritus longe maiorem partem carminum, quae quidem aetatem tulerunt, dorico sermone composuit. Nec id mirum in poëta Syracusis, dorica urbe, oriundo. Sed dorica illa dialectos, qua utitur, pura et sincera non est: insunt enim complura, quae aeolice sonant. Exempli gratia hic componam aeolica, quae in carminibus XIV° et XV° occurrunt:

XIV, 8: παίσδεις, dorice παίζεις. 9: ὑβρίσδει, dor. ὑβρίζει. 20: ἄμμες, dor. ἁμές. 23: κεν, dor. κα. 37: ἰοῖσα, dor. ἰοῦσα. 39: δοῖσα, dor. δοῦσα. 48: ἄμμες, dor. ἁμές. 50: κεν, dor. κα. 64: βασιλῆα, dor. βασιλέα. XV, 4: ὔμμιν, dor. ὑμῖν. 17: ἄμμιν, dor. ἁμῖν. 22: βασιλῆος [1]), dor. βασιλέος. 42: λαβοῖσα, dor. λαβοῦσα. 49: ἔπαισδον, dor. ἔπαιζον. 52: βασιλῆος, dor. βασιλέος. 58: δεδοίκω [2]), dor. δέδοικα. 59: ἄμμιν, dor. ἁμῖν. 75: ἄμμε, dor. ἁμέ. 76: φλίβεται [3]), dor. θλίβεται. 76: ἄμμιν, dor. ἁμῖν. 86: ὄ, dor. ὅς. 87: κωτίλλοισαι, dor. κωτίλλουσαι. 88: πλατειάσδοισαι, dor. πλατειάζουσαι. 93: δωρίσδεν, dor. δωρίζεν. 93: Δωριέεσσι [4]), dor. Δωριεῦσι. 101: παίζοισα, dor. παίζουσα. 105:

1) Boisacq (Les dial. dor. p. 150) βασιλῆος apud Theocritum formam homericam esse dixit.

2) Cf. V, 28: πεποίθεις. X, 1: πεπόνθεις. IV, 40: λελόγχει. IV, 7: ὀπώπει. I, 102: δεδύκειν. Sed I, 16 legitur δεδοίκαμες.

3) Cf. Hom. Od. XVII, 221: φλίψεται. Schol. θλίψεται (lege: φλίψεται) αἰολικῶς ... ὃς οὐκ ἐκβήσεται τῶν φλιῶν (!) οὐδὲ εἴξει.

4) Dativos in -εσσι cum plerisque (cf. Brugmann-Thumb, Gr. Gramm. § 274, 1) Aeolibus tribuo, licet sciam aliis viris peritissimis persuasum esse Dores eos non ab Aeolibus accepisse, sed ipsos quoque inde ab origine sic locutos esse. Sit sane haec coniectura: coniectura vero et illa. — Neque probabilis mihi videtur sententia Solmseni, quam protulit Zeitschr. für vergleich. Sprachforsch. 1906, p. 214: „Die schöpfung von -εσσι (war) nicht etwas so ferauliegendes, dass sie nicht an mehreren orten und zu verschiedenen zeiten unabhängig hätte stattfinden können".

Digitized by Google

πάντεσσι, dor. πᾶσι. 105: φέροισαι, dor. φέρουσαι. 111: πάντεσσι, dor. πᾶσι. 116: μίσγοισαι, dor. μίσγουσαι. 121: ἀηδονιδῆες, dor. ἀηδονιδέες. 131: ἔχοισα, dor. ἔχουσα. 132: ἄμμες, dor. ἀμές.

Semper igitur eadem repetuntur: 1° σδ pro ζ; 2° duplicata liquida in pronominibus ἄμμες, ὔμμες [1]); 3° participia feminina in -οισα; 4° casus obliqui substantivorum in -εύς littera η insigniti; 5° dativi in -εσσι exeuntes; 6° terminationes praesentis perfecto additae. Sunt etiam alia nonnulla, quorum numerum cetera carmina percurrens adhuc augere possis [2]). Sed haec omitto: minime enim nunc omnia aeolica, quae apud Theocritum obvia sunt, fideliter recensere curae mihi est, sed quaerere, unde originem ducant quove modo explicanda sint. Ad haec plerique viri docti hodie paratum habent quid respondeant: manant ex ingenio scilicet et libidine Theocriti, quem sermone facticio versus pangere delectet [3]). Si illos audis, poëta veritus ne sermo idylliorum quotidiani sermonis aetatis suae nimis similis evaderet, colorem rusticiorem et agrestem quandam amoenitatem ei conciliare studet, dum aeolica nonnulla e lyrica poësi delibata ceteris doricis admiscet. Contra si quis suspicatus esset ab aliqua viva dialecto eum profectum esse vel adeo nonnumquam nativo sermone uti, illi, sat scio, abominati essent. Sed abominari hucusque nihil necesse erat, nam nemo vindex exoriebatur, qui tale facinus auderet.

Nihilominus, quamvis a plerisque res iudicata esse existimaretur, mihi dubitationem habere diu videbatur, essetne haec sententia aequa et certa et omni ex parte probanda. Quae quomodo oriri et plausu excipi potuerit, non est difficile ad

---

1) Magnien (Mém. Soc. Ling. 1919, p. 84) haec scribit: „il est possible que ἄμμες, ὔμμες etc. qu'offrent les manuscrits, proviennent d'une confusion faite par la tradition entre les formes doriennes et les formes éoliennes". Sed hoc est, me iudice, traditionem non diffidenter examinare, sed temere abicere. Plurima in codicibus theocriteis turbata esse novimus; sed pronomen ἄμμιν agnoscunt etiam scholia vetera (ad I, 102).

Minime tamen negaverim Theocritum etiam doricas horum pronominum formas hic illic usurpasse.

2) E. g. participium femininum ζατεῖσα (I, 85).

3) Thumb, Handb. der griech. Dialekte, p. 162 sq.: Die Sprache des Theokrit hat nichts Bodenständiges... Theokrits Kunstdialekt ist nicht von einheitlichem Charakter... Theokrits „ganze Dialektpoesie ist ein künstliches, gelehrtes Gebilde" (Wilamowitz).

Digitized by Google

intellegendum. Theocritus enim arte grammatica institutus est et ipse aliquatenus grammaticus fuit. Hoc ego minime nego, quin imo, ne obiter legentibus negasse videar, solitis indiciis firmabo.

Primum enim Theocritus tria carmina (XXVIII—XXX) mera, quoad quidem potuit, aeolica dialecto, qua poëtae Lesbii usi erant, duo (XII, XXII) dialecto epica composuit.

Deinde in technopaegnio, cui Σῦριγξ inscribitur, si modo, quod non credo, Theocriti nomen non ementitur [1]), γρῖφον solis grammaticis pervium se scribere posse ostendit. In quo etiam voce στήτα pro γυνή usus est, quae omnino nova et inepta est, utpote e prava interpretatione hemistichii διαστήτην ἐρίσαντε orta.

His argumentis, occasione oblata, insuper unum meum addam. Tres sunt loci apud Theocritum, quibus generis confusio valde mira occurit:

XV, 84: ἐπ' ἀργυρεᾶς ... κλισμῶ.

XV, 119: χλωραὶ δὲ σκιάδες μαλακῷ βρίθοντες ἀνήθῳ [2]).

XVII, 90: νᾶες ἄριστοι.

Eadem confusio apud Homerum quoque non ita raro invenitur, e. g.

Od. IV, 442: ὀλοώτατος ὀδμή.

Od. XIX, 341: ἀεικελίῳ ἑνὶ κοίτῃ.

Il. XVIII, 477: ῥαιστῆρα κρατερήν.

Qua de re et veteres grammatici et nostri commentatores [3]) multa scripserunt. Neque quisquam hodie dubitat, quanam ratione eiusmodi generum confusio apud Homerum explicanda sit, scilicet per analogiam synonymorum. Velut, ut hoc utar,

---

1) V. vs. 12: Σιμιχίδας.

2) Magnien (Mém. Soc. Ling. 1919, p. 135) haec scribit: „aux vers 84—85, ἐπ' ἀργυρεᾶς ... κλισμῶ, et 119, σκιάδες βρίθοντες offriraient des exemples curieux de changement de genre; mais ἀργυρέω et βρίθοισαι sont suffisamment attestés". Eidem plerosque codices Theocriti ipsi inspicere contigit (ibid. p. 49, 1). Sed non significavit, quibusnam codicibus lectiones ἀργυρέω et βρίθοισαι niti compererit. Constat igitur in nonnullis quidem exemplaribus has lectiones inveniri; sed aeque, nisi plane fallor, constat longe maiorem partem bonorum codicum ἀργυρεᾶς et βρίθοντες exhibere. Quod si ita est, lectionem difficiliorem et singularem faciliori et vulgari anteferendam esse quis neget?

3) Postremus, puto, K. Witte hanc quaestionem tetigit (Glotta, 1912, p. 106 sqq.).

Digitized by Google

ῥαιστήρ, vocabulum masculina κατ' ἐξοχήν terminatione praeditum, ad genus femininum transiisse veri simile est, cum vox synonyma σφῦρα feminina esset. Eadem vero ratione apud Theocritum uti non licet, quippe qui genera verborum iam puer discernere didicisse censendus sit. Si hoc non ita se haberet, pronum esset fingere vocem, quae est κλισμός, per analogiam vocis κλισία vel κλίνα femininam factam esse, (quod revera commenti sunt in grammatica Brugmanni [1]). Simul apparet tres illos locos coniunctim considerandos esse et unam explicationem inveniendam, quae quadret in omnes. Iam vs. 119 cum substantivo feminino, quod est σκιάδες, coniunctum est primum adiectivum femininum χλωραί, deinde participium masculini generis βρίθοντες. Hoc prorsus inauditum est et facticiam grammaticam redolet. Nec minus admirationem facit illud νᾶες ἄριστοι; semel enim nunc in litteris graecis vox haec usitatissima genus suum commutat, cum tamen naves paene spirare et animatae esse Graecis saltem non minus quam ceteris gentibus maritimis videantur, et vox masculina idem significans non inveniatur [2]). Quid ergo? Mea sententia poëta de industria tribus locis genera nominum commiscuit, ut ostenderet se scire apud Homerum eiusmodi confusiones inveniri. Similiter in Syringe voce στήτα usus est, ut manifestum esset eum probe nosse subtilem illam interpretationem vs. 6 prooemii Iliados. Nusquam autem confusio generis apud Theocritum invenitur nisi in carminibus XV° et XVII°, quae Alexandriae degens conscripsit, ut se Ptolemaeo insinuaret, poëtarum et grammaticorum fautori liberalissimo. Neque aberrabit coniectura qui eum hoc ob aemulationem Callimachi, omnium poëtarum eruditissimi, instituisse sumet, cuius carmina exquisita et abstrusa doctrina homerica referta regi et aulae admodum placerent.

Sed iam satis superque declaravi me cum iis facere, qui Theocritum studiis grammaticis non leviter incubuisse censent. Alia est quaestio, fueritne ingenium eius inprimis ad haec studia accommodatum; sed constat, quod nobis caput est, eum

1) Brugmann-Thumb, Griech. Gramm. p. 418.

2) Vocum ἄκατος, κάραβος etc. significatio non erat generalis.

Digitized by Google

in iis diutius hospitatum esse. Ergo concedendum est, si Theocrito aeolica nonnulla dorico sermoni de industria admiscere libuisset, eum satis grammaticam calluisse, ut consilium suum perficere potuisset. Sequitur inde, ut hoc facere voluerit neque aliunde aeolicas terminationes et pronomina ceteraque quae semper recurrunt, originem ducere possint? Minime vero.

Sed priusquam pergam et meam sententiam aperiam, ad Callimachum, ad quem eadem quaestio pertinet, deflectam; non quo inde argumenta ducam ad quaestionem de Theocriti dialecto solvendam (hoc enim non licere apertum est, quapropter etiam veterum poëtarum, quorum dialectis aeolica admixta sunt, Homeri Alcmanis Pindari aliorum ne mentionem quidem inicio), sed quia nullum exemplum magis idoneum est ad ostendendum, quam cautos in tali re esse necesse sit. Hic enim nemo non erravit, donec documentum epigraphicum prolatum est, cui obluctari prudentioribus certe philologis religioni fuit. Callimachus pleraque sermone epico, hymnos vero V^um^ et VI^um^ et epigrammata 46, 51, 55, 59 dorice conscripsit. Poëtam Cyrenis, dorica urbe, oriundum, cum Argivis et fortasse Cyrenensibus [1]) hymnos conficeret, dorico sermone usum esse quis mirabitur? Neque magis mirum est eum, cum epico sermone carmina componeret, identidem in suam dialecton delapsum doricum vocabulum τέθμιος pro θέσμιος adhibuisse [2]). Pura autem ne Callimachi quidem dialectos doris est: insunt enim apud eum quoque aeolica nonnulla, licet pauciora quam apud Theocritum. Enumerare ea nunc nihil prodesset: nota enim sunt vulgo omnibus. Sunt participia in -οισα, dativi in -εσσι, participium femininum ἔσσαν (V, 69). His aeolismis poëtam sermonem exornandi causa (quasi eorum ope venustior fieret oratio!) de industria conspersisse autumabant omnes, dum anno 1903 Fraenkelius ex schedis Fourmontii inscriptionem Cyrenensem edidit [3]), quam non diu post annum 20 a. C. n. lapidi incisam esse patet. Decretum est urbis Cyrenarum in universum dorice conscriptum, sed quod simul participia ἀνήκοισα

1) Cf. Mnemos. 1914, p. 416 sqq.
2) Callim. II, 87; III, 174; Oxyr. Pap. VII, p. 25, vs. 2.
3) Berl. Sitz. Ber. 1903, p. 83.

Digitized by Google

et προγεγονοίσαις exhibet, quorum hoc non solum propter diphthongum οι sed etiam propter terminationem praesentis perfecto affixam notabile est [1]). Est etiam alius titulus Cyrenensis, qua continetur forma aeolica et ipsa τελεσφορέντες pro τελεσφορέοντες [2]). Protinus quaestio exorta est, unde hae formae in dialecton huius urbis pervenerint; et statim iure Fraenkelius statuit eiusmodi diversitatem sermonis inde natam esse, quod incolarum Cyrenarum non una origo fuerit. Sed probabili eius sententiae obtrectatores exstiterunt minime spernendi. Dittenbergerus [3]) enim inscriptionem interpretans haec scripsit: „Dialectus Dorica huius tituli vix ea lingua erat, qua Cyrenaei etiamtum Augusti principatu quotidie utebantur. Immo doctrinae grammaticae ope artificiose instauratus videtur maiorum sermo. Atqui homines, qui sermonem Doricum antiquum ex scriptorum et maxime quidem poëtarum libris cognitum habebant, facile Pindari aliorumque usu decepti haec Aeolica pro Doricis habere poterant". Et Thumbius quoque hac in re Dittenbergero manus dedit, scripsit enim de illis participiis ἀνήκοισαν et προγεγονοίσαις: „der Verdacht einer künstlichen archaisierenden Bildung ist nicht abzuweisen" [4]). Perperam. Nam neque iam Augusti aetate tantum cultum veterum formarum dialecticarum Cyrenis exstitisse ullo modo probari potest neque solum Cyrenis aetate Augusti formae aeolicae in doricis inscriptionibus inveniuntur, sed etiam multis aliis locis et longe antea. Qua de re optime egit Solmsen in commentatione cui inscribitur: „Vordorisches in Lakonien" [5]).

Neque solum in Laconia, sed etiam in Argolide [6]) et alibi

---

1) Inscriptio habet pronomen ἀμῶν; cf. Callim. VI, 121: ἀμίν, 127: ἀμές.

2) S. G. D. I. 4837.

3) O. G. I. S. 767, 11.

4) Thumb, Handb. der griech. Dialekte, p. 137.

5) Rhein. Mus. 1907, p. 329 sqq. — Cf. Buck, The interrelations of the Greek dialects, Class. Philol. 1907, p. 241 sqq.

6) οἰκείη pro οἰκοίη (B. C. H. 1909, p. 452); ὅττινες pro οἵτινες (Mnemos. 1916, p. 65, vs. 23). — Dativus pluralis IIIae declinationis apud Argivos exit in -σι (τοῖς θύονσι, B. C. H. 1910, p. 331, vs. 16), quod moneo, quia Maguien de dativo in -εσσι scripsit Mém. Soc. Ling. 1919, p. 79: „Il a existé peut-être aussi dans l'Argolide (πολίεσσι, Thuc. V, 79)". Foedus illud inter Spartanos et Argivos, quod Thuc. V, 79 descripsit, non Argive, sed Laconice scriptum est. In eundem errorem antea nescio quomodo raptus est Thumbius (Handb. der griech. Dial.

Digitized by Google

in Peloponneso parva vestigia aeolicae dialecti inveniuntur, vestigia inquam, nam remanserunt haec e sermone priscorum incolarum, quos Dores subegerunt [1]). Iam ubi et quando aeolica in sermonem illorum, qui Cyrenis consederunt, pervenerint, quaerere hic fortasse otiosum est: puto, antiquitus in Peloponneso. Nam, utut hoc est, ratio esse videtur agnoscere inscriptionem illam, cuius apographon Fourmontio debemus, veram imaginem sermonis Cyrenensium illius aetatis praebere. Quod si ita est, et illud sequitur, ut Callimachus, ubi hymnis doricis nonnulla aeolica intermiscet, nativo Cyrenensium sermone usus sit. Agnoverunt hoc Wilamowitz [2]) Gercke [3]) Malten [4]). Sed non omnes cum iis consentiunt. Veluti nunc Magnien [5]), nulla inscriptionis Cyrenensis mentione iniecta, simpliciter statuit Callimachum hymnos Vum et VIum Syracusana dialecto composuisse. Fuerit sane Syracusanorum et Cyrenensium sermo simillimus: illis enim non minus quam his, ut verbis mulierum Syracusanarum apud Theocritum utar, gloriantes dicere licebat: Πελοποννασιστὶ λαλεῦμες [6]). Sed fac etiam dialectum, qua Callimachus utitur, aeque cum sermone Syracusanorum atque cum dialecto suae patriae nobis congruere videri, ne sic quidem erit, cur Syracusane scripsisse eum potius censeamus quam Cyrenaice. Thumbius quoque in libro de dialectis Graecis, qui in omnium manibus est, rationem iniit, quam non probo, cum haec scriberet: „Dass Kallimachos gerade seinen Heimatsdialekt kopieren wollte, ist unwahrscheinlich, weil ja auch Theokrit ganz ähnlich in der Auslese der Dialektformen verfährt, obwohl er einem anderen Dialekt-Milieu angehörte". Sic a Callimacho rursus ad Theocritum amandamur.

---

p. 104, § 118). Cf. B. C. H. 1910, p. 336; Boissevain, Verslagen Kon. Akad. 1919, p. 203 sq. Contra ex hoc foedere ellicere possumus et debemus, quod nemo facit, Lacedaemonios usos esse dativis in *-εσσι*. Inde transierunt Tarentum et Heracleam, ubi pro *-εσσι* dici coeptum est *-ασσι*.

1) Sententiam hanc Solmseno aliisque probatam hic defendere neque possum neque cogor. Aliter Meillet, Aperçu d'une histoire de la langue grecque, p. 111; cf. tamen ibid. p. 72.

2) Wilamowitz, Textgesch. der griech. Bukoliker, p. 26 sq.

3) Hermes, 1906, p. 447 sqq.

4) Malten, Kyrene, p. 143.

5) Mém. Soc. Ling. 1919, p. 54, 63, 84, 136.

6) Theocr. XV. 92.

Digitized by Google

Sed hoc certe fatendum est nos hac digressione didicisse diligenter perpendendum esse, numne etiam Theocritus in nonnullis rebus patrio sermone usus esse aestimandus sit. Quod ut indagetur, in auxilium vocandae sunt inscriptiones Syracusanae, si quae aetatem tulerunt, et audiendi alii scriptores Syracusani vel saltem Siculi. Sed nihil iam opus est me hoc facere. Postquam enim die XXVI° mensis Aprilis huius anni hac de re in Societate philologica Lugduno-Traiectina verba feci, non diu postea cognovi praeclaram viri doctissimi Victoris Magnien commentationem quam iam plus semel laudavi, cui inscribitur: „Le syracusain littéraire et l'idylle XV de Théocrite". A quo cum hic illic dissentire me professus sim, in capite rerum astipulor et plaudo ei demonstranti Theocritum in idyllio XV° scripsisse Syracusane satisque habeo studiosos ad ipsum relegare. Summi pretii sunt cum inscriptio Syracusana, quae exhibet dativum in *-εσσι* exeuntem [1]), qui etiam in titulis aliarum coloniarum Corinthi comparet, tum opera Archimedis, qui nativo sermone procul dubio usus participia in *-οισα* exeuntia usurpat et perfecta terminationibus praesentis ornata; sed etiam Epicharmi Sophronis Pythagoreorum aliorum fragmenta non sine magno fructu in auxilium vocantur. Recte hac de re etiam grammatici antiqui senserant, quod efficitur e. g. e scholio ad Theocr. III, 52: *τὰν κεφάλαν ὡς ἡμέραν· ... πολλὰ γὰρ* (*Αἰολικὰ*) *σῴζεται παρὰ Συρακουσίοις*, ubi Geelius iure supplevit *Αἰολικά*, siquidem barytonesis dialecto aeolicae propria est.

Quae si vera sunt, de Theocrito in posterum aliquantum aequius iudicabitur: iucundissimum enim poëtam omnibus opibus litterarum Graecarum nutritum iamiam liberatum esse credimus crimine nimis facticiae scripturae; neque prorsus immerito ei epigramma carminibus eius praefixum paradoxon illud tribuere apparet:

Μοῦσαν δ' ὀθνείην οὔτιν' ἐφελκυσάμην.

1) I. G. XIV, 10: *νέεσσι*.

Digitized by Google

MANERE = ESSE.

SCRIPSIT

J. VAN WAGENINGEN.

Iam Weymanus et Rasius [1]) animadverterunt Romanos in sermone vulgari saepius verbo *manere* pro *esse* usos esse, cuius consuetudinis nova exempla inventa sunt ab Hartmano [2]) et a Krollio [3]) in carmine illo Alliae Potestatis, velut

11 exiguo sermone inreprehensa *manebat.*
22 anxia non *mansit* cet.
27 *mansit* et infamis cet. [4])

Sed nemo, ut opinor, magis huic usui indulsit quam Manilius poeta, qui sive metri necessitate coactus [5]), sive quia a dicendi genere vulgari non magnopere abhorrebat, frequenter verbum manendi adhibuit, ubi carminis contextus nihil aliud nisi verbum copulativum *esse* postulat. Sine dubio etiam inter exempla Maniliana nonnulla sunt, de quibus quis dubitare possit, utrum verbum manendi iam omnem suam vim deposuerit, an aliquid significationis propriae in eo relictum sit, sed multo maior est numerus locorum, in quibus hoc verbum, vel cum gerundivo aliquo vel cum participio perfecto iunctum, vice verbi *esse* fungatur atque vis ei innata omnino trita esse videatur.

---

1) Arch. Lex. 15, 382; 483.
2) Mnem. (1915) 43, 389; 392; 394.
3) Philol. N. F. 27, 280—281; Glotta VI 363; IX 272.
4) In v. 18 'et nitor in facie *permansit* eburneus illae' nondum vim verbi manendi propriam omnino evanuisse iure contendit Hartmanus.
5) Cf. v. d. Valk, Acta Philol. Bat. Conv. V 60—79.

Digitized by Google

a) Verbum manendi cum gerundivo iunctum:

IV 369: inque alvo quaerenda *manent* cunctisque sequendum viribus.

III 566: respicienda *manet* ratio numerisque notanda.

b) Verbum manendi cum participio perfecto iunctum:

I 180: sed medio suspensa *manet*, sunt pervia cuncta.

I 214: sic tellus glomerata *manet* mundique figura.

I 254: summaque per varias *maneat* cognata figuras.

II 670: ac veluti cognata *manent* sub foedere tali.

I 448: quis innixa *manent* caeli fulgentia templa.

II 164: his coniuncta *manent* alterno brachia nexu.

IV 618: quae tergo coniuncta *manet* pontemque ministrat.

II 80/1: si omnia toto
dispensata *manent* mundo dominumque sequuntur.

II 278: quae divisa *manent* ternis distantia signis.

II 397: et toto divisa *manent* contraria caelo.

IV 807: sic divisa *manet* tellus per sidera cuncta.

II 67: quod nisi cognatis membris contexta *maneret*.

III 56: exceptum a summa ne quid ratione *maneret*.

IV 238/9: quippe ferae mixtum est hominis per sidera corpus
impositumque *manet*.

IV 303: sic altis natura *manet* consaepta tenebris.

II 668: sic quaecumque *manent* quadrato condita templo.

IV 855: nunc brevius lassata *manent*, nunc longius astra.

c) Verbum manendi cum adiectivo iunctum:

II 99—100: denique sic pecudes et muta animalia terris
cum *maneant* ignara sui legisque per aevum cet.

II 538/9: nam quaecumque nitent humana condita forma
astra, *manent* illis inimica et victa ferarum.

II 572: sed plerumque *manent* inimica tertia quaeque.

II 574: quippe *manent* quaecumque loco contraria signa.

I 213: sed similis toto ore *manet* perque omnia par est.

IV 350: nec *manet* ingratus Capricornus crimine turpi.

IV 909/10: nec sola fronte deorum
contentus *manet* et caelum scrutatur in alvo.

Digitized by Google

Dubitari potest de his exemplis:

I 145: semper erit genus (= mundi genesis) in pugna, dubi-
[umque *manebit*
quod latet.

III 168: incolumis tamen ut *maneat*, qui conditus ordo.

I 167/8: idcircoque *manet* stabilis (sc. terra), quia totus ab illa
tantundum refugit mundus.

IV 480: octavoque *manet* numero (sc. Scorpius reus) nonum-
que capessit.

II 528: quodque aeterna *manent* hominum bella atque
[ferarum.

d) *manere* = se habere, constare, exstare, versari:

II 240: inter utrumque *manet* Capricornus corpore mixto.

I 644: illis sexta (sc. hora) *manet*, quos tum premit aureus orbis.

I 729: an melius *manet* illa fides, per saecula prisca cet.

V 513: hinc Pompeia *manent* veteris monumenta triumphi.

II 901: hic momenta *manent* nostrae plerumque salutis.

I 128/9: sive individuis in idem reditura soluta
principiis natura *manet* post saecula mille,

h. e. sive natura ex atomis constat, in quas soluta reditura est post saecula mille.

Hic numerus exemplorum, credo, sufficiat. Contra parva est copia eorum versuum, in quibus verbum manendi sine ulla dubitatione dici potest suam vim retinuisse:

II 638: his non una *manet* semper sententia cordi.

II 885: in peiusque *manent* cursus nec vota supersunt.

III 76: non ut in aeterna caeli statione *manerent*.

III 668: nec quicquam in prima patientia sede *manere*.

IV 552: et caeli post terras iura *manebunt*.

Agens de verbo manendi, alium usum simul perstringere velim Vergilii lectoribus satis notum, sed etiam apud alios poetas, velut Propertium et Manilium, obvium. Nempe pro deficiente participio praesenti verbi *esse* Vergilius usus est participio *veniens*, cf. Aen. V 344:

gratior et pulchro *veniens* in corpore virtus,

Digitized by Google

et Propertius etiam alias formas et eiusdem verbi adhibet et verbi *eundi* eodem τοῦ εἶναι sensu:

I 18, 14: non ita saeva tamen *venerit* ira mea.
II 34, 81: non tamen haec ulli *venient* ingrata legenti.
I 10, 25: irritata *venit*, quando contemnitur illa.
I 4, 10: inferior duro iudice turpis *eat*.
II 34, 45: tu non Antimacho, non tutior *ibis* Homero.

Apud Manilium autem verbum *veniendi* modo accedit ad significationem verbi, quod est *fieri*, velut

IV 374/5: quodque in tam multis animantum milibus, uno
quae *veniunt* signo, tot sunt quot corpora mores,

modo non multum differt a verbo copulativo:

IV 382: nec Leo venator *veniet* nec Virgo magistra.

Mirum est verbum *deveniendi*, quod in lingua Francogallica ('devenir') idem atque fieri valet, in Latino sermone antiquo nondum exstare hoc sensu praeditum, quo verbum simplex non caret. Exempla enim, quae Thesaurus linguae Latinae [1]) commemorat, omnia pertinent ad aetatem posteriorem, velut Greg. Tur. Franc. 7, 40: 'quid thesauri devenissent'.

1) Thes. l. l. V 4, 850, 50 et 75.

Digitized by Google

THEOCRITEA.

SCRIPSIT

GUILIELMUS VOLLGRAFF.

Nuper, cum Magnieni commentationem de idyllio Theocriti XV° perlegerem, rursus et hoc carmen laudatissimum et simul XIV^{um} de Cyniscae amore lectitavi. Quorum cum nonnullos locos rectius pleniusve interpretari posse mihi videar, haec iam cum lectoribus Mnemosynes communicare libet, inprimis cum illis, qui laborem suum Theocrito edendo emendando illustrando impertierunt.

XIV.

Vs. 1 (cf. 3, 34, 51): Θυώνιχον. Hoc nomen cohaerere cum Θῦώνη, et cum ἐπικλήσεσι Liberi, quae sunt Θῦωνεύς, Θυωνίδας, docuit Wilamowitzius [1]). Nomina similia, quae diphthongum υι exhibent, Θυίων et Θυιωνίδας, quorum illud in Boeotia Orchomeni saec. III° a. C., hoc Strati eadem aetate occurrit, cum Θυίαις, Bacchi ministris, et nomine mensis, quod est Θυῖος, cohaerere statuit Bechtelius [2]). Veri autem aliquid inesse opinor in iis quae scripsit Plaumann [3]): „Aus den Pap. Petrie kennen wir für das Jahr ... 246/5 ... als Kanephore: Πτολεμαΐς ἡ Θυίωνος. Hält man daneben Steph. Byz. sub Μακεδονία: M. ἡ χώρα, ἀπὸ Μακεδόνος τοῦ Διὸς καὶ Θυίας τῆς Δευκαλίωνος [4]), so kann man den seltenen Namen Θυίων ... als makedonisch in Anspruch nehmen". Equidem nomen Thyonichi quoque, licet

1) Wilamowitz, Textgesch. der griech. Bukoliker, p. 255.
2) Bechtel, Die histor. Personennamen des Griech., p. 524.
3) Klio, 1913, p. 133.
4) Non Steph. Byz. citari oportuit, sed Hes. frg. 5 Rz.

Digitized by Google

affirmare nihil possim, Macedonicum esse suspicor, cum nusquam in inscriptionibus Graecis legatur, et Thyonichus ille Theocriti veteranus ex exercitu Ptolemaei et quasi delector esse videatur. Possit sane nomen a Theocrito fictum esse, ut dixit Wilamowitzius: si hoc ita haberet, ita fictum esse arbitrarer, ut lectoribus Macedonicum videretur.

Vs. 5 sq. Thyonichus comparat amicum intonsum et languentem cum philosopho, quem nuper se vidisse dicit:

τοιοῦτος πρώην τις ἀφίκετο Πυθαγορικτάς,
ὠχρὸς κἀνυπόδητος· Ἀθηναῖος δ' ἔφατ' ἦμεν.

Saec. IV° Pythagoreos squalere coepisse docent fragmenta comoediae mediae. Inprimis Diodorus Aspendius, quem memorabant Timaeus Hermippus Sosicrates, eos instituisse fertur cynico more et vestitu uti, τῶν πρὸ αὐτοῦ Πυθαγορικῶν λαμπρᾷ τε ἐσθῆτι ἀμφιεννυμένων καὶ λουτροῖς καὶ ἀλείμμασι κουρᾷ τε τῇ συνήθει χρωμένων [1]). Vixit autem Diodorus exeunte saeculo IV° [2]). Brevi postea omnium consensu philosophia Pythagoreorum exstincta est [3]) nec nisi multis post annis circiter a. 100 a. C. revixit. Quomodo igitur Theocritus, qui Callimachi fere aequalis fuit, aliquem Pythagoreum vidisse fingere potuit? Et cur addidit illum Pythagoreum Atheniensem fuisse? Athenis tunc temporis Pythagorei non erant, sed Zeno discipulos suos esurire docebat, teste Philemone, poëta comico:

Φιλοσοφίαν καινὴν γὰρ οὗτος Φιλοσοφεῖ,
πεινῆν διδάσκει καὶ μαθητὰς λαμβάνει·
εἷς ἄρτος, ἔψον ἰσχάς, ἐπιπιεῖν ὕδωρ [4]).

Suspicor igitur non urgendum esse τὸ Πυθαγορικτάς, sed hoc nomine hic genus omne philosophorum designari. Sed tropus popularis id genus nusquam alibi oriri et vulgo usurpari potuit, nisi in patriis sedibus Pythagoreorum, in Magna Graecia et in vicina Sicilia, Theocriti patria. Itaque non sine causa in

1) Sosicrates apud Athen. IV, p. 164, a.

2) Cf. Susemihl, Gesch. der griech. Litt. in der Alexandrinerzeit, II, p. 330, 449.

3) Zellerus quidem disciplinam Pythagoricam etiam III° et II° saec. a. Chr, perdurasse autumavit in mysteriis et Bacchanalibus (Die Philos. der Griechen, III. 2³, p. 81 sq.). Sed haec mera coniectura est.

4) Diog. Laert. VII, 27.

Digitized by Google

prooemio scholiorum huius carminis legitur: τὰ πράγματα ἐν Σικελίᾳ [1]); quod scholiasta procul dubio ex ipso versu quinto collegit.

Idem locus praeterea aliam ob rem notabilis est: ostendit enim hoc carmen scriptum esse ante bellum Chremonideum et obsidionem Athenarum,[1] in qua Athenienses, cum Ptolemaeus iis subvenire non posset, extremam famem sustentaverunt. Alioquin enim in his versibus tamquam acerba irrisio populi Atheniensium, Ptolemaei sociorum et amicorum, inesset, praesertim in vs. 7:

ἤρατο μὰν καὶ τῆνος; — ἐμὶν δοκεῖ, ὀπτῶ ἀλεύρω.

Sed non multum inde lucramur, si verum est aliunde effici posse carmen iam aliquot annis ante illud bellum simul fere cum carminibus XV° et XVII° compositum esse.

Vs. 13: Ἄπις. Cf. schol.: ὁ ἐκ Θεσσαλίας Ἄπις. Pro hoc nomine Meinekius dubitanter proposuit Ἄγις, quod Wilamowitzius in ordinem recepit. Ἄπις est nomen herois, qui Argis vel Sicyone vel Pallantii regnasse ferebatur. Sed ut multa alia nomina heroum, sic hoc quoque in mortales transiisse documento est inscriptio attica, quae circiter a. 328 a. C. tribuitur [2]). Ergo non esse puto, cur apud Theocritum nomen quamvis rarissimum in usitatum nomen Ἄγις mutemus.

Vs. 12 sqq.:

Ὠργεῖος κἠγὼν καὶ ὁ Θεσσαλὸς ἱπποδιώκτας
Ἄπις καὶ Κλεύνικος ἐπίνομες ὁ Στρατιώτας
ἐν χώρῳ παρ' ἐμίν.

Fingit poëta Aeschinem Argivo cuidam et Thessalo (Larissaeo, vs. 30) et Acarnani convivium apparasse. Ea aetate universa Graecia in duas partes divisa erat, quarum altera cum Ptolemaeo, altera cum Antigono, rege Macedoniae, faciebat. Theocritus autem hoc carmen scripsit, ut stipendia Ptolemaei commendaret [3]). Itaque procul dubio convivantur hic incolae trium civitatum, quae Ptolemaei partibus favebant. Ecquid huiusmodi

1) Cf. schol. ad vs. 5, a: ἦλθεν εἰς Σικελίαν.
2) I. G. II, 834, b, II, 48. Cf. Bechtel, Die hist. Personennamen, p. 572.
3) Bucol. graec. ed. Wilamowitz, p. 162.

Digitized by Google

argumento non plane fidis? Cogita nostram aetatem. Age finge a. 1918 aliquem in America poëma scripsisse, quo iuvenes hortaretur ut militiam capesserent: potuisset ita ordiri, ut narraret civem Americanum nuper suaviter compotasse cum nonnullis Hungaris et Bulgaris et Turcis? Prorsus similiter iudicandum est de aetate Ptolemaei Philadelphi et Antigoni. Reputandum igitur est, quando Acarnanes et Argivi et Thessali a Philadelpho steterint.

1°. Argos ea aetate Macedonicum fuit, solum inde ab a. 278 usque ad a. 272 Ptolemaicum.

2°. Acarnania inde ab a. 294 Pyrrho, Macedoniae inimico, paruit.

3°. Thessalia inde ab a. 286 usque ad a. 276 Pyrrho subiecta fuit, a. 276—274 Antigono, a. 274—272 denuo Pyrrho.

Sequitur ut carmen scriptum sit aut inter a. 278 et a. 276 aut inter a. 274 et 272. Sed annis 278, 277, 276 Aegyptus in pace erat, a. 274—272 Ptolemaeus bellum cum rege Syriae gerebat. Iam stipendia alicuius commendare in alta quiete ineptum est. Itaque concludo carmen scriptum videri annis 274—272. Carmina XV^um^ et XVII^um^, a quibus carmen XIV^um^ segregare non possumus, utique conscripta sunt inter annos 278 et 270, regnante regina Arsinoe. Adoniazusae a. 273—271, Ptolemaeus a. 273—272 scriptus esse videtur Wilamowitzio [1]). Sed Cyniscae amorem scriptum esse putaverim post Adoniazusas et Ptolemaeum; haec enim carmina Alexandreae scripsisse videtur Theocritus, illud postquam inde domum revertit.

Vs. 30 sq.:

χὠ Λαρισαῖος τὸν ἐμὸν Λύκον ᾄδεν ἀπ' ἀρχᾶς,
Θεσσαλικόν τι μέλισμα.

Verba ἀπ' ἀρχᾶς quid significent, ambigitur. Si solitus sensus: *ab initio* inesset, ineptissima essent; nam omnes qui cantant carmina a principio ordiri solent. Nec feliciter Fritzsche ea cum praecedentibus ita coniunxit, ut carmen a verbis: τὸν ἐμὸν Λύκον ἀπ' ἀρχᾶς inciperet. Sagacius Hillerus dixit ἀπ' ἀρχᾶς esse idem quod ἐξ ἀρχῆς, *rursus*, collato Plut. Timol. 1:

1) Ibid. p. 162 sq.

Digitized by Google

Διονύσιος ... ἀνέλαβε τὰ πράγματα πάλιν καὶ καθεστήκει τύραννος ἐξ ἀρχῆς. Ἐξ ἀρχῆς hoc sensu usurpatum, quod ortum esse possit e pleniore locutione πάλιν ἐξ ἀρχῆς, qua iam Aristophanes frequenter utitur [1]), invenitur aetate Theocriti in inscriptione attica: τὸν βωμὸν ἐξ ἀρχῆς ᾠκοδόμησαν [2]). Comparandum est adverbium ἐξαρχίδιον, *denuo* [3]). Rarissima haec; ἀπ' ἀρχῆς vero hoc sensu omnino non novi. Neque valde mihi placet sententia, quam Hillero obtemperantes nanciscemur: idem enim carmen plus semel a Thessalo conviva cantatum esse significaret poëta, Cyniscam autem non statim, sed tum demum cum carmen repeteretur, lacrimis obortis aufugisse. Quapropter, cum verba tradita vix expediri posse videantur, in mentem mihi venit scribere:

χὠ Λαρισαῖος τὸν ἐμὸν Λύκον [4]) ᾄδεν ἀπάρξας.

Ἀπάρχειν enim nonnumquam pro ἐξάρχειν usurpatur. Cf. Anth. Pal. IX, 189, 3:

ἔνθα καλὸν στήσασθε θεῇ χορόν· ὔμμι δ' ἀπάρξει
Σαπφὼ χρυσείην χερσὶν ἔχουσα λύρην.

Dion. Hal. Ant. Rom. VII, 73, 5: τὸν ... ἀπάρχοντα [5]) *(praesultorem)* τῶν ὀρχηστῶν; cf. 68, 3: τῆς νεωστὶ πομπῆς τὸν ἡγούμενον ὀρχηστήν, 69, 1: ὁ τῆς πομπῆς ὀρχηστὴς προηγούμενος. De ἀπάρχειν pro ἄρχειν et ἄπαρχος pro ἀρχός v. Wilamowitzius ad Aesch. Prom. 327 [6]); cf. etiam ἀφηγεῖσθαι pro ἐξηγεῖσθαι.

Vs. 38: τήνῳ τεὰ δάκρυα μᾶλα ῥέοντι.

G. Hermannus, Doederlein, Koennecke [7]) viderunt interpretationem huius loci petendam esse e Mosch. IV, 56 sq.:

τὰ δέ οἱ θαλερώτερα δάκρυα μήλων
κόλπον ἐς ἱμερόεντα κατὰ βλεφάρων ἐχέοντο.

---

1) Arist. Plut. 221, 866; Ran. 591; Pac. 997, 1327.
2) Dittenberger, Syll.[2] 727, 10 (a. 278/7).
3) Dittenberger, Syll.[2] 712, 4. C. I. G. 5235: ἐπόησεν ἐξαρχίδιον τὸν σηκόν.
4) Lycum aliquem etiam Alcaeus canere solebat (Alc. frg. 58; Hor. Od. I, 32, 11).
5) ἄρχοντα coniecit Kiessling, ἐπάρχοντα Dindorf, ἔπαρχον Jacoby.
6) Aesch. Pers. 329, ubi traditum est:
τοιῶνδ' ἀρχόντων ὑπεμνήσθην πέρι,
legere velim: τοσόνδ' ἀπαρχόντων ὑπεμνήσθην πέρι.
7) Woch. für klass. Philol. 1914, p. 885.

Digitized by Google

Hoc Doederlein latine reddidit sic: „lacrimas fundebat tam crebras quam arbor poma". Recte fere, nisi quod θαλερός non est *creber* [1]), sed *validus*, *crassus*, *magnus*. Ergo hoc voluit Theocritus: τήνῳ τεὰ δάκρυα ῥέοντι (ὡς) μᾶλα, *illi lacrimae tuae fluunt poma magnitudine aequantes*. Poëtam cum locutionem vulgarem et quasi rusticiorem usurpasse pateat, in hyperbole ultra modum nemo, puto, offendet.

Vs. 44 sq. Aeschines computat, quandiu Cyniscam non viderit:

εἴκατι· ταὶ δ' ὀκτώ, ταὶ δ' ἐννέα, ταὶ δὲ δέκ' ἄλλαι,
σάμερον ἐνδεκάτα, ποτίθες δύο, καὶ δύο μῆνες,
ἐξ ὥ ἀπ' ἀλλάλων.

Ratio dierum constat:

$$20 + 8 + 9 + 10 + 11 + 2 = 2 \times 30.$$

Primum numerare videtur dies, qui supererant in illo mense, in quo discidium ortum est, deinde tres decades mensis insequentis, tum undecim dies mensis praesentis. Sed si hoc ita habet, qui fit ut mensis alter $(8 + 9 + 10) = 27$ tantum dies habeat? Mensis intercalarius fuerit. Sed menses intercalarii XXVII dierum non nisi in annum solarem quadrant, quo Graecas civitates non usas esse communis opinio est. Quod utrum rectum sit necne, disquirere forsitan non meum sit. Tamen dubitationes meas viros harum rerum peritos celare nequeo.

Aristoteles enim Ἀθ. πολ. 43, 2, postquam de decem prytaniis Atheniensium exposuit, quae coniunctae 354 dies habent, adicit: κατὰ σελήνην γὰρ ἄγουσι τὸν ἐνιαυτόν. Hic reputandum est Aristotelem non scripsisse, ut nos, qui nunc sumus, antiquitates Graecas doceret, sed suis aequalibus. Itaque eiusmodi explicationi locus fuisse mihi non videtur, nisi a. 328, quo haec scribebat, iam aliae civitates Graecae fuissent, qui annum solarem constituissent.

Tum respicienda sunt quae scribit Censorinus, de die natali, 18: „Veteres in Graecia civitates ... annos civiles sic statuerunt, ut intercalando facerent alternos XII mensum, alternos XIII ... postea cognito errore hoc tempus duplicarunt et

1) Cf. Theocr. XIV, 32.

Digitized by Google

tetraëterida fecerunt ... hoc quoque tempus, *quod ad solis modo cursum nec ad lunae congruere videbatur*, duplicatum est et octaëteris facta ..." Hanc Censorini opinionem de origine octaëteridis contra Ginzelium [1]) defendere nequeo. Nescimus, quonam fonte Censorinus usus sit, prorsus ignoramus, quarum civitatum fastos auctor eius examinarit. Sed ut concedam Censorinum turbasse, neutiquam Ginzelio assentior illum, cui tam praeclari auctores Graeci suppeterent, haec ipsum de nihilo finxisse.

Praeterea fatendum est annum lunisolarem, ut hodie dicitur, Graecorum semper lubricum et instabilem et innumeris miseriis obnoxium fuisse. Annus lunisolaris praesertim id boni habere potest, ut calendae cum nova luna congruant. Sed id ipsum non assequebantur [2]).

Quae cum ita sint, non video quid obstet quominus coniciamus nonnullas civitates Graecas saltem post Eudoxum annum solarem statuisse. Quamquam uno loco Theocriti hoc non demonstrari posse libenter concedo.

Si annus sit XII mensium XXX dierum, quinto quoque anno mensem intercalare necesse sit, qui in IV^{a} quaque pentaeteride (sive vicesimo quoque anno) XXVII, in ceteris XXVI dies habeat.

In iisdem versibus nondum explanatum est, quomodo Aeschines quasi δεικτικῶς dicere possit:

τὰ δ' ὀκτώ, τὰ δ' ἐννέα, τὰ δὲ δέκ' ἄλλα.

Estne temerarium coniectare veteres non solum magna παραπήγματα in lapide incisa in foris statuisse [3]), sed etiam domi libellos habuisse, quibus fasti anni praesentis succincte enotati essent? Mihi certe videntur his non magis carere potuisse, quam nos ipsi.

Vs. 46 sq. in parte codicum, quibus adiungenda sunt scholia vetera, leguntur sic:

---

1) Ginzel, Zeitrechnung, II, p. 372 sq.

2) V. Dittenberger, Syll.^{3} 56, 20 sq. Thuc. II, 28; IV, 118, 12; 119, 1; V, 19, 1. Plut. Arist. 19; Aristox. elem. harm. II, p. 30 Meurs. (Ginzel, l. l. p. 378).

3) Cf. Diels, Berl. Sitz. Ber. 1904, p. 96 sqq. 100.

Digitized by Google

οὐδ' εἰ Θρᾳκιστὶ κέκαρμαι,
οἶδε· Λύκος νῦν πάντα, Λύκῳ καὶ νυκτὸς ἀνῷκται·

in aliis codicibus sic:

οὐδὲ Θρᾳκιστὶ κέκαρμαι.
ἀ δὲ Λύκος νῦν πάντα, Λύκῳ καὶ νυκτὸς ἀνῷκται [1]).

Haec lectio primo obtutu expediri non posse videtur; illa facile intellegitur, sed displicet mihi propter id quod Graeci dicunt τὸ κακόζηλον. Si dixisset Cyniscam se omnino non curare, satis dixisset; si dicit puellam ne illud quidem scire, sitne intonsus an tonsus, nimium dicit: quomodo enim hoc resciscere potuisset? Quapropter legere suadeo:

ἐξ ὧ ἀπ' ἀλλάλων κοὐδὲ Θρᾳκιστὶ κέκαρμαι [2]).
ἀ δέ — Λύκος νῦν πάντα, Λύκῳ καὶ νυκτὸς ἀνῷκται.

Cum priore versu conferas quaeso II, 25:

κἠξαπίνας ἄφθη κοὐδὲ σποδὸν εἴδομες αὐτᾶς,

cum altero propter anocoluthon XIV, 51:

νῦν δέ — πόθεν;

ut rectissime distinxit Wilamowitzius. Vide quantopere poëta in mimis licentiam sermonis quotidiani imitari studuerit.

Vs. 51: γεύμεθα. Γεύμεθα esse praesens, quod in flexionem athematicam transiit, dudum dictum est [3]). Aliis perfectum sine reduplicatione esse visum est et fortasse hodie videtur [4]). Hoc quoque aeolismis dialecti Syracusanae adnumerandum esse suspicor.

Vs. 52 sqq.:

χὤτι τὸ Φάρμακόν ἐστιν ἀμηχανέοντος ἔρωτος
οὐκ οἶδα. πλὰν Σῖμος ὁ τᾶς ἐπιχάλκω ἐρασθείς
ἐκπλεύσας ὑγιὴς ἐπανῆνθ', ἐμὸς ἁλικιώτας.

Pro ἐπιχάλκω scholiastae norunt etiam lectionem ὑποχάλκω.

Non admodum feliciter olim editores scribebant: τᾶς Ἐπι-

1) Sunt etiam codices, qui lectionem οὐδ' εἰ cum lectione ἀ δέ vel ἢ δέ coniungunt.

2) Cf. schol. recentius: ἀφ' οὗ ἀπ' ἀλλήλων κεχωρισμένοι εἰσὶ καὶ ἀφ' οὗ οὐκ ἐκάρη κατάκρας τὰς τρίχας.

3) Kühner-Blass, Griech. Gramm. I, 2, § 322.

4) Cobet, Var. Lect. p. 42 (qui γεύμεθα portentum grammaticum esse contendit); G. Meyer, Griech. Gramm.[3] § 549; Nairn ad Herod. mim. II, 62.

Digitized by Google

χάλκω vel τᾶς Ὑποχάλκω, *Epichalci* vel *Hypochalci filiae.* Hodie haud scio an rursus accedant plerique viri docti ad sententiam scholiastae, cui ὁ τᾶς ἐπιχάλκω ἐρασθείς esse visus est ὁ τῆς ἀσπίδος (i. e. militiae) ἐρασθείς. Sane clipeus, utpote aere tectus, nonnumquam ἡ ἐπίχαλκος nuncupatus est [1]). Sed hoc nunc nostra nihil refert; alia enim prorsus postulatur sententia, scilicet: Simus quoque in infelicem amorem incidit, sed navigatione sospitatus est. Aliquantum melius olim interpretabantur: ὁ τᾶς ὑποχάλκω ἐρασθείς, „qui puellam κίβδηλον, subdolam et fallacem, adamavit". Sed ὑποχάλκω nusquam nisi in scholiis traditum est. Solutio, quam ego offeram, longe omnium simplicissima est: ὁ τᾶς ἐπιχάλκω ἐρασθείς est amator puellae immitis et inexorabilis, cui, ut cum Homero [2]) loquar, σιδήρειον ἦτορ, sive, ut Horatii [3]) verbis utar, aes triplex circa pectus erat. Omnes scriptorum locos, qui cum his comparari possunt, ante paucos annos congerere studuit Hildebrandt [4]). Satis habeo afferre Pindari frg. 123:

ὃς μὴ πόθῳ κυμαίνεται, ἐξ ἀδάμαντος ἢ σιδάρου κεχάλκευται μέλαιναν καρδίαν,

et Tibulli I, 1, 63:

non tua sunt duro praecordia ferro
vincta nec in tenero stat tibi corde silex,

et ipsius Theocriti XIII, 5 sq.:

ἀλλὰ καὶ Ἀμφιτρύωνος ὁ χαλκεοκάρδιος υἱός,
ὃς τὸν λῖν ὑπέμεινε τὸν ἄγριον, ἥρατο παιδός,

et III, 18:

ὦ τὸ καλὸν ποθορεῦσα, τὸ πᾶν λίθος, ὦ κυανόφρυ νύμφα ...

et ibid. vs. 39:

καί κέ μ' ἴσως ποτίδοι, ἐπεὶ οὐκ ἀδαμαντίνα ἐστίν,

et, si etiam e nostratibus aliquem citare fas est, Ianum Luyken, Duitsche Lier:

---

1) V. Sophr. frg. 145, quod contulit Wilamowitzius apud Kaibelium, Com. graec. frg. et in editione sua Bucol. Graec., Ameips. Σφενδόνη, frg. 3; Hesych. s. v.
2) Hom. Il. XXIV, 205.
3) Hor. Od. I, 3, 9.
4) Philol. 1911, p. 52 sqq.

Digitized by Google

Loddere oogen vol lonken
Bij poezel-naakt, gebootst van melk en bloede,
Doen ijsere gemoede
Ja 't kouste hart, *met killig staal beklonken*,
In Vrouwe-min ontvonken.

Vs. 59 sqq.:

μισθοδότας Πτολεμαῖος ἐλευθέρῳ οἷος ἄριστος..
— τἄλλα δ' ἀνὴρ ποῖός τις; — ..ἐλευθέρῳ οἷος ἄριστος,
εὐγνώμων, φιλόμουσος κτλ.

Haec legebantur ita et in archetypo omnium codicum, qui aetatem tulerunt, et in exemplari, quo Ioannes Stobaeus utebatur. Tamen plerique arbitrantur corruptelam pervetustam inesse propter vitiosam, ut aiunt, repetitionem eorundem verborum. Ego non video, cur in mimo Theocriti aliquis, cuius sermo interrogatione interrumpatur, non eadem verba iterare potuerit. Aliud exemplum plane eiusdem rei mihi non suppetit. Sed apud Callimachum (V, 13 sq.) audimus aliquem suum ipsius sermonem interrumpentem et deinde (vs. 15) eadem fere verba atque antea repetentem:

ὦ ἴτ' Ἀχαιιάδες, καὶ μὴ μύρα μηδ' ἀλαβάστρως —
συρίγγων ἀίω φθόγγον ὑπαξονίων —
μὴ μύρα, λωτροχόοι, τᾷ Παλλάδι μηδ' ἀλαβάστρως
(οὐ γὰρ Ἀθαναίᾳ χρίματα μεικτὰ φιλεῖ)
οἴσετε μηδὲ κάτοπτρον.

XV.

Vs. 19 sq.:

ἐπταδράχμως, κυνάδας, γραιᾶν ἀποτίλματα πηρᾶν,
πέντε πόκως ἔλαβ' ἐχθές, ἅπαν ῥύπον, ἔργον ἐπ' ἔργῳ.

Haec vulgo non recte explicantur. Ad *κυνάδας* non *τρίχας* subaudiendum est, ut nonnullis placuit, sed *δοράς*. Sicut enim dicebatur *ἡ βοείη, ἡ λεοντῆ, ἡ παρδαλέη, ἡ αἰγέη* sive *ἡ αἰγίς* sc. *δορά*, ita pellis canina non solum *κυνῆ* dicta esse videtur, sed etiam *κυνάς*. Κυνάδας et *γραιᾶν ἀποτίλματα πηρᾶν* appositiones ad *πόκως* videntur mihi, quas garrula mulier celeriter

Digitized by Google

et iracunde loquens inter adiectivum et substantivum, ad quae pertinent, inserit [1]).

Quod ad rem attinet, cognovi e lexico Grimmii hodie in Germania rusticos saetas hispidiores, quae deteriora vellera ovina infestant, caninas (Hundehaare) vocitare; unde etiam locutionem natam esse: „einem Hundshaar eintragen, einhacken", *fraudare aliquem.*

Verba γριᾶν ἀποτίλματα πηρᾶν scholiastes optime reddit per τοκάρια γεγηρακότων προβάτων. Nam τίλλειν, itemque πέκειν, a principio quidem significant *vellere*, sed cum lanam ovium non amplius evellere, sed tondere coeperunt [2]), haec verba transierunt in sensum *tondendi* [3]). Itaque ἀπότιλμα quoque non modo significat *lanam evulsam*, sed etiam idem quod πόκος, *vellus* (quod et ipsum a *vellendo* dictum est). Πήρα autem, *uter*, hic contemptim usurpatur de ipso animali, sicut apud nostrates in Belgio *balg*. Mulier cogitat lanam pessimam, quam praebent oves morbo vel senectute mortuae *(sterfwol)*.

Vs. 26: ἀεργοῖς αἰὲν ἑορτά.

Hoc amicae suae dicere Praxinoam censent plerique, non reputantes, puto, quam proterve et contumeliose dictum esset. Wendel [4]) vero eam hoc non in Gorgonem, sed in servam suam Eunoam iactare arbitratur. Nonne satius est statuere mulierem hoc secum dicere, de Gorgone scilicet, sed ita ut illa non exaudiat, quid amica in se reprehendat. Sic demum elucet scintilla illius virtutis comicae, quae Theocrito propria fuit.

Vs. 47 sqq.: οὐδεὶς κακοεργός
δαλεῖται τὸν ἰόντα παρέρπων Αἰγυπτιστί,
οἷα πρὶν ἐξ ἀπάτας κεκροτημένοι ἄνδρες ἔπαισδον
ἀλλάλοις ὁμαλοὶ κακὰ παίγνια, πάντες ἐρινοί.

1) Cf. H. Sjögren, Glotta, 1919, p. 29: „Dass in der klassischen Poesie (sc. Romanorum) die Apposition gelegentlich zwischen zusammengehörigen Wörtern eingeschoben wird, ist bekannt, vgl. z. B. Verg. Aen. VI, 842: Quis Gracchi genus aut geminos, duo fulmina belli, Scipiadas ... Diese Künstlichkeit scheint in der neoterischen Poesie aufgekommen zu sein (S. Friedrich zu Cat. XIV, 13, Norden zu Verg. Aen.[3] VIII, 7 ff.)".

2) Cf. Varro, de re rustica, II, 11, 19; Plin. Nat. Hist. VIII, 190; Blümner, Technologie, I[2], p. 102.

3) Cf. vox ψακοτίλτης, *tonsor ovium.* 4) Philol. 1905, p. 274.

Digitized by Google

Callide Ptolemaeum laudat poëta, quod securitatem viarum in urbe restituit, sed incautius idem in Aegyptios invehitur; nam magni regis intererat concordiam inter Graecos et Aegyptios in Alexandrea conciliare. Sunt et alia quaedam, quae Theocritus in laudibus Ptolemaei parum dextere administrat. Dico locos numero tres, quibus ea, quae vulgo regi vel uxori eius crimini dabantur, in decus et ornamentum convertere nititur. Primum enim rex εἰς ἔρωτας ἐκκεχυμένος apud eum vocatur:

φιλόμουσος, ἐρωτικός, εἰς ἄκρον ἀδύς,

festive quidem et facete, sed tamen minus apte: cachinnaverint enim omnes, qui hoc legebant.

Deinde XV, 110 scribere ausus est:

ἁ Βερενικείᾱ θυγάτηρ Ἑλέναᾱ εἰκυῖα
Ἀρσινόᾱ . .,

lepidissime quidem, sed non sine aliqua scurrilitate, nam sentiebat unusquisque non solum propter eximiam pulchritudinem reginam cum Helena comparari posse sed etiam quia trium regum uxor fuit et post varios eventus in patriam revertit ibique regnavit.

Postremo XVII, vs. 130—134 matrimonium Ptolemaei et sororis suae uterinae Arsinoes laudibus extulit ita, ut exemplum Iovis et Iunonis adhiberet:

di nempe suas habuere sorores.

Fallor, an opera Syracosii poëtae regi acceptior fuisset, si, in mimis praesertim, haec silentio praeteriisset?

Vs. 102 sqq.:

οἷόν τοι τὸν Ἄδωνιν ἀπ' ἀενάω Ἀχέροντος
μηνὶ δυωδεκάτῳ μαλακαὶ πόδας ἄγαγον Ὧραι,
βάρδισται μακάρων Ὧραι φίλαι . .

Apud Ovidium [1]) Horae veloces vocantur, apud Quintum Smyrnaeum [2]) θοαί, apud Nonnum [3]) εὔποδες, hic vero contra exspectationem mollipedes et tardissimae. Sed animadvertas quaeso haec non esse epitheta ornantia. Queritur poëta Adonin

1) Ov. Metam. II, 118.
2) Quint. Smyrn. IV, 135.
3) Nonn. Dion. XXVIII, 330; XXXVIII, 131, 331. Cf. V, 602 (καρφαλέη) XII, 54 (ἀελλόπος).

Digitized by Google

diu afuisse et nunc demum ab Horis, minime velocibus, ut vulgo perhibentur, sed iusto segnioribus, ad superos reductum esse. Hoc eum voluisse neque antiqui neque hodierni commentatores senserunt [1]).

Vs. 136—144. In dialogum Gorgonis et Praxinoae insertus est hymnus in Adonin, quo apparatus in aedibus regiis lepide et magnifice depingitur (vs. 100 sqq.), in hunc autem rursus carmen, quo mulieres die insequenti Adonin mortuum lugebunt (vs. 136—144). In illo carmine omnia laetitia et venustate splendent et coruscant, in hoc nihil elegantiae, nihil vero etiam animi commotionis inest, sed contra morem Theocriti mera doctrina mythologica refertum est. Decurrit enim in hunc modum: „Tu solus, Adoni, superos et inferos pariter frequentas. Hoc nemini praeter tibi contigit, non Agamemnoni, non Aiaci, non Hectori, non Patroclo, non Neoptolemo, neque vero Lapithis nec Deucalionibus nec Pelopidis nec Pelasgis. Fave, Adoni, et salve". Haec sententia per se non inepta est; nam in oratione funebri cuiusvis mortalis commemorandum esse docent rhetores, ὅτι πέρας ἐστιν ἅπασιν ἀνθρώποις τοῦ βίου ὁ θάνατος καὶ θεῶν παῖδες οὐ διέφυγον [2]). Atque sane exemplis e fabulis petitis utuntur et abutuntur omnes fere poëtae aetatis alexandrinae, et ipse Theocritus III, 40—51 eorum quinque contexuit. Nihilominus hic valde miramur, quod lamentatio mulierum plangentium solis exemplis mythologicis constat iisque immodice cumulatis et ridiculum in modum in breve contractis. Illud quoque singulare est, quod nostra saltem doctrina non sufficit ut diiudicemus, quinam sint Δευκαλίωνες (vs. 141); quod etiam scholiastis aenigma fuit; quod non unum in modum solvere conati sunt. Adde quod etiam in dictione et delectu verborum poëta hic sui dissimilis est. V. vs. 140:

Πύρρος ἀπὸ Τροίας ἐπανελθών,

ubi epitheton ornans exspectabatur, et vs. 141:

οἱ ἔτι πρότεροι Λαπίθαι,

non: *veteres Lapithae*, sed: *qui vel his vetustiores sunt*, quod

1) Cf. e. g. Robert, Griech. Myth. I, p. 478: „...(die Horen) leichthinschwebende Gestalten (μαλακαὶ πόδας, veloces)".

2) Menander, περὶ παραμυθητικοῦ (Spengel, rhet. graec. III, p. 414).

Digitized by Google

minime poëtice, sed ad prosam orationem accommodate dictum est.

Quid ergo? Poetamne in fine carminis tersissimi Musa sua deseruit? Hoc verum esse persuadere mihi nequeo. Alia mihi subnata est rei coniectura, quam reticere nolo. Qui Alexandreae ea aetate regi hymnos pangebat, Callimachus erat. Illum igitur Theocritus cum in mimum suum hymnum in Adonin intexeret, aemulatus est et quasi ad certamen provocavit. Laborabat autem Callimachi poësis nimia eruditione et obscuritate. Suspicor igitur Theocritum ostendere voluisse, quomodo hymnus conscribendus sit, qui audientes non fatiget, sed delectet, simulque brevem, sed mordacem παρῳδίαν subiunxisse, qua Callimachum exagitaret et, si fieri posset, de statu suo deiceret. Hoc eo magis audere potuit, quod Ptolemaeus tunc cum hoc carmen recitatum esse videtur, cum rege Cyrenarum, Callimachi patriae, bellum gerebat (a. 274—272). Mox vero ipse spe deiectus Alexandream reliquit. Coniecturas has esse fateor, quas nescio quanti tu, candide lector, aestimaturus sis. Spero eas a te non statim sepositum iri, si animadverteris poëtam rem ita administrasse, ut mulierculae Syracusanae priorem hymnum laudent:

99 φθεγξεῖταί τι, σάφ' οἶδα, καλόν,

alterum improbent (vs. 145 sq.):

Πραξινόα, τὸ χρῆμα σοφώτερον. ἃ θήλεια
ὀλβία ὅσσα ἴσατι . . [1])

Haec habebam, quae carmina Theocriti relegenti mihi in mentem venerant. E quibus si quae iam ab aliis dicta sunt, veniam peto: non enim omnia, quae de Theocrito scripta sunt, inspicere potui.

---

1) Cf. versus 64: πάντα γυναῖκες ἴσαντι, καὶ ὡς Ζεὺς ἀγάγεθ' Ἥραν, quem mulier iactat in anum, quae proverbium ex historia belli Troiani petitum usurpaverat.

Digitized by Google

OBITER TACTA.

SCRIPSIT

H. WAGENVOORT H.F.

I. Ad Plinii Epistulas I. 4; VII. 20.

Quartam primi libri epistulam Plinius dedit ad Pompeiam Celerinam socrum, postquam in Umbriam excurrit ibique aliquot eius villas adiit Ocriculi Narniae Carsulis Perusiae sitas. Mirum quanta comitate quantoque obsequio tota socrus familia eum prosecuta est! Ergo ipsa quoque ad se veniat aliquando, licet sperare vix audeat, fore ut eadem observantia, eadem voluntate officiosa a suis servis excipiatur. Itaque quid his codicillis Plinius voluerit, satis pellucidum est; attamen vereor ut interpretatio ab initio usque ad finem leviter et sine scrupulis procedat. Prima enim epistulae pars haec est: '*Quantum copiarum in Ocriculano, in Narniensi, in Carsulano, in Perusino tuo, in Narniensi vero etiam balineum! Ex epistulis meis (nam iam tuis opus non est) una illa brevis et vetus sufficit. Non mehercule tam mea sunt, quae mea sunt, quam quae tua, hoc tamen differunt, quod sollicitius et intentius tui me quam mei excipiunt*'. Altera sententia quid significet, me quidem prorsus latere fateor. Et iam Gierigius in editione, quae anno millesimo octingentesimo in lucem prodiit, haec adnotavit: 'valde miror nullum interpretem in his verbis haesisse; misere enim depravata sunt'. Idem vir doctus locum sanare conatus est et legendum proposuit: 'quam me copiae tuae in Ocriculano, in Narniensi, in Carsulano, in Perusino tuo delectent, in Narniensi vero etiam balineum, ex epistolis meis intellexisti, quamquam pluribus opus non est, sed una illa brevis et vetus

Digitized by Google

sufficit'. Qui quam audacter cultrum tractaverit neminem fugiet; simplicissima autem eademque efficacissima medela Plinii verba restitui posse videntur. Modo legamus: '*Exceptis epistulis meis (nam iam tuis opus non est: una illa brevis et vetus sufficit) non mehercule tam mea sunt, quae mea sunt, quam quae tua. Hoc tamen differunt....*' e. q. s. Duplicem ergo iocum haec verba continent. Id Plinius dicere voluit: ea, quae Pompeia possideat, aequo iure, immo iustius sua dici posse quam ea, quorum dominium habeat ex iure Quiritium. 'Solae', inquit, 'epistulae excipiendae sunt: iis proprie vereque glorior tamquam meis, neque quicquam ex iis alii debeo'. Deinde per iocum haec addit: 'ex quo multis abhinc annis unam illam epistulam brevem abs te accepi, nil mihi iam opus est pluribus' — eam scilicet epistulam, qua filiam suam in matrimonium petentem Pompeia generum adscivit iuvenem.

Notatu dignum videtur, vitii originem facile posse indagari; ortum est enim per haplographiam. Cum enim nomen *epistula* haud raro abbreviaretur *epŧa*, scriba nescio quis in codice aliquo invenerit: *exceptis epŧis meis*, et notam illam *ŧ* cum *t* littera confundens alteram vocem cum praepositione in textum recipere satis habuerit.

***

Magni momenti esse mihi videtur libri septimi epistula vicesima. Quam sententiam ut stabiliam, pauca velim in medium proferre.

Iamdudum plerique viri docti Langii sententiae adstipulati sunt, qui animadvertit, ea quae legimus in Plinii libri noni epistula decima: 'itaque poëmata quiescunt, quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas', ad Taciti Dialogum esse referenda. Itaque Schanzius quoque arbitratur, Dialogum scriptum esse inter annos utique nonagesimum octavum et centesimum octavum. Etsi enim non plane constat, quo tempore Plinii epistulae compositae sint, neque postea defuerunt, qui a Mommseni opinione aliquantum discederent, tamen de libris posterioribus omnes fere consentiunt. Mommsenus librum septimum anno centesimo septimo, librum octavum et nonum anno centesimo octavo vel centesimo nono scriptos esse

Digitized by Google

putat; Asbachius contra et Peterus, qui alteram triada fine anni centesimi octavi in lucem editam esse censent, ultimos tres libros pro spicilegio habendos et praecedentibus annis attribuendos esse opinantur. Quibus interpretibus si assentiamur, tamen concedendum sit, Plinii epistulas cum decimam libri noni tum vicesimam libri septimi, de qua disputaturus sum, ante annum centesimum octavum scriptas non esse, quippe cum etiam atque etiam auctor ipse Taciti usu atque familiaritate tantopere glorietur, ut intellegi non possit, quare has quoque epistulas in alteram triada recipere praetermisisset, si iam tum, ante annum scilicet centesimum octavum, ad Tacitum datae essent.

Quod si revera in libri noni epistula decima Taciti Dialogus spectatur, simul negari non poterit, neque opusculum illud ante annum centesimum octavum scriptum esse non posse, neque necesse esse ut ipso eo anno vel brevi ante compositum sit. Nam cum Plinius haec dicit: 'itaque poëmata quiescunt, quae tu inter nemora et lucos commodissime perfici putas', praesenti tempore usus satis luculenter indicat, ad recentia Taciti verba haec pertinere neque ad ea, quae decem e. g. vel quinque annis ante publici iuris facta sint.

Iam venio ad epistulam libri septimi vicesimam. Ibi Plinius: 'librum tuum' inquit 'legi et, quam diligentissime potui, adnotavi, quae commutanda, quae eximenda arbitrarer'. Sequitur praeconium eius amicitiae, quae mutuo iudicii officio tam praeclaros fructus ferat ad utriusque studia adiuvanda; sed hanc partem tractare a proposito meo alienum est. Qui autem Taciti liber esse potuit, quem Plinius anno fere centesimo octavo ab illustri amico accepit inspiciendum et emendandum? De Agricola deque Germania sermo hic esse non potest, nam procul dubio antea scripti sunt, nec magis de Annalibus, qui postea demum secuti sunt. Plerique commentatores de Historiis cogitaverunt, quibuscum Schanzius quoque facit. Quos errare equidem arbitror, idque compluribus nisus argumentis. Sane non ignoro, Plinii quoque studium Historias excitasse, quod plus unis ex litteris facile perspicitur. Eaedem autem epistulae aliud quid nos docent: aperte enim identidem auctor confitetur, in rebus historicis se parum idoneum esse existimatorem. Ita in

Digitized by Google

fine epistulae illius decimae sextae libri sexti, qua Tacitum de Vesuvii eruptione certiorem facit, haec addit: 'tu potissima excerpes; aliud est enim epistulam, aliud historiam, aliud amico, aliud omnibus scribere'. Mox etiam in fine eiusdem libri epistulae vicesimae: 'haec nequaquam historia digna non scripturus leges et tibi, scilicet qui requisisti, imputabis, si digna ne epistula quidem videbuntur'. Itane igitur veri est simile, Tacitum quempiam ex Historiarum libris ad amicum suum misisse atque hunc tantum sibi sumpsisse, ut potestatem suam misere excederet et superbis his verbis uteretur: 'librum tuum legi et, quam diligentissime potui, adnotavi, quae commutanda, quae eximenda arbitrarer'?

Prorsus aliter res se habet si putamus, de Dialogo hoc loco agi; ubi enim de causis corruptae eloquentiae sermo est, iure quodam suo Plinio, si cui et alio, sententiam dicere licet. Quin et de ipsa hac re longam quondam ad Tacitum dedit epistulam (libri primi vicesimam). Accedit quod ex epistulis novimus (vide e. g. eiusdem libri undecimam), eundem Fabium Iustum, quo auctore Tacitus Dialogum composuit, Plinii fuisse familiarem. Alterum argumentum viro docto Kukula debeo, quem idem hac de re censuisse video, licet paucis tantum verbis eam attigerit. Verba eius haec sunt: 'Welches Werk Tacitus seinem Freunde zur Begutachtung eingesandt habe, läszt sich nicht ermitteln; der Umstand aber, dasz der wortreiche Plinius dem prägnantesten und gedankenschwersten Schriftsteller der Römer „Streichungen" (eximenda) vorzuschlagen wagte, scheint wohl am ehesten auf den Dialogus de Oratoribus hinzuweisen, zumal gerade das Thema des Dialogs, die „Ursachen des Verfalles der Redekunst", zu den Lieblingsthemen des Plinius gehörte".

Quid ergo? Temerarium adhuc videatur opiniones illas de epistulis IX. 10 et VII. 20 mutui adminiculi causa inter se coniungere atque hoc inde efficere: ipso anno centesimo octavo vel paulo ante Tacitus Dialogum scripsit et Plinio suo misit inspiciendum perpoliendumque; qui opusculum ad eum referendum curavit cum ea de qua egimus epistula, nec multo post ab ipso Tacito repetit auctoritatem in postera ad eum data epistula, ipsius verbis usus e libello nuper in lucem

Digitized by Google

edito? Eorum exspecto sententiam penes quos harum rerum iustum est arbitrium.

II. Ad Senecae Phaedram.

Vs. 61.

Inde a versu 54 Hippolytus Dianam precatur, ut sibi adsit venanti, eiusque potestatem ardentibus celebrat verbis. Quorum textum codices nobis hunc praebent:

ades en comiti, diva virago,
55 cuius regno
55b pars terrarum secreta vacat,
cuius certis petitur telis
fera quae gelidum
potat Araxen
et quae stanti ludit in Histro.
60 tua Gaetulos dextra leones,
60b tua Cretaeas sequitur cervas;
nunc veloces figis dammas
leviore manu.

In versu illo 61 nunquam non haereo. Non solum enim haec quaestio protinus oritur, quinam Hippolytus scire potuerit, deam venatricem tunc temporis dammarum persecutioni fuisse intentam, sed etiam verba sequentia q. s. *leviore manu* cui rei opposita sint frustra quaeras. Etenim quod ad primam quaestionem attinet, non nescio adverbium *nunc* ita adhiberi interdum, ut alterum *nunc* supplendum sit, utque tacite iteratum eundem sensum praebeat atque *modo — modo*. Atqui planius hic usus indicari solet, velut in Vergiliano illo (V 830 sq.) 'pariterque sinistros, | nunc dextros solvere sinus'; porro autem anaphora, quae in praecedentibus duobus versibus exstat, arte hos versus coniungit et vetare videtur, ne hoc modo difficultatem tollamus. Quodque ad alteram pertinet quaestionem, verba q. s. *leviore manu* magis perspicua forent, si continuo antecederet versus sexagesimus, ita ut leonum dammarumque venationes inter se oppositae essent; numquid inter tela quibus cervae quibusque dammae petebantur multum interfuerit valde dubito.

Digitized by Google

Ne longus sim, unum versum intercidisse credo ante vs. 61, atque eum quidem fere huiusmodi:

'*nunc truces iacularis lupos*,
nunc veloces figis dammas
leviore manu'.

Notatu dignum est, prorsus eodem modo luporum una cum dammis a Seneca fieri solere mentionem, velut vs. 572 'et ora *dammis* blanda praebebunt *lupi*'; H. O. 'nec *dammae* trepidant *lupos*'; praeterea lupi una cum cervis leonibusque inveniuntur e. g. Oed. 149 sq.: 'non *lupos cervi* metuunt rapaces, | cessat irati fremitus *leonis*'.

* * *

Vs. 262—266.

Nutr. sic te senectus nostra praecipiti sinat
perire leto? siste furibundum impetum.
[haud quisquam ad vitam facile revocari potest]
Ph. prohibere nulla ratio periturum potest,
ubi qui mori constituit et debet mori.

Versus 264, uncinis supra inclusus, ab editoribus expungi solet, neque sane quicquam frigidius excogitari potest in ore nutricis. Accedit, quod idem versus in codice Gothano legitur ante vs. 262, in aliis deterioribus prorsus omittitur. Nihilo secius servandus esse mihi videtur et omnia bene facileque procedere videbis, modo versuum 265 et 266 ordinem mutes, Phaedram iam inde a versu 264 loquentem fingas et participio q. e. *periturum* formam femininam reddas. Quo facto verborum contextus hic evadit:

Nutr. sic te senectus nostra praecipiti sinat
perire leto? siste furibundum impetum.
Ph. haud quisquam ad vitam facile revocari potest,
266 ubi qui mori constituit et debet mori.
265 prohibere nulla ratio perituram potest:
267 proin castitatis vindicem armemus manum.

Quod versus 264 et 265 in idem verbum exeunt, in ea re non esse offendendum, vix necesse erit ut animadvertam; conferantur e. g. vs. 407 et 409, 837 et 839 et prae ceteris vs. 414 sqq. (414 *ferum*, 415 *ferat*, 416 *ferox*, 418 *ferant*, 422 *ferat*).

* * *

Digitized by Google

Vs. 377, 378.

> populatur artus cura, iam gressus tremunt
> tenerque nitidi corporis cecidit decor.

Perperam me quidem iudice Leo hos versus interpolatos esse putavit. Negare nequeo, haud multum novi his versibus addi ceteris, neque ego non offendo in verbis illis 'iam gressus tremunt', quibus ea quae proxime fere praecedunt (374) repetuntur: 'vadit incerto pede'. Primo autem versibus in dubium vocatis color non deest vere Annaeanus. Deinde totum hoc nutricis canticum diligenter perpendentibus mox nobis apparebit, plura eiusdem generis vitia huic parti inhaerere; quin etiam Senecae describendi ratio vix minus vaga est minusque sibi constat quam Phaedrae qui describitur animus vultusque. Pauca exempla sufficiant. Non solum versu 374 sed etiam vs. 367 idem fere enuntiatur quod versu 377 legimus; illic enim haec poëta scripsit: 'ut soluto labitur moriens gradu'. Porro idem oculi, quibus vs. 364 'erumpit ignis', vs. 380 'nihil gentile nec patrium micare' dicuntur. Genae, quas lassas lucem recusare vs. 364 sq. audivimus, vs. 381 iterum occurrunt ubi 'assiduo rore irrigari' dicuntur. Ne plura: omnes eiusdem fere coloris flosculos poëta sedulo collegit, quae utrum serta Musis digna praeberent necne non tempus eum defecit ut examinaret sed animus. Ipse Leo de tragoediae rhetoricae natura atque indole fuse docteque disputavit (vol. I p. 148 sqq.); postea idem haec addidit ('Der Monolog im Drama', Abhandl. d. Kön. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, Phil. Hist. Kl. N. F. X n°. 5, 1908, p. 118): 'Auch der Grad der Unbekümmertheit um das Dramatische, der ihn dazu führt, beständig die Anwesenden zu ignoriren und gleichsam die Bedingungen des dramatischen Dialogs zu negiren, ja die mit allen Mitteln des Pathos vorgebrachte Rede des Einen gelegentlich vom Andern als eine stumme Betrachtung bezeichnen zu lassen, diese Verkennung der Lebensbedingungen der Kunst, die er auszuüben meint, ist nur dadurch zu erklären, *dasz die Technik einer anderen Kunst seinen Sinn gefangen hält*'. Quae si non solum ad summam, sed etiam ad partes pertinere secum reputasset, si perspexisset, etiam in singulis morum descriptionibus Senecam id

Digitized by Google

tantum egisse, ut sonarent ὡς παθητικώτατα, valde dubito num versus, de quibus hic sermo, spurios habuisset.

* * *

Vs. 558.

555 a fratre frater, dextera gnati parens
cecidit, maritus coniugis ferro iacet
perimuntque fetus impiae matres suos;
taceo novercas. mitius nil est feris.
Sed dux malorum femina, e. q. s.

Versum 558 Leo ita corrigendum putavit: '*taceo novercam: mitior nil est feris*', collatis Eur. Alc. vs. 309 sq.: ἐχθρὰ γὰρ ἡ 'πιοῦσα μητρυιὰ τέκνοισ, | τοῖσ πρόσθ', ἐχίδνησ οὐδὲν ἡπιωτέρα. Deinde Richterus totum versum tollendum censuit, Hippolytum hoc loco novercae minime inimicum esse ratus. Frustra uterque, si me audis. Idem poëta, quem ducentis versibus ante nullus scrupulus retinuerit, quominus Amoris omnipotentis celebrationem finiret per haec verba: 'quid plura canam? vincit saevas cura novercas', quid sit quod dubitem, quin hic quoque novercarum praepostere fecerit mentionem, equidem non video. Modo sumamus — id sane iure Richterus animadvertit — de toto genere hic agi, non, ut voluit Leo, de ipsius Hippolyti noverca. Altera autem est res, quae necesse est nos prohibeat, ne cum Richtero faciamus. Quid tandem, quaeso, postquam versibus continuo praecedentibus haec dixit: 'maritus coniugis ferro iacet | perimuntque fetus impiae matres suos', poëta significare voluit verbis subsequentibus: '*sed* dux malorum femina'? Quippe alterum alteri minime contrarium est. Procul dubio mea sententia vs. 558 integer servandus est, quo facto *sed* illud hoc sibi vult: 'taceo novercas; sed (ne longus sim, hisce omnia complector:) dux malorum femina'.

* * *

Vs. 1015 sq., 1025—1030.

1025 haec dum stupentes quaerimus, totum en mare
immugit, omnes undique scopuli adstrepunt;
summum cacumen rorat expulso sale,
spumat vomitque vicibus alternis aquas
qualis per alta vehitur Oceani freta
1030 fluctum refundens ore physeter capax.

Digitized by Google

Interpretes plerique in his versibus haeserunt, neque immerito. Ne omnes sententias in medium iam prolatas enumerem, brevi dicam quid mihi videatur. Omnes quod sciam viri docti vs. 1027 *cacumen* intellegunt *monstri verticem*, scilicet ne sequens verbum q. e. *spumat* subiecto careat. Tamen errare mihi videntur, non solum propter vocis illius usum minus solitum, sed imprimis quoniam de monstri vertice vix iam sermo esse poterat, cum de ipso monstro poëta nondum locutus esset nisi his verbis (1019): 'nescio quid onerato sinu | gravis unda portat'; — nam mihi quidem persuasum est, v. cl. Leo verum vidisse, cum vs. 1016 'tumidumque monstro pelagus in terras ruit' a loco illo alienum esse censeret (Sen. trag. I 207). Itaque me quidem iudice Seneca *scopulorum* voluit esse *summum cacumen*, ita ut cum versibus illis 'omnes undique scopuli adstrepunt; | summum cacumen rorat expulso sale' apte conferas vs. 1013 sq. 'saxa cum fluctu tremunt | et cana summum spuma Leucaten ferit'. Iam videamus, quid factum sit. In dubium vocari vix potest, quin ante vs. 1028 exciderit aliquid, qua re accidit, ut frustra verbi q. e. *spumat* subiectum quaeramus. Quidni, quaeso, versus illos 1015 sq. huc transferamus, qui illic ferri nequeunt, hic autem id ipsum suppeditant quo nobis est opus? Quin etiam probabilis vitii origo indicari potest. Supra enim iam monuimus, versus 1013 sq. quod ad sententiam attinet haud ita multum discrepare a vs. 1026 sq. Proinde non ita est mirum, si post versum 1014 scribae alicuius oculi ad ea aberraverunt, quae post vs. 1027 leguntur.

Textum igitur hunc in modum restituendum esse arbitror:

haec dum stupentes quaerimus, totum en mare
immugit; omnes undique scopuli adstrepunt,
summum cacumen rorat expulso sale.
consurgit ingens pontus in vastum aggerem,
tumidumque monstro pelagus in terras ruit:
spumat, vomitque vicibus alternis aquas,
qualis per alta vehitur Oceani freta
fluctum refundens ore physeter capax.

Digitized by Google

III. Ad Ovidium ex Ponto 4. 16. 33.

Ovidii illa poëtarum enumeratio, quae multa nobis eorum servavit nomina, quibus non contigerit ut cum Horatio profiterentur 'exegi monumentum aere perennius', unum versum nobis praebet corruptum, quem ut emendarent interpretes frustra adhuc operam dederunt. Inde a versu 27 enim haec legimus:

et qui Maeoniam Phaeacida vertit, et une
Pindaricae fidicen, tu quoque, Rufe, lyrae;
Musaque Turrani tragicis innixa cothurnis,
et tua cum socco Musa, Melisse, levi;
cum Varius Graccusque darent fera dicta tyrannis,
Callimachi Proculus molle teneret iter;
† Tityron antiquas passerque rediret ad herbas
aptaque venanti Grattius arma daret.

Omnes fere huius loci commentatores — uno excepto, de quo vide infra — versus 33 et 34 arte inter se coniungendos esse suspicati sunt, ita ut unum eundemque poëtam spectarent, unde efficeretur, Grattium non solum Cynegetica sed etiam Bucolica composuisse. Vereor ut iure id statuerint, idque duobus praesertim argumentis nisus. Primo quidem apparet, in hac parte Ovidium id egisse, ut singulis versibus singulos nobis poëtas ante oculos poneret; secundo autem loco non nisi lacerato textu tradito viris doctis contigit, ut codicum verba ad suam sententiam accommodarent. Quorum Madvig legere vult: 'Tityron antiquas rursus revocaret ad herbas'; Bergk etiam audacius: 'Tityrus apricans, ut erat, qui pasceret, herbas'. Denique Crämer proposuit: 'Tityrus antiquas pastorque rediret ad herbas', quam quaestionis enodationem multis iam ante eum in mentem venisse sed simul reiectam esse veri simile est, primo quod *Tityrus pastorque* ita inter se copulati iure admirationem movebant, deinde quoniam hac ratione, sicut etiam in Bergkii emendatione, hic versus et qui sequitur inter se non conexi sunt. Madvigio igitur adstipularer, nisi difficile esset intellegere, quomodo textus tantopere mutilari potuerit. Nunc autem eo facilius adducar ut credam, hunc versum non ad Grattii aliquod poëma pertinere, sed hic quoque Ovidium

Digitized by Google

alium vatem tetigisse. Idem A. Riese censuisse videtur, qui legere iussit: 'Tityrus antiquas Passerque rediret ad herbas', quocum libenter facerem, nisi nominum ista copulatio *Tityrus Passerque* scrupulum mihi inicerent.

Hoc certe, si quid video, statuendum erit: si quem revera poëtam hoc versu Ovidius nominavit, in voce q. e. *passerque* nomen eius lateat necesse est, nam *Tityrus* et *herbas antiquas* invicem se sustinent. Quodsi *passerque* illud nomen proprium celat, non nisi vocativo casu adhiberi potuit. Iam vide quam praeclare vocativus in hunc locum quadret, etenim vs. 28 habemus *Rufe*, vs. 30 *Melisse*; nonne hoc quoque versu vocativum iam paene exspectamus? Etiam Schanzius, postquam constituit, in tota enumeratione duas partes discernendas esse, alteram maiorem, quae poëtas epicos complectatur, minorem alteram, qua ceteri componantur, haec addit: 'Allein die beiden Teile sind wiederum so ineinander verschlungen, dass bereits im ersten die Aufzählung der zweiten Dichterklasse beginnt, jedoch in der Weise, *dass durch den Gebrauch der Anrede die neue Dichterreihe markiert wird*'.

Quibus rebus adductus ita textum restituendum esse puto:

Tityrus antiquas, Passenne, rediret ad herbas.

Gens Passenna sive Passiena, ex Umbria oriunda, multos viros insignes protulit; hic autem de solo L. Passieno Rufo, noti illius oratoris filio, cogitari posse videtur. Quippe Ovidii aequalis erat, consul a. 4 a. C. n. et pro consule in Asia a. 2 p. C. n.; Hieronymus anno 38 eum mortuum esse nobis tradidit. Multa quidem de hoc Passieno non novimus, et coniectura contenti esse debemus; attamen fulciri videtur iis quae Velleius Paterculus commemorat. Scribit enim (II 116): 'celebri etiam opera diligentique Vibius Postumus, vir consularis, praepositus Dalmatiae, ornamenta meruit triumphalia: quem honorem ante paucos annos Passienus et Cossus, viri quibusdam diversis virtutibus celebres, in Africa meruerant'. Ubi de L. Passieno Rufo sermonem esse omnes consentiunt. Iam quae fuerint istae *diversae quaedam virtutes*, quibus Passienus et Cossus insignes erant? Quod ad Cossum Cornelium Lentulum Gaetulicum attinet, Tacitus auctor est eum historicum fuisse et Plinius narrat,

Digitized by Google

eum epigrammata composuisse (Epist. V. 3). Nonne igitur fieri potest ut L. Passienus Rufus litteris quidem operam dederit, non autem historiae neque epigrammatum poësi, utque eundem hunc Passienum Ovidius dignum iudicaverit, quem cum ceteris ab oblivione vindicaret?

Ad Euripidis Ionis vs. 580.

En versum quem neque tangere audeo neque omittere possum. Xuthus Athenarum rex Ionem, quem suum esse filium ex oraculi responso effecit, domum reducens partem se ei daturum et regni et divitiarum suarum promittit, eiusque consilii hanc affert rationem:

οὐδὲ θάτερον νοσῶν
580 δυοῖν κεκλήσει δυσγενὴς πένης θ' ἅμα
ἀλλ' εὐγενής τε καὶ πολυκτήμων βίου.

Haud dubie hoc vult: „utrumque te esse volo, ét nobilem ét divitem, non alterutrum, aut nobilem (sed pauperem) aut divitem (sed ignobilem). Manifestum est ergo vs. 580 sententiam flagitare εὐγενής pro δυσγενής, quod tamen metrum respuit. Quo modo nos hinc extricemus? Videant acutiores.

I. I. H.

Digitized by Google

DE RESCRIPTO IMP. SEVERI ET CARACALLAE NUPER REPERTO.

SCRIPSIT

A. G. ROOS.

In effossionibus his annis sumptu Instituti Archaeologici Austriaci factis in agro Aeliae Solvae, coloniae Romanae in provincia Norico *(Steiermark)* prope hodiernum Leibnitz sitae, lapis a sinistra parte mutilus inventus est, inscriptionem continens non parvi pretii, quam investigavit, supplevit, docta commentatione instructam edidit Otto Cuntz, *Jahreshefte des österreichischen archäologischen Instituts*, Vol. XVIII, p. 98 sqq. Constat haec inscriptio e tribus partibus:

1. Primo loco positum est rescriptum Imperatorum L. Septimii Severi et M. Aurelii Antonini Augustorum de beneficiis collegiorum centonariorum [1]). Nomen ejus, ad quem hoc rescriptum datum erat, periit, sed recte profecto Cuntz p. 100 suspicatus est, datum id esse ad praesidem provinciae, qui de his rebus relationem ad imperatorem fecerit.

2. Sequuntur nomina circiter centum per septem columnas disposita, album sc. collegii centonariorum Solvensium.

3. In fine ascriptum est quis quo tempore inscriptionem

1) Collegia centonariorum in multis imperii Romani urbibus instituta erant ad incendia arcenda (*vrijwillige brandweer*). Veri simile est, primitus in his collegiis eos tantum fuisse qui centones fabricarent, sed centonariorum collegiorum numerus tam magnus est, ut centonarii soli iis sufficere potuisse non videantur et etiam alios eorum collegiis adlectos fuisse necesse sit. De centonariis eorumque collegiis cf. Hirschfeld, *Kleine Schriften* p. 101 sqq.; Waltzing, *Étude historique sur les corporations professionnelles chez les Romains*, Vol. II p. 205 sqq.; Kornemann apud Pauly-Wissowa, *Realencyclopädie*, Vol. IX p. 395; Cuntz p. 110.

Digitized by Google

posuerit. Etiam hujus viri nomen periit, sed fuit sine dubio aliquis e numero collegii, cf. Cuntz p. 105.

Dabo nunc inscriptionis partem primam et tertiam cum supplementis Cuntzii [1]):

1 [*Imp(erator) Caes(ar) L. Sept(imius) Severus*] *Pert(inax)* [*P(ius) Aug(ustus) et I*]*mp(erator) Caes(ar) M. Aur(elius) Antoninus Pius Aug(ustus)*
2 [*.... illi .... s(alutem)*]: *Beneficia, quae amplissimo ordine vel aliquo princi-*
3 [*pe jubente collegi(i)s c*]*entonar(iorum) concessa sunt, temere convelli non oportet.*
4 [*Aut quod sapientia eoru*]*m sanxum* [2]) *est custodiatur et ii, quos dicis diviti(i)s suis sine onere*
5 [*uti, publica subire m*]*unera compellantur, neque enim collegiorum privilegium pro-*
6 [*miscue omnes allecti*] *exercent; aut iis, qui majores facultates praefato* [3]) *modo possident, ad ver-*
7 [*ba tua etiam honor*]*is ad(h)ibendum est remedium, non propter hos minue(n)dus numerus; alioquin*
8 [*tenuiores perfr*]*uantur vacatione, quae non competit beneficiis coll(egiorum) derogari.*

(sequuntur nomina corporatorum)

1 [.....]*us in honor(em) M. Secundi Secundini patris* [4]) *tabulam*
2 [*posuit d(ecreto) co*]*ll(egi) centonarior(um) d(ecreto) d(ecurio-*

---

1) Uncis quadratis ea inclusi quae in ea parte lapidis quae periit exarata fuisse Cuntz conjecit; uncis rotundis ea saepsi, quae in lapide non perscripta sunt vel in ejus parte amissa non perscripta fuisse putanda sunt. Supplementa lineae primae dubio vix obnoxia sunt, et computare igitur potuit Cuntz, quot fere in cujusque lineae initio litterae perierint, sed cum lapicida singulas litteras modo majoribus modo minoribus spatiis separaverit et etiam ligaturas adhibuerit, numerus litterarum in singulis lineis perditarum paulo major vel minor fuisse potest quam ille aestimavit, cf. Cuntz p. 101: *Die Ziffern geben aber nur einen ungefähren Anhalt, zumal der Steinmetz die Buchstaben bald etwas mehr zusammendrängt, bald weiter stellt. Auch das Vorkommen von Ligaturen ist zu bedenken.*

2) l. *sanctum.*

3) *praefito* lapis errore lapicidae, *praefato* Cuntz, *praefi(ni)to* Steinwenter, *Wiener Stud.* 40 p. 46.

4) Patrem collegii recte intellexit Cuntz p. 105; de patribus et matribus collegiorum cf. Waltzing l. l., Vol. I p. 446 sqq.; Kornemann l. l., p. 425.

Digitized by Google

num) *r*(*eipublicae*) *Sol*(*vensium*), *pr*(*idie*) *id*(*us*) *Oct*(*obris*) *Imp*(*eratore*) *An*[*t*]*onino II* [*G*]*et*[*a*] [1]) *co*(*n*)*s*(*ulibus*)
3 [*curam agent*]*e Ursino* [.....

Lapis igitur positus est die 14 m. Octobris a 205, neque multo ante imperatores Severum et Caracallam hoc rescriptum dedisse consentaneum est. Duas res eo cavere voluerunt, nempe ne numerus collegii minueretur, cf. vs. 7 — nimirum utilitatis publicae erat numerum eorum, qui incendia restinguerent, sufficere — neve ii collegiati, qui per divitias suas munera publica subire deberent, ea evitarent. Recte enim Cuntz p. 102 monuit, iis collegiis, quae idcirco instituta essent ut publicis utilitatibus inservirent, vacationem munerum esse tributam, exceptis dumtaxat collegiatis ditioribus [2]). Suspicari possumus, Solvae in colonia satis parva, ubi numerus civium locupletium non ita magnus fuisse putandus est, fuisse inter divites qui centonariorum, tenuiorum ceteroquin hominum, collegio irrepserint ut munera sua defugerent. Quam rem pessimi exempli quo modo curaret cum praeses provinciae imperatores rogasset, rescripserunt non quidem beneficia collegiis centonariorum concessa convelli oportere, sed [3]) eos, qui divitiis suis sine onere uterentur, publica munera subire compelleret, — neque enim collegiorum privilegium promiscue omnes allectos exercere — aut iis, qui majores facultates possiderent, aliud remedium

1) Nomen Getae erasum est, sed litterae *et* etiamnunc dispici possunt, cf. Cuntz p. 99.

2) Cf. locus Callistrati a Cuntzio laudatus, e libro primo de cognitionibus (qui liber scriptus est imperantibus Severo et Caracalla), Dig. L 6, 6 § 12: *Quibusdam collegiis vel corporibus, quibus jus coeundi lege permissum est, immunitas tribuitur, scilicet eis collegiis vel corporibus, in quibus artificii sui causa unusquisque adsumitur, ut fabrorum corpus est et si qua eandem rationem originis habent, id est idcirco instituta sunt, ut necessariam operam publicis utilitatibus exhiberent. nec omnibus promiscue, qui adsumpti sunt in his collegiis, immunitas datur, sed artificibus dumtaxat. nec ab omni aetate allegi possunt, ut divo Pio placuit, qui reprobavit prolixae vel inbecillae admodum aetatis homines. sed ne quidem eos, qui augeant facultates et munera civitatium sustinere possunt, privilegiis, quae tenuioribus per collegia distributis concessa sunt, uti posse plurifariam constitutum est.* Quo loco, de quo cf. Kornemann l. l. p. 446 sq., Cuntz optime usus est ut hoc rescriptum suppleret.

3) Cuntz supplevit linea 4a: [*aut quod sapientia eoru*]*m sanxum est*, sed particulae adversativae *aut*, quam etiam Steinwenter l. l. p. 48 adnot. 2 improbat, hic minime locus videtur esse. Supplendum igitur propono: [*s e d quod sapientia eoru*]*m sanxum est.*

Digitized by Google

adhiberet, non imminuto collegii numero. Quodnam remedium adhiberi jusserint, conjectura tantum assequi possumus, cum initium lineae septimae perierit. Cuntz suspicatur, imperatores jussisse, collegiatos divitiores ad capiendos honores municipales adstringi, suppletque igitur: *ad ver*[*ba tua etiam honor*]*is adhibendum est remedium*, cum honores etiam, sicut munera, iis, qui eos caperent, magnos sumptus injungerent. Qua in re eum verum non vidisse puto, complures ob causas. Quid enim? Jusserunt imperatores, corporatos locupletes ad munera publica compelli; hujus remedii, ut hac voce utar, ratio ea erat, ut corporati, qui eo afficerentur, sumptus magnos in usum publicum facerent. Non igitur opus erat, huic remedio alterum adjungere, quo idem efficeretur, neque auctor hujus rescripti tale remedium per particulam *aut* (linea 6ta) remedio priori opponere potuisset. Accedit aliud. Centonariorum 93, quorum nomina lapis praebet, cives Romanos vel homines Latinae conditionis fuisse 37, peregrini juris homines 45, de 11 ambigi posse luculenter exposuit Cuntz p. 108 [1]). Quapropter si Cuntz recte supplevisset „*honor*]*is remedium*", sequeretur ut magno peregrinorum numero aditus datus esset ad honores municipales capessendos, quae revera est sententia Cuntzii. Putat nimirum rescriptum, quo de agimus, quasi viam munire constitutioni illi celeberrimae Antoninianae anni 212, qua συνάπασιν ξένοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην praeter dediticios civitatem Romanam Caracalla donavit. Attamen si re vera rescriptum hoc peregrinis facultatem dedisset honores in colonia, cui attributi essent, adipiscendi, id non tam obiter dictum fuisset neque remedium honoris dici posset quod iis privilegium magni pretii foret. In coloniis enim et municipiis soli cives vel Latini honores municipales capessere et decuriones fieri poterant, sed peregrini juris hominibus id licuisse neque usquam tradi-

1) Nomina centonariorum, quos hujus inscriptionis secunda pars, album sc. collegii, recenset, duobus modis enuntiantur, nempe aut gentilicio cum cognomine conjuncto, e. g. *Atilius Junianus*, aut cognomine conjuncto cum genitivo alterius cognominis, e. g. *Severinus Severi*. Illa civium Romanorum vel Latinae conditionis hominum sunt nomina, haec peregrinorum. Neque libertinos neque servos huic collegio ascriptos fuisse, sed omnes collegiatos fuisse ingenuos, e nominibus apparet, cf. Cuntz l. l.

Digitized by Google

tum est neque ullum argumentum hujus rei Cuntz attulit. [1]).

Eadem fere argumenta, propter quae Cuntzii supplemento astipulari non possum, A. Steinwenter, *Wiener Studien* Vol. 40 p. 46 sqq., contra eum protulit, sed etiam ea lectio, quam Steinwenter ipse proposuit, mihi improbanda videtur. Suspicatur enim sermonem hic esse de cessione bonorum, legendumque esse: *aut iis, qui majores facultates praefi(ni)to modo possident, adver[sum bonorum cession]is adhibendum est remedium.* In qua lectione non solum offendit vox *adversum*, quae bonum sensum non praebet, sed etiam ipsi bonorum cessioni locus esse non videtur. Sane saeculo tertio fuerunt qui bonis cedere cuperent ut munera publica detrectarent, sed cum secundum Steinwenterum Severus et Caracalla praesidem provinciae jussissent iis corporatis, qui majores facultates possiderent, bonorum cessionis remedium adhibere, scimus principum constitutionibus cautum fuisse, ne divitiores, qui honoribus municipalibus vel muneribus obnoxii essent, ea per bonorum cessionem subterfugerent: id ipsum igitur, quod imperatores jussisse Steinwenter putat, ab iis vetabatur [2]). Accedit quod cessio bonorum non poena erat, quam magistratus injungebat, sed beneficium, quod a magistratu petere lege Julia ei concessum erat, qui debita solvere non poterat [3]). Non igitur remedium dici potuit bonorum cessio, neque

---

1) Sane saeculo altero p. C. n. incolae, quo nomine intelliguntur ii qui in alio municipio atque eo, unde habent originem, domicilium habent, in illo honores petere poterant, cf. Mommsen, *Staatsr.* III p. 805, Berger apud Pauly-Wissowa IX, p. 1254, sed tantum si cives Latinive erant, neque centonarii numero 45, qui cognomine cum alterius cognominis genitivo conjuncto indicantur, incolae erant Solvae consistentes, sed homines Norici in castellis Coloniae Solvae attributis habitantes, qui nondum civitatem vel Latium adepti erant. De peregrinis coloniae vel municipio cuidam contributis cf. Mommsen, *Staatsr.* III p. 765 sqq. Carni et Catali, coloniae Tergesti ab Augusto attributi, quibus Pium jus honorum in ea colonia petendorum dedisse decretum Tergestinum (Dessau, *Inscript. Lat. sel.* 6680) nos docet, antea jus Latii acceperant, cf. Cuntz p. 114.

2) Cf. Cod. Justin. VII 71, 5, rescriptum Diocletiani et Maximiani: *propter honorem municipalem vel munus bonis cedentium invidiosam admitti cessionem minime convenit, sed his obnoxios pro modo substantiae fungi.* Quem locum Steinwenter ipse attulit! *Invidiosam* cessionem intelligendam esse eam puto, quam homo locupletior aliquis petivisset.

3) De cessione bonorum cf. Mommsen, *Röm. Gesch.* Vol. V p. 536 sq., Wlassak apud Pauly-Wissowa Vol. III p. 1995 sqq.

Digitized by Google

imperatoris erat magistratui praecipere ut eam adhiberet, sed si quando magistratus corporatum aliquem, quem divitiis suis sine onere uti videbat, secundum priorem hujus rescripti partem (vs. 4 sq.) publica subire munera compellebat, eaque munera illi corporato tam gravia videbantur esse ut omnibus bonis suis cedere quam onera imposita subire mallet, petere a magistratu potuit, ut is bonorum cessionem sibi permitteret [1]). Praecepto igitur, quale Steinwenter hic supplendo fingit, in principis rescripto locus non est.

Alia via nobis ineunda est ut efficiamus quid in lacuna lineae septimae interciderit. Jam dixi imperatores id egisse hoc rescripto ut omnes locupletiores, etiamsi in collegium centonariorum assumpti essent, munera publica subirent, manentibus tamen collegii beneficiis neque numero ejus imminuto. Quod duobus modis effici poterat, nimirum si ditiores collegiati ad munera compellerentur — id quod superiores principes jam constituerant (cf. p. 373, adnot. 2) et priore hujus rescripti parte denuo praecipitur —, aut si e collegio moverentur quidem ditiores, ut privilegiis corporatis tenuioribus concessis diutius abuti non possent, sed eodem tempore in eorum locum alii iique tenuiores adlegerentur, ut numerus collegii idem maneret. Legendum igitur propono: *aut iis, qui majores facultates praefato modo possident, ad ver[ba tua substitution]is adhibendum est remedium, non propter hos minuendus numerus* [2]). Verbum substituere in hac re sollemne est, cf. Dessau, *Inscr. Lat. sel.* 8378: *si quis ex iis qui supra scripti sunt cum moriar non vivet, sive post mortem meam morietur, tum qui reliqui erunt in eorum locum qui mortui erunt alios per suffragia substituant quos dignissimos putaverint;* Dessau 9100 *si qui in locum corniculari legionis vel actari missi substitutus fuerit, det ei in cujus locum substitutus est, anulari nomine denarios mille.*

---

1) Tertio saeculo ei, qui ob hanc causam bonorum cessionem impetraverat, tertiam bonorum partem retinere licuisse videtur, cf. Mitteis, *Hermes* Vol. XXXII, 1892, p. 652; Wilcken, *Arch. f. Papyrusforschung* II 1903, p. 184.

2) Cuntz aestimavit, lacunam hic hiare 14 litterarum; supplementum a me propositum 17 litteras continet, sed jam vidimus, Cuntzium ipsum exposuisse, forsitan in singulis lineis paulo plures vel pauciores litteras periisse quam computasset, cf. p. 372, adnot. 1.

Digitized by Google

Supplementum meum si verum est, sequitur, tertio p. C. n. saeculo ineunte praesides provinciarum jus habuisse, vel fortasse hoc rescripto demum iis datum esse, corporatos quos vellent e collegiis ejiciendi et novos in eorum locum substituendi. Quod minime mirum est, quandoquidem jam ineunte saeculo secundo praesides provinciarum collegia, quae utilitatibus publicis inservirent, instituere poterant et cavere ne homines, quos minus idoneos aestimarent, in ea admitterentur, cf. Plinius *Epist. ad Traj.* 33, 3: *Tu, domine, dispice, an instituendum putes collegium fabrorum dumtaxat hominum CL* (sc. Nicomediae, ad incendia restinguenda). *Ego attendam, ne quis nisi faber recipiatur neve jure concesso in aliud utatur; nec erit difficile custodire tam paucos.* Cui Plinii consultationi ita respondet Trajanus, *Epist.* 34: *Tibi quidem secundum exempla complurium in mentem venit posse collegium fabrorum apud Nicomedenses constitui* cet [1]). Praeterea e loco quodam Ulpiani meo quidem judicio efficitur, saeculi tertii initio novos collegii pistorum urbicorum sodales ab imperatore creari posse, cf. Fragmenta Vaticana 235 (ex Ulpiano, agitur de pistoribus urbicis): *Plus etiam imperator noster* (Caracalla sc.) *indulsit, ut a tutelis, quas susceperant ante quam pistores essent, excusarentur; sed hoc ab ipso creatis pistoribus praestitit et ita Marco Diocae praefecto annonae rescripsit* [2]). Quocum optime convenit id quod e rescripto Solvae reperto, si supplementum a me propositum probes, discimus, nempe Ulpiani aetate imperatores, vel iis auctoribus praesides provinciarum, facultatem habuisse, in centonariorum collegia novos corporatos adlegendi, iis, qui propter divitias collegii beneficiis frui non deberent, ex eo ejectis [3]).

1) Kornemann l. l. p. 443 putat, Plinium non hoc a Trajano quaesivisse an sibi collegium fabrorum instituere liceret, sed an jus coeundi iis legitime concedendum esset. Cum tamen e Plinii epistula luculenter appareat, Nicomediae fabrorum collegium non exstitisse, mea quidem sententia verbum instituere hic condendi vim habet. Utut res se habeat, videmus Plinio utpote Bithyniae praesidi constitutionem collegiorum curae fuisse et eum impedire potuisse quominus quicumque vellet in collegium admitteretur.

2) Cf. de hoc loco Kornemann l. l. p. 451.

3) Cuntz linea 8 supplet *alioquin [tenuiores perfr]uantur vacatione;* pro *tenuiores* praetulerim supplementum, quod dubitanter proponit p. 103, adn. 12: *universi.*

Digitized by Google

HYGINIANA.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN I.F.

Legimus in editione a Mauricio Schmidt curata (Jenae 1872) pag. 30 fab. 177

Callisto Lycaonis filia ursa dicitur facta esse ob iram Iunonis, quod cum Iove concubuit. Postea Iovis in stellarum numerum retulit, quae septentrio appellatur, quod signum loco non movetur neque occidit. Tethys enim Oceani uxor nutrix Iunonis prohibet eam in Oceanum occidere. hic ergo septentrio maior. de qua in *creticis* versibus:

> , tuque Lycaoniae *mutatae* [1]) semine nymphae,
> quam gelido raptam de vertice Nonacrinae
> oceano prohibet semper se tingere Tethys,
> ausa suae quia sit quondam succumbere alumnae.

Descripsi maiorem fabulae partem, quo facilius legentibus probarem pro *creticis* restituendum esse *heroicis*.

In longiore fabula 14 enumerat Hyginus vel potius Hygini epitome Argonautas, e. g. pag. 48 vs. 3

Argus Polybi et Argiae filius. alii aiunt Danai filium. Hic fuit Argivus, pelle taurina.... lanugine adopertus. Is fuit fabricator navis Argo [2]).

In lacuna, quam statui post *taurina*, scripserim *humeros, os* [3]), nam non raro auctor res et verba hausit ex Aeneide, quod

1) Muncker recte, ni fallor, coniecit *mutatae e.*

2) De hac genetivi forma cf. Neue-Wagener I pag. 457.

3) Aen. I 589 os humerosque deo similis.

Digitized by Google

imprimis cadit in finem fab. 273, ubi agitur de ludis funebribus in honorem Anchisae celebratis.

Eodem modo i. e. supplenda aut voce aut syllaba quattuor loci, quos nunc tractabo, in integrum videntur restitui posse. Legimus autem de Phrixi filiis fab. 21 pag. 52 vs. 19

qui Iasonem Colchos perduxerunt per flumen Thermodontem. et cum iam non longe essent a Colchis, iusserunt navem in occulto collocari et venerunt ad matrem Chalciopen, Medeae sororem indicantque Iasonis beneficia et cur venisset. Tunc Chalciope de ⟨*semideo*⟩ Medeae indicat perducitque eam cum filiis suis ad Iasonem.

Inserui *semideo* motus Statianis versibus (Theb. V 372)

nec robora prosunt
semideum heroum, puppemque insana flagellat
arbor et instabili procumbens pondere curvas
raptat aquas, remique cadunt in pectus inanes.

Hic quoque Argonautae vocantur *semidei heroes*.

Fabula 57 refert notissimam illam historiam de Bellerophonte, qui spreta Sthenoboea suspectus ab hospite ad Iobaten missus est. Haec autem sunt ipsius auctoris verba:

pag. 60, 5 At Proetus re audita conscripsit tabellas de ea re et mittit eum ad Iobaten regem, patrem Stheneboeae. quibus lectis talem virum interficere noluit, sed ad Chimaeram eum interficiendum misit, quae tripartito corpore „ore flammam spirare" dicebatur. *idem* „prima leo, postrema draco, media ipsa chimaera". hanc super Pegasum sedens interfecit e. q. s.

Brevitati serviens Hyginus videtur nihil aliud alteris Lucretii verbis laudatis [1]) praemisisse nisi ⟨*it*⟩*idem*, at Munckero placuit *idem* mutare in *item*. Certe ter usurpatur adverbium *itidem* in fab. 97.

Describo et emendo fab. 74 (pag. 79, 7)

Septem ductores, qui Thebas oppugnatum ibant, devenerunt in Nemeam, ubi Hypsipyle Thoantis filia in servitute pueruum

1) De rerum nat. V 903.

Digitized by Google

Archemorum sive Ophelten, Lyci regis filium, nutriebat. cui responsum erat, ne in terra puerum deponeret, antequam posset ambulare. ergo ductores septem, qui Thebas ibant, aquam quaerentes devenerunt ad Hypsipylen eamque rogaverunt, ut eis aquam demonstraret. illa timens puerum in terram deponere apium altissimum ⟨*agg*⟩*erat* ad fontem, in quo puerum deposuit.

At Schmidt pro codicis lectione *erat* requirit *observat.*

Venimus ad fab. 186 pag. 118, 4

Metapontus, rex Icariae, a coniuge Theano petebat, ut sibi liberos procrearet, aut regno cederet. illa timens mittit ad pastores, ut infantem aliquem explicarent, quem regi subderet: qui miserunt duos inventos: ea regi Metaponto pro suis supposuit. postea autem Theano ex Metaponto peperit duos. cum autem Metapontus priores valide amaret, quod formosissimi essent, Theano quaerebat, ut eos tolleret et filiis suis regnum servaret. Dies advenerat, ut Metapontus exiret ad Dianam Metapontinam ad sacrum faciendum. Theano occasione nacta indicat filiis suis eos ⟨*veros*⟩, suppositicios priores esse.

Suppositicios cum flagitet adiectivum, cui opponatur, addidi *veros* memor Ovid. Met. I 762

perque suum Meropisque caput taedasque sororum,
traderet, oravit, *veri* sibi signa parentis

et Met. II 38

pignora da, genitor, per quae tua *vera* propago
credar.

Iam dudum cognovimus Hyginum imprimis a Graeco fonte materiam suam mutuatum esse. Ex eodem autem fonte nonnunquam Vergilium hausisse ostendunt cum alii loci tum hi duo (qui, quod sciam, nondum comparati sunt):

fab. 202 pag. 128, 8 Apollo Coronidem gravidam percussit et interfecit. cuius ex utero exsectum Asclepium educavit;

Aen. X 315

inde Lichan ferit exsectum iam matre perempta
et tibi, Phoebe, sacrum, casus evadere ferri
quod licuit parvo.

Digitized by Google

Vergilius nimirum, quod in exemplo Graeco legerat, pulchrius ornatum ad Lichan suum transtulit.

Denique quamquam secundum Macrobium V 18, 9 Achelous a Graecis vetustissimis pro quacunque aqua ponebatur, tamen expedit conferri

fab. 274 pag. 149, 5 Cerasus vinum cum Acheloo flumine in Aetolia miscuit, unde miscere κεράσαι est dictum

et Georgic. I 7

> Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
> Chaoniam pingui glandem mutavit arista
> poculaque inventis Acheloia miscuit uvis.

Ad versum quendam Pomponii.

Nullum est negotium quo strenuus philologus delectetur magis quam investigando vel divinando in quo contextu olim positum fuerit fragmentum aliquod quamvis lacerum. Neque iniuria: haud raro enim eiusmodi investigationibus reperitur aliquid maioris momenti quam antea exspectaverat. Velut ex Atellana quadam (v. Ribbeckium ed. II p. 270) haec nobis servavit Lactantius ad Statium

> tum prae se portant ascendibilem semitam
> quam scalam vocitant.

Quae e quali scena sumpta sint post aliquam deliberationem quivis statuit: res nobis est cum aliquo Thrasone, qui immanes hostes a se repulsos describit vel (quod malim) cum aliquo Gnathone, qui fortia patroni sui facta enumerat, denique versamur in scena quam in deliciis habuerunt Plautus Terentiusque. Omnino palliatae illae, quae dicuntur, togatae, Atellanae atque etiam mimi plura inter se habuerunt communia quam varia illa nomina admittere videntur.

I. I. H.

Digitized by Google

DE LYDIA ET DIRIS CARMINIBUS.

SCRIPSIT

P. J. ENK.

PRAEFATIO.

De Lydia et Diris scripturus scio me periculosae plenum opus aleae suscipere neque tantum mihi adrogo, ut hac mea disputatione tandem compositum iri putem controversiam de problemate difficillimo quod philologi inde a Scaligero usque ad Vollmerum et Amatuccium suo quisque modo solvere conati sunt neque tamen solverunt. Nam in appendice Vergiliana permulta sunt dubia incerta obscura, sed quo sunt incertiora, eo magis clamant indagationem veri: pertinent enim ad Vergilium praestantissimum illum vatem, quem ut melius intelligamus nulla unquam opera nimia ducenda est.

Incipiamus quam brevissime problematis historiam, ut ita dicam, enarrare.

Usque ad annum 1573 *Dirae* a *Vergilio* scriptae esse putabantur; legimus enim apud *Servium: scripsit etiam VII sive VIII libros hos: Cirin, Aetnam, Culicem, Priapeia, Catalepton, Epigrammata, Copam, Diras;* et apud *Donatum* haec: ... *distichon fecit ... Deinde catalepton et priapia et epigrammata et diras, item cirim et culicem ... Scripsit etiam de qua ambigitur Aetnam.*

Has tabulas e *Suetonii* vita Vergilii sumptas esse iure sumit Vollmerus [1]).

---

1) Die kleineren Gedichte Vergils, Sitzungsber. d. philos.-philol. u. d. hist. Klasse d. K. B. Akademie der Wissensch. zu München 1907, p. 339.

Digitized by Google

Anno 1573 *Iosephus Scaliger* Diras (quae, antequam F. Jakobs anno 1792 certis usus argumentis demonstravit eclogam, quae in codicibus inscribitur „Dirae", in duo carmina dividendam esse, cum Lydia coniunctae erant) *Valerio Catoni* grammatico vindicare conatus est. Coniecturam suam Scaliger his verbis defendit: „huius poematii", inquit, „auctor est Valerius Cato Grammaticus. Quod deprehenditur ex iis quae de eo scripsit Suetonius Tranquillus: nempe patrimonium suum amisisse *bello Sullano*; tum amasiam quandam Lydiam celebrasse carminibus suis. Utrumque in hac ecloga apparet: nam et Lydiae eius saepe meminit et amissa bona sua deplorat".

Scaligero adstipulatus est *Naekius* in sua editione quam post Naekii mortem publici iuris fecit Ludovicus Schopen [1]).

Vergilio Diras reddere conatus est *Lerschius* [2]). Neque Vergilium neque Valerium Catonem Dirarum scriptorem esse putabat *Rudolphus Merkelius* [3]) qui citato versu 82

o male devoti, praetorum crimina, agelli

de tempore hoc statuit: „certe veri similius est anno 713 ista scripta esse, non Sullano tempore". Eum secuti sunt *K. F. Hermannus* [4]) et *Hauptius* [5]).

Ribbeckius Merkelio concedit Diras anno 41 compositas esse, sed tamen Valerium Catonem utriusque carminis poetam ducit. Audiamus eum ipsum in historia Poeseos Romanae [6]) sic scribentem: „warum könnte nicht auch der schon gereifte Mann, frisch erregt durch die Aeckerberaubungen des zweiten Triumvirats (713), seiner eigenen bitteren Erfahrung gedacht und die Erinnerung daran in jenem Gedicht niedergelegt haben, welches zugleich den Klagen der Zeit- und Leidensgenossen ausdruckvolle Worte verlieh?"

Lydiam et Diras eiusdem poetae esse negat *Rothsteinius* [7]).

---

1) anno 1847.
2) Zeitschr. f. die Altertumw. 1837, p. 1050.
3) In editione Ovidii Tristium 1837, p. 365.
4) Gesamm. Abhandel. 1849.
5) Opusc. I. p. 119.
6) Geschichte d. Röm. Dichtung 1887, 1, p. 311.
7) Hermes 1888, p. 508.

Digitized by Google

Is *Diras* ad ea tempora refert, quibus Sexti Pompeii bello gravissimae per illam insulam turbae ortae sunt. *Lydiam* aliquanto recentiore aetate quam Diras scriptam esse putat neque dubitat quin versus huius carminis nonus

o fortunati nimium multumque beati

ad similitudinem versus Vergiliani e Georgicis conscriptus sit II 458

o fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas.

Ad Scaligeri opinionem redierunt vir doctus *G. Eskuche* [1]) et clarissimus ille vir *Robinson Ellis* [2]).

Reitzensteinius [3]) contra credit Diras *post Vergilii Eclogas* sed ante Georgica compositas esse. Ab eo dissentit vir doctus *P. Jahn* [4]) qui Diras *ante Vergili Eclogas* ortas esse sumit.

Vollmerus [5]) Diras *Vergilio* tribuit; a quo tamen poeta *Lydia* scripta sit se nescire fatetur.

Quid vir clarissimus *J. W. Mackail* [6]), artis Vergilianae callidissimus iudex, de Lydia et de Diris sentiat, apparet ex hisce: „The influence of Vergilianism is strong in them, but it has not penetrated to the centre". Utrumque carmen eidem tribuit poetae: negat tamen conici posse quis ille poeta sit.

Schanzius [7]) Scaligero adstipulatur. *Plessisius* [8]) Lydiam et Diras uni poetae deberi et anno fere 40 ante Christum natum compositas esse putat.

Vir doctissimus *Amatucci* [9]) de nostris carminibus sic iudicat: „anche noi siamo per un unico autore, ma crediamo che questi sia un tardivo imitatore di Virgilio del II sec. dell' e. v."

Vides controversiam de Lydia et Diris minime ad finem

---

1) De Valerio Catone deque Diris et Lydia carminibus, Diss. Marb. 1889.
2) American Journal of philol. XI, 1890 p. 1.
3) Drei Vermutungen zur Gesch. d. röm. Litt. Festschr. f. Mommsen, Marb. 1894.
4) Die Art der Abhängigkeit Vergils von Theokrit und anderen Dichtern. Progr. Berlin 1899.
5) loco supra laudato.
6) Classical Rev. 1908 p. 70.
7) Geschichte röm. Litt.[3] I. 2. p. 61.
8) La Poésie latine 1909 p. 274.
9) Storia della Letteratura Romana 1912, 1, p. 165.

Digitized by Google

perductam esse; iure igitur ultimus [1]) editor lexici olim a *Lübkio* compositi sub voce „Valerius Cato" adnotat: „Heftige Kontroverse über diese Frage, bis heute noch nicht entschieden".

De tribus autem rebus viri docti, qui de his carminibus scripserunt, dissentiunt:

1. utrum Lydia et Dirae ab eodem poeta an a duobus poetis scriptae sint;
2. quo tempore scriptae sint;
3. quis poeta scripserit.

Rogaverit quis, qui fiat, ut de problemate, quod legenti proponimus, tam diverse iudicent tot tamque egregii philologi. Responderi potest problema nostrum ad id genus pertinere controversiarum quae hanc ob causam non facile solvantur quod certa desunt indicia quibus verum inveniri possit; sed accedit quod saepius alius philologus alterius viri docti argumenta et inventa neglegit. Fit enim saepenumero, ut spernantur quae iamdudum prudenter observata acuteque inventa sunt, dummodo nova et speciosa proferantur. Nostrum autem erit hanc vitare Charybdin, sed simul cavebimus, ne in Scyllam aliquam incidamus ab aliis evitatam.

C. 1. Lydiane et Dirae ab eodem poeta compositae sint, quaeritur.

Mihi quidem non dubium esse videtur, quin et Lydia et Dirae unius sint poetae; conferimus enim

Dir. 8 *montibus et silvis*
Lyd. 32. 33 *montes ... silvis*

Dir. 16. 18 *prata ... silvis ... fontibus*
Lyd. 16. 17 *silvae ... prata ... fontes*

Dir. 18 *desint et* pro *et desint*
Lyd. 7 *cantat et* pro *et cantat* } initio versus.

Dir. 20 *Veneris vario florentia serta decore*
Lyd. 13 *inter varios, Veneris stipendia, flores*

1) anno 1914, p. 1083.

Digitized by Google

Dir. 21 *purpureo ... campos ... colore*
Lyd. 66 sq. *in herba / purpureos flores*

Dir. 32 *formosaeque cadent umbrae, formosior illis*
Lyd. 3 *hoc formosa magis, mea quod formosa puella*

Dir. 40 sq. *silva /... crebro „tua Lydia" dixti*
Lyd. 16 sq. *gaudebunt silvae ... dum mea iucundas exponat [cura querellas*

Dir. 67 *flectite currentis lymphas*
Lyd. 18 *currite lymphae*

Dir: 73 *et metat hic iuncos, spicas ubi legimus olim*
Lyd. 7 *cantat et interea, mihi quae cantabat in aurem*
21 *et vobis nunc est, mea quae fuit ante voluptas*

Dir. 83 *tuque inimica tui / semper*
Lyd. 63 *Iuppiter ante sui / semper*

Dir. 92 *mollia ... carpetis pabula*
Lyd. 33 *nova pabula fastidire*

Dir. 93 *tuque resiste pater* / sc. gregis
Lyd. 28 *felix taure pater / magni gregis*
31 *et pater haedorum felix semperque beate*

Haec praesertim similitudo magni momenti est; primum moneo vocem *pater* prorsus eodem loco versus in utroque carmine legi; deinde animadvertendum *ducem* gregis in utroque versu *patrem* nominari, quae appellatio, nisi omnia me fallunt, aetate Augusti nonnisi apud Ovidium invenitur, Ars Amat. I. 522 *nec laedat naris virque paterque gregis.*

Aliud exemplum vocis sensu exquisitiore adhibitae praebet Dirarum versus 103

gaudia semper enim tua me meminisse licebit,

quocum comparandus est Lyd. vs. 65 (Iuppiter) *gaudia libavit*, cf. Prop. II. 14. 9 *quanta ego praeterita collegi gaudia nocte*, I, 4, 13/14 *ingenuus color et multis decus artibus et quae / gaudia sub tacita ducere veste libet.*

Nonnulli tamen viri docti *gaudia* hoc loco non de puella, sed de agellis dici putant, quod versus praecedens non ad Lydiam pertinere possit. Primus hanc opinionem Putschius

Digitized by Google

protulit, quem secutus est v. d. K. F. Hermann [1]). Sed cum poeta semper vocibus *agelli*, *rura* utatur, singularis *eris* (v. 102) et *tua* (v. 101) de agellis adhibitus explicari non potest, quapropter Goebelius versus 102/3 post v. 90 transposuit Ribbeckio [2]) probante.

Neque tamen hoc remedium prodest, cum versu 90 *agelli* nom. pluralis, non genitivus singularis sit. Quod bene perspiciens Birtius versum 101 sic corrigit

quam tua, ager, nostris emigret cura medullis,

sed poetam nunquam de praedio singularem *ager* adhibere recte monet v. d. Eskuche, qui ipse proponit:

quam tua, funde, meis emigret cura medullis.

Sic tamen non manuscriptorum mendam, sed ipsum corrigimus poetam.

Equidem puto versus 102/3 ad Lydiam pertinere totumque versum sic interpretor: quidquid fies, aqua vel ignis, i. e. quamvis nihil facta eris = etiamsi mortua eris, te semper amabo. Non tamen poeta de arte „chemica" cogitat, quasi Lydia in elementa sua redeat, quod ἀπειροκάλου poetae esset, sed comparandus est locus Tibulli (I. 9. 11):

muneribus meus est captus puer; at deus ille
in cinerem et liquidas munera vertat aquas,

ubi *in cinerem et aquas* = in nihil. Conferantur etiam hi versus Propertiani (II. 16. 45/46):

haec (sc. munera) *videam rapidas in vanum ferre procellas,*
quae tibi, terra, velim, quae tibi fiat aqua.

In utroque carmine saepissime adhibetur ἀποστροφή:

Dir. 10 *senis nostri felicia rura*
15 *effetas Cereris, sulci* [3]), *condatis avenas.*

---

1) l. l. p. 130.

2) Ind. schol. in Acad. Christiana Albertina, sem. hib. 1867/68, Kiliae, apud C. F. Mohr, p. 8.

3) Sic cum Italis pro *sulcis*, ut Vollmerus edidit, scribendum; adstipulor enim Ribbeckio (Rhein. Mus. 50 [1895], p. 561) sic disputanti: „da in den Furchen des Ackers das Getreide aufwächst, so gehört ihnen eben die Ernte und von ihnen zunächst wird sie geborgen, ehe sie in die Scheuern kommt. Dagegen ist es widersinnig zu sagen, das Bauern ihre Ernte in Ackerfurchen bergen sollen. So wenig Latein aber verstand der Verfasser gewiss nicht, dass er das Unmögliche *sulcis condatis* für *de* oder *ex sulcis* sich erlaubt hätte".

Digitized by Google

Dir. 27 *optima silvarum*, cf. vs. 40.
35/36 *Iuppiter, ... cinis haec tibi fiat oportet.*
48/49 *undae ... accipite has voces*
63 *si minus haec, Neptune, tuas infundimus auris*
67 *flectite currentis lymphas, vaga flumina, retro*
82 *o male devoti, praetorum crimina, agelli*
89 *dulcia rura valete*, cf. vs. 95.
91 *tardius, a, miserae descendite monte, capellae*
93 *tuque resiste, pater* (sc. gregis).

Lyd. 1 *invideo vobis, agri formosaque prata*
18 *currite lymphae*, cf. Dir. 67.
27 *Iuppiter, avertas aurem*, cf. Dir. 35.
28 *felix taure, pater magni gregis*
31 *et pater haedorum felix semperque beate* } Dir. 93.
41 *Luna, tuus tecum est*
43 *Phoebe, gerens in te laurus celebrabis amorem*
51 *laedere, caelicolae, potuit vos nostra quid aetas?*

Monendum id quoque est in utroque carmine nonnullos versus eodem fere modo incipere; cf.
Dir. 84 *exsul ego indamnatus egens mea rura reliqui*
Lyd. 53 *ausus egon primus castos violare pudores*
Dir. 86 *hinc ego de tumulo mea rura novissima visam*
Lyd. 38 *cur ego crudelem patior tam saepe dolorem?*
76 *infelix ego, non illo qui tempore natus.*

Utrumque carmen saepius *parenthesi* utitur:
Dir. 22 *(hinc aurae dulces hinc suavis spiritus) agri*
35 *Iuppiter, (ipse / Iuppiter hanc aluit) cinis haec tibi [fiat oportet*
92 *(mollia non iterum carpetis pabula nota)*
Lyd. 12 *(dulci namque tumet nondum vitecula Baccho)*
18 *tardabunt rivi labentes (currite lymphae)*
27 *(Iuppiter avertas aurem) mea sola puella est*
49/50 *haec quoque praetereo (notum Minoidos astrum quaeque virum virgo sicut captiva secuta est)*

Digitized by Google

Lyd. 69—71 *(tum, credo, fuerat Mavors distentus in armis*
nam certe Volcanus opus faciebat et illi
tristi turpabat malam ⟨ac⟩ fuligine barbam).

In utroque poemate saepissime adhibetur ea figura, quam grammatici *anaphoram* appellant:

Dir. 2 *rura ... rura*; 4 sqq. *ante ... ante ... ante*; 10 sqq. *nec ... non ... non ... non ... non ... non*; 22 *hinc ... hinc*; 24 *non ... non*; 31 *cadent ... cades*; 35 *Iuppiter ... Iuppiter*; 45 sq. *qua ... qua*; 48 *litora ... litora*; 65 *tibi ... tibi*; 66 sq. *flectite ... flectite*; 80 *advena ... advena*; 86 sq. *hinc ... hinc*; 87 sq. *obstabunt ... obstabunt*; 102 *quamvis ... quamvis*; 102 sq. *semper ... semper.*

Lydia 1 sq. *formosaque ... formosa*; 4 sq. *vos ... vobis ... vos ... vos*; 16 *gaudebunt ... gaudebunt*; 26 sq. *Iove ... Iuppiter*; 31 sqq. *sive ... sive ... sive*; 37 sq. *cur ... cur*; 41 sq. *Luna ... Luna*; 42 *dolor ... dolentis*; 41 *tuos tecum est ... est et mea mecum*; 58 *non mea, non.*

Et in Diris et in Lydia eadem verba breviore intervallo repetuntur; dabimus primum aliquot exempla e Diris:

10 *felicia rura*
33 *felicia ligna*
90 *felix nomen, agelli*

27 *formosis ... viretis*
32 *formosae ... umbrae, formosior illis | ipsa*

43 *diffusis*
49 *diffunditis*
51 *perfundat*
63 *infundimus*
68 *diffundite*
77 *diffuso*

3 *impia vota*
31 *impia ... dextera*

Digitized by Google

45 *pertica . . . impia*
62 *impia vota* cf. 3

81 *advena, civili qui semper crimine crevit.*
82 *o male devoti, praetorum crimina, agelli*

Idem animadvertimus in Lydia:

Lyd. 14 *illiserit herbam*
66 *laedere in herba | purpureos flores*

37 *cur non et nobis facilis, natura, fuisti;*
77 *quo facĭlis natura fuit*

48 *condicio similisque foret mortalibus illis*
52 *condicio nobis vitae*

36 *ploravit amores* } cf. Dir. 3; 62 *impia vota.*
72 *ploravit amores* }

59 *dulcia cum Veneris furatus primum*
65 *gaudia libavit dulcem furatus amorem*

1. 2 *invideo vobis, agri formosaque prata*
hoc formosa magis, mea quod formosa puella
24 *non ulla puella | doctior in terris fuit aut formosior*

In Diris saepenumero recurrunt versus intercalares:

1 *Battare, cycneas repetamus carmine voces*
14 *rursus et hoc iterum repetamus, Battare, carmen*
30 *nec mihi saepe meum resonabit, Battare, carmen*
54 *tristius hoc, memini, revocasti, Battare, carmen*
71 *dulcius hoc, memini, revocasti, Battare, carmen.*

Idem usus versuum intercalarium non nimis usitatus etiam in Lydia invenitur:

1 *invideo vobis, agri formosaque prata*
8 *invideo vobis, agri: discetis amare*
20 *invideo vobis, agri: mea gaudia habetis.*

Quod ad rem metricam attinet, utrumque carmen modo vocales elidendi antiquiore utitur: ultima syllaba vocabuli dactylici ante bacchium in fine versus eliditur; cf.

Dir. 7 *multa prius fient quam non mea libera | avena*
Lyd. 20 *et moechum tenera gavisa est laedere | in herba.*

Digitized by Google

In utroque carmine verba pyrrhichiaca et dactylica vocalem *a* non elidunt, nisi *a* vocalis sequitur:

e. g. Dir. 45 *pertica qua nostros mutata est impia | agellos*
Lyd. 20 *invideo vobis agris: mea gaudia | habetis.*

Utrumque carmen *Catullum* imitatur:

Dir. 21 *purpureo campos quae pingunt verna colore*
Cat. 64. 90 *aurave distinctos educit verna colores*

Dir. 35 sq. *Iuppiter, (ipse Iuppiter hanc aluit)...*
Cat. 64. 26 sq. *Iuppiter ipse ipse...*

Dir. 57 *cum subito emersere furenti corpora ponto*
Cat. 64. 14 *emersere freti candenti e gurgite voltus*

Dir. 102 sq. *quamvis ignis eris, quamvis aqua, semper amabo; gaudia semper enim tua me meminisse licebit*
Cat. 65. 9 sq. *nunquam ego te... adspiciam posthac. At certe [semper amabo; semper maesta tua carmina morte canam.*

Lyd. 68 *Cypria formoso supponens bracchia collo*
Cat. 64. 332 *levia substernens robusto bracchia collo*

Lyd. 75 sqq. *ergo quod deus atque heros, cur non minor aetas? infelix ego, non illo qui tempore natus . quo facilis natura fuit. Sors o mea laeva nascendi miserumque genus, quo sera libido est.*
Cat. 64. 22 sqq. *o nimis optato saeclorum tempore nati heroes, salvete, deum genus, o bona matrum progenies, salvete iterum iterumque, ⟨bonarum⟩. . . . . cui Iuppiter ipse, ipse suos divom genitor concessit amores.*

Denique rectissime scribit v. d. Wight Duff: „It looks like the same mind which notes in the Dirae the steaming rains upon the high hills *(altis fumantes montibus imbres)* and invokes:

Digitized by Google

Dir. 48 *undae, quae vestris pulsatis litora lymphis,*
litora, quae dulcis auras diffunditis agris

as that which in the Lydia seizes on a characteristic aspect of an evening sky —

Lyd. 39 *sidera per viridem redeunt cum pallida mundum*".

Quamquam igitur Lydia et Dirae satis multa inter se communia habent, Rothsteinius [1]) opinionem prorsus contrariam protulit. „Nos quibus libero iudicio", inquit, „ad utriusque carminis comparationem accedere licet, prima lectione perspicere debemus vix inveniri posse inter omnia quae aetatem tulerunt Romanorum poemata duo adeo dissimili oratione ac stilo facta quam Diras et Lydiam". Qui ea quae modo disputavimus attente perlegit, Rothsteinio hoc scribenti non facile assentietur.

Res quae in utroque carmine tangantur diversas esse hoc concedo: recte enim summam utriusque poematis ita statuit: Dirarum poeta una cum agris etiam Lydiam amiserat; in altero carmine agitur de discessu puellae quae saepius rus abire [2]) solebat [3]). Deinde Rothsteinius, ut demonstret fieri non potuisse, ut „Lydia" et „Dirae" ab uno eodemque poeta scriberentur, ita disputare pergit; „demonstrari potest", inquit „ab eo qui Diras composuit Lydiam neque *post* illas scribi potuisse, quia ille una cum agris etiam puellam amiserat, neque *antea*, quoniam eum qui in Lydia de puellae absentia queritur ipsum rusticum hominem non fuisse apparet". Ex quibus illud concedo, hoc nego. Nam, si sumimus „Lydiam" ante „Diras" scriptam, cur non licet putare poetam in urbe habitantem extra urbem praedium habuisse et, cum postea agrorum divisionibus praedio suo privatus esset, iniuriam ut lamentaretur, carminis pastoricii formam imitatum esse? Quidquid id est, non video quicquam obstare ne unus poeta et Lydiam et Diras scripserit.

Quod autem idem Rothsteinius scribit Lydiam ab eo qui

1) l. l. p. 509.

2) Non recte putat Eskuchius (De Valerio Catone, Diss. Marb. 1889, p. 70) poetam in „Lydia" *e villa* exisse in urbem.

3) cf. *cur ego crudelem patior tam saepe dolorem* (vs. 38).

Digitized by Google

Diras scripsit non post Diras componi potuisse, hanc opinionem verisimilem duco, ad quam defendendam haec adfero argumenta:

1. In Lydia hic illic inest dictionis tenuitas, quae sermonem antiquiorem in mentem revocat, quaque carent Dirae, cf. vs. 46 *quae dicere longum est* et 49 *haec quoque praetereo*, talia enim legimus apud Lucilium, 51 (Marx) *ut diximus ante*, 1059 *hoc missum facies.*

2. Ea quae in „Lydia" laudatur, puella est immatura, cf. v. 54; quae in „Diris" introducitur, femina, quam poeta iam diu amavit, cf. v. 103.

3. In Diris fundo et puellae *in perpetuum* valedicit.

4. Versu 41 *non iterum dices, crebro „tua Lydia" dixti* mentio Lydiae tam brevis est, ut fieri nequeat, ut quisque semel admonitus non sentiat poetam hanc Lydiam iam in alio carmine cecinisse. Idem de versu 89 *dulcia rura valete et Lydia dulcior illis* dici potest.

5. In „Lydia" mythologia maiorem obtinet locum, quam in „Diris".

Ingenue tamen fateor artem metricam „Lydiae" paulo politiorem esse quam „Dirarum" [1]), quamquam Lydia tres *versus spondiacos* habet (33. 47. 67) quibus Dirae omnino carent.

Et alia causa est, cur Rothsteinius neget haec duo carmina ab eodem scriptore composita esse. *Diras* enim magni facit atque admiratur, *Lydiam* opus mediocris ingenii poetae ducit; „in Lydia", inquit, „apparet ars longa consuetudine exculta, suco tamen et nervis adeo carens, ut vix feramus hominem nihil maiore studio lectoribus obtrudentem quam macie se consumi et ad mortem voluntariam adigi, veri et simplicis doloris ne umbram quidem prodentem". Multo pluris idem facit Diras. „Sane is quoque" — ita pergit Rothsteinius — „qui Diras scripsit qua ratione componenda essent carmina a suae aetatis magistris didicerat, sed quo omnis poesis lyrica tendere debet, ut formarum traditarum imitatio cum proprii affectus veritate coniungatur, hoc ita praestitit ut verborum elegantiam non nunquam prae sententiarum vi et veritate neglegeret". Sub finem disputationis quid de utroque carmine sentiat, ita exponit:

---

1) vid. Eskuchium. De Valerio Catone, p. 58. 59.

Digitized by Google

„alterum (Lydia) exemplo esse potest qua in versibus componendis facultate Augustea aetate vel *mediocris ingenii homines* uterentur, alterum (Dirae) conscriptum est ab *egregio poeta, qui non ultimum inter Romana ingenia locum obtinet*".

Eiusmodi sententias nihil esse nisi privatas persuasiones inde apparet, quod Plessisius vir poeseos Latinae peritissimus in Lydia aestimanda toto caelo a viro docto Germano differt; legimus enim in libro illo, qui inscribitur „la Poésie latine" [1]): „la *Lydia* est certainement une des jolies productions de la muse latine, une de celles où la tristesse antique rejoint la mélancolie moderne". Non possum facere quin afferam etiam pauca ex Mackailii pulcherrima disputatione: „sometimes he is almost Greek in his faculty of putting into a phrase of plain prose *that faint inner glow, that just perceptible cadence, which makes it poetry*. This is *most striking in the Lydia*, the second of the two pieces.

Non ulla puella
doctior in terris fuit aut formosior

it is like a phrase from a Greek lyric for pellucid colour.

Luna, tuus tecum est: cur non est et mea mecum?
Luna, dolor nosti quid sit, miserere dolentis.

There is the touch of Theocritus here in the way that the popular ballad-verse is taken up and woven into the structure of a poem. *It is not such an easy thing to do* ... Virgil could do it, but not always. *This poet had, too, a sensitiveness beyond the common run of Latin poets for the aspects and processes of nature* ...; there is notable power of seizing and expressing natural phenomena, especially visible tones or colours, with a delicate precision". Deinde adfert pulcherrimum Lydiae versum: *sidera per viridem redeunt cum pallida mundum* („the first appearance of the stars at evening faint in a clear green sky"). Vides Mackailium quoque „Lydiam" magni facere et ex hoc potissimum carmine pulchrorum versuum exempla elegisse.

Postremum Rothsteinius, ut *iure* negare videretur „Lydiam" ab alio poeta compositam esse atque „Diras", monuit hoc carmen rebus mythologicis paene carere, illud vero abundare;

1) p. 274.

Digitized by Google

cui respondendum etiam in „Diris" talia inveniri: legimus enim de *Lycurgo, Cerere, Venere, Iove, Neptuno, Volcano, Dite.*

Planum fecisse mihi videor Rothsteinio non contigisse ut demonstraret duo haec carmina a duobis poetis composita esse. Incerta eius argumenta minus valent quam loci inter se simillimi quos ex utroque poemate Eskuchii dissertatione grato animo usi supra enumeravimus. Gaudemus de hac re idem sentire virum doctum *Wight Duff* [1]), cuius iudicium in talibus rebus maximi aestimamus. Scribit autem: „Rothstein's contention, that style and subject of the two preclude the possibility of their having been written by the same poet is no more proved than the contention that the *Dialogus de Oratoribus* is not by the author of the *Agricola*".

C. 2. Quo tempore „Dirae" carmen scriptum sit, quaeritur.

Dirarum versum 82

o male devoti, praetorum crimina, agelli

pertinere ad agrorum divisiones a Sulla factas putabat Scaliger; alii [2]) hunc versum ad Antonium et Octavianum triumviros referunt Diras anno 41 ante Christum natum aut brevi post compositas esse rati; alii „Diras" post annum 41 scriptas esse sumunt.

Scaligeri opinio duabus rebus refutatur. *1.* Pluralis *praetorum* ostendit de *pluribus* imperatoribus sermonem esse. Quod autem Naekius contendit *praetorem* hoc tempore non iam imperatorem bellicum, sed magistratum significare, redarguitur talibus locis qualis est Horat. Epist. II. 2. 34:

forte sub hoc tempus castellum evertere praetor.

2. Accedit quod noster poeta *et* tertio loco (Dir. 44 *arboribus coniungat et ardor aristas), namque* secundo (Lyd. 115 *dulci namque tumet nondum vitecula Bacchi), enim* tertio (Dir. 103 *gaudia semper enim tua me meminisse licebit), cum* tertio (Dir. 31 *militis impia cum succedet dextera ferro)* vel quarto (Lyd. 47 *aurea quin etiam cum saecula volvebantur),* vel quinto (Lyd. 39

1) A Literary History of Rome, p. 489.
2) e. g. Merkel, l. l. p. 364.

Digitized by Google

sidera per viderem redeunt cum pallida mundum) loco ponit.

Scimus enim ante Catullum, Vergilium, Horatium neminem *nam* coniunctionem alibi quam in ipso sententiae initio posuisse [1]).

De Sullano igitur tempore non cogitandum est.

Videamus nunc, utrum „Dirae" ante an post Vergilii Eclogam primam scriptae sint. Quam Eclogam et Diras nonnulla communia habere nemo sanus negaverit. Confer, ut unum demus exemplum, Dirarum versum 101

quam tua de nostris emigret cura medullis

cum Vergilii Eclog. 1, versu 63:

quam nostro illius labatur pectore voltus.

Unicuique notum est hanc Eclogam magna ex parte versus imitari Theocriteos, quos relegas in Hosii Bucolicorum editione [2]). Quid autem videmus? Iis locis, quibus Vergilius Theocritum *non* imitatur, congruit cum Diris; Dirae contra nusquam congruunt cum iis versibus Vergilianis in quibus scribendis Maro Theocriti meminit. Ex quo iure suo vir doctus P. Jahn [3]) effecit *Diras ante Eclogam primam* scriptas esse.

Sed est aliud argumentum atque id firmissimum. In prima Vergilii Ecloga gratum poetae animum agnoscimus erga Octavianum. Insunt tamen nonnulla quae a ceteris versibus blandioribus mire abhorrent; versum 70 dico:

impius haec tam culta novalia miles habebit,
barbarus has segetes.

At Dirae indignantis et irati poetae sunt: hic totius carminis animus. Si quis ergo dubitat, utrum Dirarum vs. 45

pertica qua nostros metata est impia agellos

et versus 83

tuque inimica tui semper Discordia civis

versus Eclogae primae 70 et 71 imitentur, an hi illos, confidenter respondeo: Vergilius, cum Eclogam primam scribebat, Diras legerat.

---

1) Vide Hauptium, Observationes Criticae p. 47 (anno 1841) et Lachmannum (ad Lucret. IV. 604), qui scribit: „de *Dirarum* scriptore, cuius est 115 *dulci namque tumet*, Merkelio et Hauptio assentior qui eum Vergilio parem aetate faciunt".

2) Kleine Texte 134.

3) Die Art der Abhängigkeit Vergils von Theocrit und anderen Dichtern, 2. Fortsetzung, Wissensch. Beilage zum Jahresber. d. Köllnischen Gymnas. zu Berlin. Ostern 1899.

Digitized by Google

Quam coniecturam non e nihilo fictam esse apparet comparato Eclogae octavae versu 58

omnia vel medium fiat mare.

Damonis hic habemus exclamationem; „in tam corrupto mundo", inquit, „vivere non possum: proinde omnia mare fiat".

Nonnulli Vergilium apud Theocritum I. 134 πάντα δ' ἔναλλα γένοιτο non recte interpretatum esse et ἐνάλια vertisse putant; apud Maronem enim Damonis votum non ita usitatum est. Apud Dirarum poetam hoc votum, quod in totum carmen quadrat, prorsus non miramur, nam, aqua ignique ut omnia deleantur, optat. Veri simillimum igitur Vergilium hoc loco non Theocriti memorem esse, sed versum *omnia vel medium fiat mare* ex conglutinatione horum duorum Dirarum versuum ortum esse:

46 *cinis omnia fiat*
60 *dicantur mea rura ferum mare.*

Qui Diras post Bucolica scriptas esse defendunt, citant ex Ecloga 5 versum 44

formosi pecoris custos, formosior ipse,

quocum ex Diris conferunt versum 32 sq.:

formosaeque cadent umbrae, formosior illis
ipsa [1]) *cades.*

De quibus versibus scribit Rothsteinius [2]) Reitzensteinio probante: „Die Unterscheidung zwischen dem schönen Laub und dem schöneren Wald oder Stamm ist spitzfindig und unklar, und hier scheint es mir ziemlich sicher zu sein, dasz der Dichter wenig geschickt ein ähnliches, nur gelungeneres Spiel nachgeahmt hat, das er bei Virgil vorfand".

Sed quid impedit quominus sumamus Diras post hanc quintam Eclogam ortas esse. Constat enim eclogas 2, 3, 5 antiquiores esse quam 1 et 9.

---

1) sc. silva.

2) Wochenschr. f. klass. Philol. 1892. p. 1118. Aliter iudicat Otto Ribbeck: „was ist eigentlich ungeschickt an dieser Steigerung *formosae — formosior?* Konnten nicht die stolzen alten Stämme mit ihrem Geäst, der eigentliche Körper des Waldes, der ihm Form und Gestalt im wahren Sinn des Wortes giebt, dem Landmann noch formvoller erscheinen als das lockere Laubwerk? und vor Allem mehr am Herzen liegen?" (Rhein. Mus. 50 [1895], p. 559),

Digitized by Google

Reitzensteinius [1]), ut Rothsteinius, Diras post Bucolica ortas esse putat, quod nonnullis locis Dirarum scriptor Vergilium inepte imitatus sit.

1. Dir. 15 *effetas Cereris sulcis condatis avenas;* confert Bucol. 5. 37: *grandia saepe quibus mandavimus hordea sulcis, infelix lolium et steriles nascuntur avenae.*

Supra demonstravi pro *sulcis*: *sulci* legendum esse, *sulcis condatis* igitur non = *ex sulcis*; ergo non possumus dicere Dirarum poetam locum Vergilium inepte imitatum esse.

2. Dir. 28 *tondebis* [2]) *virides umbras.*

Reitzensteinius Bucol. 5. 63 *intonsi montes* exemplum habet, sed locus apud Vergilium a nostro plane differt; iure suo Eskuchius [3]) scribit: „Dir. 28 unmittelbar aus Verg. Ecl. 5. 63 abzuleiten, verbietet einmal die geringe äussere Ähnlichkeit der Ausdrücke, anderseits das gleichfolgende *comantis ramos:* die *virides umbrae* sind dem Dichter die *comae arborum;* das Bild des Scherens schwebt dem Dichter von Anfang an deutlich genug vor".

3. Dir. 46 *cinis omnia fiat.*

Reitzensteinius haec sumpta putat ex Eclog. 8. 58 *omnia vel medium fiat mare;* sed supra docui praestare Vergilium hoc loco imitatorem haberi.

4. Dir. 83—85 non, ut Reitzensteinius vult, ex Verg. Ecl. 1. 70—73 sumpti sunt, sed cum Jahnio Dirarum versus Vergilii exemplum habendi sunt, ut supra demonstravimus.

Neque igitur Reitzensteinio contigit, ut demonstraret Diras post Vergilii Eclogas compositas esse. Hoc tantum *fortasse* dicere licet eas post Eclog. 5 scriptas, quamquam non immerito Ribbeckius [4]) rogat: „Wer bürgt dafür, dass Vergil es gewesen ist, der die Steigerung *formosi — formosior* erfunden hat? dass er nicht wie so oft ein älteres Muster glücklich verwendet und eigenthümlich umgeprägt hat? dass nicht beiden Dichtern eine Originalstelle vorschwebte?"

---

1) Drei Vermutungen zur Geschichte der röm. Litteratur, Marburg, Elwert 1893.

2) Reitzensteinius male *tondemus* cum M B legit, cf. Ribbeck, Rhein. Mus. 50, p. 563.

3) Neue Philologische Rundschau 1894, p. 333.

4) Rhein. Mus. 50 (1895), p. 559.

Digitized by Google

Qui nolunt credere Vergilium Diras imitatum esse, eos refero ad Georg. II, 308 sqq.

308 *et totum involvit flammis nemus et ruit atram*
309 *ad caelum picea crassus caligine nubem,*
310 *praesertim si tempestas a vertice silvis*
311 *incubuit glomeratque ferens incendia ventus.*

Manifestum quidem est Vergilium hoc loco complura e Lucretio sumpsisse (VI. 256/64) cf.

256 *praeterea persaepe niger quoque per mare nimbus,*
257 *ut picis e caelo demissum flumen, in undas*
258 *sic cadit effertus tenebris procul et trahit atram*
259 *fulminibus gravidam tempestatem atque procellis*
. . . . . .
263 . . . . . *neque enim caligine tanta*
264 *obruerent terras* . . . .

sed digniores qui comparentur versus 37. 38 Dirarum sunt, nam hi versus, ut ii versus, quos ex Georgicis exscripsi, de *silvae incendio* agunt, at versus Lucretiani de *fulmine.* Praeterea finis versus 38 Dirarum

Eurus agat mixtam fulva caligine nubem

idem est atque versus 309 Georgicorum.

Quisnam hoc loco imitator, Vergilius an Dirarum poeta? Si Dirarum poeta imitator sit, sequitur ut „Dirae" carmen post annum 36 scriptum sit. Sed quis non intelligit fieri non potuisse, ut tale [1]) carmen, quale „Dirae", compluribus annis post agrorum divisiones oreretur.

Ut redeam, unde abii: cum sciamus Eclogam primam anno 41 ante Christum aut brevi post scriptam esse, et Diras paulo ante hoc carmen ortas esse demonstravisse mihi videar, pro certo habeo carmen, quod inscribitur „Dirae", compositum esse anno 41 aut non multo post.

Sed et aliud est argumentum quod *ceteris additum* non parvi momenti est. Eskuchius [2]) enim 180.000 fere hexametris per-

1) Bene Ellisius (Am. Journ. of Phil. XI. p. 15): „The choice of the form must, I think, point to a real indignation that can only have been prompted by a real wrong".

2) Die Elisionen in den zwei letzten Füssen des lateinischen Hexameters, von Ennius bis Walahfridus Strabo, Rhein. Mus. 45 (1890), p. 236—264, 385—418.

Digitized by Google

volutis statuit omnes fere poetas inde a Vergilio operam dedisse, ut fines versuum quam purissimi essent: nam sedem elisionum in fine hexametri sedulo evitaverunt. Quidnam Eskuchius nos docuit?

Apud antiquiores poetas complures hexametri reperiuntur, in quibus tertia syllaba quinti pedis eliditur, ut Dir. 97:

extremum carmen revocemus, Battare, / avena.

Apud	*Ennium*	talis	elisio	in	79	hexametris	semel	legitur.
„	*Lucilium*	„	„	„	26	„	„	„
„	*Lucretium*	„	„	„	38	„	„	„
„	*Catullum*	„	„	„	31	„	„	„
In	*Lydia*	„	„	„	*40*	„	„	„
„	*Diris*	„	„	„	*17*	„	„	„
Apud	*Vergilium*	„	„	„	*109*	„	„	„
In	*Culice*	„	„	„	138	„	„	„
„	*Cire*	„	„	„	135	„	„	„
„	*Moreto*	„	„				nusquam	„
„	*Copa*	„	„	„	19	„	semel	„
„	*Horat. Sat.*	„	„	„	68	„	„	„
Apud	*Tibullum*	„	„	„	85	„	„	„
In	*Panegyrico Messallae*	„	„	„	105	„	„	„
Apud	*Lygdamum*	„	„	„	145	„	„	„
In	*Horat. Epist.*	„	„	„	131	„	„	„
Apud	*Propertium*	„	„	„	62	„	„	„
„	*Ovidium*	„	„	„	266	„	„	„
In	*Nuce elegia*	„	„				nusquam	„
„	*Consol. ad Liviam*	„	„	„	118	„	semel	„
Apud	*Grattium*	„	„	„	541	„	„	„
„	*Manilium*	„	„	„	115	„	„	„
„	*Germanicum*	„	„	„	241	„	„	„
„	*Columellam*	„	„	„	73	„	„	„
In	*laude Pisonis*	„	„				nusquam	„
Apud	*Persium*	„	„	„	75	„	semel	„
„	*Lucanum*	„	„	„	1612	„	„	„
„	*Petronium*	„	„	„	294	„	„	„
„	*Calpurnium*	„	„				nusquam	„

Digitized by Google

In	*Aetna*	talis elisio	in	161	hexametris	semel	legitur.
Apud	*Homerum*						
	Latinum	„	„	119	„	„	„
„	*Valerium Flacc.*	„	„	180	„	„	„
„	*Silium Italicum*	„	„	81	„	„	„
„	*Statium*	„	„	206	„	„	„
„	*Martialem*	„	„	1679	„	„	„
„	*Iuvenalem*	„	„	901	„	„	„

Haec tabula ostendit Vergilium in hac elisione evitanda totum posteriorum poetarum agmen duxisse disciplina multo severiore. Iure igitur statuit idem vir doctus Dirarum poetam, si *post* Vergilium scripserit, solum et unum ex omnibus Maronis imperio non paruisse.

Accedit quod in Diris saepenumero vocalis *a* ante vocalem *a* eliditur, quae elisio praesertim apud antiquiores poetas [1]) invenitur.

Legimus enim apud Dirarum poetam tales versus:

Dir. 7 *multa prius fient quam non mea libera | avena*
„ 45 *pertica qua nostros metata est impia | agellos*
„ 65 *nam tibi sunt fontes, tibi semper flumina | amica*
„ 80 *piscetur nostris in finibus advena | arator*
„ 82 *o male devoti, praetorum crimina, | agelli*
Lyd. 20 *invideo vobis, agri: mea gaudia | habetis.*

Synaloephe vocabuli anapaestici ante quintam arsin, de qua supra fusius disputabimus, apud Vergilium in Bucolicis et Georgicis *nusquam* invenitur, at in Diris *ter* (v. 4. 5. 66). Et haec elisio ab *antiquioribus* poetis adhibetur.

Ergo res quoque metrica ostendit Diras non *post* Bucolica ortas esse.

Denique pauca dicenda sunt de Rothsteinii [2]) coniectura, qui collato versu 9 *Trinacride sterilescant gaudia vobis* poetae

1) e. g. Lucret. I. 19 *omnibus incutiens blandum per pectora | amorem*; vid. Norden, Aeneis, Buch VI, p. 455 (editio altera): „Vergil ist mit der Elision von ă zurückhaltend".

2) Hermes, 23 [1888], p. 511.

Digitized by Google

agrum in Sicilia fuisse ratus carmen nostrum ad ea tempora refert, quibus Sexti Pompeii bello gravissimae per illam insulam turbae ortae sunt. „Nam multa et gravia passas esse illo bello Siciliae urbes ab utroque adversario et Tauromenitas quidem a Caesare e patria expulsos esse et Romanorum coloniam accepisse per rerum gestarum scriptores constat (Diod. XVI, 7. 1; Strabo p. 270 et 272), quamquam pauca admodum traduntur et ne id quidem satis certum est, num praeter colonias anno 733 in Sicilia teste Dione (LIV, 7) conditas, quarum in numero etiam Tauromenitanam fuisse probabile visum est Mommseno (C. I. L. X 718), alias Augustus in insulam deduxerit".

Putat igitur Rothsteinius Diras anno 21 a. Chr. scriptas esse. Sed iure suo Krollius [1]) Rothsteinio scribenti: „quod ad ipsum militem, cui possessione cessit, se convertens poeta dicit *Trinacriae sterilescant gaudia vobis*, hoc nullis interpretandi artificiis ita explicari poterit, ut non de praedio in ipsa Sicilia insula sito agatur", respondet: „*Trinacriae gaudia* kann harmlose Umschreibung für *Getreide* sein; in Enna soll Demeter *fruges invenisse* Cic. Verr. II. 4. 108, auf Sicilien bezog man die Verse Od. ι 109 ff. (Diod. V. 2. 4)". Tota igitur Rothsteinii coniectura e nihilo ficta est.

Quo tempore „Lydia" scripta sit, definire non audeo. Supra dixi *veri simile* videri hoc carmen ante Diras scriptum esse. Si quis autem citat versum 16/17:

gaudebunt silvae, gaudebunt mollia prata
et gelidi fontes

et comparato Bucol. 10. 42

hic gelidi fontes, hic mollia prata, Lycori

defendit Lydiam post Bucolica ortam esse, moneo Skutschio auctore versum 42 *Galli* versum esse. Fieri igitur potest, ut „Lydia" Gallum imitetur, cuius elegiae ante 49 compositae sunt. Conferendi sunt etiam versus Lydiae 9

o fortunati nimium multumque beati

et Georg. II 458

1) Rhein. Mus. 60 [1905] p. 552, vid. etiam Ribbeckium, Rhein. Mus. 50 [1895] p. 561.

Digitized by Google

o fortunatos nimium, sua si bona norint,
agricolas!

Cum tamen neque Lydia usquam versus Vergilii imitetur, neque Vergilius Lydiam, praestat sumere utrumque poetam hic antiquiorem secutum esse.

C. 3. QUISNAM „DIRARUM" ET „LYDIAE" POETA SIT, QUAERITUR.

Vollmerus [1]) cur „Diras" Vergilio tribuat, his verbis explicat: „es ist befremdlich, dass noch niemand, soviel ich weiss, die Beobachtung fruchtbar gemacht hat, dasz die Dirae das genaue Gegenstück zur ersten Ekloge bilden. Hier Tityrus, den Dank gegen den Gott im Herzen, der ihm sein Gut erhalten, und Meliboeus, der zwar mit Leid, aber doch gefaszt von seinem Besitze ins Elend zieht, dort der Sänger und sein Genosse, die die Heimat in Grund und Boden verfluchen, weil sie vertrieben dem fremden Soldaten weichen müssen. Ich meine, wir haben in den Dirae eine Ekloge zu erkennen, die Vergil wie die erste und neunte auf Grund der Erlebnisse des Jahres 713/41 und zwar mit Anlehnung an griech. Ἀραί (daher wohl auch der Battarus) gedichtet, dann aber, auf irgendwelche Weise — wie, wissen wir ja nicht — entschädigt oder versöhnt, als zu heftig und zu aggressiv von der Edition der Bucolica ausgeschlossen hat".

Sed quominus Vergilius „Diras" scripserit, obstat res metrica, de qua supra diximus. Synaloephe enim tertiae syllabae quinti pedis praesertim *a* litterae apud Vergilium rarissima est, in Bucolicis hoc versus loco *a semel* tantum eliditur, 7. 14

quid facerem? neque ego Alcippen nec Phillida | habebam;

in Georgicis *semel*, III, 486

saepe in honore deum medio stans hostia | ad aram

ubi eum antiquiorem poesin secutum esse iure suo sumit Nordenus [2]). At in Diris talis elisio, ut vidimus, in 82 versibus *quinquies* invenitur. Cum Dirae eodem tempore — ut Voll-

1) l. l. p. 356.

2) Aeneis, Buch VI, (editio altera) p. 455; Georg. III. 486 „in sakralem Zusammenhang, der meist auf ältere Poesie weist".

Digitized by Google

merus quoque putat — atque Bucolica ortae sint, prorsus nulla causa excogitari potest, cur Vergilius, si Diras scripsisset, hac synaloepha *totiens* usus esset, quae in Bucolicis *semel* tantum legitur idque in nomine Graeco.

Synaloepha syllabae longae vocabuli anapaestici ante quintam arsin in Diris *ter* admittitur:

4. *ante lupos rapient haedi, vituli ante leones*
5. *delphini fugient pisces, aquilae ante columbas*
66. *nil est quod perdam ulterius, merito omnia* [1]) *Ditis.*

At Vergilius eiusmodi synaloephen neque in Bucolicis neque in Georgicis habet; in Aeneide ter modo legitur idque locis — quae Nordeni [2]) opinio est — aliunde sumptis II. 658 *patrio excidit ore* (ex Ennio), IV, 420 *miserae hoc tamen unum*, VIII, 96 *secant placido aequore silvas* (ex Ennio).

Praeterea supra iam monui totam qua „Dirae" scriptae sunt mentem a Vergilio abhorrere.

Accedit quod praedium, de quo in „Diris" sermo est, prope mare iacet, ubi Vergilius nullas habebat possessiones [3]).

Neque igitur nobis putare licet „Diras" Vergilii esse.

Videamus nunc, num „Dirae" a Valerio Catone compositae sint. Qui, ut Eskuchius, Scaligero assentiuntur, testem adferunt Suetonium de grammat. XI: *Valerius Cato, ut nonnulli tradiderunt, Burseni cuiusdam libertus, ex Gallia: ipse libello, cui est titulus Indignatio, ingenuum se natum ait et pupillum relictum eoque facilius licentia Sullani temporis exutum patrimonio .... scripsit praeter grammaticos libellos etiam poemata, ex quibus praecipue probantur Lydia et Diana. Lydiae Ticida meminit:*

Lydia doctorum maxima cura liber.

Eskuchius [4]) putat libellum, qui inscribitur *Indignatio* nihil aliud esse nisi nostras *Diras*. „Indignationem", inquit, „in Diris agnovimus et *Indignatio* ipse titulus fuit alius cuiusdam libri Catoniani. Is utrum prosaicus an poeticus fuerit, Suetonius

1) Sic bene correxit Ribbeckius lectionem Ω *merita*: „alles ist, wie sichs gebührt, dem Untergang geweiht". (Rhein. Mus. 50 [1895], p. 565).

2) Aeneis, Buch. VI, (editio altera), p. 455.

3) cf. tamen etiam Sonntag, App. Verg., Progr. Frankf. a. O. 1887, p. 9 et 12.

4) De Valerio Catone deque Diris et Lydia carminibus, Diss. Marburg, 1889, p. 71.

Digitized by Google

tacet. Verum enim ut in ipso *Indignatio* titulo mea quidem sententia aliquid sublime, aliquid poetici inest, ita vocem illam Iuvenalis *facit indignatio versum* etiam de eo libro valere veri simile est, cui ultro titulum *Indignatio* scriptor dederit". Sed parum veri simile est Catonis *Indignationem* carmen fuisse; legimus enim apud Plinium (hist. nat. XXXV. 2. 8): *exstat Messalae oratoris indignatio, quae prohibuit inseri genti suae Laevinorum alienam imaginem.* Tum Plinius pergit: *similis causa Messalae seni expressit volumina illa quae de familiis condidit, cum Scipionis Pomponiani transisset atrium vidissetque adoptione testamentaria Salvittones (hoc enim fuerat cognomen Africanorum dedecori) inrepentes Scipionum nomini.* Adstipulor igitur Rothsteinio [1]) haec scribenti: „eine Protestschrift also hat der adelsstolze Mann verfasst, um die Reinheit seines alten Adels zu wahren, und genau mit derselben Waffe kämpfte der Grammatiker gegen die *nonnulli*, die ihn verleumdet hatten, indem sie ihn zum Sohn eines Freigelassenen machten".

Accedit quod, ut Merkelii [2]) verbis utar, neque agros unquam amisisse Cato diserte traditur, sed patrimonio exutus, neque per veteranos Sullanos, sed licentia Sullani temporis, quod significare videtur per artes forenses, vel Chrysogoni alicuius machinas.

Praeterea discimus e Suetonio Catonem *pusillum* exutum esse patrimonio. Qui in „Diris" loquitur, non *pusillus* est, sed *vir maturus.*

Siquis autem cum Eskuchio Catonem *non paulo post agros tempore Sullano amissos* „Diras" composuisse putat, cito verba Hermanni [3]): „die Dirae würden alle Kraft verlieren, wenn sie nicht unter dem frischen Eindruck des erlittenen Unrechts verfasst wären".

Sed quid longis ambagibus de hac re utar qui supra demonstraverim neque „Lydiam" neque „Diras" Sullano tempore sed Triumvirorum aetate scriptas esse?

Opinio autem Ribbeckii, quam supra memoravimus, conicientis Catonem anno 41 Diras scripsisse pristini sui damni

1) Wochenschrift für Klass. philol. 1892, p. 1121.
2) In editione Tristium Ovidii, Berl. Reimer, 1837, p. 864.
3) l. l. p. 117.

Digitized by Google

memorem, quamquam Triumvirorum divisione nihil agri perdidisset, tam mira est, ut nullam habeat πειθανάγκην. Quis enim unquam post quadraginta annorum spatium de patrimonio amisso queretur et indignabitur?

Ticida Catonis „Lydiam" *doctorum maximam curam* dicit, quibus verbis nihil aliud significari potest nisi *exquisita doctrina* qua illud poema refertum erat. Ergo non erat „Lydia" Catonis nostrum huius nominis carmen quod sine labore intelligi possit.

Denique, cum veri simillimum esse viderimus Catonis *Indignationem* pedestri sermone compositam esse, tota Scaligeri coniectura pendet e tenuissimo filo, nomine Lydiae, quo multos poetas usos esse quisque intelligit.

Postquam igitur vidimus neque Vergilium neque Valerium Catonem poetam Dirarum esse potuisse, quaeritur, an alius poeta sit, cui hoc carmen tribuere possimus.

Monemus primum Rothsteinium dixisse Diras opus esse *egregii poetae qui non ultimum inter Romana ingenia locum obtineret.* Quod ita esse non miramur, neque enim Vergilius Bavium aliquem aut Maevium imitatus esse putandus est. Scimus praeterea eum hic illic amicorum verba honoris causa adferre, ut in Ecloga decima *Galli* verba in carmen suum adsumpsit, et in Ecloga VIII. 87 versum *Varii* [1]):

perdita [2]), *nec serae meminit decedere nocti.*

Supersunt nobis e Varii, fidissimi Vergilii amici, carmine quod inscribebatur *de Morte* aliquot versus, quos Macrobius, Saturn. VI. 1. 39. servavit:

vendidit hic Latium populis agrosque Quiritum
eripuit; fixit leges pretio atque refixit.

Hos versus paene integros Vergilius recepit in Aeneida VI. 621:

vendidit hic auro patriam, dominumque potentem
imposuit; fixit legis pretio atque refixit.

Ad quem locum Servius adnotat: *possumus Antonium accipere secundum Ciceronem in Philippicis, ubi ait „leges refixisti".* Revera etiam Varius Antonium versibus citatis perstrinxit [3]).

1) vid. Macrobium VI. 2. 20.

2) sc. bucula.

3) vid. R. Unger, L. Varii de morte eclogae reliquiae, Halle 1870, p. 6 sqq. et Norden, Aeneis, Buch VI, p. 292 (editio altera).

Digitized by Google

Varium non solum Thyestem tragoediam et epos scripsisse tradit Porphyrio ad Horat. carm. I. 6. 1: *fuit L. Varius et epici carminis et tragoediarum et elegiorum auctor, Vergilii contubernalis.* Nunc animum attende, quam bene omnia explicari possint, si sumimus Varium Dirarum poetam esse.

Maior natu fuit Varius quam Vergilius, nam anno 41 Maro eum suspicit ut se ipso maiorem; legimus Eclog. 9. 35/36:

nam neque adhuc Vario videor nec dicere Cinna
digna, sed argutos inter strepere anser olores.

Multa iam scripsit, antequam Vergilius Eclogas composuit. In arte igitur metrica eum antiquiores poetas secutum esse exspectare possumus, quod scriptor Lydiae et Dirarum, ut supra vidimus, revera fecit. Operae pretium est observare synaloephen [1]) syllabae longae vocabuli anapaestici ante quintam arsin, quam elisionem invenimus in Diris 4

delphini fugient, pisces, aquil a e / a nte columbas

etiam a Vario adhibitam esse

imposuit, fixit leges preti o / a tque refixit.

Eorundem verborum repetitionem, quam in Diris notavimus utpote minus elegantem, apud Varium quoque [2]) reperimus:

1 *ceu canis umbrosam l u s t r a n s Gortynia vallem,*
2 *si veteris pote sit cervae deprendere l u s t r a,*
3 *saevit in absentem et circum vestigia l u s t r a n s* [3])
4 *aethera per nitidum tenues sectatur odores;*
5 *non amnes illam medii, non ardua tardant,*
6 *perdita nec serae meminit decedere nocti.*

Cum versu 5 comparandus est ex Diris vs. 12

non arbusta novas fruges, non pampinus uvas.

Quod supra de „Diris" diximus, pulchre congruit cum iis quae Cruttwellius de illis Varii versibus scripsit: „The rhythm here is midway between Lucretius and Virgil; the inartistic repetition of *lustrans* together with the use immediately before

1) Haec synaloephe *rarior* est: ante Vergilium traditur apud *Lucilium quinquies* (59, 326, 350, 468, 995), apud *Lucretium quater* (I, 180, 813, III, 499, IV, 483), apud *Ciceronem bis* (Arat. fr. X. 1 Baehr., 311), apud Catullum *semel* (81. 1).

2) Macrob. VI. 2. 20.

3) E. Baehrens: *nictens* coniecit.

Digitized by Google

of the cognate word *lustra* point to a certain carelessness in composition" [1]).

Utrumque poetam, et Varium et eum, qui Lydiam Dirasque scripsit, naturam amasse apparet.

Versus 35/36, quos supra ex Eclog. 9 exscripsi, lepidissime ad Dirarum versum 1 adludunt, si Varius eius carminis poeta est:

Battare, cycneas repetamus carmine voces.

Quod hi Eclogae 9 versus Theocritum in mentem revocant, huic coniecturae non obstat; nam Theocriti verba (7. 41) *βάτραχος δὲ ποτ' ἀκρίδας ὥς τις ἐρίσδω* aliis versibus eiusdem poetae (5. 136) adhibitis:

οὐ θεμιτόν, Λάκων, ποτ' ἀηδόνα κίσσας ἐρίσδειν
οὐδ' ἔποπας κύκνοισι

consulto mutata videntur; quin etiam coniectura nostra confirmatur a Servio adnotante Vergilium hic alludere ad *Anserem* poetam, *Antonii laudatorem*.

Uterque et Varius et Dirarum auctor divisiones agrorum acerbissime perstrinxit, et quod etiam memorabilius, uterque *Antonium* aggressus est. Nam *Lycurgi* nomen (v. 8) Antonium, ut unum ex Lupercorum sacerdotio, tecte significare non spernenda coniectura viri docti K. F. Hermann [2]), collato Cic. Philipp. II. 84 et Dion. Cass. XLIV, 11. Vocabulum *Lupercus* plane Graecae voci *Λυκοῦργος* respondet.

Siquis autem rogat, qui fieri potuerit, ut Varius in Antonium triumvirum potentem et Octaviani collegam tam aperte et acerbe inveheretur, respondeo Weichertii [3]) verbis: „qui Octavianum bene noverit, mihi non dubitabit accedere dicenti vaferrimum istum iuvenem inde a caede usque avunculi sui id animo agitasse, ut solus rerum potiretur, ut oppressis per Antonium Bruto et Cassio sensim sensimque suos in triumviratu collegas auctoritate et potentia privaret et, ubi occasio ferret ac tempus, eos opprimeret. Quare etiam tantum aberat ut aegre ferret, si collegam suum ab aliis videret audiretque vituperatum, ut tacito pectore probaret"

1) Roman Literature (editio quarta) p. 250.
2) Gesamm. Abhand. 1849, p. 118.
3) De L. Varii et Cassii Parmenensis vita et carminibus, Grimae 1836, p. 107.

Digitized by Google

Varii puella erat *Plotia Hieria*, ut Donatus in vita Verg. nos docet: *vulgatum est consuevisse eum* (sc. Vergilium) *et cum Plotia Hieria. Sed Asconius Pedianus affirmat ipsam postea maiorem natu narrare solitam: invitatum quidem a Vario ad communionem sui, verum pertinaciter recusasse.* Plotia Hieria haud dubie fuit liberta a Plotio quodam manumissa. Quod Servius ad Eclog. 3. 20 adnotat: *Varius, tragoediarum scriptor, habuit uxorem litteratissimam, cum qua Vergilius adulterium solebat admittere*, ad eandem illam Plotiam Hieriam pertinet; neque tamen eius uxor, sed concubina fuit. In qua narratiuncula unum fortasse verum est Plotiam *litteratissimam* fuisse. Si supra recte disputavimus, Plotia illa eadem est atque *Lydia*, quae et ipsa *docta* puella fuit, cf. Lyd. 24 *non ulla puella | doctior in terris fuit aut formosior;* accedit quod prosodia utriusque nominis eadem est.

Denique observandum est Vergilium, dummodo mea coniectura vera sit, ut in Ecloga 10 Gallum cum Theocrito coniunxit, sic in prima Ecloga materiam suam sumpsisse ex Theocrito et Vario.

Ad Platonis de Rep. p. 450 B.

Μέτρον δέ γε, ἔφη, ὦ Σώκρατες, ὁ Γλαύκων, τοιούτων λόγων (sc. de iustitia) ἀκούειν ὅλος ὁ βίος νοῦν ἔχουσιν.

Ante τοιούτων inserendum τοῦ esse statuerunt Herwerdenus et Richardsus, homonymus vero meus „epexegetice" infinitivum additum declarat. Hoc si verum est, scire pervelim cur umquam ullus infinitivus vocula quae est τοῦ cum substantivo coniungatur et cur hic Plato ultro appetiverit obscuritatem, cum nullo negotio clare loqui potuisset.

I. I. H.

Digitized by Google

VELLEIANA.

SCRIPSIT

C. BRAKMAN I.F.

Velleius Paterculus res domi gestas pertinentes ad annum 167 referens scribit I 9, 6 „quam sit adsidua eminentis fortunae comes invidia altissimisque adhaereat, etiam hoc colligi potest, quod cum Anicii Octaviique triumphum nemo interpellaret, fuere, qui Pauli impedire obniterentur". Quae verba si quis composuerit cum Liv. XLV 35, 5 „intacta invidia media sunt: ad summa ferme tendit. nec de Anici nec de Octavi triumpho dubitatum est; Paulum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, obtrectatio carpsit", cogetur fateri Livium manifesto a Velleio expressum esse. Ex eodem fonte manaverunt (II 40, 5):: „numquam eminentia invidia carent". Num proxima quoque Vellei verba: „itaque et Lucullus memor *ante* [1]) acceptae iniuriae, et Metellus Creticus non iniuste querens (quippe ornamentum triumphi eius captivos duces Pompeius subduxerat) et cum iis pars optimatium refragabatur, ne aut promissa civitatibus a Pompeio aut bene meritis praemia ad arbitrium eius persolverentur" e Livio repetenda sint, quanquam valde verisimile est, equidem pro certo affirmare non ausim. Constat certe Livium Pompeianum fuisse, Velleium autem res enarratas II 37, 4—5 et II 40 admiratione Pompei captum conscripsisse.

Vestigia vero Liviana deprehendi possunt in nonnullis locutionibus, velut

1) Sic edendum censeo pro *tamen*. Idem coniecit Laurent secundum editionem Ellisianam.

Digitized by Google

II 16, 4 Pompeio Sullaque et Mario *fluentem* procumbentemque *rem* populi Romani restituentibus;

II 88, 2 otio ac *mollitiis* paene ultra feminam *fluens* (sc. Maecenas);

Liv. VII 32, 7 Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu *fluentibus rebus mollitia*que sua quam vi hostium victos esse (cf. VII 29, 5; 33, 14; X 28, 4).

Vell. I 11, 5 hic idem (sc. Metellus Macedonicus) primus omnium Romae aedem ex marmore in iis ipsis monumentis molitus ⟨*huius*⟩ vel *magnificentiae* vel luxuriae princeps fuit;

Liv. I 56, 2 quibus duobus operibus vix nova *haec magnificentia* quicquam adaequare potuit;

Liv. I 55, 9 summam pecuniae neque ex unius tum urbis praeda sperandam et nullius ne *huius* quidem *magnificentiae* operum fundamenta non exsuperaturam.

Quibus similitudinibus perspectis ego probare non possum, quae Krollio statuere placuit (Teuffel Röm. Liter. II § 278 pag. 195): Dem Livius scheint er als einem verkappten Republikaner nicht recht getraut zu haben, da er häufiger von ihm abweicht als mit ihm übereinstimmt. Immo si maiores partes operis, c. t. ab urbe condita, aetatem tulissent, appareret Velleium cum alia tum plures sententias morales, quam supra attuli, e Livio desumpsisse.

Quis non miretur historicum nostrum, cum inter poetas enumeret Lucretium Vergilium Tibullum Ovidium, II 36 tacere de Horatio, eo magis quod scribens II 33, 4 „quem (sc. Lucullum) *ob iniectas moles mari* et receptum suffossis montibus in terras mare haud infacete Magnus Pompeius Xerxen togatum vocare adsueverat", memor est versuum C. III 1. 33

contracta pisces aequora sentiunt
iactis in altum molibus?

Hoc loco aliquatenus comparari potest Sallust. Cat. 13, 1 „a privatis conpluribus subvorsos montis, maria constrata esse", verum apertiora Crispi vestigia in Vellei Historiis, reperiemus, si animum attendemus ad genus dicendi, certe facile unusquisque agnoscet verba Sallustiana, velut *patrare* (II 58, 1; 59, 4, 79, 3) *fusus fugatusque* (II 37, 2), *pollicitati* (II 111, 2) *capessere rempublicam* (II 94, 3) cet.

Digitized by Google

Patet Velleium, adulatorem Tiberii, valde despectum esse a Tacito itaque nisi perraro in eorum scriptis ὁμοιότητες non inveniuntur. Afferri possunt

Vell. II 123, 1 ingravescente in dies valetudine (sc. Augusti)

Tac. Ann. I 5 Haec atque talia agitantibus gravescere valitudo Augusti.

Obiter observo utrumque rerum scriptorem in deliciis habere verba *ciere (accire, concire, excire)* et *adolescere.*

Olim [1]) conatus sum aliquot locos corruptos sanare, nunc quinque alii emendandi sunt. Initium faciendum est a

II 38, 2 primus Africam Regulus nono ferme anno primi Punici belli .... sed post centum et novem annos P. Scipio Aemilianus eruta Carthagine abhinc annos centum septuaginta tris Africam in formulam redegit provinciae.

Halm post *Punici belli* requirens *aggressus est* optimam clausulam pessumdat. Quocirca ediderim: primus Africam Regulus ⟨*armis petivit*⟩ nono e. q. s. coll. II 68, 3 tum patriae, quam *armis petebat,* poenas dedit (sc. Milo). Ceterum frequenter Velleius *petere* utitur velut II 79, 5 Pompeius Asiam fuga *petivit*; II 76, 2 Antonium *petens*; II 82, 2 ne destinatum iter *peterent* cet.

Diem, quo Augustus Tiberium adoptavit, in maius celebrans scribit Velleius

II 103, 4 laetitiam illius diei concursumque civitatis et vota paene inserentium caelo manus spemque conceptam perpetuae securitatis aeternitatisque Romani imperii vix in illo iusto opere abunde persequi poterimus, nedum hic implere temptemus, contenti id unum dixisse, quam ille omnibus ⟨*faustus*⟩ fuerit.

Sic edidit Halm iterum supplemento clausulam delens. Eodem vitio laborant plurimae coniecturae ab Ellisio enumeratae. Mihi persuasum est hic historicum nostrum posuisse:

---

1) Cf. Annaeana nova, Velleiana cet. (1910) pag. 15 sqq. Quod ibi (pag. 16) ad II 24, 1 conieci: „*secundo* (pro: *fonte*) Mithridatem pepulerat proelio", id confirmare videtur II 12, 5 *fortunatissimo* decertavere proelio.

Digitized by Google

quam ⟨*sanctus*⟩ ille omnibus fuerit. Satis habeo conferre [1]) II 18, 4 ea urbs (Nola) pertinacissime arma retinebat.... velut paeniteret eius fidei, quam omnium *sanctissimam* bello praestiterat Punico. Equidem non audio Kritzium *quanti*, Rosenheynii coniecturam, commendantem, cum perspexerim Velleium frequentissime *quam* coniunxisse cum adiectivo et adverbio: invenies e. g. quater in una pagina 130 editionis Halmianae.

Describo simulque corrigo

II 107, 1 cum citeriorem ripam praedicti fluminis castris occupassemus et ulterior armata hostium inventute fulgeret, sub omnem motum ⟨*meatum*⟩que nostrarum navium protinus refugientium, unus e barbaris aetate senior, corpore excellens, dignitate, quantum ostendebat cultus, eminens, cavatum, ut illis mos est, ex materia conscendit alveum solusque id navigii genus temperans ad medium processit fluminis et petiit, liceret sibi sine periculo in eam, quam armis tenebamus, egredi ripam ac videre Caesarem.

Inserui *meatum* [2]), ut allitterationem lucraremur. *Meandi* verbum de navibus usurpat et Curtius (IX 4, 9; conferatur Vogel ad III 5, 9) et Tacitus.

II 116, 1 Magna in bello Delmatico experimenta virtutis in incultos ac difficilis locos praemissus Germanicus dedit; § 2 celebri etiam opera diligentique Vibius Postumus vir consularis, praepositus Delmatiae, ornamenta meruit triumphalia: quem honorem ante paucos annos Passienus et Cossus, viri *quibusdam* diversis virtutibus celebres, in Africa meruerant.

Pro *quibusdam*, quod exhibent apographum Amerbachii et editio princeps, Bothe requisivit *quamvis*, Halm *quamquam*, Ellis *quantumvis*, sed usus Velleianus flagitare videtur: *perquam* diversis virtutibus. Affero *perquam* laudabiliter (II 31, 2),

---

1) Complura exempla attuli in opusculo meo laudato pag. 16 ad II 25, 2 ubi restitui: <*sanctissimo*> ac iustissimo lenior. — *Sanctus dies* invenitur Tibull. IV 5, 1 *sanctior* Horat. Carm. IV 11, 17 cet.

2) Propter allitterationem solum praetulerim coniecturam meam *τῶ impetum* voci insertae a Damsteo (Mnem. 33 (1905) pag. 418).

Digitized by Google

perquam vicinum (II 96, 2), *perquam* clarum et memorabile (II 101, 2), *perquam* laborioso itinere (II 113, 3).

Multorum criticorum ingenia vexavit sententia Velleiana, quae sequitur

II 127, 1 Raro eminentes viri non magnis adiutoribus ad gubernandam fortunam suam usi sunt, ut duo Scipiones duobus Laeliis, quos per omnia aequaverunt sibi, ut divus Augustus M. Agrippa et proxime ab eo Statilio Tauro, quibus novitas familiae haut obstitit quominus ad multiplicis consulatus triumphosque et complura eveherentur sacerdotia. § 2 etenim magna negotia magnis adiutoribus egent *neque in parvo paucitas ministeria defecit.*

Voluit dicere auctor, nisi omnia me fallunt: magnae res requirunt multorum ingenia, nam etiam parvis rebus singulorum vires pares non sunt. Ergo restituendum censeo lenissima medicina: neque in parvo paucitas ministeria ⟨*haud*⟩ defecit. Nihil impedit quominus alteram paragraphum vertam: immers gewichtige aangelegenheden vereischen bekwame helpers, ook in 't kleine toch schiet een gering aantal medewerkers te kort voor hun taak.

Ad Plutarchi V. Aristidis c. 17.

Postquam narravit de Amomphareti pertinacia consilioque quo mentem eius mutare conatur Pausanias, sic Plutarchus pergit:

ἐν τούτῳ δὲ κατελάμβανεν ἡμέρα.

Omnia me monent ut hic κατέλαμπεν scribendum censeam: nemo enim hic *deprehenditur*, nemo quominus aliquid perficiat *prohibetur* et, quod gravissimum est, suo sibi obiecto carere istud κατελάμβανε non potest. Herodoti verba haec sunt:

τοὺς δὲ ἐπεὶ ἀναχρινομένους πρὸς ἑαυτοὺς ἠὼς κατελάμβανε κτἑ

Vides quam libere Plutarchus magistri exemplum suae adaptaverit narrationi.

I. I. H.

Digitized by Google

AD PROPERTII ELEGIAM

LIBRI III, 18am

SCRIPSIT

I. I. HARTMAN.

Nobile illud et vere magnificum Marcelli epitaphium (Marcelli autem esse vs. demum 33 apparet, vel potius inde id efficias. Sunt enim huiuscemodi:

Qua Siculae victor telluris Claudius et qua
Caesar ab humana cessit in astra via.

Pro *via* autem apte, ut opinor, Baehrensius *vice* coniecit) illud ergo epitaphium sic incipit:

Clausus ab umbroso qua ludit Pontus Averno
Humida Baiarum stagna tepentis aquae,
Qua iacet et Troiae tubicen Misenus harena
Et sonat Herculeo structa labore via
Hic ubi mortalis dextra cum quaereret urbes,
Cymbala Thebano concrepuere deo,
(At nunc invisae magno cum crimine Baiae
Quis deus in vestra constitit hostis aqua?)
His pressus Stygias vultum demisit in undas,
Errat et in vestro spiritus ille lacu.

Ita fere codices. Vs. 2 iure Scaliger restituit *fumida* pro *humida*, quod tum sanum esse credam, cum mihi persuadebitur ulla *stagna* tepentis *aquae* esse posse *sicca* atque *arida* vel umquam fuisse in rerum natura. Vss. 3 et 4 verba *iacet* et *sonat* inter se transponit Baehrensius, ingeniosa sed fortasse non necessaria coniectura. Vs. 5, ut aptus exsistat sensus, *hic* legendum erit pro *his* et *dexter* (= benevolus) pro *dextra*.

Digitized by Google

Sed haec omnia leviora; gravius illud quod vs. 2 *fumida* illa *stagna* carent verbo unde pendeant: appositio enim *ponti* esse non possunt. Intellexit hoc Lambinus et pro intransitivo verbo *ludit* reposuit transitivum *alludit,* multoque elegantius Baehrensius *tundit.*

Esto: *pontus tundit stagna.* Haud difficile est illud intelligere: pontus enim est ipsum mare, idque ita ab aquis Baianis est diremptum vel aggere aliquo vel loco vadoso ut illae aquae tamen aliquo modo mare sentiant vicinum.

At *pontus* ille (quo nomine quin mare significetur vix quemquam dubitare posse opinor), quo modo, obsecro, *clausus* esse potest ab umbroso (lacu) Averno?

Respondeat quispiam — nam revera haec fere annotata invenio —: „lacus Avernus aliquo modo, sive natura, sive opere humano, cum mari cohaeret, aut est nihil aliud nisi ipsius maris sinus aliquis".

In transitu concedo mihi numquam contigisse ut horum locorum accuratam mihi informarem imaginem, sed addo mihi neminem ex iis, qui hoc carmen illustraverunt annotationibus suis, hac in re me fuisse feliciorem. Quid quod ne ipsum quidem Propertium suspicor umquam sibi illam regionem in charta delineasse. Certe non hic tamquam agrimensor loquitur.

Haud dubie lacus Avernus, si nihil aliud est nisi sinus maris celsis cinctus arboribus, appellari potest „pontus clausus sinuata umbrosaque *ripa*", sed ut recte dicatur „pontus clausus umbroso (lacu) Averno" vehementer vereor. Hoc vero pertinaciter nego ullum ibi praepositioni *ab* locum esse. Quae enim ista est latinitas: „sinus clausus *a* silva, ripa, litore curvato aliis"?

Sed de gravissimo, quo totus hic locus laborat, vitio nondum locuti sumus, estque illud eiusmodi ut bene emendatum simul nos importuna ista liberet praepositione.

Aspicite mihi vs. 9 sq.:

hic pressus Stygias vultum demisit in undas
errat et in vestro spiritus ille lacu.

Quis tandem ille est de quo hic agitur? Cantabatur olim:

Malbrouck s' en va-'t-en guerre,

hoc erat cantilenae iustum exordium. Fortasse novicio poetae

Digitized by Google

libeat ita inchoare: „il s'en va" et deinde de noto illo narrare bellatore, cuius nomen divinandum relinquat legentibus cantantibusque. Sed quis umquam inter antiquos sic scripsit? Vel a nostrae aetatis scriptoribus genus illud explosum derisumque est. Recordamur omnes iocosum illud: „il vient, tenant en ses mains sales e. q. s." lepidissimi scriptoris qui ludicris exemplis artem „monologiae" pronuntiandae docere nos vult. Absint talia a carmine doloris et luctus pleno!

Interiit quidam aqua prope Baias mersus. Hoc e versibus 1—10 cognovimus. Tum haec adduntur:

quid genus aut virtus aut optima profuit illi
mater et amplexum Caesaris esse focum?

Quivis hic Propertii aequalis potuit, et potest quivis nostrum, qui non sit hospes in historia Romana, intelligere miserum illum esse Marcellum, filium Octaviae, omnium matronarum praestantissimae, Octaviani Augusti sororis. Sed quam remotum illud est ab antiqua disponendi ratione, primum lamentari ob mortem iuvenis qui fluctibus obrutus interierit, deinde — et admodum longa est illa lamentatio — Marcellum illum esse non dicere sed tecte significare?

Non latuit immane illud vitium antiquos criticos neque neglectum est a Baehrensio, viro de multis poetis latinis et praesertim de Propertio optime merito, sed illi ad audaces confugerunt coniecturas et unum plurave disticha excidisse statuerunt, sed intacta reliquerunt et suspectum illud *clausus* et intolerabilem istam praepositionem *ab*. Nos posthac legamus:

Claudius umbroso qua tundit pontus Averno
Fumida Baiarum stagna tepentis aquae,
Qua iacet et Troiae tibicen Misenus harena,
Et sonat Herculeo structa labore via,
Hic, ubi mortalis dexter cum quaereret urbes
Cymbala Thebano concrepuere deo,
(At nunc, invisae magno cum crimine Baiae
Quis deus in vestra constitit hostis aqua?)
Hic pressus Stygias vitam demisit in undas
Errat et in vestro spiritus ille lacu.
Quid genus aut virtus aut optima profuit illi
Mater et amplexum Caesaris esse domum e. q. s.

Digitized by Google

Nunc mare dicitur tundere Averno (ablativus instrumenti hic est) stagna Baiana. Recte, nam lacum Avernum aliquo modo cum mari cohaesisse aut Romanis cohaerere visum esse, si non aliunde constet nostro iure nobis sumere liceat.

Et quam praeclare nunc carmen, quod a Claudii iunioris nomine incipiat, mentione antiqui Claudii Marcelli, qui Syracusas cepit, clauditur:

Qua Siculae victor telluris Claudius

hisce solis adiectis, quibus declaretur quanta nobilitate dignus ille fuerit adolescens

et qua
Caesar ab humana cessit in astra vice.

Haud mirer si (atque adeo mirer ni) illud *Claudius* pro *Clausus ab* iam ante duo vel tria sit inventum saecula. Sed, licet sedulo investigaverim, non inveni hanc mihi ab aliquo Heinsio vel Schradero praereptam gloriolam.

Ad Senecam rhetorem.

Cum egregiam commentationem M. Gelzeri legerem, in qua ille exposuit, quinam homines aetate imperatoria nobiles dicerentur (*Die Nobilität der Kaiserzeit*, *Hermes*, Vol. L, 1915, p. 402), incidi in locum ab eo laudatum Senecae rhetoris, qui nondum sanatus videtur esse, nempe Controv. II 1, 17 (verba sunt Porcii Latronis): *Fabriciorum imagines Metellis patuerunt, Aemiliorum* ⟨*et*⟩ *Scipionum familias adoptio miscuit; etiam abolita saeculis nomina per successores novos fulgent. sic illa patriciorum nobilitas fundamentis urbis* † *habet usque in haec tempora constitit.*

Verba corrupta *habet usque* omnes libri manuscripti secundum Kiesslingium ita exhibent: *habusque*, pro quo Haase et Bursian proposuerunt *abusque*, Kiessling *statuta usque*. Fortasse legendum est: *sic illa patriciorum nobilitas fundamentis urbis haerens usque in haec tempora constitit.*

A. G. Roos.

Digitized by Google

OBSERVATIUNCULAE DE IURE ROMANO.

SCRIPSIT

J. C. NABER.

(Continuantur ex pag. 34.)

CXI.

De mensurae generibus.

Pars tertia (cum additamentis ad duas priores et indice geographico topographico totius capitis).

Adhibentur autem limites non tantum divisionibus, sed diriguntur etiam *inter binas colonias* [1]), qui limites dicuntur *praefix(i)* [2]), cuiusmodi fuit limes inter Cordubam et Astigitanam coloniam apparebatque eo tempore, quo habitum est concilium Hispalense alterum anno 619. Est ex eodem genere imperii limes, neque id Theodorum utique Mommsen [3]) latuit. Sed limitibus qui dividit, is *more colonico* [4]) quadras secat, quae vel centuriae dicuntur vel laterculi. Est centuria vel laterculus quidquid intra quatuor proximos limites cluditur et appellantur

1) Gromat. p. 163 lin. 24 (Thulin p. 128, 12).

2) Ita legitur in c. 6 C(ausa) XVI qu. 3 (in Gratiani decreto) et est legendum apud Gromat. p. 134 lin. 1/2 (Thulin p. 97, 17) pro *praedictis* (Thulin: *perductis*).

3) *Westdeutsche Ztschr.* XIII (1894) p. 142 lin. 1—3 (*Ges. Schr.* V 24). Cf. Gebert, *Bonner Jahrb.* CXIX (1910) p. 194/6; Fabricius, *Der* Limes. *Strecke* I (fasc. 40) (1915) p. 17/8.

4) Gromat. p. 205 lin. 1/2 (Thulin p. 168, 1/3): *more colonico .... hoc est per centurias.* Nihilomagis omnes coloniae limitibus divisae sunt, veluti Suessa Aurunca (Gromat. p. 3 lin. 1/2 = Thulin p. 1 lin. 8—10).

Digitized by Google

in quaestoriis agris laterculi [1]), quae centuriae dicuntur in viritanis [2]) et colonicis. Quaestorii sunt agri, quos quaestor ex publico vendit; viritani, qui adsignantur nulla colonia deducta [3]), colonici, qui colonia deducta. Itaque mansit antiqua dividendi forma, id est, per strigas et per scamna, in solo agro provinciali publico [4]), licet hunc quoque multi per centurias diviserint, sed notantur ab Hygino agrimensore [5]), cui videtur, quorum *condicio diversa si(t),* eorum *mensurarum* quoque *actus dissimilis esse debe(re).* Publicus autem intelligendus est, qui tributum pendit [6]) vel *fructus partem certam vel pecuniam et hoc per soli aestimationem* [7]), id est, tributarius ager, quem vectigalem appellat Hyginus [8]). Sane *fructus partem certam* intelligi oportet de taxata fructuum quantitate, quam appellare solemus annonam; alioquin, ubi decumae exiguntur, soli aestimatio vel simplex mensura *(n)ullam* habet *utilitatem*, quae non tantum Ciceronis [9]) est opinio, sed etiam Friderici Caroli Savigny [10]) et Nicolai Gerardi Pierson [11]) et Adolphi Schulten [12]). Quamquam Verrinum [13]) institutum de professione agrorum decuma-

---

1) Gromat. p. 115, 15/20; 136, 15/9; 152, 23/5 (Thulin p. 78, 18—23; 100, 8—13; 116, 20/2). Cf. praeterea ibid. p. 122, 15—20 (Thulin p. 85, 16—21).

2) Varro, de R. R. I 10 § 3.

3) Fest. v. *viritanus* (cf. Mommsen, CIL I p. 88/9).

4) Gromat. p. 4 lin. 1/2 (Thulin p. 1 lin. 15/6): *in hanc similitudinem .... in provinciis arva publica coluntur.*

5) Gromat. p. 204—208 (Thulin p. 167—71) (p, 206, 8/9 (Thulin 169, 10/1): *mensura(m) per strigas et scamna agemus*). — *Per centurias* divisus fuit non tantum *in Pannonia* provincialis ager (Gromat. p. 205, 3 = Thulin 168, 3), sed etiam in Africa et fortasse Numidia, qua de re diximus cap. LXXII.

6) Cf. Gromat. p. 36, 3—13 (Thulin 23, 13—23), ubi *privat(o) agr(o)* opponitur stipendiarius.

7) Gromat. p. 205, 11/2 (Thulin, 168, 11/3).

8) Cf. Savigny, *Verm. Schr.* II p. 100—102, qui locum explicat secundum Goesianam recensionem, licet Lachmannianam laudet. Habet Goesius *nunc multi*, Lachmann (p. 205, 12 = Thulin 168, 12) *alii* (*pecuniam*).

9) Accus. V 15 § 38.

10) *Verm. Schr.* II p. 160: „*Kataster .... sind für die Zehenterhebung ganz überflüssig.*"

11) *Grondbeginselen der Staathuishoudk.* I (1875) p. 38.

12) Herm. 41 (1906) p. 37: „*bei einer Steuer in Fruchtquoten (hätte, dass die Besitzer die Zahl der Morgen .... angeben mussten), keinen Zweck gehabt*".

13) Commune fit apud: Marquardt, *Staatsverw.* II (1884) p. 188[11].

Digitized by Google

norum est etiam in legibus Ptolemaeorum ἕκτης καὶ δεκάτης [1]). Quamobrem fortasse fatendum erit, etiamsi decumae exigendae sint, aliquam posse habere professionem utilitatem futuro proventui probabiliter aestimando, sive ante licitationem fiat, etiam τῷ πωλοῦντι [2]), sive post, dumtaxat τῷ πριαμένῳ [3]); sed nihilomagis pertinebit Hygini sermo ad decumarum genus, quia profecto non *per soli aestimationem* potest crescere vel decrescere eiusmodi praestatio [4]). Non tamen omnis ager tributarius divisi numero est: *compluribus* enim *provinciis tributarium solum per universitatem*, id est, indivisum, vel *populis est definitum* vel privatis iis, quibus parent saltus [5]); horum enim *privatorum agrorum*, vel, ut verius dicam, territoriorum [6]) prorsus *eadem ratione* atque rerum publicarum *mensurae aguntur* [7]). Ipse Romanus ager [8]) fueritne mensura comprehensus divisusve quaeritur (Ed. Meyer [9]): „*ob der* ager Romanus *ursprünglich* (dicere debuit: „*der ursprüngliche* ager Romanus") ... *aufgetheilt gewesen ist, ist mir sehr zweifelhaft*";

---

1) *Revenue laws* col. 33; 36; 37.

2) Degenkolb, *die* lex hieronica (1861) p. 42/3; Grenfell ad *Rev. laws* col. 37, 14 (pag. 118/9).

3) *Rev. laws* col. 33 iubentur (οἱ) βασιλικοὶ γραμματῆς ἀπογρά(φειν) arurarum numerum τοῖς τὴν ὠνὴν πριαμένοις.

4) Perperam hoc extendit ad annonam Rudorff, *Ztschr. f. gesch. Rechtsw.* X (1839) p. 125: „*Bonitirung* (*würde*) *bei Naturalprästationen keinen Sinn haben*".

5) Cf. Gromat. p. 53, 5—9 (Thulin 45, 18—22). Saltus vel qui Caesaris non est (ibid. p. 46, 5/6 = Thulin 36, 3/4) vel qui tributarius non est (ibid. p. 35, 16 = Thulin 23, 8) *privatus* dicitur. — De saltibus multas paginas complevit Schulten, *die röm. Grundherrschaften* (1896) et item Cicogna, *Archivio giurid.* (1905) (vol. 74 et 75).

6) Quia intra saltum unius sunt fundi multorum hominum (l. 52 pr. D. 19. 1), quos colonos appellat Schulten, *Grundherrschaften* p. 90, putatque conduxisse. *Colonos* utique recte, sed *conduxisse* neque sequitur (Cicogna, *Archivio* cit. 74 p. 430/1) neque verum videtur.

7) Gromat. p. 4 lin. 5—p. 5 lin. 3 (Thulin p. 2 lin. 2—4). Ergo non utique sunt arcifinii (Schulten, op. cit. p. 42, p. 107), id est, *qui nulla mensura continetur*: Gromat. p. 5 lin. 6 (Thulin 2 lin. 8).

8) Agrum intelligimus *armis* (*non*) *partum* (Liv. IV 48 § 3), qui ab initio Romanus fuit, cuius fines ostendebantur Strabonis tempore et erant ab una certe parte μεταξὺ .... τοῦ πέμπτου καὶ τοῦ ἕκτου λίθου (Strabo V 3 § 2). Quidquid enim sub Romulo accessit, id Numa *divisit viritim civibus* (Cic. de Rep. II 14 § 26), proinde nihil quaerendum est.

9) *Gesch. des Alterthums* II (1893) p. 522.

Digitized by Google

Brugi [1]): „*siamo ... in dubbio circa alla estenzione del suolo limitato uel vetusto* ager romanus"). Sed neutrum legitur, quamquam a Romulo divisum apud Varronem [2]) scriptum inveniri falso persuasum est plerisque [3]). Atqui docet Varro: heredii, id est, *horti* [4]) nomine *bina ingera ... a Romulo ... divisa viritim;* non docet, agri quid in divisionem venerit. Est autem incredibile totum agrum Romanum hortis divisum esse, neque errat Meitzen, ubi scribit [5]): post hortorum divisionem superfuisse utique de Romano agro, unde se suosque alerent („*die ...* heredia ... *müssen als Hofstellen ... angesehen werden, an welche für die Familien ... das gleiche Recht* [6]) *ihren weiteren Lebensbedarf aus dem* ager Romanus *zu beschaffen geknüpft war*"). Putat autem, quod superfuerit hortis, id postea per strigas et per scamna vel adeo limitibus divisum esse [7]), quae res prorsus est commentitia. Ager autem, qui omnino in mensuram non venit, is arcifinius dicitur vel occupatorius vel solutus, cui generi adfine est in agro, qui per extremitatem mensura comprehenditur, *quidquid inter normalem lineam et* veram *extremitatem interest* [8]), in centuriato autem quidquid *extremis in finibus divisionis* [9]) *centuria expleri non potuit* [10]). Quod utrumque dicitur subsicivum — *aliud genus* est *subsicivorum, quod in mediis adsignationibus et integris centuriis intervenit* [11]), quum non totus modus fuerit adsignatus [12]) — atque eatenus est in potestate mensoris, quatenus *subsecante* ...

---

1) *Atti dell' istit. Veneto* 58 (1898/9) p. 64.

2) De re rust. I 10 § 2.

3) E. g. Fustel, *Questions histor.* (1893) p. 85: „*Varron ... affirme que* Romulus *avait partagé le* (= tout le) *territoire en lots héréditaires qui n'avaient chacun que deux arpents*".

4) Plin., Hist. nat. XIX § 50.

5) *Siedelung und Agrarwesen* I p. 263.

6) Animo obversatam Teutonicam hobam (*Hufe*), manifestum est.

7) Op. cit. (*Siedelung* etc.) I p. 303 sqq.

8) Gromat. p. 7, 6/8 (Thulin 3, 3/5).

9) Gromat. p. 121, 17 (Thulin 84, 18/9).

10) Gromat. p. 6/7 (Thulin 2, 18/9).

11) Gromat. p. 7, 1/2 (Thulin p. 2, 19/21).

12) Gromat. p. 7, 3/5 (Thulin p. 2/3): *quidquid enim inter IV limites minus, quam intraclusum est,* [si] *fuerit adsignatum, in hac remanet appellatione;* p. 155, 25/7 (Thulin 120, 1/3): *adsignati computatione facta, quanto minus est, quum centuriae modus esse debet, subsecivum vocatur.*

Digitized by Google

linea ... cludatur [1]) hoc modo:

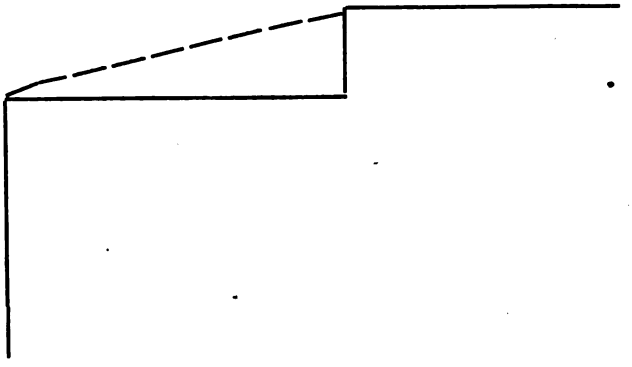

quia trigonon rectangulum parallelogrammi rectanguli semissem capit. *In subsicivis*, igitur, licet non *quadratae* sint *centuriae* [2]), sed *trigoni*, *trapizea*, *pentagona* [3]), tamen horum mensura multiplicando in se latera et, si opus est, dimidiando, nullius dati numeri latus [4]) sumendo procedit [5]), quocirca est *mensurali(s)* sine dubio, qua subsecatur, *line(a)* [6]); verum, quod ultra subsecantem lineam est, id *in potestate mensoris* non est, nec quod exigit Frontinus, *minima quaeque pars agri* ut sit [7]), id umquam evenire potest, nisi ipsa finitima linea mensuralis sit [8]), veluti, quod *ipsius divisionis directione* territorium finiatur [9]),

1) Gromat. p. 6/7 (Thulin p. 2/3).

2) Gromat. p. 30, 21/2 (Thulin 14, 8/9).

3) Gromat. p. 290, 4/5.

4) Quam nos appellamus radicem.

5) Ideo quia solvi potest in rectangula vel trapizeum vel pentagonon hoc modo:

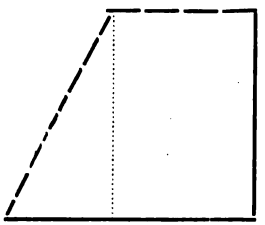

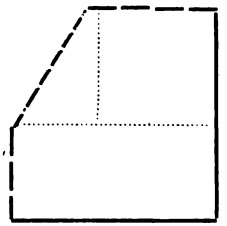

6) Gromat. p. 110 lin. 14—16 (= 2 lin. 9—11 = Thulin 52, 20—22).

7) Gromat. p. 32, 12/3 (Thulin 16, 10/1).

8) Cf. Gromat, p. 22 lin. 4/5 (Thulin 9, 8/9), ubi pro *aliqua* l. *antiqua*, sicut habetur p. 5 lin. 7 (Thulin 2, 9).

9) Gromat. p. 134, 2 (Thulin 97, 18). Erit igitur haec extremitas *limitibus comprehensa* (ibid. p. 198, 18 = Thulin 161, 19).

Digitized by Google

nec sit eius extra limitum ordinationem quidquam. Genera mensurarum contribui non oportet [1]); itaque peccant Frontino, qui, cuius agri *extremitatem mensura comprehenderint, eundem in formam* [in modum] *limitati cond(a)nt* [2]), id est, dividant. Quae religio postea non obtinuit: Hygino saltem videtur *optimum* esse, coloniae unius cuiusque *extremitatem... rectis angulis obligare* [3]); iungit igitur divisionem et mensura comprehensionem. Iungit idem limitationem cum divisione per strigas et per scamna, quam ob rem notatur a Maximiliano Weber in historia agraria [4]), qui superius vitium praetermisit. Est denique observandum, quia ceteri scriptores non sic distinguunt [5]), agrimensoribus aliud esse agrorum divisionem, aliud adsignationem [6]). Vidimus enim agrum aliquando *per universitatem*, id est, indivisum adsignari [7]). Ex diverso fieri potest, ut ager divisus non adsignetur, ut fit in agris quaestoriis [8]), qui non adsignantur, sed certa lege veneunt; interest autem, veneatne ager, an adsignetur [9]). Colonia quoque deducta divisi quidquid adsignationi superest, id per centurias [10]) et subsiciva [11]) vectigali subici solet, licet sic loquatur Frontinus [12]), quasi

---

1) Quia de agro loquimur, non ad rem pertinet, quod castella quasi lacustria, de quibus diximus supra, quum sint forma mensurali, tamen habere videantur decumanum vel cardinem.

2) Gromat. p. 5, 3/5 (Thulin 2, 4/7).

3) Gromat. p. 198 lin. 19 (Thulin 161, 20/1). Cf. ibid. p. 181, 15 (Thulin 145, 20).

4) *Agrargesch.* (1891) p. 22/3.

5) Exemplorum vis est apud Theodorum Mommsen, CIL I p. 88/9. Apud Livium quidem (40 c. 38) videtur separari actus *dividend(i) dand(i)que.*

6) Gromat. p. 154, p. 160 (Thulin 118; 125). Ergo valde errat Nissen, *Pompej. Studien* (1877) p. 573 med., quum scribat limitationem et adsignationem idem esse („*die Limitation, d. h. die Vertheilung des Eigenthums*"; cf. ibid. p. 587 ima: „*Plan der Adsignation*"), unde descendit sententia eius, *Orientation* (1906) p. 82: „*nach römischem Recht hängt alles Eigenthum an Grund und Boden ab von der Limitation*".

7) Quia hoc fieri negat Mommsen, Herm. 27 (1892) p. 80 („*die* agrorum divisio *ist die notwendige Voraussetzung* der agrorum adsignatio"), rursus auctorem nominabimus. Est Frontinus agrimensor (p. 4/5 = Thulin p. 1/2); sed Flaccus quoque (p. 160, 20 = Thulin 125, 8/9) *genus* agnoscit *adsignationis sine divisione.*

8) Agros publice vendere solet *quaestor praetorve* (l. agr. inscr. lin. 92).

9) Cf. e. g. l. agr. inscr. lin. 57: *neve emptum neve adsignatum.*

10) Gromat. p. 116, p. 131, p. 163 (Thulin p. 79, p. 94, p. 127, 21 sqq.).

11) Gromat. p. 110 lin. 20/2 (= p. 6, 18—20 = Thulin 56, 16/8), ubi *census* est vectigal. Cf. ibid. p. 202, 4 (Thulin 165, 2/3).

12) Gromat. p. 21/2, p. 55/6 (Thulin p. 9, 3 sqq.; p. 47, 9 sqq.).

Digitized by Google

semper simul desinant adsignatio et centuriarum ordinatio, quum facile fieri possit, ut haec latius extendatur. Ager sic, ut dictum est, ad mensuram redactus *mensuraliter obligat(us)* dicitur, et est haec obligatio, quae fit apud Romanos, sicut huius capitis initio praefati sumus, semper et ubique *rectis angulis*, ab ea diversa, quae fit *terminis* [1]), quamobrem contingit, ut, quod mensuraliter solutum est, idem terminis obligatum inveniatur [2]). Contrarium non facile inveneris, etsi potest mente concipi [3]); solet enim mensuralis obligatio *terminis fundari* [4]). Ab utraque diversa est iuris obligatio, id est, *publicae fidei . . . testimonium*, quod possessoribus praestat publica forma; privata forma, qualis fuisse creditur agrorum tabula [5]) Apollinis eius, cui dicata erat Urbs Magna *(Edfu)*, non praestat [6]), quamquam non sum nescius Scaevolam [7]) *de latitudine*, id est, de fine [8]) emptionis instrumento decernendum putare, quin etiam hodie apud Gallos privatis instrumentis modum solere vindicari, quod abominatur prudentissimus Robernier [9]). Iuris autem obligatio et artis adeo non cohaerent, ut etiam citra formam obliget significans descriptio, modo habeat auctoritatem [10]), forma denique obliget, licet *extremis* tantum *lineis comprehens(a) s(it) . . . sine ulla quidem norma rectoque angulo* [11]).

---

1) Mensuralis obligatio commemoratur Gromat. p. 181, 15; 198, 19 (Thulin 145, 20; 161, 20/1); ea quae fit terminis ibid. p. 181, 10; 198, 14 (Thulin 145, 15; 161, 15/6).

2) Gromat. p. 137, 23; 138, 18 (Thulin 101, 15/6; 102, 16).

3) *Commission (française) extraparlementaire du cadastre*, fascic. 4 (*Déc.* 1893) p. XXIX: *„on peut concevoir une délimitation sans bornage"*. Cf. Dernburg, *Pandekten* I (1892) § 74 post notam 4, § 76 ante notam 2.

4) Cf. e. g. Gromat. p. 206, 4/5, (Thulin 169, 5/6).

5) Ediderunt eam Lepsius (*Philol. Abhandl. der Akad. zu Berlin a. d. J.* 1855) et item Brugsch (Thes. inscr. aegypt. III (1884) p. 531 sqq.). Confecta est inter ante Chr. 107 et 88 (Cantor, *die röm. Agrimensoren* p. 34/5).

6) Gromat. p. 138, 11—17 (Thulin 102, 9—15). Idem iudicium fert Emelius, *allgem. Vermessungsnachr.* 22 (1910) p. 130, de tabulis agrorum, quas conficiendas curare solent Turcorum μάκαρες.

7) L. 43 pr. D. 18. 7.

8) L. 4 § 10 D. 10. 1.

9) *Preuve du droit de propriété* I (1843) p. 269—273 (iis. p. 206—210, p. 309).

10) Gromat. p. 114/5; 163/4 (Thulin p. 74; 128, 16/8).

11) Gromat. p. 117, 8/9 (Thulin 80, 10/1). Ergo fallit Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 542: *„nur über Besitzstücke mit geradlinigen zu einander senkrechten Grenzen (wurden) Flurkarten öffentlichen Glaubens angefertigt"*.

Digitized by Google

Quo casu, etiamsi *habe(a)t quendam modum adscriptum* [1]), tamen difficillimum erit *secundum instrumentum fines restituere* [2]), quum sit hoc modo territorium iure quidem, non vero mensuraliter obligatum. *Exprimi enim locorum* [3]) *veritas sine rationabilibus* [4]) *lineis non potest* [5]) nec *in agro* [6]) *observari ... lineis* [7]), nisi habeat aes *primo locum, deinde modum, deinde speciem* [8]) et eam quidem mensuralem. *Locum*, veluti: ad lucum Feroniae regione illa [9]); *modum*: iugera tot; speciem: parallelogrammum rectangulum tot passus longum, latum tot [10]). Horum si quid desit *instrumentis forte veteribus*, quibus *contine(ri)* quidem *solet adaeratio* [11]), id est, modus [12]), species non solet, aut, *si ut aquae diffusae regiones pareant et argumentis aut arborum aut aliarum rerum careant, sicut in Africa, ubi spatiositas* [et inundatio] *camporum* [eiusmodi controversias] *facillime in errorem deducit* [13]) nec patitur *signorum loca requir(i)* [14]), frustra sudabit mensor, dum aut in regione haeret aut in specie et modo, quae *omnia ... convenienter habere* [15]) *debent, ut illa sint, quae secundum formam proponuntur* [16]). Nam in agro limitato, licet singulae acceptae mensuraliter obligatae non sint, tamen minuitur molestia, quia, quod *imperitis obscurissimum est*

---

1) Gromat. p. 117, 7/8; p. 163, 3/4 (Thulin 80, 9/10; 127, 18/9).

2) Gromat. p. 22/3 (Thulin 9, 13 sqq.).

3) Additur: *aut modi*. Sed *modi veritas* sine ullis lineis exprimi potest, e. g. „iugera tot".

4) Quibuscumque lineis („*mittels beliebiger Linien*") fieri posse putat Mommsen, *Feldmesser* II p. 154[13].

5) Gromat. p. 31 (Thulin 15, 7/8).

6) Gromat. p. 98, 12.

7) Gromat. p. 46, 9/10 (Thulin 36, 9/10).

8) Gromat. p. 46, 11/3 (Thulin 36, 16/7).

9) *Signa*, quot oportet, *in formis nomin(antur)* (Gromat. p. 47, 22 = Thulin 38, 21). In limitato simplicius fit: *dextra decumanum totum citra cardinem totum* (Gromat. p. 155 = Thulin p. 119).

10) Itaque verum dicentibus modi enuntiatio supervacanea est, nam specie conveniente, modus item conveniet. Ex diverso *specie disconveniente* non utique *modus item disconveni(e)t* (Gromat. p. 47, 15—20 = Thulin 38, 9—14).

11) Gromat. p. 46, 14/5 (Thulin 36, 19/8).

12) Cf. Gromat. p. 32, 5 (Thulin 16, 2).

13) Gromat. p. 47, 6—10 (Thulin 38, 1—4).

14) Gromat. p. 48, 1/2 (Thulin 38, 22).

15) Id est, ὁμολογουμένως ἔχειν.

16) Gromat. p. 46, 18/9; 47, 21 sqq. (Thulin 37, 14/6; 38, 19 sqq.).

Digitized by Google

dinoscere, id est, *an secundum formam regio conveniat praesens* [1]), id protinus tollitur, quum demonstrata sit *centuria*, *in qua quaestio fuerit orta* [2]). Quod numquam erit ambiguum, si lapides parent et habent regionum significationem veluti *dextra decumanum totum citra kardinem totum* [3]), quales posuerunt, quibus cordi fuit *limites inscriptionibus claudi ita*, *ut cuius centuriae essent* singuli *lapides intelligere*[n]*tur* [4]). Sin lapides nihil habent praeter cardinum et decumanorum numerum [5]), nihilominus, *in qua parte agri sis* [6]), plerumque *in re praesenti deprehendi* potest [7]); sufficit enim, quod decumani in orientem et occidentem spectent, ut intelligatur antica vel ultrata pars in occidente, atque consequenter postica vel citrata in oriente, dextrata in septentrione, sinistrata in meridiano. Sin spectent in meridianum et septentrionem decumani, antica vel ultrata pars in septentrione erit, ceterae convenienter, id est postica vel citrata in meridiano, dextrata in oriente, sinistrata in occidente [8]). Haec ideo, quia numquam, quo versis, dum fides Basilio et Gratiano [9]) et tertio Innocentio [10]) et magistro Thomae [11]), Christianis orandum est, *in orientem*, haud magis *in meridianum*, dirigitur decumanus [12]), sed, valde

---

1) Gromat. p. 47, 5/6 (Thulin 37/8).

2) Gromat. p. 293, 22.

3) Superest eiusmodi lapis ex agro Campano (*Not. degli scavi* 1897 p. 128 = CIL X 3861 = I 552) ex Byzaceno vel plures (*Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 61—65), quibus demonstratur rectius habere *tota* quam *totum* (*Jahrb.* cit. CXX p. 43, p. 45).

4) Gromat. p. 172 lin. 13/4 (Thulin 137, 10/1).

5) Gromat. p. 172 lin. 7/8 (Thulin 137, 8—5): *quidam .... limitum tantum numerum significaverunt* (cf. ibid. p. 288 lin. 15/6). Authenticum exemplar ex Lucania superest (*Not. degli scavi* 1897 p. 119 sqq. = *Ann. épigr.* 1897 no. 56).

6) Gromat. p. 290 lin. 17/8 (cf. Valeton, Mnemos. XXI (1893) p. 409).

7) Gromat. 291 lin. 18/9.

8) Gromat. p. 290—292.

9) c. 5 Dist. XI (ex Basilio).

10) Apud Henricum Nissen, *Orientation* p. 412 ima. (Laudat hic: de sacro altaris mysterio II 22).

11) Summ. Theol. 2 II qu. 84 art. 8 concl. ad III: *secundum quandam decentiam*. Locum debeo Henrico Nissen.

12) Valeton, Mnemos. XXI (1893) p. 412/3. Ex diverso putat principaliter directum esse in meridiem („*dass die Südrichtung das Ursprünglich(e) sei*") Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 116/7. Cui praeiverat Elter, de forma urbis II (1891) p. XXVII.

Digitized by Google

rebellet licet Barthel [1]), semper *in occasum* [2]) vel *in septentrionem* [3]), nisi in totum *reli(nquatur) coeli rati(o)* [4]). Est igitur decumani una directio secundum rationem, id est, in occidentem, altera *contra ... rationem* [5]) vel *inversa* [6]), id est, in septentrionem, quam secuti sunt in agro Campano [7]), Consentino, Vibonensi, Beneventano [8]), quaedam denique sine ratione, id est, quocumque libuerit. Et potest in re praesenti directio deprehendi, sive secundum rationem sive contra rationem limites ordinati sunt. Non potest, quum ordinati sunt relicta ratione. Docet autem Valeton [9]): quum ab Etruscis orbem terrarum sic dividentibus, aliter coelum [10]) — nam coeli partes *ab exortu sinistras ... appellavere* [11]), ut Romani [12]), quibus antica pars coeli vel mundi [13]) *a deorum sede ...spect(antibus)* [14]) meridies fuit [15])

---

1) *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 114/6.

2) Ideo, quia *eo sol et luna specta(n)t* (Gromat. p. 27 lin. 17 = Thulin p. 11, 3/4). — Omnium gravissime et copiosissime praeter Valetonium, Mnemos. XXI (1893) p. 404—440, de ea religione disputavit Nissen, *Orientation* (1906, 1907, 1910), qui Batavum contempsit, ut oportebat Bonnensem (cf. ibi p. 115). Inde delibat Thulin, *Göteborgs Högskolas Årsskrift* XV (1909) p. 28/9, p. 45/6.

3) Apud Indos: *„from east to west or from north to south"* (Acharya, *Summary of Manasara*, Diss. Leid. 1918, p. 9); *„from east to west and ... from north to south"* (Varahamihira (*translated*) 53 § 42 apud: Kern, *Verspr. gesch.* II p. 17). Dirigitur quidem ibi non proprie decumanus, sed solum oppidi (Manas.) vel sine latitudine rigores (Varah.).

4) Gromat. p. 170 lin. 10 (Thulin 135, 8).

5) Gromat. p. 29 lin. 4 (Thulin 12, 8: *contra septentrionem*).

6) Gromat. p. 182 lin. 1 (Thulin 146, 2). Invertendi recens exemplum (p. Chr. 1584) ex Anglia laudat Nissen, *Orientation* p. 6 (ante notam 2), sed quod pertineat ad aedem sacram.

7) Gromat. p. 29, 4; 170, 15 (Thulin 12, 8/9; 135, 14); 209, 21.

8) Gromat. p. 209/10 (cf. *Feldmesser* II p. 161).

9) Mnemos. XXI p. 410—419.

10) Hoc observavit Valeton, Mnemos. XVII (1889) p. 290³, et est verissimum. Cui consentit Thulin, *Årsskrift* cit. XV (1909) p. 28.

11) Plin., H. Nat. II § 143.

12) Plin., H. Nat. II § 128, 142 (*mundi*).

13) *quod nomine alio coelum appellare libuit* (Plin., H. Nat. II § 1).

14) Varro ap. Festum v. *Sinistrae*. Est igitur Deorum sedes septentrio (Niebuhr, *röm. Gesch.* II (1836) p. 702; Valeton, Mnemos. XVII (1889) p. 290; Thulin, *Årsskrift* cit. XI (1905) p. 19).

15) Varro, L. L. VII 7 (VI 2), Festus v. *posticum* (coeli). Transferunt haec ad τὰ ἐνθάδε Horatius, Epist. I 16, 6/7 (latera sunt *vallis*); Tacit., Hist. III 82 (Elter, de forma urbis I (1891) p. XX); Mela, Chorogr. II § 59, 60 (Elter, Diss. cit. II p. XV), nec potuerunt fortasse non aliquando transferri. Ariosto quidem,

Digitized by Google

sicut Aegyptiis [1]), ex diverso Indis oriens [2]) sicut Homero in Odyssea [3]), sed in Iliade [4]) dextrata [5]), quam sententiam comprobaverunt summi philosophi Pythagoras Plato Aristoteles [6]) — ab Etruscis igitur quum occidentalem accepissent, docet Valeton Romanos *ante secundum aut tertium bellum Punicum* ad septentrionalem decumani directionem transitum fecisse, post Varronem pristinam consuetudinem redintegrasse. Verum, quem dat testem — Servius Sulpicius is est apud Festum [7]) — id non dicit, quod eum loqui cupit Valeton [8]): *(cardinem) ab exori(ente sole ad occasum spectare)*, sed: *posticam lineam*, nec video cur *postica linea* pro cardine magis quam pro decumano habenda sit. Gravius utique peccat, ubi Varroni adscribit [9]) et Hygino divisionis *agro(rum)* apud Etruscos mentionem [10]), quasi parum intersit, dividatne haruspex iis, quas mente conceperit, lineis *orbem terrarum* [11]) vel *coelum* [12]), an

---

superioribus religiosior quum terrae (*Orl. fur.* XXII 24, 8 iis. X 69—72) tum prati (ibid. II 34, 5) dextram partem in septentrione collocat, sinistram ad meridiem.

1) Pierret, *Mélanges Boissier* (1903) p. 412; Pleyte, *over drie handschriften* (1884) p. 20. Valde discrepat Plutarchi doctrina (Moral. p. 363 E): Αἰγύπτιοι ... οἴονται τὰ μὲν ἑῷα τοῦ κόσμου πρόσωπον εἶναι τὰ δὲ πρὸς βορρᾶν δεξιὰ τὰ δὲ πρὸς νότον ἀριστερά, ubi Valeton, Mnemos. XXI p. 417, ἑῷα vertit occidentalia, audacter quidem, sed quid faceret? *frontem* verteret posticam?

2) Caland, *Versl. en meded.* (Amst.) 4 II (1898) p. 276/7. De Celtis idem docet (p. 303).

3) Od. XIII 240 sq. (Elter, Diss. cit. II p. XXIV).

4) Il. XII 239 sq.

5) Ea de re Σκαιὰς πύλας Eustathius vertit δυτικάς.

6) Plut., Moral. p. 888 A/B. Dabit plura Valeton, Mnemos. XVII p. 303, 306.

7) In Paling. est fr. 94.

8) L. l. (Mnemos. XXI) p. 414. Cf. Niebuhr, *röm. Gesch.* II (1836) p. 701/2.

9) L. l. p. 410 (ia. 397/8). Cf. Niebuhr, *röm. Gesch.* II (1836) p. 697/8; K. O. Müller, *die Etrusker* III 6 § 11.

10) Non dicimus: agrorum divisionem Etruscis incognitam fuisse. Hoc dicimus: mentionem eius rei non fieri, nisi quis pro testimonio habeat Vegoiae delirationem (Gromat. p. 350), cui ne Beaudouin quidem (*Nouv. rev. histor.* XVII p. 410/1) multum tribuit. Ergo rectissime definit Haverfield, *Ancient town-planning* (1913) p. 71: *„we have no reason to connect the Etruscans ... with the Roman system of surveying"*. Etsi dissentit Thulin, *Arsskrift* cit. XV (1909) p. 26, quum propter Vegoiae, quod laudavimus, fragmentum tum propter Tusca, ut putat, vocabula *grumam* (i. e. gromam) et *acnuam*. Atqui *acnua* ad divisionem non pertinet, *gruma* pertinet quidem, sed non utique ad *agrorum* divisionem.

11) Ita Varro (Gromat. p. 27, 18—p. 28, 3 = Thulin p. 10/1); Hyginus (Gromat. p. 166, 10—17 = Thulin p. 131/2).

12) Ita Cicero, de divin. II 18 § 42.

Digitized by Google

mensor veris rigoribus humum signet [1]). Illud nihil extra concipientem, hoc requirit [2]), rectis angulis ut dividatur, gromam sive stellam; item, ut rigores ducantur, metas; item, ut spatia constent, perticas vel funiculum [3]), perpendiculum denique, ut cultelletur [4]). Est autem groma [5]) ordinata solo velut ex normalibus aequalibus binis invicem dimidiantibus figura *(croix symmétrique horizontale)*, cuius quatuor (*ex*) *corniculis extend(untur) ponderibus* fila seu nerviae [6]) non perpendendi [7]), sed in utramque partem perspiciendi causa [8]), et ponitur super hastam rectam [9]) in extremitate et velut extento brachio susti-

---

1) Parum interesse visum sit Niebuhrio necesse est, qui modo (*röm. Gesch.* II (1836) p. 177 post notam 329) agros dividit „*nach den Regeln der Himmelschau*", modo (p. 181 post notam 344) „*nach den Gesetzen der Limitation*". Similiter Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 533, limitationem fieri dicit eo, *dass der Gesichtskreis durch zwei senkrecht zueinander stehende Gerade in vier Theile geschnitten werde*". Ne Varro quidem ipse (Gromat. p. 27, 13—15 = Thulin p. 10/1) satis haec distinxit (vv. *limitum prima origo ... a disciplina Etrusca, quod haruspices orbem terrarum ... diviserunt*) vel Hyginus (p. 166, 10—13 = Thulin p. 131, 10—14).

2) Utiliter legetur de gromae, metarum, perticarum usu Jordan, *Handbuch der Vermessungsk.* I (1877) § 50, 49, 52.

3) Σχοίνῳ (σχοινίῳ) utebantur Graeci (Herod. I 66) et Aegyptii (Hero, *περὶ Διόπτρας* § 23; Ed. Tib. Alex. (CIG. 4957) lin. 60; Pap. Amh. 95, 4. 12; 96, 3; Berol. (*B G U*) 526, 13; 586, 9/10; Genev. 66, 13; Gizeh 67151, 106/7; Grenf. I 54, 9; Oxy. 1126, 7. Cf. Wilcken, Ostr. I p. 176 not. 1 i. f.). Attamen fit mentio perticae in Apocal. XXI § 15, § 16 et apud Heronem, Geom. 4 § 11 (Hultsch 4 § 12): *ποιήσεις ὀργυιὰν ἐν καλάμῳ ἢ ... ξύλῳ· μετὰ τοῦτο ... σχοινίον ἤγουν σωκάριον δεκαόργυιαν.* Cf. praeterea Revillout, *Mélanges* p. X sq.; Lyons, *cadastral survey of Egypt* p. 35 (not.). — Apud Romanos solius perticae mentio fit; cum Germanis rursus funiculus apparet (Gaupp, *die german. Ansiedl.* (1844) § 80; cf. Lamprecht, *Wirthschaftsleben im MA* I 1 (1886) p. 348; Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen* I (1895) p. 90).

4) Gromat. p. 33, 19—34, 7 (Thulin p. 17/8); cf. *Feldm.* II p. 340; Jordan, *Handb.* cit. § 52. — Quia perpendiculus graece *διαβήτης* audit (praeter lexica cf. *Bull. de corr. hell.* VIII (1884) p. 326), ideo Heroni *περὶ Διόπτρας* § 8 etc. cultellandi ratio dicitur *πρὸς διαβήτην.*

5) De groma hodie inprimis consulendus est Schulten in: *Pauly's Realencyclopaedie* VII (1912) p. 1883/6, sed adhibenda praeterea exemplaris effossi imago: *Jahrb. des archaeol. Instituts* XVI (1901) p. 129, quacum convenit fere sepulcralis delineatio (ibid. tab. II).

6) Gromat. p. 32, 19—33, 2 (Thulin p. 16, 18—21). Cf. Hero, *περὶ Διόπτρας* § 33.

7) Schulten, l. l. p. 1886: „*wozu (= zum Horizontalstellen) sie gar nicht dienen können*".

8) Atqui Gromat. p. 288, 5 tantum de *corniculis* sermo fit, his quasi perspiciatur. Quod in errorem traxit multos.

9) Utpote ferrea supervixit. Quia groma huic parti imponitur et per eam inferiori sustentaculo, non potest definiri, sitne *ferramentum* gromaticorum (cui groma

Digitized by Google

nentis ligni, nam debet sub se habere liberum spatium quum perspiciendo tum perpendiculo *ab* ipsius *umbilico* [1]) *soli* emittendo [2]). Non debet confundi cum homonyma, quae *locis inauguratis infig(i)tur* regionum designandarum causa, quam descripsit olim in Mnemosyne [3]) Valeton. Confudit autem Rudorff, quum doceret [4]): in groma ea, qua agrimensores utantur, regiones esse designatas. Metis quoque, ut diximus, mensorem instructum esse necesse est, et item perticis. Metae sunt hastae cuiusvis longitudinis, pertica autem apud Romanos decempeda. Potest ea partibus suis incidi — quamquam curatiori paulo mensurae pura potius solet adhiberi pertica [5]) — et potest ad circulum describendum instrui, dum supra manubrio aptetur, extremitates infra habeant hastulas, quarum quum sit altera in terra posita, ipsa pertica manubrio circuagatur, altera scribet circumferentem lineam [6]). Nonne ridiculus, qui *sola* pertica territorium dividi iubet [7])? Quomodo igitur rigores ducentur; normalibus si dividetur, recti anguli capientur? Nam legitur quidem sine groma [8]), oculorum fide, veteres illos Germanos non tantum rigores dictavisse, sed etiam rectangula secuisse [9]), sed *ὀλίγῳ ἐνὶ χώρῳ*: alioquin tolerabilis error non

---

imponitur) inferius sustentaculum, quod probat Schulten (l. l. p. 1883), an ipsa hasta, quod probat Schöne (*Jahrb. des archaeol. Instituts* XVI (1901) p. 129).

1) Ita habetur Gromat. p. 287, 5; 288, 3, minus recte p. 285, 16: *ad umbilicum*. Cf. *Feldm.* II p. 338 cum nota 274.

2) Ostendendi causa tetrantis locum sive punctum (Gromat. p. 33, 5 (Thulin p. 17, 1/2): *tetrantis locum perpendiculus ostendat*), id est, deprehendendi causa punctum, quod sit positum ad perpendiculum sub tetrantis puncto. Quod appellant hodie *proiectare*. Apparet autem *tetrantis locum* et *umbilicum soli* idem esse.

3) XX (1892) p. 387—390.

4) *Feldmesser* II p. 337 lin. 4 (= Gromat. p. 225, 7).

5) Bauernfeind, *Elemente der Vermessungskunde* I (1879) § 205.

6) Pura pertica hodie dicitur „*Messlatte*", distributa „*Messtab*" (Bauernfeind, op. cit. § 218), ita aptata, ut scribi possit circumferens linea, „*Feldzirkel*" (ibid. § 231), sed apud Augustum Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen* I p. 90, „*Theilstab*", „*Erdzirkel*".

7) Gaupp, *die german. Ansiedl.* (1844) § 30.

8) Meitzen, *Siedelung und Agrarwesen* I (1895) p. 285: „*dies Werkzeug .... (fehlte) dem germanischen Verfahren*".

9) Quin immo ordinarium fuisse scribunt Hansen, *Agrarhist. Abhandl.* II (1884) p. 191: „*die Gewannen wurden ursprünglich nur als rechtwinklige längliche Vierecke formirt*"; Lamprecht, *Wirtschaftsleben im Mittelalter* I 1 (1886) p. 364 (cf. ibid. p. 339—341). Sed contradicit utrique Meitzen, *Siedelung* etc. I p. 85.

Digitized by Google

fuisset. Multo facilius perticis carere possis, quia passibus satis accurate modus iniri potest [1]). Verum ii demum sunt ridiculi, qui *lituo* vel agros [2]) dividi iubent vel Urbem [3]); quos festive in Mnemosyne [4]) olim dimisit Valeton noster. Ceterum, ut *secundum rationem*, id est, in occasum dirigatur decumanus, adhuc gnomone opus erit [5]), qui fit e circulo in terra scripto et sciothero in puncto eius posito [6]), quia hoc *desiderium ... ad verum* [7]) *nisi per umbrae momenta (explicari) non potest* [8]) interdiu [9]), aequinoctium expectare nolenti [10]), *sol* enim *quotidie ex alio coeli momento quam pridie oritur: ne quis forte ad exortum capiendam putet lineam* [11]). *Multi* tamen *ignorantes mundi rationem solem sunt secuti, hoc est, ortum et* [12]) *occasum* [13]) *mobilem* [14]), *qui* praeterea *nec potest secundum cursum suum* [15]) *ferramento* [16]) *comprehendi* [17]) *recte* [18]), *quoniam ortus et occasus signa a locorum natura varie ostenduntur* [19]). Veluti, si ferra-

---

1) Jordan, *Handbuch* I § 58: „*trotz der Veränderlichkeit des Schrittwerthes ... ist das Abschreiten eine für manche Zwecke sehr geeignete Längenmessmethode*".

2) Rudorff, *Feldmesser* II p. 335.

3) Cantor, *die röm. Agrimensoren* (1875) p. 64 (ia. not. 119). Sed vitavit errorem: *Vorlesungen* I (1907) p. 535.

4) XX p. 381/2.

5) *Feldmesser* II p. 337; cf. Cantor, *die röm. Agrimensoren* (1875) p. 67 sqq.; *Vorlesungen* I (1907) p. 535/6; Ideler, *Lehrb. der Chronol.* (1831) p. 96—98, p. 201. Etiam Sinas gnomone ad dirigendum secundum rationem usos esse, testatur Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 676/7.

6) Gromat. p. 188 lin. 17—189 lin. 2 (Thulin p. 152, 7—9).

7) Id est, ad veritatem.

8) Gromat. p. 184, 2/3 (Thulin p. 147, 20/1).

9) Noctu potest ad ortum vel occasum stellarum earum, quae vertuntur in aequinoctiali orbe. Quod secuti perhibentur veteres Indi (*deutsche Literaturztg.* XXIV (1903) p. 2545), sed apud Italos, quantum novimus, id incognitum fuit; quod volueritne dicere Weber, *Agrargesch.* (1891) p. 13 (vv. „*weil man Nachts nicht visieren .... konnte*"), nescio.

10) Exspectari potest vel ad solis cursum (Ideler, *Lehrb. der Chronol.* (1831) p. 105) vel ad fastos (ibid. p. 314, 324).

11) Plin., Hist. Nat. XVIII § 333. 12) = vel.

13) Gromat. p. 170 lin. 3/4 (Thulin p. 135, 1/2).

14) Gromat. p. 31 lin. 4/5 (Thulin p. 14, 14).

15) Gromat. p. 182 lin. 10/1 (Thulin p. 146, 11/2). Ibid. p. 170 lin. 4 (Thulin 135, 2) idem dicere voluit, sed sermo corruptus est.

16) I. e., groma.

17) Gromat. p. 170 lin. 4/5 (Thulin 135, 2/3).

18) Gromat. p. 183 lin. 14 (Thulin 147, 14).

19) Gromat. p. 182 lin. 11/2 (Thulin 146, 12/3).

Digitized by Google

mentum constitueris et mons interveniat ab occidente, necesse est, ut tibi videatur sol occidisse, quum *trans montem adhuc luceat* [1]). Ergo, qui ortum vel occasum comprehendere voluerit, licet eius diei, is curare debet, ut ferramento subiecta sit planities vel mare. Quod servavisse videntur [2]), qui duxerunt limites tractus Carthaginiensis, qui tantum declinant ab oriente ad septentrionem, quantum in illis partibus a vero oriente aestivus oriens, id est triginta μοίρας, quos hodie appellant gradus eo minusve [3]), quocirca credibile est spectatum solem ex undis orientem die solstitiali aut non multo secus; ex diverso reliquam per provinciam, nam limitatam constat hodie totam [4]), quum declinent limites μοίρας triginta septem, directi videntur [5]) ad occidentem brumalem intervenientibus montibus. Quae si recte habent [6]), utrubique *posita auspicaliter* [7]) *groma . . . proximum* [8]) *vero ortum* vel occasum *comprehenderunt* [9]), sed minus erratum prope Carthaginem. At in agro Campano qui supersunt limites, verum ortum et occasum spectant [10]). Fuisse autem dirigendi desiderium èt gnomone èt groma antiquius, exemplo demonstratur castellorum illorum quasi lacustrium (*terremare*), de quibus supra saepe dictum est. Quorum videntur conditores oculis exortum comprehendisse [11]). Quamquam propterea sen-

1) Gromat. p. 183, 8—16 (Thulin 147, 8—16). Cf. Schulten, *Bulletin archéol.* 1902 p. 143.

2) Adolpho Schulten, *Bulletin archéol.* 1902 p. 149/50. Cf. ibid. p. 168; Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 94/5.

3) *Undetriginta* declinare facit Barthel (l. l. p. 54), sed ipsius coloniae, qui mare spectant, triginta unum et semissem ad meridiem, ubi citra isthmum lucet die brumali (p. 112/3).

4) Limitatam totam hodie constat partim limitum vestigiis in agro Carthaginiensi et Hadrumetino, partim centuriarum lapidibus, quorum notis numerisque (veluti: *ultra Kardinem CCC*) et situ (prope Tapacen) demonstratur Kardinem maximum ductum prope Thevesten, indeque decumanos ultra Tacapen. Qui lapides eduntur omnes: *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 61—65 docto cum commentario Barthelii.

5) Adolpho Schulten, *Bulletin archéol.* 1902 p. 164. Cf. ibid. p. 170.

6) In maiore quidem limitatione molestum est, quod declinant 37 μοίρας non decumani, sed cardines (Barthel, l. l. p. 95).

7) Cf. Valeton, Mnemos. XXI p. 419/20. 8) I. e., alienum.

9) Gromat. p. 170 lin. 5—7 (Thulin 135, 3/5). Cf. *Feldmesser* II p. 348.

10) Schulten, *Bulletin archéol.* 1902 p. 144; Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX (1911) p. 97/8.

11) Cantor, *Vorlesungen* I (1907) p. 536: „*so bleibt uns als ältestes Italisches Verfahren kein anderes übrig als jenes .... einfache hinschauen nach der Gegend, wo die Sonne zuerst sichtbar wurde*".

Digitized by Google

tentiam fallere putat Duhn [1]), quod castella illa strigarum instar *in longitudinem* decurrunt, id est, a septentrione in meridianum, quasi non possit ad principalem rigorem a secundario perveniri [2]). Putat praeterea [3]), ut Valeton [4]), facillimum esse *umbram hora sexta deprehendere*, etiamsi quis gnomone destitutus sit [5]). Ex diverso numquam non mortales groma usos ad capiendum exortum, Maximiliani esse videtur opinio [6]). Sunt actus, quos Romani mensores omittunt, quibus requiritur Heronica διόπτρα, groma enim πρὸς ὀλίγας παντελῶς διοπτρικὰς χρείας utilis est [7]). Διόπτρα quidem ut praestet, quod groma praestat, instruenda est [8]) ἡ δυναμένη [9]), id est, ita ut possit ἐπίπεδα πρὸς ὀρθὰς ἀλλήλοις διοπτεύειν [10]), quod quomodo fiat, aditus docebit Cantor [11]), nam apud ipsum Heronem altum est silentium, non scriptoris vitio, sed propter insignem lacunam, qua τῆς διόπτρας descriptio etiamnunc deformatur [12]). Est quidem ad hodiernam perfectionem absolutionemque ipsa Heronica διόπτρα plane rudis et paene ludicra, quocirca miraculi instar habet, quod mensores Romani groma dumtaxat usi etiam per inaequalia et confragosa longissimum quemque rigorem vel nullo vel brevissimo errore, ut factum constat, perduxerunt [13]). Quae quia res vel sic certi territorii fines non egreditur [14]),

---

1) *Neue Heidelb. Jahrb.* IV (1894) p. 151¹.

2) Cf. Valeton, Mnemos. XXI p. 422/3.

3) L. l. p. 150/1.

4) L. l. p. 422.

5) Cf. Plin., H. N. XVIII § 327.

6) *Agrargesch.* p. 13 ima.

7) Hero, περὶ Διόπτρας § 33.

8) Κατασκευάσθω ἡ διόπτρα.

9) Recte vertit Vincent: „*de manière à pouvoir*". Cf. § 8: ἡ δὲ διόπτρα (κείσθω) ἡ τό ἡμικύκλιον ἔχουσα. Itaque nihil mutandum.

10) Περὶ Διόπτρας § 7 (cf. ibid. § 8).

11) *die röm. Agrimensoren* (1875) p. 20: „*Besonders* hervorgehoben (l. *hervorzuheben*) *durch zwei kleine Zäpfchen ist die zur ursprünglichen Dioptrastellung senkrechte Richtung*". Paulo aliter se expedit *Vorlesungen* I (1907) p. 383: „*um eine Senkrechte zu einer gegeben Richtung sich zu verschaffen dienten senkrecht zu einander eingeritzte Gerade auf der Dioptrascheibe*".

12) Cf. Schoene in editionis (Teubner 1903) praefatione p. XIV—XVI et in ipsa editione ad p. 196, 2.

13) Cf. Barthel, *Bonner Jahrb.* CXX p. 73.

14) Maxima, quam novimus, divisio est provinciae Africae.

Digitized by Google

maria utique non transscendit [1]), quaestio superest, quibus instrumentis, an omnino, geographicam mensuram spatiorum quorumlibet ἐπ' εὐθείας [2]) antiqui egerint. Quo de actu apud Heronem haud minus altum est silentium quam apud ceteros gromaticos vel Graecos vel Latinos [3]). Itaque negat Ideler [4]) rem antiquis cognitam fuisse nec vult audire Gallicum auctorem (Fréret), qui docuerat de maximis quibusque spatiis accurate („*à une coudée près*") constare potuisse Eratostheni ex vasariis Aegyptiis, quod ut contingere posset, oportebat vasaria ista subnixa esse geographicis mensuris, etsi non bono argumento contra eum utitur: Eratosthenem vasaria Aegyptia inspecturum non fuisse („*ich zweifele, dass der Grieche die ... aegyptischen K(a)taster studiert hat*"). Adfirmat rursus de Aegyptiis Letronne, quem sequi videtur Sprenger [5]), quin docet ille [6]) non tantum, quod sit facilius, ἐπὶ μεσημβρινοῦ, sed quibuslibet regionibus veteres Aegyptios quantalibet spatia accurate [7]) dimensos esse et miratur ipse inprimis, qua ratione tantae molis opus prisci illi mortales absolvere atque perficere potuerint [8]), deinde quo genere tanta scientia diu ante Herodotum extincta et sepulta sit [9]), ad utramque porro quaestionem obmutescit [10]). De re nihilominus ut certa disputat denuntiatque

1) De flumine varando tractatus exstat Gromat. p. 285/6 (Cantor, *die röm. Agrimensoren* p. 108/9).

2) Aëriis, ut hodie vocant, linеis. Caesar: *recta regione, si nullus anfractus intercedat* (B. G. VII 46 § 1).

3) Cf. praeterea Strabo II 5 § 4: ὁ γεωμέτρης (quem mox appellat τὸν τὴν γῆν ἀναμετροῦντα) .... καταμετρεῖ τὴν μὲν οἰκήσιμον ἐμβατεύων; II 4 § 7: σταδιασμ(οὺς) .... θηρεύομεν .... δι' αὐτῶν ὄντες.

4) *Abhandl. d. Akad. zu Berlin* (*Hist.-phil. Kl*) *a. d. J.* 1825 p. 182: „*von (einer geodätischen Messung im Geiste der Neuern) hatten die Alten keine Ahnung*".

5) *Das Ausland* 40 (1867) p. 1019. Sequitur rursus hunc Peschel, *Gesch. der Erdkunde* (1877) p. 46; *Phys. Erdk.* I (1879) p. 143.

6) *Recherches sur les fragments d'Héron* (1851) p. 155/6, p. 280.

7) „*avec une exactitude qui ne le cède pas à celle des modernes*".

8) „*par quels moyens ont-ils obtenu des résultats si étonnants?*"

9) „*comment les profondes connaissances que supposent de semblables travaux, s'étaient-elles presque entièrement éteintes au point que du temps d'Hérodote, si l'on en juge par quelques circonstances de son récit, les Egyptiens n'étaient plus que de simples arpenteurs incapables d'exécuter les plus faciles de ces opérations?*"

10) „*Voilà des questions dont la solution est désespérée*". Non animi causa haec et superiora descripsi (omnia de pag. 280), sed quia liber est difficillimae comparationis. Exemplari usus sum, quo ante me Müllenhoff.

Digitized by Google

testimonium Herodoto [1]), refragante cui testimonium defertur [2]), quum stadia numeret utrubique [3]) τῆς ὁδοῦ. Sed respondebitur, numeros convenire intervallis ἐπ' εὐθείας dimensis [4]), quod haberet momentum, nisi, ut ratio constet, stadia dimidiata poni necesse esset [5]). Quae res neque per se habet similitudinem veri [6]), neque propterea adsumatur necesse est [7]), quod ille σχοῖνον exaequat sexaginta stadiis [8]), quia huius παρὰ τοῖς Αἰγυπτίοις ἄστατόν ἐστι .... τὸ μέτρον, itaque potest continere 120 vel 60 vel 40 vel 30 stadia [9]) et stadium suo statu manere [10]). Sic leve sic parvum est, quod pro Aegyptiis in litem adducitur. Nam Graecorum patronus iam nullus vel rarus [11]), quibus videbantur plurimum praestitisse, qui, quum cognovissent *mensuras itinerum* [12]), propter anfractus compensationem

1) II § 7, § 9.

2) Non diffitetur Sprenger, sed putat Herodotum rem non percepisse („*(er mag) die Tragweite des Berichtes .... nicht erfasst haben*").

3) Ἐς τὴν Ἡλίου πόλιν ἀπὸ θαλάσσης et ἀπὸ Ἡλίου πόλιος ἐς Θήβας.

4) Letronne, *Recherches* cit. p. 135—150. Rem refert Müllenhoff, *deutsche Altertumskunde* I p. 264[1], qui ne ipse quidem absurdum putat, spatia Herodotea ἐπ' εὐθείας dimensa esse (p. 264: „*man kann dies zugeben*"; p. 266/7)

5) Si quis non modum, sed numerum, dimidiet (*Klio* XIV (1915) p. 338), perinde ratio constabit, sed numerus disconveniet.

6) Müllenhoff, op. cit. I p. 262: „*ein solches (Mass) ... kann nie ... von einem des griechischen Masses kundigen* stadium *benannt sein*". Stadium enim qualecumque sescentos pedes habet (Nissen, *Iwan Müller's Handbuch* I (1892) p. 865), itaque non potest dimidio maius esse vel minus.

7) Necesse esse credebat Müllenhoff, op. cit. I p. 262, proinde conicit deceptum esse Herodotum ab indigenis suum aliquod μέτρον, quod dimidium stadium efficeret, stadium vertentibus Graece, quum Aegyptium stadium proprie nullum sit vel certe incognitum (p. 263: „*es gibt dafür kein Zeugniss*").

8) II § 6 (cf. § 9).

9) Strabo XVII 1 § 24, § 41. Alioquin computat τριακονταστάδιον τὴν σχοῖνον (XII 3 § 34), ut Hero, Geom. 23 § 20 (Hultsch: Geom. 106 § 24; Geod. 4), Ptolemaeusque, Geogr. I 11 § 3.

10) Efficiet quidem apud Herodotum dimidiatum stadium, ut huic conveniat cum Artemidoro stadia ponente ἀπὸ Πηλουσίου πρὸς τὴν (τοῦ Δέλτα) κορυφὴν dimidio minus (Strabo XVII 1 § 24).

11) Veluti dubitandum negat Müllenhoff, op. cit. I p. 287, quin aliquam certe partem circuli Eratosthenes dimensus sit. Perinde credulus Viedebantt, *Klio* XIV (1915) p. 214[2]. Ex diverso nihil adfirmat Peschel, *Gesch. der Erdk.* (1877) p. 45—47; non multum Nissen, *Rh. Mus.* 58 (1903) p. 238 (a Syene usque Meroen mensuram actam passibus). Minimam quamque partem Graecum dimensum negat Lepsius, *Ztschr. für aegypt. Sprache* XV (1877) p. 8, et item Peschel, *phys. Erdk.* I (1879) p. 143 ima.

12) Caesar, B. G. VI 25 § 1.

Digitized by Google

quandam vel deductionem admisissent [1]), quia τὸ σὺν τοῖς σκολιώμασι (τιθέναι) οὐ ... γεωγραφικόν [2]). Quo tamen plerumque contentus fuit Eratosthenes [3]) ἔκ τε τῆς ἀνεγγραφῆς τῶν σταθμῶν τῆς πεπιστευμένης μάλιστα λαβεῖν [4]), ἐπὶ τῶν πόρρω διεστηκότων προστιθ(εὶς) ... ἔστιν ὅπου τὰ ἐπ' εὐθείας μᾶλλον καὶ ἧττον [5]). Qui quum σκαφῆς [6]) ope, Cleomedi si fides [7]), ab Alexandria Syenen quinquagesimam esse sciret circuli partem, et aestimaret spatium 5000 stadiorum [8]), id est, eius dimidio, quod pertineret Alexandria Meroen [9]), facile fuit perimetron adsimulare stadiorum 250,000, quae facta sunt 252,000, ut posset sumi sexagesima eiusque sexta [10]). Quam tunc appellabant ἀναμέτρησιν γῆς [11]), nec aliter, ut videtur, Ptolemaei [12]) tem-

1) Peschel, *Gesch. der Erdk.* p. 53/4.

2) Strabo II 4 § 4. Etiam plus peccabant (οἱ) μὴ τὴν συντόμον καταμετρ(ήσαντες) ἀλλὰ τὴν τυχοῦσαν, ἣν ἐπορεύθη στρατηγῶν τις (Strabo VIII 8 § 5).

3) Eadem querela est de Marino apud Ptolemaeum, Geogr. I 11 § 3 (ἀπὸ τῆς ... τοῦ Εὐφράτου διαβάσεως ... μέχρι Σήρας).

4) Strabo XV 1 § 11.

5) Strabo II 1 § 41 (cf. § 26, 29, 39). Ipse quoque Strabo sic metitur longitudinem Etruriae (V 2 § 5 et 8); Umbriae (V 2 § 10); Ioniae (XIV 1 § 2; 2 § 29); Indiae (XV 1 § 11); Arianae (XV 2 § 8).

6) Est σκαφὴ hemisphaerium cavum cum sciothero eiusdem altitudinis. Quod invenisse dicitur Aristarchus Samius (Vitruv. IX 9 § 1). Exemplaris Pompejani, cui deest sciotherum, imaginem sistit Bilfinger, *Zeitmesser der alten Völker* (1886) p. 27.

7) Valde repugnat Vincent (1857) apud: Peschel, *phys. Erdk.* I p. 144/5, hoc argumento, quod, σκαφῇ qui metiatur, multo plus aberraturus sit, quam aberravit Eratosthenes.

8) Pro 5300; tot enim ipse numerat in descriptione Nili (Strabo XVII 1 § 2). Discrepantiam explicare conatur Müllenhoff, *deutsche Altertumskunde* I (1870) p. 266—270.

9) Strabo II 5 § 7; XVII 3 § 1: περὶ μυρίους. At in descriptione Nili (XVII 1 § 2) fide Eratosthenis numerat 5300 + 1200 + 5300.

10) Cf. Berger, *die geogr. Fragmente des* Eratosth. (1880) p. 141/2 iis. p. 111/2, a quo dissentit Nissen, *Rh. Mus.* 58 (1903) p. 234, 238. Prorsus aberrare videtur Viedebantt, *Klio* XIV p. 215/6 (mutat ipsam circuli partem, quae èt traditur èt in veritate est).

11) Strabo I 1 § 20; 4 § 1; II 1 § 19; 2 § 2; 5 § 2; 5 § 7. Eodem modo dicit II 5 § 9 τὸ (τῆς οἰκουμένης) μῆκος .... τὸ μὲν ὁδοῖς τὸ δὲ καὶ ναυτιλίαις ἀναμεμετρημένον. Cf. quoque II 5 § 4 (καταμετρεῖ (ὁ γεωμέτρης) τὴν μὲν οἰκήσιμον ἐμβατεύων, τὴν δ' ἄλλην ἐκ τοῦ λόγου τῶν ἀποστάσεων), ex diverso XV 1 § 11 Indiae longitudinem enarraturus distinguit (τὸ) καταμεμετρημένον, quatenus perveniat ὁδὸς βασιλική, τά (τ') ἐπέκεινα στοχασμῷ λαμβαν(όμενα) διὰ τῶν ἀνάπλων.

12) Geogr. I 11 § 2 (valde mendosa versio est viri clarissimi Peschel, *Gesch. der Erdk.* (1877) p. 47).

Digitized by Google

poribus [1]), exaequantis μοῖραν, quem nos *gradum*, quingentis stadiis, ὅ τι, φησὶ, ταῖς ὁμολογουμέναις ἀναμετρήσεσι (id est, aestimationibus) σύμφωνόν ἐστιν. Qui quod docet, si modo quaelibet pars circuli sub mensuram vocata sit [2]), ut constet de perimetro, posse reliqua omnia de coelo servari διὰ τῶν φαινομένων [3]), id est, latitudines [4]): ἀπὸ τῶν ἀστρολάβων καὶ σκιοθήρων ὀργάνων [5]), longitudines: τῶν ὑπὸ τὸν αὐτὸν χρόνον ἐν διαφόροις τόποις τετηρημένων σεληνιακῶν ἐκλείψεων [6]), ideo ad rem non pertinet, quia neque partem circuli dimensus est neque de coelo servavit quidquam. Multo vero minus, quod excogitavit ὄργανον μετεωροσκοπικὸν, quo sub eadem condicione μιᾶς μὲν ἰθυτενοῦς μόνον διαστάσεως ἐν τῇ γῇ μετρηθείσης, posset rectum duorum locorum intervallum χωρὶς ἀναμετρήσεως perpendi [7]) cognita utraque latitudine et capto alterius utrius meridiani cum transcurrente linea angulo [8]), quia angulus ultra capi non potest, quam perspicitur, velut Roma Soracte [9]) vel Praeneste [10]), quum geographia desideret multo maiora spatia velut Romam Alexandria [11]), quae sic perpendi non possunt.

---

1) Id est, circa p. Chr. 150 (Peschel, *Gesch.* cit. q. 55 not.).

2) Geogr. I 2 § 6.

3) Geogr. I 2 § 5.

4) De hoc genere loquendi dictum est supra (Mnemos. XLIV p. 126 not. 1) et laudata ipsius Ptolemaei Geogr. I 6 § 4: εἰκότως γὰρ ἂν καλοῖμεν .... τὴν μὲν ἀπ' ἀνατολῶν ἐπὶ δυσμὰς διάστασιν μῆκος, τὴν δ' ἀπ' ἄρκτων πρὸς μεσημβρίαν πλάτος.

5) Geogr. I 2 § 2. Cf. Peschel, *Gesch.* cit. p. 43/5.

6) Geogr. I 4. Cf. Peschel, *Gesch.* cit. p. 48.

7) Geogr. I 3 § 4.

8) Geogr. I 3 § 3. Cf. Hammer-Jensen, Herm. 48 (1913) p. 228/9.

9) Horat., Od. I 9, 1/2.

10) Gregorovius, *Gesch. der Stadt Rom* III (1890) p. 359.

11) Cf. Hero, περὶ Διόπτρας § 36 (35), quam novissime tractavit doctissima femina Hammer Jensen, Herm. 48 (1913) p. 224/5.

(Continuabuntur.)

Digitized by Google

ADDITAMENTA (AD CAP. CXI).

(ad vol. XLVI p. 115 not. 5 [p. 116]). Subsiciva, de quibus agitur, ideo sunt mensuralia, quia trigonon rectangulum semissem capit parallelogrammi rectanguli, trapizeum rectangulum in parellelogrammum rectangulum et simile trigonon solvi potest. Cf. huius vol. p. 423.

(ad p. 119 imam). Est quoque simile, quod apud Indos, „*when a site is selected for... a village, town or house, the ground is divided into squares...; each of (which) is... assigned to its presiding deity*" (Acharya, *Summary of the* Manasara, Diss. Leid. 1918 p. 6).

(ad p. 120 not. 4). Hodie quidem eius agri copia fere exhausta est (*Versl. en meded.* (Amst.) 5 IV (1919) p. 44, 45).

(ad p. 121). De feodis militum omnino conferendus est Round, *english histor. review* 1891 et 1892, qui sero mihi venit in manum.

(ad p. 124 not. 9). Apud Indos quoque dividitur *lineis*, aedium utique solum (Varahamihira (*translated*) 53 § 42 apud: Kern, *Verspr. Geschr.* II p. 17).

(ad huius vol. p. 5 not. 10). Similia facit castra Thilutha Libanius, or. XVIII (parent.) § 219: τεῖχος περὶ πᾶσαν ἐλῃλαμένον μηδὲν ἔξω καταλελοιπὸς αὐτοῦ, Homerus autem Aeoli insulam (Od. X 3: πᾶσαν δέ τέ μιν πέρι τεῖχος).

(ad p. 5/6). Catalogo Graecarum urbium forma non mensurali possunt addi: Plataeae (Leake, *Northern Greece* II (1835) *end of vol.*), Tanagra (ibid. II p. 454), Mycalessus (ibid. II p. 264), Anthedon (ibid. II p. 272), Larymna (ibid. II p. 287), Cassopa (ibid. I (1835) p. 245), Ambracia (ibid. I p. 206), Argi Amphilochii (ibid. IV (1835) p. 238), Anactorium (ibid. III (1835) p. 493), Chalcis ἡ Κορινθίων (*Archaeol. Anz.* 1916. *Beil. zu Sp.* 238).

(ad p. 6). Cetera Lesbi oppida: Methymna, Eresus, Pyrrha, Arisbe.

(ad p. 7 imam). Alia est Roma Quadrata, de qua disputat Thulin, *Göteborgs Högskolas Arsskrift* XV (1909) p. 19 (de hac nostra: p. 31). Utramque confundit Festus v. *Quadrata:.... in Palatio ante templum Apollinis (locus), ubi reposita sunt, quae solent.... in urbe condenda adhiberi, quia saxo munitus est* initio *(siliceo?) in speciem quadratam. Eius loci Ennius meminit...:* „et qui sextus erat Romae regnare Quadratae".

(ad p. 7 not. 1). Trojam quoque plurilateram fuisse, observat Thulin, *Arsskrift* cit. XV (1909) p. 31 not. 1 (i. f.).

Digitized by Google

(ad p. 32 not. 11). Eduardum Meier reprehendit Thulin, *Arsskrift* cit. XV p. 36[2].

(ad p. 33). Catalogo addatur (post *Tauchirorum*): His accedit Antiochia, quam qui divisam tradidit Libanius, idem (or. XI § 209) veterem urbem μακρὰν τετάσθαι, novam, quae tum nova erat, κύκλου μετέχ(ει)ν significat. Ergo illi per se potest fuisse forma mensuralis, etsi putat idem auctor (ibid. § 210) oppidula dumtaxat hoc recipere — (τὸ) εἴκει(ν) μιᾷ μορφῇ — quocirca (ibid. § 209), ὅστις τετραχόθεν ἴσην οἰκῶν ἀγάλλεται, τῇ μικρότητι, inquit, φιλοτιμούμενος ἴστω.

(ad p. 33 not. 5). Praeiverat Thulin, *Arsskrift* cit. XV p. 35/6. Laudabat Prienen.

INDEX GEOGRAPHICUS TOPOGRAPHICUS TOTIUS CAPITIS (CXI).

Extrinsecus adsumpsi quarundam formarum, quibus usus non sum, veluti domicilia, gratum id futurum ratus.

Numero I significatur Mnemos. vol. XLVI, numeris II et III vol. XLVII.

Aalen II 4
Acerrae II 4
Achradina II 6; 29
Admedera II 29
Adulis *Monum. Lincei* XVIII p. 513/4
Aegyptus I 119
Aeoli ins. III 439
Aezani: Texier, *Asie-mineure* I *pl.* 23
Africa prov. III 420[5]; 426; 433; 434[14]
Ager vid. Beneventanus, Campanus, Consentinus, Romanus, Viboneusis
Agrigentum II 6
Agrippina Ub. II 9; 15; 15; 18[1]; 25; 25[4]; 33
Albanum vid. Castra
Aletrium II 7
Alexandria II 6; 20; 25; 33
Allifae II 3
Alteburg II 9
Amarapura II 2
Amboglanna II 3
Ambracia III 439
America I 120; 123; II 19
Anactorium III 439
Anasartha II 13[10]
Angitia II 33
Angkor II 2; 14; 14[6]
Anglia I 121
Antemnae *Not. scavi* 1887 p. 65
Anthedon III 439
Antinoe II 4; 28
Antiochia II 18; 29; III 440
Apamea II 17; 25; 25[4]
Apollonia II 6
Apollonis II 6
Aquileja II 4; 25
Arausio II 27
Ardea II 7; 27
Aremorica vid. Neustria
Arentsburch II 10
Argentan II 9
Argi Amphil. III 439
Ariminum II 27
Arisba III 439
Arne II 5; 11
Arpinum II 7
Arretium II 8
Arsinoe II 13; 28
Arzbach II 11

Digitized by Google

Aspendos: Lanckoronski I p. 84/5 (*Plan*)
Assos II 28
Astigis III 419
Ateste II 8
Athenae II 6; 23[8]; 33; *Arch. Anz.* 1915 p. 109/10 (*Uebersichtsplan des* Kerameikos *u. d. Grabungen* 1914/5)
Attalia II 6
Aufidena II 7
Augusta Praet. II 3; 15; 25.
Augusta Taur. II 11/2; 14; 15; 21; 25; 25[2]
Augusta Trev. II 9; 26; 33
Augustodunum II 9; 21; 26; 33
Auria vid. Saturnia
Australia II 19
Awa II 2

Babylon II 4; 30; 30; 33
Baltimore II 20
Bar Hill II 4; 11
Berekât vid. *Shékh B.*
Bibracte *Arch. Anz.* 1910, 439 sqq. (*mit Plan*)
Blera II 8
Boehming II 3[21]
Boghasköi vid. *Chatti.*
Bonna II 3
Bononia II 8: 16; 16; 25; 27; 27[4]
Borcoviccium II 3/4
Bostra II 3; 26
Bracara II 24[3]
Brixia II 27
Buch II 13
Butzbach II 12

Caere II 8; 32
Caerwent vid. Venta
Caesarea Herodis II 15; 16[9]; 29
Calleva II 9; 11; 17; 25; 33
Camarina II 6
Campania II 15; 25
Campanus ager III 428; 433
Cannatello II 23[16]
Cantia I 120[5]
Capua II 4; 16; 16; 16[8]; (25); 25[4]
Carnuntum II 9
Carthago col. II 15; 16; 16[9]; 21; 25; III 433[3]
Cassopa III 439
Castra Albana II 4
Castra Praetoria II 3
Castra Regina II 12
Castra Vetera vid. Vetera
Caulonia II 6; 16; 16[9]; 25
Ceramicus vid. Athenae
Chalcis III 439
Chaldaeorum urbes II 30[6]
Chatti II 5
Chicago II 20
Chodscho vid. Idikutschari
Chulucanas II 33[8]
Cilurnum II 4
Cnidus II 6; 26; 33
Cincinnati II 20
Colonia vid. Agrippina, Augusta, Carthago, Ostia, Traiana etc.
Comum II 27
Concordia Ven. II 15; 27
Consentinus ager III 428
Corcyra Nigra I 120
Corduba III 419
Cortona II 8
Cosa II 8
Cossyra II 6[21] (7)
Cremna II 8; 17; 25; 33
Creta II 6[21] (7)
Cumae II 5
Cyrene II 6; 26; 33

Dambach II 13
Danicae villae II 19
Darmstadt II 34
Delos II 28
Delphi *BCH* XVIII (1894) tab. IX
Dicaearchia II 16; 16[9]; (25); 25[2]
Διὸς Μαβδάχου II 13
Dobrudscha II 10
Dystros (Eub.) II 5

Eileithyiae vid. Lucinae
Emona II 3; 15; 25
Emporiae II 10[11]; 12; 25
Ephesus II 6; 27

Digitized by Google

Eresus II 7[14]; III 439
Eryx II 5
Etzina II 13[13]

Faesulae II 8
Faimingen II 3[21]
Falerii novi II 8; 27
Falerii vet. II 7
Feldberg II 11
Felsina vid. Bononia
Ferentinum: Candidi-Dionigi, *Viaggi* p. 9
Fidenae: Dennis, *Cities* I (1883) p. 48
Florentia II 3; 24; 27
Fundi II 3

Gabii *Not. Scavi* 1885 *Ottobre* tab. II; *Bull. commun.* 1903 p. 325
Gamala II 2; 27
Gamzigrad II 4
Gath II 5
Gazara II 5
Gela II 6
Gellygaer II 11
Gerasa II 6; 17; 25; 25[4]; 33
Gezer vid. Gazara
Gnotzheim II 11
Goldfield Nev. II 20

Haltern II 9
Hardknot II 11
Heiteren II 23[3]
Heldenbergen II 9; 25[9]
Heliopolis II 5
Herculaneum II 15; (25)
Herculem (ad) II 10
Hermupolis *Rundschau* 137 (1908 IV) p. 100
Hibernia I 120
Hierapolis ad M. II 26
Himera *Monum. Lincei* XVIII (Mauceri) tab. I et II
Hofheim II 9; 12; 13
Hunzel II 11

Idikutschkari (Turfan) Abhandl. phil.-phil. Kl. (*München*) XXIV 1 p. 8/9
India citerior II 33
India ulterior II 2; 14
Irgenhausen II 11

Jaipur II 34
Jublains II 9

Kahun II 10; 14; 24; 24[6]
Kesselstadt II 11
Kharo-Khoto II 13; 14
Khorsabad II 11
Khunasara II 13
Kladrup II 25[8]
Köngen II 11
Kösching II 13
Krotzenburg (*Gross-*) II 12
Kuban II 2
Kurgan II 13

Lachis II 5
Laconia I 120; 121; 121[3]
Lambaesis II 12; 12[2]
Langenhain II 12
Larymna III 439
Leányvár II 12
Lesbos I 120; 121; II 6; III 439
Λίμνη (ἡ) I 120; II 18
Lincoln vid. Lindum
Lindum II 12; 15; 27
Locri II 6
Lorch II 12
Luca II 3; 27
Lucinae opp. II 2

Μαβδάχου vid. Διός
Mainhardt II 12
Manchester vid Mancunium
Mancunium II 4
Mandalay II 2; 14; 34
Mantinea II 5; 23[16]
Margum II 3
Marissa II 5; 28
Marzabotto II 11[10]; (16); 16[16]; (25)
Mediolanium II 27
Megara Hybl. II 30[11]
Melos II 15; 18[3]; 28
Meroe II 2; III 437
Messene II 5; 29
Methymna III 439

Digitized by Google

Miletus II 6; 26; 30[8]; 33
Misanum vid. *Marzabotto*
Moesica castella II 9; 12.
Mogontiacum II 4; 9
Monte S. Angelo II 7
Motye II 5
Mutina II 27
Mycalessus III 439
Mycenae II 5; 31
Mytilene II 6; 18; 23[16]; 29

Nabancia II 17; 25
Narce II 7
Naucratis II 24[6]
Neapolis II 5; 15; 15; 16[9]; 21; (25); 25[2]; 30; 33
Neckarburken II 3[21]; 4; 12; 25[9]
Neustria I 121
Newstead II 4; 12
New York II 20
Nicaea II 2; 3; 14; 29
Nida II 9
Nimrud II 10; 11
Norba II 7; 25; 25[4]; 33
Novaesium II 3
Numantia II 9; 10; 17; 21; 25
Numidia III 420[5]
Nysa ad M. *Jahrb. arch. Inst., Ergänzungsheft* X (1913)

Oberaden II 9
Oberdorf-am-Ipf II 4; 13
Oberflorstadt II 11
Oberscheidenthal II 12
Oehringen II 3[21] (4); 12
Okarben II 12
Olba II 26
Olbia II 6; 18; 25
Orchomenus Arc. II 5
Orchomenus Boeot. II 5
Osterburken II 4
Ostia II 25
Oxonia II 33

Paestum II 5; 27; 31
Palaerum II 5; 17; 25
Palmyra II 24
Pannonia III 420[5]
Pantelleria vid. Cossyra
Parma II 27
Peking II 13; 14; 21; 34
Pergamum II 6; 10[4]; 15; 26.
Perge II 6
Perusia II 8
Pessinus: Texier, *Asie-min.* I *pl.* 62 (ia. pag. 168)
Pfäffikersee II (1)
Pföring II 11
Pfünz II 4; 25[9]
Philadelphia (Amer.) II 20
Philadelphia (Lyd.) II 6
Phylakopi vid. Melos.
Pilismarót vid. Herculem (ad)
Piraeeus II 6; 21; 28/9; 29; 33
Pisaurum II 3
Placentia II 27
Plataeae III 439
Pola *Jahresh.* 1901 *Beibl.* p. 169 sqq.
Pompeji II 7; 21; 28
Populonia II 8
Praeneste III 438
Priene II 6; 17; 25; 33; III 440
Pselche II 2[13]
Psinaula II 24[5]
Ptolemais (Arsin.): Fl. Petrie, *Illahun* etc. *pl.* XXXI
Ptolemais (Cyr.) II 6; 26; 33
Puteoli vid. Dicaearchia
Pyrgi II 3; 33
Pyrrha III 439

Regensburg vid. Castra Regina.
Rhodus II 23[16]; 29.
Roma II 7; 17; 22; 22[5]; 22[6]; 32; 32[11]; III 438; 439
Romanus ager II 23; III 421/2
Rueckingen II 12
Rusellae II 8

Saalburg II 12[4]; 13
Saepinum II 3; 17; 25
Sagalassus II 18; 25
Sais II 5[8]; 10
Salvia urbs II 3
Sarkamen II 11
Saturnia II 8

Digitized by Google

Savannah II 20
Saxonicae coloniae II 19
Sbeitla II 14
Scythia minor vid *Dobrudscha*
Seckmauern II 4; 12
Selge: Lanckoronski II p. 175 (fig. 144)
Selinus II 6; 17; (25); 30; 33
Serdica II 8
Sesebi II 10
Shekh Berekât II 13
Sicilia II 6[21] (7)
Sicyon II 26; 29
Side II 6
Signia II 7
Silchester vid. Calleva
Sillyon: Lanckoronski I p. 64 (fig. 51).
Sinarum urbes II 2; 13; 14
Singan II 13; 14
Singidunum II 24[3]
Smyrna II 15; 29
Soluntum II 17; 21; (25)
Soracte III 438
Suessa Aur. III 419[4]
Suffetula II 14[3]
Surrentum II 16; 16[9]; (25); 25[2]
Sutchen II 13[16] (14)
Sutrium II 8
Sybaris II 29[2]
Syene III 437
Syracusae vid. Achradina

Tanagra III 439
Tanis II 5; 5[8]
Tarentum II 6; 29; 31
Tarquinii II 8; 27
Tauchira II 6; 26; 33
Taxila II 23[8]
Tegea II 5
Tell-el-Amarna II 24
Tell-el-Dschudeide II 9; 22[4]
Termessos: Lanckoronski II p. 20/1 (*Plan*)
Terremare II 2; 10; 14; 20; 21; 31; 31[9]; III 424[1]; 433/4
Thamugadi II 12; 15; 15; 26
Thebae Boeot II 5; 29
Theilenhofen II 13
Theodorias II 13[10]
Thera II 28
Thessalonica II 27
Thibilis II 26
Thilutha III 439
Thurii II 29
Ticinum II 27
Timgad vid. Thamugadi.
Tiryns II 5; 7[1]; 31.
Traiana col. II 4
Trebenna *Monum. Lincei* XXIII
Troia II 5; III 439 [p. 205/6
Trosmis II 9

Ulmetum II 9
Urbs Salvia vid. Salvia
Urspring II 13

Veji II 8; 32
Velia II 5
Venta II 12; 15; 26
Verona II 27
Vetera II 3
Vetulonia II 8
Vibo II 5
Vibonensis ager III 428
Vielbrunn II 12
Viminacium II 25
Vindonissa II 9
Volaterrae II 8
Vulci II 8
Vulturnum vid. Capua

Waldmössingen II 3[21] (4)
Washington II 20
Weissenburg II 13
Welzheim II 4; 12
Wiesbaden II 4; 11
Wimpfen II 9; 12
Wörth II 11.

Yucatan II 33

Zeugitana II 121
Zugmantel II 12.

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEPTIMUM. PARS I.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1919.

Digitized by Google

INDEX

	Pag.
Observatiunculae de Iure Romano, scripsit J. C. NABER S.A.FIL.	1—34.
De Idomeneo ac Merione, scripsit K. KUIPER	35—54.
Ad epigramma Graecum nuper in Aegypto repertum. Revue des Etudes grecques, 1915, p. 55, vs. 8, scripsit G. V. .	54.
Ad Senecae Troades, scripsit P. H. DAMSTÉ	55—65.
Studia Epigraphica, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF . . .	66—72.
Ad Senecae Phoenissas, scripsit P. H. DAMSTÉ.	73—76.
De C. Asinii Pollionis ad Antonium Transitione, scripsit IACOBUS VAN WAGENINGEN	77—83.
Polenarianum ad Hor. S. I, 4, 65, scripsit J. J. H. . . .	83.
De Aulularia Plautina, scripsit P. J. ENK	84—99.
Polenarianum ad Hor. S. II, 6, 14—20, scripsit J. J. H. . .	99.
Ammianea, scripsit C. BRAKMAN J.F.	100—110.

Digitized by Google

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 8.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Digitized by Google

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 8°. . . *f* 7.—.

——— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. - 7.—.

——— Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 8°. . . . . - 7.—.

Feestbundel Prof. Boot, Verzameling van wetenschappelijke bijdragen den 17den Augustus 1901 Prof. Dr. J. C. G. Boot aangeboden bij gelegenheid van zijn negentigsten geboortedag door eenige vrienden en oudleerlingen. gr. in-4°.. . . . . - 6.—.

Halbertsmae, Tjallingi, Adversaria critica. E schedis defuncti selegit, disposuit, edidit H. v. Herwerden. Accedit Epimetrum de Codicibus Bibliothecarum exterarum quos descripsit aut adhibuit Halbertsma. gr. in-8°. . . . . - 3.—.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio.. 8°. . . . - 1.75.

——— Analecta Tacitea. 8°.. . . . . - 4.20.

——— De Plutarcho scriptore et philosopho. gr. in-8°. . . - 7.—.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae 8°.. . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 8°. . . . . - 2.40.

Manilii, M., Astronomica. In het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen. 8°. . . . . - 2.25.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum 8°.. . . . . - 1.90.

Smits, J. C. P., De geschiedschrijver Herodianus en zijn bronnen. Een poging tot analyse van zijn werk. 8°. . . . . - 1.75.

——— Die Vita Commodi und Cassius Dio. — Eine quellenanalytische Untersuchung. 8°. . . . . - 1.75.

Matthaeus Valeton, De Iliadis fontibus et compositione. 8°. - 3.50.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . . - 30.—.

——— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, 1873—1918. 8°. pro vol. - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEPTIMUM. PARS II.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1919.

Digitized by Google

INDEX.

	Pag.
Ad Senecae Agamemnonem, scripsit P. H. Damsté	111—115
Epigramma emendatum, scripsit Chariton Ch. f. Charitonides	116
De vocibus etruscis Tul, Spiral, Naper, Ten-, scripsit F. Muller Jac.fil.	117—121
Magni delator amici, scripsit J. van Wageningen	122—123
De Mente Anaxagorea, scripsit K. Kuiper	124—137
Ad Senecae Oedipum, scripsit P. H. Damsté	138—145
Observationes ad Aegypti pertinentes administrationem qualis aetate Lagidarum fuit, scripsit M. Engers	146—157
Ad Platonis Apol. p. 39 B, scripsit I. Berlage	158, 159
Polenarianum ad Hor. C. I, 32, 15	159
Novae Inscriptiones Argiva, scripsit Guilielmus Vollgraff	160—170
Qua aetate Plato Theaetetum dialogum scripserit, scripsit H. D. Verdam.	171—186
Voce θώρηξ quid apud Homerum significetur, scripsit Matthaeus Valeton	187—211
Lucianea, scripsit P. H. Damsté.	212—227
Ad Catulli C. I, scripsit I. S. Phillimore	228, 229
De testatione triginta diebus post clarigationem facta, scripsit Ma. Ma. Assmann	229
Corollarium, scripsit Guilielmus Vollgraff	230—231
Ad Soph. Ant. v. 605, scripsit Ma. Ma. Assmann	232

Digitized by Google

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 8.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Digitized by Google

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 8°. . . *f* 7.—.

——— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. - 7.—.

——— Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 8°. . . . . - 7.—.

Feestbundel Prof. Boot, Verzameling van wetenschappelijke bijdragen den 17den Augustus 1901 Prof. Dr. J. C. G. Boot aangeboden bij gelegenheid van zijn negentigsten geboortedag door eenige vrienden en oudleerlingen. gr. in-4°. . . . . - 6.—.

Halbertsmae, Tjallingi, Adversaria critica. E schedis defuncti selegit, disposuit, edidit H. v. Herwerden. Accedit Epimetrum de Codicibus Bibliothecarum exterarum quos descripsit aut adhibuit Halbertsma. gr. in-8°. . . . . - 3.—.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio. 8°. . . . - 1.75.

——— Analecta Tacitea. 8°. . . . . - 4.20.

——— De Plutarcho scriptore et philosopho. gr. in-8°. . . - 7.—.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae 8°. . . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 8°. . . . . - 2.40.

Manilii, M., Astronomica. In het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen. 8°. . . . . - 2.25.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum 8°. . . . . - 1.90.

Smits, J. C. P., De geschiedschrijver Herodianus en zijn bronnen. Een poging tot analyse van zijn werk. 8°. . . . . - 1.75.

——— Die Vita Commodi und Cassius Dio. — Eine quellenanalytische Untersuchung. 8°. . . . . - 1.75.

Matthaeus Valeton, De Iliadis fontibus et compositione. 8°. - 3.50.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . . - 30.—.

——— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, 1873—1918. 8°. pro vol. - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEPTIMUM. PARS III.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1919.

Digitized by Google

INDEX

	Pag.
Paradoxa Tacitea, scripsit I. I. HARTMAN	233—251
Epigrammata emendata, scripsit G. V.	251
Novae inscriptiones Argivae, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	252—270
Ad Octaviam Praetextam, scripsit P. H. DAMSTÉ	271—281
Varia IV, scripsit P. GROENEBOOM	282—287
Ad Ciceronis Or. § 146, scripsit I. I. H.	287
Ad A. Gellii N. A. Lib. I—V, scripsit P. H. DAMSTÉ	288—298
Embaros, scripsit K. KUIPER	299—300
Plautina, scripsit C. BRAKMAN	301—306
Ad vitam Homeri, scripsit K. KUIPER	307—308
Ad Iulium Valerium, scripsit C. BRAKMAN J.F.	309—315
Ad Ovidii Tr. V, 3, 47 sqq., scripsit I. I. H.	315
De duobus locis Catullianis, scripsit J. S. PHILLIMORE	316—321
Ad Ovidii ex P. IV, 12, 50, scripsit I. I. H.	321
Theocritea, scripsit I. I. HARTMAN	322—331
Ad Senecae de Vita Beata c. 24, scripsit I. I. H.	331
Narratiuncula, scripsit I. I. H.	332

Digitized by Google

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 8.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Digitized by Google

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 8°. . . *f* 7.—.

—— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. - 7.—.

—— Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 8°. . . . . - 7.—.

Feestbundel Prof. Boot, Verzameling van wetenschappelijke bijdragen den 17den Augustus 1901 Prof. Dr. J. C. G. Boot aangeboden bij gelegenheid van zijn negentigsten geboortedag door eenige vrienden en oudleerlingen. gr. in-4°. . . . . - 6.—.

Halbertsmae, Tjallingi, Adversaria critica. E schedis defuncti selegit, disposuit, edidit H. v. Herwerden. Accedit Epimetrum de Codicibus Bibliothecarum exterarum quos descripsit aut adhibuit Halbertsma. gr. in-8°. . . . . - 3.—.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio. 8°. . . . - 1.75.

—— Analecta Tacitea. 8°. . . . . - 4.20.

—— De Plutarcho scriptore et philosopho. gr. in-8°. . . - 7.—.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae 8°. . . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 8°. . . . . - 2.40.

Manilii, M., Astronomica. In het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen. 8°. . . . . 2.25.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum 8°. . . . . - 1.90.

Smits, J. C. P., De geschiedschrijver Herodianus en zijn bronnen. Een poging tot analyse van zijn werk. 8°. . . . . - 1.75.

—— Die Vita Commodi und Cassius Dio. — Eine quellenanalytische Untersuchung. 8°. . . . . - 1.75.

Matthaeus Valeton, De Iliadis fontibus et compositione. 8°. - 3.50.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, T. J. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . . - 30.—.

—— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, 1873—1918. 8°. pro vol. - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

Digitized by Google

MNEMOSYNE.

BIBLIOTHECA PHILOLOGICA BATAVA.

COLLEGERUNT

P. H. DAMSTÉ, J. J. HARTMAN, C. W. VOLLGRAFF.

OPERAM SUAM POLLICITI SUNT

K. KUIPER, J. C. NABER, M. C. VALETON, I. VAN WAGENINGEN.

NOVA SERIES.

VOLUMEN QUADRAGESIMUM SEPTIMUM. PARS IV.

LUGDUNI-BATAVORUM
E. J. BRILL.

LIPSIAE,
O. HARRASSOWITZ.
1919.

Digitized by Google

INDEX.

	Pag.
De Theocriti et Callimachi dialecto, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	333—340
Manere = Esse, scripsit J. VAN WAGENINGEN	341—344
Theocritea, scripsit GUILIELMUS VOLLGRAFF	345—358
Obiter tacta, scripsit H. WAGENVOORT H.F.	359—370
Ad Euripidis Ionis vs. 580, scripsit I. I. H.	370
Ad rescriptum Imp. Severi et Caracallae nuper repertum, scripsit A. G. Roos	371—377
Hyginiana, scripsit C. BRAKMAN I.F.	378—381
Ad versum quendam Pomponii, scripsit I. I. H.	381
De Lydia et Diris carminibus, scripsit P. J. ENK	382—409
Velleiana, scripsit C. BRAKMAN I.F.	410—414
Ad Plutarchi V. Aristidis c. 17, scripsit I. I. H.	414
Ad Propertii elegiam Libri III 18am, scripsit I. I. HARTMAN	415—418
Ad Senecam rhetorem, scripsit A. G. Roos	418
Observatiunculae de iure Romano *(contin. ex pag. 34)*, scripsit J. C. NABER	419—444

Digitized by Google

Bibliotheca Philologica Batava quater in anno prodibit Calendis Ianuariis, Aprilibus, Iuliis, Octobribus.

Pretium annuum erit floren. 8.—.

Singuli fasciculi separatim non venibunt.

Ii quorum disputationes huic inserentur bibliothecae, gratis duodena earum accipient exempla. Qui plura cupiunt ad tempus nos faciant certiores!

Digitized by Google

Sumptibus E. J. BRILL prodierunt:

C. G. Cobet, Variae lectiones, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. Editio secunda auctior. 8°. . . *f* 7.—.

—— Miscellanea Critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos praesertim Homerum et Demosthenem. - 7.—.

—— Collectanea critica, quibus continentur observationes criticae in scriptores Graecos. 8°. . . . . - 7.—.

Feestbundel Prof. Boot, Verzameling van wetenschappelijke bijdragen den 17den Augustus 1901 Prof. Dr. J. C. G. Boot aangeboden bij gelegenheid van zijn negentigsten geboortedag door eenige vrienden en oudleerlingen. gr. in-4°. . . . . - 6.—.

Halbertsmae, Tjallingi, Adversaria critica. E schedis defuncti selegit, disposuit, edidit H. v. Herwerden. Accedit Epimetrum de Codicibus Bibliothecarum exterarum quos descripsit aut adhibuit Halbertsma. gr. in-8°. . . . . - 3.—.

J. J. Hartman, De Ovidio Poeta commentatio. 8°. . . . - 1.75.

—— Analecta Tacitea. 8°. . . . . - 4.20.

—— De Plutarcho scriptore et philosopho. gr. in-8°. . . - 7.—.

H. van Herwerden, Lectiones Rheno-Traiectinae 8°. . . . - 1.50.

H. T. Karsten, De Commenti Donatiani ad Terenti fabulas origine et compositione. 8°. . . . . - 2.20.

Lysiae Orationes. In usum studiosae iuventutis textum constituit C. G. Cobet. Editio quarta, quam novis curis recensuit J. J. Hartman. (Editio maior prolegomenis, fragmentis, indice nominum aucta). 8°. . . . . - 2.40.

Manilii, M., Astronomica. In het Nederlandsch vertaald door J. van Wageningen. 8°. . . . . - 2.25.

E. Mehler, Luciani dialogi quatuor (Timon, Philopseudes, Verae historiae, Gallus). In usum scholarum 8°. . . . . - 1.90.

Smits, J. C. P., De geschiedschrijver Herodianus en zijn bronnen. Een poging tot analyse van zijn werk. 8°. . . . . - 1.75.

—— Die Vita Commodi und Cassius Dio. — Eine quellenanalytische Untersuchung. 8°. . . . . - 1.75.

Matthaeus Valeton, De Iliadis fontibus et compositione. 8°. - 3.50.

Mnemosyne. — Bibliotheca philologica Batava. Edid. C. G. Cobet, TJ. Halbertsma, H. G. Hamaker, E. J. Kiehl, etc. 1852—62. 11 vol. et Appendix ad vol. 2—7. 8°. (*f* 56.50) . . . . . - 30.—.

—— Nova series, Vol. I—XIV colleg. C. G. Cobet, H. W. van der Mey, Vol. XV—XLVI colleg. S. A. Naber, J. van Leeuwen J. f., I. M. J. Valeton, J. J. Hartman, 1873—1918. 8°. pro vol. - 5.25.

Ex officina typographica et bibliopolio quae antehac E. J. Brillii fuerunt.

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

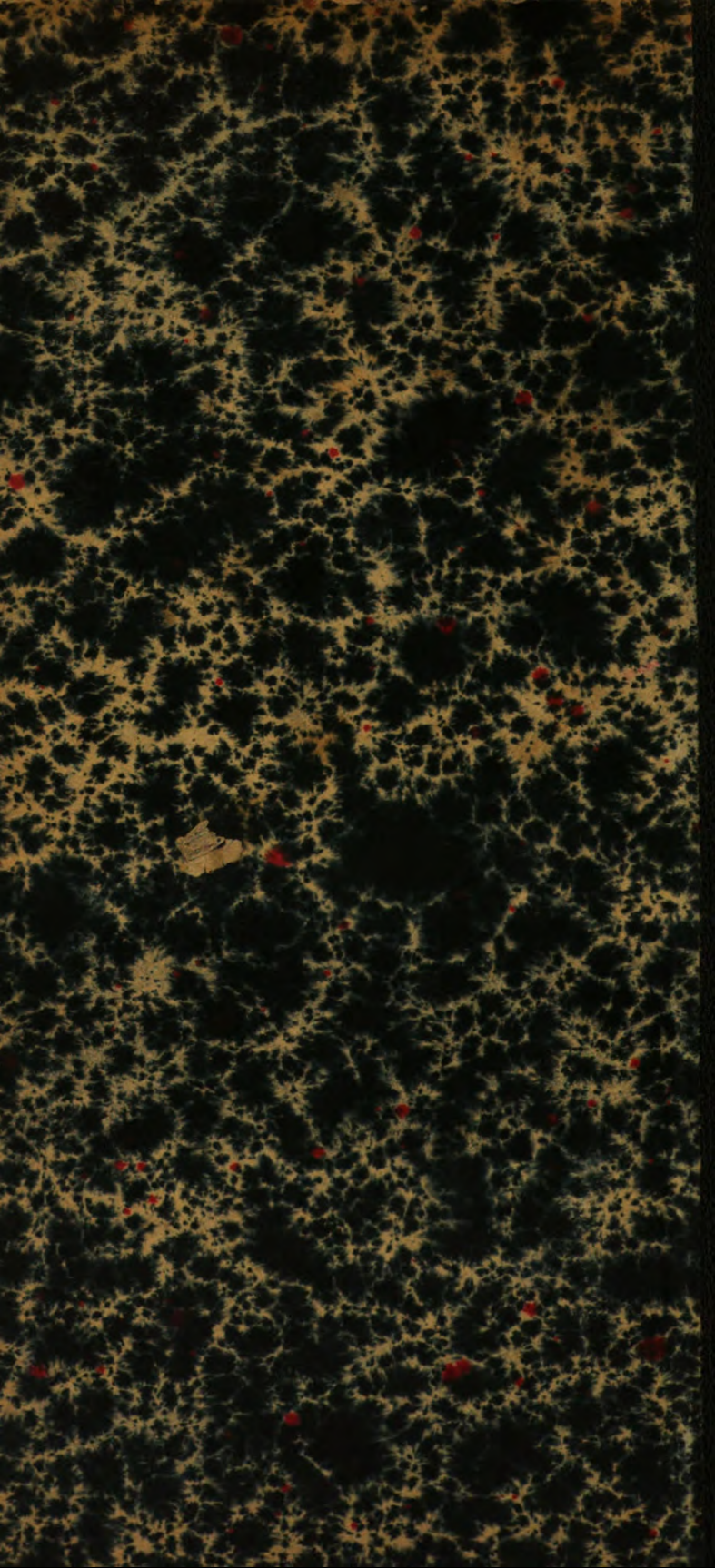
Digitized by Google